

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

У ЧАСТ ПРОФЕСОРА МИЛАНА БАРТОША

ЈАНУАР — ЈУН
1972.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Сарадници одговарају за своје написе

У трошковима издавања овог часописа учествује Заједница за науч-
ни рад СР Србије

Лектор Вера Михаиловић
Технички уредник и коректор Вукосава Манојловић

Проф. М. Гарпузов

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XX

Јануар — Јун 1972.

Број 1 — 3

Академик и професор др Милан Бартош рођен је у Београду 10. новембра 1901. године. Средњу школу завршио 1921. у Београду и дипломирао на Правном факултету 1924. године. Докторат права стекао на Правном факултету у Паризу 1927. године са докторском дисертацијом *Exposé du droit international privé notamment du droit international commercial selon la législation et la jurisprudence Yougoslave en Serbie*. За време студија запажен је од својих професора као одличан студент који се пасионирано посветио правној науци. Ове његове одлике су допринеле да је 1928. године изабран за асистента на Правном факултету у Београду, 1929. за доцента, 1933. за ванредног а 1940. за редовног професора за предмет Међународно приватно право. Међутим, од почетка своје универзитетске каријере предавао је разне делове приватног права. Стога је још пре рата посвећивао пажњу не само Међународном приватном праву већ Меничном и чековном, Стечајном, Стварном, Наследном, Брачном и Ауторском праву. У периоду од 1928. до 1941. године искључиво је везан за Универзитет тако да са њему својственом енергијом и радним еланом учествује у раду Универзитета не само као наставник и научни радник који се истиче објављивањем својих запажених студија, посебних коментара закона и многобројних приказа књига већ и као активни друштвени радник који учествује у многобројним активностима везаних за Правни факултет и Универзитет. Посебно ваља истаћи да је у том периоду био не само стални сарадник „Архива за правне и друштвене науке“ који је тада издавао Правни факултет у Београду, већ је својим активним ангажовањем на уредничким пословима био од велике помоћи главним уредницима часописа прво професору Чедомиљу Митровићу а касније професору др Михаилу Илићу.

За време другог светског рата као резервни официр био у заробљеништву прво у Италији а затим у Немачкој. У заробљеништу активно се политички залагао за Народно-ослободилачки покрет.

После ослобођења не прекида везе са Правним факултетом али је од априла 1945. године стално на функцијама политичког карактера: члан Савезне државне комисије за ратне злочинце (1945), председник Комисије за ратну штету (1945), шеф делегације Савезне репарационе комисије у Брислу (1946—1947), члан југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу и члан делегације на многим редовним заседањима Генералне скупштине Уједињених нација. Био први директор Института за међуна-

родну политику и привреду (1947—1949), главни правни саветник Секретаријата за иностране послове (1949—1962). Од 1946. године опуномоћени министар, од 1949. амбасадор а од 1953. државни саветник. Као високи функционер Секретаријата за иностране послове и његов главни правни саветник веома активно учествовао у раду наше спољнополитичке правне службе јер је својим стручним мишљењем био од драгоцене користи за решавање међународно-правних проблема који су после ослобођења за нашу земљу били и многобројни и веома сложени. Може се слободно рећи, да је на овом послу, академик Милан Бартош ударио темеље модерно организоване међународно-правне службе у Секретаријату иностраних послова. У том раду окупљао је око себе не само стручне кадрове Секретаријата већ и шири круг југословенских међународно-правних стручњака из целе земље које је позивао на стручне конференције и консултације поводом свих сложених међународно-правних проблема.

Као истакнути професор Правног факултета и високи функционер Секретаријата иностраних послова академик Милан Бартош је изабран за члана Комисије Уједињених нација за Међународно право и већ читав низ година у овој комисији активно учествује у раду на кодификацији дипломатског и конзуларног права као и међународног уговорног права. Посебно је у овом послу запажена његова улога у састављању Конвенције о специјалним дипломатским мисијама јер је био и главни извештач у Комисији и израдио Нацрт саме Конвенције. Стога је од Академије за међународно право у Хагу и замољен да одржи специјалан курс о овом проблему па је његово предавање о специјалним дипломатским мисијама и објављено у Зборнику радова Хашке академије за међународно право (*Recueil des cours, La Haye, 1963., Tome 108, vol. I, str. 246—560*).

Поред тога ваља истаћи да је академик Милан Бартош, док је био у Секретаријату за иностране послове, дао иницијативу за оснивање Комисије за кодификацију југословенског међународног ратног права и руководио радом те Комисије од 1955. до 1963. године. Као резултат рада ове Комисије, у чијем су раду учествовали стручњаци за Међународно право из целе земље, израђено је упутство о примени Међународног ратног права у оружаним снагама СФРЈ, које се може сматрати као модеран Кодекс међународног ратног права Југославије. Успешном завршетку овог рада видно је допринео академик Милан Бартош.

Од 1963. године оставља друге функције ван Универзитета и враћа се потпуно Правном факултету као редован професор али истовремено прво је генерални секретар (1961—1965) а од 1965. до 1971. године потпредседник Српске академије наука и уметности. Сада је члан Председништва Академије. Поред тога дописни је члан свих осталих југословенских Академија наука и уметности. Био председник Југословенског удружења за међународно право (1953—1964); председник Светског удружења за међународно право (1956—1958) а сада почасни председник истог Удружења и члан је многих иностраних удружења и института за међународно и упоредно право. На Конференцији Међународне организације *Светски мир путем права*, одржане у Београду 1971. године, додељена му је повеља признања за заслуге стечене на ширењу идеје мира и научне обраде међународно правних проблема.

Поред наведених активности академик Милан Бартош био је главни уредник часописа „Анали правног факултета у Београду” од 1961. до 1965. године и већ дуги низ година члан је уређивачког одбора часописа „Југословенска ревија за међународно право”. Члан је редакционог одбора *Правног лексикона* и главни редактор *Велики правни приручник*.

Иако активни учесник на многим политичко-правним функцијама као стручњак за међународно правне проблеме, академик Милан Бартош остао је увек везан за Универзитет и његов Правни факултет. Овај сажети преглед рада академика Милана Бартоша не даје потпуни преглед свих његових активности и резултата његовог научног рада на обради приватног права као и на теоријској обради Међународног јавног и приватног права чему се посебно посветио после ослобођења и дао запажена дела а нарочито Међународно јавно право које је објављено у три књиге (1954—1958). Из библиографије његових радова може се добити не само преглед његове научне активности већ уочити колико је његово интересовање увек живо за све актуелне проблеме правне науке као и наше и међународне друштвене стварности. Тај његов живи дух допринео је да се, поред своје научне и стручне делатности, академик Милан Бартош видно истиче и својим публицистичким радом. У низу својих чланака у дневној штампи и часописима он реагује на актуелне међународне догађаје и са гледишта Међународног права образлаже своје ставове којима брани међународну политику Југославије. Његова изванредна енергија и интензивни радни елан, којим је увек пленио своје сараднике, допринели су да ће потпун преглед и значај његовог рада морати бити предмет посебног и брижљивог научноистраживачког рада како би се могла обухватити и опенити целокупна многобројна и многоврсна активност академика Милана Бартоша.

Резултатима свога рада као дугогодишњи професор и савесни научни радник, који је својим објављеним делима задужио југословенску правну науку и постигао највиша међународна признања, академик Милан Бартош остаје пример млађим нараштајима југословенских правника, да само постојани и интензивни рад доприноси угледу и развоју правне науке и научном и друштвеном угледу и признању дугогодишњег наставног и научног рада.

Правни факултет у Београду са радошћу и дужним поштовањем обежава седамдесетогодишњицу академика и професора Милана Бартоша, верујући да ће и у наредним годинама југословенска правна наука бити обогаћена његовом живом речи на предавањима као и новим објављеним радовима који ће дати новог подстрека млађим генерацијама да се у раду угледају на увек живи дух и радну енергију драгог професора и академика Милана Бартоша.

Уредништво

СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЗЕМЉЕ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО

Социјалистичке револуције које су се одиграле у свету последњих пет деценија отеле су из зоне капиталистичког система више од трећине човечанства. Измењен је ток историје и циљеви светске политике. У условима идеолошког и политичког плурализма на међународном плану било је нужно преиспитати суштинску и формалну ваљаност класичног међународног права, које је настало у крилу класно и политички истородних држава, у крилу капиталистичких друштвених односа. Совјетски Савез појавио се на међународној сцени као прва социјалистичка држава, па су, сасвим природно совјетски теоретичари први примили на себе тај терет. Скромна мисаона заоставштина Маркса и Енгелса по питању међународног права и међународних односа послужила је као основ за изградњу нове међународноправне теорије, која, од времена Лењина до данас, бележи кривуљу сталних промена. На изворни фонд марксизма накалењене су многобројне теоријске конструкције. Једна од најинтересантнијих је несумњиво теорија о социјалистичком међународном праву, која регулише односе између социјалистичких држава, а по схватању једне групе совјетских теоретичара, представља алтернативу традиционалном систему међународних односа, заснованом на сили и интересу најјачег партнера.

✓ Цео концепт социјалистичког међународног права заснован је на идеји пролетерског интернационализма, која представља збир једног специфичног вредносног система оличеног у марксистичкој филозофији. Питање заслужује пажњу, с обзиром да се налазимо у изузетно сложеној фази историје, са многобројним противуречностима. Социјализам је прерастао у светски процес, али социјалистички свет је подељен по крупним идеолошким питањима и по низу конкретних питања светске политике. Међународна заједница састављена је од држава са различитим друштвено-економским системима, али свесношта сарадња није неки пацифистички идеал, него conditio sine qua non опстанка и напретка човечанства. Да ли је при таквим условима могуће свет социјализма издвојити из универзалних оквира света, унутар којих се креће политика последњих деценија XX века, и какав је друштвено-политички смисао тог одвајања? Да ли је и до које мере могућа примена аутономног система социјалистичког међународног права, или прецизније речено, да ли такав систем данас реално

постоји у односима између социјалистичких земаља. Питање је искувише сложено, а да би на њега могао бити дат целовит одговор у једном чланку; нека ови редови буду само скроман прилог теоријској разради овог питања.

* * *

У Идеја о социјалистичком међународном праву поникла је у совјетској литератури још у првим годинама после Октобарске револуције. Водећи теоретичар тог периода Коровин полази у својим анализама од совјетског Устава из 1923. који констатује да су државе света подељене у два табора: табор капитализма и табор социјализма, с обзиром на потпуно различите циљеве једног и другог, контакт између њих је строго ограничен и свака страна га заснива „на свом праву и својим принципима“⁽¹⁾. За Коровина постојало је буржоаско међународно право и међународно право које ствара Совјетски Савез, као прва земља социјализма, или како га он назива, „међународно право прелазног периода“. Отуда појава Совјетског Савеза на међународном плану представља „почетак нове ере за међународно право“⁽²⁾. ✓

✓ Након преласка на планску привреду, закључења низа уговора са суседним земљама и уласка у Друштво Народа совјетска теорија напушта идеју социјалистичког међународног права, као аутономног права. У званичним тезама за проучавање и теоријску обраду међународног права, које је израдио Институт за међународно право совјетске Академије наука 1938., не помиње се социјалистичко међународно право⁽³⁾. Но то не треба схватити, према речима академика Вишинског, да у борби СССР-а за нове односе на међународној сцени, не долазе до изражаја принципи социјалистичког права, принципи социјализма⁽⁴⁾. Уместо деобе права совјетска доктрина усваја тезу о урастању норми социјалистичког међународног права у опште међународно право, кроз конкретну политику СССР-а. До којих је граница ишла совјетска политика у признавању општег међународног права могу да послуже речи делегата СССР-а Литвинова, изречене на XIX редовном заседању Друштва Народа: „Од уласка у Друштво Народа Совјетски Савез био је увек веран својим обавезама, лојално их испуњавао и изјављујем да је спреман извршити све одлуке, а исто тако и препоруке Друштва, донете у циљу очувања мира и борбе против агресије, без обзира да ли се те одлуке подударују са националним интересима дана“⁽⁵⁾. ✓

✓ У првим годинама после II светског рата постојање социјалистичког међународног права се чак изричито негира. У колективном делу истакнутих совјетских теоретичара констатује се да „у данашње време не постоји социјалистичко међународно право. Такво право могло би се изградити само у односима између социјалистичких држава. Но таквих узајам-

(1) E. Korovin: The Soviet Treaties and Int. law, Amer. Journal of Int. Law, vol. 22, 1928, p. 753.

(2) E. A. Korovin: Das Völkerrecht der Übergangszeit, Berlin 1929, S. 6.

(3) Сов. гос. и право, No 5, 1938, стр. 119.

(4) Сов. гос. и право, No 3, 1939, стр. 12.

(5) Actes de la Dix neuvième Session ordinaire de L'assemblée, Suppl. spec. No 183, p. 77.

них односа у данашње време нема. Може се говорити само о совјетској концепцији међународног права"⁽⁶⁾. Кожевњиков је у том погледу још јаснији. Он је одлучно против шаблонског решавања међународно-правних проблема и указује да је немогуће, на апстрактном плану, глобално, одредити позицију и однос СССР-а према нормама међународног права. На том плану позиција СССР-а „произилази пре свега, из интереса обезбеђења сопствене безбедности и интереса обезбеђења праведног и демократског међународног мира, како у области политичких, тако исто економских и других односа"⁽⁷⁾.

Хладни рат, формирање двају антагонистичких војних формација НАТО и Варшавског пакта, догађаји у Мађарској 1956., и војна интервенција Совјетског Савеза, условили су покретање дискусије о односима између социјалистичких држава. Напад Информбироа на Југославију 1948. пружио је такође обиље материјала. Није без значаја ни чињеница да, после распуштања Коминформа 1956, социјалистичке земље нису биле обједињене једном политичком организацијом, која би могла преузети улогу арбитра у случају евентуалног спора. Иницијатива овога пута долази од совјетске владе. V

У Декларацији од 30. октобра 1956. „о развоју и учвршћењу пријатељства и сарадње између СССР-а и других социјалистичких земаља“ побројани су принципи на којима треба да се темеље односи. Политика мирољубиве коегзистенције је основ спољне политике СССР-а у односу на свет као целине, констатује Декларација, а потом додаје: „Земље велике заједнице (Communauté) социјалистичких народа, везане заједничким идеалом изградње социјалистичког друштва (société) и принципима пролетерског интернационализма, могу заснивати своје односе само на принципима пуне равноправности, поштовања територијалног интегритета и политичке независности, суверенитета и немешања у унутрашње послове других⁽⁸⁾“.

Годину дана касније, на саветовању 12 комунистичких и радничких партија социјалистичких земаља, одржаном у Москви од 14 до 16. новембра 1957. године, пошло се корак даље. У Декларацији усвојеној тим поводом констатује се: „Социјалистичке државе су уједињене у јединствену заједницу тиме што су ступиле на општи пут социјализма. Уједињене истом класном суштинном социјално-економском уређења и државне власти, потребом за узајамном подршком и помоћи, истоветношћу интереса и циљева у борби против империјализма, за победу социјализма и комунизма, за све заједничком идеологијом марксизма-лењинизма“⁽⁹⁾. V

(6) Межа. право, Москва, 1947, стр. 17.

(7) Ф. И. Кожевњиков: Учебное пособие по межа. публичному праву, Москва, 1947, стр. 43.

(8) La Documentation Française, No 2450, 18 Aot 1958.

(9) Институт за изучавање радничког покрета, Билтен бр. 5/1957, стр. 4.

Декларацију су усвојили представници: Албанске партије рада, Бугарске Ком. партије, Мађарске соц. радничке партије, Вијетнамске партије трудебника, Социјалистичке јединствене партије Немачке, Комунистичке партије Кине, Корејске партије рада, Монголске народне револуционерне партије, Пољске уједињене радничке партије, Румунске радничке партије, Комунистичке партије Совјетског Савеза, Комунистичке партије Чехословачке. Партије које нису учествовале на саветовању, истиче се у документу, оцениће и саме решити како да поступе у погледу мишљења изнетих у овој Декларацији.

Учесници саветовања сасвим одређено констатовали су постојање јединствене социјалистичке заједнице. XXI конгрес СКПБ прихвата већ зацртани курс и у Резолуцији од 5. фебруара 1959. поставља као првенствени задатак комунистичких партија у домену међународних односа консолидацију односа у свету и „заједници братских народа“.

√ Формулације употребљене у наведеним документима „Социјалистичка заједница“, „заједница социјалистичких народа“, „социјалистички лагер“ ушли су у совјетску правну литературу, стекли „право грађанства“, без дубље анализе ових појмова, или њиховог ближег одређења. Већина теоретичара прихвата дефиницију коју садржи програм СКПБ, а који на веома уопштен начин, описно, прилази овом појму. За један партијски документ можда је ово довољно, али не и за правничка теоријска уопштавања. „Светски систем социјализма, по овом документу, представља нов тип економских и политичких односа међу државама. Социјалистичке земље имају једнотипну економску основу — друштвену својину над средствима за производњу; једнотипно државно уређење — власт народа са радничком класом на челу; јединствену идеологију марксизма-ленинизма; заједничке интересе у заштити револуционарних тековина и националне независности од покушаја напада империјалистичког лагерa; јединствен велики циљ — комунизам. Ова социјално-економска и политичка подударност представља објективан основ за трајне и пријатељске међудржавне односе у социјалистичком лагеру“. По схватању професора Тункина „Социјалистички лагер представља социјалну, економску и политичку сарадњу слободних суверених народа, обједињених тесним везама међународне социјалистичке солидарности, јединством општих интереса и циљева“⁽¹⁰⁾. Међутим, и ова дефиниција садржи исте слабости. Преведено на правнички језик могли бисмо констатовати да је у питању заједница *sui generis*, лишена институционалних оквира, заснована на идеолошкој основи.

√ Совјетска теорија усредсредила је пажњу на карактер односа у тој заједници, на питање да ли су ти односи регулисани принципима и нормама општег међународног права, или пак, посебним системом социјалистичког међународног права.

√ Веома радикалан став, у прилог ове последње тезе, заузима Коровин, доследно свом ставу од пре неколико деценија. По његовим речима „у односима између држава које припадају светском систему социјализма, појављује се нов тип међународних односа, ... социјалистички, и њему одговарајући нови правни облици“, засновани на пролетерском интернационализму. Писац додаје да социјалистичке земље у својим узајамним односима примењују такође принципе и норме општег међународног права, али у том случају норме стичу нов квалитет који произилази из природе социјалистичке државе. Пролетерски интернационализам у току свог историјског развоја прошао је кроз неколико етапа, од појаве марксизма до Октобарске револуције „када пролетаријат није имао своје социјалистичке домовине“ и када је овај принцип дејствовао у односима радничке класе разних земаља; друга етапа отпочиње образовањем социјалистичке државе

(10) И. И. Тункин: Теорија межд. права, Москва, 1970, стр. 483.

када принцип пролетерског интернационализма постаје основ унутрашње и спољне политике, а совјетска држава „домовина радничке класе света“. Коначно, трећа етапа наступа образовањем светског система социјализма у коме принцип пролетарског интернационализма регулише односе "свих држава које припадају социјалистичком лагеру". У суштини, додаје писац, принцип пролетерског интернационализма остаје непромењен; он изражава јединство интереса радничке класе света у борби за социјализам и комунизам, јединство социјалистичке идеологије, и доследно томе, јединствену концепцију међународних односа.

Овако категорички став захтевао би брижљиво испитивање праксе СССР-а, а затим осталих социјалистичких земаља и аналитички приступ изворној грађи. Уместо тога Коровин сумарно, некритички, набраја уговоре које је на подручју политике, економије и културе закључио Совјетски Савез са социјалистичким земаљама. У Савету за узајамну економску помоћ писац види оживотворење Лењинових предвиђања о „успостављању јединствене светске економије регулисане од стране пролетаријата свих народа, сходно заједничком плану“⁽¹¹⁾. Овако презентирани материјал не пружа солидну базу, ни за једну теоријску скицу, а нарочито не за изградњу једног теоријског система. —

Изјашњавајући се у прилог дуализма међународно правних система, Усенко сматра да принципи мирне коезистенције, који улазе у систем општег међународног права, регулишу односе држава са различитим друштвено-економским системима, између којих постоје антагонистичке супротности. У систему међународноправних односа социјалистичких држава, између којих, по речима писца, не постоје супротности, „ово место заузима принцип социјалистичког интернационализма“ који је прерастао из политичког принципа радничке класе у међународноправни принцип социјалистичких држава. Два упоредно постајећа међународна правна система и принципи који припадају једном и другом, имају „различиту сферу дејства и различити садржај“. Чак и у случају када се на односе социјалистичких земаља примене норме општег међународног права, на пример, режим отвореног мора, дипломатско право итд., оне добијају различито правно значење, њих треба тумачити у светлу основног принципа социјалистичког међународног права — пролетерског интернационализма. Садржај социјалистичког интернационализма твори „право и обавезе дате социјалистичке државе да сарађује са другим социјалистичким државама у борби против империјализма на делу изградње социјализма и комунизма“. Овај принцип има два вида: један се састоји у признавању и заштити равноправности, слободе и независности социјалистичких држава и нација, а други у признању и заштити неопходног јединства, братства и узајамне помоћи у борби против империјализма. Оба ова вида су нераздвојно повезана и њихово раздвајање би претворило овај принцип у своју противречност”⁽¹²⁾.

(11) Е. А. Коровин: Пролетерский интернационализм и международное право, Советский ежегодник международного права 1958, Москва, 1959, стр. 50—69. Коровин наизменично употребљава термине социјалистички лагер, светски систем социјализма.

(12) Межд. право, „Юридическая литература“, Москва, 1970. стр. 36, 9—96.

Прелазећи затим на анализу основних принципа социјалистичких међународних односа у које убраја „добровољност, равноправност, суверенитет, немешање у унутрашње послове, поштовање територијалне целовитости, узајамну корист, такође другарску узајамну помоћ“, кроз које социјалистички интернационализам, по речима писца, долази до примене, Усенко пада у низ противуречности.

Позивајући се на Лењинове речи да Савез социјалистичких нација не сме бити заснован на насиљу једне нације над другом, него на добровољној сагласности, Усенко даје своје тумачење „добровољности“. „Садржај воље социјалистичке државе одређује, не толико њени специфични национални интереси... него и општи интереси... у борби против империјализма, за победу социјализма и комунизма... То јединство интернационалних и националних интереса одређује специфичност принципа добровољности у узајамним односима социјалистичких држава.“

Поставља се, пре свега, питање ко је надлежан да цени и одлучује о приоритету интереса? Усенко као позитиван пример и доказ свог става наводи документе са Саветовања комунистичких и радничких партија одржаном у Москви 1969. године, признаје им чак нормативни карактер, иако ти материјали немају правну снагу, нити могу директно обавезивати социјалистичке земље чији су партијски представници узели учешћа на том скупу. Устави појединих социјалистичких земаља утврђују прецизно пут и начин преузимања међународних обавеза и одређују органе надлежне за обављање тих функција. Ићи ван уставних оквира социјалистичких земаља значи негирање лењинистичких принципа о добровољном савезу социјалистичких нација, игнорисање радничке класе односне земље а посебно негацију суверенитета и отварање врата диктату од стране јачег партнера. Анализирајући принцип социјалистичке узајамне помоћи, Усенко наводи два несрећна примера: совјетску интервенцију у Мабарској 1956 и Чехословачкој 1968., кроз које је испољено насиље а не толеранција и социјалистички дух, како би се спорни проблеми могли решити мирним путем. Коначно треба напоменути да принципи које Усенко убраја у принципе новог социјалистичког права представљају и основне принципе универзалног правног система Уједињених нација у чијим се редовима, не само налазе све социјалистичке земље, него се СССР појављује, са осталим великим силама и као гарант тог система. Универзални светски поредак, чији правни основ представља Повеља апсорбовао је прогресивне идеје трију великих револуција: америчке, француске и октобарске. Као интернационалисти дужни смо и то да кажемо.

Друга група теоретичара заступа умеренији став. Два позната совјетска теоретичара Кожевњиков и Блишћенко у заједничком раду сажето, али продубљено, дају пресек савременог међународног права, да би истовремено једним ретроспективним захватом успоставили везу између новог, савременог система са догађајима Великог октобра, који су условили преображај међународног права и формирање нових институција и принципа.

Лењин је, по речима писаца, посматрао односе са капиталистичким државама као сложену форму класне борбе између државних организација пролетаријата и монополистичке буржоазије. У нашој епохи то до-

лази до изражаја у такмичењу двају противуречних друштвених система. Реч је о мирним односима социјалистичких и капиталистичких држава ... Али садржај тих односа остаје класна борба пролетаријата и буржоазије." Социјалистичке државе спроводе у живот лењинску политику пролетерског интернационализма, али подвлаче писци „пролетерски интернационализам социјалистичких држава у потпуној је подударности са објективним садржајем и формама савременог међународног права (мисли се овде на опште, универзално међународно право), што доприноси даље суштинској измени његовог садржаја и историјске улоге". Совјетски Савез је несумњиво за социјалистичке револуције, али при томе, додају писци, „револуција у датбј земљи је пре свега резултат њеног унутрашњег развоја. Научни социјализам искључује експорт социјалистичких револуција и залаже се за немешање у унутрашње послове држава и народа". Интернационализам социјалистичке државе изражава се у првом реду у „изградњи комунизма у својој земљи; у спровођењу политике која је способна да чврсти свјетски социјалистички систем, као главни фактор савременог револуционарног развоја; у пружању широке помоћи народима који се боре за националну независност, за обезбеђење свог права на самоопредељење; у спровођењу политике мира и мирне коезистенције; у захтеву строге примене од стране империјалистичких држава принципа и норми савременог међународног права; у спречавању њиховог мешања у унутрашње послове држава⁽¹³⁾.”

— Бобров посматра дуализам међународно-правних система на плану односа специфичног права (социјалистичког) према општем универзалном. Специфичност тог права прозилази из истоветне економске и политичке основе социјалистичких држава, јединствене идеологије и заједничких интереса заштите револуционарних тековина. Битно је при томе, подвлачи Бобров, да социјалистичко међународно право „не противуречи општем међународном праву, већ напротив утиче на његов прогресивни развој”⁽¹⁴⁾.

У До сличних идеја долази и Лукашук. Универзално међународно право, проткано новим духом, „игра значајну улогу у односима између социјалистичких држава”. Напореда са тим системом правила појавили су се потпуно нови принципи, које писац сврстава у (две) групе: У прву улазе правна правила и принципи, међу њима и социјалистички интернационализам; а у другу принципи који немају правни карактер. Ту улази „социјалистички демократизам и социјалистички хуманизам”. Разрађујући идеју о непротивуречности двају права и правних система Лукашук истиче: „Главни интереси радног народа су главни интереси човечанства”, па с тим у вези он принципу социјалистичког интернационализма додаје једну свеобухватну просторну димензију; „принцип социјалистичког интернационализма је од великог значаја у реализацији принципа самоопредељења, у борби против колонијализма и расне дискриминације”⁽¹⁵⁾.

(13) Ф. И. Кожевников — Ј. Блищенко: Социјализам и современно межд. право, Сов. госуд. и право No 4/1970, стр. 90. Блищенко обрађује проблем социјалистичког међународног права и у свом делу: „Антисоветизм и межд. право”, Москва 1968, стр. 38—68.

(14) Р. А. Боборов: Основныe проблемы теории межд. права, Москва, 1968, стр. 263—271.

(15) I. Lukašuk: Int. law. (Synopsis) Kiev, 1968, pp. 101—105. Међународно право, под редакциjе проф. И. Лукашка и доцента В. А. Васеленк Киев 1971, стр. 57—59.

Од посебног је значаја став академика Тункина, који је последње две деценије дао запажен прилог совјетској правној мисли. У својим ранијим радовима бавио се проблематиком општег универзалног међународног права; последњих година придружује се, али и превазилази, ранију обраду проблема социјалистичког међународног права, уносећи више правних елемената.

Писац повлачи разлику између пролетерског и социјалистичког интернационализма; први означава јединство пролетаријата разних држава, а други јединство социјалистичких држава у класној борби између социјализма и капитализма. Међутим, у даљем тексту наизменично употребљава један или други израз.

Принцип пролетерског интернационализма постао је, по схватању писца, међународноправни принцип односа међу социјалистичким земљама путем обичаја, а делимично путем уговора Тункин настоји да примењима поткрепи своја твђења, наводећи обилату документацију у којој се помиње тај принцип⁽¹⁶⁾. Међутим, он је пропустио да повуче разлику између појединих врста аката уговора, декларација или само простих саопштења, а такође партијских и државних докумената; он је пропустио да обрати пажњу на субјекте међународног права који су једино овлашћени творци међународноправних норми. Све је то изузетно значајно за правну квалификацију и домет обавезности аката о којима је реч.

Одређујући однос социјалистичког и општег међународног права Тункин упада у извесне нелогичности. Статички посматрано „социјалистички принципи и норме јављају се у односу на опште међународно право као локално право. Они не противурече принципима и нормама општег међународног права, него их замењују у односима између држава светског система социјализма... Када односи између социјалистичких земаља нису покривени социјалистичким принципима и нормама, примењују се принципи и норме општег међународног права“⁽¹⁷⁾. Међутим, на другом месту Тункин каже: „Социјалистички принципи поштовања државног суверенитета, немешања у унутрашње послове и равноправност држава и народа на коренит начин се разликују од одговарајућих принципа општег међународног права... На социолошком плану социјалистички принципи изражавају сагласност воља држава једног социјалног система, што је особито важно, социјалистичког система“. Пokuшавајући да пронађе и прецизира разлике он додаје: „У општем међународном праву, садржај принципа поштовања државног суверенитета, немешања у унутрашње послове и равноправности ограничавају се препуштањем на вољу државама ових права... али не и обезбеђења државама реалне могућности остваривања ових права... Опште међународно право не налаже у том погледу никаквих обавеза у односу на друге државе“. Насупрот томе у социјалистичком међународном праву таква обавеза постоји⁽¹⁸⁾.

Пре свега, ваља истаћи да поштовање суверенитета, немешање у унутрашње послове држава, равноправност држава представљају основне принципе универзалног међународног права, принципе на којима је засно-

(16) Г. И. Тункин: Теорија межд. права, Москва 1970, стр. 489—491.

(17) Г. И. Тункин: Идеологическая борьба и межд. право, Москва, 1957, стр. 118—119.

(18) Цит. дело: Теорија... стр. 496—498.

вана Организација Уједињених нација својој бити сви су одребени у негативном смислу: нико нема права да повреди суверенитет и територијални интегритет, нико нема права да се меша у унутрашње послове других држава, нико нема права да доведе једну земљу у неравноправан положај. Као гарант обезбеђења ових права свим државама, без обзира на величину, моћ, или друштвено уређење, појављује се Организација Уједињених нација и њен главни орган Савет безбедности, чији су стални чланови две велике социјалистичке земље СССР и Кина.

✓ За академика Тункина је сасвим извесно да се Совјетски савез, као најмоћнија социјалистичка сила, на основу пролетерског интернационализма појављује као основни гарант суверенитета, шта више постојања неких социјалистичких држава"⁽¹⁹⁾. Као што је већ истакнуто СССР се појављује као један од гараната суверенитета свих држава, а не само неких социјалистичких, посредством УН. Нема никакве сумње да СССР, као ујеталом и свака друга земља, може закључити споразуме о додатним гаранцијама, под условом да ти споразуми буду у сагласности са Повељом, (чл. 103. Повеље), која као што је то много пута у својим делима подвукао професор Тункин, представља правни основ савременог међународног поретка. Такав уговор закључио је на пример Совјетски Савез са Чехословачком 6. маја 1970.; у уводном делу Уговор констатује: „Одбрана социјалистичких тековина је заједничка обавеза социјалистичких земаља”. Мисли се при том, вероватно, на уговорне партнере с обзиром да су обе социјалистичке земље и да уговори не рабају ни права ни обавезе за треће државе — *раста tertius nec poset nec prosunt*. Совјетски Савез закључио је нешта касније Уговор о пријатељству и са Румунијом (потписан 7. јула 1970.) међутим, ту не налазимо овакву формулацију. У односу на тековине социјализма важи овде правило, које је истакнуто и нашло своје место у завршном документу саветовања комунистичких и радничких партија у Москви 1969., да су комунистичке партије и социјалистичке земље одговорне за своју активност у првом реду пред својом радничком класом и нацијом, а и пред међународном радничком класом. Само у питању је морално-политичка одговорност.

* * *

✓ У низу сукцесивних промена до којих је дошло у совјетској теорији међународног права, извесних размимоилажења између појединих теоретичара, нијансирања у прилазима појединим проблемима, остаје једна константа: доказати подударност совјетске политике са марксистичко-лењинистичком филозофијом. Дубоко опседнути конкретним политичким потезима своје земље, извесни совјетски теоретичари, покушали су да у сеници те политике, у односу на друге социјалистичке земље, пронађу ново социјалистичко међународно право, које би било врхунска примена марксизма кроз принцип пролетерског интернационализма.

✓ Нема никакве сумње да је Октобарска револуција и појава прве социјалистичке земље на међународној сцени од историјског, епохалног зна-

(19) Цит. дело: стр. 498.

чаја; али је немогуће прихватити совјетски модел социјализма и организације друштва, совјетски пут, као једини, апсолутни и неприкосновени за целу светску заједницу, односно за земље које накнадно ступе на пут изградње социјализма. Нема никакве сумње да је од изузетне користи осветлити простор реалне политике прве социјалистичке државе. Низ примера совјетске дипломатије у борби за демократске и прогресивне односе у свету могу да послуже као инспирација и светли перимери; али је немогуће прихватити ту политику без критичког преиспитивања, или свести на једну просту шему оно што представља крање компликовану јачину.

До какве апсурдне ситуације може да доведе овакав прилаз наведимо само неке примере. Коровин, у већ цитираном делу, узима односе између СССР-а и Кине, став и речи Мао Це Тунга као позитиван пример реализације правног принципа пролетерског интернационализма, да би само неколико година касније ти исти односи послужили као пример кршења тих истих принципа. Коровин и низ других теоретичара узимају као пример марксистичко-лењинистичке политике и примене пролетерског интернационализма давање независности Летонији, Литванији и Естонији после Октобарске револуције, а да ни речи нема о судбини тих истих земаља 1940. или 1945. године. Ништа штетније за научну мисао од проглашавања политичког прагматизма врхунском теоријом. За научну обраду не сме остати незахваћено ни једно подручје, ни један период, ни један догађај; али само стрпљивим одабирањем и критичким преиспитивањем грађе могу се вршити правилна теоријска уопштавања. Да би се прихватила теза о социјалистичком међународном праву био би нужан један далеко солиднији теоријски и методолошки приступ, прецизније формулације.

Цела концепција социјалистичког међународног права заснована је на политички преживелој основи о подели света на два антагонистичка тabora; она представља једну апологетску творевину. Данашња реалност је много сложенија од упрошћеног модела двају табора. Оставимо по страни дубоке супротности које деле капиталистичке државе, јер то излази из круга овог чланка. Површан пресек односа између социјалистичких земаља од краја другог светског рата указује на одсуство униформности, на дубоке разлике које деле социјалистичке земље: сукоб Југославије са земаљама Информбироа 1948. године, Совјетска интервенција у Мађарској 1956 и Чехословачкој 1968, идеолошке и политичке супротности између Кине и СССР-а, које су на тренутке попримиле обим оружаних сукоба, однос СССР-а и Кубе, повлачење Албаније из Варшавског пакта, различит став Румуније о економској интеграцији чланица СЕВ-а, а да не говоримо о унутрашњим идеолошким превирањима, као што је био случај са децентрализацијом ставом Тољатија изнетом у меморандуму 1964, или о ерупцијама као што су били дољски земљици 1970—1971. Несагледавање све сложености тих односа представља главну препреку, не само за правилно теоријско уопштавање, него и за даљи развој социјализма у свету.

Било би крајње догматски тврдити да је социјалистичко међународно право, по својој природи, под одређеним историјским околностима, које нажалост не постоје, неостварљив циљ; или да принцип пролетерског интернационализма не налази уопште примену у савременом свету. Поменимо само случај Југославије, која, иако и сама у тешкој економској си-

туацији, са тешким последицама рата, одрекла се репарација 1946. које је била дужна да плати Бугарска за штету коју су причиниле бугарске окупационе снаге у саставу хитлеровске армије за време II светског рата. Или други случај, када је, опет у тешкој економској ситуацији, Албанији испоручена канадска пшеница на рачун Кине. Таквих примера истинског интернационализма могуће је свакако пронаћи и у совјетској пракси, на пример, обилата економска помоћ Пољској 1971. Према томе, проблем се не своди на негирање социјалистичких принципа, него на сагледавање места и домета тих принципа у комплетно измењеном свету од онога када је Маркс постављао идејне темеље научног социјализма и светског радничког покрета. Другим речима, проблем односа између социјалистичких земаља мора бити нужно размотрен у ширем контексту целокупне марксистичке филозофије, целовитог погледа на свет, и са друге стране, у контексту измењених услова у свету. Ради се, дакле, о ширем постављању проблема, држећи корак са развојем друштва.

Маркс и Енгелс пројектовали су организацију социјалистичког друштва на универзалном плану; нов светски систем, према овој замисли, требало је да се оствари кроз револуционарну акцију радничке класе света, а уз одумирање државе као друштвено-политичке организације. У склопу тог концепта појављује се и принцип пролетерског интернационализма, као нека врста етичког кодекса радничке класе света. Међутим, универзалистички пројектован светски систем надомештен је системом плурализма држава са различитим друштвено-економским системима. Победа социјалистичке револуције у једној земљи, прихватање Лениновог учења о могућности коезистенције различитих друштвено-економских система имала је за последицу тријумф етатизма, са свим последицама које он повлачи на међународном плану. Строго формална структура односа између држава, територијални принцип и разграничење надлежности, немешање у унутрашње послове, имунитет представника, одржавање односа на дипломатском нивоу итд. Управо на том терену долази до првих одступања од изворних идеја Маркса и Енгелса. Систем држава омеђио је простор слободног деловања и наметнуо обавезу преиспитивања појмова и принципа марксистичке филозофије на нивоу држава. И поред свих слабости, међународно правни поредак, у новим историјским условима представља оквир, унутар кога могу да коезистирају државе са различитим системима и сукобљавајућим идеологијама.

Појава других социјалистичких држава, прерастање социјализма у светски процес није утицало, нити изменило, традиционалну структуру односа. Могло би се чак тврдити супротно. Победа социјалистичких револуција у другим земљама није била праћена припајањем првој земљи социјализма или стварањем нове заједнице, него формирањем социјалистичких држава, која улазе у међународну заједницу и стичу права посредством своје личности, као нови субјекти међународног права. Идејна и политичка дисхармонија допринеда је даљем учвршћењу етатизма на међународном плану. Такав правац развоја условљен је, с једне стране, различитим друштвено-историјским условима настанка појединих социјалистичких земаља, њиховим геофизичким условима, као и различитим прилазима

појму државе, власти, улози комунистичке партије, а с друге стране. Условљен је карактером савременог међународног система. ✓

✓ Продужавајући традицију класичног система, савремени међународноправни систем, у чијем је обликовању учествовао и Совјетски Савез, грађен је и функционише на етатистичкој основи; државе су главни субјекти међународног права, једини комплетни носители свих права која пружа међународни поредак. Али истовремено тај поредак намеће државама ограничења, без обзира на њихово унутрашње устројство или идеолошку оријентацију. Сарадња држава одвија се преко одређених правних облика и условљена је формалном процедуром коју предвиђа, делимитично међународно правни поредак, делимитично унутрашњи тј. уставни појединих земаља. Процедура има дубок смисао, јер она постаје акт контроле политичке и правне активности, од стране народног представништва појединих земаља, односно за то надлежних органа. Назвати то „буржоаским нормативизмом“, како то чине поједини совјетски теоретичари, тврдити да оно не везује социјалистичке земље, или иде на уштрб јединства социјалистичких земаља је потпуно неосновано. То је питање путева и облика сарадње у једном систему држава и није везано ни за једну идеолошку структуру. Идеологија игра и те како значајну улогу, али у обликовању политике и садржине правних аката. Идеологија не може бити сама по себи легални основ права или обавеза у међудржавним односима једног плуралистичког света, јер би то отворило врата самовољи, субјективним тумачењима и индивидуалним укусима, једном речју незаконоу. Када су САД покушале да агресиву у Вијетнаму правдају „идеолошким“ моментима, опасношћу од ширења комунизма, наишле су на оштру осуду и критику од стране међународних форума и прогресивног човечанства. И за социјалистичке земље заједничка марксистичко лењинистичка идеологија представља концепцијски оквир у коме се креће спољна политика тих земаља, а своју реализацију, као и стицање права и обавеза за поједине социјалистичке земље може да уследи само кроз конкретне правне акте, донете процедуром коју предвиђа опште међународно право. Аутентичност социјалистичких вредности и принципа може се проверити само кроз конкретну садржину одређених норми.

✓ Нужно је осветлити и другу страну овог проблема, изузетно осетљиву; наиме, у савременим-сложеним условима живота идеологија се не излучује у међудржавним односима у свом чистом виду. Пре свега етатистичке структуре у начелу, посебно супер сила и поред дубоких разлика које их деле имају и сродности, која нарочито долази до изражаја на плану војно индустриског комплекса. Првенствена оријентација на војно подручје баца често у позадину социјалне проблеме човека, који су се налазили у центру Марксове визије света. Треба такође напоменути да је чинилац континуитета од изузетног значаја код свих државних организација, без обзира на различите друштвено економске системе, или идеолошке подударности. Гранични спорови између Кине и СССР-а могу да послуже као пример.

✓ С друге стране садржина и облици политике у условима економске међузависности држава, у условима судбински повезаног света, пред опас-

ношћу тоталног уништења, у зависности је од многобројних чинилаца и околности датог тренутка. Век у коме живимо је век технолошке револуције, која је изазвала далекосежне промене у свим видовима људских односа и активности. При таквој ситуацији намеће се потреба далеко ширег оцењивања и вредновања појава и односа. Примера ради наведимо само Кубанску ракетну кризу 1962. На подручју економије ситуација је истоветна; економска самосталност данас је само релативна, а не апсолутна. Проблеми са којима се суочавају поједине социјалистичке земље веома често превазилазе границе социјалистичких држава и везани су за светско тржиште. При таквим околностима ефекат коришћења суштинског елемента принципа пролетерског интернационализма — узајамне помоћи — у зависности је од стања у светској заједници. А то истовремено наводи на закључак да принцип пролетерског интернационализма не може бити постављен у односу на једну затворену сферу, него експониран у односу на свет као целине. Пролетерски интернационализам представља данас само морално политички принцип, а не правни. Ефективна примена овог принципа у савременом свету, који функционише кроз систем држава ограничена је, у великој мери, правним принципом немешања у унутрашње послове држава, чији је наватренији поборник у Уједињеним нацијама управо Совјетски Савез.

Парадокс епохе у којој живимо је у томе да је то епоха неслућеног развоја науке и технике без преседана у људској историји. Но истовремено, то је епоха дубоких диспропорција између могућности науке, начина и степена њеног коришћења, између развоја технике и беде у свим деловима света, између узвишених идеала хуманости, којима је проткана марксистичка филозофија, варварства и грубе употребе силе. У разрешавању тих противуречности леже неисцрпне могућности за социјалистичке земље, за примену социјалистичког интернационализма, али не кроз затварање, већ обрнуто, отварање према свету и изналажење решења која ће имати „визу за будућност“. На тим принципијелним питањима, на бази универзалних вредносних критеријума, решит ће се исход борбе различитих друштвено економских система.

Маркс и Енгелс упутили су тешке критике буржоаским теоретичарима што су друштвене институције посматрали статички, апстрактно, не водећи рачуна о реалним условима у свету, о месту и времену. Социјализам је прерастао у светски процес у тренутку рађања атомске ере. Научно технолошка револуција изменила је из темеља услове људске егзистенције, а појму међународног права дала нов смисао. Напредак науке и технике судбински је повезао политички хетерогену међународну заједницу; њена даља судбина и просперитет зависи од спремности и способности чланова да своје понашање, правна правила и институције прилагоде технолошки уједињеном свету. Оквир блока или лагера је преузак. Проблеми савременог света су универзални и на тој планетарној равни морају бити постављена и правна правила.

РЕЗЮМЕ

Социалистические страны и международное право

Сквозь призму перемен, происшедших в мире за последние пять десятилетий: появление ряда социалистических стран, технологическая революция, приведшая к еще более тесной взаимозависимости государств, автор критически оценивает тезу советских теоретиков о социалистическом международном праве, рассматриваемом самостоятельной системой правил регулирующих отношения между социалистическими странами. Указывая на эпохальное значение Октябрьской революции, на необходимость научной обработки внешней политики первой страны социализма, автор находит, что эту политику нельзя принять без ее критического пересмотра. Лишь с помощью тщательного отбора и критического пересмотра всех событий и каждого периода-возможно прийти к правильным теоретическим обобщениям.

Взаимоотношения социалистических стран, по словам автора, должны рассматриваться в широком контексте всей марксистской философии, всеобъемлющего взгляда на мир, а, с другой стороны, с учетом изменившейся обстановки во всем мире. Маркс и Энгельс в своем учении выдвинули идею построения общества на универсальном плане, с отмиранием государства как общественно-политических организаций. В этом учении обоснованы и принципы пролетарского интернационализма, этого этического кодекса мирового рабочего класса. Однако вместо задуманной всеобъемлющей мировой системы появился плюрализм государств с разными общественно-экономическими системами. Победа социализма в одной стране, принятие учения Ленина о возможности сосуществования двух общественно-экономических систем, имело своим последствием триумф этагизма со всеми вытекающими отсюда последствиями на международном плане: строго формальная структура отношений, территориальный принцип, невмешательство во внутренние дела других государств и т.д. В этой области происходят первые самые роковые отступления от идей, заложенных Марксом и Энгельсом. Система государств разграничила просторы для свободной деятельности и наложила обязанность приступить к пересмотру являемый и принципов марксистской философии на уровне государств. Современный международный порядок, в формировании которого участвовал и СССР, построен и действует на этагистических основах, независимо от разных схожих или же одинаковых общественных систем в отдельных государствах. Общая идеология социалистических государств представляет собой концепции в рамках, внутри которых осуществляется внешняя политика, а не юридическую основу прав и обязанностей. Сотрудничество социалистических государств может осуществляться только лишь в границах процедур и актов, предусмотренных частично общим международным правом, частично конституциями отдельных стран. Другая сторона данной проблемы, которой автор достаточно уделяет места, заключается в обстоятельстве, что идеология в современных сложных условиях, в международных отношениях не проявляет себя в своем чистом виде. Данную тезу автор подкрепляет многочисленными примерами.

SUMMARY

Socialist States and International Law

In the light of the changes that have taken place in the world in the course of the last five decades: establishment of several socialist states, technological revolution that caused a close interdependence of states, the author critically considers the proposition of the Soviet theoreticians bearing on the socialist international law, as an independent system of rules governing rela-

tion ships among socialist countries. Pointing out the epochal significance of the October Revolution, the need of scientific processing of foreign policy of the first socialist country, the author finds that his policy could not be accepted without a critical review. Only a careful selection and critical re-examination of all events in all periods make possible correct theoretical generalizations.

According to the author, relations among socialist countries should be considered within a broader context of the entire Marxian philosophy, an overall view of the world, and on the other hand, in the light of the changes in world conditions. Marx and Engels conceived organization of society on a universal plan, supposing devolution of state as a socio-political organization. This concept encompasses the principle of proletarian internationalism as a kind of code of ethics of labour class in the world. However, the world system projected universally was replaced by plurality of states with different socio-economic systems. Victory of socialism in one country, embracing Lenin's teachings on the possibility of coexistence of two socio-economic systems, led to the triumph of statism with all the consequences it entails on the international plan: strictly formal relations, territorial principle, non-interference with the affairs of other states, etc. In this field we have the first most fatal divergencies from the original Marx' and Engels' ideas. The system of states fenced the area of free operation and imposed the need of reconsideration of phenomena and principles of Marxian philosophy at the state level. The present international system formed with the participation of the USSR, was built to function on the basis of statism regardless of similar or dissimilar, or identical social systems in individual states. Common ideology of socialist states is a conceptual frame within which foreign policy moves, not a legal basis of rights and duties. Cooperation of socialist countries is possible only through procedure or decisions envisaged partly by general international law, ad partly by constitutions of individual countries. Another side of this problem, to which the author devotes ample space, is the fact that ideology under the modern complex conditions is not extracted in its pure form. This proposition is supported by numerous examples.

RÉSUMÉ

Les Etats socialistes et Le Droit International

A travers le prisme des changements qui se sont produits dans le monde au cours des cinq dernières décennies: l'apparition d'une série d'Etats socialistes, de la révolution technologique, qui a eu pour conséquence l'interdépendance encore plus étroite des États, l'auteur soumet à la critique la thèse des théoriciens soviétiques relative au droit international socialiste en tant que système autonome des règles qui réglementent les rapports entre les pays socialistes. En attirant l'attention sur l'importance considérable de la Révolution d'Octobre, sur la nécessité de l'élaboration scientifique de la politique extérieure du premier pays socialiste, l'auteur considère qu'il est impossible d'accepter cette politique sans procéder à un examen critique, ce n'est que par une sélection consciencieuse et un examen critique de tous les événements, de chaque période, que les généralisations théoriques normales sont possibles.

Le rapport entre les pays socialistes, selon l'auteur, doit être examiné dans un contexte plus large de la philosophie marxiste tout entière, de la vue intégrale sur le monde et, d'autre part, à la lumière des conditions modifiées dans le monde. Marx et Engels ont projeté l'organisation de la société sur le plan universel, avec le dépérissement de l'Etat en tant qu'organisation socio-politique. Dans le cadre de ce concept apparaît le principe de l'internationalisme prolétarien, comme une sorte de code éthique de la classe ouvrière du monde. Cependant, le système mondial projeté sur la base de l'universalisme est substitué par le pluralisme des Etats avec des systèmes socioéconomiques

différents. La victoire du socialisme dans un pays, l'adoption de la doctrine de Lénine sur la possibilité de la coexistence de deux systèmes économique-sociaux, avait eu pour conséquence le triomphe de l'étatisme, avec toutes les conséquences qu'il entraîne sur le plan international: la structure rigoureusement formelle des rapports, le principe de la territorialité, la non-ingérence dans les affaires intérieures des autres États etc. Sur ce terrain se sont manifestées les premières déviations les plus décisives des idées originales de Marx et Engels. Le système des États a établi les limites de l'espace de l'action libre, et il a imposé le devoir de procéder à un nouvel examen des événements et des principes de la philosophie marxiste au niveau des États. L'ordre international contemporain, dans la formation duquel l'U.R.S.S. a participé aussi, est édifié et fonctionne sur la base étatique, sans égards aux systèmes sociaux différents ou similaires, voire identiques dans les divers États. L'idéologie commune des États socialistes représente le cadre de concept au sein duquel se développe la politique extérieure, et non point le fondement juridique des droits ou des devoirs. La collaboration des États socialistes peut se développer seulement au moyen de la procédure et des actes que prévoit partiellement le droit international général et partiellement les constitutions des divers États. Le second aspect de ce problème, auquel l'auteur a consacré une large place consiste en ce que l'idéologie dans les conditions complexes contemporaines, dans les rapports entre les États ne s'abstrait pas sous son pur aspect. Cette thèse est corroborée par de nombreux exemples.

МОРСКО ДНО — БАШТИНА ЧОВЈЕЧАНСТВА?

Када је године 1958. Женевска конференција за кодификацију права мора донијела четири конвенције, сматрало се да је тиме за дуго вријеме ријешила сва главна питања међународног права мора, осим јединог отвореног питања о ширини територијалног мора, иако се могло рећи да је прописом о највећој ширини вањског морског појаса и то питање неизравно ријешено на тај начин да се не допушта протезање територијалног мора преко 12 миља. Но, доскора се показало да тенденције обалних држава за проширење своје власти према отвореном мору⁽¹⁾ и даље дјелују, што се читавало на разне начине, понапосе и даљим захтјевима за проширањем територијалног мора. Али тек у посљедњих неколико година појавили су се нови проблеми који су довели до тога да се данас расправља о свим питањима међународног права мора и да се намјерава подвргнути ревизији читав режим створен Женевским конвенцијама од године 1958. Тај нови замах изазван је тиме што се услијед напретка технологије отвара могућност да људска рука захвати доста неприступна богатства мора која се налазе на дну дубокога мора и у његову подземљу. До недавна искоришћавање тих богатстава било је могуће само у просторима размјерно плићег мора, а правни режим тога искоришћавања био је уређен Женевском конвенцијом о епиконтиненталном појасу. Но, већ сама предвиђања да је продирање до природних богатстава технички могуће изазвала су интерес, у круговима индустрије понајприје, а онда и у знаности, па се тај интерес нагло распламсао. Након првих радова године 1965. и 1966.⁽²⁾ долази већ 1967. до организовања првих знањствених савјетовања и до познатог приједлога владе Малте да се питање искоришћавања морског дна дубокога мора расправи у крилу Уједињених народа. Уједињени народи прихватили су одмах тај задатак и раде на њему помоћу посебног одбора и на самим састанцима Опће скупштине која је до данас сваке године прихватила о том склопу питања значајне резолуције, па је међу осталим закључила да се за годину 1973. сазове по-

(1) Andrassy, Најновије тенденције у проширивању њихове власти на отворено море. Зборник за поморско право, 1958.

(2) Mero, *The Mineral Resources of the Sea*, 1965. — Burke, *Ocean Sciences, Technology and the Future International Law of the Sea*, 1966. — *Effective Use of the Sea. Report of the Panel on Oceanography, President's Science Advisory Committee*, 1966. — Pell i Goodwin, *The Challenge of the Seven Seas*, 1966. — Andrassy, Потреба даље кодификације међународног права мора. Југ. ревија за међ. право, 1965. — Andrassy, *Les progrès techniques et l'extension du plateau continental, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1966.

себна међународна конференција са сврхом да путем нових међудржавних споразума (којим би се знатно измијенило досадање међународно право мора, укључив Женевске конвенције) уреди читав склоп питања повезаних са споменути новим техничким и економским могућностима. Паралелно с тиме расправља се све више о тим проблемима у знаности, објављају се многа дјела и расправе, организирају савјетовања (3).

Уз многе расправе о техничким, господарским, политичким (укључив питање разоружања морског дна) и правним питањима израбен је низ нацрта о томе како би требало изгледати будуће међународно право мора с обзиром на искоришћавање природних богатстава морскога дна дубљих дијелова мора и његова подземља. У крилу Уједињених народа израбене су опширне студије, а на засједањима Одбора за морско дно (у којему судјелује све већи број држава) и у надлежном главном одбору Опће скупштине изнесени су ставови и погледи држава чланица Уједињених народа. Сви ти радови и расправе сада су усмјерени према великој међународној дипломатској конференцији која би се према одлуци Опће скупштине имала одржати 1973. Средиште рада је питање како да се уреди правни положај морског дна и подземља оних дијелова мора који не потпадају под искључиву надлежност обалних држава(4), али дакако да се то не може ријешити а да се бар донекле не дира и измјени сада важеће међународно право мора, колико отвореног мора, толико и оних простора који потпадају под било какву врст искључивих права обалних држава. А што се тиче правног уређења морског дна и подземља, ријеч је о правној нарави тога простора, о режиму искоришћавања, вршења власти и надзора у том простору, евентуалног стварања посебног међународног организма за ту сврху, расподјеле прихода ако их буде итд. Посебна пажња посвећена је питању употребе морскога дна у војне сврхе, које је већ задобило почетак рјешавања у уговору о дјеломичној забрани употребе морскога дна и подземља за војне сврхе, одобреном на 25. засједању Опће скупштине и потписаном 11. 2. 1971. Такође је важно питање о слободи истраживања мора, морског дна и подземља: јако садање и још јаче будуће проширење искључивих права у простору мора и морског дна могло би знатно сузити ту слободу, а то се сматра као сметња за повољно подузимање истраживања која су потребна баш и за будуће проширено коришћење морског дна и подземља као и његових богатстава у мирољубиве сврхе.

(3) Да набројимо само неке најважније:

Law of the Sea Institute (Kingston, Rhode Island) сваке године по један вишедневни састанак од 1967. даље. — *International Law Association* почев од конференције у Хелсинкију 1966. Оцјењан реферат с нацртом прописа о будућем режиму треба да се предложи наредној конференцији која се одржава 1972. — *Ohio State University, Conference on Law, Organization and Security in the Use of the Ocean*. Радови прве конференције објављени су у две свеске, друге у једној свесци (обје 1967). — *SIPRI (Swedish, International Peace Research Institute, Stockholm), Symposium Towards a Better Use of the Oceans, 1968.* — *Instituto Affari Internazionali (Рим), Symposium on the International Regime of the Sea-Bed (1969), Proceedings, 1970.* — *Center for the Study of Democratic Institutions (Santa Barbara, California),* низ састајака почев од 1968. Велике међународне конференције под називом *«Pacet in maribus»*, Малта 1970 и 1971.

(4) У даљим излагањима употребљава се израз „морско дно“ или „морско дно и подземље“ за тај дно простора који не потпада под искључиву власт обалних држава.

Главне су поставке будућег уређења правних односа морског дна и подземља, како се то очитује у резолуцијама Опће скупштине од године 1968. даље, да тај простор буде односно добије правни положај опћег добра или баштине човјечанства, (*common heritage of mankind*) да се сам простор употребљава искључиво у мирољубиве сврхе, да ниједна држава не може на појединим дијеловима тога простора стећи трајну искључиву власт, да свака држава има право и могућност да сама и преко својих држављана и подужећа судјелује у искоришћавању природних богатстава тога простора, да се за сврхе што бољег управљања тим простором уведе надлежност неког међународног организма с овластима које би требало још питање одредити, да се приходи од подавања што би их морали плаћати они који приступе стварном искоришћавању природних богатстава, или бар знатан њихов дио, приведу у корист мање развијених земаља (у првотном приједлогу Малте говорило се о „сиромашним“ земаљама). Сва су та питања међу собом донекле повезана, па о начину рјешења једнога од њих овиси које ће рјешење некога другог питања бити прихватљиво односно прихваћено. При томе се не смије заборавити да никакво рјешење не може доиста постати стварност ако не буде опћенито или бар готово опћенито прихваћено.

Ево како је ствар у почетку замишљала влада Малте у својем меморандуму од 17. 8. 1967. односно како је то изнио у Опћој скупштини Уједињених народа амбасадор Малте Пардо који се често спомиње као први иницијатор расправа о проблемима морског дна у крилу Уједињених народа: На морском дну и у његову подземљу налазе се највеће залихе разних минерала и другог природног богатства које због наглог напретка технике постаје све више приступно људском искоришћавању. Тај простор и његова богатства треба да се прогласе опћим добром или баштином човјечанства, ниједна држава не смије ниједан његов дио за се заузети, а смије се употријебити само за мирољубиве сврхе. Подужећа која би искоришћивала налазишта морског дна и подземља дубокога мора морала би за добивање дозволе искоришћавања у одређеном омеђеном простору кроз одређено вријеме плаћати утврђене једнократне или периодичке таксе и подавања. Узимајући као подлогу приходе од такса које убиру неке државе за коришћење подморског простора унутар граница њихове искључиве надлежности Пардо је израчунао да би годишњи приход међународног организма који би управљао простором „баштине човјечанства“ могао износити годишње пет милијарди долара. Све кад би се само један знатни дио те своте привео сврси подупирања мање развијених земаља, била би то знатна помоћ. Нека буде ради успоређења споменуто да је међународна организација која на том пољу располаже највећим средствима, тј. Међународна банка, у посљедњој пуној пословној години 1970/1. подијелиле зајмова у висини од 1.896 милијуна долара, а да су Банка и Међ. друштво за развој кроз читаво вријеме својега дјеловања одобриле зајмова у укупном износу од 19,4 милијарде долара.

Насупрот оптимистичким процјенама да ће приходи од такса и других подавања за искоришћавање богатстава морског дна и подземља дубокога мора бити високи, оправданије је мишљење да ће ти приходи бити

кроз дуго вријеме размјерно слаби, док неки уопће сумњају у то да би међународна организација могла имати чисти приход од тих подавања.

У првом реду треба рећи да још увијек није довољно познато какве се количине природних богатстава налазе на дну мора и у његову подземљу, какав је састав седимената у којима се налазе та богатства. Према томе, не може се ни поставити поуздана рачуница о томе како и под каквим увјетима би добивање тих природних богатстава било рентабилно. Сигурно је да су количине појединих метала и других за човјечанство корисних твари на морском дну и испод коре морскога дна за наше данашње појмове готово неограничене⁽⁵⁾. Сигурно је и то да технологија може пружити направе и методе за добивање природних богатстава која се налазе прекривена високим ступом морске воде. На припремању таквих направа ради се истраживачки колико у знанственим установама толико и у појединим индустријским подuzeћима, а посљедња бацају на тржиште све савршеније справе за рад у све дубљим дијеловима мора. Према ријечима једнога заступника нафтне индустрије, индустрија ће располагати средствима и методама добивања природних богатстава из простора дубљег и врло дубокога мора чим се то добивање буде показало економски корисним⁽⁶⁾. Но, баш та економска корисност, та рентабилност, не мора доћи брзо и, смијемо рећи, неће доћи брзо. Што је већа висина морскога ступа испод којег се тражити природна богатства, било бушењем као код нафте или сумпора, било завењем (нпр. јаружањем) с морскога дна, то више расту трошкови производње. Бар засада

(5) У својем гласовитом говору од 1. 11. 1967. (А/Ц.1/ПВ 1515, стр. 17) амбасадор Пардо изnio је податке о количинама неких метала који се налазе у седиментима морског дна и успоредио их с количинама резерва исте врсте на копну, и оцјенио је колико дуго могу те залихе трајати ако се узме као мјерило свјетска потрошња у години 1960.

Врста	Количина у мору (у тонама)	За колико година достаје	За колико година достају познате резерве на копну
Алуминиј	43 милијарде	20.000	100
Манган	358 милијарда	400.000	100
Бакар	7.900 милијуна	6.000	40
Цинкониј	1 милијарда	100.000	100
Никал	14,7 милијарда	150.000	100
Кобалт	5,2 милијарде	200.000	40
Молибден	750 милијуна	30.000	500

Поврх тога, додао је Пардо податке о количинама неких метала у Тихом Оцеану: жељезо 207 милијарда, титаниј 10 милијарда, магнезиј 25 милијарда, олово 1,3 милијарда, ванадиј 800 милијуна тона.

Какогод треба узети с опрезом те наводе, а нарочито омјер између трајања залиха добивених на копну према оним на морском дну, ипак стоји да су залихе на морском дну стотине пута веће од сада познатих залиха на копну. Нпр. *P. Kausch, der Meeresbergbau im Völkerrecht*, 1970, стр. 111, даје друге бројке, али и те показују да ће залихе налазишта морскога дна достајати за стотине и тисуће година (олово 600, алуминиј 200.000 година). Литература о том питању расте из дана у дан. Главна позната дјела: *J. L. Mero, The Mineral Resources of the Sea*, 1965. (француски: *Les ressources minérales de la mer*); *D. B. Brooks, Low-Grade and Nonconventional Sources of Manganese*, 1966. Исти писац дао је реферат на другој конференцији о праву мора у Кингстону, *Rhode Island*, 1968, стр. 32—41.

(6) *J. H. Loudon* (директор *Royal Dutch/Shell*) у предавању одржаном у Институту за петролеј у Лондону 17. 5. 1965.

пораст трошкова производње пење се брже него што се повећава дубина лежишта на којем се врши искоришћавање. Зато ће напредовање искоришћавања у веће дубине ићи полагано. Дакако, није искључено да ће се поједино лежиште у дубљем мору почети искоришћивати раније но што иде опће напредовање у дубину, а то зато јер је ријеч о изванредно богатом налазишту и о иначе изузетно повољним увјетима техничкога рада. Исто тако је могуће да се одједном изврши продор (break-through) у усавршавању техничких средстава који би учинио економску рачуницу знатно повољнијом и тако убрзао продирање експлоатације у дубље морске воде. Но углавном, вриједи оно што је мало прије речено, тј. да ће се искоришћавању природних богатстава у дубљим дијеловима мора приступити постепено и полагано. На тај начин ће лежишта природних богатстава у оним дијеловима морског дна и подземља који би требало да буду „баштина човјечанства“ још дуго чекати да их се приведе искоришћавању. Јер, међу осталим, прије тога размјерно скупог искоришћавања на морском дну узет ће се у рад она лежишта исте врсте природног богатства на копну која се нису обрађивала или су била напуштена због нерентабилности, али је њихово искоришћавање ипак јефтиније од онога које је увјетовано продирањем у веће морске дубине. А када ће се приступити искоришћавању у просторима „баштине човјечанства“ бити ће то најприје на рубним дијеловима, тј. ондје гдје су налазишта испод мањег ступа морске воде, па ће се помало напредовати према налазиштима у већим дубинама.

Тиме долазимо до друге тачке ових разматрања, тј. до питања гдје ће бити ти рубни дијелови, односно која ће бити најмања дубина оних налазишта која би требало да припадају „баштини човјечанства“. И тиме улазимо у питање које се досада у раду Одбора за морско дно и Опће скупштине помно заобилазило. Говорило се увијек о простору морског дна и подземља изван националне јурисдикције, а није се хтјело (ни смјело) дирати у питање гдје је граница националне јурисдикције односно гдје је граница „баштине човјечанства“. Зашто? Зато јер већ сада неке државе тврде да се граница њихове искључиве надлежности, паче управо граница њихове просторне суверености, протеже врло далеко у отворено море обухватајући врло велике просторе мора, па и без обзира на дубину. То је понајприје „клуб држава од 200 миља“ у који припада све већи број држава Латинске Америке, али има и других држава које су у последње вријеме протегле своје територијално море преко мјере која се сматра међународно допуштеном и оправданом. Но много шири захват у просторе мора и морског дна веже се уз захтјеве за проширење епиконтиненталног појаса и приједлоге за ново и коначно разграничење епиконтиненталног појаса према осталим дијеловима морскога дна и подземља. Ту дјелују два фактора. Један има свој коријен у дефиницији коју за епиконтинентални појас даје Женевска конвенција од године 1958. Дословно тумачење допустило би проширивање епиконтиненталног појаса и тиме искључиву надлежност најближе обалне државе све даље доклегод постоји могућност искоришћавања природних богатстава морског дна и подземља. Практички би то значило да ниједан дио простора морског дна

и подземља не би могао постати „баштина човјечанства” чим се онда је почне искоришћивати нека врста природног богатства. У том случају престаје свака потреба разговора о међународном режиму морског дна и подземља изван „националне јурисдикције”. Одмах ћемо рећи да такво тумачење није исправно и да га треба а lipine одбацити. Но тиме не престаје питање гдје да се према Женевској конвенцији постави граница епиконтиненталног појаса на којем обална држава има суверена права ради истраживања и искоришћавања природних богатства. Разумије се да по својем земљописном положају погодоване државе траже да тај опсег буде што шири. Но како се то не може поуздано утврдити према слову сада важеће Женевске конвенције, то се предлаже да се она измијени тако да простирање епиконтиненталног појаса буде недвоумно сигурно. И то питање стоји на дневном реду будуће конференције која би се морала сазвати за годину 1973. Ту се сада појављују приједлози за врло широко ново одређење вањске границе епиконтиненталног појаса. Многи заговарају да се под садашњи режим епиконтиненталног појаса укључе и континенталске падине (continental slope i continental rise), што би значило да би обалним државама припала Женевском конвенцијом осигурана суверена права (а та нису далеко од суверености) све до дубине од 2500 до 3500 метара, а то би опет означило да би за „баштину човјечанства” остали само дијелови гдје би искоришћивање због висине ступа морске воде било најмање рентабилно, тако да крај обилних рентабилнијих простора joшће не би дошло у обзир. Ти захтјеви се упиру на више аргумената. Један је прије споменуто екстензивно тумачење Женевске конвенције, али на њ се не позивају много јер: врата за измјену су отворена, па се радије оправдавају ти приједлози позивањем на природну конфигурацију простора. Вели се да падина чини цјелину с епиконтиненталним појасом, да она твори наставак самих континената, да постоје двје темељне категорије земљине коре: континенти с припадајућим епиконтиненталним појасом и падinom, с једне стране, а остало дно дубокога мора, с друге стране. Припадност првога континенту, а по томе и протезање права обалних држава посве је природна посљедица саме конфигурације земље и њезине коре.

Према савременом учењу геолога и океанографа земљина се кора дијели у двје битно различите категорије: океанско дно и континентску масу или континентске блокове. Прва припада сими, а друга сиалу. Те разлике између океанског дна и континентске масе (којој припадају епиконтинентални појас — узет као природна појава, а не у његовом данас конвенцијом одређеном правном значењу — и континентска падина) очитују се у неким одлучним значајкама земљине коре једне и друге од споменутих категорија. Континентски дио земљине коре (којему припада и подморски његов дио) има мању специфичну тежину и густоћу од дијела коре која представља дно океана. Специфична тежина првога је 2,7 до 2,8, а другога 3. Због тога кора океанског дна пада у дубину, а континентска кора уздиже се над њу и својим већим дијелом изроњава изнад рazine мора. Ова друга има већу дебљину, а састав њезина стијења је киселији. Споменуто претпоставке потврђене су и чињеницом да се потресни валови шире брже у кори океанског дна, што је посљедица његове веће густоће. Износећи те податке и чињенице закључује се да је пријелаз оа

континентске масе океанском дну „најјучљивија мијена у литолошком саставу земље“⁽⁷⁾. Зато се сматра да континентска падина безувјетно мора доћи под режим који даје посебна искључива права обалној држави. Но, граница—према океанском дну ипак није нека одређена црта, него се између континентске педине и океанског дна налази положитији пријелазни дио (continental rise), а његови седименти настављају оне који се налазе на падини, тако да би граница посебних права морала обухватити копну ближи дио тога пријелазног простора, па чак и читав тај простор⁽⁸⁾. То мишљење прихватају и неки стручњаци међународнога права, нпр. Jennings који у својем коментару уз пресуду Међународног суда у спору о разграничењу епиконтиненталног појаса у Сјеверном мору тврди да је такво рјешење већ данас прихваћено и да се оно може извести из наведене пресуде⁽⁹⁾.

То разлагање захтјева за што ширим искључивим правима обалне државе на дно дубљих дијелова мора упира се на сазнања природних знаности. Али то није ништа друго него тражење ваљаних аргумената у прилог тежње која има свој извор и своје праве разлоге у господарским интересима оних кругова и оних држава што се залажу за такве захтјеве. Примјера за такво упирање на географске и друге околности у природи има доста у ближој и даљој прошлости. Осигурање добрих стратегијских граница упирало се такођер на географске чињенице. Италија је добила на темељу тих разлога своје границе на Бреннеру и према старој Југославији, а данас траже добре границе у интересу власти сигурности Израел на Голану и Синају и Индија у Кашмиру. Колонијална експанзија често се служила теоријом залеђа (Hinterland) и тврђом да посјед ушћа неке ријеке даје право на сав простор њезина порјечја⁽¹⁰⁾. Па и прве изјаве о протезању права обалне државе на епиконтинентални појас образлагале су се природним јединством копна и континенталног руба. Но и тада су, заправо, били мјеродавни господарски интереси, а наведени разлог био је произвољно изабран, јер се, нпр., исто тако против њега могао изнијети захтјев за јединством свега морског простора или навести у међународном праву дотада усвојено начело о јединству правног положаја неког простора у његовом вертикалном протезању тако да обухвата површину тога простора (сухоземну или водену) заједно са зрачним ступом изнад ње и подземљем испод ње (односно на мору и ступ морске воде испод површине мора). Дакле, одлучни су господарски разлози, а не позивање на геологију и океанографију.

Сигурно је да су једино господарски интереси били одлучни за став нафтне индустрије Сједињених Држава када се у прије наведеним излагањима својег представничког органа (National Petroleum Council) тако одлучно заложила за то да се обалним државама призна што шире искључ-

(7) *National Petroleum Council, Petroleum Resources Under the Ocean Floor*, 1969, стр. 10, одакле су узети и неки горе изнесени подаци. Остало према чланку Опыт за дно мора, Поморска Енциклопедија, II.

(8) *National Petroleum Council, ibid.*

(9) *R. Y. Jennings, The Limits of Continental Shelf Jurisdiction: Some Possible Implications of the North Sea Case Judgment. International and Comparative Law Quarterly* 1969, стр. 819 и д.

(10) Види *J. Andrassy*, Епиконтинентални појас, напосе стр. 56.

чиво право на просторе морског дна и подземља дубљих дијелова мора. Прије је речено да још немамо поузданих података о богатствима морскога дна и његова подземља, али ако и колико постоје, сигурно је да су заинтересирани индустрије с њима добро упознате и да на њихову темељу настоје добро прорачунати која би им рјешења најбоље одговарала. Када се прије Женевске конференције (1958) расправљало о епиконтиненталном појасу и о кодификацији те установе, мјеродавни кругови нафтне индустрије занимали су се живо за то питање (Feith, један од референата за то питање у крилу International Law Association био је правни савјетник једног од највећих нафтних подuzeћа). Тада је њихова главна брига била да се потпуно сигурно утврди досег власти обалне државе тако да би били сигурни да од неке државе подијељена концесија неоспорно вреди. Данас је питање заплетеније. Јер, потенцијално може се данас, или бар у будућности, водити природно богатство мора у свим дијеловима мора. Ако, дакле, водећи заинтересирани привредни кругови једне развијене земље постављају захтјев да се власт те земље протегне што даље у просторе дубокога мора, сигурно је да се они не руководе чињеницама облика земље и морскога дна, него да за такав став говоре јаки разлози добро проучене економске рачунице. Она не мора бити исправна (а можда ће се показати да није исправна на дужи рок), али сигурно је у њу уложено много високо стручнога проучавања. Треба се бојати да у великој већини земаља ни државне владе ни привредни кругови (поједина велика подuzeћа или сталешке односно стручне организације подuzeћа) мање развијених земаља нису израдили ту рачуницу с гледишта својих интереса, напосе с гледишта интереса неразвијених земаља и њихове економике, колико на краћи, толико и на дужи рок. Још увијек има времена да се таквом проучавању приступи, нарочито ако се узме у обзир да конференција 1973. вјероватно неће казати задњу ријеч за рјешење постављеног питања (што не би смјело оправдати затезање у раду).

Да испитамо сада споменути захтјев да се права епиконтиненталног појаса (под тим или другим називом) протегну на широке просторе, рецимо до дубине од 2.500 метара. Посљедица би била да неке државе добију широке просторе, а друге би добиле мало или ништа. Управо ништа не би добиле оне земље које уопће немају морске обале. Могло би се рећи да оне немају ни територијалног мора па да не могу приговарати томе да се и шири дијелови додијеле обалним државама. Но тај аргуменат није увјерљив. Понајприје, ако се државама призна уски простор уз њихове обале, то је нешто посве различито од протезања њихове власти на врло широке просторе. Неправда је то већа што је шири односни простор. Почело се увиђати неповољан положај држава без морске обале па је то изазвало жељу да се та „неправда“ природе исправи на тај начин што су се државама без морске обале Женевском конвенцијом и посебном конвенцијом од године 1965. о транзитној трговини земаља без морске обале, осигурала нека права, а за прихваћање те конвенције и даље побољшање положаја земаља без морске обале заложила се и Конференција за трговину и развој (UNCTAD). Нова подјела широких дијелова морскога дна била би нова и непоправљива штета за државе без морске обале. Но не би при тој диоби добро прошле ни многе државе које посједују

морску обалу. То су у првом реду оне земље које леже на малим затвореним морима, нпр. државе Средоземног мора, Балтичког мора, Карибског мора. Простором својега подручја највећа држава свијета, Совјетски Савез, лежи такође неповољно, а још је неповољнији положај пучанством најбројнијих земаља, Кине и Индије. Кина је у неповољном земљописном положају због сусједства Јапана и Филипина, а Индија је у размјерно много слабијем положају од Цејлона, Малдива и Мадагаскара. Напокон, има држава с увученом или кратком морском обалом које због те чињенице немају удјела при диоби или је њихов удјело неразмјерно мањи од удјела земљописно боље положених сусједа. Примјер за прво су Савезна Република Њемачка, Нигерија и Камерун (због сусједства Екваторијалне Гвинеје), а за друго Заире (Конго Киншаса). Та велика земља има тако кратку и неповољно положену обалу да не добива скоро ништа од епиконтиненталног појаса. Крај таквога стања, управо је чудно да се насупрот врло гласних и добром дипломацијом подупртих захтјева земљописно повољно положених земаља није јавио отпор већег броја земаља у неповољном положају.

Сматрајући да је захтјев за широким одређењем појаса искључивих права неправедан, треба да сада испитамо прије наведене аргументе који се упиру на тврдње о јединству континента са широким просторима уз обалу. Не улазећи у испитивање тих тврдња (али сматрајући да оне нису за наше питање мјеродавне или одлучне) могло би се из њих извући други закључак од онога који се обично износи.

Тврдња да подморски дио континентске масе твори природно јединство с континентом и да због тога треба да и у правном погледу припадне континенту, може довести до закључка да би све државе континента имале право на тај дио. Јединство континента и подморског дијела континентске масе не може оправдати да се тај дио додијели само оној земљи који лежи на обали континента. Не само што би то било супротно начелу и тврдњи о јединству него се додијеливањем обалним државама опет стварају неправедности. Довољно је указати на положај Сирије и Либанона односно Јордана и Израела. Либанон и Израел испријечили су се пред своје сусједне земље уским потезом копна, па се доиста с правом пита, зашто земље залећа не могу имати удјела на природним богатствима подморја које припада властитој континентској маси. Сличан земљописни однос налазимо између Шпањолске и Португала, Сауди Арабије и Јужног Јемена и Омана, Тајланда и јужног дијела Бурме, Гвинеје и Сијера Леоне, Етиопије и Сомалије. На темељу таквих размишљања створен је у крилу једног енглеског удружења приједлог да подморски простор Сјевероисточног Атлантика припадне заједници држава Западне Европе, дакле не само државама на обалама тога океана, него и онима у њихову залећу, укључујући Италију, Њемачку и Швицарску. Такво рјешење, које је остало осамљено у замислима једног неважног и неодговорног скупа приватника, потпуно се може оправдати тврдњом о нераздјеливом природном јединству континентске масе.

Постоји још један врло важан аргумент који се противи додјеливању широких простора морскога дна искључиво обалним државама, и то на темељу њихова земљописног положаја (који је за неке повољан, а

за друге неповољан). Предмет интереса свију држава јесу природна богатства морског дна и његова подземља. Велик дио тих богатства лежи на дну мора, а сакупљен је ондје дјеловањем природних сила кроз стотине, тисућа и милијуне година. Ти су седименти великим дијелом настали од материјала који су ријеке доносиле у море из свију крајева својега порјечја. Да споменемо опет државу и ријеку Заире. Та ријека је доносила у море и обогатила морско дно материјом која потјече из свих дијелова њезина порјечја, сигурно најмање из приобалног дијела. Зашто да од уђела у тим богатствима нема готово никаквог уђела земља из које су ти седименти дошли. То исто вриједи и за друге земље и крајеве: Дугро и Тајо Вуку велик дио свога материјала из Шпањолске, Меконг из Лаоса и Камбоџе, Замбези из Замбије, Колумбија из Канаде. Турска не може имати никаквих користи из седимената који се стварају путем Тигриси и Еуфрата, а удио Ирака у том богатству је врло мален Индија је на губитку у корист Пакистана гледе наплавина ријеке Индус и њезиних притока.

Приједлози за широким просторима искључивих права на морском дну, без обзира да ли их заговарају индустријски интереси неких развијених земаља или државници повољно положених земаља у развоју, одлучно дјелују и на судбину „баштине човјечанства“. Ако се простори морског дна и подземља до дубине од 2.500 метара или још више додијеле обалним државама, ограничује се онај простор који би требало да буде „баштина човјечанства“ на просторе који леже испод морског ступа од најмање 2.500 метара дубоко. Просторно би тај дио био још увијек врло велик (преко половине укупне земљине површине) а на његову дну и у његовој утроби налазиле би се готово неиспрпне количине (види биљешку 5) корисних добара. Али, оне би биле много теже доступне него ли оне које се налазе на дну или испод пливних дијелова мора. Због тога би била рентабилност њихова добивања знатно нижа, па би се тому искоришћавању приступило тек пошто су искоришћена рентабилнија налазишта, а у пливним просторима, у сваком случају приход од подијеливања концесија за та налазишта био би знатно нижи од онога који би притјеццао погодованим обалним државама из простора њихових појединачних искључивих права. То су, дакако, само нагабања која би требало тек потврдити довољно поузданим постављањем економске рачунице. Но врло је вјеројатно да би рачуни потврдили та нагабања. Ако она стоје, онда би отпале оне наде (које су свакако биле претјеране) да би из прихода „баштине човјечанства“ годишње притјецала знатна средства за помоћ земаља у развоју. Интерес за тај простор нужно би попустио, а стварање посебног организма за тај простор значило би, бар кроз дуго вријеме, финансијско оптерећење за владе држава чланица. Тако би заинтересирани земље, у првом реду оне у развоју, уз губитак наде на неку корист од „баштине“, морале још носити нове издатке.

Опрез према прешироком протезању права обалних потребан је и са стајалишта самих држава које би тиме биле погодоване. Чињеница да се у развијеним државама од економски заинтересираних подuzeћа јављају приједлози у том правцу, допушта питање какав је интерес развијених земаља односно њихових подuzeћа на таквом рјешавању. Конкретно, треба размислити које предности налазе у том рјешењу подuzeћа Сједи-

њених Држава. Ако се промотри земљописни положај Сједињених Држава, види се да би њима према предложеном рјешењу припао врло велик простор на обалама Атлантика и Пацифика, а у самом Пацифику још врло велик удио због посједа оточја Хаваии и Алеута. У том простору било би довољно мјеста за господарску дјелатност нафтних и других екстрактивних подuzeћа. За подузетнике била би предност у томе што се не би морали прибојавати разних обрата у политици државе концесионара због којих су у посљедње вријеме измакли велики добици многим подuzeћима. За Сједињене Државе и за њихову економику била би корист и у томе што би потребна добра добављали бездевизно, а видјело се да и најјаче државе свијета могу запасти у тешкоће због неуравнотежености плаћевне биланце. Према томе, подузетници Сједињених Држава не би морали тражити запослење својега капитала изван граница властите земље, а на то би се одлучили само кад би им страна држава концесионар пружила осјетљиве економске користи и повећани ступањ правне сигурности. У преговорима о концесионарању имао би подузетник јак положај напурама држави од које тражи концесију. А тај би положај можда био појачан још и тиме да би понуда концесија била већа од потражње. Не смије се заборавити да сваки поједини потхват искоришћивања захтијева улагање великога капитала па да има само мало подuzeћа која су довољно јака да приступе таквому послу. Напротив, природна богатства која ће се отворити искоришћивању чим се за то нађе техничка могућност и економска рентабилност, расијана су по дну и подземљу свију мора. Тако ће напурама неколицини тражилаца концесије стајати више десетина држава које ће настојати да подuzeће привуку у свој простор. Одатле потреба да се подузетнику обећају веће погодности и у томе може доћи до надметања између заинтересираних држава. За успоредбу с тиме може се примјетити да би подузетници наишли на чвршћи став кад би подјељивање концесија био у једној руци, тј. у руци неке међународне организације.

Ово је неколико мисли поводом приједлога да се морско дно и подземље дубљих мора прогласи баштином човјечанства. Треба се озбиљно бојати да прешироком расподјелом индивидуалних искључивих права обалним државама вриједност те баштине буде озбиљно угрожена и да, можда, до њезина увећења у живот људи неће доћи.

Јурај Андраши

РЕЗЮМЕ

Морское дно — достояние всего человечества

Автор рассматривает вопрос может ли реализована идея провозглашения достоянием всего человечества морского дна глубоководных частей моря (seabed of submarine areas) и их недр (Subsoil), находящихся вне границ территорий государств. Некоторые факты ставят под сомнение этот замысел. Одна из целей проекта заключается в получении крупных средств — от лицензий до разных сборов — предназначенных для помощи неразвитым странам. Вопрос заключается в том, можно ли надеяться осуществлению данной цели. Прежде всего, эксплуатационные расходы быстро возрастают по мере увеличения глубины эксплуатируемого места.

Значит и приходы, поскольку бы они и появились, были бы значительно меньшими от ожидаемых. Затем, поскольку бы требования расширения территориальных вод прибрежных стран были приняты, район „достояния” был бы ограничен на глубоководные районы (2500 и более метров). Эксплуатация источников в таких районах была бы отложена на долгий период времени и его расходы не сулили бы возможность получения приходов, которые могли бы быть употреблены на помощь развивающимся странам. В этом контексте автор подвергает рассмотрению вопрос может ли требование признания за полосой территориальных вод, находящихся под суверенитетом прибрежного государства, природного единства с материковой территорией оправдать расширение территориального суверенитета прибрежного государства до внешних границ полосы территориальных вод. Справедливее бы было предоставить право участия всем государствам континента. Богатые осадочные породы ложились в течение миллионов лет, в их формировании участвовал весь материк, в первую очередь далекие горы, а не только лишь прибрежная часть континента. Затем, автор подчеркивает последствия благоприятной или неблагоприятной ситуации для каждого в отдельности государства, вытекающей из несправедливого и неравного положения стран, выходящих и невыходящих на прибрежные просторы. Даже и государства с большими прибрежными полосами не будут иметь преимущество, в особенности вначале, ибо лишь небольшое число предпринимателей будет заинтересовано в принятии участия в таких дорогих и рискованных начинаниях, в то время как многие государства пожелаали бы приступить к работам на соответствующих секторах.

SUMMARY

The Seabed — Heritage of Mankind?

The author deals with the question of whether the idea to proclaim the seabed of submarine areas beyond the limits of national jurisdiction and its subsoil to be the common heritage of mankind can be realised. Some facts make it doubtful. One of the aims of the project is to get substantial means from licences and taxes to be used for helping less developed countries. It is questionable whether this aim can be attained. First of all, the exploitation expenses rise sharply with the depth of the exploitation site. Therefore, the revenues, if any, will be much smaller than hoped for. Furthermore, if the claims for a very large extension of the coastal States jurisdiction were recognized, the area of the »heritage« would be limited to deep regions (2500 metres or more). The exploitation of the resources in these regions will be delayed for a long time and its expensiveness would leave a small margin for the revenues to be used in aid of developing countries. In this context the author examines whether the claim that the continental margin forms a natural unity with the continent justifies the extension of the coastal States jurisdiction to the outward limits of the continental margin. To give an equal share to all States of the continent would be more justified. The rich sediments on the seabed were drained into the sea from the whole continent for millions of years, principally from far away mountains, and not only from the continent's coastal parts. Furthermore, the author stresses the consequences of a favourable or unfavourable situation of any single State resulting in unjustifiable inequalities of shares, the land-locked and shelf-locked countries getting no share. But even States with a large share will be in a weak bargaining position, because, especially in the beginning, few entrepreneurs will be interested in such expensive and risky ventures, while many States would compete offering licences in their respective sectors.

Le fond de la mer — Patrimoine de l'humanité

L'auteur s'est appliqué à trouver une solution à la question s'il est possible de réaliser l'idée à ce que le fond de la mer des étendues sous-marines et son sous-sol, en dehors des limites de la compétence nationale, soient proclamés patrimoine de l'humanité. Certains faits mettent en doute cette hypothèse. Un des buts du projet était de se procurer les moyens importants, de licences et de taxes, qui seraient utilisés comme aide aux pays sous-développés. La question se pose si ce but peut être atteint. En premier lieu, les dépenses pour l'exploitation augmentent rapidement en fonction de la profondeur de l'endroit exploité. D'où il résulte que le revenu, pour autant qu'il y en aurait, serait bien moins grand que l'on ne l'espérait. Ensuite, dans le cas que la demande pour l'élargissement de la compétence soit agréée, le domaine du «patrimoine» serait limité aux régions profondes (2.500 mètres ou plus). L'exploitation des sources dans ces régions serait ajournée pour une autre période de temps et ses dépenses laisseraient peu de place aux revenus qui pourraient être utilisés comme aide aux pays en voie de développement. Dans ce contexte l'auteur examine la question si la réclamation à ce que le bord continental forme l'unité naturelle avec le continent justifie l'élargissement de la compétence de l'Etat riverain jusqu'aux limites extérieures du bord continental. Il serait plus équitable d'accorder la même participation à tous les Etats du continent. Les riches couches sur le fond de la mer amoncelées dans la mer proviennent du continent tout entier, elles se sont accumulées au cours de plusieurs millions d'années, en premier lieu des montagnes lointaines, et non seulement de la partie riveraine du continent. Ensuite l'auteur souligne les conséquences de la situation favorable ou défavorable pour n'importe quel Etat particulier, qui résultent de la participation inéquitable et inégale des pays fermés et des pays qui n'ont pas de rivage. De même, les Etats qui ont une large participation seront dans une position fragile, spécialement au début, car un petit nombre d'entrepreneurs seront intéressés dans de telles entreprises aussi coûteuses et pleines de risques, tandis que beaucoup d'Etats offriraient complètement les licences dans leurs secteurs correspondants.

РАЗМИШЉАЊА О ПРАВНОМ РЕЖИМУ ОБЈЕКТА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

»The three and a half centuries which roughly span the development of modern international law, also represent the rise of the modern national state and of the political and legal symbols of national sovereignty. Today we are witnessing both the climax and the profound crisis of the era of the national state and of national sovereignty. Outwardly the national state, equipped with the political and legal attributes of sovereignty, is today reaching its supreme triumph.«⁽¹⁾

»The question how the legal sovereignty of the national State, reaffirmed by the United Nations Charter, can be reconciled with the minimum needs of international order and co-operation in our time, is at the root of the continuing debate on the 'reality' of international law. This is more than a matter of theory. It is a matter of deep and intimate concern to the peoples of the mid-twentieth century, for whom the difference between a fictitious system of international law, and one that is 'real' i.e., that imposes order and restraint upon the states, as the predominant, though no longer the only, subjects of international law, may mean the difference between life and death.«⁽²⁾

»In short, the Law of Nations is passing from the phase of an exclusive international law of co-existence — which has characterised it from its birth in the early seventeenth century to the mid-twentieth century — to a phase where the nations of the world have to develop new forms of co-operation and organisation in addition to the traditional rules of co-existence.«⁽³⁾

Као увод у размишљања која слиједе, послушали смо се ријечима Фридмана (Friedmann), не само зато што мислимо да су горњи реци сажетак основе проблема него и због тога, што сматрамо — слагали се у потпуности с аутором или не — да су радови из којих су ти цитати преузети, посебно разматрања о ономе што он назива »law of co-existence« и »law of co-operation«, у извјесној мјери и надахнуће за таква размишљања, и путоказ к изнаглажењу рјешења проблема. Што се приступа проблему тиче, сучени смо већ на самом почетку с тешкоћама, увјетованим ограниченим простором. Допустит ћемо зато, мјестимично можда и претјерано, симплифицирање и генерализирање, свјесни посљедица и евентуалних омашки; допустит ћемо и то, да — колико је то највише могуће — не понављамо и не упућујемо како на чињенице, које су сваком интернацио-

(1) *Friedmann, The Changing Structure of International Law, New York 1964, стр. 31*

(2) *Op. cit., стр. 81.*

(3) *Friedmann, General Course in Public International Law, R. C., 1969, II, стр. 64.*

налисти познате, тако и на односну литературу⁽⁴⁾. Уосталом, у питању су само мисли пренијете на папир, мисли које смо већ више пута врло штуро објелоданили и које ће и након овога написа захтијевати потању обраду, мисли које нас воде у правцу установљавања мање-више стално присутне тенденције код уређења режима неких објеката међународног права. Не постављамо си, дакле, барем не на овом мјесту, питања и, према томе, не тражимо одговоре — осим одговора на питање о исправности наше поставке — него желимо указаги на то, како се одребени токови у односима међу државама у данашњој међународној заједници одражавају на међународно право. При томе, будући да је ријеч о правном поретку објеката, нужна је још једна напомена: познато је, колики број правних норми, садржаних у различитим изворима, чини цјелину, коју називамо правним поретком или режимом; наша ће пажња, међутим, бити усредоточена само на оне, које нам изгледају најрелевантније за стварање оцјене и доношење закључка у оквиру предмета овога рада.

Готово да нема питања међународних односа и међународног права, које се, у крајњој линији, не би могло свести на проблеме везане уз појам суверености. Тај појам који изазива толике расправе и толике контроверзне ставове, којему се приступа на толико различитих начина и с толико различитих полазних тачака, стални је пратилац политичких и правних односа како у доктрини, тако и у пракси. Значење суверености, „унутрашња“ и „вањска“ сувереност држава, проблем носиоца суверености, пријенос суверености, „дијелење“ суверености, само су насумце набачени примјери питања на која често наилазимо и која често постављамо, али на која рјеђе налазимо једнодушне одговоре, који би у потпуности задовољили нашу знатижељу. Усубујемо се тврдити, а жељели бисмо бити демантирани, да често, употребљавајући термин „сувереност“, само мислимо да знамо што под тим подразумевамо, односно, да — макар и подсвјесно — конструирамо о томе своју властиту предоцбу. Уколико је то истина за теоретичаре, посљедице не завријеђују пажњу, али ако се то испољава у пракси држава, сувише би простора требало, да се могуће посљедице само грубо прикажу. То нам, међутим, није намјера. Желимо још само, насумце као малочас, набацити примјере формулација, које су учестале приликом изражавања ставова држава о питањима која су на било који начин у вези са сувереношћу: „право на сувереност“, „поштивање начела суверене једнакости“, „очување суверености“, „ширење суверености“, итд. Учинили смо све то само зато, да макар неком врло порозном опном обавијемо појам суверености, у немогућности да га потање одредимо. Ипак, желимо ли бити одређенији, можемо рећи, да се, у оквиру ових наших размисљања, сувереност као правни појам готово поклапа с појмом самосталне надлежности, односно независне власти⁽⁵⁾, па да је то, према томе, један од битних елемената државе. Укратко, значај суверености није потребно истицати, али сматрамо потребним подсјетити, да је

(4) Жељели бисмо посебно нагласити, да ћемо се, такођер ради ограниченог простора, при одређивању појмова од опћег значаја, приклонити ставовима за које сматрамо да су, углавном, опћеприхваћени, а да се не упуштамо у расправу.

(5) Не улазимо овдје у питање разликe између политолошког и правног приступа проблему.

једнако важно као имати на уму да у међународном праву не можемо говорити о апсолутној суверености, то, да је ријеч о појму који није статичан и да га као таквог треба проматрати било у цијелости, било у његовим појединим манифестацијама.

И структура међународне заједнице, тј. односа у њој, доживљава промјене. Сасвим разумљиво, кретања у међународној заједници можемо проматрати с различитих аспеката, те, сходно томе, тражити и уочавати неке законитости. Тако је, међу осталим, очита супротност између сурадње међу државама на разним подручјима дјелатности и тежње тих истих држава за очувањем суверености у њеном што је могуће потпунијем садржају. Усклађивање тих двију опречности сталан је процес и чини нам се, да можемо говорити о равнотежи у оквиру споменуће супротности као о једном од битних фактора односа међу субјектима у данашњој међународној заједници; чини нам се, такођер, да је у постизивању и одржавању те равнотеже улога међународног права знатна, а уједно једнака утјецају, што га, са своје стране, односна кретања имају на међународно право; уосталом, узајамну повезаност односа у друштву и права није потребно наглашавати. За постојећу међународну заједницу карактеристична је растућа међуовисност чланова — држава, при чему су за нас, сада, мање важни од саме те чињенице, разлози који је увјетују, јер је главни покретач увијек исти, а то је властити интерес сваке поједине државе⁽⁶⁾. Посљедица растуће међуовисности јесте, најједноставније речено, све већи број међународних уговора (и међународних организама), што уједно значи и све већи број норми међународног права; како свака норма представља извјесно ограничење у понашању субјеката, произлази, у крајњој линији, да је у питању ограничавање суверености. Други пак разлози, назовимо их једним именом политички, узрокују одбојан став истих субјеката — држава према оним нормама, за које сматрају да утјечу на умањивање права која за њих представљају садржај суверености. Државе су, према томе, доведене у ситуацију да истовремено, с једне стране, ступају у све комплексније облике сурадње с другима и подвргавају се све већем броју правних правила која су само дјеломично израз њихове воље, а, с друге, да пружају отпор у циљу очувања формалне и фактичне независности⁽⁷⁾. Супротност, дакле, постоји између нужде за заједничким, правно регулираним дјеловањем — сурадњом и љубоморним чувањем суверености, а „егонизам“ држава је мотив који покреће обе тежње, чији би међусобни однос математским рјечником могли изразити, по прилици, овако: вриједност садржаја међународноправно регулиране сурадње међу државама обрнуто је пропорционална вриједности садржаја права која чине сувереност. Посљедица те супротности јесте неопходност за усклађивањем супротних интереса, а коначни резултат је најчешће — логично — компромис, који се редовито читује и у односним прав

(6) Разлоге бисмо могли подијелити на „позитивне“ и „негативне“, према томе да ли је примарни покретач баш жеља за активном сурадњом, или је сурадњу увјетовала нека заједничка опасност (у крајњој линији, а у складу с неким нашим ставом о „егонизму“ држава, увијек је то нужда).

(7) У односима међу државама честе су формулације као, на примјер, „немијешање у унутрашње послове“ и „очување територијалног интегритета“.

ним нормама⁽⁸⁾. Укратко, растућа међуовисност држава—чланица међународне заједнице утјече на сувереност у смислу њеног опадања у садржају, без обзира на то колики отпор државе пружају прихваћању правила, на темељу којих би биле подвргнуте било каквом облику власти или утјецаја који не проистиче из њих самих⁽⁹⁾.

Проматрајући кретања у међународној заједници, можемо примјетити и један други процес, којему ћемо посветити мало више пажње. Наиме, готово упоредо са слабљењем власти појединих држава, постоји тенденција ширења власти држава у простору (кад бисмо то ширење суверености с обзиром на простор прогласили компензацијом за њено сужавање с обзиром на садржај, можда бисмо структуру односа у међународној заједници и сувише поједноставили, а државу сувише персонифицирали, али, ипак, том се дојму не можемо отети). Поједине дијелове простора, који је човјеку (читај: државама) доступан, можемо подијелити према томе, потпадају ли под нечију искључиву власт или не, а називамо их, као што је познато, објектима међународног права; будући да је питање њиховог правног режима, у ствари, питање разграничења државне власти у простору⁽¹⁰⁾, покушат ћемо на неким примјерима доказати исправност нашег суда, имајући у виду напомене које смо изнијели у почетку.

У објекте међународног права убрајамо државно подручје, међународне ријеке и језера, море, укључујући поједине дијелове, те прокопе и тјеснаце, епиконтинентални појас, зрачни простор, свемир и поларна подручја. Из разумљивих разлога нећемо се у тексту који слиједи посебно освртати на питања државног подручја као цјелине, а нити на правни режим прокопа, тјеснаца, међународних ријека и језера, не само зато, што режими тих четири објеката не могу утјецати на наше мишљење него и ради тога, што се они великим дијелом темеље на посебним правним правилима, усљед специфичности односа који се одговарајућим правилима уређују. Остају нам, дакле, за разматрање правила, којима је регулиран правни режим унутрашњих морских вода, територијалног мора, вањског појаса, отвореног мора, епиконтиненталног појаса, зрачног простора, свемира, Арктика и Антарктика. На тим примјерима жељели бисмо указати на тенденцију просторног ширења власти или, барем, утјецаја, али уз напомену, да би се таква тенденција путем повијести до данас могла проматрати и на други начин, рецимо, анализом правила о оригинарном стјецању подручја (нпр. теорија залеђа, теорија сектора, питање ефективног вршења власти опћенито) или колонијалних освајања и ратова уопће. Набројане објекте могли бисмо, у складу с оним што је речено, подијелити према томе, да ли над њима нека држава има право искључивог вршења власти или такво право не постоји. Занемаривши неке детаље, сувереност државе се протеже на унутрашње морске воде, територијално море, зрач-

(8) Да ли и када такав компромис представља и равнотежу, прилично је сложено питање, којему бисмо се жељели посветити једном другом приликом.

(9) Међу мноштвом примјера, укључивши оне, о којима ће бити говора ниже, можемо споменути проблеме око доношења одлука у међународним организмима и око прихваћања обвезатне надлежности Међународног суда.

(10) *Andrassy*, Међународно право, Загреб 1971, стр. 127.

ни простор и епиконтинентални појас. На осталим објектима (од набројаних), опет, без обзира на неке детаље и без обзира какав је њихов правни поредак, ниједна држава нема право да врши искључиву власт, односно да протегне своју сувереност⁽¹¹⁾. Грубо речено, односне правне норме показују, што се прве скупине тиче, у правом смислу ријечи тенденцију ширења власти држава у простору, док се код друге види да се државе претензија у том смислу не желе лако одрећи. То је управо оно што ћемо, приказом који слиједи, покушати доказати.

Унутрашње морске воде. Унутрашње морске воде чине дио државног подручја, па, према томе, потпадају под сувереност обалне државе. То могу бити луке, заливи, ушћа ријека, историјски заливи, унутрашња мора, те море између оточја, односно оточја и копненог дијела подручја, с тим, да се „полазне црте не могу при повлачењу знатно удаљити од опћег смјера обале, и морски простори, који се налазе унутар тих црта, морају бити довољно повезани с копненим подручјима” и да се мора „водити рачуна о посебним господарским интересима неког краја, којих су постојање и важност јасно засвједочени дугом употребом”⁽¹²⁾. Чак и ако не обратимо пажњу на питање историјских заљева и проблем повећања допустиве ширине улаза у залив, која омогућује држави да залив прогласи унутрашњим водама, а која је данас досегла 24 миље⁽¹³⁾, постојећа правила и пракса држава показују тенденцију пораста површине тог дијела мора. Видљиво је да се односна правила могу различито интерпретирати с обзиром на своју недовољну одређеност, а друго не можемо рећи за формулације „знатно удаљити”, „довољно повезани” и „посебним господарским интересима неког краја, којих су постојање и важност јасно засвједочени дугом употребом”. За очекивати је, да ће их свака држава интерпретирати онако како јој најбоље одговара, а класични примјер нам пружа британско- норвешки спор о риболову⁽¹⁴⁾. Доказ је, не само пракса

(11) Намјерно не употребљавамо неке термине који означавају да одређени простор није подвргнут искључивој власти држава, јер се слажемо с оним, што Иблер каже у вези с отвореним морем: „По свему се чини да добар дис аутора традиционално употребљаване латинске изразе погрешно примјеђује, јер се они, пренијети из римског права, и не могу исправно примјенити у међународном праву. *Res nullius* не налази се ни у чијем власништву, али се она може присвојити. Отворено море се, међутим, не може стећи. А *res communis* није подобна да буде у власништву. Будући да се при употреби ових израза у ствари грши аналогија између власништва у римском, и суверености у међународном праву, то отворено море не може бити под сувереношћу било које државе. Међутим, суверена се права у отвореном мору врше, али не искључиво по само некој држави или само неким државама. Појам *condominium* захтијева заједничко вршење суверености, а такво за сада, бар начелно и по опћем праву, у отвореном мору није по међународном праву успостављено и организирано. Укратко, аналогија није јасна”. (Иблер, Слобода мора, Загреб 1965, стр. 52 и 53, биљешка 1).

(12) Чл. 4. Женевске конвенције о територијалном мору и вањском појасу од 1958. За текст Конвенције в.: Р. Т. 516, стр. 205 и сл.; Службени лист — додаток, 1965, бр. 4, стр. 183—190.

(13) Чл. 7. Женевске конвенције о територијалном мору и вањском појасу: В.: *Boichez, The Regime of Bays in International Law, Leyden 1964; Colombos, The International Law of the Sea*, Лондон 1967, стр. 178—195; *Whiteman, Digest of International Law*, 4, Washington 1965, стр. 207—258; Зоричић, Територијално море, Загреб 1953, стр. 96—118.

(14) В. I. С. J. *Report 1951*, стр. 116—206. Законом о обалном мору, вањском морском појасу и епиконтиненталном појасу Југославије од 1965. и наша земља је пожелала унутрашње воде; упореди чл. 11. тог Закона (Службени лист, 1965, бр. 22, стр. 985—988) и чл. 3. Закона из 1948. (Службени лист 1948, бр. 106, стр. 1739—1741).

оних држава, које имају разведену обалу у смислу отока уз копнено подручје него и оточних држава; поглавито се то односи на Филипине и Индонезију, које су повлачењем полазних црта море унутар архипелага учиниле унутрашњим водама⁽¹⁵⁾.

Територијално море. Успркос томе што је ограничена, посебно правом нешкодљивог проласка бродова стране државне припадности, „сувереност државе протеже се преко њезина копненог подручја и њезиних унутрашњих морских вода и на појас мора уз њезине обале, који се назива територијалним морем“.⁽¹⁶⁾ На ту одредбу, Женевска конвенција о територијалном мору и вањском појасу надовезује друге, о одређивању границе територијалног мора. Према чл. 3, полазна црта за мјерење ширине је „црта ниске воде уздуж обале“, а, према чл. 4, ако је ријеч о разведеној обали, „може се употребити метода равних полазних црта, које спајају прикладне тачке“, узимајући у обзир правила, која смо мало прије споменули, у вези с унутрашњим морским водама. У том контексту ширина, међутим, није одређена, него је то индиректно учињено у другом дијелу Конвенције, гдје је, у вези с вањским појасом, прописано, да се овај „не може простирати преко дванаест миља од полазне црте, од које се мјери ширина територијалног мора.“⁽¹⁷⁾ Будући да површина мора које потпада под власт обалне државе овиси и о вањској граници унутрашњих морских вода, све оно што је с тим у вези речено, вриједи и овдје, али то није једино што потврђује тенденцију ширења власти држава на мору. У прилог таквој тенденцији говори већ правило о мјерењу ширине на темељу црте ниске воде⁽¹⁸⁾, али још више од тога, пракса, односно законодавство држава — кроз повијест и данас — о самој ширини територијалног мора. Уз стално неслагање између јаких поморских држава, којима одговара да што веће површине мора буду слободне, и осталих, вањска граница се помицала од ширине одређене дometом топовских хитаца, у Гроциусово вријеме, ширине од три миље, затим четири и шест, па дванаест, како је то нормирано Женевском конвенцијом о територијалном мору и вањском појасу од 1958. и прихваћено од већине држава, до најновије праксе латинско-америчких држава Чилеа, Еквадора и Перуа, које својатају море до удаљености од двјесто миља од обале⁽¹⁹⁾.

(15) В. *Andrassy, International Law and the Resources of the Sea, New York — London 1970*, стр. 39 и 40; Бартош, Међународно јавно право, II, Београд 1956, стр. 167 и 168; *Gidel, Le droit international public de la mer*, III, Paris 1934, стр. 706—727; *Pharand, The Waters of the Canadian Arctic Islands, Ottawa Law Review*, 1969, бр. стр. 414—432; *Whiteman*, op. cit., стр. 274—303.

(16) Чл. 1. Женевске конвенције о територијалном мору и вањском појасу.

(17) Чл. 24.

(18) *Andrassy*, op. cit., стр. 36.

(19) В.: *Andrassy, Међународно право, Загреб 1971*, стр. 153—155 и тамо цитирана Ајела; *Florsheim, Territorial Seas — 3000 Year Old Question, Journal of Air Law and Commerce*, 1970, бр. 1, стр. 73—104; *Gidei*, op. cit. стр. 23 и сл.; Катичић, Море и власт обалне државе, Загреб 1953, стр. 132 и сл.; *Whiteman*, op. cit., стр. 14—207, 1089 и 1090. Занимљиво је споменути, да Народна Република Кина подржава захтјеве латинскоамеричких земаља (Једињене нације — Недељне новости од 22. 11. 1971, стр. 1). Успоређујући чл. 5. Закона из 1948. и чл. 11. Закона из 1965, видимо да је и Југославија проширила територијално море са шест на десет миља.

Вањски појас. Уз споменућу одредбу о ширини вањског појаса, у чл. 24. исте Женевске конвенције стоји:

„У појасу отвореног мора, који се налази уз територијално море, обална држава може вршити надзор потребан, да би:

а) спријечила повреде својих царинских, фискалних, усељеничких или здравствених прописа на свом подручју или у свом територијалном мору;

б) казнила повреде истих тих прописа почињене на њезину подручју или у њезину територијалном мору.”

На тај начин уређени режим дијела мора, који се надовезује на територијално, изразит је примјер ширења власти државе на простор (отворено море) у којему нема искључива суверена права. Као резултат новијег развоја права мора (посљедњих педесетак година)⁽²⁰⁾, то је корак на путу да се у потпуности испуни Катичићево предвиђање из 1953: „Вањски морски појас на путу је, да постане позитивно нормираном устаномом међународног права; заједно с новоутврђеним правима држава, што се тиче риболова на отвореном мору, искоришћивања подморја изван граница територијалног мора и овлаштења на мору изнад тог подручја. Тиме се установљују шири простори, у којима државе врше опсежне појединачне функције са значајем искључивости по територијалном критерију за надлежност. Напосе су права, која се признају држави у вањском морском појасу, таквог значаја и опсега, какви су већ једном били подлога за стварање самог данашњег територијалног мора, тј. за претварање у зону опће државне суверености ограничене тек међународним правом; и стално се јављају гласови, који предлажу исто рјешење и за подручје данашњег вањског морског појаса.”⁽²¹⁾ У прилом том ставу говоре, можда, и саме Женевске конвенције: иако је изричито наглашено да је вањски појас дио отвореног мора, одредбе које се на њега односе налазе се у конвенцији која уређује режим територијалног мора.

Отворено море. Основна карактеристика правног режима отвореног мора јесте слобода кориштења од стране свих држава и, у складу с тим, забрана запосједања било којег његовог дијела. У чл. 2. Женевске конвенције о отвореном мору од 1958.⁽²²⁾ стилизирано је то овако:

„Будући да је отворено море слободно за све народе, не може ниједна држава оправдано захтијевати, да подвргне било који његов дио својој суверености. Слобода мора врши се под увјетима, што их одређују ови чланци и друга правила међународног права. Она садржава напосе, како за обалне, тако и за необалне државе:

1. слободу пловидбе;
2. слободу риболова;
3. слободу полагања подморских кабела и цјевовода;
4. слободу прелијетања.

⁽²⁰⁾ В.: Иблер, Вањски морски појас, Зборник за поморско право, Загреб 1955, стр. 11—70; Катичић, Правни положај вањског морског појаса у систему обалних вода, Зборник за поморско право, Загреб 1957, стр. 137—156; *Whiteman*, op. cit., стр. 480—498. Према чл. 18. Закона из 1965, вањски појас Југославије износи двије миље (раније четири).

⁽²¹⁾ Катичић, Море и власт обалне државе, Загреб 1953, стр. 320 и 321.

⁽²²⁾ За текст в.: Р. Т. 450, стр. 82 и сл.; Службени лист — додатак, 1965, бр. 4, стр. 190—197.

Све државе врше те слободe као и друге признате опћим начелима међународног права, водећи разумно рачуна о интересима других држава на слободи отвореног мора.”

Несмогуће је у овако кратком приказу и набрајати све начине, на које државе настоје да своју власт, барем у извјесној мјери, прошире на отворено море, чиме се истовремено ограничава садржај појма „слобода мора” на отвореном мору и умањује површина тог дијела мора. На неке начине осврнули смо се, а осврнут ћемо се и ниже, у вези с другим објектима⁽²³⁾, а овдје ћемо само споменути неке друге. Но прије тога, жељели бисмо указати на то, да се темељ такве тенденције налази у самим правилима, којима је уређен режим отвореног мора, конкретно у Женевској конвенцији. Налазимо га већ у негативној дефиницији отвореног мора, садржаног у чл. 1: „Под отвореним морем разумијевају се сви дијелови мора, који не припадају територијалном мору или унутрашњим морским водама неке државе”; отворено море је, дакле, описано „као простор који преостаје пошто се утврди што од мора потпада под сувереност обалних држава.”⁽²⁴⁾ Као размјерно неодређене, можемо оцијенити одредбе чл. 2, сходно којима постоји забрана подвргавања суверености било којег дијела и слобода кориштења за све државе, а да се при томе води „разумно рачуна о интересима других држава”. Имајући на уму један од основних закона физике, да се у исто вријеме, на истом мјесту не могу налазити два тијела, јасно је, да многи видови кориштења аутоматски значе искључење сваког другог да чини то исто. Кад би се то примјенило, на примјер, на полагање кабела или цјевовода, могла би нам се замјерити ситничавост, али се на то питање надовезују друга, крупнија, на која нећемо покушати дати одговор, него их само забиљежити; то су, међу осталим, питање умјетних отока⁽²⁵⁾ и затварање појединих дијелова отвореног мора у сврху војних маневара, покуса с разним врстама оружја⁽²⁶⁾, или у било коју другу сврху⁽²⁷⁾. Без обзира да ли сматрамо да је то у складу с правом или не, чињеница је да таква пракса постоји. И Женевска конвенција о отвореном мору (чл. 24. и 25), и неки други правни акти⁽²⁸⁾, пружају даље основе државама за протезање своје надлежности на тај дио мора, у првом реду у вези с риболовом, односно очувањем биолошких

(23) Ширење власти држава у простору врло често иде на уштрб отвореног мора, углавном ради тога, што отворено море обухваћа највећи, практички и једини, простор на земљи, који не потпада под ничију искључиву власт.

(24) Иблер, Слобода мора, Загреб 1965, стр. 93 и 94.

(25) В. *Andrassy*, *op. cit.*, стр. 168 и тамо цитирана дјела.

(26) В.: *Andrassy*, *op. cit.*, стр. 177 и тамо цитирана дјела; *Whiteman*, *op. cit.*, стр. 619—628.

(27) Учестала је пракса затварања појединих дијелова отвореног мора због спуштања и прихваћања посаде умјетних сателита.

(28) Женевска конвенција о риболову и очувању биолошких богатстава отвореног мора од 1933. (Р. Т. 559, стр. 285 и сл.; Службени лист — додатак, 1965, бр. 4, стр. 197—202); Лондонска конвенција о спречавању загађивања мора нафтом од 1954, измијењена 1962. и 1969. (пречишћени текст у *International Legal Materials*, 1970, бр. 1, стр. 1—24); *Bruxelleska* конвенција о интервенцији на отвореном мору у случају незгода које доводе до загађивања нафтом од 1969. (*International Legal Materials*, 1970, бр. 1, стр. 25—44).

богатстава, и у вези са загађивањем (увијек остаје питање интерпретације, те питање да ли је такво ширење власти протуправно или није, али остаје и чињеница да пракса ту тенденцију потврђује). Примјера, што се риболовних зона — чак до двјесто миља — тиче, има доста и добро су познати, а било их је и прије доношења споменутих конвенција⁽²⁹⁾, док у вези са загађивањем наводимо примјер недавно промулгираног канадског закона, којим је уведена заштитна зона од сто миља ширине⁽³⁰⁾.

Епиконтинентални појас. Још брже него што је то био случај с вањским појасом, настале су правне норме, којима је уређен правни режим епиконтиненталног појаса⁽³¹⁾, а које су данас садржане, првенствено, у Женевској конвенцији о епиконтиненталном појасу од 1958⁽³²⁾. Том Конвенцијом државе су и уговорним правом нормирале протезање својих „суверених права ради истраживања и искоришћавања природних богатстава“ (чл. 2) на епиконтинентални појас, који је у чл. 1. дефиниран као:

„а) морско дно и подземље подморских простора уз обалу, али изван територијалног мора, до дубине од 200 метара или, преко те границе, до тачке гдје дубина воде над њима допушта искоришћавање природних богатстава споменутих простора; б) морско дно и подземље одговарајућих подморских простора уз обале отока.“

Према томе, видимо, да је држава проширила своју власт на простор изван територијалног мора, додуже не захваћајући отворено море, него само дно и подземље испод њега, али не и без утјецаја на само отворено море. Успркос правилима исте Конвенције о томе да „права обалне државе на епиконтинентални појас не дирају у правни положај вода над њим“ (чл. 3) и да „истраживање епиконтиненталног појаса и искоришћавање његових природних богатстава не смије имати за посљедицу да неоправдано омета пловидбу, риболов или очување биолошких богатстава мора“ (чл. 5), различити уређаји, који се налазе у отвореном мору могу се постављати и постављају се. Уосталом, сама Конвенција то предвиђа, такођер у чл. 5, у којем се, међу осталим, каже, да „обална држава има право да на епиконтиненталном појасу гради и одржава или држи у погону инсталације и друге уређаје потребне за његово истраживање и за искоришћавање његових природних богатстава да око тих инсталација и уређаја установи зоне сигурности“, да „бродови свих државних припадности морају поштивати те зоне“, те да су, уз извјесна ограничења, такве инсталације и уређаји „подвргнути власти обалне државе“. Уз остало, дошли смо тако до проблема умјетних отока, што смо га споменули у вези с отвореним морем, а и до норми, према којима је њихово постојање правно допустиво⁽³³⁾. Чињеница да епиконтинентални појас представља сам за себе ново ширење државне власти у простору, није, међутим, у вези с тим објектом, и једина релевантна за нашу основну тезу; постоји и друга, врло значајна, а та је, да већ постојећи правни поредак омогућује и

(29) В.: *Andrassy, International Law and the Resources of the Sea, New York — London 1970*, стр. 47 и 48; *Whiteman, op. cit.*, стр. 21—35.

(30) Текст у *International Legal Materials*, 1970, бр. 3, стр. 543—552.

(31) В. *Andrassy*, Епиконтинентални појас, Загреб 1951, стр. 16 и сл.

(32) Р. Т. 499, стр. 311 и сл.; Службени лист — додатак, 1965, бр. 4, стр. 202—205.

(33) О неким проблемима везаним за правни режим епиконтиненталног појаса в. *Whiteman, op. cit.*, стр. 842—903.

даље ширење, с обзиром на врло непрецизну дефиницију цитираног чл. 1, тачније, овог дијела те дефиниције: "... до дубине од 200 метара или, преко те границе, до тачке гдје дубина воде над њима допушта искоришћавање..."

На тај начин смо суочени с новим проблемом, на којег међународно право треба да да одговоре. Могућих рјешења има више⁽³⁴⁾, а проблем је врло важан, јер би екстензивно тумачење горње одредбе могло довести до тога да, захваљујући напретку технике, дно и подземље свих мора и океана (тима и природна богатства) буде подијељено међу обалним државама⁽³⁵⁾. Задатак је међународне заједнице да то спријечи, а о успјеху, односно неуспјеху његова остварења увјерит ћемо се, вјеројатно, у блиској будућности⁽³⁶⁾. Уједињени народи су се тог посла прихватили, изгласано је већ више резолуција, од којих је најзначајнија Резолуција Опће скупштине 2749 (XXV) од 17. просинца 1970⁽³⁷⁾, која даје наду за прихватљиво рјешење, и која даје наслутити, да се, у вези с тим објектом међународног права у настанку, неће поновити мањкавости, на које се осврћемо ниже, у вези са свемиром. Међутим, треба причекати и видјети развој догађаја и став држава, тј. стварање обичајноправних и, поготово, уговорноправних норми, јер је баш правни режим свемира, како је уређен уговорним правом, примјер за то, како се односни правни акти разликују од претходних резолуција Опће скупштине УН, нажалост, у негативном смислу.

Зрачни простор. Иако је прилично тешко одредити вријеме када је започело коришћење зрачног простора — у смислу да би било нужно међународноправно регулирање — чини нам се да можемо констатирати, да је кратко временско раздобље протекло у дилеми о његовом правном режиму, и да је начело суверености убрзо превладало над идејама о слободи, сводећи на овом мјесту дилему на та два опречна рјешења; преко унутрашњих законодавстава, уговора између Аустро-Угарске и Њемачке од 1898, уговора између Француске и Њемачке од 1913, сувереност државе над зрачним простором, који се простира изнад њеног копненог и морског дијела је коначну потврду у чл. 1. Париске конвенције о уређењу зрачног саобраћаја од 1919⁽³⁸⁾. Данас је то начело формулирано у чл. 1. Чикашке конвенције о међународном цивилном зракопловству од 1944. овако⁽³⁹⁾: „Државе уговорнице признају свакој држави потпуну и искључиву сувереност над зрачним простором изнад њезиног подручја”. На тај начин, слободан остаје, практички, само зрачни простор изнад отвореног мора, а, сходно томе, ширењем територијалног мора, државе повећавају

(34) В. Иблер, Правни проблеми подморја, Уједињене нације и савремени свет, Београд 1970, стр. 242—252.

(35) В. Andrassy, *International Law and the Resources of the Sea*, New York — London 1970, стр. 100 и 101.

(36) О проблемима морског дна и подземља в. *op. cit.*

(37) Текст у *International Legal Materials*, 1971, бр. 1, стр. 220—223.

(38) В.: Berezowski, *Le développement progressif du Droit aerien*, P.Ц., 1969, III, стр. 10 и 11; Fauchille, *Traité de droit international public*, Tome I, 2, стр. 581—616; Mateesco Matte, *Traité de droit aérien-aéronautique*, Paris 1964, стр. 69—113 и 133—141.

(39) За текст в.: P.T. 15, стр. 295 и сл.; Службени лист — додатак, 1954, бр. 3, стр. 39—66.

и свој зрачни простор⁽⁴⁰⁾. Неке државе и без тога проширују своју власт на зрачни простор изнад отвореног мора и то, углавном, на два начина. Док је код првог ријеч о истој врсти дјелатности (само, јасно, са зракопловима и другим одговарајућим средствима) што смо их споменули у вези са затварањем дијелова отвореног мора ради војних вјежби⁽⁴¹⁾, други начин је специфичан, иако је могућа извјесна аналогија с вањским појасом. Ријеч је о дијеловима зрачног простора изнад отвореног мора, што их неке државе једнострано проглашавају обрамбеним зонама за идентификацију зракоплова, који туда лете, и који се односним одредбама морају подвргавати; познатије су по скраћеницама А.Д.И.З. и Ц.А.Д.И.З.⁽⁴²⁾ у вези с прописима Сједињених Држава и Канаде, које су их прве прогласиле (године 1950), и то у ширини до 500 миља⁽⁴³⁾. Пракса се касније проширила тако да се том установом, која се најчешће оправдава темељним правом државе на самоодржавање и правом на самообрану према чл. 51. Повеље УН, данас служе Француска, Исланд, Совјетски Савез, Уједињено Краљевство и неке друге државе⁽⁴⁴⁾. Коначно, државе имају могућност да, захваљујући развоју технике, проширују своју надлежност у зраку не само у ширину, него и окомито у вис. Досад, наиме, није пронађен погодан критериј, према којему би могло доћи до неког споразума о томе до које се висине — изражено неком јединицом за мјерење удаљености — простире државно подручје (прије почетка свемирских истраживања то није било ни потребно); нема о томе ни интерноправних, нити међународноправних норми, а проблем је данас то сложенији, што је јасно да се изнад зрачног простора налази други — свемир — чији је правни режим другачији⁽⁴⁵⁾. Услед тога, најприхватљивији је, засад, критериј, по којему се зрачни простор, тј. сувереност државе у висину, протеже до мјеста гдје је могуће вршити дјелатности кориштења уз помоћ зракоплова⁽⁴⁶⁾, сматрајући под зракопловом „сваки stroj, који се одржава у атмосфери, захваљујући реакцијама зрака“.⁽⁴⁷⁾ Разумљиво, с временом се, на тај начин, простор искључиве државне надлежности повећао.

(40) Зрачни простор изнад отвореног мора је слободан и према одребама Женевске конвенције о отвореном мору, а да је зрачни простор изнад територијалног мора дио државног подручја изричито је речено и у Женевској конвенцији о територијалном мору и вањском појасу (чл. 2), и у Чикашкој конвенцији о међународном цивилном зракопловству (чл. 2). О проблемима границе зрачног простора изнад мора в. *La Pradelle, Les frontières de l'air, R.C.*, 1954, II, стр. 137—143.

(41) В. Ђиљешку 26 у *Brock, Legality of Warning Areas as Used by the United States, The JAG Journal*, 1966/67, бр. 3, стр. 69—72.

(42) *Air Defense Identification Zones*, односно *Canadian Air Defense Identification Zones*.

(43) *V. Leanza, Fenomeni di contiguità aerea nel diritto internazionale, Napoli* 1961.

(44) *Op. cit.*, стр. 7.

(45) О питању границе између зрачног простора и свемира в.: Бакотић, Свемирски простор у међународном праву — докторска дисертација, Загреб 1964, стр. 28—36 и тамо цитирана дјела; *Mateesco Matte*, *op. cit.*, стр. 584—589; *Mateesco Matte, Aerospace Law, London — Toronto* 1969, стр. 20—74; *Whiteman, Digest of International Law, 2, Washington* 1963, стр. 1281—1288.

(46) И тај је критериј лако подврћи критици, јер већ неколико година постоје летјелице (нпр. X-15), за које није сигурно да би се могле убржати у зракоплове.

(47) *Annex 7 to the Convention on International Civil Aviation*, стр. 9.

Свемир. Уговором о начелима која уређују дјелатности држава на истраживању и кориштењу свемира, укључивши мјесец и друга небеска тијела од 1967⁽⁴⁸⁾, ријешено је и уговорноправном нормом, да „свемир, укључивши Мјесец и друга небеска тијела, не може бити предметом националног присвајања проглашењем суверености, ни на основу кориштења или окупације, нити на било који други начин” (чл. II). Осим тога, према чл. I, истраживање и кориштење треба вршити „за добробит и у интересу свих земаља” и „треба да постоји слободан приступ свим дијеловима небеских тијела”, јер свемир „треба да буде добро читавог човјечанства”. Даље у Уговору стоји, да „све станице, уређаји, опрема и свемирске летјелице на Мјесецу и другим небеским тијелима треба да буду доступне представницима других држава странака Уговора”, али само „на темељу узајамности” (чл. XII), те да држава „у чијем је регистру уписан објект лансиран у свемир задржава јурисдикцију и контролу над таквим објектом и његовим особљем док се налази у свемиру или на неком небеском тијелу”, као и да „право власништва над објектима лансираним у свемир, укључивши објекте који су се спустили на небеско тијело или су ту изграђени, и над њиховим саставним дијеловима, остаје нетакнуто тиме, што се налазе у свемиру, или на неком небеском тијелу, или по повратку на Земљу” (чл. VIII). Имајући у виду те норме, затим напријед споменути закон физике, по којему у исто вријеме, на истом мјесту не могу стајати два тијела и, коначно, чињеницу, да Уговор не предвиђа неки међународни организам или било који други начин, на који би било омогућено оживотворење одредбе о свемиру као заједничком добру човјечанства, можемо с правом поставити питање о ефикасности забране проглашења суверености. Разумљиво, тиме нисмо мислили рећи, да чињеница што се, на примјер, неки свемирски објект спустио на неко небеско тијело и ту врши истраживање или ма какву дјелатност која би значила кориштење, а да при томе и тај објект и његова посада остају под влашћу државе у којој је регистриран, представља протезање суверености на односни дио небеског тијела, али извјесна права, као посљедица првенства, за ту државу ипак настају⁽⁴⁹⁾. Мислили смо, међутим, рећи да би мањкавости у споменутих правилима могле бити потврда више за исправност наше поставке.

Поларна подручја. Успркос разликама — како у погледу геофизичких својстава (Антарктик је претежно континент прекривен ледом, док је већи дио подручја, које је обухваћено под називом Арктик, залеђено море), тако у погледу правних проблема и рјешења — осврнут ћемо се на оба подручја, углавном, заједнички, што је могуће за потребе овога рада, али би било немогуће кад бисмо питање разматрали односна правна питања. И у односу на Арктик, и у односу на Антарктик постојале су и постоје територијалне претензије и, с тим у вези, својатање суверених права од стране неких држава; и у једном, и у другом случају, питања која се намећу нису добила коначне одговоре и остају до даљњег отворена. За нас је, на овом мјесту, важно то, да и та два објекта међународ-

(48) P.T. 610, стр. 205 и сл.

(49) В.: Janks, *Space Law*, London 1965, стр. 192—202; *Maresco Matte*, op. cit., стр. 283—297, 311—314 и тамо цитирана дјела; *Whiteman*, op. cit., стр. 1268—1300 и 1312—1314.

ног права⁽⁵⁰⁾ доказују тежњу држава за ширењем власти у простору некад и сад, при чему се, као титулус, јавља географски положај, геолошко јединство, откриће и друго⁽⁵¹⁾, а као главни разлози стратешки значај и кориштење, поготово потенцијално, природних богатстава⁽⁵²⁾. Постоји још једна сличност: у оба случаја, успркос, углавном, дискутабилних правних основа за своје захтјеве, државе не показују намјеру да их се одрекну. Што се Арктика тиче, таква се тенденција испољава кроз праксу држава, које се, ако не стално, барем повремено позивају на теорију сектора, иако је то најчешће заодјенуто у неко друго рухо⁽⁵³⁾; проблем је нарочито деликатан с обзиром на третман залеђених површина мора, или, точније, да ли на те површине треба примијенити режим отвореног мора⁽⁵⁴⁾? За разлику од Арктика, правни режим Антарктика је данас уређен вишестраним међународним уговором — Уговором о Антарктику од 1959⁽⁵⁵⁾ — а баш у њему је иста тенденција дошла, можда и јасније, до изражаја. Умјесто икаквог коментара⁽⁵⁶⁾, цитирамо чл. IV:

„1. Ништа у овом Уговору неће бити тумачено као:

а) одрицање било које странке Уговора од раније постављених права или захтјева за територијалном сувереношћу на Антарктику;

б) одрицање или умањивање основа за захтјев било које странке Уговора за територијалном сувереношћу на Антарктику, који могу постојати било као резултати њихових дјелатности или дјелатности њихових држављана на Антарктику, било на неки други начин;

в) прејудицирање става било које странке Уговора у односу на признавање или непризнавање права или захтјева, или основе захтјева за територијалном сувереношћу на Антарктику било које државе.

2. За вријеме док је овај Уговор на снази, ниједан чин, нити дјелатност, неће представљати основу за потврђивање, подржавање, или непризнавање захтјева за територијалном сувереношћу на Антарктику. За вријеме док је овај Уговор на снази, неће се постављати нови, нити проширивати постојећи захтјеви за територијалном сувереношћу на Антарктику.”

Уколико је горњи, ни у којем случају свеобухватни преглед, довољан да нам омогући доношење неких закључака у односу на нашу постав-

(50) Може се поставити питање, посебно у односу на Арктик, да ли су то уопће посебни објекти међународног права. Наш је одговор дан већ тиме, што се овдје њима бавимо.

(51) В. Dollot, *Le Droit international des espaces polaires*, R. C., 1949, II, стр. 115—200.

(52) В.: Mouton, *The International Régime of the Polar Regions*, R.C., 1962, III, стр. 210—243; Sollié, *Arctic and Antarctic — Current Problems in the Polar Regions*, *Nordic Studies in International Folitics*, 1969, бр. 2, стр. 124—144.

(53) В.: Green, *Canada and Arctic Sovereignty*, *The Canadian Bar Review*, 1970, бр. 4, стр. 740—775; Head, *Canadian Claims to Territorial Sovereignty in the Arctic Regions*, *McGill Law Journal*, 1963, бр. 3, стр. 200—226.

(54) В.: Auburn, *International Law — Sea-Ice — Jurisdiction*, *The Canadian Bar Review*, 1970, бр. 4, стр. 776—782; Pharand, *Freedom of the Seas in the Arctic Ocean*. *University of Toronto Law Journal*, 1969, бр. 2, стр. 210—233.

(55) P.T. 402, стр. 71 и сл.

(56) О Уговору о Антарктику в.: Dupuy, *Le Traité sur l'Antarctique*, *Annuaire Français de Droit International* 1960, стр. 111—132; Taubenfeld *A Treaty for Antarctica*, *International Conciliation*, 1961, бр. 531.

ку — да је слабљење власти држава у садржају (што би се, такођер, могло илустрирати на појединим објектима⁽⁵⁷⁾) праћено ширењем власти у простору — закључи би, у вези с просторним ширењем суверености, били следећи: 1. простор над којим врше искључиву власт (унутрашње морске воде, територијално море, зрачни простор, епиконтинентални појас) државе настоје проширити, или, проматрано с друге стране, не желе се одрећи не само дијелова тих простора, него нити оних, које само својатају (Арктик, Антарктик); 2. правни режим дијелова простора, који не потпада ни под чију искључиву власт (отворено море, свемир), уређен је тако, да омогућује такво ширење, или барем протезање неких суверених права (вањски појас, епиконтинентални појас у односу на отворено море, обрамбене зоне за идентификацију зракоплова). Узимајући у обзир другу димензију, тј. полазећи од егоистичних интереса држава, за које интересе смо рекли да заузимају видно мјесто у међународним односима, могли бисмо доћи до даљих закључака, који би се, у крајњој линији, могли подвести под 2. Наиме, будући да нам се чини, да данас разлози сигурности више не диктирају став држава с обзиром на власт у простору у истој мјери као некад⁽⁵⁸⁾, главни разлог за ширење је кориштење односног простора, било оно већ могуће или тек потенцијално, и било то у мирољубиве или у немирољубиве сврхе. Гледано из те перспективе, споменутим би се закључцима могли додати ови: 3. правни режим дијелова простора, који не потпадају ни под чију искључиву власт, посебно, недовољно одређена и неразрађена што се остваривања тиче, правила о кориштењу за добробит читавог човјечанства, погодује јачим и утјецајнијим државама; 4. што се времена тиче, размјерно је дуг, а што се преговора тиче, тежак пут до оних норми, које треба да ограниче државе у ширењу власти, док се размјерно брзо и лако стварају норме, на темељу којих се власт државе шири (нпр.: вањски појас, епиконтинентални појас, зрачни простор). Доказ за правила о кориштењу, која су сачињена тако да иду у прилог моћнијим државама, можемо наћи и у односним посебним одредбама о немирољубивим дјелатностима; карактеристични су најновији примјери: Уговор о начелима која уређују дјелатности држава на истраживању и кориштењу свемира, укључивши Мјесец и друга небеска тијела од 1967 (чл. IV)⁽⁵⁹⁾ и Уговор о забрани постављања нуклеарног оружја и другог оружја за масовно уништавање на морско дно, дно океана и подземље од 1970⁽⁶⁰⁾.

Међународна заједница, тј. односи унутар ње и међународно право, ускоро ће се наћи на раскрсници, од које — намјерно наводимо ек-

(57) Нпр. в. Иблер, Слобода мора, Загреб 1965, стр. 67—68

(58) Крај модерног наоружања, гогово је свеједно износи ли ширина територијалног мора три или дванаест миља (то не мора бити свеједно ако је у питању кретање подморница или лека обавјештајна дјелатност), а и сувереност над зрачним простором, када постоје умјетни сателити, губи вриједност у истом смислу.

(59) В. Деспот, Разлике у тумачењу члана IV Уговора о космосу и његове могуће последице на правни режим космоса и небеских тела, Југословенска ревија за међународно право, 1967, бр. 1—3, стр. 111—118.

(60) В. Yong, *To Guard the Sea, Foreign Affairs*, 1971, бр. 1, стр. 136—147. Текст Уговора у *International Legal Materials*, 1971, бр. 1, стр. 146—150.

стреме — воде два пута: први, већ добро утрти, у правцу подјеле међу државе преосталог простора, који није ни под чијом искључивом власти, и, други, који се уз тешкоће крчи, у правцу истинског кориштења природних богатстава за добробит читавог човјечанства. Временски се тај час не може одредити, али бит ће сигурно још ближи, када почне у правом смислу ријечи кориштење простора, у којима, засад, претежно постоји само истраживање. До тада ће и прилично неосдребене формулације, као што су „истраживање и кориштење за добробит читавог човјечанства” и сличне, задовољавати, али треба већ сада имати на уму, јер искуства то потврђују, да је, ако га се једном одабере, повратак оним првим путем врло тежак. Изгледа, заиста, изражено Фридмановим ријечима које смо цитирали у уводу, да „треба развити нове облике сурадње и организације, као додатак традиционалним правилима коегзистенције”.⁽⁶¹⁾

Др Божидар Баковић

РЕЗЮМЕ

О правовом режиме објектов међународног права

Нет вопросов из области међународних одношений или међународног права, которые в конечном счете нельзя бы было свести к проблемам, связанным с понятием суверенитета. Вышесказанное относится и на процесс эволюции, происходящий в међународном содружестве, а в особенности на усиление взаимной зависимости ее членов. Существование и развитие новых форм сотрудничества между странами ведут к увеличению числа међународных договоров, т.е. к увеличению числа норм међународног права. Поскольку каждая норма влечет за собой известное ограничение для государств, она тем самым затрагивает и их суверенитет, несмотря на хорошо известное противодействие государств всему, что, по их мнению, представляет урезывание их суверенных прав. В рамках этих конфликтных тенденций возникают новые тенденции, параллельно с ограничением суверенитета, растет тяготение к его увеличению и расширению, к экспансии земельных пространств, в границах которых могут осуществляться суверенные права.

Анализ норм, являющихся важнейшими для установления правового режима разных объектов међународног права (внутренние воды, территориальные воды, запретные зоны, открытое море, шельф, воздушная территория, Арктика и Антарктика) и также и обзор их развития приводят к определенным выводам: 1. Территории, рассматриваемые современным међународным правом, в качестве территорий строго суверенных, стали шире. Государства не только не обнаруживают волю отказаться от такого суверенитета, но противятся ему даже в случаях, когда речь идет о спорных территориях; 2. Что касается установленных суверенных прав, правовой режим области, над которой ни одна из стран не может осуществлять исключительное право суверенитета, допускает экспансию суверенитета; 3. Определение правового режима области, над которой ни одно государство не может располагать правом полного суверенитета, отличается расплывчатостью, в частности, неуточнены такие определения, как,

(61) В. Вильешку 3.

например, „Для общего пользования” или „за добро всего человечества”. Такая неопределенность формулировки отвечает интересам сильных государств; 4. Процесс создания норм, ограничивающих экспансионистические тенденции, являются процессом длительным и сложным. Для сравнения укажем, что значительно проще сослаться на правила, допускающие расширение областей, над которыми государства могут осуществлять свои суверенные права.

SUMMARY

On the legal regime of objects of international law

There are no aspects of international relations or international law that do not ultimately impinge on the vexed problem of sovereignty. This is true also for the evolutionary processes occurring within the international community, particularly the growing interdependence of its members. The broadening of existing, and development of new forms of cooperation among states leads to more international treaties, that is, rules of international law. Since each rule imposes restraints on members: behaviour, sovereignty is obviously affected, despite the well-recognized reluctance of states to accept what they view as a decrease of sovereign rights. Within the framework of these conflicting tendencies another appears; paralleling the decrease of substantive sovereignty, there is a trend towards an increase in the scope or breadth of sovereignty, an expansion of the area within which there may be exercise of sovereign rights.

An analysis of the rules most relevant for determining the legal régime of various objects of international law (internal waters, territorial sea, contiguous zone, high seas, continental shelf, air space, outer space, Arctic and Antarctica), and a survey of their development, leads to certain conclusions: 1. Territories currently recognized by international law as areas of exclusive sovereignty are being enlarged; concomitantly, not only do states show unwillingness to renounce such sovereignty but they are recalcitrant even over disputed areas; 2. At least regarding certain sovereign rights, the legal régime of areas where no state can exercise exclusive sovereignty are such that expansion of sovereignty is possible; 3. There is imprecise definition of the legal régime of areas where no state can exercise exclusive sovereignty, especially taking into account provisions like »for use by all« or »for the benefit of all mankind«; this vagueness favours the more powerful states; 4. The law-making process for rules that impose restraint upon expansionist tendencies is long and involved; in comparison, it is much simpler to invoke provisions permitting enlargement of areas over which states may exercise their sovereign rights.

RÉSUMÉ

Le régime Juridique des objets du droit international

Il n'y a guère de questions des rapports internationaux ou du droit international qu'on ne puisse réduire, en définitive, aux problèmes qui se rattachent à la notion de souveraineté. Cela se rapporte également au processus de l'évolution qui a lieu dans la communauté internationale et surtout en ce qui concerne l'accroissement de l'interdépendance de ses membres. L'existence et le développement des nouvelles formes de collaboration entre les Etats a pour conséquence l'augmentation du nombre des conventions internationales, c'est-à-dire un plus grand nombre de normes du droit international. Vu que toute norme impose certaines restrictions aux membres, il s'ensuit que leur

souveraineté est atteinte, malgré le refus bien connu des Etats d'admettre tout ce qui leur seble une diminution des droits souverains. Dans le cadre de ces tendances vers le conflit apparait une nouvelle tendance; parallèlement avec la diminution de la souveraineté il y a un trend vers son accroissement et élargissement, vers l'expansion du domaine dans les cardes desquels les droits vers l'expansion du domaine dans les cardres desquels les droits souverains peuvent être exercés.

L'analyse des normes les plus importantes pour la détermination du régime juridique des différents objets du droit international (les eaux intérieures, la mer territoriale, les zones contigues, la mer ouverte, le shelf continental, l'espace aérien, l'espace au-dessus des couches d'air, l'Arctique et l'Antarctique), ainsi que le tableau de leur développement aboutissent à des conclusions déterminées: 1) Les territoires que le droit international contemporain considère comme territoires sous la souveraineté exclusive sont élargis; on peut remarquer que les Etats non seulement n'ont pas l'intention de renoncer à cette souveraineté, mais qu'ils s'y opposent aussi quand les régions contestées sont en question; 2) En ce qui concerne les droits souverains déterminés, le régime juridique des régions sur lesquelles aucun Etat ne peut exercer la souveraineté exclusive, permet l'expansion de la souveraineté; 3) La définition juridique des régions sur lesquelles aucun Etat ne peut exercer la souveraineté exclusive n'est pas précise, en particulier quand on prend en considération les dispositions telles que: «à la jouissance générale», ou «pour le bonheur de l'humanité tout entière»; ces définitions indéterminées ne peuvent convenir qu'aux Etats forts; 4) Le processus de la formation des normes est long et complexe; à titre de comparaison, il est beaucoup plus simple de se référer aux règles qui permettent l'élargissement des régions sur lesquelles les Etats peuvent exercer leurs droits souverains.

КАКО УРЕДИТИ ИМОВИНСКЕ ОДНОСЕ СУПРУГА

Питање имовинских односа супруга било је уређено до сада Основним законом о браку и републичким законима о имовинским односима брачних другова. Основни закон о браку поставио је само начела о овој ствари и нагласио у члану 12. да ће се ближе одредбе о имовинским односима прописати републичким законима. У духу ових начела све су републике донеле у 1950. години своје посебне законе о овом питању.

Прописи Основног закона о браку престају да важе, у смислу члана 16, тач. 23. Уставног закона за спровођење уставних амандмана од 30. јуна 1971. године, даном 31. децембра 1971. године. Тога дана престају да важе и остали савезни закони из области породичног права. Савезни закони из ове области примењивали су се са малим изменама четврт века. О њима постоје обимни теоријски радови и богата судска пракса. О њима се похвално писало и у нашој и у страниј правној књижевности и истицало да спадају у најбоље сачињене законе у новој Југославији.

До 31. децембра о.г. требало би да републике и покрајине израде своје законе о породичним односима. Но, то није било могуће обавити за тако кратко време. Остао је, дакле, као најпогоднији пут да републике и покрајине усвоје привремено досадашње савезне законе док не израде своје посебно породично законодавство.

То би било привремено решење. Републике и покрајине ће ускоро приступити састављању свог породичног законодавства, а ту ће неминовно доћи до разлика у решењима појединих питања. То ће са своје стране довести до међурепубличког и међупокрајинског сукоба закона. Законодавац је предвидео ову могућност и прописао у амандману XXX, т. 14. да ће савезни закон прописати колизионе норме на основу којих ће се прављати овакви сукоби.

У досадашњим републичким законима који су уређивали имовинске односе супруга није било суштинских разлика. Није их могло ни бити, јер су ти закони рађени у смислу начела које је поставио Основни закон о браку.

Постоји само једна значајна разлика која се односи на форму имовинских уговора брачних другова. Већина републичких закона стоји на становишту да се ови уговори могу закључити у било којој форми, да се могу сачинити усмено или писмено, у облику приватне или јавне исправе. Изузетак у том погледу чини Закон о имовинским односима СР Словеније од 20. јуна 1950, који у своме члану 11. тражи да се такви уговори потврде од стране суда, и да се сачине у облику јавне исправе.

Према томе, није се до сада постављало питање међурејубличког сукоба закона у области породичног права, ни потреба да се доносе колизионе норме за њихово разрешење. Међутим, убудуће, то ће се питање поставити, јер ће републике и покрајине усвајати и слична и различита решења приликом уређења личних и имовинских односа супруга. Отуда ће долазити до сукоба закона и до потребе да се донесу колизионе норме за разрешавање оваквих сукоба.

По доношењу Уставних амандмана поставио се један задатак пред републике и покрајине, а други пред федерацију. Републике и покрајине треба да донесу прописе о уређењу породичних односа, а федерација колизионе норме за разрешење сукоба закона у овој области. Ни један ни други задатак није лак и не може се решавати на пречац и брзо. Протећи ће доста времена док се ствари проуче и добро сагледају и док се уобличи и донесу одговарајући прописи.

У овом напису биће речи само о томе како би требало поступити при доношењу рејубличких и покрајинских прописа о имовинским односима супруга. Да ли би ту требало и колико одступити од начела која данас важе? Сматрам да би ту требало опрезно поступити. Досадашња начела су углавном задовољавала и показало се да одговарају тековинама народне револуције и интересима супруга.

Недавно је Савезна скупштина образовала комисију за кодификацију породичног права. Та је комисија спровела анкету и прикупила мишљења о томе како би требало поступити у овој ствари. Она је израдила и тезе за нацрт породичног законика. Институт за социјалну политику, са своје стране, приредно је Симпозијум о кодификацији породичног права на Бледу у децембру 1970. године. Радови ове комисије и овог научног скупа могу врло корисно послужити приликом израде рејубличког и покрајинског породичног законодавства. То тим пре што ће се и пред рејубличке и покрајинске комисије којима буде поверен задатак да израде нацрт породичног законодавства постављати слична питања.

О кодификацији породичног законодавства доста се писало и у нашој правној књижевности где су се износила, поред осталог, и мишљења како би требало решити имовинске односе брачних другова. И ту постоје разна гледишта о овом питању. Мишљења и разлоге који се ту износе треба свакако узети у обзир приликом кодификације породичног законодавства.

На овом месту корисно је задржати се и заузети став посебно у оним предлозима у којима се заузима став да би требало одступити од решења усвојених у досадашњем законодавству.

Ту би дошли у обзир следећи предлози у којима се износи да би требало:

1. Укинути уставову заједничке имовине као законски режим;
2. Проширити састав заједничке имовине, тако да она обухвати имовину коју су супрузи стекли радом и приходе са њихове посебне имовине;
3. Прописати да се заједничка имовина не може делити у току брака, него тек по његовом престанку;
4. Прописати да се подела заједничке имовине обавља на једнаке делове, без обзира на допринос супруга;

5. Установу заједничке имовине применити и на трајне ванбрачне заједнице;

6. Прописати да имовински брачни уговори буду сачињени у облику јавне исправе.

За све ове предлоге има разлога за и против. Те разлоге ваља узети и оценити и одредити се да ли би било целисходно да их законодавац усвоји.

Досадашње савезно и републичко законодавство разврстава имовину супруга на посебну и заједничку и тако усваја два имовинска режима. Има мишљења да ово подвајање није целисходно, да у пракси доводи до тешкоћа о саставу, управи, располагању и подели имовине. Те би се тешкоће и незгоде отклониле увођењем посебне, одвојене имовине као јединог законског режима. Но, и ту би се дозволило одступање и дала могућност супрузима да путем уговора образују заједницу добара сједињавањем целе или једног дела имовине.

Ово схватање одговарало би у ствари оном начелу које је било усвојено у праву старе Југославије по Аустријском грађанском законнику и Српском грађанском законнику. Слично решење усвојено је и у бугарском законнику од 23. јула 1949.

По моме схватању, усвајање оваквог режима значило би враћање уназад. Тиме се не би отклониле све тешкоће које би у пракси могле искрснути. Зато најбољу слику пружа пракса старе Југославије. То посебно важи за плодове и приходе који су се стекли заједничким радом супруга на имању једног од њих. Овде се стицајем околности образује заједничка имовина и јављају тешкоће и искрсавају спорови око њене поделе. Према томе, сам живот намеће установу заједничке имовине супруга, а то је најбољи доказ о потреби да је законодавац усвоји и регулише.

Појавила су се мишљења и предлози да би установу заједничке имовине ваљало проширити, тако да она обухвати не само имовину стечену радом у току брачне заједнице него и приходе са посебне и заједничке имовине. То би одговарало по прилици тековини коју је познавало војвођанско право на основу мађарског законског чланка бр. XXXI/1894, а познају је и данас нека страна права. У прилог се наводе углавном ови разлози. Тешко је у сваком конкретном случају утврдити шта је стечено радом а шта на други начин. То потврђују многобројни примери из судске праксе. Тврди се да би се увођењем наведеног решења избегле многе трзавице и спорови између супруга у погледу састава заједничке имовине. Против усвајања овог предлога говори један доста јак разлог. Тиме би се пружила могућност да се један супруг неосновано обогаћује на рачун другог. Тај се разлог имао у виду и приликом редакције прописа Основног закона о браку о заједничкој имовини. Стога сматрам да досадашње решење одговара и да би га ваљало задржати и усвојити.

У питању поделе заједничке имовине учињено је неколико предлога:

Прво, да се заједничка имовина не може делити у току брака, него тек по његовом престанку. Она треба да служи као чврст ослонац брачне заједнице и да се не дозволи њено цепкање које би зависило од тренутних интереса и расположења супруга. Овакав предлог тешко би било доследно спровести нарочито у случају када се ради о повериоцима једног

или другог брачног друга. Посебна и заједничка имовина супруга служе као залога за дугове. Сваки супруг одговара својим повериоцима како својом посебном тако и својим уделом у заједничкој имовини. Кад би се усвојило решење о недељивости заједничке имовине, онда би повериоци морали да чекају престанак брака да би наплатили своја потраживања од оног супруга из чије посебне имовине то не могу подмирити. Стога сматрам да је боље остати при досадашњем решењу и дозволити поделу и у току брачне заједнице било по захтеву поверилаца, било и по споразуму супруга.

Друго, постоје предлози да се одустане од начина поделе који је усвојен у члану 8. Основног закона о браку. По томе пропису заједничку имовину треба поделити у случају спора према доприносу сваког брачног друга. Утврђивање доприноса, уколико се супрузи о томе не сложе, доста је сложен посао, јер ваља узети у обзир како њихово привређивање, тако и њихово залагање и у стицању те имовине. Спорове овакве природе није лако привести крају, што се уосталом види из наше судске праксе. Због тога се предлаже да би било целисходније определити се за поделу на равне делове, онако како је то усвојено извесним правима социјалистичких земаља (СССР, Чехословачка, Пољска).

Наведени разлози постоје. Досадашњи начин поделе задаје нарочите тешкоће у пракси и води некад до обесног парничења, нарочито ако су супрузи живели у изузетно затегнутим међусобним односима. Но и поред тога досадашњи начин поделе има и једну предност, јер одговара боље начелу правичности и искључује могућност да се присвоје плодови туђег рада. С обзиром на изнете разлоге тешко је овде дати предност једном или другом решењу.

Треће, поставило се и питање да ли треба приликом поделе уврстити у заједничку имовину оно што су супрузи стекли за време дуговодишњег одвојеног живота. То се односи само на случајеве кад супрузи самовољно прекину заједницу живота. Међу њима тада додуше постоји брачна веза, али без садржине, јер ту нема заједнице живота, што треба да чини суштину сваког брака. Има примера да такво стање траје дуги низ година, сваки супруг живи одвојено и стиче самостално. Да ли оно што су такви брачни другови стекли за време одвојеног живота уврстити у заједничку имовину или не? Наша судска пракса је у овом колебљива. Има одлука где се то сматра као заједничка имовина с обзиром на чиње ницу да брак још није разведен, а има одлука где се то не сматра, јер међу супрузима за време стицања имовине није постојала заједница живота. Ово последње гледиште изгледа ми да је правилније и да би га требало усвојити у будућем републичком законодавству.

По доношењу Основног закона о браку у нашој судској пракси поставило се питање како поступити са имовином коју ванбрачни другови стекну радом у току трајања ванбрачне заједнице. Овде су се појавила два гледишта: 1. да такву имовину треба поделити по начелима брачног права, 2. да такву имовину треба поделити по начелима грађанског тражбеног права. Савезни врховни суд у своме упутству од 4. марта 1954. стао је на ово друго гледиште. Ту се поред осталог вели: „ванбрачном другу

може се у одговарајућој мери признати само тражбено право на његов удео у стицању имовине”.

У новије време појавили су се предлози да би *de lege ferenda* требало изједначити у овом погледу брачну и ванбрачну заједницу, да би, дакле, имовину стечену радом у ванбрачној заједници ваљало поделити по начелима којима важе за брачну заједницу. Мислим да би било незгодно ићи тако далеко. Изједначење брачне и ванбрачне заједнице повлачило би за собом извесне незгоде, посебно у случају кад једно лице живи истовремено у више ванбрачних заједница, или кад поред брачне живи и у ванбрачној заједници. Најбоље би било и даље остати при оном ставу које је усвојио Савезни врховни суд у наведеном упутству. Тиме се пружа довољна заштита ванбрачном другу да своје имовинске интересе заштити по начелима грађанског права, које забрањује „повлађивање бесправног присвајања имовине и бесплатног искоришћавања туђе радне снаге.”

Основни закон о браку у своме чл. 10. прописује да „Супрузи могу међусобом склапати све уговоре који нису противни закону, и њима заснивати права и обавезе”. Ово начело поближе је разрађено и републичким законима. Тако, на пример, Закон о имовинским односима СР Србије од 6. II 1950. прописује у члану 2. да супрузи могу уговором одредити питање управе и располагања својом заједничком имовином. Већина републичких закона не говори о форми ових уговора. Једини изузетак у том погледу чини, како је већ речено, Закон о имовинским односима СР Словеније од 20. јуна 1950, који у члану 11. тражи да се ти уговори сачине пред судом у облику јавне исправе.

Питање форме ових уговора има велики значај како за супруге тако и за трећа лица. Решење које усваја Закон СР Словеније одговара боље захтевима правне сигурности него оно које је усвојено законима других република. На овај се начин може отклонити неизвесност и непотребна парничења у погледу постојања и садржине ових уговора.

Сматрам да би било корисно да се у будућим републичким и покрајинским законима усвоји решење по коме су супрузи дужни да уговоре о управи и располагању заједничком имовином сачине у облику јавне исправе. То би уједно било у складу са искуством и законима многих страних земаља где се тражи да брачни другови своје уговоре о имовинским односима сачине у облику јавне исправе.

Овим кратким написом даје се само осврт на питање како би требало уредити имовинске односе супруга у будућем републичком и покрајинском законодавству. То може донекле послужити као основ за размишљање о овом значајном правном проблему.

Др Мехмед Беговић

РЕЗЈОМЕ

Каким образом следует разрешить имущественные отношения супругов

В статье дается краткое изложение соображений по вопросу урегулирования имущественных отношений супругов в будущих законодательствах республик и краев. Основной закон о браке от 3 апреля 1946 года определил начала регулирования имущественных отношений супругов, а

республики их разработали в своих законах. Положения Основного закона о браке перестали быть действительными 31 декабря 1971 года согласно ст. 16 п. 23 Конституционного закона о применении Дополнений к Конституции от 30 июня 1971 года.

Автор отстаивает точку зрения, по которой и далее в законодательствах республик и краев следует с небольшими изменениями задержать ныне действующие положения, ибо они отвечают началам полного равноправия супругов и оказывают достаточную защиту их имущественных интересов.

SUMMARY

How to Regulate the Proprietary Relationships of Spouses

The article contains a short survey of the problems relating to the regulation of the relationships of spouses as to their property in the pending legislation of the Yugoslav federal units. The Basic Act on Marriage of April 3, 1946 laid down the principle of the regulation of proprietary rights of spouses, and the federal states elaborated these principles in their laws. The provisions of the Basic Act on Marriage became invalid as of December 31, under Article 16, item 23 of the Constitutional Law Enacting Constitutional Amendments of June 30, 1971.

The author pleads for retaining in the legislations of the federal units, with minor changes, provisions of the former laws because they are in conformity with the principle of equality of spouses and adequately safeguard their proprietary interests.

RÉSUMÉ

Comment il faut régler les rapports patrimoniaux des époux

Dans cet article est présenté un bref aperçu de la question comment il faudrait régler les rapports patrimoniaux des époux dans la prochaine législation de la république et des provinces socialistes. La Loi fondamentale sur le mariage du 3 avril 1946 établit le principe du règlement des rapports patrimoniaux des époux, tandis que les républiques fédérées ont élaboré en détail ces principes dans leurs lois. Les prescriptions de la Loi fondamentale sur le mariage ont cessé d'être valables le 31 décembre 1971, dans le sens de l'article 16, paragraphe 23, de la Loi constitutionnelle relative à la mise en application des amendements constitutionnels du 30 juin 1971.

L'auteur recommande d'adopter aussi dans la législation de la république et des provinces socialistes avec quelques modifications les dispositions qui se trouvent dans la législation qui était en vigueur jusqu'à présent, car elles sont conformes au principe de l'égalité des époux et elles protègent dans une mesure suffisante les intérêts de leurs biens.

САМОУПРАВНИ СПОРАЗУМ У ОБЛАСТИ УРЕЂИВАЊА МЕЋУСОБНИХ ОДНОСА РАДНИКА У УДРУЖЕНОМ РАДУ

I

Нови уставни амандмани, а нарочито Амандмани XXI, XXII и XXIII уставноправно утврђују, као нове правне институте за уређивање друштвено-економских, међусобних и самоуправних односа удружених радника у своје радне заједнице, самоуправно споразумевање и друштвено договарање. У овом раду покушаће се да да једна кратка скица о појму и правној природи самоуправних споразума, имајући у виду њихову улогу и функцију у домену регулисања уређивања међусобних односа радника, односно права и дужности радника који настају у удруженом раду или у вези са овим радом, значи само у области међусобних радних односа радника у организацијама удруженог рада.

Но, то не значи да и друштвени договори у овој области нису исто тако значајни и важни. Међутим, ипак смо се определили за разматрање само самоуправних споразума у области међусобних радних односа из разлога што је ова област, с једне стране, по нашем схватању, једна од најзначајнијих на читавом подручју друштвено — економских и самоуправних односа, заснованих на друштвеној својини и удруженом раду, а, с друге стране, што самоуправни споразуми, уопште, а посебно у овој области, представљају један од најнепосреднијих начина учешћа радника у самоуправном уређивању међусобних односа из удруженог рада, те отуда ови споразуми имају, по правилу, непосредну примену у организацијама удруженог рада [и интересним заједницама] које су их закључиле, или су им доцније приступиле.

Поред тога, требало би напоменути да су самоуправни споразуми, још пре уставних амандмана, уведени у поједине законске текстове, и то првенствено у области уређивања и регулисања међусобних радних односа. Тако је у чл. 4. Основног закона о радним односима [пречишћен текст], као и у републичким законима о радним односима (нпр. Закон о радним односима СР Србије) предвиђен самоуправни договор, односно самоуправни споразум [не и друштвени договор] као инструмент или пут за уређивање међусобних радних односа, истина непотпуно и ограничено само на извесне радне организације одређене у закону. Уз то, посебно су донети и републички закони о друштвеном договарању и самоуправном споразумевању у области расподеле дохотка и личних доходака радника.

II

1. Уставни амандмани само начелно утврђују самоуправни споразум, као и друштвени договор, док наведени закони нешто ближе одређују овај правни инструмент, с тим што се претежно регулише процедура закључивања самоуправног споразума, а не његова суштина. Отуда, наша правна теорија, законодавство и пракса позвани су да допринесу изградњи једне опште друштвено-политичке и уставноправне концепције самоуправног споразума [и друштвеног договора], као специфичног и оригиналног инструмента у нашем самоуправном правном систему, у коме би на систематски начин и у целини била обрађена сва кључна питања у области самоуправних споразума уопште, и посебно у области међусобних односа радника у удруженом раду, међусобних радних односа.

Сагласно томе, мислимо да би у обради свих ових кључних питања требало, најпре, поћи од проучавања самог појма и суштине самоуправног споразума [што исто важи и за друштвени договор], као основе за правну изградњу самоуправног споразума као правног института за уређивање међусобних односа радника у удруженом раду. А то конкретно значи, требало би најпре обрадити и утврдити шта је самоуправни споразум [за разлику од друштвених договора] и каква је његова правна природа-његова суштина, имајући у виду област међусобних односа радника на раду, права и дужности радника из таквог односа рада.

2. Самоуправни споразум, као општи појам, могао би се, по нашем мишљењу, дефинисати: као писмени споразум-конвенција [самоуправна конвенција или самоуправни правни акт] између заинтересованих организација удруженог рада, односно интересних заједница, као учесника-субјеката овог споразума, којим се уређују одређена питања друштвено-економских, међусобних и других односа из удруженог рада у овим организацијама, односно заједницама. А у оквиру овог општег појма, изведени појам самоуправног споразума о међусобним радним односима могао би да гласи: то је писмени споразум-конвенција [самоуправна конвенција или самоуправни правни акт] између заинтересованих организација удруженог рада [обухватајући и основне организације удруженог рада у оквиру радне организације у смислу одредаба амандмана XXII тач. 1, став 2. као самоуправни споразум о удруживању или као посебан споразум], односно интересних заједница којим се уређују сви или поједини међусобни радни односи, односно међусобни односи, права и дужности, као и услови рада радника у удруженом раду и по основу рада.

Према томе, оно што је битно за сам појам самоуправног споразума као посебне врсте или категорије самоуправних споразума, то је, прво, својство учесника — субјеката који учествују у закључивању самоуправног споразума, затим предмет споразума, и најзад начин уређивања међусобних односа у самоуправном споразуму.

(а) Учесници самоуправног споразума о међусобним радним односима јесу само организације удруженог рада у интересне заједнице, што излази посредно из Амандмана XIII тач. 1, у вези са Амандманом XXII тач. 1, став 2. Сви ови учесници-субјекти не би се могли сматрати као уговорне стране, јер су сви они равноправни и теже истом циљу: стварању

јединствене, колективне, заједничке воље, у којој је садржано усклађивање и синтеза интереса, што је изражено у нормама самоуправног споразума о међусобним радним односима.

Отуда, самоуправни споразуми су истовремено и колективни споразуми или колективне конвенције о међусобним радним односима, али се не могу изједначити са колективним уговорима о раду, како се они данас у теорији, законодавству и пракси редовно схватају и дефинишу, мада и они имају за предмет колективно утврђивање и регулисање услова рада, права и обавезе из радног односа и рада између радника и послодаваца. Ово из разлога што је друштвена основа, функција и намена самоуправних споразума друкчија од „колективног уговора о раду“ у његовом класичном и редовном значењу, као легални инструмент за [привремено] компромис класних интереса, у коме се увек појављује послодавац [или послодавачка организација], која иступа као супротна, уговорна странка према другој страни-радном колективу-радницима (односно њиховом представнику-синдикату), чији су интереси различити од интереса послодаваца.

Код самоуправног споразума тога, начелно, нема, јер се као учесници појављују само организације удруженог рада и интересне зајединце односно како излази из амандмана XXII тач. 1, и XXIII тач. 1, став 1 сами радници удруженог рада, у ствари, су учесници самоуправног споразума, који равноправно уређују своје међусобне односе и усклађују међусобне интересе, односно утврђују основе и критеријуме по којима они усклађују своје посебне интересе са заједничким интересима и утврђују међусобна права и мере за њихово остваривање. Према томе, неког другог субјекта у самоуправном споразуму нема и не може бити, а који би стајао према радницима, односно њиховим организацијама удруженог рада као супротна страна, што је иначе једна од битних карактеристика за појам „колективног уговора о раду“ у његовом редовном правном значењу.

Отуда, нама се чини да су у самоуправном споразуму не би могао да појављује као субјект у закључивању ни синдикат, што би било у складу и са амандманом XXIII, из којег излази [тач. 2, став 1] да он може бити учесник само у друштвеном договору, с обзиром на улогу, функцију и карактер овог договора и његов друштвени значај. Но, то још не значи да синдикат не би могао да буде иницијатор или покретач поступка за закључивање самоуправног споразума, сагласно својој улози и положају који има.

б) Предмет самоуправних споразума о међусобним радним односима излази већ из самог назива ових споразума. Сва питања из међусобних односа удружених радника на раду и по основу рада, права и дужности и одговорности радника из ових односа, услова рада и живота радника и још многа друга питања из међусобних радних односа могу бити предмет ових споразума. То значи да целокупан радни и животни статус удружених радника јесте искључиво предмет самоуправних споразума о међусобним радним односима, уколико уставом или законом није за поједина питања и односе из овог статуса друкчије одређено, обухватајући и друштвене договоре.

в) По начину и месту уређивања међусобних односа радника из удруженог рада, самоуправни споразуми о међусобним радним односима

имају значај и дејство општих норми о уређивању одређених питања и односа радника из удруженог рада, тако да су сви ови односи и питања нормирани на један општи, безлични и трајан [у релативном смислу] начин, као и сваки други општи пропис, што значи да су опште норме из самоуправног споразума подједнако обавезне за све организације удруженог рада и интересне заједнице које су га закључиле или му приступиле, а то конкретно значи за све раднике у организацијама и заједницама за које споразум важи. Отуда, одредбе споразума имају опште правно дејство на садржину постојећих односа и ситуација које су биле предмет регулација, и по њима се имају понашати како самоуправни органи, тако и радници у овим организацијама и заједницама. У томе се огледа и разлика између самоуправног споразума и уговора којим би се индивидуално одређивала субјективна правна ситуација појединих радника по основу рада.

Из оваквог правног дејства самоуправних споразума о међусобним радним односима произилази и њихов однос према статуту и другим општим актима организације удруженог рада. Наиме, ови нормативни акти организације морају бити у складу са закљученим самоуправним споразумом о међусобним радним односима, што значи да у овом погледу самоуправни споразум има већу правну снагу од важећих општих аката у организацији. Иначе, по правилу, самоуправни споразуми се непосредно примењују у свакој организацији удруженог рада која га је закључила или му је доцније приступила, тако да се одговарајуће одредбе из Статута или другог општег акта [нпр., правилника о међусобним радним односима] не примењују за све време док важи самоуправни споразум о међусобним радним односима, или док која од организација удруженог рада не иступи из овог споразума. Ако није могућа непосредна примена самоуправног споразума, онда се он остварује у организацији удруженог рада путем усклађивања одговарајућих одредаба из општег акта са одредбама самоуправног споразума, тј. поступком измена и допуна одредаба општег акта [и Статута] у складу са закљученим самоуправним споразумом о међусобним радним односима.

1. Самоуправни споразуми уопште, а посебно самоуправни споразуми о међусобним радним односима, не би се могли уврстити у категорију уговора грађанског права, и уопште макојега другог уговора. Ево, укратко, разлога за овај наш став.

Пре свега, сваки споразум, како се наводи у теорији, а и према важећем законодавству, који значи сагласност воља, није још и уговор са свим својим битним елементима који чине суштину уговора уопште у његовом редовном грађанскоправном значењу. Наиме, сваки уговор јесте и споразум [сагласност воља], али сваки споразум није још и уговор.

По нашем схватању, споразум је *конвенција* која садржи сједињавање (везивање), више воља, једнаке и исте садржине, које само удружене производе једну општу вољу која ствара објективну правну норму, што значи да је овде искључен појам странака у цивилноправном смислу, који претпоставља различите субјекте са различитим интересима. Напротив,

код конвенције сваки учесник је равноправан са осталима учесницима чија је изјава воље исте садржине и дата у истом смислу као и осталих учесника у закључивању споразума, тако да постоји сарадња и сагласност више воља, али се ове воље међусобно не обавезују као воље уговорних страна. На тај начин, споразум конвенција представља сарадњу више једнаких и равноправних воља из којих произилази непосредно исто правно стање и дејство.

Управо, сва ова обележја и карактеристике споразума као конвенције, могу се наћи и у самоуправном споразуму уопште, односно у самоуправном споразуму о међусобним радним односима. Отуда, овај споразум требало би да има смисао и значај заједничке и равноправне сарадње учесника споразумевања, утврђене Уставом и законом на истом послу и у истом циљу: стварање једног јединственог правног стања у области уређивања одређених међусобних и других односа у удруженом раду, што значи да се сагласност воља учесника односи на потпуно истоветну садржину на доношење истоветне правне норме, супротно уговору код кога са садржина воља субјеката као супротних страна са различитим интересима, разликује.

2. Сагласно томе, за самоуправни споразум самоуправну конвенцију о међусобним радним односима, пре би се могла прихватити статусна теорија о правној природи споразума него уговорна или мешовита теорија. По овој теорији, споразум није уговор, нити може имати уговорне елементе. У ствари, акт који се означава као споразум-уговор представља једну конвенцију- споразум у коме постоји учешће више воља и њихова сагласност, али таква сагласност која ствара општа правила или норме о одређеним односима, закон на основу којег треба да се понашају сви они на које се односи. То су општа, нормативна акта, или конвенције. Отуда, ни у самоуправном споразуму, уопште, не може бити уговорних елемената, ако се он посматра са гледишта учесника, садржине, односно начина уређивања односа, циља и правног дејства које производи. Код уговора једна страна тежи да постане поверилац, друга дужник, тако да се ствара једна индивидуална и субјективна правна ситуација, која везује само уговорне стране. Код самоуправног споразума тога нема.

На тај начин, самоуправни споразуми [исто и друштвени договори] стварају једну општу, безличну, легалну, статусну ситуацију, те се ови споразуми могу уврстити у категорију општих аката-правила или тзв. нормативних споразума о утврђивању општих правила у области одређених друштвено-економских, међусобних и других односа из удруженог рада. Нормативни карактер самоуправних споразума [и друштвених договора] потврђује и сама техника обраде и садржина ових споразума, тј. нормативни начин и форма на који су и у којој су изражене и формулисане одредбе у самом споразуму.

РЕЗЮМЕ

Самоуправленческий договор в области урегулирования взаимоотношений работников в объединенном труде

Дополнения Конституции устанавливают новые правовые институты для урегулирования общественно-экономических и остальных отношений объединенных работников — самоуправляющееся соглашение и общественное соглашение. В настоящей статье делается попытка познакомиться в общих чертах с основными данными о самоуправляющемся соглашении, а именно в области урегулирования взаимных трудовых отношений в объединенном труде, принимая во внимание, что данная область является одной из существенных областей общественно-экономических отношений работников. С другой стороны, указанные соглашения нашли свое частичное применение в нашем трудовом законодательстве еще до Дополнений Конституции, являясь самым непосредственным видом участия трудящихся в самоуправляющемся нормативном урегулировании взаимных трудовых отношений.

Сообразно с этим, в статье вначале разбирается вопрос понятия самоуправляющегося соглашения вообще, а в частности, в области взаимных трудовых отношений, при чему дается одно из возможных определений указанного понятия с его важнейшими характеристиками, чтобы в дальнейшем изложении было подчеркнуто известное различие между самоуправляющимся соглашением о взаимных трудовых отношениях и т. наз. „коллективным договором“ в его классическом и повседенном значении.

Второй ключевой вопрос, которому автор посвящает соответственное внимание, относится на правовую природу самоуправляющихся соглашений о взаимных трудовых отношениях. Автор занимает точку зрения, по которой данные соглашения не следовало бы, принципиально, включать в группу договоров гражданского права, ибо они представляя собой отдельную конвенцию, имеющую свои специфичные характеристики, отличающие их от договоров. Вследствие этого автор относит их к числу общих нормативных актов или нормативных соглашений согласно статусной теории (в противоположность договорной), принимаемую им за правовую природу самоуправляющихся соглашений.

SUMMARY

Agreement Among Selfmanagers in the Field of Regulation of mutual Relationships of Warkers in Institutions of Associated Labour

The Constitutional Amendments establish as the new legal institutes, regulating socio-economic and other relationships of associated workers, self-management agreement and social contract. The effort is made in the paper to give a basic outline of self-management agreements in the field of regulation of inter-labour relations in associated work, considering that this field is one of the most important spheres and, on the other hand, these agreements have been apled in part in the Yugoslav labour legislation even before enactment of the Constitutional Amendments, as one of the most direct forms of workers' participation in self-management legal regulation of labour inter-relations.

In consequence, first the issue of the self-management agreement in general, and in the field of labour relations in particular, is discussed in the paper, while one of the possible definitions of this concept is given containing its essential points. Then a certain difference is indicated between the

self-management agreement relative to labour interrelations and the so-called »collective bargain« in the classic and usual meaning.

The other key problem to which the author gives due attention relates to the legal nature of self-management agreements on labour interrelations. His point is that these agreements could not on principle be assigned to the class of civil law agreements, but rather are a special convention having specific features and qualities, different from contract, and therefore he aligns them with general regulations of regulating agreements conformably with status theory (contrary to the contract one) accepting it as the legal nature of self-management.

RÉSUMÉ

Accord self — governmental dans le domaine de l'organisation des rapports mutuels des ouvriers dans le travail associé

Les amendements constitutionnels déterminent en tant que nouvelles institutions juridiques pour l'organisation des rapports socio-économique et des autres rapports des travailleurs associés l'entente d'autogestion et l'accord social. Dans ce travail l'auteur a essayé de présenter une esquisse fondamentale des ententes d'autogestion dans la sphère de l'organisation des rapports de travail mutuels dans le travail associé, eu égard que cette sphère est l'un des domaines le plus important des rapports socio-économiques des travailleurs, d'autre part, les ententes mentionnées ont trouvé leur application partielle dans notre législation de travail bien avant les amendements constitutionnels, en tant que mode le plus direct de la participation des travailleurs dans l'organisation normative d'autogestion des rapports de travail mutuels.

Conformément à cela, dans cet article est élaborée en premier lieu la question de la notion de l'entente d'autogestion en général et en particulier dans la sphère des rapports de travail mutuels. à ce sujet est exposée une des définitions possible de cette notion avec ses caractéristiques essentielles, afin de souligner ensuite une certaine différence entre l'entente d'autogestion relative aux rapports de travail mutuels et ce que l'on appelle »le contrat collectif de travail« dans son acception classique et usuelle.

L'autre question clé sur laquelle l'auteur a concentré son attention se rapporte à la nature juridique des ententes d'autogestion relatives aux rapports de travail, en prenant position que ces ententes ne pourraient pas, en principe, être classées dans le groupe des contrats du droit civil, mais qu'elles représentent une convention spéciale qui a ses caractéristiques spécialés, différentes du contrat, et pour cette raison il les a classées parmi les actes normatifs généraux ou les ententes normatives, conformément à la théorie statutaire (contrairement à la théorie conventionnelle), qu'il adopte pour la nature juridique des ententes d'autogestion.

ТЕРИТОРИЈАЛИСТИЧКА КОНЦЕПЦИЈА ПРОФ. М. БАРТОША У МЕЂУНАРОДНОМ ПРИВАТНОМ ПРАВУ

I. — Крај првог светског рата значио је и коначан растанак са идеалистичким схватањем о могућности постојања неке хармоничне међународне заједнице, а у следству тога и о постојању идеалних и општеприхваћених односно општеобавезних и општеважећих правила и принципа за живот у међународној заједници и за правне односе са елементима међународности и иностраности. То се нарочито изразило на Међународном приватном праву, и то у погледу саме суштине, карактера и природе овог права које има за предмет регулисање приватно-правних односа са елементима иностраности. На место схватања о постојању неког више-мање општеобавезног и општеприхваћеног Међународног приватног права или бар таквих принципа тога права који су се наметали државама као обавезна правила њиховог понашања и регулисања приватноправних односа са елементима иностраности, коначно преовлађује схватање да Међународно приватно право није ни међународно ни приватно, већ део унутрашњег права сваке државе, што, разуме се, није значило одбацивање потребе да се ради на изналагању извесних заједничких решења, али која би добијала своју обавезност само под условом да их прихвате државе и да их свака појединачно сходно свом унутрашњем уставноправном поретку унесе у свој правни систем.

Идеалистичка концепција Међународног приватног права, бар на Београдском универзитету, била је владајућа у нас после првог светског рата. Њени основни протагониста био је професор Живојин Перић. Пракса — судска и вансудска — и у нашој земљи је све више представљала негативу таквог схватања. Све је више постојало јасно да су разлике у решењима сукоба закона постајале све веће, јер су и разлике између држава постојале све веће, пошто су први светски рат и октобарска револуција поделили и „раздробили” свет у већем степену него икада дотада у историји савременог човечанства. Сувереност — а то је најчешће значило неједнакост односно различитост држава по врло различитим основама — никада није толико била присутан елемент као што је то случај после првог светског рата, а што се огледало у све већој интервенцији државе у све области друштвених односа, тако да су и по томе — како по интензитету тако и по квалитету — државе тога доба односно њихови правни поретци све више разликовали, па самим тим и суштински сукобљавали.

II. — Реалистички одраз оваквог стања у Међународном приватном праву исказао се у територијалистичкој концепцији о сукобу закона. Протагониста ове концепције у нас био је професор Милан Бартош, присталица схватања истакнутог професора Париског универзитета Бартена. Са пуно поштовања за сваки идеализам у области Међународног приватног права, професор Бартош је са изванредним осећањем за стварност и савременост уложио жар свога убеђења у низу студија како би нашој правној науци и нашој правној пракси обезбедио сигуран терен за разумевање и решавање тако умножене појаве приватноправних односа са елементима иностраности. Јер, уз све веће различитости у друштвеним системима, економској структури, политици, праву и идејно-политичким схватањима држава и у државама — друштвима тога доба, долазило је нужно у међународним размерама и на међународном плану такође до све већих кретања људи, роба, новца и идеја, тако да су број и врснаост уопште односа међународног карактера, а посебно оних са елементима иностраности били већи него икада раније. У таквој ситуацији међународне заједнице и међународних односа само територијалистичка концепција у Међународном приватном праву могла је да пружи основе за разрешавање и регулисање приватноправних односа са елементима иностраности. Зато је рад професора Бартоша на објашњењу и разради те концепције у нас био изванредно значајан не само за нашу теоријску мисао него и за нашу праксу. Отуда је он и црвена нит у свим радовима професора Бартоша о сукобу закона.

III. — Логично код човека при помисли о Међународном приватном праву јавља се идеја да је Међународно приватно право у објективном смислу скуп правних правила међународног ауторитета, једнаких код свих држава. То ће рећи скуп правила, којима се регулишу сукоби настали у одређивању закона појединих држава, које треба употребити при решавању приватно-правних односа код правних послова или правних чињеница ако би дошло у сукоб више појединачних закона. Та логична дефиниција није добила, каже професор Бартош, и своју практичну вредност у Међународном приватном праву. То је теоријска истина, боље рећи теоријска тежња код доктринара ове дисциплине. Али је и данас, увек далеко — чак врло далеко од стварности. Униформно Међународно приватно право је крајњи циљ, коме се тежи. То је идеја водиља, која ће се (надајмо се — наглашава професор Бартош) једнога дана сигурно остварити, али која је данас још увек само теоријска концепција, чије се остварење тек изграђује.

На супрот томе униформном, тј. Међународном приватном праву међународног карактера, изданом од међународног ауторитета, обавезном за све државе, које су чланови међународне заједнице — данас се у стварности осећа у овој дисциплини свемоћ једне друге идеје — идеје територијалности у Међународном приватном праву. Систем територијалности је данас фаза кроз коју још увек пролази Међународно приватно право. Тај се систем у најкраћим постерима обележава овако: свака држава, сваки суверенитет, одређује како се има Међународно приватно право да примењује на њеној територији, нарочито код њених судова.

Територијални систем по себи не негира ниуколико логичну концепцију о униформном Међународном приватном праву међународног карактера. На против. Он је потврђује. Али ипак зато — локални суверенитет, не признајући аутентичност међународних правних извора (у смислу творца, а не облика, права), задржава за себе право да таква правила контролише, проглашава, нарочито да их оглашава за обавезне по своје органе — то се зна да се том приликом (а то је битно) у ту територијалну кодификацију уносе и међународна правила још и територијална, боље локална схватања о међународним правним правилима, то што баш и доводи до неједнакости Међународног приватног права у свету.

Међутим, заступајући територијалистичку концепцију Међународног приватног права, професор Бартош и овде као и другде и као увек, остајући реалиста, показује и доказује своју веру у даљи развој друштва ка бољем и савршенијем. Зато он указује на детерминисаност законодавца сваке поједине државе када он уређује односно прописује своје национално-државно Међународно приватно право: из модерне концепције Међународног приватног права може се врло често запасти у једну заблуду. Може се проглашавати свемоћ територијалног законодавца у области Међународног приватног права. Ако се прокламује начело да је Међународно приватно право у примени једне земље — зато што га је усвојио и домаћи законодавац, онда би се логички отуда морало извести да се сви сукоби суверенитета код судова те државе могу решавати само тамо где их је признао и како их је признао домаћи законодавац, по своме налажењу. Ипак, каже професор Бартош, критички посматрано — ни територијално схватање Међународног приватног права не значи свемоћ домаћег законодавца у тој области. На против. То значи да је домаћи законодавац обавезан да осигура поштовање и примену Међународног приватног права на својој територији, боље рећи код својих судова. На тај начин, законодавац сваке земље, као такав, у своме стварању Међународног приватног права, мора да се ослања на тенденцију међународног, тј. униформног Међународног приватног права, али да се Међународно приватно право за судове, дакле за праксу, јавља само као територијално Међународно приватно право.

Посматрајући овако савремено стање Међународног приватног права, а оно је и данас исто као и у раздобљу између два светска рата, професор Бартош сматра да се ове две супротне концепције о Међународном приватном праву, идеалистичка и територијалистичка концепција, не могу посматрати као два антипода, већ као два појма која се допуњују. У суштини, идеалистичко схватање Међународног приватног права у основи својој задржава и територијалистичке концепције. Али га не схвата као једно недоступно и непобитно правило, од кога нема изузетака, него га на против узима као правило које није апсолутно већ од кога су могући различити изузеци. Отуда, користећи се алгебарском логиком, професор Бартош оцењује да идеалистичко схватање Међународног приватног права схвата само себе за непроменљиву, сталну и увек себи једнаку количину која је супстанца апсолутно непроменљива, док територијалистичко схватање не долази да побија идеалистичку концепцију него да је корегира схватајући је као носиоца појма о једној нормалној ситуацији, која је

таква каква је дотле док се ради о нормалним приликама, али она мења своју супстанцију тиме што се ремећењем нормалног стања дерогира примена редовног правног правила и на његово се место уводи примена једног другог изузетка. Отуда количина није више апсолутна, него је релативна. Њен релативитет се своди на то да је она функција од стања нормалности односно од елемената аномалности који се уводе у правни систем, Тако док је основно и редовно правило да се на све приватноправне ситуације са елементом иностраности примењују само она правна правила која прописује и намеће међународна заједница, дотле постоје и изузетци. Има извесних приватно-правних односа са елементом иностраности код којих се појављује могућност да примена међународно-правних правила буде од очите штете по углед, опстанак или животне интересе једне од држава у питању. Поставља се питање хоће ли се и ту применити оно нормално међународно приватно-правно правило, које би се применило да нема те ненормалности, која се огледа у стављању у изглед опасности од примене по углед, опстанак или животне интересе те заинтересоване државе. Одговор на ово питање значи одлучивање за апсолутност или за релативност значења идеалистичког схватања Међународног приватног права.

Указујући на овакав начин на сав могући значај и вредност идеалистичке концепције Међународног приватног права, професор Бартош, као убеђени реалиста, указује да ни то идеалистичко Међународно приватно право није још увек ништа друго него само један идеал, од чијег остварења је савремено човечанство још далеко. То зато што идеалистичко Међународно приватно право данас није један сигурно одређен скуп прецизних правних правила које би међународна заједница прописивала у одређеној форми и са тачном садржином и која би она као таква, по своме ауторитету, наметала свима државама. Данас су то махом непрецизни међународно-правни обичаји и контраверзне доктрине које истраживачи Међународног приватног права великом логиком и високом ученошћу препоручују као једино могућа решења појединим државама које чине међународну заједницу. Отуда место једног сигурног међународног кодекса, који би својом императивношћу и јасноћом одржавао непомућено јединство Међународног приватног права, у стварности имамо једну хрпу противуречних правила, ређе утврђених, обично некодификованих обичаја и непризнатих доктрина. На тај начин идеалистичка концепција о једном сигурном, општеобавезном и за све државе једнаком, дакле универзалном систему Међународног приватног права на велику жалост остаје само идејна концепција. Свака држава се труди да из ових несређених обичаја и противуречних доктрина изведе она правила која по њеном духу и разумевању чине оно што је најбоље у овој доктрини. Тако данас у стварности место једног јединственог, место идеалистичког, место униформног, срећемо за сваку државу посебно, њено територијално, њено национално Међународно приватно право.

IV. — Из оваквог основног принципијелног погледа на природу Међународног приватног права професор Бартош, као присталица територијалистичке концепције извлачи низ закључака и у многим радовима из ове области које је он објавио између два светска рата. Наведимо само неке од њих.

1. — За саму примену Међународно приватно право обазире се само на територијалистичку њену концепцију, било да је у питању његова редовна или можда и његова изузетна примена. На супрот томе, униформистичка тенденција је идеја водиља ка најбољем решавању приватно-правних односа са елементима иностраности. Међутим, свако национално законодавство, држећи се идеалистичке идеје-водиље, прописује своју конкретну систему у којој путем прецизне редакције правних правила одређује како ће његове судије имати да решавају приватно-правне односе са елементима иностраности. Али те судије имају ова територијалистичка правила да приме без поговора као најправилнију редакцију униформистичког Међународног приватног права. Отуда њихов однос јесте однос владајућег према послушном. При томе се намеће питање: ко је то надлежан да испитује сагласност тог односа? Ко је тај ко има да испитује да се територијалистичка концепција једне државе у својој редакцији правила према којима судови те државе суде спорове са елементима иностраности држи сагласно идеалистичкој, тј. униформистичкој концепцији Међународног приватног права? Одговор на ово питање представља трагедију данашњег стања ствари ове гране науке. Особина је неорганизованост. Та се неорганизованост огледа у непостојању, бар за сада, једног органа међународне заједнице који би био надлежан за ту контролу. Ослањајући се на одсуство постојања таквог органа, свака држава рачуна на ту неорганизованост и себи допушта можда и сувише слободе у регулисању правила Међународног приватног права. Тако смо данас принуђени да посматрамо однос између идеалистичке и територијалистичке концепције као два потпуно различита, чак потпуно супротна, у сваком случају два неједнака начина. Један од њих је какав би требало да буде тај однос, а други је какав је тај однос.

2. — Територијалистичко формирање Међународног приватног права као правне гране није негација идеје њене јединствености, него презимање улоге намењене међународној заједници од стране појединих националних држава. Оне као непозвани њени пуномоћници покушавају да спасу своме властодавцу бар оно што њима иде у рачун кад се већ међународна заједница није побринула да сама изврши своју улогу. Зато њихов рад није у супротности са идејом униформног Међународног приватног права. Напротив. Територијалистичке концепције представљају идејне послушнике неодређеног и непрецизног униформистичког система, кога ове допуњују и коме оне у стварности нису само следбеници него и претече. Сигурно је да ће баш разноликост територијалних система изазвати међународну заједницу да и она једном учини своје и створи прецизан и практичан униформни систем Међународног приватног права, који ће као више право вратити све територијалне системе на њихову праву меру — на своје допуњујуће право.

3. — Територијалистичка концепција јасно одређује и правни карактер одредаба страног законодавства које би требало применити у склопу норми Међународног приватног права. При томе у погледу тзв. примарних, тј. колизионих норми постоји углавном сагласност: то су норме домаћег суверенитета, без обзира на то да ли се то доктрине изрично консакриране домаћим правним правилима или на то да ли домаћи законодавац

на њих прећутно упућује. За судију су то у оба случаја законски прописи домаћег правног система и он је обавезан да их примењује као и све друге законе из тог правног система. — Међутим, далеко важнији је проблем о правном карактеру тзв. секундарних норми, тј. норми из туђих законодавстава на чију је примену судија упућен по својим примарним нормама. На први поглед оне не припадају домаћем правном систему. То су туђе законске норме чија се примена овде врши просто из разлога међународне политике. Али то није тачно — закључује професор Бартош. Примена се овде не врши једино из разлога међународне политике. На против. Та примена налази своје оправдање баш у самом схватању правде домаћег законодавца. Он, по сопственом нахођењу о својој међународној дужности, под извесним резервама (обично у примени тзв. међународног јавног поретка), драговољно уступа надлежност, која иначе припада нормама њеног правног система, правним правилима из једног другог система. Овде се стране норме, уместо материјалних норми из домаћег правног система за правну ситуацију у питању, употребљавају као *lex specialis* на који упућује домаћи законодавац. Тако се овде страни закони уносе као позајмица домаћем правном систему из једног другог, туђег, страног правног система. То је као нека врста рецепције страног законодавства од стране домаћег суверенитета и то рецепције учињене за ту правну ситуацију *ad hoc*, тако да се реципирају само оне стране правне норме које би се у том страном законодавству употребиле за расправу ситуације у питању. На тај начин, страни се законодавство примењује код домаћих судова зато што га, за дани случај, домаћи законодавац сматра, или овлашћује странке путем примене теорије аутономије воље да смаграју, за најпривлачније и најпозваније решење правне ситуације у питању.

4. — Овакво схватање територијалистичке концепције Међународног приватног права омогућује професору Бартошу да да врло изричан и врло отсечан одговор код питања доказивања страног закона, дакле на питање да ли за наше судове страни закон представља право или чињеницу, да ли је његово истраживање и утврђивање правог смисла страног закона дужност судије који — по својој званичној дужности — мора знати закон, или је то питање обавештавања судије о фактичком стању околности под којима је закључен правни посао који је предмет спора, тако да и само доказивање садржине и значења прописа страног закона као и доказивање свих осталих фактичких околности долази једино и само у дужност парничних странака, које га (као и све друго што се има доказати у спору) по општем правилу морају доказивати редовним извођењем доказа у контрадикторном поступку. Постава се, дакле, питање да ли је повреда страног закона уопште једно правно или једно фактичко питање. А као одговор професор Бартош даје: Страни закон се не примењује непосредно ни због прописа Међународног права, ни због међународне куртоазије, већ његова примена представља вољу или одобрење домаћег суверенитета; страни закон јесте и остаје правно правило, и зато његова непримена или погрешна примена значе незадовољавање него повреду права, а свака констатација о томе да је право правилно примењено представља редовну и правилну примену права, тј. задовољење права. Је ли право задовољено или није — то је питање о томе да ли је право приме-

њено, а то свуда представља оно што се правничком терминологијом назива, правно питање. Зато, пошто по правилу свака неправилна примена правних прописа да је основ за касирање, то се и повреда страног закона, у свим случајевима кад његову примену нареди законодавац, има сматрати за повреду домаћег закона, закона који је наредио или одобрио његову примену.

5. — Теорија стечених права професора А. Pillet-a посебно је била реалистички оцењена од стране професора Бартоша по основу територијалистичке концепције Међународног приватног права. А основна мисао ове теорије је била: Међународно приватно право одређује закон по коме се стиче једно право, али од оног тренутка кад је право правилно стечено по једном закону оно се управља само по њему, а од тада теоријски више није могуће уопште постављати питање о могућности сукоба закона. Право које постоји по једном закону, докле год постоји и ма где постојало, зависиће од тога закона. Све државе, чланице међународне заједнице, обавезне су да признају постојање тог права и да његову судбину цене по закону оне државе по чијим законима је то право и створено. А то све уз признање једног изузетка: ограничење јавног поретка ослобађања од поштовања стечених права. — Дајући критички осврт на овакве закључке, професор Бартош с правом закључује: принцип међународног поштовања права правилно стечених у иностранству значи једну лепу идеју, једну идеју чије остваривање зависи од домаћег схватања јавног поретка. А ако се има у виду да данас јавни поредак у свакој држави цени и одређује суверено само домаће законодавство, онда се теорија стечених права, наглашава професор Бартош, своди на следеће: Свака држава је дужна да се држи принципа међународног поштовања права правилно стечених у иностранству, али само уколико се њени национални интереси (дакле: њен јавни поредак) томе не противе; а то би значило: постоји једна обавеза чији ће обим дужник одмерити према своме нахођењу. Отуда теорија стечених права у Међународном приватном праву остаје само једна идеја која је лепа али која се очевидно противи стварности људског живота, томе основном извору сваког права.

6. — Двадесет година после првог светског рата донело је знатне промене у међународним односима, посебно у међународној политици и међународној економици. У склопу, односно у следству тога, почело се говорити о кризи Међународног приватног права. Ставови професора Бартоша, изражени управо уочи другог светског рата (децембра 1938. године), потврђују још једанпут његову оданост територијалистичкој концепцији Међународног приватног права. Он том приликом пише: Има нечег тачног у идеји да данас (1938. године) постоји криза Међународног приватног права, али она се не састоји у томе што државе као такве не поштују правила Међународног приватног права, што му одричу примену, што вређају његова начела, него у томе што правила Међународног приватног права, оваква каква су она кодификована у време либералистичких праваца у светској економској политици и буржоаске револуције Римског права, више не одговарају правном стању ствари. Мора се без двојбе констатовати да је Међународно приватно право дошло у кризу због тога

што су се промене, које су се одиграле у оквирима националних права и промене у ставу светске економске политике, дуго времена сматрале као пролазне и изузетне појаве. Значи криза Међународног правног права постоји само зато што међународно кодификовани обичаји нису дошли у својој еволуцији на ону меру која одговара степену развитка односа који се имају регулисати тим променама. Значи постоји контрадикција између права и факата. Значи да је потребно да се еволуција права свих држава управља према Међународном приватном праву, а не да се Међународно приватно право мобилише и прилагођава еволуцији права појединих држава и да својом покретљивошћу створи нове путеве и нова средства за отклањање сукоба. Новим односима више не одговарају стара правила Међународног приватног права. Она се зато и не примењују. Она се више не могу применити. Али то не значи да нема правила Међународног приватног права уопште. На против. Стварају се нови начини за регулисање односа. Значи не постоји криза Међународног приватног права него је Међународно приватно право доживело оно што мора доживети сваки систем који временом пређе своје оквире. Међународно приватно право је у регенерацији; а не у кризи. Правила се морају помирити са стварношћу. И зато професор Бартош закључује: Нема кризе Међународног приватног права, него постоји нужда да се оно помири са стварношћу. Међутим, одмах затим професор Бартош такође закључује: Али и поред свега тога постоји криза у Међународном приватном праву. То је криза метода. Идеалистички правац, који је господарио скоро суверено кроз XIX век, мора се напустити. Међународно приватно право по идеалистима било је изнад националних права. То је пак формално немогуће све док има националних суверенитета.

V. — Територијалистичка концепција Међународног приватног права професора Бартоша је значила уношење једног реалистичког става у овој грани права у нас. Тај став је био израз не само стварног стања него и стварних потреба у нас, и као такав представљао је и још и данас представља основ прилазу проблемима сукоба закона у нашој правној науци у нашем правном систему и у нашој правној пракси. За то, за такав став који је савремен и нужан, велика заслуга припада професору Бартошу, јер је тај његов став нашао неподељене присталице код низа наших правника који су у току последње четири деценије радили на питањима Међународног приватног права. При томе треба посебно подвући и нагласити да је овај став професора Бартоша био израз његове жеље за сагледавање реалности међународног живота, али је он увек био праћен и тежњом и борбом за што повољније услове и за што прикладнија решења појединих питања у области сукоба. Отуда тај реализам није значно никакву националну затвореност нити хипертрофију националног. Ни у области сукоба закона ни у другим областима Међународног приватног права схваћеног у ширем смислу, дакле схваћеног у смислу француске школе чији је присталица, кад је реч о предмету ове гране права, професор Бартош био. Његова тежња за што већим изједначењем странаца са домаћим држављанима уколико је реч о уживању права од стране странаца у нашој држави; његова одбрана највеће вредности у међународном меничном праву, и уопште облигационом праву; његово давање приори-

тета фактичком реципроцитету у односу на формални реципроцитет као услову за уживање права од стране странаца; — све то показује и доказује једно схватање које жели да што више допринесе развијању међународних односа и побољшању положаја човека у тим односима, али и схватање које је стално водило рачуна о стварности и реалности живота и међународне заједнице и сваке поједине државе.

Бор. Т. Благојевић

РЕЗЮМЕ

Территориалистичка концепција проф. М. Бартоша о међународном частном праву

Представља собом изражење новог положења в међународних односима, териториалистичка концепција о коллизии законах приобрила своих сторонника и у нас. Ее представителем в нашей теории међународного частного права является профессор Милан Бартош. Его работа по объяснению и разработке данной концепции у нас имеет чрезвычайное значение и для теоретической мысли и для практики.

Полностью сочувствуя всем усилиям к проведению унификации права международного частного права, профессор Бартош все же подходил к существованию вопроса реалистически: он осознавал, что в наши дни, по существу, в указанной дисциплине господствует другая идея — идея территориальности, по которой каждое государство само определяет порядок применения международного частного права на своей территории. Профессор Бартош верит в дальнейшее развитие общества. Он указывает на детерминантность каждого законодателя при определении своего международного частного права, на воспользование в качестве опоры тенденций однообразного международного частного права.

Развивая свое учение, профессор Бартош находит, что территориалистическая концепция не исключает идеалистическую, что она является лишь коррекцией идеалистической концепции в международном частном праве, которая, в свою очередь, еще только лишь идеал и от осуществления которого современное человечество находится еще далеко.

Исходя из такого принципиального взгляда на природу международного частного права, профессор Бартош делает ряд выводов: 1. для применения международного частного права решающее значение имеет только территориалистическая концепция, униформистическая тенденция является лишь руководящей идеей. 2. территориалистическое формирование международного частного права в качестве правовой отрасли является не отрицанием идей ее единственности, а перениманием роли, предназначенной международному содружеству. 3. территориалистическая концепция четко определяет правовой характер положений иностранного законодательства, подлежащих применению в совокупности норм международного частного права. 4. иностранный закон применяется по воле своего суверенитета. 5. международное частное право определяет закон, по которому приобретается какое-либо право, при чем с момента, когда данное право приобретено по другому закону, оно в дальнейшем осуществляется только по тому праву. 6. международное частное право не переживает кризис, существует неуважительное отношение к нормам международного частного права. Отсюда вытекает необходимость для международного частного права примириться с действительностью. Но с другой стороны имеется кризис методов, выход из которого профессор Бартош усматривает только в отказе

от идеалистического направления, что формально является невозможным пока существуют суверенные государства.

В заключение статьи дается общая оценка значения реалистических подходов и взглядов профессора Бартоша для развития нашего международного частного права: его реализм не означает национальную замкнутость или гипертрофию национального начала. Наоборот, он излагает и доказывает точку зрения, добивающуюся как можно полнее помочь развитию международных отношений и улучшить положение человека в этих отношениях, но которая всегда стремится и к осознанию реальности жизни и международного сотрудничества и каждого отдельного государства.

SUMMARY

Professor M. Bartoš's Territorialistic Concept in the International Private Law

Territorialistic concept, as a reflection of the news situation in international relationships, of the conflict of law has its patisans in Yugoslavia too. Its protagonist in the Yugoslav theory of international private law was Professor Bartoš. His efforts to explain and elaborate this concept in our country is of outstanding importance both for the theory and practice.

Having full understanding for the efforts to unify the rules of international private law, Profesor Bartoš viewed this matter realistically: he felt that today in fact an toher idea was omnipotent in this discipline — the idea of territoriality under which each state determines how international private law is going to be applied within its territory. Professor Bartoš, however, has confidence in future development of osciety. He points out determination of each legislator, when regula ing the matter of its international private law, to rely on the tendency of a uniform international private law.

Expounding his theory, Professor Bartoš thinks that territorialistic concept only serves as a correction of the idealistic one in the international private law which still is an ideal only, unlikely to be soon reached by modern humanity.

Professor Bartoš makes many conclusions departing from such principled views of the nature of international private law, viz.: (1) territorialistic concept is solely authoritative for application of international private law; uniformist tendency is only a guide; (2) territorialistic formation of international private law as a branch of law is not a negation of the ideal of its unity but taking over of the role intended for the international community; (3) territorialistic concept clearly determines the legal character of the provisions of foreign legislations which ought to be applied in the frame of norms of international private law; (4) a foreing law if applied as an expression of the will of local sovereignty; (5) international private law determines the law under which a right is acquired, but the moment a right is acquired on the ground of a law, then in future it is exclusivel regulated by this law; (6) there is not crisis in the international private law, but a disregard of the rules of international private law. Thence the need for the international private law to be reconciled with reality. But, on the other hand, there is a crisis of method, and in Profesor Bartoš' opinion the only issue is to give up the idealistic direction, what is formally impossible as long as there are national sovereignties.

The paper is winding up with a general appraisal of the importance of Professor Bartoš, realistic approaches and concept for the development of our internal private law: his realism does not me an national introversion or hypertrophy of the national. On the contrary, he indicates and proves the concept aspiring to contribute considerably to the development of international relations and to the improvement of man in these relationships, but always tending to comprehend relaiity of life, and international community, and of each state.

RÉSUMÉ

La conception de la territorialité du professeur M. Bartoš dans le droit international privé

En se manifestant comme répercussion du nouvel état de choses dans les relations internationales, la conception de la territorialité relative au conflit des lois a trouvé des adeptes chez nous aussi. Son protagoniste dans notre théorie du droit international privé était le professeur Milan Bartoš. Son travail à l'explication et à l'élaboration de cette conception est de toute première importance chez nous tant pour la pensée théorique que pour la pratique.

Tout en témoignant une compréhension entière pour les efforts accomplis vers l'unification des règles du droit international privé le professeur Bartoš observait cependant les faits de manière réaliste: il percevait qu'aujourd'hui existe dans cette discipline, en réalité, l'omnipotence d'une autre idée — l'idée de la territorialité, selon laquelle chaque Etat spécifie comment le droit international privé doit être appliqué sur son territoire. Il attire l'attention sur la détermination de chaque législateur, lorsqu'il élabore son droit international privé, de s'appuyer sur les tendances du droit international privé uniforme.

En développant sa doctrine, le professeur Bartoš estime que la conception de la territorialité exclut la conception idéaliste dans le droit international privé, qui est restée toujours seulement un idéal et dont l'humanité contemporaine est encore bien loin de sa réalisation.

En partant d'une telle position de principe sur la nature du droit international privé, le professeur Bartoš a tiré toute une série de conclusions: 1) pour l'application du droit international privé seule la conception de la territorialité est compétente; la tendance uniformiste n'est que l'idée directrice; 2) la formation sur la base de la territorialité du droit international privé, en tant que branche juridique n'est pas la négation de l'idée de son unicité, mais l'option pour le rôle destiné à la communauté internationale; 3) la conception de la territorialité détermine nettement le caractère juridique des dispositions de la législation étrangère qu'il faudrait appliquer dans la sphère des normes du droit international privé; 4) la loi étrangère s'applique comme expression de la souveraineté nationale, 5) le droit international privé détermine la loi d'après laquelle on acquiert un droit, toutefois depuis le moment que ce droit est acquis d'après une loi, il se conforme à l'avenir seulement d'après ce droit; 6) dans le droit international privé il n'y a pas de crise, mais il n'y a que l'inobservation des règles du droit international privé. D'où il est nécessaire que le droit international privé s'adapte à la réalité. Mais, d'autre part, il y a une crise de méthode, dont la seule issue est, selon l'avis du professeur Milan Bartoš l'abandon l'orientation idéologique, ce qui est formellement impossible tant qu'il y a des souverainetés nationales.

A la fin de son article l'auteur a formulé une estimation générale de l'importance des attitudes et des conceptions réalistes du professeur Bartoš sur le développement de notre droit international privé: son réalisme ne signifie pas, cependant, l'isolationisme national ou l'hypertrophie du facteur national. Au contraire il démontre et confirme la conception qui tend à contribuer autant que possible au développement des relations internationales et au perfectionnement de l'homme dans ces relations, mais qui tend toujours vers le discernement de la réalité de la vie tant de la communauté internationale que de chaque Etat particulier.

ПРАВО НА РАД

Једно од начела које је садржајно прешло у општа права човека јесте и право на рад. Оно је тековина општедруштвеног развитка, али и тековина борбе радничке класе. Као захтев радничке класе, право на рад је покушај мењања капиталистичких друштвених односа.

Поред устава и законодавства социјалистичких земаља, право на рад је прокламовано и неким уставима капиталистичких земаља и унето у међународне акте. Упркос таквом прогресу у погледу прокламовања права на рад постоје различита схватања и тумачења права на рад. Постоји и низ отворених питања која се тичу права на рад. Једно од таквих, у савременим условима, јесте веза између гарантованог права на рад и образовања и стручног оспособљавања. Овде ће бити речи о неким основним и стално расправљаним питањима права на рад, и то углавном у правцу расветљавања везе између права на рад и образовања и стручног оспособљавања.

1. — Организација уједињених нација је својим актима прокламовала право на рад и политику пуне запослености⁽¹⁾. Ове одредбе нису само резултат сазнања о потреби гарантовања и остваривања социјалне сигурности већ су пре свега, резултат напретка који је у том остварен у свету, али и подстрек и упутство за даље регулисање права на рад.

Победа над фашизмом у II светском рату и повећање броја социјалистичких земаља имали су одлучујући утицај на уношење одредби о праву на рад у акте Организације уједињених нација. Но, за уношење одредби о социјалним и економским правима у акте Организације уједињених нација није било сагласности свих учесника а посебно СССР и САД. У том смислу су илустративна неслагања око значаја политичких, економских и социјалних права која се могу видети из дискусије између представника СССР и САД у вези са доношењем Опште декларације о правима човека и пројекта Пакта о људским правима. У тој дискусији САД су давале предност полигичким и другим класичним правима⁽²⁾. Док су се СССР и друге социјалистичке земље залагале за економска и социјална права.

(1) В. Општа декларација о правима човека, усвојена и прокламована резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 (А/III) 10. XII 1948.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, усвојен резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А (XXI).

Повеља Уједињених нација (26. VI 1945) и Декларација о циљевима и предмету рада Међународне организације рада од 1. V 1945. г. позната под именом Филаделфијска декларација в. Међународни извори социјалног права Југославије, Београд 1957, стр. 245. и 222.

(2) А. Пашерстник, Право на труд, Москва 1952. и E. Haas, *The Web of interdependence, The United States and International Organization* Prentice—Hall, inc. N. J. 1970.

Што се тиче права на рад чини се да су најзначајније одредбе члана 6. Пакта о економским, социјалним и људским правима којима се одређује да је право на рад право сваког лица да добије могућност да обезбеди себи средства за живот слободно изабраним или прихваћеним радом. Ради остваривања овог права државе потписнице се обавезују на спровођење одређених мера и политике развоја. Овде треба истаћи да се у те мере убрајају техничко усмеравање, образовање и израда програма оспособљавања. Тиме је један од акцената стављен на образовање и стручно оспособљавање.

Општа декларација о правима човека у члану 23. је већ раније прокламовала право на рад. Посебан значај има одредба да „свако ко ради има право на праведну и задовољавајућу накнаду која њему и његовој породици обезбеђује егзистенцију која одговара људском достојанству и која ће, ако буде потребно, бити употпуњена другим средствима социјалне заштите” (чл. 23). У члану 7. Пакт о економским, социјалним и људским правима каже да рад треба да обезбеди „пристојан” живот за запослене и чланове њихових породица. Овде се може поставити питање шта се у ствари гарантује овим лицима: просечан животни стандард према могућностима сваке земље, стандард који обезбеђује пристојне услове живота, или рад треба да обезбеди не само достојне услове живота већ и више — услове који обезбеђују образовање и стручно оспособљавање. Није неважно какве услове егзистенције обезбеђују средства добијена на основу рада али је исто тако значајно да ли се и како обезбеђују услови за образовање и стручно оспособљавање, макар то било и некаквим допунским давањима и средствима социјалне заштите.

Као што је поменуто, Повеља Уједињених нација, Филадельфиска декларација, конвенције и препоруке Међународне организације рада садрже одредбе о пуној запослености, које представљају прокламовање политике, стварање програма који треба да остваре пуну запосленост која подразумева постојање незапослености у извесном проценту. Овако прокламована пуна незапосленост, дакле, не значи гарантовање ликвидирања незапослености. Исто тако она у себи има остатке идеје да је право на рад немогуће остварити у „слободном” друштву и да његово остваривање значи ограничење слободе грађана. Уместо да представља допуну права на рад, пуна запосленост се може гарантовати као „боља” алтернатива права на рад.

Поменути и други међународни акти садрже и друге гаранције које се тичу права на рад. Нарочито су значајне оне које се тичу забране дискриминације у погледу образовања и запошљавања и забрани принудног рада⁽³⁾. То су, наравно, негативне гаранције права на рад или гарантовање претпоставки за остваривање права на рад, али могу представљати и минималне гаранције права на рад или гарантовање одређених елемената права на рад.

2. — Од 1848. године у међународним, регионалним и националним размерама постоје бројне декларације и гаранције права на рад различите и по мотивима и циљевима. Идеја о праву на рад је, међутим, много ста-

(3) Конвенција о борби против дискриминације у области просвете (UNESCO). Конвенције Међународне организације рада бр.: 111, 34, и 105 и 122. и Препоруке: 111. и 122.

рија⁽⁴⁾. Неке идеје потичу од краја 18. века па преко идеја Фуријеа, сенсисти, ставова Маркса и Лењина све до покушаја пуног остваривања те идеје после октобарске револуције и у процесу изградње социјализма до данас. Но и покушаји гарантовања и остваривања тог права су старији од октобарске револуције⁽⁵⁾.

Право на рад је, иначе, захтев радничке класе, и то не само захтев да се добије посао већ и захтев за мењањем капиталистичких друштвених односа. Тако је право на рад било истакнуто као програмски захтев у револуцији од 1848. године. Чувен је декрет који је у том смислу диктирао један радник⁽⁶⁾. Од владе се захтевало да се егзистенција радника обезбеди путем рада. Али ако није могуће коренитије мењати односе онда бар треба обезбедити запослење, па се отуда право на рад углавном изједначава са обезбеђењем запослења или највише правом на запослење.

Још пре, а посебно после II светског рата, уставни неких капиталистичких земаља садрже одредбе о праву на рад или праву на запослење. Према неким изворима право на рад или право на запослење усвојени су изричито или не у праву већине држава⁽⁷⁾. Поред прокламовања права на рад у тим одредбама срећемо и формулације о „дужности сваког да ради и праву да добије запослење“. Према томе стара идеја о обавези рада није нашла место само у законодавству социјалистичких земаља као начело обавезности рада већ и у законодавству социјалистичких земаља. Без обзира какво се значење придаје овим гаранцијама оне заједно асоцирају на идеју „ко не ради — не треба ни да једе“.

Право на рад у капиталистичким земљама значи пре свега слободу рада. Оно што је већ речено за политику пуне запослености важи у пуној мери овде јер је идеја о пуној запослености много присутнија у капиталистичким земљама него идеја о праву на рад. Капиталистичке земље су те које истичу да право на рад значи ограничавање слободе. Сматра се да политика пуне запослености обезбеђује оно што се захтева правом на рад, што у ствари није тачно.

Ни прокламовано право на рад ни политика пуне запослености не обезбеђују у капиталистичким друштвеним односима услове за образовање и стручно оспособљавање, ни онда када било у условима гарантовања права на рад, било прокламоване политике пуне запослености, радницима запослење. То је, поред осталог, оно што право на рад у капиталистичким земљама чини неоствареним па и тешко остваривим.

Осим уобичајених прокламација права на рад или права на запошљавање у уставима и законодавству капиталистичких земаља могу се наћи и другчије гаранције права на рад. Такав је случај са законодавством о „праву на рад“ у двадесетак држава у САД. То законодавство се темељи на

(4) Др Н. Тинтић, *Радно и социјално право*, Загреб 1969, стр. 71—72. др М. Деспотовић, *Право на рад* (докторска дисертација у рукопису).

(5) Др Н. Тинтић, исто стр. 73—74.

(6) Један радник, по имену Марш, диктирао је декрет у коме се тек образована влада обавезала да обезбеди егзистенцију радника путем рада, да свим грађанима даде рада.“ К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела*, т. I. „Култура“ стр. 119.

(7) ILO, *Equality in Respect of Employment under Legislation and Other National Standards*, Geneva 1967. p. 13.

Taft-Hartley закону који забрањује клаузуле „closed shop” и „union shop” којима се иначе запослење условљавало претходним или накнадним уласком у одговарајући синдикат⁽⁸⁾. Захтев према новозапосленим да се укључе у дати синдикат се забранама ових клаузула, кроз које је изражен, квалификује као повреда права на рад. Другим речима, ови закони гарантују „права на рад”.

Спорне клаузуле се могу критиковати са становишта слободе организовања и слободе укључивања у синдикат, мада и амерички аутори истичу да је владавина већине њихов традиционални принцип који би и у погледу прикључења синдикату могао да важи. Но, ако се забрана ових клаузула може и бранити са становишта заштите слободе удруживања, она се не може бранити са становишта заштите права на рад јер овакво законодавство о праву на рад није то, чак и ако није противно праву на рад.

Идеје о праву на рад и обавези рада се, бар делом и понекад, остварују, и у капитализму под притиском радничке класе. То се не би могло рећи за чувену Прудонову изреку „дајте ми право на рад а ја ћу вама поклонити својину”⁽⁹⁾. У земљама социјализма средства за производњу и рад су проглашена друштвеном својином и гарантовано је право на рад. Тако је ова идеја Прудона реализована у пракси социјализма.

3. — Устави и законодавство социјалистичких земаља прокламују право на рад и пуну запосленост као гаранцију новог положаја човека и ликвидације незапослености. Право на рад се гарантује као једнако право а обавеза рада као потврда једнакости, јер нико не може да живи на рачун другога, већ мора своју егзистенцију обезбеђивати сопственим радом. Такав је случај са совјетским правом и теоријом⁽¹⁰⁾. Право на рад се дефинише као право једнако зајемченог запослења са накнадом према количини и квалитету рада⁽¹¹⁾. Раднику се средства обезбеђују, дакле, према раду и резултатима рада. Поставља се питање да ли су та средства довољна да обезбеде одговарајући стандард, а пре свега, да ли обезбеђују одговарајуће услове за образовање и стручно оспособљавање радника и чланова њихове породице.

У систему бесплатног школовања у Совјетском Савезу и других погодности које се гарантују у вези са образовањем и стручним оспособљавањем, услови за образовање и стручно оспособљавање су остварени иако се то не види из одредби о праву на рад. Не иде се, дакле, да се обезбеде средства за образовање и стручно оспособљавање путем накнаде за рад већ путем укупних друштвених односа и механизма. Тако је у основи и у другим социјалистичким земљама. То, међутим, не значи да одредбе о праву на рад не треба да садрже гаранције које се тичу образовања и стручног оспособљавања.

(8) *Foss & Hill, Politics and Policies: The Continuing Issues, Belmont, California 1970.* pp. 211—243.

(9) Исто.

(10) А. С. Пашков, Б. Ф. Хурсталева, Обязность трудиться по советскому праву, Юрид. литер. Москва, 1971. стр. 85.

(11) Ф. М. Левинант Вопросы трудового договора, меры труда и потребления в. Актуальные проблемы Советского государства и права в период строительства коммунизма, изд. Ленинградского университета 1967 стр. 291.

На овај начин се поставља питање садржине права на рад. Дуго је већ предмет спора, да ли је право на рад право чије остварење радник може захтевати под претњом санкције да ли је оно апсолутно или релативно право и сл. Постоји велики степен сагласности о томе да право на рад не утврђује обавезу државе или неког другог субјекта да обезбеди посао сваком ко посао захтева (12). На другој страни се истиче да је право на рад једнако право запослења и једни мисле да је оно апсолутно јер делује према свима док га радник не оствари а да запослењем постаје релативно. Критикујући овај став, други аутори истичу да је ова подела неадекватно и да представља уношење појмова грађанског права у проблематику права на рад а исто тако да ако се говори о праву на рад као апсолутном, онда је оно апсолутно право и после запослења а не само пре (13).

И поред оквог става теорије и данас је распрострањено мишљење да право на рад треба да значи обезбеђење посла свима. Како економска неразвијеност данас представља препреку да право на рад буде право свих на радно место, право на рад као захтев задржава то значење.

Произилази из овога да право на рад у социјализму представља програмско начело и једна је врста прокламовања политике пуне запослености уз гарантовање једнаког права на запослење, слободног избора запослења, забране дискриминације, заштите на раду, и награде према раду. То је гарантовање права у погледу запослења а што се тиче образовања и стручног оспособљавања, прописи и теорија инсистирају на њима као праву на образовање на извесан начин одвојено од права на рад.

У нашој теорији право на рад се дефинише као једнако право зајамченог запослења од стране друштвене заједнице сваком за рад способном грађанину, и то сталног, слободно изабраног запослења које одговара способностима грађанина и у друштвено корисном раду обезбеђује средства за пристојан живот запосленог и његове породице(14). Овде су посебно значајне одредбе о истицању сталности запослења и услова да рад запосленом и члановима његове породице обезбеђује пристојан живот. Нормално је поћи од претпоставке да обезбеђење средстава за пристојан живот не значи само обезбеђење свакодневних по треба већ и услова за образовање и стручно оспособљавање.

Иако се не може тврдити да право на рад није остварено ако је обезбеђен слободно изабран посао, да би право на рад заиста било остваривано потребно је да буде обезбеђено образовање и стручно оспособљавање. Наша теорија делом указује на потребу таквог схватања права на рад.

Право на рад је, дакле, шире од права на запослење и заштите сталности запослења и слободе рада. У случају привремене незапослености, као што је познато, незапосленима се обезбеђује материјално осигурање и дру-

(12) в. др А. Балтић, др М. Деспотовић, Основи радног права Југославије и Основи проблеми социологије рада, Београд 1971. стр. 160. R. Kuovsky, Право на рад, његови нормативно етичко-политички и економски аспекти, в. Људски фактор и проблеми запослености, Београд 1969, стр. 217. и 223.

(13) Ф. М. Левиант, *op. cit.* стр. 291 и О. В. Смирнов, Природа и сушност права на труд в СССР, Мос. 1964 стр. 17.

(14) Др А. Балтић, др М. Деспотовић, *op. cit.* стр. 166. и др Н. Тинтић, *op. cit.* стр. 66.

га права као замена за рад. По неким схватањима то је супсидијерно значење права на рад⁽¹⁵⁾. Ово је, такође, једно од спорних питања али преовлађује став да је материјално обезбеђење нужна мера која иде уз право на рад али не улази у сам појам права на рад. С тим у вези изгледа прихватљиво становиште да је право на материјално обезбеђење за време привремене незапослености минимална гаранција права на рад⁽¹⁶⁾. Ако би, међутим, право на материјално обезбеђење за време привремене незапослености обезбеђивало просечан стандард у датом друштву и услове за образовање и стручно оспособљавање, онда би се оно могло сматрати заменом за право на рад или чак елементом права на рад.

4. — У савременим условима научно технолошког прогреса одговарајуће знање, односно опште и стручно образовање, услов су за укључивање у процес рада. Према томе, гарантовати право на рад без одговарајућих гаранција у погледу образовања и стручног оспособљавања нема смисла јер онај ко је неквалификован нема данас ништа да понуди што би неко хтео да купи на пијаци рада. Тај став се излаже, доказује и брани данас нарочито у вези са запошљавањем младих⁽¹⁷⁾.

Другим речима, чак и када би био обезбеђен довољан број места за све оне који траже посао, ако немају одговарајуће квалификације, они се не могу запослити. Тако, проблем незапослености није више, пре свега, проблем недостатка слободних радних места већ исто тако и проблем неподударности структуре слободних радних места и лица која траже посао.

Данас још увек не постоји далеко више слободних радних места него радника одговарајућих квалификација јер се потребни стручњаци обезбеђују ангажовањем страних радника, а и процес стварања слободних радних места је испод потенцијалних могућности јер је успорен управо недостатком радника одговарајућих квалификација. То је не само успоравање развита привреде већ и успоравање прогреса, које наноси штете не само друштву већ и грађанима и онемогућава остваривање права на рад.

Према томе гарантовано право на рад је недоступно за оне који су стручно неспособљени, из чега се види да гарантовање права на рад без гарантовања услова за образовање и стручно оспособљавање и није стварно гарантовање права на рад. Наравно да образовање и стручно оспособљавање могу бити гарантовани одвојено од права на рад, а њихово остваривање обезбеђено и другим, додатним, средствима поред оних које пружа запослење. Али, обезбеђење образовања и стручног оспособљавања јесте и треба да буде елемент права на рад.

У складу са напред изнетим, право на рад би се могло дефинисати као једнако право на слободно изабрано запослење према способностима

(15) Др Н. Тинтић, Исто.

(16) Др А. Балгић др М. Деспотовић, *op. cit.* стр. 170. и др Ј. Борбевић, Нови уставни систем, Београд 1964. стр. 224.

(17) J. A. Rhodes, *Alternative to a Decadent Society*, Howard W. Sans & Co. Inc. 1969. p. 9.

и квалификацијама које ће обезбедити не само минимум егзистенције већ и равноправно учешће у расподели националног дохотка или обезбеђење услова и погодности за образовање и стручно оспособљавање запослених и чланова њихових породица. Тако се обезбеђење образовања и стручног оспособљавања јавља као елемент права на рад.

Др Влајко Брајић

РЕЗИЈОМЕ

Право на труд

В статье сначала подчеркивается, что право на труд нашло место в актах Организации Объединенных Наций, что одновременно является выражением прогресса, осуществленного в национальных законодательствах и служит указанием и толчком к дальнейшему регулированию права на труд. С исторической точки зрения право на труд является требованием рабочего класса гарантировать работу и, даже более того, изменить эксплуататорские отношения. В законодательстве капиталистических стран провозглашается право на труд приравнивается к провозглашенной политике полной занятости. В законодательстве социалистических стран право на труд провозглашается правом всех граждан на применение труда на одинаковых условиях. Право на труд, однако, часто отошестволяют с устройством на работу, независимо от того, гарантирует ли данное трудоустройство соответствующие условия жизни и труда, а в первую очередь нужный жизненный уровень в данном обществе. В связи с этим автор подчеркивает, что право на труд тоже что и право на свободный выбор работы, обеспечивающий не только прожиточный минимум, но и равноправное участие в распределении национального дохода, а в частности, в использовании средств и возможностей для образования и повышения квалификации работников и членов их семейств. Тем самым обеспечение условий для образования и повышения квалификации является элементом права на труд.

SUMMARY

Right to Work

In the introductory part of the article it is pointed out that right to work has its place in the UN decisions. This is at the same time a sign of progress made in the national legislations and recommendations, and an instigation to further regulation of the right to work. From the historical point of view right to work is a claim of the working class for providing employment an even more — for changing the relationships of exploitation. In the legislations of the capitalist countries the right to work is proclaimed in conformity with the proclaimed policy of full employment. In the legislations of the capitalist countries the right to work is proclaimed as an equal right for all under the same conditions. Right to work, however, is often equalized with employment regardless whether employment provides the corresponding conditions of living and of work, and above all the required standard of living in the given society. In this respect the author points out

that right to work is the right to freely chose an employment providing not only the minimum for existence, but an equal participation in the distribution of the national income, and in particular of ther resources and facilities for education and training of employed and their families. Providing conditions for education and training should, consequently, be considered as an element of the right to work.

RÉSUMÉ

Le droit au travail

Dans cet article est souligné, en premier lieu, le fait que le droit au travail a trouvé la place dans les actes de l'Organisation des Nations Unies. C'est en même temps l'expression du progres réalisé dans les législations nationales, la directive et la stimulation pour la réglementation ultérieure du droit au travail. Considéré au point de vue historique le droit au travail est la revendication de la classe ouvrière qui tend à assurer le travail et, même plus, à modifier les rapports d'exploitation. Dans les pays capitalistes le droit au travail est proclamé conformément à la politique proclamée du plein emploi. Dans les législations des pays socialistes le droit au travail est proclamé en tant que droit égal pour tous dans les mêmes conditions. Le droit au travail est, cependant, souvent identifié avec l'emploi sans tenir compte si cet emploi assure les conditions de vie et de travail correspondantes et, en premier lieu, le niveau de vie nécessaire dans la société donnée. Dans ce sens l'auteur a souligné que le droit au travail est le droit égal garantissant le libre choix de l'emploi qui assurera non seulement le minimum d'existence, mais aussi la participation égale au droit dans la répartition du revenu national et en particulier des moyens et des facilités pour l'instruction et le perfectionnement professionnel des travailleurs employés et des membres de leurs familles. D'où il résulte que le fait d'assurer les conditions requises pour l'instruction et le perfectionnement professionnel apparaît comme élément du droit au travail.

ОПШТА ДРУШТВЕНА, ОДНОСНО ЈАВНА КОРИСТ, ЈАВНО ОВЛАШЋЕЊЕ И УПРАВНА СТВАР

У напису поменути појмови код нас у садашњем тренутку ванредно су актуелни а уједно у садржинском погледу нису довољно одређени што је разлог и за овај мој сигурно сумарни чланак. Ови појмови у неким законским текстовима имају значај полазног појма и ако њихова правна суштина у њима није прецизирана. (1) Ни у теорији ни у пракси нису довољно објашњени, па су ради тога стварали многе потешкоће. На другој страни треба поменути и становиште, да на пример појам општа друштвена или јавна корист у нашем друштвеном систему самоуправљања нема правни друштвени значај, па се он некада као излишан ни не помиње. (2) Разумљиво је дакле, да је посебна комисија савезне скупштине, која се бави тражењем начела за будући општи управни поступак, која би одговарала нашем друштвеном систему, желела да разјасни суштину ових појмова. Ради тога је члановима комисије, који су познати научници и стручњаци, наложила, да покушају образложити своје схватање о суштини тих појмова (3).

Од одговора на питање о правној суштини ових институција зависи и то, каква системска решења је могуће бранити у погледу неких решења која су била досад усвојена а која су била спорна и до којих је дошло примарно из практицистичких разлога. Међу таква питања спада спор, да ли је у нашем друштвеном систему могуће допустити, да неке наше радне и друге друштвене организације које нису инкорпорисане у наш државни организам, а које обављају међу осталим и задатке од посебног друштвеног значаја, могу код остваривања тих задатака издавати конкретне управне акте, дакле акте државне власти те морају код њиховог издавања применити и одредбе општег управног поступка. Правилни одговор зависи од научно прихватљивог као и јасног става о томе, каква је код нас суштина појма јавног овлашћења да би одговарала читавом нашем

(1) Види Закон о општем управном поступку чл. 1 и упореди на пример Б. Мајсторович: Коментар закона о општем управном поступку, Београд 1961, III. издање, на страни 18 и 19.

(2) Тако на пример Теze о temeljnih in splošnih določbah Zakona о civilno pravnih razmerjih z obrazložitvijo in opombami. Knjižnica zvezne skupštine, VIII., Ljubljana 1971.

(3) Закључак одбора за правосудје друштвено политичког већа Савезне скупштине (стручна група за општи управни поступак) од 15. 2. 1972.

друштвеном и правном систему. Од одговора на питање, каква је суштина појма „управна ствар“, зависи обзиром на постојећу законодавну технику и дикцију, разграничење у погледу надлежности између судских и управних органа. (4) И оправданост за увођење управног спора просуђује се у зависности о томе, што је управна ствар (5).

Споменули смо, да у теоријском погледу правна привреда ових појмова није јединствено схваћена. Многи старији аутори стоје на становишту, да појмови општа као и јавна корист, нису правни, него политички (6); свакако њихову садржину не би било могуће одредити правним инструментаријем. У колико ти појмови долазе до употребе у праву треба их убројати у тзв. метајуридичне појмове. (7) Многи третирају те појмове као правно неодређене, (8) што омогућује и оправдава широку употребу тзв. слободне оцене на подручју јавне управе (9).

У свом приступном предавању на Правном факултету у Љубљани у години 1946. заузео сам слично становиште али већ тада сам бранио, да и ако су неодређени ови појмови су правно везани те је и у погледу одређивања њихове садржине могућа, правно оправдана па и потребна судска контрола законитости. Само начин ове контроле одскаче од нормалних облика судске контроле законитости (10). Мишљења сам, да слична становишта, која код нас још увек преовлађују, последица су тзв. позитивистичке филозофије а тиме и тзв. правног позитивизма. Тај много пута одклања као научно неприхватљиво све што није могуће одредити на нормалан начин који се употребљава на одређеном стручном подручју. У овој студији није место за образлагање на темељу којих спознавања сматрам да је могуће па и потребно материјалну суштину у напису поменутих појмова, који су по одређеним елементима међусобно повезани, одредити са позитивним знаковима. Тим путем дошли би и до основа за одређивање њихове садржине те уједно до основа за њихово разликовање од других сродних појмова. Такво образлагање и размишљање било би за овај чланак много преопсежно. Предложити могу само резултате свог вишегодишњег напора за утаначење материјалне суштине тих појмова.

У погледу сваког од поменутих појмова образложит ћу где су по мом мишљењу његови битни елементи и које су његове структуралне особености. У колико ће бити потребно, покушат ћу неке његове елементе образложити па и навести каква је по мом мишљењу њихова улога и

(4) Упореди: др Лудо Вавпетич: *Pravno varstvo zahtevkov iz socialnoga zavarovanja u našem društvenom sistemu*. Ljubljana, 1966. posebni odtusak Zbornika znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani, XXXIII, leto 1966.

(5) Види и Крбек: *Право Југословенске јавне управе*, III. књига: *Функционисање и управни спор*, Загреб 1966, стр. 311 и следеће.

(6) Упореди на пример: др. Е. Forsthoff: *Lehrbuch des Verwaltungsrechtes, I. Band, Allgemeiner Teil*, 9. издања, 1966, München und Berlin, стр. 17.

(7) Упореди и: Н. Wolff: *Verwaltungsrecht I, München*, 1968, 7. издаја, стр. 151.

(8) С. Н. Ule: *Zur Anwendung unbestimmter Rechtsbegriffe im Verwaltungsrecht Jellinek — Gedachnis-schrift* 1958, стр. 319 in sledeće.

(9) А. Merkl: *Allgemeines Verwaltungsrecht, Wien* 1927, стр. 80 и следеће посебно и стр. 149 и 202.

(10) Упореди: др Лудо Вавпетич: *О nedoločeniх pojmiх v pravnih normah* Ljubljana, 1943. posebni odtisak u Zborniku znanstvenih rasprav Pravne fakultete v Ljubljani, XXII, str.

значај. Унапред могу да кажем, да сам убеђен у комплексност тих појмова, што значи, да их треба сагледавати не само са правног, него и политичког, филозофског па и других аспеката.

1. Међу третираним појмовима, средишни а уједно и најзначајнији је појам општа корист". И данас се употребљава и термин „општа друштвена корист", који је био опћенито употребљаван у нашој недавној прошлости те је по моме мишљењу суштина онога што треба да приказује прецизније изражавао. Са тим појмом повезани су и остали појмови о којима желим расправљати а особито појам „јавни интерес". Из истих основа произилазе и бројни други појмови, међу којима су и тако значајни. Кас на пример појам „јавна управа", „јавно питање", „јавни задатак" „јавно добро", „јавна обавеза" и слично. Појам општа друштвена корист дакле врло широко је у употреби а уједно показује и то да се у њему одражава третирање битних проблема сваког модерно организованог глобалног друштва а особито и модерне државе (11).

Јасно детерминирање појма опште друштвене користи уједно омогућује прецизније одређивање појма „заједничка" корист, као и утаначење суштинских разлика ова два појма и њихов међусобни однос. Уједно је природно, да се у вези са тим појмовима морају разјаснити неки други сродни појмови као на пример, посебна и лична корист. Сигурно је, да сви ови појмови немају једнаку функцију у свим друштвеним уређењима те да су у различитим временским раздобљима имали свој посебни значај. Неопходно је дакле, да се ограничимо на образлагање друштвене функције а тиме и суштине тог појма у нашој данашњој друштвеној стварности.

Мишљења сам, да је за најширу употребу појам општа друштвена корист значајно, да се у њему крије мисаона економска потреба, пошто се са тим изразом на довољно концизан начин могу одредити многи феномени који се појављују у врло разноврсним ситуацијама дневног живота. То су феномени, који се појављују и код теоријског размишљања па и код практичног правног решавања, даље код нормативног одлучивања и то на најразличитијим стручним подручјима. Тај појам означава наиме смисао и циљеве, дакле суштину одређене врсте идеја, вредности, начела, тенденција и правила понашања, који су усмерени на друштвене целине и друштвену улогу човека у њима. Поменути феномени се наиме тичу друштвених темеља и оквира који долазе до израза у сваком глобалном друштву а тиме и у друштвеним заједницама из којих се оно саставља и које су уређене на одређени начин у циљу постизавања неких друштвених вредности. Ти темељи и оквири изражавају могућности, смер и границе за друштвени смисао и друштвену оправданост као и друштвену допустивост читавог осталог креативног, што значи производног и осталог ствара лачког рада. Тај рад на свим могућим стручним подручјима обављају најразличитије оперативне организације као и појединци који пружају користи и производе добра и нуде их интересентима директно или преко тржишта.

У нашем друштвеном уређењу тај појам дакле означава циљеве, смисао и суштину свих оних начела, правила понашања и тенденција, који су

(11) Упореди: *J. Rivero: Droit Administratif, 1962, Dalloz, 2e Edit, стр. 10 и 11.*

битни за наше класно социјалистичко друштво и који се темеље на сазнањима, вредностима као и на начелима друштвеног самоуправљања који тежи остварењу бескласног друштва те јесте уједно и израз нашег друштвеног и стварног материјалног и духовног амбиента. Њихов задатак јесте, да читав наш креативни, то јест наш производни као и остали стваралачки рад и односи који настају у вези с њим, у што већој мери изражава поменуће идејне одлике.

Из наведених разлога са изразом општа или опћа друштвена корист означен је циљ и смисао свих задатака који су иманентни оним друштвеним целинама из којих се састоји наше глобално друштво. Ти задаци уједно изражавају вредност, тенденције, правила понашања и различита начела за чије остварење имају дужност бринути се баш поменуће целине. Са поменућим изразом означена су даље начела за унутрашње уређење тих друштвених целина који одређују могућности њихово даљне постојање и за њихов развој. Изражавају их средства и методе као и облици за њихово функционисање. Тај појам обухвата даље и начела за међусобне односе међу разним друштвеним заједницама као и за односе тих заједница према глобалном друштву и за односе глобалног друштва према вани. Од посебног значаја јесте, да у категорију поменућих идејних основа које се означавају са појмом општа друштвена корист, спадају и основи за односе друштвених заједница према човеку као и они, који одређују улогу и положај човека у друштву, његове дужности и права према друштвеним заједницама па и према разним лицима када су она према друштву у сличним односима као и обратно. Разумљиво је, да у модерном друштву, у које природно морамо да убројимо и наше друштво, тај појам обухвата све идејне а особито и нормативне одлике, које састављају суштину слободе и једнакости човека у друштву а тиме и једнаких могућности за остваривање личности човека.

Природно је, да тај појам обухвата и суштинске основе за удруживање човека у организоване групе у свих остваривања њихових заједничких циљева најразличитијих врста. У нашем систему друштвеног самоуправљања тај појам укључује и она начела која човеку као члану друштва на једној страни омогућују и гарантују у што већој мери несметано учествовање при решавању свих оних питања и задатака од којих зависи физиономија нашег друштва а које чине суштину општих друштвених користи. На другој страни наш систем друштвеног самоуправљања има за циљ, да радни човек и код удруженог рада има гарантовану могућност за сјодлучивање у заједници са осталим радним људима о свим питањима, која се тичу њиховог удруженог рада, особито њихове организације, њихових материјалних средстава, као и резултата њиховог рада.

*

Досадашње наше размишљање показује, да је могуће са позитивним материјалним знаковима одредити појам општа друштвена корист. Тај појам толико је свеобухватан, да долази до израза и у различитим друштвеним односима. Наиме, у свим оним односима, који се појављују у реалном друштвеном животу и у којима треба одредити однос појединца или група према друштвеним заједницама или обратно као и у међусобним од-

носима разних друштвених заједница. На тај начин видимо, да у одређеним друштвеним односима настају колизије интереса у којима учествује барем на једној страни и оно, што називамо општа друштвена корист.

Од тих односа јасно се разлучују они, код којих долази до изражаја интереси различитих појединаца или група људи, који настају у вези са њиховим наступањем у реалном животу, ради задовољавања њихових потреба или ради обављања њиховог рада. У таквим ситуацијама различити субјекти ступају у међусобне односе, појављују се нормално колизије њихових интереса. Појединци или групе лица непосредни су носиоци поменутих међусобних односа.

У тим односима не учествује *непосредно* односно *непосредно* није тангирана корист ма које друштвене заједнице која би дошла до изражаја ради остваривања њезиних битних друштвених задатака.

Видимо, да постоје дакле могућности за јасно прављење разлике међу тзв. цивилним односима која се појављују на најразличитијим стручним подручјима ради дејствовања човека и то производног и осталог његовог стваралачког рада као и свих његових активности са којима он задовољава своје потребе. Ту долазе дакле у првом реду до израза различите личне, посебне па и заједничке користи разних група људи, као и колизије интереса међу њима и ако то није једини пример где оне долазе до израза, као што ћемо још касније видети.

Ти односи могу бити и правно уређени те могу проузроковати и правне последице, што значи, да могу бити и третирани као правне појаве. ⁽¹²⁾

Од тих односа треба разликовати, као што смо видели, све оне односе који настају у реалном животу и код којих ма на који начин непосредног учествује и општи друштвени интерес односно нешто, што представља барем део суштине тог интереса. Природно је, да мора тај интерес имати свог носиоца, као што је природно да постоје носиоци различитих других личних, посебних или заједничких интереса.

2. Појам опште или опште друштвене користи долази до израза, како смо већ видели, као најчистији у друштвеним целинама (друштвеним заједницама) различитих глобалних друштава. У модерној доба глобална друштва а тиме и заједнице, из којих се она састоје, организована су као државни организми, који доминирају и над производним и осталим стваралачким радом појединаца и њихових организација као што доминира и над понудом њихових производа и осталих добра те користи тржишту или непосредно појединцима. (То дејство постаје упркос томе што се оне алиментирају од резултата производног и осталог стваралачког рада и што њихово постојање од тог рада зависи.) Ради тога долази појам опште друштвене користи у модерном друштву до израза у оној садржини те у оној структури, која уједно одговара и елементима који су иманентни суштини државног организма. У првом реду треба поменути са тим у вези особености државног правног система као и система државне власти. У држави појам општа друштвена корист у образложеном смислу значи материјални а уједно и садржински супстрат за одговарајући правни појам, то значи, да је

(12) C.H.Ule: *Vermaltungsgerichtsbarkeit, Köln—Berlin* 1960, стр. 72 in 73.

појам општа друштвена корист супстрат за оне правне елементе, путем којих може у држави поменути појам доћи као правни појам до израза.

Као правни појам, што значи као појам са правним структуралним обележјем, он добија нормално и нови назив, наиме назив „јавни интерес”. Термин јавни интерес или јавна корист садржи дакле у првом реду особине па које смо наишли код појма општа друштвена корист. Томе треба додати да могу поменуће особине бити правно релевантне и имати правни утицај једино у колико су биле конституисане у правно обавезном правном реду, значи у колико их је одређени позитивни правни поредак примио те уколико постаје саставни део правног режима одређене државе и уколико могу да непосредно проузрокују само правне последице и у колико су оствариви и силом државне власти.

Наше становиште, дакле, не дели мишљење да би тим појмом биле означене појаве које би биле ван права и које не би могле постати саставни део правног система те не би биле подвргнуте свим правним захтевима. У правном систему опћенито је могуће, да садржина појединих правних појмова у постојећим апстрактним правним нормама није у целини прецизирана и није прецизно одређена из ма којег разлога. То исто важи и за појам јавни интерес. И код овог појма стварно више пута постоји потреба да садржина овог појма није унапред и генерално, што значи за све случајеве једнако, одређена. Ради велике разноврсности конкретних случајева треба допустити да онај који појам употребљава, одреди сам садржину овог појма према неким структуралним елементима. Баш по тим елементима пак је могуће просуђивати да ли је конкретна садржина појма, коју је одредио надлежни извршни орган, законита. Постоји могућност проналажења правних критеријума по којима се просуђују садржина тог појма, наиме да ли је у конкретном случају утврђена садржина норме а која није у складу са законом. Значајно је, да треба ове критерије употребљавати и у оним случајевима, кад је апстрактна норма коју треба употребити у конкретном случају, садржински прецизирана. Ове критерије треба у случајевима, кад садржина апстрактне норме није дата, само на посебан начин потражити. Сигурно се у тим случајевима није могуће задовољити формалним начином апликације закона.

На другој страни треба констатирати, да није нужно, да би све што је суштина опште друштвене користи, па тиме и њезина садржина, уједно постало и садржина правног појма јавна корист. Многа питања која се тичу непосредно улоге и задатака друштвених целина, нису остварива са правним инструментима; много пута неке правно одређене забране или дужности једино штите могућност остваривања неких друштвено значајних задатака, дакле само посредно утичу на остваривање тих задатака. Нормално пак јесте, да мора бити у важећем правном поредаку дато правно овлашћење да одређено лице као државни функционер може вршити одређену радњу или посао да би се за њу могла установити одговорност државе.

3. Иако се општа друштвена корист тиче у првом реду идејних основа одређене активности, која је друштвено значајна, она има уједно чврсту везу са стварним друштвеним збивањем, наиме, са стварним могућностима те са стварним, друштвено значајним потребама. Обе карактеристике имају свој материјални као и духовни одраз. На другој страни нека потре-

ба добија значај опште друштвене потребе у колико се њезиним остваривањем придноси и остваривању ма којих појава, које спадају у појам опште друштвене користи. Из изложеног следи, да се и појам опште друштвене користи и његови саставни делови нужно морају у садржинском погледу мењати, јер су повезани динамичним друштвеним животом.

Из таквих односа и таквих кретања произилази да појам опште друштвене користи дакле није статичан. Његова садржина зависи уједно у великој мери од посебне садржине различитих конкретних социалних ситуација. Потешкоћа код утврђивања суштине општих друштвених интереса јесте и у томе, што он у модерном друштву долази до израза скоро искључиво у држави.

То уједно значи, да долазе повезано са појмом општа друштвена корист, до израза и специфични феномени државе. Ту су на пример интереси, да би држава могла што стабилније постојати те се развијати, даље интереси за формирање, употребу и одржавање државне власти, интерес за посебну заштиту људи који обављају државне функције те за посебну заштиту ствари, које су у рукама државе. Све се то третира као општи друштвени односно јавни интерес. Кад помислимо на читав апарат који одржава држава (на пример, полиција, војска, извршни органи итд.) онда можемо јасно видети, како је појам јавног интереса у држави оптерећен и то и са обележјима које су личности човека и његовој дезалијенацији туђе. Потпуно погрешно јесте лак схватање односно становиште, које само по тим обележјима које појам општег друштвеног интереса оптерећују, виде читаву суштину тог појма и само ради њих негира друштвену оправданост тог појма.

4. Треба упозорити и на разлику између појма општи друштвени и појма заједнички интерес. У првом реду треба констатовати, да није нужно, да би морао бити појам општи друштвени интерес уједно и заједнички интерес члалова оне друштвене заједнице у којој је одређена садржина постала садржина општег друштвеног интереса. Посебно очити је раскорак између ова два појма у оним државама у којима мањина наступа као владајућа друштвена снага. Она има могућност, да као друштвени а тиме и правно обавезан и на присилан начин одреди такав друштвени поредак, са којим већина становништва није сагласна и где општи друштвени интерес дакле није уједно и заједнички. Врло могуће је и то, да у току владања одређених друштвених снага барем делимично дође до стања, кад нешто, што је добило снагу општег интереса, касније није више уједно и заједнички интерес.

У сваком а особито у плуралистичком друштву, друштвени положај нормално је такав, да није могуће постићи јединствене погледе за значајне друштвене вредности. Динамичне промене у погледу битних елемената друштвеног живота, до којих нужно долази у друштвеном процесу, проузрокују, да је општи друштвени интерес резултат само одређених интереса а много пута у најбољем случају резултат компромиса. Све то значи, да могу постојати осетљиве мањкавости у погледу његове хомогености односно хомогености снага које га заступају и која би морала постојати ако би желели идентифицирати општи и заједнички интерес.

Значајно је, да се појављује заједнички интерес и у различитим организацијама и то у врло бројним случајевима где се општи друштвени интерес уопште не може изразити. О заједничким интересима говоримо и када мислимо на јединствене интересе колектива разних оперативних организација или на јединствен интерес више оперативних организација. Заједнички су и одређени јединствени интереси више појединаца или њихових група или јединствени интереси више група људи. Постоји дакле велика разлика у погледу врсте организација, код којих морамо говорити о заједничким интересима и оне врсте организација, код којих се може стварати општи друштвени интерес. О заједничким интересима говоримо опћенито, међутим о општим друштвеним интересима само код оних заједница, преко којих се остварују циљеви и задаци одређеног глобалног друштва.

Можемо чак говорити о томе, да карактеристика заједничког интереса, која постоји у хомогености интереса, није уједно и карактеристика општег друштвеног интереса. За односе човека према општем друштвеном интересу типична је амбивалентност општег друштвеног интереса. Он је за човека на једној страни од ванредно велике позитивне вредности, јер му омогућује барем миран и уређен живот, смањује разне друштвено неоправдане привилегије и предности, омогућује миран начин развоја личности човека и ствара барем неке основе за једнаке могућности људи у друштву. На другој страни из појма општег друштвеног интереса човеку се налажу дужности, остварују забране и разна ограничења те на тај начин постављају се границе за постизавање његових интереса. У суштини општег друштвеног интереса јесте дакле, да он утиче на положај човека, да му нуди одређене друштвено значајне погодности, а на другој страни поставља пред њега много пута значајне захтеве. Пошто човек има слободну вољу, тај интерес поставља пред њега значајне дилеме, чије постојање у друштвеном животу не проузрокује једнаке феномене као што их проузрокује појам заједничког интереса.

Конечно треба упозорити, да је карактеристика друштвеног збивања у томе, да се одвија у разрешавању различитих колизија антагонизма, међу којима имају и врло значајне улоге оне колизије, у којима непосредно учествује општи друштвени интерес. То су општи интереси са најразличитијих друштвених подручја. На другој страни ту су колизије међу општим друштвеним интересима те разним заједничким, посебним и личним интересима. Није дакле задатак, па ни спас друштва, да негира и покушава одстранити оно, што у суштини значи општи друштвени интерес, него да се брине врло систематски, свестрано и интезивно зато, да из могућих и нужних колизија интереса (супротности интереса) долази до што мање друштвених конфликта. Код колизија интереса у којима непосредно учествује и јавни интерес, ради потребе њиховог разрешавања одлучујућу улогу има и јавна управа (13) па је већ из самог тог дејства видљиво, колико јесте бесмислена тврдња, да јавна управа у друштву самоуправљача губи од свог друштвеног значаја и да се њезина друштвена улога смањује.

(13) Упореди и Риверо: 1 с. ад 11.

Само узгред напомињемо, да је баш у друштву самоуправљача од посебне важности функција разрешавања колизија (супротности) најразличитих интереса које се дневно појављују у најразличитијим радним организацијама, на разним нивоима а особито унутар тих организација, као и на најразличитијим стручним подручјима. Њиховом мирном разрешавању помоћи морју најразличитији фактори, међу којима јесте и јавна управа која учествује код оних колизија интереса, код којих барем на једној страни учествује и општи друштвени интерес. (14).

У овој студији па и у другим употребљава се израз „интерес” па и израз „корист”. Мишљења сам, да ова пракса није погрешна, пошто разлика међу оба термина није битна. О интересима говоримо у првом реду са становишта субјекта, који у одређеном случају наступа. Тај израз дакле обележава и субјективни однос према одређеним користима или према одређеном стању. Корист означаје у већој мери објективне учинке, који наступају као резултат одређене активности или одређеног понашања. Мисли се и на оне учинке, које одређена лица очекују као резултат одређене активности или понашања.

5. Стварна садржина појмова „јавно овлашћење” и јавна односно, управна ствар” јесте најтесније повезана са појмом „јавна корист” односно „општи друштвени интерес”. Иако је право стање много пута прикривено.

Појам јавно овлашћење нема свој извор у нашој друштвеној средини, него је настао у оним државама, у којима је производња и формирање одређених, за друштво значајних добара, у рукама државних органа или се они баве непосредним руковођењем тих делатности или непосредним надзором над њима.

Са наобразбом, здравственом службом, социјалним осигурањем и различитим културним па и другим делатностима, у многим државама баве се непосредни државни органи. У многим школама, здравственим и другим заводима службеници су државни чиновници или државни службеници, као што су и средства за рад државна јер је читава организација државна. Има и таквих делатности, које обављају организације које имају релативну самосталност али су ипак под непосредним државним руководством иако су државне саме по неким својим знацима. Постоје и такве организације, које су приватне али које су на основу посебног државног решења преузеле посебне дужности те су ступиле под посебни државни надзор те обављају свој рад по посебном правном режиму. Такве организације добијају у погледу поменутог пословања посебним решењем друштвених органа одређене дужности, чије испуњавање непосредно надзиру државни органи. А ради тога добијају и посебна права. Ради таквог правног режима различите су ове организације од организација које могу обављати истоврсне делатности али имају потпуно приватан положај. Њихове услуге могу бити у објективном погледу чак и боље од других или њихове користи могу бити у стварном погледу и више вредне али од стране државе не уживају посеб-

(14) Другчије мишљење види код Меркла, 1 ц. ад 9, стр. 80 и следеће.

не предности које уживају организације које су посебним решењем добиле „посебна јавна овлашћења” те уживају тзв. јавно поверење.

У модерном друштву држава се обично све више меша у производњу и остали стваралачки рад из најразличитијих, много пута из одређених класних разлога. Утицај државе ванредан је и развијају се бројни облици за вршење тог утицаја. Сам појам јавне службе (*service public*) захваљује том стању али и данашња негација у погледу јединственог значаја тог појма има свој извор у једнаким околностима.

Предности и привилегије, које су добијали и још добијају у многим државама са стране државних органа одређене приватне организације, које обављају задатке од посебног значаја за државу обично се називају „јавна овлашћења”. Састоје се обично на пример у праву издавања јавних исправа, даље у праву, да руководе јавним регистрима, евиденцијама, даље у праву, да се сами брину за потребан рад и да се брину сами за своју заштиту и томе слично. Неке организације добијају или су добијале чак право за издавање одређених аката власти.

Из тог стања је произашло да и код нас на широко употребљавамо институтују „јавног овлашћења”. Сматра се, да с обзиром на то, што наше радне организације нису државне, постоје оправдана аналогија за употребу поменутих правне институције. Убеђен сам, да је то схватање погрешно. Код нас најмање постоји више великих разлика према стању из кога је изашао појам „јавно овлашћење”. У првом реду треба помислити да наше радне организације, које би у теоријском погледу могле добити такво овлашћење, никада не могу по нашем друштвеном уређењу бити приватне организације, него само такве, које управљају друштвеном имовином те су самоуправне. Друго начело које је код нас врло важно, јесте изведено врло доследно и постоји у томе, да оне друштвене заједнице, које састављају државу, не могу се бавити производним или ма којим другим стваралачким радом нити могу непосредно руководити таквим радом односно нуђењем произведених користи интересентима.

Трећи разлог који нашу државу разликује од свих других држава јесте битни принцип нашег друштвеног система који се изражава у тенденцији и у покретању процеса дејатизације односно у признавању принципа одумирања државе. Са тим дејством неспојиво је преношење државне власти на организације, које као друштвене постоје ван државног организма.

Четврто врло значајно дејство јесте у томе, да друштвени положај радних и њима сличних оперативних организација не уређује се код нас индивидуалним конкретним решењима, него да у том погледу важе општа начела која су садржана у апстрактним законским нормама. То нормално искључује индивидуално диференциран положај појединих организација. Поједина врста тих организација може дакако имати неке посебности које не морају бити генерално одређене за све организације али и ове посебности морају бити одређене за читаву врсту радних организација и то опет са општом апстрактном нормом. Нормално дакле друштвени положај радних организација одређује се генерално са апстрактном законском нормом. Из таквог правног стања произилази, да појам „јавно овлашћење” нема

више правног значаја те из тога разлога постаје тај појам споран. Права и дужности која имају поједине организације, нису нешто посебно, индивидуално, тј. изнимно, него та права су одређена опћенито и на апстрактан начин. Појам јавног овлашћења постаје непотребан у свим случајевима кад закон сам одређује правни положај који имају друштвене организације.

Већ смо поменули, да су неке државе као јавна овлашћења разним организацијама давале и право на издавање конкретних управних аката а у неким случајевима и апстрактних норми у сврху обављања одређених задатака тих организација. У првом реду треба утаначити, да држава таква своја прапа не може пренети ни једној ван државној организацији, пошто то значи овлашћење за вршење државне власти. То је право за које држава по општем мишљењу има монопол и које је иманентно држави, што значи, да га може остваривати једино држава. Таква ситуација данас је већ аксиоматичка. Због тога значи, да се у сваком случају када врши власт у неким случајевима и организација, која није на нормални начин инкорпорисана у државни организам и није њезин нормални саставни део, барем делимично укључује у државу. Већ само то право један је од знакова по којима је организација укључена у државу, наиме таква организација добија посебан друштвени положај као и посебне дужности те ступа у посебне односе према општим државним органима.

Такво стање је у свету, данас па и у историји, познато. Ту је основ и за појам државе у широком смислу, у који је укључена држава у ужем смислу, са нормалним опште важећим државним постојањем, а уз њу укључене су разне јавне корпорације, које имају право вршења власти у одређеним правним случајевима. Такво право које проистиче из власти, карактеристично је на пример за одређене територијалне самоуправне организације, које се у том случају третирају као јавне корпорације. Оваква ситуација ширила се је у свету уколико је држава преузимала у своје руке све више задатака. Особито и бригу за обликовање различитих користи и услуга те за њихово нуђење интересентима, на пример у Западној Немачкој преузима држава нуђење неких добара у виду тзв. „Leistungsverwaltung“. Значајан је у том погледу развој у Француској и у свим оним земљама, које следе доктрини па и пракси у Француској (Service Public). У свим овим и сличним случајетима ни у доктрини па ни у пракси не виде се никакве сметње, пошто до данас у тим земљама није било никакве препреке за ширење државе. Напротив сматра се, да је проширење функције државе у модерном друштву неизбежна нужност. У Совјетској држави као и у народним демократским државама барем за сада постоји слично мишљење, које има свакако друге политичке основе, а које исто тврди, да је доминација државе у модерном друштву нужна.

У нашем друштвеном систему може, како смо до сада видели, значајни појам јавно овлашћење само овлашћење, да могу разне оперативне, радне и остале друштвене организације које су ван државног организма, своје задатке остваривати у одређеним случајевима и помоћу издавања аката власти. Нешто друго тај израз не може значити, јер зато нема потребе, па

ни идејне могућности, јер се друштвени положај тих организација, њихова права и дужности, одређују општим апстрактним законским или на закону заснованим општим и опште обавезујућим правним нормама.

У вези са појмом јавно овлашћење остаје дакле потребан само одговор на питање, да ли је с обзиром на основне принципе и основне друштвене тенденције наше социјалистичке Југославије, која се базира на систему друштвеног самоуправљања допустиво да се појава државе шири, да се проширује могућност једностраног правног обавезивања путем једностраних аката власти. Потребан је дакле одговор, да ли код нас организације које су с обзиром на њихову друштвену улогу и њихове задатке потпуно хетерогене, у односу према организацијама која састављају нормални организам државе, могу вршити власт макар то било само у појединим случајевима.

Такво стање и директној је противности са начелима те врло значајним тенденцијама деетатизације па и са прихваћеним процесом одумирања државе. И у стварном погледу на тај начин организације, које обављају задатке, који су истоврсни задацима осталих оперативних (радних и сличних организација) добијају ради поменутих привилегија потпуно изниман друштвени положај. На тај начин ове привилегије проузрокују значајну неједнакост у односу према другим истоврсним организацијама, што сигурно не може деловати у консолидовајућем смислу, за којим тежи свако друштво.

6. Преостаје нам, да разјаснимо своје становиште у погледу појма „управна ствар” Има више разлога ради којих обично употребљавамо тај израз. Код нас не употребљавамо термин јавно правна ствар, јер та превише подсећа на разликовање међу јавним и приватним правом, које посебно у почетку нашег развоја није било прихваћено, и ако данас опћенито говоримо и о јавним и цивилним односима те о јавном и цивилном праву. Као други разлог можемо поменути, да су нормално надлежни за решавање ових ствари управни органи те се дакле ови послови убрајају међу послове јавне управе.

У складу са нашим схватањем о суштини општег друштвеног односно јавног интереса можемо тврдити, да о управним стварима говоримо, када мислимо на потребу о правном разрешавању таквих колизија интереса, у конкретним социјалним ситуацијама, у којима непосредно учествује барем на једној страни и јавни интерес. У том погледу управна ствар различита је од свих осталих, особито и од цивилних ствари.

О управним стварима говоримо оправдано, јер на тај начин изражавамо да се задатак тиче конкретних реалних правних ситуација, дакле разрешавања колизија у одређеним правним односима који су се појавили у реалном друштвеном животу.

*

Наше становиште дакле не жели само доћи до научно оправданих дистинкција, него жели и одклонити нејасноће, које се појављују у практичној употреби одређених друштвених а особито и правних институција.

Др Ладо Вавпетич

РЕЗЈУМЕ

О поњатијих колективна и општествена полза, општествено правомочије и административно дело

В својој работи автор покушава да определи материјалну сушност поњатија колективне општествене ползе. Он определио га у социјалогичком одношењу као поњатије, које садржи у себи смисла и назаначење задатака уређуловање дејателности и одношења, настајућих вследствие појављивања општествених содружења, састављајућих при извесних условима организам налаженега слободнега општества. В новейше време оно појављује се у виде государственега организма. Поњатије општественега интереса определяје се као правове изражење колективнога општественега интереса. Об општествених правомочијих по мњењу автора следује говориће лише у случајих, кога сагласно правовим положењима неке општествене организације, существујуће вне государственега организма, имају право сами у јуридическом одношењу осуществљиваће своје задатаке и путем вынесения односторонних актов власти. Административно дело, по мњењу автора, означае те правове индивидуално-конкретне дела, у којеких јуридически необходимо разрешити такје коллизии интересов, у којеких хотя бы одной стороною непосредственно заинтересовано и општество.

SUMMARY

On the Concepts of General and Public Interest, Public Authorization and Administrative Matter

The author tries to determine in his paper, by positive indicators, the material essence of the notion general social interest. In the sociological respect he determines it as a concept concealing the meaning and purposes of tasks of organizing activities and relations that arise with coming of those social communities that compose in a certain way, organism of an organized free society. In modern time they represent state organism. The concept public interest he defines as a legal expression of general social interest. In his opinion one should only speak of public authorizations when according to legal provisions of a social organization, existing outside the state organism, they are entitled to perform their tasks in legal respect also through unilateral acts of power. Administrative matter in his opinion determines those legal concrete cases where such collisions of interest should be resolved when at least one side of public interest is involved.

RÉSUMÉ

Des notions utilité générale et utilité publique autorisation publique et affaire administrative

Dans son étude l'auteur a essayé de spécifier à l'aide des lois positives l'essence matérielle de la notion utilité sociale générale. La notion qui l'a déterminée au point de vue sociologique est celle qui renferme en soi le sens et les buts des devoirs de l'organisation des activités et des rapports qui se for-

ment en relation avec la naissance des communautés sociales qui d'une manière déterminée constituent l'organisme de la société libre organisée. Celle-ci apparaît à l'époque moderne en tant qu'organisme de l'État. La notion intérêt public est déterminée en tant qu'expression juridique de l'intérêt social général. Quant aux autorisations publiques, selon son opinion, il ne peut être question que lorsque d'après les dispositions juridiques certaines organisations sociales, qui existent en dehors de l'organisme de l'État ont le droit de réaliser leurs devoirs déterminés au point de vue juridique aussi en édictant des actes unilatéraux du pouvoir. L'affaire administrative, selon son opinion, indique les affaires concrètes juridiques qui exigent de résoudre sur la base juridique de tels collisions d'intérêts, dans lesquelles participe directement au moins d'une part l'intérêt public.

ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ ЛЕЗИНГА

I

„Leasing” (1) (лизинг) се јавио најпре у САД одакле је почетком 60-тих година „уведен” у Европу, у којој је у извесном смислу мењао форме, али је задржао име које се најчешће не преводи. Слично као и у другим земљама у почетку, тако и у нашој(2), истиче се да ће, као страна реч, тешко да се одомаћи у нашој правној терминологији; али, док се не нађе одговарајућа, ова реч ће, као и многе друге, уосталом, стећи право грађанства(3). Проблеми да се нађе одговарајући израз састоје се превасходно у томе што до сада није утврђена правна природа односа који се стварају закључењем уговора о leasing-у. Иако највише подсећа на закуп, овај уговор садржи у себи карактеристике уговора о продаји на отплату (подсећа и на продају са оброчним отплатама цене), а има и извесне специфичне карактеристике због којих многи сматрају да се ради о уговору *sui generis*.

Leasing представља посебан вид финансирања. Путем leasing-а једно предузеће, уместо да купује опрему која му је потребна и да за куповину одвоји своја средства, обраћа се специјализованој установи-предузећу за leasing да му потребну опрему да у закуп за једно одређено време (довољно дуго да закуподавцу опреме обезбеди амортизацију опреме). Истеком тог рока (који је неопозив) предузеће-закупац може да бира између следећих могућности: а) да тражи обнову уговора уз нижу закупнину, б) да откупи опрему уз снижену цену, в) да опрему врати leasing-предузећу (неки уговори не пружају ову трећу опцију).

Пре него што пређемо на анализу правних проблема који се у вези с leasing-ом јављају потребно је, макар и сасвим кратко, указати на разлоге који су у САД и Француској као и у другим земљама света довели до коришћења овог облика пословања.

На питање који су разлози довели до leasing-а истиче се да су у Сједињеним Државама потребу leasing-а диктирале нелибералне фискал-

(1) У енглеском језику реч *lease* значи закуп, најам.

(2) П. Павлић, Уговор о закону опреме, »*leasinge* (лизинг), *Привредно-правни приручник*, VII/1969, 11:8—16.

(3) Треба напоменути да је *leasing* сачувао своје првобитно име и у Француској и у другим европским земљама. Предложени преводи као што су „зајам-најам”, „изнајмивање—финансирање”, који чак доста откривају стварни карактер послова и о којима је реч, нису успели да се укорене.

не стопе амортизације и релативна неразвијеност средњорочних банкарских кредита. У Француској су разлози били друге природе а пре свега што се путем *leasing*-а стварала могућност да се инвестиције 100% финансирају спољним средствима без сопственог учешћа, а затим тешкоћа да се од банака добију средњорочни кредити.

Leasing се нарочито користи код опреме која у техничком погледу брзо застарева. Тиме је он постао инструмент техничког напретка раздвајајући „привредни“ живот опреме од њеног „физичког“ живота. Како се код *leasing*-а не поставља питање својине, то овај облик прибављања омогућава да се опрема користи само док је њена рентабилност висока. Уопште код техничких новина ризик је велики како код произвођача, тако и корисника такве опреме. При том, сваки пословни човек пре него што се одлучи да купи нову и савремену опрему води рачуна о технолошкој или тржишној дужини века такве опреме. Другим речима, будући купац треба да предвиди колико дуго ће му континуирана употреба опреме бити кориснија од њене замене, одн. он треба да се одлучи да ли му је рентабилније да купи нову опрему или да је изнајми⁽⁴⁾.

У индустријским областима где су технолошке промене брзе, будући купац заиста може да се нађе пред великом дилемом да ли да купи најновији модел. Погрешна одлука у том домену, како истичу амерички писци⁽⁵⁾, може бити врло скупа јер може да се погрешни на два начина: 1. ако се модерна опрема не набави одмах у уверењу да ће је ускоро заменити савршенији тип; 2. ако се пребрзо набави и ускоро затим констатује да је створен још савршенији тип исте опреме. Суочени са оваквом опасношћу многи пословни људи нерадо купују опрему, већ је узимају у закуп и тиме се ослобађају ризика брзог застаревања који у том случају прелази на *leasing* предузећа. Ова врста послова најчешће се среће код закупа компјутера (рачунара), где је процес технолошких промена застрашујуће брз и велик. У неким од оваквих уговора отказни рок је 30 дана (који се сматра као изузетно кратак) што практично значи да закупца овакве опреме има могућност да сваког месеца добије нов модел опреме у питању. С овим у вези сигурно је да се поставља питање како и на који начин се предузеће *leasing* осигурава за ризике које овим преузима. Овакву врсту *leasing*-а (за опрему код које се врше стална технолошка усавршавања) најчешће врше предузећа-произвођачи такве опреме. То је и разумљиво, ако се има у виду да је такво предузеће у бољој ситуацији (има специјално за то опремљен научни кадар) да процени када ће опрема у питању да застари (у ствари, оно је у положају да има контролу над променама), а такође је и у бољем положају да враћену опрему осавременити или са њом поступи на неки други начин. У сваком случају предузеће које даје овакву опрему у *leasing* свој ризик укалкулише у износ

(4) Овај начин резонувања, истичу неки француски писци (*Lauzun, Acheter ou louer. Direction*, по 95) је супротан европским навикама у погледу амортизације опреме. Све до скоро у Европи се није разматрао проблем убрзаног старења опреме под утицајем техничког напретка. Овај нови начин који се уводи путем *leasing*-а примораво кориснике да брижљиво проучавају рентабилност планираних инвестиција.

(5) *R. Vancil, Lease or Borrow — New Methods of Analysis, Harvard Business Review*, септембар—октобар 1961, р. 122—136.

закупнине тако да ови уговори умногоме подсећају на уговоре о осигурању.

Нешто више речи је било о *leasing*-у рачунара и опреме код којих су тешнолошке промене брзе, мада *leasing* нуди многе предности и кад је реч о другој врсти опреме а нарочито у случајевима кад није сигурно да ће посао, за који су потребна велика средства, да се обнови⁽⁶⁾.

Не треба, међутим, заборавити да без обзира на проблеме који стоје у вези са финансирањем ових послова, *leasing* прети да повећа број истрошене опреме и материјала понуђених на тржишту половне робе (уколико они који су се њима користили не желе да их откупе истеклом уговора). Предузећа која се баве *leasing* пословима морају озбиљно да се постарају да враћену опрему брзо поново изнајме или продају како би избегла умртвљавање свог капитала.

Треба такође указати на чињеницу да се *leasing* у свету доста користи код извоза индустријске опреме у иностранство. То се врши било на тај начин што произвођачи путем *leasing*-а испоручују целокупне фабрике или уређаје у иностранство или велике *leasing* компаније оснивају своје филијале у иностранству⁽⁷⁾. У Француској су се у почетку чула мишљења да не би требало дозволити претерано страно инвестирање путем *leasing*-а због страха од доминације коју би имао страни капитал у извесним гранама и немогућности пуног контролисања. Досадашња француска пракса, међутим, показала је да су та страховања била неоправдана. Сматра се, чак, да „интервенција страног капитала путем *leasing*-а може донети увек корисно инострано искуство и пружити најмање шкољив облик интервенције тог капитала у националној привреди“⁽⁸⁾.

II

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПРАВНА ПРИРОДА УГОВОРА О ЛИЗИНГУ

Као што је напред указано, према општеприхваћеном мишљењу, *leasing* је средњорочно изнајмљивање опреме. Његове основне карактеристике састоје се у томе што се предузеће коме је одређена опрема потребна обраћа специјализованом друштву-установи за *leasing* и са њим склапа уговор на основу кога му *leasing*-друштво испоручује ту потребну оп-

(6) С овим у вези у нашој пракси често је указивано на механизацију која се користила приликом изградње хидроелектране „Бердап“ која је у току радова била амортизована само око 50%. Све те машине (возила, булдожери, утоваривачи и сл.) су веома скупе, тако да њихово стајање, некористићење и чекање да се употребе на неком другом послу веома много кошта. Сигурно да би овде *leasing* био погоднији облик од куповине.

(7) Тако су америчке *leasing* компаније 1960. године основале у Великој Британији филијале *United States Leasing Co.* и *Mercantile Credit Co.*, у Италији 1961. основано је и А.И.Л. Италиа (филијала *American Industrial Leasing Corp.*) у Белгији *Lozabel a.d.* (филијала америчке фирме *Lease Plan International*), итд.

(8) *I. P. Gaullier, Leasing, Juris-Classeur Commercial, Ventes commercial, fasc. XXXII* и позивање на дискусију М. Ј. Брангера на саветовању о *Leasing-у* 1964. (обј. у *Enterprise*, no. 449, 18. IV. 1964).

рему у једну врсту закупа, са могућношћу да истеком уговора ту исту опрему купи или продужи закуп по сниженој цени, или да је врати, а предузеће корисник опреме му плаћа одређену накнаду у новцу.

Извесни аутори праве поделу *leasing-a* на услужни (*operating lease*) и финансијски (*financial lease*). Услужни *leasing* је сличан закупу јер купац (корисник *leasing-a*) у свако доба може да га откаже. Код финансијског *leasing-a* интересент се обраћа *leasing* друштву које располаже капиталом, да купи од произвођача одређену машину и да му је изнајми (да на коришћење на основу *leasing* уговора). Услужни *leasing* у многим својим карактеристикама подсећа на *renting* па ова подела, стога, може да изазове забуне. Како су ове пословне операције релативно новијег датума, то ни у свету а још мање у нас нису јасна мишљења о њиховој правној природи.

1. Основне карактеристике *leasing-a*

а) *Предмет leasing-a*. — О томе које све ствари и добра могу бити предмет *leasing-a* уговорне стране слободно одаучују. У принципу, то може бити свака врста добара — од писаће машине до реактивних авиона — иако се најчешће узимају рачунари (компјутери) и друге машине (текстилане, грађевинске) као и опрема за предузећа. *Leasing* је такође интересантан и у пољопривреди, затим код градње путева или других инвестиционих и грађевинских радова — дакле, код послова за које је потребна знатна механизација — где се таква опрема тражи за одређено време⁽⁹⁾.

б) *Рок на који се leasing закључује*. — Код уговора о *leasing-u* по правилу постоје два рока: један неопозиви и преостали (или резидуелни) рок. Неопозиви рок траје обично 4—5 година (ретко краће), а може да буде и дужи 7—8 година). Трајање овог рока увек је краће од економског живота изнајмљеног добра (опреме) али се готово у свим системима подудара са трајањем фискалне амортизације опреме. У том року корисник *leasing-a* не може уговор да откаже, и у том року он је неопозиво дужан да плаћа уговорену закупнину.

По истеку неопозивог рока корисник *leasing-a* има право да бира између следећих могућности: а) да тражи обнову уговора уз нижу закупнину; б) да опрему откупи по сниженој цени и в) да врати опрему *leasing-друштву* (при чему може али не мора да захтева другу опрему). Откупна цена по истеку неопозивог рока је често само симболична и износи 10—20% од првобитне цене опреме. *Leasing* друштву се ово више исплати него да добијену коришћену опрему покушава да изнајми неком другом да стоји неискоришћена. Опасност од немогућности поновног пласирања коришћене опреме или машина (било у облику *leasing-a* или продаје) нарочито постоји код машина (као што су компјутери) које се у технолошком погледу брзо мењају, тако да застарели модел често и нема вредност.

⁽⁹⁾ Могуће је у *leasing* добити и целу фабрику, али због великог ризика који с тим у вези постоји до сада је у свету закључено мало послова „кључ у руке“ на бази *leasing-a*

в) *Закупнина*. — Закупнина се плаћа на линеарној или опадајућој бази, зависно од уговора и природе добара која су предмет *leasing-a*. Закупнина може бити прилагођена и сезонском ритму делатности. Истиче се да је ова гипкост *leasing-a*, која се не среће код банкарских кредита, неоспорна предност *leasing-a*. За време неопозивог периода (рока) *leasing-a*, закупнина се, зависно од случаја, плаћа месечно или тромесечно, а истekom тога рока закупнина се често плаћа и годишње. Прва рата се обично плаћа на дан испоруке опреме или унапред.

Оно што је у вези са закупнином важно истаћи односи се на случај кад у времену између потписивања уговора и испоруке опреме дође до промене цена, у ком случају се закупнина прилагођава промени цене.

г) *Гарантије*. — Уговорима о *leasing-у* често се предвиђа да корисник *leasing-a* у време потписивања уговора уплати одређени износ (који често износи и три закупнине) на име гаранције. Поред овог начина гаранција, *leasing* друштво често тражи да нека јака финансијска установа (банка, кредитна установа и сл.) јамчи да ће предузеће корисник *leasing-a* уредно извршавати своје обавезе преузете уговором⁽¹⁰⁾.

2. Права и обавезе уговорних страна

Уговорне стране по правилу закључују уговор у коме тачно прецизирају своја права и обавезе. Свака нејасно или недовољно формулисана обавеза даје право суду да је различито тумачи.

Корисник *leasing-a* бира опрему (машине, материјал и сл.) на основу овлашћења које му даје *leasing-друштво*⁽¹¹⁾ и утврђује цену са испоручиоцем (произвођачем). Трошкови испоруке, инсталирања, стављања у погон и сл., као и сви ризици с тим у вези падају на терет корисника *leasing-a*⁽¹²⁾. Корисник *leasing-a* је дужан да на изнајмљеној опреми стави ознаку (плакету, плочицу) о томе да је опрема у питању својина *leasing-друштва* (најчешће на плакети стоји да односна опрема представља „незаплениву и непреносиву својину (*leasing*) друштва X”). Неки уговори предвиђају да напомена са ове плочице мора бити унета и у књиговодство корисника *leasing-a* одн. да се у инвентару води под рубриком „изнајмљени материјал”. Кориснику *leasing-a* је уговором забрањено да опрему даје у закуп, залогу, позајмицу или да је уступа трећим лицима на било који начин. Он је дужан да се њоме служи као добар домаћин, (или

(10) Да би се утврдило финансијско стање предузећа које жели да користи *leasing* најчешће се тражи да такво предузеће поднесе следећу документацију: а) билансе и завршне рачуне као и рачун добитака и губитака за последње 3 године; б) про форма фактуру материјала (опреме) који се изнајмљује; в) технички списак са детаљним карактеристикама материјала уз назначење његове намене, предностима које се очекују и разлозима због којих се *leasing* тражи. Као што се види, ова документација се не разликује много од оне која се подноси банци ради добијања зајма (што даље показује да је *leasing* умногоме сродан банкарским пословима).

(11) Није дозвољена обрнута ситуација тј. да *leasing* друштво на основу овлашћења корисника *leasing-a* купује опрему, јер би се у том случају радило о прикривеној куповини опреме на кредит.

(12) Како за највећи део опреме у погледу квалитета, функционисања и поузданости произвођачи дају гаранцију купцу, то ова права *leasing* друштво преноси на корисника *leasing-a* за случај да опрема у гарантном року покаже неке недостатке.

добар привредик) тј. дужан је да приликом употребе поступа брижљиво и савесно. Корисник *leasing*-а обезбеђује трошкове текуће поправке и одржавања, а дужан је такође да опрему осигура (од пожара, грома, експлозије, провалне крађе и сл.). Главна обавеза корисника *leasing*-а састоји се у плаћању закупнине која се утврђује уговором.

Leasing-друштво је власник опреме дате у закуп на основу *leasing* уговора. Као такво оно има право да у свако доба врши контролу да ли корисник *leasing*-а користи и одржава опрему на уговорени или уобичајени начин. Уколико у току уговорног рока дође до квара, веће штете или превременог хабања опреме, за које није крив корисник *leasing*-а, он је дужан не прекидајући због тога своју обавезу плаћања закупнине, о томе да обавести *leasing* друштво које ће да предузме потребне мере оправке или замене или ће овластити корисника *leasing*-а да то учини на рачун *leasing* друштва.

Истеком рока на који уговор закључен корисник *leasing*-а, као што је већ указано, има право да бира између неколико могућности: да продужи уговор под повољнијим условима, да купи опрему или да је врати (кад је то уговором одређено). Он је дужан да о свом избору обавести *leasing* друштво у року који се одређује уговором (обично 1—3 месеца). Којом ће од ових могућности корисник да се послужи, зависи у првом реду од његових сопствених калкулација, као и ситуације која у том погледу постоји на тржишту. Уколико се у међувремену појави савременији тип машине или опреме која је била предмет уговора о *leasing*-у, највероватније да ће корисник *leasing*-а, ако му то допушта његова финансијска ситуација, да стару машину врати, а да узме нови модел. Правно гледано, битно је да се уговором предвиде све ове могућности. Већ је речено да многи уговори не садрже могућност враћања употребљене машине, па о томе треба водити рачуна приликом закључивања уговора о *leasing*-у.

3. Раскид уговора

Leasing друштво уговором себи задржава право да уговор раскине пре истека рока, уколико корисник *leasing*-а не плаћа закупнину или крши неку другу обавезу предвиђену уговором⁽¹³⁾. Уговором се често предвиђа обавеза корисника да у року од 24 часа на свој трошак врати *leasing* друштву изнајмљену опрему или материјал. Такође се срећу клаузуле према којима је у случају преурањеног раскида корисник *leasing*-а дужан да *leasing* друштву на име накнаде за раскид исплати износ у висини половине преостале закупнине, који мора да се исплати у тренутку враћања опреме или материјала.

Иначе, ако не дође до превременог раскида, већ уговор престане да постоји истеком рока на који је закључен, корисник *leasing*-а уколико

(13) У неким уговорима о *leasing*-у предвиђа се ово право *leasing* друштва и у случају ако се над имовином корисника *leasing*-а отвори стечај или неки други поступак.

не жели да продужи уговор или да откупи ствар која је била предмет уговора, дужан је да је врати *leasing* друштву у добром стању тј. у стању које показује да је ствар нормално рабаћена, одн. у стању које се јавља као последица разумног и уобичајеног коришћења.

4. Правна природа *leasing*-а. У чему се *leasing* разликује од сличних правних послова

Leasing је у својој суштини најсличнији *renting*-у који се појавио много раније, а такође има многе карактеристике закупа. Поред ових, *leasing* садржи и карактеристике продаје на отплату, као и закупа уз обећање продаје. Писци који се овом проблематиком баве истичу да је реч о специфичном правном послу и да свако поистовећивање са неким сличним може да има негативне последице. Као најјачи аргумент истиче се да је *leasing* пре свега финансијска операција и да су правни проблеми овде секундарног значаја. Додуше, *leasing* друштво је власник изнајмљеног материјала, али оно га никако нема у својим рукама и његова је највећа брига да му тај материјал не буде враћен. Докази о својини служе му само као гаранција у случају неиспуњавања обавеза од стране корисника *leasing*-а. Што се тиче корисника машине (или опреме) операција *leasing* такође показује технички аспект. Она му омогућава функционисање његовог предузећа а да се не брине за налажење средњорочних или дугорочних финансијских средстава потребних за куповину опреме. Употреба опреме важнија је од питања њене својине. Овај чисто правни проблем биће решен касније, прихватајући или не опцију куповине.

Водећи рачуна о овим различитим аспектима, неки француски ⁽¹⁴⁾ писци су склонили да *leasing* сматрају уговором *suī generis*, истичући да је то посебан начин изнајмљивања — вршења услуга. Други, пак, у *leasing*-у виде облик привременог удруживања (асоцијације) ради обављања извесне радње, између једне финансијске групе и једног предузећа. Овакво тумачење, које не одражава јасно намере странке, има још и тај недостатак што се не види правни основ трансакције. Па ипак, у Француској се сматра да је оно веома интересантно, и, можда, перспективно.

* * *

Нема сумње да се *leasing* налази на граници између закупа и кредита, и као такав представља оригиналан тип уговора, чији принципи, међутим, у одсуству законодавне интервенције, треба да буде одређени од стране доктрине и судске праксе. Пре него што бисмо се изјаснили у прилог неких од ових схватања, мислимо да би у југословенској пракси требало видети како ће институт да функционише, а за почетак сасвим могу да се

(14) J. P. Calon, *La location des biens l'équipement ou «leasing», Recueil Dalloz*, chr. 1964, 17, стр. 97—100; B. Méra, *Le leasing en France (son développement — ses problèmes — ses perspectives)*, *Revue trimestrielle de droit commercial*, XIX/1966, 1. 49—57. J. P. Gaullier, *op. cit.*, no. 32.

користе принципи уговора о закупу који, уосталом, лежи у основи односа који се стварају уговором о leasing-у.

Независно од искључиво правних карактеристика, које уосталом код leasing-а нису од прворазредног значаја, о leasing-у би се на крају могло рећи следеће:

1. Онда кад је предузећу потребна одређена опрема, материјал или машина, оно не мора да за њу даје готов новац и да је купује, већ може да је узме у специјални закуп. Тиме, у ствари, оно добија неку врсту кредита.

2. Закупнина, чији укупан збир може да пређе продајну цену опреме, отплаћује се од прихода који се стварају употребом опреме одн. машина. Отуда реклама коју на Западу прати leasing подвлачи „плаћајте из прихода“ *pay as you earn* одн. *pay as you produce*).

3. Уговором о leasing-у корисник опреме пребацује један део ризика за машину и њено функционисање на leasing друштво; ово је нарочито важно код машина и опреме која технички брзо застарева; leasing друштво се најчешће обавезује да свог партнера снабдева новијим моделима опреме, преузимајући бригу око продаје старих машина (за случај да је корисник по истеку неопозивог периода не откупи).

2. У земљама где је то важно из пореских или других фискалних разлога, сви издаци за leasing могу да се књиже као случај кад је реч о куповини опреме).

5. Негативне стране leasing-а своде се на чињеницу да је leasing веома скуп инструмент финансирања — скупљи од банкарског кредита. У земљама западне Европе у којима већ постоје нека искуства у овој области, саветује се да предузеће које располаже довољним сопственим средствима или које може да добије банкарски кредит по разумној стопи нема рачуна да прибегне leasing-у. У сваком случају пре него што се одлучи за leasing треба видети који су и колики трошкови за узимање кредита.

С обзиром на технолошку револуцију и све промене које она собом носи, несумњиво да leasing има будућност, иако нерешена правна питања како у погледу статуса leasing предузећа, тако и у погледу правне природе послова могу представљати препреку за његово брже развијање. Пореска политика може такође да подстиче или да онемогућава брже развијање leasing-а.

Успех који је leasing постигао у Америци није се поновио у Француској и другим државама Европе, иако се број друштава која се баве leasing-ом стално повећава. Услови који постоје у нашој земљи се разликују како од оних који су постојали у САД тако и од оних који постоје у централној Европи, али то не значи да се leasing не би могао да користи у Југославији за одређену рету опреме када то диктирају специфичне околности. С тим у вези помиње *leasing* компјутера (рачунара), затим опреме у грађевинарству, у индустрији обуће или конфекције (производња тзв. модних артикала).

Најзад, кад говоримо о leasing-у треба подсетити на мишљење француских стручњака који су саветовали опрезност приликом увођења ове институције у Француској подвлачећи да leasing не прави чуда и да не ствара

капитале тамо где их нема. Полазећи са истих позиција и неки наши стручњаци истичу⁽¹⁵⁾, да је за leasing потребно знатно веће и економски динамичније тржиште него што је наше. Уколико се уопште приђе оснивању leasing друштва у нашој земљи, сасвим правилно се подвлачи потреба у том случају много веће пословности и већег степена сарадње између банака, произвођача и корисника опреме.

Др Јелена Вилус

РЕЗЈУМЕ

Юридическе проблеме лизинга

Лизинг јавља се инструментом, дајућим предузетима могућност добити опрему путем имущественог најма. Прибегајући лизингу, предузеће обраћа се к услугама специјализованог установа, занимајућег се лизингом, за добијање опреме на прокат на одређено време (довољно дуго, да би се арендодателу обезбедило амортизационо одређено време). По истеку времена (не подлежућег изменама) предузеће-најматељ може изабрати једну из следећих могућности: а) захтевати обнову имущественог договора са мањом плаћом, б) добити опрему у својину по сниженој цени, и в) вратити опрему фирми, занимајућој лизингом.

У овом раду је дао анализу правних проблема лизинга и приводе се решења, постојећа у поређењу са правима. Иако аутор наглашава, да лизинг јавља се оригиналним обликом договора (налази се на граници између имущественог најма и кредита), он у исто време указује, да у вези са применом овог института у правној пракси у овом тренутку је могуће користити постојеће договоре в) посебно имущественог најма.

Основне карактеристике лизинга сводје се к следећему:

- 1) Када предузетима је потребна одређена опрема, она не треба да се добија, а може да се узме у лизинг;
- 2) Плаћа за опрему узима се из прихода, добијених коришћењем опреме;
- 3) Ризик за опрему и њено функционисање преноси се на фирму, занимајућу се лизингом, (што има велико значаје у случајевима, када опрема у техничком односу брзо постаје старомодна);
- 4) Лизинг јавља се веома скупом начином финансирања, скупојем кредитом, који се добија од банака.

Узимајући у обзир технолошку револуцију и све промене које се дешавају, не може се не сумњати, да лизингу припада будућност, иако нерешени правни проблеми могуће представљају препреке за њено брже развоја.

SUMMARY

Legal Problems of »Leasing«

Leasing is an instrument used by enterprises to rent equipment. Through *leasing* an enterprise applies to a specialized institution or enterprise to hire the needed equipment for a certain time (long enough to secure depreciation of the equipment). After the expiration of the term (that is

(15) Анкета о могућностима увећања *leasing-a* коју је објавио Привредни преглед, 15. јануара 1970.

irrevocable) the enterprise-lessee may consider the following possibilities: (a) to request renewal of the contract at a lower rent; (b) to purchase the equipment at a lower price, and (c) to return the equipment to the leasing enterprise.

The legal issues of the *leasing* are analyzed in the article and the respective solutions of the comparative law relative to this problem are pointed out. Although the author stresses that *leasing* is an original type of contract (on the border between rent and credit) she at the same time indicates that when this institute is applied in the Yugoslav practice it is possible to utilize the traditional contracts (renting especially).

The main features of the leasing are the following:

1. When an enterprise needs equipment, it is not compelled to buy it, but may take it on lease;
2. The rent is paid out of the proceeds made by the equipment;
3. One part of the risk for the machine and its functioning is the responsibility of the leasing company (this is especially important for the equipment that is technologically quickly outdated).
4. Leasing is a very expensive mode of financing — more expensive than bank credit.

In view of the technological revolution and of all the changes brought about by it, *leasing* undoubtedly has future, although the unsolved legal problems may be an impediment to its faster development.

RÉSUMÉ

Les problèmes juridiques du »leasing«

le *leasing* est un instrument dont les entreprises se servent pour obtenir l'équipement sous une certaine forme de louage. Par la voie du *leasing* l'entreprise s'adresse à un établissement, une entreprise, spécialisé dans le *leasing* pour lui donner à louer l'équipement nécessaire pendant un temps déterminé (suffisamment long pour assurer au locateur l'amortissement de l'équipement). A l'expiration de ce délai (qui est irrévocable) l'entreprise qui prend à bail l'équipement déterminé peut choisir entre les possibilités suivantes: a) demander le renouvellement du contrat à un loyer moins élevé; b) racheter l'équipement à un prix réduit et c) rendre l'équipement à l'entreprise *leasing*.

Dans le présent article les problèmes juridiques du *leasing* sont analysés et l'attention est attirée sur les solutions relatives à ce sujet dans le droit comparé. Quoique l'auteur affirme que le *leasing* est un type de contrat original (il se trouve à la limite entre le louage et le crédit) il souligne en même temps qu'en se qui concerne l'application de cet institut dans la pratique yougoslave il est possible pour le moment de faire usage des contrats existants (le louage en particulier).

Les caractéristiques principales du *leasing* sont les suivantes:

- 1) quand l'entreprise a besoin d'un équipement déterminé, elle n'est pas obligée de l'acheter, mais elle peut le prendre à *leasing*;
- 2) le prix du louage est payé des revenus que cet équipement réalise;
- 3) une partie des risques pour la machine et son fonctionnement est reportée sur la société *leasing* (ce qui est surtout important pour l'équipement qui devient techniquement vite suranné);
- 4) Le *leasing* est un mode de financement très cher — plus cher que le crédit bancaire.

Eu égard à la révolution technologique et à tous les changements qu'elle entraîne il est incontestable que le *leasing* a un avenir assuré, quoique les questions juridiques qui ne sont pas résolues peuvent représenter un obstacle pour son développement plus rapide.

РАЗВИЈЕНА ЈЕ НОВА ГРАНА НАЦИОНАЛНОГ ПРАВА - ПРАВО НАРОДНЕ ОДБРАНЕ

Југословенски правни поредак последњих година значајно је обогаћен новим садржајима које чине правне норме којима се правно уређује област народне одбране и понашање грађана, активност радних организација, друштвено-политичких и других друштвених организација и друштвено-политичких заједница сагласно овим нормама.

То нам говори о настанку једне нове гране нашег националног права коју бисмо могли назвати — право народне одбране.

Да је у питању целовита и релативно самостална грана права, говоре нам следеће чињенице:

а) Као област друштвених односа која се овим нормама уређује и као посебна друштвена делатност, народна одбрана развијена је у веома богат и сложен садржај и раширена до максималних размера, обухватајући и ангажујући читаво југословенско друштво у реализацији тог садржаја.

Такав садржај и таква активност у области одбрамбених припрема резултат су објективне нужности да се земља оспособљава за одбрану и да своју одбрамбену моћ стално одржава на нивоу савремених потреба за одвраћањем потенцијалног нападача и за ефикасним одбијањем његовог напада ако до њега дође. Ово је, исто тако, сагласно и схватању о општенародној одбрани као нашој стратешкој замисли о таквом начину организовања земље за одбрану који одговара нашим потребама, условима и могућностима и који пружа најоптималније услове и могућности за ефикасно ангажовање југословенских људских могућности, материјалних потенцијала и простора за најефикасније супротстављање противнику.

По себи се разуме да је овде реч о одбрамбеним активностима схваћеним у релативно ужем смислу, тј. о оним активностима које спадају у тзв. одбрамбени систем у који спадају посебне мере, поступци, активности, посебне организације и организми, посебни органи, планови, средства. Иначе, одбрана земље као појам и као функција има своје шире значење и не остварује се само наведеним системом, Јер, добро је познато да се одбрана земље остварује целокупним стањем ствари у њој — њеним политичким, привредним, културним и духовним развојем и стањем. Уколико овај шири вид њене одбране не би био успешан, никакав посебан одбрамбени систем не би могао тај недостатак надоместити.

Међутим, иако је реч о одбрамбеним активностима схваћеним у ужем смислу, очигледно је да се ради о пословима који имају комплексан и сложен садржај и који се може сматрати посебном врстом друштвених послова који имају своју особеност у односу на друге друштвене послове. Реч је, дакле, о врсти друштвених послова који су специфични и по облику и по садржају, а они су такви јер њихову природу опредељује сама одбрана као делатност која се остварује помоћу посебног понашања чланова, делова и самог слободног друштва.

Поред тога што је у питању друштвена делатност таквог садржаја и таквих размера, треба имати у виду још једну њену карактеристику значајну као критеријум за оцену основаности тврдње да правне норме које уређују односе у друштву поводом ове делатности треба сматрати новом, целовитом граном права. Та карактеристика се огледа у чињеници што се ради о трајној друштвеној делатности, будући да су друштвене противречности савременог света, на чијим темељима настају међународни конфликти који стално угрожавају мир и прете независности нарочито малих и средњих земаља, саме, трајне или им се барем не може сагледати крај. Услед тога, у таквим условима и док такви услови трају, одбрана земље ће бити примарна животна потреба и услов њене егзистенције. Одбрана земље је, дакле, постулат односа у савременом свету.

б) Као што је случај и са осталим областима друштвеног живота, и односа, тако је и у области народне одбране — управо због околности да ова друштвена делатност има разноврстан садржај, велики број учесника, трајну природу и примаран друштвени значај — неопходно уредити и уређивати односе, што је учињено и што ће се чинити одговарајућим правним нормама.

Правне норме које уређују друштвене односе поводом одбране земље су веома бројне, а што је условљено:

1. Сложеношћу система народне одбране, било да се он схвата функционално (тј. с обзиром на садржај одбрамбених делатности: оружана борба, разноврсни облици борбе и отпора ван оружаних снага, цивилна заштита, производне и услужне делатности од значаја за народну одбрану и др.), било да се тај систем схвата институционално (тј. с обзиром на број носилаца и реализатора изложеног акционог садржаја: оружане снаге, цивилне заштите, радне и друге организације и њихови органи, друштвено-политичке заједнице и њихови органи).

2. Потребом да се конституишу одговарајуће обавезе грађана да би се могло остваривати функционисање система народне одбране, а те обавезе су бројне: војна обавеза, обавеза служења у цивилној заштити, радна обавеза, обавеза материјалног давања, обавеза обуке за одбрану и заштиту, обавеза заштите безбедности народне одбране и др.

3. Неопходности да се установе надлежности свих учесника у организовању и руковођењу системом народне одбране, а број ових учесника је такође велики, што је последица подруштвљености послова народне одбране која је у нас остварена. Учесници у овој делатности су: све друштвено-политичке заједнице и њихови органи, међу којима су бројни органи који непосредно обављају послове народне одбране и који се у ту

сврху и образују (органи управе надлежни за народну одбрану, савети народне одбране, штабови народне одбране и др.), затим радне и друге организације и месне заједнице.

4. Неопходности да се правно уреде послови образовања, опремања, наоружања, попуне, обучавања, употребе, руковођења и командовања оружаним снагама (Југословенске народне армије и територијалне одбране). Исто тако, нужно је било уредити односе у вези са организовањем и функционисањем система цивилне заштите кога чине јединице цивилне заштите (које се образују у свим месним заједницама, радним организацијама, а често и у већим стамбеним зградама) и бројне мере цивилне заштите као што су: урбанистичке мере заштите, мере за збрињавање настрадалог и угроженог становништва, мере заштите од рушења, поплава и пожара, мере за здравствену и ветеринарску заштиту, мере радиолошко-биолошке и хемијске заштите и др.

5. Потребом да се благовремено предвиде неопходни друштвено-економски односи које би требало успоставити и остварити у рату, за шта је неопходно припремити одговарајуће прописе у току мира.

6. Потребом да се обезбеди подмиривање народне одбране материјално-техничким и другим средствима и опремом.

7. Неопходношћу да се остварује перманентно обучавање грађана за успешно учествовање у отпору агресору и за обављање других послова од значаја за одбрану земље.

У складу са изложеним друштвеним потребама развио се систем одговарајућих правних норми.

О броју ових норми може се судити и с обзиром на то који су све органи надлежни да својим актима ове односе уређују.

У складу са начелом Устава СФРЈ о одбрани земље као неотуђивом праву и дужности народа и народности, друштвено-политичких заједница, радних организација и грађана, а сагласно њиховом општем политичком и правном положају који имају у југословенском друштвеном систему, пословима народне одбране и нормативно баве се федерација, република, покрајине, општине и радне организације. Тако, ми данас имамо веома сложену нормативну структуру у овом правном систему: од Устава СФРЈ, устава република и уставних закона покрајина, преко савезних закона из ове области (за сада — Закона о народној одбрани, Закона о ЈНА, Закона о војним судовима и Војном тужилаштву, Закона о материјално-финансијском пословању у ЈНА, Закона о дечијем додатку активних војних лица, а у припреми су — Закон о оружаним снагама Југославије, Закон о служби у оружаним снагама, Закон о војним школама и научном раду у ЈНА, Закон о пензијском и инвалидском осигурању војних лица), републичких закона о народној одбрани, веома бројних савезних и републичких подзаконских прописа (до сада имамо преко 20 савезних подзаконских прописа не рачунајући прописе Савезног секретаријата за народну одбрану) — до статута и одлука општинских скупштина, статута месних заједница и других општих аката радних организација. Са изузетком устава, уставних закона и статута као најопштијих аката у којима су садржане и правно-политичке основе народне одбране као друштвеног односа,

сви остали наведени правни акти су у целини посвећени проблематици народне одбране. О броју и врсти појединачних правних аката којима се регулише начин, садржај и време појединачног извршавања обавезе које произилазе из општих правних норми, може се судити ако се има у виду да су обавезама према народној одбрани обухваћени грађани почев од 16. па до 65, а код неких (радна обавеза напр.) и преко 65. године, и да тих обавеза по врстама има више, на што смо већ указали.

Ўвид у стање ових правних норми показаће нам да је ретко која област друштвених односа у нас уређена са више правних норми, него што је случај са народном одбраном, што је нарочито значајно имати у виду а то је довољан разлог да ова област правних норми буде третирана као посебна грана домаћег права и да се њоме организованије бави наша правна наука, све до развијања посебне научне дисциплине.

Ангажована овом проблематиком, правна наука би остваривала у овој области допринос какав иначе чини када су у питању остале гране права. Штавише, могло би се рећи да је научно ангажовање у овој грани права не само уопште неопходно у мери колико и за све друге гране права већ се то може сматрати и веома актуелном потребом, будући да је тај правни систем већ развијен и да се примењује у изложеним размерама, а да се правна наука још није озбиљније ни почела бавити њиме. Мада је област народне одбране била регулисана у нас читаво послератно доба, ипак период од почетка 1969. године, тј. од доношења новог Закона о народној одбрани, који значи радикалну примену уставних начела о народној одбрани усвојених још 1963. године — је изузетно богат нормативном делатношћу у области народне одбране. Могло би се рећи да је данашњи правни систем народне одбране настао веома интензивним темпом, еруптивно, јер је морао „пратити“ мере нашег друштва усмерене на развој новог одбрамбеног система за чијом интензивном изградњом су постојали озбиљни спољно-политички разлози.

Због таквог стања ове гране права нужно је да се наша правно-теоријска и научна мисао ангажује и то што пре да би доприносила да се тај правни систем од свог још увек почетног стадијума може успешно развијати и да може успешно остваривати своју функцију. У условима постојања великог броја правних норми различитог ранга, а које се односе на скоро све грађане и све друштвене факторе а у чијем доношењу учествује тако велики број органа, незамисливо је очекивати да тај систем норми може успешно функционисати уколико не би био редовно предмет пажње правне науке која би правна питања из овог домена посматрала и тумачила с гледишта позитивног права, тј. *de lege lata*, као и указивала на потребу његовог даљег развоја, тј. посматрала их правно-политички тј. из угла — *de lege ferenda*. Као што то чини и у другим гранама, правна наука би и овде доприносила утврђивању правне природе мноштва института, појмова и органа које ова грана права нарочито познаје. Поменимо само неке од њих: оружана борба, припадник оружаних снага, територијална одбрана, цивилна заштита, служење у цивилној заштити, указивање узамне помоћи у заштити и спасавању, способност за служење у цивилној заштити, радна обавеза, способност за вршење радне обавезе, право на одбрану земље, обавезне инструкције, ратни и развојни планови, штаб

народне одбране, савет народне одбране, јединствене основе народне одбране, непосредна ратна опасност, усаглашавање припрема за одбрану, усклађивање припрема за одбрану, посебни интерес народне одбране, командовање, руковођење, безбедност народне одбране, тајна народне одбране, реквизиција и др.

Ангажовање науке и у овој грани права захтева и потреба да она доприноси успешном уређивању многобројних „гачака додира“ ове грани права са осталим гранама права — радним, социјалним, самоуправним, имовинским, кривичним, прекршајним, финансијским, међународним и др.

Да би остваривао своју функцију, правни систем народне одбране мора бити не само адекватан потребама одбране земље као правни израз концепције о општеној одбрани и синхронизован унутар себе већ и сагласан другим гранама права. Правна наука би доприносила његовој адекватности, основној функцији коју има, његовој унутрашњој сагласности и сагласности општем правном систему земље, а тиме и уклањању или осујећивању колизије правних норми ове грани са нормама других правних грана. Својим доприносом успешном развоју и примени права народне одбране, правна наука би непосредно доприносила развоју, јачању и успешном функционисању система народне одбране у целини.

Природно је очекивати да правни факултети првенствено посвете бригу овој грани права уносећи је у своје наставне садржаје и дајући јој место и третман какав она објективно има. При овоме, правни факултети би требало да имају у виду околност да професионални правници, без обзира на ком радном месту се налазе морају бити ангажовани проблематиком народне одбране с обзиром на већ изнети принцип и праксу подуштвљавања послова народне одбране.

Др Милан Вучинић

РЕЗЮМЕ

Появилась новая отрасль национального права — право народной обороны

Югославский правовой порядок за последние годы стал значительно богаче по своему содержанию после создания юридических норм, регулирующих область оборонных приготовлений страны.

Юридические нормы в данной области являются правовым выражением концепции общенародной обороны, т.е. организации и функционирования системы народной обороны, важнейшую характеристику которой представляет богатство содержания и обобществление мероприятий по народной обороне в самых широких размерах, какие возможны в наши дни. Это обобществление приходит при большом участии граждан, включаемых в подготовку к народной обороне, и общественных факторов, ведающих вопросами народной обороны, в числе остального и в нормативном порядке.

Если ко всему сказанному прибавим еще большое число обязанностей, выполняемых гражданами, трудовыми и остальными организациями и общественно-политическими содружествами, мы приходим к выводу, что данную отрасль права составляет большое число юридических норм, содержащихся в Конституции СФРЮ, конституциях республик, конститу-

ционных законах краев, уставах общин, местных содружеств и трудовых организаций, а также в особых законах — союзных и республиканских — и в большом числе остальных актов общего характера, издаваемых общественно-политическими содружествами и трудовыми организациями, а в которых они непосредственно регулируют отношения, касающиеся, обороны страны.

Все это, в основном, аргументы, подтверждающие появление новой отрасли права, которая по своему общественному значению, по содержанию и объему норм и числу их исполнителей не отстает от остальных юридических норм нашего правового порядка. И потому естественно следует ожидать, что юридическая наука посветит ей нужное внимание, которое бы способствовало ее адекватному развитию и применению, рассматривая ее под углом и *de lege lata* и *de lege ferenda*. Тем самым юридическая наука сделала бы крупный вклад в дело укрепления системы народной обороны в целом.

SUMMARY

A New Branch of National Law Has Developed- National Defense Law

The Yugoslav legal system has lately been enriched with an important matter — i. e. the legal norms regulating the field of defensive readiness of the country.

These legal norms are the legal formulation of the concept of all-national defense, i.e. organization and functioning of the system of national defense whose main feature is the richness of its content, and the social character of the national defense. This character is effected both through the number of people engaged in the preparations for the national defense, and the number of social factors involved in the matter of national defense.

As a result of all this and of many obligations that citizens, working and other organizations and socio-political communities are bound to carry out, this branch of law consists of numerous legal norms contained in the Constitution of the SFR of Yugoslavia, constitutions of the federal, States, constitutional laws of the provinces, statutes of the communes, local communities and working organizations, and special federal and state laws, as well as in many regulations enacted by the socio-political communities and working organizations, directly regulating relationships in the defense of the country.

These are the arguments in support of the statement that a special branch of law has sprung up, which is equal to other branches of the Yugoslav legal system, as to its social significance, content, scope of norms, and the number of protagonists and executors. One can, naturally, expect that it will become a subject of the jurisprudence, so that it may contribute to its adequate development and implementation, both *de lege lata* and *de lege ferenda*. This would be an important contribution of the jurisprudence to the development of the system of national defense on the whole.

RÉSUMÉ

Le développement d'une nouvelle branche du droit national — le droit de la défense nationale

L'ordre juridique yougoslave s'est enrichi au cours des dernières années d'un contenu très important, qui est constitué par les normes juridiques par lesquelles est organisé le domaine des préparatifs de défense du pays.

Les normes juridiques dans ce domaine représentent l'expression de la conception relative à la défense nationale générale, dont la caractéristique

importante est la richesse du contenu et la socialisation des affaires de la défense nationale jusqu'aux proportions les plus larges qui sont aujourd'hui possibles. Cette socialisation se réalise tout aussi bien en considération du nombre d'hommes qui s'engagent dans les préparatifs de la défense nationale, que quant au nombre des facteurs sociaux qui s'occupent des affaires de la défense nationale, entre autre normativement de même.

Tout ceci, ainsi que les nombreuses obligations réalisées par les citoyens, les organisations de travail et les autres organisations, et les collectivités socio-politiques, a pour conséquence que cette branche du droit est constituée par un grand nombre de normes qui sont contenues dans la Constitution de la République socialiste fédérative de Yougoslavie, les constitutions des républiques fédérées, les constitutionnelles des provinces, les statuts des communes, des collectivités locales et des organisations de travail, de même que dans les lois spéciales fédérales et des républiques fédérées et dans bien d'autres prescriptions générales qui sont adoptées par les collectivités socio-politiques et les organisations de travail, par lesquelles sont directement organisés les rapports au sujet de la défense du pays.

Ce sont les armugents fondamentaux qui prouvent qu'une nouvelle branche du droit vient de se former qui, tant par son importance sociale, que par le contenu et les proportions de ses normes et le nombre de leurs promoteurs et exécuteurs, n'est pas en retard par rapport aux autres branches du droit de notre ordre juridique. C'est pourquoi il est tout à fait naturel d'espérer qu'elle sera l'objet d'attention de la science juridique qui contribuerait à son développement et à son application adéquats, en l'observant tant sous l'angle de lege lata que sous l'angle de lege ferenda. De cette manière la science juridique réaliserait une contribution importante au renforcement du système de la défense nationale dans l'ensemble.

НЕКА ХЕГЕЛОВА СХВАТАЊА О ДРЖАВИ И СВОЈИНИ

1. Насупрот антиетатистичким концепцијама енглеских и француских теоретичара природног права и друштвеног уговора, у Немачкој се јављају крајем 18. и у току 19. века проетатистичке теорије о држави. Најизразитији представник немачког идеалистичког рационализма и немачке варијанте теорије друштвеног уговора, Кант, даје други смисао слободи и у етичком и, донекле, политичком смислу. Слобода, по Канту, није могућност слободног избора нити „могућност да се чини све што не штоди другоме” (дефиниција из Декларације о правима човека и грађанина из 1791. год., чл. 4), него испољавање чисте „аутономије воље”, аутономне воље у том смислу што осим себе саме није мотивисана ничим спољним, најмање материјалним интересима (рецимо у смислу Хобса, Лока и других енглеских материјалиста и утилитариста), а једино је подређена тзв. категоричком императиву⁽¹⁾. У крајњој линији слобода је по Канту покораване дужностима које диктира категорички императив, а ова околност мора највише доћи до изражаја управо путем државе; она, додуше, настаје међусобним уговором својих грађана, али тим уговором морају доћи до изражаја не само основна права него и основне дужности грађана које проистичу из Категоричног императива. Отуда држава ни у Канта није само вештачка и механичка творевина за заштиту појединаца и сфере њихове „приватне” слободе у смислу произвољности него самостална, за себе постојећа установа и истовремено велика морална снага и морални ауторитет.

Хегелова општа философска схватања по много чему се начелно разликују од Кантових. Рецимо, док је по Канту Апсолутно, у целини узев, ван одређених граница нашег сазнања, ми „ствари по себи” можемо сазнати само у мери у којој наше уробене категорије мишљења дозвољавају. Хегел путем своје дијалектике управо жели да објасни Апсолутно, да помири ограничено са неограниченим и безграничним, нешто се ништа, постанак са престанком, део са целином, посебно са свеопштим, појаву са суштином, „биће” са „бити” или како новији философи кажу „биће” са „битком”, субјективно са објективним, човека са Богом. Но, иако је његова философија у много чему оригинална, у погледу етичких схватања надовезује се и на Канта и на Фихтеа, што и њега доводи до проетатистичких концепција још у већој мери него Фихтеа. Као Кант и Фихте, Хегел

(1) Кант је овако формулисао категорички императив: „Поступај тако да максима (тј. субјективно начело, твоје воље може бити истовремено принцип општег законодавства”.

повезује разум са етиком, слободу са мишљењем. Ако је по Фихтеу циљ делатности појединца, субјективног ја, етичко сједињење са апсолутним ја, код Хегела субјективни дух који се јавља у души, савести, и свести појединца ослобађа се и истовремено морално усавршава тек онда када се, кроз процес дијалектичког развоја, враћа у објективни дух, сједини се с њиме. А тај објективни дух у своме крајњем облику се појављује — у држави. Држава је савршенство разума, објективне моралности (*Sittlichkeit*) и слободе. По Хегелу „држава је остварење (или како философи кажу „озбиљење“, *Verwirklichung*) објективно-моралне (етичке *sittliche*) идеје — морални дух као очевидна, по себи јасна супстанцијална воља, који себе самог мисли и зна, и оно што зна и уколико зна спроводи“⁽²⁾. Остварење супстанцијалне воље, воље којом се изражава апсолутни дух, а која се разликује од појединачне „апстрактне“ (Хегел израз апстрактан узима у смислу нејасног, још неизраженог, насупрот „конкретном“, скоро обрнуто него што ми у свакодневном говору употребљавамо те изразе), коначне „позитивне“ воље или чак од самовоље или произвољности (*Willkür*), и путем које самосвест достиже до општости, у којој се остварује највиши степен слободе или, како Хегел каже, у којој слобода „долази до свог највишег права“, а крајњи циљ те слободе намеће „врховну обавезу“ појединцу да буде члан државе⁽³⁾; умност (*Vernünftigkeit*) остварена у држави јесте јединство заједничког и посебног. Држава је остварење „конкретне“ слободе која се састоји у томе што личне појединости и појединачни интереси прелазе у опште, у супстанцијални дух“, престаје супротност између општег и појединачног интереса, постиже се јединство права и дужности, знања и хтења, појединци престају да живе као приватна лица и постизање општега чине циљем своје свесне активности. Циљ државе је заједнички интерес чију суштину (супстанцију) чини одржавање посебних интереса⁽⁴⁾.

Интересантно је и једно друго одређење државе које Хегел није дао у самим Основама философије права него у прилозима (коментарима) уз те Основе у својим предавањима. У прилогу уз параграф 258. он је рекао: „Држава је за себе и по себи објективно-морална (*sittliche*) целина, остварење (озбиљење) слободе, а апсолутни је циљ ума да слобода буде остварена. Држава је дух који стоји у свету и који се у њему појављује (*sich realisiert*) са *sveshћu*, док се у природи остварује (*verwirklicht*, „озбиљује“) као двојство (*das Andere*) свог успаваног духа. Он је држава камо као у свести присутан, самог себе као постојећег свестан предмет (*Gegenstand*, не заборавимо да су код Хегела „предмети“ и идејни ентитети, шта више они су важнији предмети од материјалних, физичких). Кад је реч о слободи не сме се поћи од појединачности, од појединачне свести него од суштине самосвести; јер човеку, знао то или не, ова суштина (битност, *Wesen*) се јавља као самостална сила у којој су појединачне индивидуе само моменти. То је ход Бога у свету, што има државе. Њен

(2) *Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, herausgegeben von Georg Lasson, Leipzig, 1930, параграф 257, стр. 195.* Ласон, Хегелов ученик и следбеник, дао је комплетно здање Хегелових дела, са до онда необјављеним прилозима.

(3) Нав. књига, пар. 258, стр. 195 и сл.

(4) Нав. књига, пар. 260, стр. 202.

основ је снага ума која се остварује као воља. У идеји државе не морају да се имају у виду посебне државе, нити посебне установе, пре се мора посматрати за себе идеја, овај стварни бог". У прилогу уз параграф 75. Хегел каже: "... није у самовољи (Willkür) појединца да се извоји из државе јер је сама држава одредила да неко буде грађанин државе. Умно је предодређеност човека да живи у држави; а ако још нема државе, присутан је захтев (Forderung) ума да се она оснује..."⁽⁵⁾

Да би се ова Хегелова одређења државе боље схватила ваља још рећи неколико речи о његовом ширем схватању друштва. По Хегелу друштво није супротстављено држави, она је истоветна са друштвом, али само у одређеној, највишој фази развоја друштва. Држава је врхунац развоја друштва а истовремено и развоја света, стварности, „збиље" (наиме напном речју „стварност" преводи се и немачка „Dinglichkeit", „Sachlichkeit", „Realität"; ми ипак употребљавамо у тексту уобичајену реч „стварност" и за „Wirklichkeit"). Нижи облици друштва јесу породица и грађанско друштво, при чему је породица постављена као теза, грађанско друштво као антитеза, држава као синтеза.

2. Породица је природна организација која има „непосредни супстанцијалитет духа". Стога породицу карактерише љубав, међусобна спонтана повезаност, спонтана заједница живота и интереса. Но породица се распада а унутрашња супротност која доводи до распадања јесте тежња која се јавља са дељењем породичне имовине, нарочито деобом имовине путем наслеђивања⁽⁶⁾.

Тако се јавља грађанско друштво. Док је по рационалистима 17., 18. и 19. века — присталицама природног права, па донекле и по Канту грађанско друштво установа праведног и савршеног друштвеног уређења, по Хегелу је оно одступање, „отуђење" од „супстанцијалног духа", супротност прве фазе тог духа у друштву, породице а касније државе, негација тога духа, иако фаза у његовом развоју. „Породица прелази ... у једно мноштво породица које се међусобно углавном односе као самостална конкредна лица и стга имају само спољашње односе..."⁽⁷⁾ „Конкретно лице које је себи самом нарочити циљ а које се као целина састоји од потреба и једне мелпавине природне нужности и произвољности (Willkür) јесте принцип грађанског друштва, — али посебност лица изражава се у односу према другим таквим посебностима тако да свако лице долази до изражаја и задовољава себе само посредством другог, а истовремено просто-напросто кроз форму општости као другог принципа". „Грађанско друштво пружа у тим супротностима и њиховом остварењу истовремено приказ распуштености, и беде и физичког и моралног пропадања, што је обема заједничко"⁽⁸⁾.

У овим Хегеловим одређењима грађанског друштва дати су битни елементи онога што он замишља под грађанским друштвом. Он у концеп-

(5) Ови Хегелови прилози (*»Zusätze«*) уз његове Основе филозофије права налазе се у Ласоновом издању које наводимо. Ове прилоге из Хегелових универзитетских предавања био је скупио један други Хегелов ученик и следбеник, Едуард Ганс; вид. нав књигу стр. 349 и 305.

(6) Пар. 157, 158 и сл., 177, и други.

(7) Пар. 181.

(8) Пар. 182 и 184 и стр. 154—55 нав. књиге.

цију грађанског друштва уноси и неке елементе које су дали ранији теоретичари природног права; али то чини да би их дисквалификовао, да би им дао пејоративни смисао. Пре свега, насупрот породици и држави, грађанско друштво је механичка заједница појединаца. Сачињавају га поједини посебни субјекти, али њихова посебност није засебност, није резултат неке унапред дате независности, него се она нужно намеће јер они своју посебност као субјекти могу стећи само посредством посебности других субјеката, признајући их за такве. Није, дакле, њихова посебност и самосталност као субјеката неко њихово априорно, уз личност везано својство, још мање израз њихове слободе. То је управо израз њихове „отуђености“ од истинске „супстанцијалне“ слободе, то је израз нужности, њихових природних потреба, њиховог материјалног бића и произвољности која извире из таквог човековог бића. У складу са основном замисли Хегела о слободи о којој је већ било речи, пошто је слобода у духу и у мишаоном тоталитету, то и друштвена, људска слобода која је истовремено дата у уму, тоталном знању, тоталном духу, може се састојати само у тоталитету друштва. Грађанско друштво јесте, додуше, заједница, али не суштинска, супстанцијална заједница, него само „спољна“ и привидна. Место објективног морала (Sittlichkeit) овде влада субјективни морал (Moralität); уместо супстанцијалног права у коме се дужност поклапа са овлашћењем, у ствари са објективним моралом где право чини суштину истински слободне воље, влада „формално“, „апстрактно“, „позитивно“ право⁽⁹⁾. Хегел не сматра слободом не само материјалистичко-позитивистичка одређења слободе енглеских и неких француских теоретичара природног права по којима је слобода могућност избора у задовољавању личних интереса него чак ни Кантово схватање аутономије воље, где се воља опредељује без спољних мотива и проузроковања, подређена једино категоричком императиву. Овако схваћена слобода по Хегелу је само Willkür — произвољност, а понекад чак и самовоља. Произвољност а не права слобода влада у грађанском друштву. Но, и тако схваћену произвољност Хегел идеалистички одређује. Она служи подмирењу потреба, она се креће у области нужности коју намећу природна својства човека. Али, она не извире из спољне нужности, није условљена њоме, она извире из субјективног, у посебности налазећег духа у који је општи дух привремено отуђен.

И по Хегелу су две основне установе грађанског друштва својина и уговор. Међутим, у складу са својим наведеним схватањима Хегел не схвата својину као правну или макар правом заштићену фактичку власт над спољним стварима. Својина је — слобода човека која се отуђи од њега и у отуђеном облику „оспољити се“, осамостаљује се. Дефиницију својине даје у параграфима 41. и 42: „Лице мора дати себи једну спољну сферу своје слободе да би било идеја. Пошто се лице, као за себе и по себи бесконачна воља, налази у овом правом и још сасвим апстрактном одређењу, то ово различито што може да сачињава сферу његове сло-

(9) Вид. пар. 29. и сл. Ту напада и Кантово схватање права и друге концепције природних права по којима се правни субјективитет једног лица разграничава и његова слобода ограничава правним субјективитетом и слободом других лица тако да „може заједно да постоји свачија произвољност под једним општим законом“; вид. нав. књигу стр. 42.

боде такође се одређује као нешто што је од њега *непосредно различито и одвојиво*". „Спољне, уопште узевши, јесте за себе и по себи непосредно различито од слободног духа — једна *ствар*, неслободно, нелично, бесправно"⁽¹⁰⁾. Својина је, дакле, спољна сфера слободе (и истовремено воље, духа у већ наведеном смислу) али никако у смислу Хобса, и других енглеских и француских теоретичара природног права и либерализма. Нису својина материјална добра која омогућавају човеку остварење личне слободе, остварење његових личних права *на избор* међу различитим могућностима кретања, професије, подмирења потреба и других опредељења у личном и друштвеном животу. Код Хегела је обрнуто: спољна материјална добра, ствари, јесу само спољна сфера духа (слободе, воље), али та спољна сфера не само да не омогућује остварење слободе него значи њено спречавање, отуђење; исто онако као што је и цела *материјална* природа спољна сфера, али истовремено и отуђење објективног духа. Постојање својине је нижа фаза у кретању духа и остварења слободе, а истовремено нижа фаза у развоју друштва. Ствари, спољна материјална добра у којима се својине очитују, јесу нешто „неслободно, нелично, бесправно". У појму својине нису битне ове материјалне ствари, па ни њихова количина, њихова економска вредност, него воља и слобода лица која се кроз њих „оспољава" и „отуђује". С друге стране, својина се не очитује само у материјалним предметима него у сваком отуђењу духа, рецимо у отуђењу способности, знања, вештина (оно, дакле, што се правно-технички зове „бестелесна ствар", „умна својина" и сл.).

Из оваквог Хегеловог схватања својине произлази његово схватање уговора. Није уговор израз слободе личности, његове слободне иницијативе, његове аутономије воље (чак ни у Кантовом смислу); обрнуто, уговор је последица (а истовремено извор), продужетак (а истовремено корелација) својине, према томе и неслободе, или бар ниже фазе слободе лица и личности. Оспољавање слободе и воље појединог лица нужно ставља границе сферама оспољавања међу лицима — приватним власницима: Уговор је такође оспољавање воље (а тиме и отуђење слободе), али такав акт оспољавања воље којим „сваки власник својом вољом и вољом другога престаје бити власник..." али истовремено „то остаје и то постаје..." (параграф 74); актом уговора се измирује противуречност што „јесам и остајем утолико за себе власник који постоји за себе и који искључује другу вољу, уколико престајем бити власник у једној вољи која је идентична са другом" (параграф 72)⁽¹¹⁾. Уговор и није сагласност воља ако се воља узима у Хегеловом метафизичком смислу, него акт производности⁽¹²⁾. За Хегела, због наведеног схватања ствари као „оспољености" слободе личности, уговор има горе наведени смисао не само у случају преноса ствари као материјалних делова природе него и у уговорима о раду и делу. Путем тих уговора лица се међусобно „отуђују"; отуђују делове себе самих и истовремено се „постварују".

3. Грађанско друштво, дакле, функционише путем својине и уговора. Кретање својине и уговора у том друштву обавља се у складу са објектив-

(10) Иав. књига стр. 52. Сва места у цитатима у тексту подвукао је Хегел.

(11) Нав. књига стр. 74—75.

(12) Пар. 75, стр. 75 нав. књиге.

ним законима који су слични природним законима. То су закони политичке економије. Политичка економија је наука која „препознаје самоделатан привид умности која се налази у стварима у сфери потреба” (пар. 189). Хегел је добро познавао радове Адама Смита и законе политичке економије. У пар. 80, где износи поделу уговора, даје њихову тачну економску суштину. Он, излажући те мисли, даје и елементе схватања о кризама грађанског друштва због његовог регулационог путем стихијне понуде и потражње, иза чега стоје себични мотиви, због нагомилавања богатства на једној, и беде, на другој страни⁽¹³⁾. Ове мисли, као и схватање приватне својине као отуђења личности, много су утицали, и непосредно, на изградњу Марксове економске теорије капитализма.

Грађанско друштво ствара и јавну власт. Али та јавна власт никако није истоветна са јавном влашћу ранијих енглеских и француских теоретичара природног права и друштвеног уговора. По тим теоријама јавна власт је идентична са државом (нарочито у енглеским теоријама). Хегел, дајући дубок метафизички смисао држави, не само да одбацује такво схватање него сектор јавне власти како је схватају поменуће теорије, представља као функцију грађанског друштва. То су судство, полиција и корпорације.

Судство одстрањује повреде права. Повреда права је његова негативна, антитеза права као тезе, овлашћење друштва на казну, санкцију, јесте синтеза.

Што се полиције тиче, Хегел јој придаје већи значај него што она има у либералној држави. Уосталом, у Пруској Хегеловог времена она је имала заиста велику улогу. Хегел, поред одржавања јавног реда ставља у дужност полицији и извесне задатке које у либералној држави није ни имала: бригу о заштити здравља, спровођење обавезног школовања, мере против злоупотреба родитељске власти, комуналије, одржавање путева и т. сл. али и неке хуманитарне задатке, заштиту сиротиње. Дакле, полиција штити јавно добро које економска слобода грађанског друштва може да угрожава; између те слободе и јавног добра мора да се нађе сразмера: „Обе стране морају да се задовоље, економска слобода (*Gewerbefreiheit*) не сме бити таква да угрожава јавно добро (*das allgemeine Beste*)”, каже сам Хегел у прилогу уз пар. 326⁽¹⁴⁾.

Корпорације, удруживања произвођача по сличним гранама, помажу, пре свега, одстрањење негативних појава у грађанском друштву, нарочито у производњи, које ми данас зовемо „стихијност”. Међутим, чудна је појава код Хегела да корпорације, типичне историјске творевине феудалног друштва, узима као установу грађанског друштва. Но, не заборавимо да су корпорације у Пруској у којој је Хегел радио и живео, и која је још у суштини била феудално-апсолутистичка држава, још постојале, а одмах ћемо видети да је Хегел у својој теорији државе итекако водио рачуна о стварности ондашње пруске државе.

Неку врсту противуречности можемо наћи и у Хегеловој концепцији о својини. Хегел пишући о конкретним, у Пруској и у другим држа-

(13) О политичкој економији Хегел пише у наведеном делу у пар. 183 и сл. 189—208, 235—36.

(14) Вид. стр. 346 нав. књиге.

вама постојећим и уобичајеним установама, разликује приватну својину од јавне својине, рецимо својине јавних установа. Но у суштини својину као „оспољавање“, „отуђење“ и „постварење“ воље и слободе лица схвата као приватну својину која је својствена нижој фази развоја друштва, — грађанском друштву. Значи, у вишој фази друштва, у тзв. „супстанцијалној држави, у држави у којој се „дух враћа себи самом“, у којој ће се остварити „тоталитет“ својстава духа, у којој ће се отуђено и раздвојено сјединити са суштинским, супстанцијалним, не би смело бити приватне својине као типичне сфере „оспољености“, „отуђености“. Но Хегел не пише о томе како би изгледало то стање са гледишта својине; да ли је у тој фази потребна својина, шта би она значила и како би у таквом друштву изгледала. Ова противуречност или можда боље рећи недореченост, постоји код Хегела тим пре што он остварење идеалне државе, остварење тоталитета духа у друштву види у оновременој Пруској⁽¹⁵⁾, у Пруској, чврстом члану Свете алијансе која је, као што је познато, после победе над Наполеоном имала задатак да сачува постојећи или поново успостављени феудално-апсолутистички поредак у Европи. Додуше, Пруска је на европском континенту због ранијих рефорама просвећеног апсолутизма и неких либерално настројених државника пре Наполеоновог пада била у оно време најнапреднија земља на европском континенту (дакле, осим Енглеске) и погледу политичког уређења; ипак је у основи имала феудално-апсолутистички поредак. И Хегел дозвољава да, поред оствареног апсолутног духа у Пруској упоредо постоји и породица и грађанско друштво. Што се тиче грађанског друштва, у својим радовима препоручује проширење личних слобода грађана, као и њихове економске слободе, њихово политичко представљање у парламенту у оквиру монархије, значи устав и уставну монархију, дакле један степен конкретног државног развоја који Пруска тада још није била постигла. Но при томе оправдава и економску неједнакост међу грађанима јер та неједнакост подстиче на штедњу и марљивост, према томе, опет оправдава постојеће стање у Пруској. У прилогу уз пар. 49. Хегел каже: „... Расподела добара не може бити једнака јер имовина (Vermögen) зависи од марљивости која у кратком времену нарушава сваку једнакост... Нетачна је тврђња да праведност захтева да свачије својине буду једнаке...“⁽¹⁶⁾

Но, да код Хегела нема тих недоречености и противуречности, не би се његови следбеници поларизовали у сасвим супротне струје приликом тумачења његових мисли. Што се тиче својине, Маркс је извукао нужне консеквенције схватања о њеној отуђености и о отуђености човека помоћу ње у грађанском друштву, и о потреби колективне својине до које ће у друштвеном развоју нужно довести приватна својина, као предуслову стварања интегралног, „разотуђеног“, људског друштва (а не државе као код Хегела).

4. Видели смо у првом ставу овога рада како Хегел одређује државу. То одређење предвиђа коначно остварење идеје у држави која се, оту-

⁽¹⁵⁾ О овом питању, о односу Хегела према ондашњој Пруској, види Ласонов увод у наведеној књизи, нарочито стр. XLII и LXXXI и сл.

⁽¹⁶⁾ Нав. књига стр. 297.

Ђена, налази у посебним појавним облицима духа у његовом кретању кроз свет. Држава је „иманентни циљ“ (пар. 261) тих посебности, и кад се тај циљ оствари, држава „има своју снагу у јединству свога општег и коначног циља и посебних интереса индивидуа“ (пар. 261); постиже се стање у коме се права појединаца поистовећују са њиховим дужностима, у коме појединци постижу своју слободу у тоталитету државе. То је држава у идеалном смислу, супстанцијална држава, то је остварени Дух кроз државу — то је држава у правом, *унутрашњем* смислу.

Међутим Хегел, како је речено, дајући одређење идеалне, супстанцијалне државе, сместио је ту државу у историјску стварност ондашње Пруске у којој је „грађанско друштво“ у погледу личних слобода у обичном „позитивистичком“ смислу било мање развијено него, рецимо, у Енглеској, САД (бар у северним државама) или чак по нечему у побебној Француској, дакле, друштво које супстанцијална држава треба да превазиђе. Организацију државе према овом грађанском друштву Хегел назива „*спољашња*“ држава. „Према сфери приватног права и приватне добробити, породице и грађанског друштва, држава је спољна нужност и према њима виша сила од чије природе зависе њихови закони и којој су потчињени и од које су зависни њихови интереси...“ (пар. 261). У том свом својству држава се јавља и као јавна власт коју нужно намеће приватна сфера друштва (грађанско друштво) и као организација јавних установа у којима се јавна власт јавља и из којих она извире. Морамо рећи да су те установе идеализоване и демократски дотераније (него што су у стварности биле) установе ондашње Пруске. Ако је, дакле, Хегел у дубини своје философије револуционаран, предвиђајући нагле револуционарне промене кроз дијалектичке скокове у кретању нижег ка вишем, у својој конкретној философији права испада као конзервативац. Чудно је, и то је један од узрока разним и различитим тумачењима његових замисли по његовој смрти, да се таквом, у дубини скривеном револуционарном философијом оправдавају конзервативне установе из феудалног континуитета израсле, апсолутистичко-бирокупске, Пруске.

Те установе су, пре свега, монархија. Додуше, Хегел има у виду уставну монархију, а у његово време Пруска још нема устав. Но и у замисљеној уставној монархији владар није само један од основних носилаца власти, поред законодавне и управне, него управо његова власт изражава тоталитет државе (пар. 275), а суверенитет државе (као „самог себе свестан субјективитет“) изражава се у личности владара (пар. 279, 293 и други). Парламент није предвиђен као скуп непосредних представника грађана него као сталешко представништво, и то као дводомно; парламент не треба да буде представљање „апстракција и атомистичких представа“ грађанског друштва, он треба да представља „битне сфере“ друштва (пар. 311). Највиша одлука, међутим, и у законодавству припада монарху (пар. 300). Управна власт је такође у суштини саветодавни и извршни орган монарха. Што се јавног мњења тиче, док се у либералистичким демократијама оно узима као одлучујући чинилац у политичком животу, Хегел има да се таква“⁽²¹⁾. Владар изражава дух који обитава у народу: „народ је без мисли: „Ударати зна маса, ту је она достојна поштовања; суђење јој јадно

успева⁽¹⁷⁾. У пар. 318. каже: „Пошто оно (т.ј. јавно мњење) нема ни мерило за разликовање, ни способност да подигне супстанцијалну страну у себи до одређеног знања, независност од њега први је формалан услов да се учини нешто велико и умно (како у стварности тако и у науци)“; а у прилогу уз тај параграф каже: „У јавном мњењу има свега што је погрешно и истинито, али пронаћи у њему истинито, посао је великог човека“⁽¹⁸⁾. Сличан је његов став и према слободи штампе; у пар. 319. каже: „Дефинисати слободу штампе где се говори и пише шта се хоће било би паралелно са значењем слободе уопште да се ради шта се хоће. Овакав говор спада у необразовану сировост и површност представа (замисли)...“⁽¹⁹⁾

Можемо рећи да Хегел о тим државним установама има платоновско-аристократска схватања; оваква схватања сасвим су у складу са његовим општим философским схватањима по коме Дух не долази до „самосвести“ подједнако код свих људи, него највише код философа. Хегел, додуше, не сматра да државом морају управљати философи, као што је чинио Платон, али превагу ипак даје аристократском принципу: обдарени људи (како бисмо данас рекли, елита) на челу са монархом треба да управљају државом.

Наиме — и сад прелазимо на извесне моменте унутрашњег, суштинског, „супстанцијалног“ Хегеловог одребења државе — монарх по Хегелу није обичан човек. У њему се персонификује савршена умност коју држава изражава. Додуше, то по Хегелу намеће монарху обавезу да не ради самовољно него да се саветује са одређеним установама пре доношења одлуке⁽²⁰⁾. Но, и поред те противуречности између физичке, обично-људске личности монарха и високе идеје државе коју представља („појам монарха је најтежи појам за размишљање...“), ипак „најпогоднија је представа да се права монарха базирају на божанском ауторитету и да се посматрају као таква“⁽²¹⁾. Владар изражава дух који обитаву у народу: „народ је без свог монарха... неуобличена маса...“ па даље, образлажући ову мисао, наводи: „јер све радње и стварност имају свој почетак и своје довршење у одлучујућем јединству једног вође-зачетника (Anführer)“⁽²²⁾.

Према томе, Хегел не само да не супротставља суверенитет народа суверенитету владара него и једно и друго, нарочито у смислу „унутрашњег“ одребења појма државе и суверенитета, узима као јединство. Наиме, ваља да се подсетимо да Хегел уговор, ову „несавршену“ установу грађанског друштва, одбацује као извор постанка државе, а тиме и целу механичку теорију либерално-демократских присталица учења о друштвеном уговору. Место „механичке“ теорије по којој је држава вештачки и случајни збир људи, он поставља тзв. органску теорију по којој и држава и народ који је сачињава представљају један организам; додуше, организам различит од материјалистичко-органске теорије друштва коју ће касније

(17) »Zuschlagen kann die Masse, da ist sie respektable; Urteilen gelint ihr miserabel. — Вид. нав књигу стр. 257.

(18) Нав. књига, стр. 258 и 368.

(19) Нав. књига, стр. 258.

(20) Нав. књига стр. 360.

(21) Нав. књига стр. 229.

(22) Пар. 279, стр. 230. и 231 нав. књиге.

дати енглески философ и социолог Херберт Спенсер, (који друштво сматра панданом биолошког организма). Схватање Хегела о држави и народу као организму проистиче из његовог наведеног, са његовом општом философијом повезаног схватања, да је суштина света, а тим пре и друштва дух који тежи ка тоталитету субјективних свести и воља у општој самосвести духа. Стога и органско у држави и народу јавља се као „народни дух“⁽²³⁾. Свака држава, дакле, истовремено изражава и одражава и одређени народни дух. Додуше, постојање разних држава и разних „народних духова“ опет одуара од тежње светског духа ка општости, ка тоталитету. Извесна је противуречност код Хегела кад каже да Пруска или Немци имају свој сопствени народни дух, а да је ипак светски дух дошао до свог савршенства у ондашњој Пруској. Додуше, он ову противуречност покушава избећи тврђом да су народни духови „елементи постојања општег духа“ (пар. 341); али не предвиђа једно стање у коме ће се цело човечанство стопити у једну државу (као што је Кант, полазећи од својих сопствених философских претпоставки био предвидео, и што је учинио Маркс, инспирисан Хегелом, додуше не у светској држави него у светском, интернационалном, од светског пролетаријата створеном друштву) у коме би се народни духови стопили у светски дух. На крају свог дела, објашњавајући кретање светског духа кроз историју, износи схватање да у појединој еписи светске историје поједино царство — истовремено дух одређеног народа — најверније испољава највиши домет кретања светског духа у одређеном моменту. Та четири царства јесу: оријентално, грчко, римско, и германско; та четири царства истовремено очитују четири принципа светског духа (пар. 353) који се постепено испољавају. Највиши принцип у коме се отуђени дух коначно враћа свом „првом супстанцијалитету“ — остварује се управо у германском царству (пар. 353—358).

Да ли је Хегел Пруску сматрао зачетком неког будућег евентуалног Немачког царства? У његовим радovima се не може наћи доказ за то. Али да су многи каснији немачки философи, теоретичари државе, писци, уметници и политичари тако схватили „германско царство“ и његову евентуалну цивилизаторску улогу у свету, сасвим је неспорно (као што су већ многи на то, па и Лукач у својој младости, указивали). Хегелово учење о народу као организму (иако о држави и народу као врсти организма, али не и као одразу „духа“, можемо наћи неке елементе већ и код Монтескијеа и Сен-Симона) и о „народном духу“ искористила је, рецимо, реакционерна тзв. историјска школа у праву, историји и осталим друштвеним наукама. Но, има и неких других Хегелових мисли из којих су таква реакционална схватања касније црпла подршку. Хегел није предвиђао неку наддржавну организацију (као својевремено Хуго Гроције) која би, евентуално у име „тоталитета светског духа“ решавала међународне спорове. Штавише, он оправдава рат као средство решавања међународних сукоба (пар. 337). Додуше, има у виду само „оправдан рат“, који се води због повређене или угрожене добробити државе (пар. 337). Но на неким ме-

(23) Хегел о народном духу и о држави као организму пише у наведеном делу на више места, на пример у пар. 3 („национални карактер народа“), 33, 271—72, 276, 302, 331, 341, 532, 354 (где чак спомиње „норданјски“ принцип).

стима даје рату сасвим потврдно значење у животу народа и државе:”... Стога рат има више значења јер преко њега... одржава се морално здравље народа према њиховој равнодушности према учвршћивању коначних одређености, исто као што кретање ветрова чува море од трулежи у које би га ставило једно трајно мировање, као што би ставио и народе један трајан или чак вечан мир⁽²⁴⁾.

5. Већ је споменуто да се Хегелова философија државе потпуно уклапа у његову општу философију. Хегелова философија је рационална метафизика која има и свој чисто теолошки вид. И заиста Хегел је, као и многи други немачки философи и друштвени теоретичари, почео свој теоријски рад теологијом. Његови радови са теолошког гледишта још се и данас цене у протестантској (лутеранској) теологији. Његов први рад Дух хришћанства и његова судбина (написан 1798—99 год, а први пут објављен тек 1907), супротставља старозаветни јудаизам, прво грчком духу који Хегел уздиже на рачун јудаизма, а затим хришћанству. Јудаизам по њему, изражава се у подвргавању Мојсијевим законима који намећу „позитивистичка“ правила и који не изражавају моралну целовитост човека; награда за подвргавање тим правилима јесу материјалне користи на овој земљи. ⁽²⁵⁾ Насупрот томе Исус доноси виши облик религије, морални принцип по коме људи нису робови позитивно постављених, појединачних закона, него по коме се закон испуњава у љубави према Богу, у јединству божанског и људског. Није битна физичка, материјална страна човека, него духовна. Исти је живот и у божанском и у људском због тога што је дух и у човеку истовремено божански, и управо због таквог духа човек може да схвати Бога и да буде обухваћен у Богу.

Дух је, дакле, суштина и у човеку и у свету ван њега. Но, ту не постоји двојство између субјекта и објективног света, између свести и материје. Хегел је путем своје генијалне (иако приликом примене на чињенице често вештачки постављене и извештачене) дијалектике покушавао да сједини ове, до онда непомирљиве супротности у философији. Овај Хегелов Дух у суштини је веома сличан Платоновим идејама и хришћанском Богу. И у његовој концепцији државе има елемената и Платоновог учења о држави, и средњовековних хришћанских теорија Августина и Томе Аквинског. Платон сматра државу највишом идејом а на сличан начин је посматрају и Св. Августин и Тома Аквински. Разлика је у томе што, док код Платона држава, као и сваки предмет на овом материјалном свету, у правом савршенству постоји само у свету идеја, а код Св. Августина и Томе Аквинског, слично томе, на небу, у „Божјој држави“, при чему је ово земаљска држава, макар и најбоља, само несавршени одраз идеалне државе

(24) Пар. 342, стр. 263 књиге.

(25) Такав Хегелов став према јудаизму инспирисао је и младог Маркса да напише Јеврејско питање у коме и он сматра да ондашња либерална буржоасија изражава дух јудаизма. Вид. А. Гамс, Библија у светлу друштвених борби, 1970. стр. 201. и сл. Додуше у Марксово време наведена Хегелова књига није још била објављена; но Хегел наведена схватања о односу јудаизма и хришћанства заступа и у другим својим радовима. С друге стране Хегел се у практичном животу залагао за равноправност Јевреја који тада у Пруској, као и у већини других европских земаља, нису били изједначени у својим правима са осталим становништвом.

— Хегел „небеску”, идеалну, државу доводи на земљу. Затим, док католици Св. Августин и Тома Аквински узимају да је идеална држава дата у Божјем откровењу, протестант Хегел налази је у уму, иако је и ум обухваћен Духом.

То што Хегел, насупрот калвинистима Х. Гроцију, Хобсу и Локу који, инспирисани Старим заветом, државу виде у „пуританском” елементу друштвеног уговора, — државу види у тоталитету (Духа, воље и слободе у Духу, итд.), такође представља враћање платонистичкој и средњовековно-хришћанској концепцији државе. Док су Гроције, Хобс, Лок, француски рационалистички енциклопедисти и каснији англо-саксонски теоретичари државе и друштва човека одвојили од Бога (опет, слично староветној концепцији) и као такву, „слободну”, индивидуу учинили основним чиниоцем своје судбине и судбине друштва у којем живи, Хегел је човека (слично старој Грчкој и средњовековно-хришћанској концепцији), поново повезао са Богом, учинио га је зависним од једне силе, од једног принципа јачег од њега самог, и њему надређеног чак иако се „с њим сједини”.

Др А. Гамс

РЕЗЮМЕ

Некоторые взгляды Гегеля на государство и собственность

Гегель больше всего пишет о государстве и праве в своем труде „Основы философии права”. Его понимание государства, права и собственности вытекает из его общих философских мировоззрений. В противоположность теоретикам естественного права, рассматривавшим государство исключительно созданием людей, результатом общественного соглашения, Гегель считает государство организмом и высшей фазой общественного развития. По Гегелю государство является одновременно и высшей фазой развития абсолютного духа, развивающегося и в истории и в обществе по одним и тем же законам диалектики. Государство соединяет в себе в своей всеобъемлемости особенности и разные духовные, моральные и сознательно принятые ограничения. Оно таким образом означает соединение частных интересов с общими. Личность в государстве получает и высшую степень свободы, не означающую однако возможность поступать по своему усмотрению и возможность делать выбор, а означающую лишь совпадение прав и обязанностей отдельных лиц в всеобъемлемости духа. Собственность не заключается в присвоении продуктов производства, что является лишь последствием собственности. Собственность — это отчужденная духовная сфера, внешне выраженная, и отсюда свобода и воля отдельных лиц является неполной. Договор является следствием понимаемой в таком разрезе собственности. На собственности и на договорах основывается „гражданское общество”, кажущееся единство, имеющее целью удовлетворение эгоистичных человеческих потребностей. По сравнению с „субстанциональным” государством „гражданское” общество является низшей фазой общества.

Гегель противоречит себе, считая, что идеальное государство получило свое осуществление в лице Пруссии, которая хотя в то время и была прогрессивнее остальных государств на европейском континенте, но в основе являлась феодально-абсолютистической монархией, имевшей в своем со-

ставе и „гражданское общество” и частную собственность. Маркс, переработав и развил то прогрессивное, что содержалось в трудах Гегеля, в своем учении сделал выводы из этих противоречий Гегеля, выдвигая учение о коллективной общественной собственности и интегральном человеческом обществе, являющимся результатом революционных преобразований.

SUMMARY

Some Hegel's ideas on State and Ownership

Hegel mostly wrote about state and jurisprudence in his book «Fundaments of philosophy of Law». His concepts of state, law and ownership dovetail into his general philosophic propositions. Contrary to the theoreticians of natural law, who consider state as an artificial creation of man, a result of the social convention, Hegel finds that state is an organism and supreme phase of social development; it is at the same time the supreme phase of the development of an absolute spirit that moves both through nature and society under the same laws of dialectics. State incorporates in its totality of peculiarity, different spiritual, moral and voluntary partialities, and limitations, it means merger of particular interests with general ones. In the state the individual achieves the greatest degree of freedom, which does not imply possibility of arbitrary behaviour, or possibility of choosing, but coincidence of powers and duties of individuals in the totality of spirit. Ownership is not appropriation of external objects, the latter only a consequence of ownership. Ownership is an alienated spiritual sphere, external and therefore incomplete freedom and will of individuals; contract is the consequence of such a concept of ownership. «Civic society» is founded on ownership and contract, an apparent unity with the purpose to satisfy selfish human needs. If compared with «substantial» state, «civic society» is a lower phase of society.

Hegel's contradiction lies in his belief that ideal state has been already achieved in the then Prussia, which although at that time more progressive than other states in Europe, was in fact a feudal and absolute monarchy encompassing both the «civic society» and private ownership. Marx, inspired by Hegel, drew the consequences of Hegel's contradictions in his teachings of collective all-social ownership and integral, universal human society as the result of revolutionary movements.

RÉSUMÉ

Quelques conceptions de Hegel sur l'état et sur la propriété

Hegel a principalement traité la question de l'Etat et du droit dans son oeuvre «Précis de Philosophie du droit». Ses conceptions de l'Etat, du droit et de la propriété s'enchaînent dans ses conceptions philosophiques générales. Contrairement aux théoriciens du droit naturel qui considèrent l'Etat comme une oeuvre artificielle, comme résultat du contrat social, Hegel considère que l'Etat est un organisme et la plus haute phase du développement social, il est en même temps la plus haute phase du développement de l'esprit social qui évolue à travers la nature et à travers la société d'après les mêmes lois de la dialectique. L'Etat unifie dans son sein dans sa totalité les particularités et les différents éléments partiels et limitatifs spirituels, moraux et de volition, il signifie l'unification des intérêts particuliers avec l'intérêt général. Dans l'Etat l'individu réussit à atteindre le plus haut degré de liberté, ce qui ne veut pas dire qu'on peut faire ce qu'on veut, ni la possi-

bilité de se déterminer en faveur d'une chose plutôt qu'en faveur d'une autre, mais la coincidence des pouvoirs et des devoirs des individus dans la totalité de l'esprit. — La propriété n'est pas l'appropriation des objets extérieurs, ce n'est que la conséquence, de la propriété. La propriété est la sphère spirituelle aliénée, la manifestation externe et en conséquence incomplète de la liberté et de la volonté de l'individu; le contrat est la conséquence de la propriété ainsi conçue. Sur la propriété et le contrat est fondée »la société bourgeoise«, l'unité apparente, qui a pour but la satisfaction des besoins égoïstes des hommes. En comparasion avec l'Etat »substantiel«, »la société bourgeoise« est une phase inférieure de la société.

La contradiction chez Hegel consiste en ce qu'il considérait qu l'Etat idéal est déjà réalisé dans la Prusse de cette époque, quoiqu'elle fut en ce temps-là plus avancée que les autres Etats sur le continent européen, néanmoins, dans le fond c'était une monarchie féodale absolutiste qui comprenait dans sa structure aussi »la société bourgeoise« et la propriété privée. Marx, dans ses oeuvres inspirées par Hegel, a tiré les conséquences dans sa doctrine de ces contradictions de Hegel par sa doctrine sur la propriété sociale générale collective et la société humaine universelle intégrale en tant que résultat des mouvements révolutionnaires.

ПРАВО СТРАНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Савезним законом о измјенама и допунама Закона о средствима при вредних организација од 12. јула 1967⁽¹⁾. у нашем законодавству први пут се предвиђа могућност страних инвестиција у облику тзв. „заједничких улагања” страних и домаћих подuzeћа у југославенска подuzeћа тј. омогућује закључивање уговора са страним фирмама о заједничком подухвату познатом као joint venture. Југословенско законодавство се према томе одлучило за један облик директних инвестиција, замишљених за успостављање трајнијег заједничког пословног интереса саговорача, за разлику од до тада познатих и допуштених облика сарадње са страним партнерима чија је карактеристика одвојен властити интерес на властити ризик.

Из увјета за регистрацију уговора о joint venture разабире се сврха законске мјере: повећање производње, продуктивности и извоза, увођење савремене технике, технологије и организације производње и пословања. Тежи се, дакле, повећању ефикасности привреде путем побољшања технологије, али и организације производње и пословања. Очекује се стога економски и психолошки учинак страних улагања ове врсте, а посредно и друге предности, као што је развој комплементарних индустријских грана, побољшање вањске трговине и др.

Иако је од доношења тих прописа прошло више од четири године, са гледишта законодавне технике не би се могло рећи да се ова законска материја усталила. У „довјесном” развоју треба навести да је, осим темељног прописа којим се институт joint venture уводи у наше право, донесено и неколико других прописа објављених у истом броју Службеног листа СФРЈ, те да је касније дошло до промјена од којих посебно треба указати на Амандман XXII Савезног устава и то точ. 4, те на Закон о измјенама и допунама Закона о средствима радних организација⁽²⁾ као и на Закон о измјенама и допунама Закона о девизном пословању⁽³⁾. Ови прописи чине организациони оквир страних инвестиција. Међутим, на послове ове врсте примјењује се и низ других савезних прописа јавног и приватног права⁽⁴⁾.

(1) Службени лист СФРЈ 31/67.

(2) Службени лист СФРЈ 34/71.

(3) Службени лист СФРЈ 33/71.

(4) А. Голдштајн: Право страних инвестиција у Југославији, Загреб 1971, стр. 17.

Уставни поредак установањен амандманима на Савезни устав проширит ће број прописа који ће доћи до примјене на joint venture и то како на подручју јавног, тако и на подручју приватног права, јер ће републике бити овлашћене на прописивање онога што је до сада искључиво или претежно била надлежност Федерације. Овакова правна ситуација има одређене импликације, па ће бити нужно размотрити de lege ferenda мјере које ће допринијети унапређењу циљева законодавства на овом подручју.

Joint venture је правни посао с међународним елементом, јер је инвеститор странац. Осим тога, тај се посао сврстава међу атипичне правне послове аутономног међународног трговачког права. Ако се томе дода да се у правилу ради о дугорочнијим пословним аранжманима повезаним с већим улагањима, онда се види да се ради о комплексним пословима своје врсте. Карактеристика тих послова јесте, да треба наћи задовољавајућа рјешења у спајању домаћег законодавства и правне праксе с међународним правом које се развија у посебну грану познату као право међународних инвестиција. То изазива потребу да се примјене међународни стандарди приликом правног регулирања, као и приликом интерпретирања прописа и уговора. Управо код тумачења уговорних одредаба треба поћи од двије чињенице: тумачења одредаба уговора и попуњавања празнина у уговору. Тешко је, наиме, код било којег уговора очекивати да ће бити до те мјере потпун да ће функционирати као self — regulatory. То ће поготово вриједити за уговор са страним инвеститором о joint venture иако се ти уговори закључују увијек у писменом облику и замишљају довољно прецизирани. У једном и у другом случају треба водити рачуна о међународном праву, приватном и јавном, о међународним узанцама и међународној пословној пракси. Наши прописи говоре о „заједничким улагањима” страних и домаћих партнера у домаћа подuzeћа у Југославији. Тај термин није довољно прецизан, јер — ако није друкчије речено — стране инвестиције укључују улагања која страном инвеститору дају могућност стицања права власништва, port — folio инвестиције, средње и дугорочне кредите за увоз опреме. Инвестиције у међународном праву могу се дефинирати као пословни подухвати који укључују сва права и интересе у погледу власништва или посједа некретнина или покретнина, те тјелесних ствари и права. Термини „инвестиције” и „власништво” третирају се као синоними и покривају све облике интереса и власништва⁽⁵⁾.

Под инвестицијама у иностранству неки подразумеивају свако дугорочно или краткорочно кретање капитала, па се и извоз капитала сматра инвестицијама у иностранству⁽⁶⁾. Потребно је зато поближе одредити што се по нашем праву сматра страним инвестицијама, јер су, на примјер, код нас недопуштени такви облици страног инвестирања који укључују власништво страног партнера на некретнинама, па и на покретнинама уложеним у домаће подuzeће с изузетком ствари датих домаћем подuzeћу под придржајем права власништва. Исто су тако недопуштене, заправо немогуће, port — folio инвестиције.

(5) G. Schwarzenberger: *Foreign Investments and International Law*, London 1969, стр. 17.

(6) C. K. Hobson: *The Export of Capital*, London 1963, стр. 1—2.

Извори инвестиционог права. — Подјела прописа о страним инвестицијама је вишеструка. Са гледишта домаћих прописа та се подјела може извршити на:

- а) домаће јавно право, и
- б) домаће приватно право.

Под домаћим јавним правом подразумевају се прописи којима се уређују статусна питања домаћих предузећа, режим улагања и сви други прописи управног права који долазе у обзир као што је девизно право, пореско право, радни односи, царинско право и др.

Под домаћим приватним правом подразумевају се првенствено прописи облигационог права, али и сви други прописи приватног права који се примењују на ову врсту послова изравно или сходно.

Није могуће прецизирати даље на присилне и диспозитивне прописе, јер док су прописи управног права присилне нарави, прописи обвезног права, па и остали приватноправни извори — иако претежно диспозитивне нарави — имају и присилних правних одредаба.

Посљедица је ове подјеле у слиједећем. Прописи јавног права чине правни оквир за joint venture послове како у погледу могућности заснивања (статусни прописи), тако и у погледу опсега и увјета пословања.

Прописи обвезног права дају напротив најширу могућност аутономног уређења међусобних односа партнера, те због диспозитивности допуштају одступања према нахођењу странака. Управо на овом подручју поједини уговори варирају од струке до струке, па и овисно о другим категоријама као што је величина и дужина инвестирања.

Потребно је, осим тога, извршити још једну подјелу и то на:

- в) домаће право и иноземно право, те
- г) међународно право инвестиција.

Због снажног иностраног елемента код уговора ове врсте мора се водити рачуна о међународном праву које ће доћи у обзир.

Нужно је стога хармонично тумачити цијелину присилног права земље домаћина и међународног инвестиционог права.

Још једна карактеристика разликује ову врсту послова од уобичајених трговачких трансакција. Већ је за сваку међународну трговачку трансакцију значајно да се испреплићу норме приватног и управног права које треба примјенити. Код joint venture реч је о комплексном послу на који се примјењују прописи трговачког, грађанског, те управног права, јер у већој мјери долазе до примјене прописи девизног и пореског права, затим прописи из подручја рачуноводства и други специјални регулативи. Примјена прописа и интерпретација уговора претпостављају, дакле, усклађивање ових разнородних прописа који се међусобно прожимају и рефлектирају на јединствену пословну трансакцију.

Са гледишта међународног права које се односи на стране инвестиције треба истаћи да се оно углавном бави правима инвеститора у земљи у којој се налази предузеће у које инвестира, а посебно заштитом од национализације и експроприације. Даље се ово право бави трансфером ка-

питала и добити и прописима који се односе на олакшице у погледу уговарања арбитраже за случај спора из инвестиционог уговора (?).

Постоје различити приједлози и нацрти конвенција за регулisaње страних инвестиција⁽⁸⁾, а међу њима треба истаћи нацрт О.Е.Ц.Д., јер тај нацрт формулира начела међународног права која су се искристализирала у овој правној области⁽⁹⁾. Заједничко је тим нацртима то што се претежно баве сличним проблемима у вези са национализацијом и експропријацијом. Занимљиво је да је уз остале пројекте, пројект Европског вијећа за доношење инвестиционог закона требао предвидјети права и дужности инвеститора и дужника, као и друге увјете који треба да допринесу стварању и одржавању инвестиционе климе. Међународна унија адвоката, пак, на свом конгресу одржаном у Келну 1958. заузела је у једној резолуцији став да је за стране инвестиције „међународно право врховни ауторитет”, и да начело *pacta sunt servanda* треба примјенити код специфичног ангажирања државе према странцима.

Набрајање различитих пројеката има за сврху да се види: 1. до које је мјере постигнута опћа сугласност у погледу заштите страних инвестиција и 2. да се покаже да се сви ти захтјеви односе на подручје јавног права, углавном на осигурање тзв. инвестиционе климе.

У погледу облигационог права наша пракса и теорија стоје на становишту да су уговорне странке слободне да изаберу било које материјално право као мјеродавно за свој уговор (*the proper law of the contract*). Избор не смије бити учињен *in fraudem legis* и ту је граница аутономији воље. Напосе није потребно да је изабрано право у некој вези с уговором.

Честа је пракса наших подuzeћа, а и иноземних партнера да прихваћају материјално право Швицарске као мјеродавно право за свој уговор. Тиме се постизава да се изабере право треће земље, а осим тога то је право савремено, припада истом систему којему и наше и у погледу кодификаторне технике представља врхунско достигнуће.

Југославенски извори права страних инвестиција. Полазећи од споменутих међународних извора потребно је изложити наше изворе инвестиционог права мјеродавне за инвестиције у земљи и утврдити у којој мјери одговарају међународним стандардима.

Начелно, с гледишта међународног права, страна имовина подлијеже домаћем праву суверене државе у којој се налази. Али, иако суверена држава не може себе обавезати да неће извршавати своја суверена права, она ће у вршењу тих права водити рачуна о међународном праву, јер је својим прописима омогућила и подстрекнула стране инвеститоре да инвестирају.

Сама чињеница да је савезним законом омогућено страно инвестирање повлачи одређене посљедице. Касније је ова материја добила и ус-

(7) C. M. Schmitthoff: *Transnational Trade and Investments, u World Peace through Law — the Geneva World Conference, Geneva 1969*, стр. 263.

(8) M. Brandon: *An International Investment Code: Current Plans, Journal of Business Law, London 1959*, стр. 7. и сл.

(9) C. M. Schmitthoff: под 7, стр. 274 и А. Голдштајн, под 4, стр. 29—30.

тавну категорију. Уставним амандманом XXII предвиђено је у првом ставу тачке 4. да:

„Организације удруженог рада могу средства друштвене репродукције улагати у иноземству и користити се средствима страних особа, под увјетима и у границама утврђеним савизним законом.”

Из ових уставних одредаба произлази да се страно инвестирање у нашу земљу гарантира Уставом и да је регламентирање придржано у савезном законодавству. Из дикције наведеног Амандмана да се домаћа подuzeћа могу користити средствима страних особа „под увјетима и у границама утврђеним савезним законом”, произлази да се мисли управо на прописе јавног права којима се регулирају стране инвестиције.

Дословно узевши и граматички тумачећи из наведене одредбе уставног амандмана не види се јасно да се односи на joint venture. Да се мислило на joint venture произлази из ријечи да наша подuzeћа могу средства „улагати” у иноземству, дакле „користити се средствима страних особа” уложених код нас. Да је реч о joint venture произлази из другог става исте тачке уставног амандмана којим се прописује да:

„Права стране особе на средства која улаже у организацију удруженог рада у земљи не могу се након закључења уговора умањити законом или другим актом.”

Овај, други став уставног Амандмана садржи уставну одредбу о апсолутној забрани ретроактивности прописа у материји страних инвестиција.

Тиме ја у наше уставно право унесена изнимка у односу на опће правило савезног Устава изражено у члану 154. и то у ставу другом. Савезни устав наине у првом ставу тога члана забрањује повратно дјеловање прописа и других аката, али у другом ставу дозвољава да се само законом може одредити да поједине његове одредбе и прописи донесени на основи таквих одредаба имају повратно дјеловање. Амандман XII не допушта примјену другог става члана 154. савезног Устава на уговоре о страном инвестирању у земљи.

Питање је само докле досеже ова уставна одредба изражена наведеним Амандманом. Ради се, наине, о савезним уставним одредбама и о томе да се границе и увјети страног инвестирања имају регулирати савезним законом. Чини се несумњивим да се, како уставне гаранције, па тако и забрана ретроактивности, односе не само на савезно законодавство већ на цјелокупно законодавство које се има примјенити на стране инвестиције. У другом ставу тачке 4. наведеног уставног Амандмана говори се наине о томе да се након закључења уговора не могу умањити права стране особе „законом или другим актом”. Те се ријечи морају тумачити тако да се забрана односи на свако погоршање правне ситуације услед ретроактивности прописа. Иначе би наведена уставна гаранција била ослабљена кад се узме у обзир могућност примјене републичких прописа јавног и приватног права већ по садашњем стању расподеле надлежности између Федерације и републике, а поготово у будуће.

С тим у вези одмах се намеће питање могућности двојног законодавног регулирања већ с обзиром на то да ли се ради о страниј инвестицији или о домаћој трансакцији, макар и истоврсног карактера. Оваје је потребно указати на значајну одлуку Уставног суда Југославије који је сузио могућност повратног дјеловања закона односно заузео став о томе кад се по другом ставу члана 154. савезног Устава може прописати нешто са повратним дјеловањем. По становишту Уставног суда Југославије „кориштење овлаштења из тог члана” за законодавца није неограничено. Уставни суд је пошао од смисла уставне забране ретроактивности закона, а то је правна сигурност. Због тога прописивање повратног дјеловања закона мора бити изузетно и оправдано. Као уставно начело може се узети опћи интерес који оправдава односно захтјева прописивање повратног дјеловања закона, и оно представља уставом дату границу овлаштења законодавца из члана 154. Према томе, по становишту Уставног суда, потребно је испитати да ли је за давање повратног дјеловања закона постојао опћи интерес, па је стога узео у разматрање да ли је постојање опћег интереса утврђено у поступку доношења закона. Посебно испитивање постојања увјета за одређивање временског дјеловања закона представља гаранцију за правилно одлучивање да ли и у којој мјери има основа дати неком закону повратно дјеловање. Ако у поступку доношења закона то испитивање није спроведено, то, по становишту Уставног суда Југославије, није сметња да се у посебном поступку пред Савезном скупштином или пред Уставним судом може оцјењивати постојање опћег интереса и његова превага над начелом правне сигурности, према којем начелу се затечени правни односи имају уређивати на основу прописа за вријеме чејег су важења настали⁽¹⁰⁾.

Осим већ споменутих прописа који регулирају стране инвестиције у земљи, треба напоменути да ће на уговоре о joint venture бити примјењен низ других прописа као што су прописи из области радних односа, који се односе на рачуноводство, порезно законодавство, стечајно право, прописи о недопуштеној конкуренцији, антитрустовски прописи, те сви прописи привредног права којима се регулирају статусни односи и обавезно право.

Како је код свих правних послова, а поготово послова ове врсте, правна сигурност увјет за одржавање инвестиционе климе, потребно је указати на један проблем који је — како изгледа — уклоњен доношењем уставних амандмана. Ради се о овоме. До доношења уставних амандмана уставни судови република рјешавали су спорове којима се одлучује о захтјевима за заштиту права самоуправљања. Ти спорови се покрећу за промјену статуса поједине „организације удруженог рада” било давањем већих права или њиховим издавањем из цјелине. Критерији за одлуку о издавању налазили су се у члану 215. Основног закона о подuzeћима према којима је уставни суд могао удовољити захтјеву овисно о томе да ли се одвајањем јединице не отежава дјелатност ради које је подuzeће основано и ако постоје увјети да јединица самостално обавља своју дјелат-

(10) Одлука Уставног суда Југославије У 418/67. од 22. 11. 1969, обј. у Збирци „Одлуке и мишљења Уставног суда Југославије (1969 и 1970) Београд 1971. под бр. 3.

ност⁽¹¹⁾. Уставни амандман XXI унио је у ову материју битну измјену. По ставу 4. тачке 2. тог Амандмана: „Организирањем основне организације удруженог рада или издавањем из састава радне организације не могу се повриједити права радних људи у другим дијеловима те организације, нити интереси и права те организације као цјелине, као ни једнострано мијењати међусобне обавезе”.

Из овога произлази закључак да код уговора о joint venture намјераваним издавањем неке организације удруженог рада може бити повријеђено право организације као цјелине, па је то довољан разлог да се за вријеме трајања уговора о joint venture не дозволи издавање. Тиме је уговорима ове врсте дата потребна стабилност, што се у погледу статусних питања до сада није могло са сигурношћу устврдити. Зато су и неки од регистrirаних уговора предвиђали право иноземног партнера на раскид уговора, ако би се промијенила основна структура подuzeћа.

Арбитража. Закон о средствима радних организација омогућио је најшири избор арбитражног рјешавања спорова који настану из уговора о joint venture. То је у складу с либералним ставом нашег законодавства према арбитражи. Зато странке могу уговорити надлежност било које арбитраже у земљи и иноземству.

Ипак треба с тиме у вези подсетити на оно што је речено у вези са мјеродавним правом за уговоре ове врсте, јер ће арбитража рјешавати на основу уговореног права. Ако таково право није уговорено доћи ће у обзир правила о сукобу закона. У једном и у другом случају арбитраже се не могу потпуно руководити аутономијом воље странака, јер се у погледу статусних питања, те присилних прописа има безувјетно примијенити наше право, као право земље домаћина. То нарочито вриједи због специфичности наших рјешења у овој области тј. јер се „улаже” у домаће подuzeће, па их оно „користи и с њима располаже”.

Архитектоника прописа о joint venture и приједлози за измјену. Материја о страним инвестицијама инкорпорирана је и испреплетена с прописима о „заједничким улагањима” домаћих подuzeћа, те за joint venture вриједи оно што је прописано за међусобне односе домаћих подuzeћа, ако нешто није у оквиру тих јединствених прописа друкчије предвиђено за стране инвестиције. Такова метода ствара тешкоће. Због тога што је иноземни елемент испреплетен са домаћим, материја је недовољно прегледна и недовољно прецизна. Затим, могу настати тешкоће, јер се исти текст мора различито интерпретирати. Ако је, наиме, реч о домаћим заједничким улагањима требат ће прописе и уговоре тумачити у контексту цјелине прописа. Ако се пак ради о joint venture требат ће узети у обзир чињеницу да се ради о уговору с иноземним елементом што тражи спајање националног права земље домаћина са међународним правом. То ће услједити у два правца. Код организационих прописа требат ће водити рачуна о међународном праву инвестиција, а код облигационих односа о међународном трговачком праву под којим разумијемо и међународне узанце.

(11) Поближе А. Голдштајн, под 4, стр. 24.

Зато би најсврхисходније било организационе прописе одвојити у самосталну цјелину у оквиру једног или неколико посебних закона о страном инвестирању. То би олакшало не само разумијевање прописа и њихову интерпретацију већ би законодавцу дало прегледнију слику приликом сваке иновације. Под садашњим увјетима нека промјена намјеравана за домаће односе може погодити и ове уговоре, ако се то изричито не отклони. Једном рјечју, постојећа метода трпи знатну критику са гледишта законодавне технике и требала би се подредити могућим правнотехничким детерминантама.

Постојећа законодавна техника, управо због усвојене методе, није на ове уговоре примјенила међународну терминологију, већ се служи нашим специфичним терминима и појмовима, који су у свијету непознати. Ти термини трпе критику и са гледишта нашег унутрашњег права, јер су на примјер генерични, па остављају сумњу у појединим ситуацијама. Надаље неки важни термини су економски, а не правни, те стварају приличне тешкоће код примјене прописа. Зато би било погодније употребљавати специфичну терминологију познату у компаративном праву, која је правницима и економистима добро позната, а иноземном партнеру једино разумљива.

Надаље било би потребно донијети што прије прописе за подручје недопуштене конкуренције, антитрустовско право и др. или неке постојеће прописе консолидирати у складне законе. То се односи на статусна питања, на стечајне прописе и неке друге области. Промјене су потребне и у порезном и царинском законодавству, јер ти прописи за сада или немају никаквих одредаба намијењених уговорима о joint venture, или су ти прописи оскудни или неадекватни.

Др Александар Голдштајн

РЕЗЮМЕ

Право иностраних капиталовложених в Југославији

Автор знакомит в общих чертах с источниками нор, касающихся капиталовложений, а затем и с югославскими источниками, регулирующими право иностранных вложений. Особо дано изложение перемен, наступивших с принятием XXII Дополнения Конституции, предусматривающего в п. 4. joint venture и запрещающего для данного вида деятельности ретроактивное действие положений. Далее комментируется XXI Дополнение Конституции, внесшее в п. 4 новинку в действующее право, делаю невозможным перемены статуса в течение срока действия договора.

Тем самым иностранные капиталовложения в Югославию получили необходимейшую санкцию.

Относительные proper Law the contract автор подчеркивает тождественность практики и дикрины во взглядах на полную автономия воли договаривающихся сторон в выборе любого права, если выбор произведен bona fide. Автор рекомендует для заключения сделок пользоваться швейцарским обязательственным правом, являющимся современным правом с высшей законодательной техникой. При заключении сделок он, например, также пред-

лагает арбитраж в Цирихе ввиду подходящего кантонального процессуального права.

Статья заканчивается критикой существующих законодательных методов и в ней предлагается принятие одного или нескольких законов о капиталовложениях, в которых бы было предусмотрено все относящееся на иностранные вложения. Одновременно предложены корректуры ныне действующих положений законов. Автор подчеркивает необходимость максимальной правовой гарантии вложения капиталов и соблюдения международных норм, регулирующих указанные вложения, а также международного торгового права и международной деловой практики.

SUMMARY

The Law of Foreign Investments in Yugoslavia

The author expounds the sources of investments law in general, and the Yugoslav sources relative to the law of foreign investments. Special attention is devoted to the changes introduced by Amendment XXII envisaging under Item 4 joint venture for such kind of business expressly bars retroactive effect of regulations. Constitutional Amendment XXI introduces under Item 4 a novelty into the legislation in force forbidding status changes during the validity of a joint venture contract.

Foreign investments in Yugoslavia have thus obtained the highest sanction.

As to the proper law of the contract the author points out the accordance of the practice and the doctrine of full autonomy of the will of the contracting parties to declare themselves for any law, provided the choice is made *bona fide*. The author recommends contracts to be made under the Swiss Law of Contract which is a modern law with top legislative technique. He also recommends to contract Zurich as the seat of arbitration, considering that the cantonal procedural law is very convenient.

In the closing part of the article the author reviews the current legislative methods and proposes enactment of one or several investment laws that would envisage everything bearing on foreign investments. At the same time he suggests corrections relative to the current legislative solutions. The author stresses the need of a maximum legal security for maintaining the investment climate and observing the International Law of Investments and the Law of International Trade, as well as the international business practices.

RÉSUMÉ

Le droit des investissements étrangers en Yougoslavie

L'auteur, a exposé les sources du droit des investissements en général et ensuite les sources yougoslaves qui se rapportent au droit des investissements étrangers. En particulier la description a été faite des modifications constitutionnelles introduites par l'Amendement constitutionnel XXII qui prévoit dans le paragraphe 4 la joint venture et interdit absolument pour ces sortes d'affaires l'action rétroactive des prescriptions. Ensuite est commenté l'Amendement XXI qui par son paragraphe 4 introduit une nouveauté dans le droit positif en rendant impossible les changements de statuts pendant toute la durée du contrat sur la *joint venture*.

De cette manière les investissements en Yougoslavie ont obtenu la plus haute sanction.

En ce qui concerne la *proper law of the contract* l'auteur souligne la concordance de la pratique et de la doctrine sur le pleine autonomie de volonté des parties contractantes dans le choix de n'importe quel droit, si le choix est effectué *bona fide*. L'auteur recommande pour la conclusion des contrats le Droit des obligations suisse, dont la technique législative est au degré le plus élevé. De même il propose, par exemple, d'établir par le contrat le siège de l'arbitrage à Zurich en raison du droit de procédure cantonal favorable.

Dans la partie finale l'auteur critique les méthodes législatives contemporaines et il propose d'adopter une ou plusieurs lois dans lesquelles serait prévu tout ce qui se rapporte aux investissements étrangers. En même temps il propose de corriger certaines dispositions des prescriptions législatives existantes. L'auteur a particulièrement accentué la nécessité de la sûreté juridique maxima pour le maintien du climat d'investissement et la reconnaissance du droit d'investissement international et du droit commercial international ainsi que de la pratique d'affaires internationale.

МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА УЧЕСНИКА У УНУТРАШЊЕМ ОРУЖАНОМ СУКОБУ

Унутрашњи оружани сукоб, у најширем смислу те речи, означава оружани сукоб којег воде антагонистичке друштвене групе (класне, националне, политичке, социјалне, етничке, вјерске, племенске и др.) унутар једне државе. У унутрашњем оружаном сукобу учествују првенствено грађани који потпадају под власт исте државе или који живе унутар географских граница исте државе.

Узроци који доводе до унутрашњих оружаных сукоба су веома различити. Било који облик угњетавања мањина или друштвених група по правилу има за последицу политичку затегнутост, немире и нереде, а може прерасти и у организоване оружани отпор. Унутрашњи оружани сукоби, историјски, производ су класног друштва. Зависно од своје класне, националне или социјалне усмерености, унутрашњи оружани сукоби се међусобно разликују и различито називају. Они могу имати карактер револуције, контрареволуције, националноослободилачког рата, грађанског рата а називају се: устанак, побуна, преврат, завера, пуч и сл. Они могу бити прогресивни и реакционарни. Најоштрије облике попримају приликом смене друштвених система, када представљају борбу за преузимање власти од стране нове класе, као и приликом националноослободилачких ратова.

Унутрашњи оружани сукоб до којег дође у условима окупације или агресије представља оружани сукоб међународног карактера на који се примењују сва правила међународног ратног права. То исто важи ако до оружаног сукоба дође на анектираном подручју када је анексија извршена за време трајања рата, супротно међународном праву. Према важећим правилима међународног права, на унутрашњи оружани сукоб не примењују се правила ратног права. Тек кад се устаници односно побуњеници на неки начин признају, међународно право веже за тај акт сдређене правне последице, а према степену признања. Признање устаницима — побуњеницима својства зарађене стране од стране владе против које су се дигли, има дејство према свим државама. Насупрот томе, ако нека трећа држава призна побуњеницима — устаницима својство зарађене стране, пре него то учини влада против које су се они дигли, онда то признање не везује легалну владу, или треће државе, већ само државу која је устаницима — побуњеницима признала својство зарађене стране.

У току историје међународно право није пружало међународно-правну заштиту учесницима унутрашњих оружаных сукоба. Заштита учесника

тих сукоба била је ван сфере домашаја међународног права. Први пут се појавила идеја да хуманитарне принципе међународног права треба примењивати и у односу на учеснике унутрашњих оружаних сукоба у 18. веку⁽¹⁾. Та идеја остварила се и у пракси двадесет година касније, за време америчког рата за ослобођење, у којем су обе зараћене стране поштовале хуманитарна правила. И за време америчког грађанског рата делимично су се примењивала правила ратног права. Ипак, историјски посматрано, та два унутрашња оружана сукоба, која имају и неке карактеристике сукоба међународног карактера, представљају изнимке. У свим касније вођеним ратовима за национално ослобођење и касније вођеним грађанским ратовима нису примењивана никаква хуманитарна правила међународног ратног права. Из тих разлога су после првог светског рата разне међународне организације предузимале иницијативе и покушавале да се то питање реши на међународном плану⁽²⁾.

На Женевској конференцији за заштиту жртава рата из 1949. год. питање заштите жртава унутрашњих оружаних сукоба делимично је решено у четири женевске конвенције за заштиту жртава рата. Усвојен је заједнички члан 3. (назван: „Минијатурна конвенција“) који признаје онима који учествују у оружаном сукобу, који нема међународни карактер, основна људска права и обавезује стране у унутрашњем оружаном сукобу да примењују основне принципе хуманости: поштовање личности оних који не учествују у борби, забрана мучења и узимања талаца, забрана извршења смртних казни без одлуке надлежног суда, итд. Међутим, члан 3. не изузима учеснике унутрашњег оружаног сукоба из надлежности националног законодавства своје државе. Члан 3. не спречава територијалну државу да побуњенике — устанике изведе пред своје судове и подведе њихове поступке под своје кривично законодавство. Члан 3. спречава једино стрељање устаника на лицу места и нехумано поступање са њима.

На самој Женевској конференцији појавили су се многи приговори у односу на члан 3. По некима, тај члан угрожава сувереност и безбедност држава. Представници неких држава учесника конференције сматрали су да ће примена хуманитарних правила о унутрашњем сукобу фаворизирати побуне у оквиру држава, а да државе неће бити у стању да примењују ефикасне мере репресије против кривичних дела субверзије и побуне. Ипак, дипломатска конференција у Женеви прихватила је 1949. године данас општепознати члан 3. Неки аутори⁽³⁾ истичу да члан 3. представља парадоксалну и храбру одредбу која покушава да потчини међународно право националном феномену. Тај члан исто тако представља револуционарну промену у односу на раније стање међународног права, без обзира што не пружа довољан степен међународне заштите онима који учествују у унутрашњем оружаном сукобу.

(1) *Vattel E. de, Le Droit des gens, ou principes de la loi naturelle, appliqués a la coutume et aux affaires des Nations et des Souverains, Leyde et Londres, 1758.*

(2) Та питања су се поставила: па X међународ. конференцији Црвеног крста поводом грађанског рата у СССР-у те је поводом тога донета резолуција, на XVI међ. конф. ЦК 1938. год. поводом шпанског грађанског рата, којом приликом је допуњена резолуција из 1921.

(3) *Jean Pictet: Droit applicable en cas de conflit, Revue de la commission internationale de Juristes, бр. 1/69.*

У међународној пракси после II светског рата члан 3. Женевских конвенција се није много осетио. Разни унутрашњи оружани сукоби и унутрашњи немири до којих је долазило након доношења члана 3. (Индокина, Филипини, Кенија, Алжир, Кипар, Куба, Тибет, Ангола, Конго, Вијетнам, Доминиканска Република, Лаос, Камбоџа, итд.) показали су да је у унутрашњем оружаном сукобу стварна заштитеност човека врло слаба, да власт против које се диже неки народ, или влада државе у којој је дошло до унутрашњег оружаног сукоба, примењује најоштрије и најсуровије репресивне мере против оних који су се латили оружја, против њихових помагача, а често и против читавог становништва одређене територије. Члан 3 Женевских конвенција, како је формулисан, не пружа довољан степен међународне заштите и не обезбеђује међународну контролу како се примењује.

С обзиром да члан 3. Женевских конвенција не обезбеђује ону заштиту жртвама унутрашњих оружаных сукоба какву би заштиту учесници у тим сукобима требало да уживају, на међународном плану, од доношења Женевских конвенција 1949. год. на овамо, стално се покретало питање обезбеђења већих права учесника у унутрашњем оружаном сукобу и побољшању степена њихове међународне заштите⁽⁴⁾.

На исти начин и резолуције Генералне скупштине УН скрећу пажњу на потребу веће заштите жртва и учесника унутрашњих оружаных сукоба⁽⁵⁾.

(4) — Међународни комитет Црвеног крста 1953. сазива комисију стручњака ради испитивања проблема помоћи политичким затвореницима;

— Међународни комитет Црвеног крста (МКЦК) 1955. сазива комисију стручњака ради разматрања примене хуманитарних начела у случају унутрашњих немира;

— МКЦК 1962. год. сазива нову комисију експерата ради разматрања истог питања;

— XX међународна конференција Црвеног крста из 1965. год. доноси резолуцију о заштити жртва оружаных сукоба који нису међународни;

— XXI међ. конференција Црвеног крста из 1969. год. доноси две резолуције (резолуција XVII и резолуција XVIII), које се односе на заштиту унутрашњих оружаных сукоба;

— Међународни комитет Црвеног крста 1971. год. (мај — јуни) сазива комисију експерата ради давања мишљења о евентуалној измени ЖК те се између осталог разматра и питање измене члана 3. ЖК и пружање веће заштите учесницима у унутрашњем оружаном сукобу;

— Међународни комитет Црвеног крста крајем 1971. год. упућује позиве свим државама које су ратификовале ЖК за заштиту жртва рата из 1949. год. да упуте своје експерте у мају 1972. год. на конференцију која ће у Женеви разматрати предлоге за евентуалну измену ЖК па и одредби које регулишу унутрашњи оружани сукоб.

(5) Резолуција број 2383, од 7. XI 1968. год. о Родезији позива Уједињено Краљевство да у оружаном сукобу који се води на територији Родезије обезбеди примену Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима из 1949. год.

Резолуција Генералне скупштине бр. 2395. од 29. XI 1968. год. захтева од владе Португала да са заробљеним учесницима у оружаном сукобу у португалским колонијама поступа као са ратним заробљеницима.

Резолуција ГС бр. 2396. од 2. XII 1968. год. о апартхеиду захтева да се са борцима за слободу поступа као са ратним заробљеницима.

Резолуција Генералне скупштине бр. 2446, од 19. XII 1968. год. о међународној години за људска права тражи да се заробљеним борцима за слободу у Јужној Африци признају права ратних заробљеника.

Резолуција Генералне скупштине бр. 2597. од 16. XII 1969. године тражи да се настави проучавање како да се пружа већи степен заштите борцима у сукобима до којих долази услед борбе народа под колонијалном и страном влашћу за ослобођење и самоопредељење.

Основни проблеми који се данас постављају у вези са већим степеном заштите учесника у унутрашњем оружаном сукобу јесу следећи:

1. *Да ли од дискреционе оцене држава или од објективних околности треба да зависи примена заједничког члана 3. Женевских конвенција о заштити жртава рата из 1949. год.?* Ово питање је нарочито важно с обзиром да се члан 3, као што то показује пракса, у унутрашњим оружаном сукобима који су вођени после II СР није примењивао.

Експерти Међународног комитета Црвеног крста који су ово питање проучавали од 1962. год. па надаље, увек су се изјашњавали да би примену члана 3. ЖК требало везати за постојање објективних околности. По њима, нити владе, нити побуњеници немају право да арбитрарно доносе одлуку да ли ће применити члан 3. ЖК или не. ЖК прописује да се члан 3. примењује у унутрашњем сукобу када оружане снаге учествују у непријатељствима. Према томе, ако су те претпоставке испуњене, члан 3. се мора примењивати. Истина, експерти нису чврсто одредили које су то објективне околности које намећу обавезну примену члана 3. Њихов одговор је био доста неодређен: постојање оружаног сукоба у смислу члана 3. не може се порицати ако непријатељска акција уперена против законите владе има „карактер колективне акције и минимум организације”. Било је и предлога да се као објективни критерији на основу којих би се невојбено установљавало постојање унутрашњег оружаног сукоба утврде: постојање привремене власти устаника — побуњеника на одређеној територији; вршење јавне власти од стране устаника побуњеника; и постојање њихових оружаных формација.

Утврђивање објективних околности које императивно намећу примену члана 3. ЖК, може се постићи установљењем објективне процедуре путем које се утврђује постојање унутрашњег оружаног сукоба, независно од воље држава. Потреба за таквом објективном процедуром постоји. Међународна заједница не сматра више да су побуне унутар једне државе искључиво унутрашња ствар те државе, ван домаћаја међународног права. Усвајањем члана 3. ЖК, међународна заједница посматра оружане побуне унутар једне државе и са становишта опасности које оне представљају за међународни мир, па је самим тим и заинтересована да се у тим сукобима примењује важеће међународно право.

Закључак по овом питању: примена члана 3. заједничког за све четири ЖК не сме да зависи од дискреционе оцене државе, у којој је дошло до оружане побуне. Садашњи субјективизам и волунтаризам државе да призна или не призна постојање унутрашњег оружаног сукоба на својој територији, а самим тиме и да примењује односно не примењује члан 3. ЖК недопустив је са становишта међународне заједнице. На међународном плану треба утврдити објективан и обавезан поступак за квалификацију унутрашњег оружаног сукоба, а самим тим и примену члана 3. То се може постићи или путем опште формуле, на пример: да се члан 3. примењује кад постоји на страни побуњеника односно устаника колективна акција и минимум организованости, или путем одређивања ситуација које обавезно захтевају примену члана 3, или путем предвиђања органа или поступка за утврђивање постојања унутрашњег оружаног сукоба. Поступак за утврђивање постојања таквог сукоба унутар једне државе имала

би право да покрене било која страна уговорница женевских конвенција. Допуне женевских конвенција у том смислу сузиле би или онемогућиле поље арбитрарног манипулисања држава да признају или не признају унутрашњи оружани сукоб који на њиховој територији избије, а самим тим да примењују или не примењују члан 3. ЖК.

2. Да ли је корисно у Женевским конвенцијама дефинисати унутрашњи оружани сукоб? Дефиниција унутрашњег оружаног сукоба, ако ју је могуће дати, несумњиво би спречила могућност избегавања примене члана 3. ЖК. Друго је питање да ли се таква дефиниција може успешно дати. Постоји опасност да се при покушају формулације такве дефиниције наиђу на исте тешкоће на које се наишло приликом покушаја да се дефинише агресија. Експерти МКЦК који су ово питање разматрали 1971. год. сматрају да је веома тешко одн. практички неизводљиво дати прецизну дефиницију унутрашњег оружаног сукоба. Они су се заложили за усвајање опште формуле којом би се одредио унутрашњи оружани сукоб, с тим да се, примера ради, уз формулу дода листа конкретних случајева, којима би се илустровао појам унутрашњег оружаног сукоба. Такав начин дефинисања је најфлексибилнији. Самим тим би се свака нова ситуација могла разматрати независно од дате дефиниције и независно од датих примера.

5. Кад унутрашњи оружани сукоб прераста у међународни? Веома је тешко дати класификацију оружаног сукоба кад током унутрашњег оружаног сукоба дође до иностране војне интервенције или кад након иностране војне интервенције уследи унутрашњи оружани сукоб. Поставља се питање да ли се међународни елеменат, до кога је дошло услед интервенције страних трупа у унутрашњи оружани сукоб, рефлектује и на карактер унутрашњег оружаног сукоба и да ли му даје међународни карактер, иако не поприма облик међународног сукоба. Треба разликовати две ситуације: прва, кад до интервенције долази у корист легалне владе и на њено тражење; друга, кад до интервенције долази у прилог побуњеника — устаника. По мишљењу неких аутора⁽⁶⁾ у првом случају интервенција сама по себи не претвара унутрашњи оружани сукоб у сукоб међународног карактера, с обзиром да акција државе интервениента има све карактеристике акције коју изводи легална влада. Насупрот томе војна интервенција неке стране државе у корист побуњеника — устаника супротставља два субјекта међународног права, односно оружане снаге легалне владе и оружане снаге државе интервениента, услед чега обавезно долази до примене међународног ратног права. Успркос томе и у тој ситуацији, по мишљењу неких аутора⁽⁷⁾ могуће је правити разлику између међународног аспекта и унутрашњег аспекта оружаног сукоба, и у односу на устанике — побуњенике примењивати само члан 3. ЖК.

(6) Kelsen, *Principles of International Law*, II изд. 1967. стр. 28—29 Frowein, *Völkerrechtliche Aspekte des Vietnam-Konfliktes*, Zaö RV 27/1967. стр. 1. и стр. 18;

Castren, *The Present Law of War and Neutrality*, Helsinki, 1954, стр. 167—168.

(7) Mayrowitz, *Le droit de la guerre dans le conflit Vietnamien*, AFDI, 1967. стр. 163. и сл.

Frowein (као фуснота бр. 6).

Међутим, исто тако има мишљења⁽⁸⁾ да иностранна интервенција и на страни легалне владе, ако је масовна, претвара унутрашњи оружани сукоб у сукоб међународног карактера. Тражење иностране војне помоћи у ствари имплиците значи признавање својства зараћене стране побуњеницима — устаницима. У прилог томе говори и пракса УН. Правила доношена за оружане снаге УН позивају на поштовање правила ратног права и у случају кад је у питању унутрашњи оружани сукоб⁽⁹⁾.

Неки аутори истичу⁽¹⁰⁾ да би прихватање правила да се унутрашњи оружани сукоб претвара у сукоб међународног карактера, кад у њему дође до иностране војне интервенције, значило сагласити се са могућношћу да једна иностранна влада, помажући устанике — побуњенике, може по свом нахођењу претворити унутрашњи оружани сукоб у сукоб међународног карактера.

Ако се прихвати став да иностранна интервенција претвара унутрашњи оружани сукоб у сукоб међународног карактера, треба одредити какав облик страна интервенција мора попримити да изазове такову промену. Код неких унутрашњих оружаных сукоба страна интервенција поприма форму материјалне и финансијске помоћи, упућивања војних саветника или јединица, а који пут и експедиционог корпуса. У досадашњим дискусијама у овом питању превладава гледиште да сама политичка подршка или економска односно финансијска помоћ није довољна да промени квалификацију оружаног сукоба. Да би унутрашњи оружани сукоб попримио карактер међународног оружаног сукоба, потребно је да се ради о пружању војне помоћи већих размера. Према томе, војна интервенција већег обима неке треће државе на страни легалне владе или инфилтрација оружаных јединица неке треће државе на страни побуњеника — устаника представљају квалификаторан елемент који претвара унутрашњи оружани сукоб у сукоб међународног карактера.

Заључак у овом питању јесте да би допуном правила међународног права требало утврдити објективна мерила кад унутрашњи оружани сукоб прераста у међународни са свим последицама које из тога произилазе. Елементи који треба да имају за последицу промену карактера оружаног сукоба били би:

— национално ослободилачки ратови тј. оружана борба народа за национално ослобођење. Такав став заснива се на поштовању права народа на самоопредељење и на чињеницу да је оружана борба поробљених народа једини начин да они стекну националну независност и слободу. Чињеница да су експерти Међународног комитета Црвеног крста расправљајући о унутрашњем оружаном сукобу расправљали и о ослободилач-

(8) Извештај Међународног комитета Црвеног крста од маја 1971.

Mayrowitz (као фуснота бр. 7) стр. 167.

Frowein (као фуснота бр. 6) стр. 18.

Pinto, «Les règles de droit international concernant la guerre civile» RCADI, vol. 1965. стр. 464.

(9) M. Bote, *Streitkräfte internationaler Organisationen*, Köln, Berlin, 1968, стр. 103 и 163. Правила за UNEF и за UNFICYP.

(10) D. Bindschedler, *Réconsideration du droit des conflits armés*, Женева, 1969. стр.

ким ратовима, указује да још није сасвим прихваћена теза о њиховом међународном карактеру. Исто важи и за антиколонијалне ратове;

— колонијални ратови тј. оружана борба колонијалних народа против колонијалне силе;

— војна интервенција већег обима на страни легалне владе или војна интервенција већег обима на страни побуњеника или инфилтрација припадника оружаних снага друге земље у редове побуњеника;

— оружана борба друштвене групе која тежи ка самосталној државности или барем аутономији у оквиру своје државе.

4. *Како побољшати положај и међународноправну заштиту учесника у унутрашњем оружаном сукобу.* Међународни комитет Црвеног крста, и Међународне конференције Црвеног крста, као и Резолуције Генералне скупштине Уједињених нација залажу се, последњих година, да се побољша међународноправна заштита учесника у унутрашњем оружаном сукобу и предлажу да се на учеснике тих сукоба у случају њиховог рањавања или заробљавања примењују одредбе ЖК о поступању са рањеницима и болесницима оружаних сукоба међународног карактера као и одредбе о ратним заробљеницима. Члан 4. ЖК набраја и прецизно дефинише која лица у случају заробљавања имају право на поступак као ратни заробљеници. Већина бораца за слободу на коју се односе резолуције Генералне скупштине и Међународних конференција ЦК, формално не испуњавају услове које тражи члан 4. III ЖК. Да би борци у унутрашњем оружаном сукобу, *de lege lata*, имали право да се са њима поступа као са ратним заробљеницима, унутрашњи оружани сукоб мора прерасти у међународни и његови учесници морају испуњавати услове који се спомињу у члану 4. III ЖК. Ако се одређеним унутрашњим оружаним сукобима, под одређеним условима, међународноправно призна карактер међународног оружаног сукоба, као што се то предлаже у претходној тачки, онда је међународна правна заштита коју пружа члан 4. III ЖК проширена на све оне категорије лица које испуњавају услове прописане у члану 4, па је самим тим проблем заштите учесника осталих унутрашњих оружаних сукоба изгубио своју актуелност. Ако, учесници у националнослободилачким и колонијалним ратовима, као и учесници у унутрашњим оружаним сукобима код којих дође до војне интервенције или инфилтрације оружаних снага трећих држава било на страни легалне владе било на страни побуњеника, добију својство учесника у оружаном сукобу међународног карактера, онда се од њих оправдано може тражити да испуњавају оне услове које прописује члан 1. Хашког правилника о законима и обичајима ратовања на копну из 1907. год. односно члан 4. III Женевске конвенције, да би им се признало својство припадника оружаних снага по међународном праву. Признавање сваком учеснику унутрашњег оружаног сукоба, без обзира на квалификацију сукоба и без обзира да ли испуњавају услове прописане у чл. 4. III ЖК права на поступак као са ратним заробљеником, претворило би све унутрашње оружане сукобе у сукобе међународног карактера и пружило међународноправну заштиту свим побуњеницима. Може се поставити питање у чијем интересу је данас да се таква најшира међународноправна заштита свих категорија побуњеника оствари. У стабилизованим државама, а то су данас све велике капиталистичке

тичке државе света, нема много изгледа да дође до побуна и устанка. Деколонизација је, у главном, завршна, осим за неке колонијалне поседе у Африци. Осим тога, као што је већ речено, оружаном борби колонијалних народа против колонијалне силе, треба међународно право да призна карактер међународног оружаног сукоба. Према томе, највероватније је, а то и пракса показује, да до побуна и устанака данас долази у оним новоформираним државама које су недавно стекле националну независност. Те побуне су веома често инспириране извана. Инспираторима тих побуна је у интересу да обезбеде међународноправну заштиту побуњеника свих категорија и врста, без обзира на карактер побуне.

Закључак по овом питању јесте: свим учесницима унутрашњег оружаног сукоба, ако испуњавају услове предвиђене у тач. 4. III ЖК, треба међународно правно да призна право на поступак као са ратним заробљеницима. На таквом прописивању би требало безусловно инсистирати када је у питању заштита учесника у оним унутрашњим оружаним сукобима који под раније наведеним околностима треба да се оквалификују као оружани сукоби међународног карактера, у случају да се за те сукобе, на међународноправном плану, не успије остварити промена њихове квалификације. Исто тако, међународно правно би требало да ограничи примену смртне казне у случајевима кад се суди по унутрашњим прописима држава, због учешћа у унутрашњем оружаном сукобу. То ће бити случај кад учесници у унутрашњем оружаном сукобу не испуњавају услове прописане чланом 4. III ЖК.

Исто тако, међународно правно би требало да осавремени услове за признавање статуса припадника оружаних снага прописане у чл. 4. III ЖК. Осавремењавање тих услова уско је повезано са побољшањем положаја, како учесника у оружаном сукобу који има међународни карактер, тако и учесника у унутрашњем оружаном сукобу.

Четири услова које члан 4. III ЖК тражи да се неком лицу које не припада регуларним оружаним снагама призна својство припадника оружаних снага (организованост, отворено испољавање борачког својства, знак распознавања и поштовања Правила ратног права) треба прилагодити карактеристикама савременог рата и свести на оно што је у савременом рату доиста могуће и неопходно.

Др Вуко Гоззе-Гучетић

РЕЗЮМЕ

Международно-правовая защита участников внутренних вооруженных столкновений

Внутренние вооруженные столкновения, происходившие после Второй мировой войны, показали, что международно-правовая защита участников указанных столкновений в практическом применении оказалась неудовлетворительной, в виду чего предпринимаются известные шаги к улучшению защиты. Автор дает изложение основных проблем и предлагает следующие решения:

— применение ст. 3, общей для всех четырех Женевских конвенций, не может зависеть от свободного усмотрения государств. Необходимо установить объективный порядок констатирования наличия внутреннего вооруженного столкновения и применения ст. 3 Женевских конвенций. Достигнуть это возможно или путем установления обстановки, неотложно требующей применения ст. 3, или посредством образования органов, в компетенцию которых входит констатирование наличия внутреннего вооруженного столкновения, или же в порядке производства, устанавливающего наличие такого столкновения;

— определение внутреннего вооруженного столкновения необходимо изложить, в форме общей формулы с приведением, в качестве примеров, отдельных случаев;

— необходимо установить объективные критерии перерастания внутреннего вооруженного столкновения в международное. Это были бы случаи: оказание военной помощи т.е. военная интервенция в пользу или легального правительства или восставшего населения; национально-освободительные войны; колониальные войны; вооруженная борьба во имя создания самостоятельного государства или получения хотя бы автономии в границах своей территории;

— улучшение участи участников внутренних вооруженных столкновений, распространяя и на них обращение как с военнопленными, поскольку выполняются условия, предусмотренные ст. 4 Женевской конвенции, при чем четыре условия, указанные в этой статье, следует сделать более современными.

SUMMARY

International Legal Protection of Participants in the Internal Armed Conflict

The internal armed conflicts waged after World War II reveal that the international legal protection of those participating in the conflicts is not satisfactory. Certain initiatives are, therefore, undertaken to improve this protection. The author states the basic problems suggesting the following solutions:

— Application of Article 3 common to all four Geneva Conventions should not depend on the discretionary evaluation of a state. On objective way of stating that an internal armed conflict is existing and of application of Article 3 of the Geneva Conventions should be determined. This can be achieved by fixing situations that exact application of Article 3, or by envisaging bodies competent to state that an internal conflict is going on, or by prescribing procedure through which such a conflict is established;

— Definition of the internal armed conflict should be in the form of a general formula stating, for the sake of example, some cases;

— Objective criteria for stating when an internal conflict is growing into an international one should be established. Such cases would be: military assistance and/or military intervention either on the side of the legal government or the rebels; national liberation wars; colonial wars; armed struggle of a social group aspiring after independent state or at least autonomy within its territory;

— Position of the participants in the armed conflict should be improved by acknowledging them the right to be treated as prisoners of war if they fulfil the conditions envisaged by Article 4. III of the Geneva Conventions, provided the four conditions cited in the said Article be conformed with the current requirements.

RÉSUMÉ

*La protection de droit international des participants
dans le conflit armé intérieur*

Les conflits armés intérieurs qui ont eu lieu après la Deuxième guerre mondiale font ressortir que dans la pratique la protection de droit international des participants dans ces conflits n'est pas satisfaisante. C'est pourquoi les initiatives déterminées sont prises pour l'amélioration de cette protection. L'auteur a exposé les problèmes fondamentaux et il propose les solutions suivantes:

— l'application de l'article 3 commun aux quatre Conventions de Genève ne doit pas dépendre de l'estimation discrétionnaire des Etats. Il faut déterminer le procédé objectif de la constatation de l'existence du conflit armé intérieur et de l'application de l'article 3 de la Convention de Genève. On peut atteindre ce but en spécifiant les situations qui exigent obligatoirement l'application de l'article 3 ou en déterminant les organes compétents pour constater l'existence du conflit armé intérieur ou en prescrivant la procédure par laquelle on constate l'existence d'un tel conflit;

— la définition du conflit armé intérieur doit être énoncée sous forme d'une formule générale en y indiquant, à titre d'exemple, certains cas;

— il faut établir les critères objectifs quand le conflit armé se transforme en conflit international. Ce seraient les cas suivants: l'aide militaire c'est-à-dire l'intervention militaire soit pour soutenir le gouvernement légal soit pour prêter assistance aux rebelles; les guerres de la libération populaire; les guerres coloniales; la lutte armée d'un groupe social qui tend à former un Etat indépendant ou du moins une autonomie dans le cadre de son territoire;

— améliorer la condition des participants dans un conflit armé intérieur dans ce sens qu'on leur reconnaîtrait le droit au traitement prévu pour les prisonniers de guerre s'ils remplissent les conditions prévues dans l'article 4 de la Troisième Convention de Genève, tout en prenant les mesures pour que les conditions mentionnées dans cet article de la Convention de Genève soient modernisées.

ПРАВА ГРАБАНА ПО ЈУГОСЛОВЕНСКИМ БУРЖОАСКИМ УСТАВИМА

У свим европским буржоаским уставима постоји један део који прокламује, поред осталог, и *лична права грађана*. Прописи тога дела одређују правни положај (статус) личности, човека и грађанина у буржоаском друштву.

Ове формулације у буржоаским уставима резултат су борбе за „личне слободе“ везане за појаву капитализма, у којој *грађанска класа* настоји да оствари погодне политичке и економске услове за своју владавину, устајући против феудализма, који држи у зависности радну снагу, сељачке масе, неопходне индустријском развоју који она носи.

Успеси у тој борби праћени су, често, доношењем и извесних посебних докумената у којима се формулишу „лична права и слободе“. Такав један документ помиње се у многим историјама уставности под именом »Magna Carta«, донет у Енглеској 1215. г. Поред прокламовања „владавине права“ у њему се формулишу, тако исто, и нека „основна лична права“ човека. После овог, долазили су и други документи, који су проширивали та права, сразмерно јачању капитализма и буржоазије у оквирима енглеског феудалног друштва.

Доношењу сличних докумената у Енглеској, као и другим европским земљама, претходила су „философска схватања“, односно, и одређене идеологије о „личним слободама“. Познато је да се, током XVII и XVIII века, настоји на афирмацији учења о „природним“ и „вечним“ правима човека, ослоњена и на идеје о „друштвеном уговору“ (у Енглеској — философ Локке, а у Француској су разрађене нарочито од стране Монтескијеа и Русоа).

У основи ова „природна права“ унета су доцније у декларације уставотворних скупштина после победе буржоазије у буржоаским револуцијама, а при доношењу првих устава, и у те уставе.

Познато је, исто тако, да је таква декларација донета прво у Америци 1776. г. чије су одредбе ушле доцније и у први амерички Устав од 1787. године. Одатле су се и проширила схватања о потреби доношења писаних устава и о конституисању и личних права и слобода грађана, као „вечних“ и непроменљивих права, везаних за „уставност“ и контролу уставности закона, итд., — као великих тековина грађанског друштва. На то су се надовезале и уставне формулације о буржоаско-демократском систему вла-

давине са одговарајућим установама преко којих се она остварује (као парламенат, итд.)

Све поставке о „личним правима грађана“, са својим најдубљим коренима у Енглеској, а под утицајем насељеника- Енглеза, унете први пут у амерички Устав, проширене су и још јаче афирмисане доношењем чувене Декларације о правима човека и грађанина у француској буржоаској револуцији 1789. године, односно 1793. г., кад су и Декларација и Устав донети. Исте одредбе усвајају, почетком XIX века, устави Норвешке (1814), Шведске (1809), Белгије (1831).

Основну садржину поставки о „личним правима“ чинила су, у ствари, нека *политичка права*, као: „једнакост пред законом“, заштита „неприкосновености“ приватне својине, итд. — све оно, дакле, што је представљало и неопходност за развој буржоаског друштва.

Међутим, развитак буржоаског друштва — ослобађањем човека и привреде феудалних окова — створио је нову друштвену снагу, *радничку класу*, чија је борба против капиталистичких окова и система буржоаске експлоатације, наметнула проширивање тих права. Тако, током XIX века, под утицајем те борбе, поред оних која су прокламована у буржоаским револуцијама, уносе се и нека нова, у ствари, *социјално-економска права*. У Француској, она су истицана у револуцији од 1848. г., а унета су и у Устав од исте године. Осим тога, тада је, у једном од докумената револуције, прокламовано први пут и „*право на рад*“. Разуме се, у проширивању тих права најдаље се отишло за време *Париске комуне* (1871), која је, како Маркс истиче, представљала „политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада“.

Под утицајем октобарске револуције неки буржоаски уставни даље су проширили социјално-економска права заједно са правом на рад. Као „узор“ проширивања те врсте права истиче се Устав Немачког Рајха (Вајмарски устав), који је донет 1919. г.

Југословенски Видовдански устав садржао је основна („класична“) политичка и социјално-економска права. Од укупно 142 своја члана — посвећује им 41 члан.

Од *политичких права* признају се и заштићују, поред осталих: једнакост пред законом; лична слобода, неповредивост стана; слобода вере и савести; слобода штампе; „право удруживања, збора и договора“; слобода наставе, науке и уметности; неповредивост тајне писама, телеграфских и телефонских саопштења; доступност свим струкама државне службе под једнаким условима; *забране смртне казне због политичких кривица; итд.*

Социјално-економским одредбама се гарантује: старање државе о стварању подједнаких могућности „спремне за привредне послове“ (организовањем стручне наставе и потпомагањем школовања сиромашне деце), државна заштита радне снаге (прописивање радног времена, заштита жена и деце при раду, итд.); ауторских способности и умнога рада; слобода уговарања у привредним односима; државна интервенција „у привредним односима грађана у духу правде и отклањања друштвених супротности“; државна заштита породице и брака; обезбеђење радника за случај несреће,

болести, незапослености и смрти посебним законима; гарантовање права радника на „организовање ради постигнућа бољих радних услова“; забрана зеленаштва „сваке врсте“; обезбеђење приватне својине уз ограничења која се одређују законом (експропријација уз накнаду); укидање феудалних односа и проглашење кметова приватним сопственицима; здравствена заштита и потребни хигијенски услови, итд.

Међутим, сви ови уставни поступати „о личним правима“, гарантују се, најчешће, „под погодбама, које ће прописати закон“. А закони су увек тако формулисани да се владама остављало широко поље за предузимање мера којима су се, у основи, пренебрегавали или кршили уставни прописи о „личним правима“.

Да подсетимо на доношење „Обзнане“ (29—30. XII 1920), једног акта министра унутрашњих послова, који је непосредно био уперен против комуниста, а обезбедио је и свим будућим владама самовласно поступање не само против њих већ и против оних демократских покрета који нису дирали у основе друштвено-економског покрета. Било који поступак или акција грађанске опозиције у скупштини могли су се, исто тако, прогласити антидржавним (и проглашавали су се) да би се онемогућиле у политичкој борби. Тако су атентат на регента Александра Карађорђевића, од стране Стајића, као и атентат на министра Драшковића, од стране Алије Алијагића, искоришћени за проширивање поља самовласног поступања влада, тј. — *индивидуални* поступци неких комуниста искоришћени су за доношење прописа који су представљали „правни основ“ за нападе и против опозиционо расположених група у најширем смислу.

Прву такву меру владе, после атентата на Драшковића, представљала је *Уредба о раду и реду*, која је била уперена против радника уопште, а принудни рад је био само једно од блажих средстава (пored хапшења), којим се настојало на сүзбијању незадовољстава у народу против режима.

Затим, доношењем пресуде којом се изриче смртна казна против Алијагића, *збрисано је уставно начело да се за политичке деликте не изриче таква казна*.

Најзад, изгласавањем у скупштини, са незнатном већином (и уз протесте и неких грађанских странака), *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави* (1. VIII 1921), краљ и влада су се обезбедили не само против комуниста већ и против свих опозиционара из редова буржоазije, који би тражили промену државног уређења, не дирајући у капитализам као материјалну основу буржоаског друштва. Јер, овај Закон је отворио врата неограниченој самовољи полоције и злоупотрејама власти — што се ускоро показало. Министар унутрашњих дела, Светозар Прибићевић, бранећи Закон у скупштини, није се устезао да буде сасвим отворен, и да поред осталог каже, да — „влади треба легална подлога за заштиту од превратничких струја“.

Закон је директно погађао низ одредаба из Видовданског устава о личним правима грађана: о слободи удруживања, о слободи организовања, о слободи штампе, итд. Зато су га неки посланици, који чак нису припадали:

опозицији, поредећи га са Видовданским уставом, прогласили, исто тако, противуставним⁽¹⁾.

По изгласавању овог Закона Скупштина је поништила и 58 комунистичких мандата, а да није расписала изборе за посланике који би дошли на упражњена места. Овим је повређено и основно политичко право бирача да имају своје представнике у Скупштини.

Следећа мера, предузета за „одбрану режима“ — масовно хапшење комуниста и свих оних на које се сумњало да су с њима „у вези“ — показала је да „демократски“ југословенски устав и његове одредбе ни у чему не обавезују владара и владе.

Опозиција, чији је најупорнији представник била Хрватска сељачка републиканска странка, која је протествовала и против доношења „Обзнане“ и против Закона о заштити поретка, па и против поништења мандата комунистичких посланика — из страха да се не примене и против њених припадника — имала је да увиди у којој је мери тај страх био оправдан.

Наиме, и поред тога што је вођство ове странке изјавило, поводом ступања у „сељачку интернационалу“, да се „само по себи разуме... да ће за решење унутрашњих питања у Југославији и за збацивање садашње милитаристичке буржоаске странке, пре свега предузети само мирна средства...“ — њено руководство, на челу са Радићем, је ухапшено, а странка „растурена“, наводно, због тога што је „постала саставни део Комунистичке интернационале“. У одлуци владе, од 1. VII 1924, поред осталог, наведено је да се „у будуће забране сви зборови, конференције и сваки рад ове партије, као и излажење свих њених публикација, књига и новина“. (У Југославији није постојала цензура, али се зато дешавало да се сваки час заплени по нека публикација и забрани њено даље излажење, од стране полицијских органа, тако да и слобода штампе, као једно од најважнијих средстава за стварање и обавештавање грађана, у ствари није постојала, ако се има у виду ова свакодневна могућност.).

Избори за народну скупштину посебно су били повод за кршење уставних прописа о „политичким правима“ грађана.

Владе, ослањајући се на полицијски апарат, спречавале су не само комунисте и раднике да долазе на биралиште већ су ометале и грађанску опозицију, мењајући изборне комисије уочи самих избора елиминисањем из њих оних чланова за које се мислило да нису уз владу. Уз то се, према

(1) Зато се истицало да су „одредбама тога закона влади дата широка овлашћења, наводно, у „чувању реда и мира“. Јер, влада је могла, „услед угрожене безбедности“ (чл. 4), да у једно подручје или место упути војску, чије би трошкове сносила дотична насеља („свака кућа према свом имовном стању“). По чл. 6. Закона режим „концентрационих логора“ је добио своју санкцију. Чланом 10. предвиђена је казна затвора за државне чиновнике, и уопште намештенике и раднике војне администрације и самоуправних тела, ако „престану вршити своју службу у циљу штрајка“. Затвором од „најмање годину дана“ казниће се (по чл. 12) и они, који јавно истакну „у отвореним или затвореним просторијама, или иначе ма где“ знаке „позивања или потстрекавања да се створи јавно мишљење, да постојећи правни поредак треба заменити другим, путем преврата, рушењем приватне својине или уништењем јавног мира...“ Државним властима је тим Законом дато право да могу казнити сваког учесника „какве манифестације противу државне власти“ (чл. 14) или распустити „какво удружење“, синдикалну организацију или другу, ако се бави противзаконном агитацијом или пословима...“ (чл. 15). Које су то „противзаконе агитације“, то је остављено „оцени владе и њених органа!“ (Чулинковић: Југославија између два рата, I, Загреб, 1961).

извештајима после избора, није обазирало и на уставну одредбу о „неповредивости стана“, пошто је код „сумњивих“ вршена *преметачина* без икаквих обзира, под видом заштите грабана од субверзирних акција⁽²⁾.

А то је било у време релативних слобода и режима тајног гласања — и у покрајинама у којима је опозиција била далеко слабија него у другим.

После доношења Устава од 1931. г., кад је *укинута тајно гласање* и кад су уведене земаљске листе, очекивало се да ће владе бити много сигурније у својим тежњама да задрже власт и без примене поменутих средстава. Међутим, иако је требало много „грабанске куражи“ да се јавно гласа против владине листе, она није изостајала, мада се и тада државним службеницима претило отказом службе уколико гласају против владе.

Слично се дешавало и са осталим забранама. Протесни политички зборови су одржавани, као и демонстрације, против режима, штрајкови су покретани — и поред свих насилничких мера влада, хапшења и концентрационих логора. Стање у земљи је било искувише тешко од самог почетка да би се задржали у покорности сви они који нису имали перспективе...

Што се тиче осталих права, као: слободе вере, једнакости пред законом, итд. њихова примена је обезбеђивана само у мери која није сметала режиму. Иначе, познато је да *више од половине* одраслог југословенског становништва није имало основна политичка права, као жене и припадници војске.

Са економско-социјалним правима било је још теже. Социјално осигурање и здравствена заштита падали су половином на терет радничких и онако малих надница, а пензионо осигурање није уведено. *Реализовање ових права било је подређено неподударностима*, које постоје између режима приватне својине над средствима за производњу и захтева за ослобођење човека од економске зависности.

(2) У једном извештају опозиционих првака, од 19. III 1925. г., који је упућен Народној скупштини, наводи се о изборима, обављеним исте године, за Црну Гору, следеће: „Да би влада дошла до већине посланичких мандата по сваку цену, полиција је ставила у покрет сву своју безобзирност не само према политичким правима грабана, него и према њиховој личној и имовинској сигурности. Одмах на почетку изборне кампање велики жупан је издао наредбу, да се обустави исплата пензија свима пензионерима припадницима опозиционих странака... После тога су организовани напади на истакнутије личности из опозиције... По селима пададе на појединце вршила је сама жандармерија, и то редовно ноћу. У самом селу Лукову, крај Никшића, жандарми су испребијали преко 10 сељака, од којих неки још и данас леже поломљених ребара у Никшићу... Терор и насиље достигли су врхунац од 1 до 8 фебруара, а нарочито на сам дан избора. Од 1—8 фебруара у масама су затварани присталице опозиције. Затворени су и чувари кутија, нарочито они Федералистичке странке... Да би *безаконе* и терор комплетирали корупцијом, владини људи су за ове изборе потрошили у Црној Гори више новца, него што је дато за економско и културно подизање Црне Горе од уједињења до данас...“ Слични извештаји долазили су из других покрајина. У извештајима из Војводине наводи се, поред осталог, и то да су „чувари кутија похапшени на дан уочи избора. Што се тиче председника гласачких места, они су у Војводини постављани често из редова председника месних радикалских организација у дотичном месту...“ — „Селима су обилазили жандарми, обржани финанси и четници пуцајући из пушака. У сваку су кућу бацали плакате на којима је била написана мртвачка глава испод које је штампано било, да ће овако свакога задесити ако не буде гласао за државотворну радикалску демократску кутију...“

Ту су, исто тако, могући само уступци који, ако не би били учињени, доводе у опасност опстанак буржоаског друштва. На пример, држава мора да отвара школе и универзитете пошто њена, тј. капиталистичка привреда, не може да се развија без квалификованих кадрова. Она, затим, мора да организује и здравствену заштиту тих кадрова, итд. На тим потребама настала су и „сва чуда“, која је створило буржоаско друштво, како каже Маркс, јер би без тога цео систем запао у кризу. С друге стране, пратећи токове развитка, на коме почива њена владавина, буржоазија није у стању да спречи све већу афирмацију оних који производе богатства, као и појаву идеологија, чак и у њеним редовима, о правичнијој расподели тих богатстава. Временом, под притиском друштвених снага, које буржоаски „поредак“ ствара, буржоазија је принуђена на попуштања која задиру у домен владавине засноване на приватној својини. Да би се систем одржао — и ту је принуђена на уступке. Разуме се, све то иде под борбом радничке класе и њеног све већег значаја и на изборима за буржоаске скупштине, итд. Правно регулисање тих уступака, на плану постепеног одступања од принципа „неповредивости приватне својине“ изражава се у и у све већем опорезивању капиталиста у корист захтева радника за повећањем надница, проширивањем установа социјалног осигурања, итд. — све до експропријације „у јавном интересу“, тј. национализације неких сектора привреде, итд. Али, према огромним могућностима које се отварају са потпуним подруштвљавањем средстава за производњу, све мере на реализовању социјално-економских права из буржоаских устава представљају само веће или мање уступке. *Величином тих уступака мери се и степен развитка буржоаске демократије.*

Интересантно је Лењиново мишљење о личним, политичким и социјално-економским правима грађана везаних за буржоаске уставе, поред осталог и због тога, што је дуго живео у земљама у којима се, у том правцу, отишле најдаље.

У дискусији са Кауцским, који је истицао и могућност постојања „чисте демократије“, Лењин је навео да „ако нећемо да збијемо спраћу са здравим разумом и с историјом, јасно је да се не може говорити о „чистој демократији“ док постоје различите класе: „може се говорити само о класној демократији“. Отуд, како каже, „историја зна за буржоаску демократију, која смењује феудализам и за пролетерску демократију, која смењује буржоаску“.

„Буржоаска демократија, ма колико да је... велики историски прогрес у поређењу са Средњим веком, увек остаје — и у капитализму не може да не остане — уска, крња, лажна, лицемерна, рај за богате, клопка и превара за експлоатисане, за сиромашне“.

„Узмите основне законе савремених држава, узмите управљање њима, узмите слободу збора или штампе, узмите „једнакост грађана пред законом“, — и наћи ћете на сваком кораку добро познато сваком поштенom и савесном раднику лицемерство буржоаске демократије. Свака држава, нека је и она најдемократскија, има у свом уставу капишике или ограде које дају могућност буржоазије да крене трупе против радника, да уведе опсадно стање, итд. — „у случају нарушавања реда“, — фактички, у случају

кад експлоатисана класа „нарушава“ свој ропски положај и покушава да се не понаша робовски”.

„У буржоаској демократији капиталисти хиљадама смицалица — које су утолико вештије и сигурније уколико је „чиста“ демократија развијенија — отискују масе од учешћа у управљању, од слободе збора и штампе, итд”.

И, затим, — „ако се питање постави с гледишта угњетених класа: постоји ли и једна земља на свету, међу најдемократскијим буржоаским земљама, у којој *просечни, масовни* радник, просечни масовни *пољопривредни надничар* или сеоски полупролетер уопште (тј. представник угњетене масе, огромне већине становништва) има и приближно ону слободу да организује *зборове* у најлепшим згодама, ону *слободу* за изражавање свих мисли, за одбрану својих интереса, највеће штампарије и најбоље газине хартије, ону *слободу* да издиже управо људе своје класе на управљање државом и на „уређивање“ државе коју има у Совјетској Русији?”

И, на крају, Лењин додаје — „да све дотле док је власт у рукама капиталиста, све док је својина над средствима за производњу у рукама капиталиста, — све дотле демократија може бити мање широка, може бити више широка, цивилизована итд., а уствари остаје буржоаска диктатура утолико јасније, уколико је очигледније да из сваке крупне противречности мазом избија грађански рат”. (В. И. Лењин: *Изabrana дела*, књ. XII, „Култура”, Београд, 1960)

Питање се у много чему своди, у основи, на ону констатацију коју је истакао још хуманиста Дидро, да — „само сопственик може бити грађанин”. Он није могао, како каже, проф. Борђевић — „одвојити политичка права, нарочито право образовања политичких установа и учествовања у њиховом раду, од својине”. Уосталом, и битну суштину француске Декларације о правима човека и грађанина чини обезбеђење права *приватне својине*. Према томе, у примени свих политичких и економско-социјалних права није могла да се не одрази сва постојећа фактичка неједнакост између сопственика и оних који продају радну снагу.

У југословенским земљама, како пре тако и после уједињења, практикована је исто тако „сопственичка слобода”. Да подсетимо да је врло дуго право гласа било везано за плаћање одређене висине пореза (изборни цензус), поред установе и „квалификованих” посланика више врста (у Србији са факултетском спремом). Затим, број оних који су бирали део сенатора по Уставу од 1931. г. ограничен је био само на извесне функционере — народ у томе није учествовао.

Међутим, мада се у свим буржоаским земљама може утврдити мањн или већн *несклад* између онога што се прокламује и онога што се примењује у домену „личних права”, — неоспорно је да њихово прокламовање, и макар минимална примена, имају велики значај у остваривању услова за јачање класне борбе, те према томе и за стварање услова и за све веће реализовање тих права.

РЕЗЮМЕ

Права граждан по югославским буржуазным конституциям

Автор вначале освещает вопрос становления прав граждан в буржуазных конституциях вообще, а затем особо и в югославских буржуазных конституциях 1921 и 1931 гг.

При рассмотрении вопроса подчеркиваются два обособленных процесса: провозглашение прав граждан и их реализация.

Автор находит, что в сформулированных правах граждан не существует основных различий между буржуазными конституциями других стран и Югославии.

В реализации из различия существенные: в Югославии непрерывно нарушались эти права, в особенности политические. Эти нарушения подкрепляются конкретными примерами, при чем указывается, что подобные случаи можно обнаружить в меньшей или большей степени и в некоторых других государствах.

Далее приводится мнение Владимира Ильича Ленина, указывающего, в числе остального, на то, что во всех буржуазно-демократических конституциях, независимо от „формы буржуазной демократии, существуют „лазейки“ и обходные пути“, с помощью которых эти права урезаются, что „в буржуазной демократии тысячами — уловок... преплутствуют трудящимся массам участвовать в управлении, в пользовании правом свободы собраний и печати и т.д.“

В заключение указывается, что несмотря на противоречия, существующие между провозглашенными правами граждан и их реализацией в буржуазных демократиях, — сам факт их провозглашения и даже их минимальная реализация имеют большое значение для развития общества и создания условий для дальнейшего расширения сферы действий этих институтов в соответствии с усилением классово-борьбы внутри буржуазного общества.

SUMMARY

Civil Rights Under Yugoslav Bourgeois Constitutions

The paper deals with the question of constituting civil rights in the bourgeois constitutions in general, and in the Yugoslav bourgeois Constitutions of 1921 to 1931 in particular.

Two separate processes are stressed: proclamation of the rights of citizens and their application.

The conclusion is that there are no essential differences between the bourgeois constitutions of other countries and the Yugoslav ones.

But in implementation, the differences are considerable: in Yugoslavia these rights were often violated, especially the political rights, and the author gives some concrete cases. The fact that similar occurrences are noticeable in some other countries to a greater or smaller extent is not overlooked.

Finally, the opinion of Vladimir Ilich Lenin is cited, inter alia, that in all of the bourgeois-democratic constitutions, regardless of the breadth of the bourgeois democracy, there are »backways« and »reservations« through which these rights are denied, i.e. that in »the bourgeois democracy capitalists avert, by myriad tricks... masses from participating in government, freedom of meeting and press, etc.«

The author concludes that regardless of the differences existing between proclamation of civil rights and their implementation in the bourgeois democracies, their mere proclamation and even minimum application are of great significance for the development of the society and creation of conditions for their extension, conformably with the strengthening of the class struggle within the bourgeois society.

RÉSUMÉ

Les droits des citoyens d'après les constitutions Bourgeoises Yougoslaves

Dans cet aperçu est traitée en premier lieu la question de la constitution des droits des citoyens dans les constitutions bourgeoises en général, ensuite dans les constitutions bourgeoises yougoslaves de 1921 et 1931 en particulier.

En examinant cette question l'auteur a souligné deux processus distincts: la proclamation des droits des citoyens et leur application.

En ce qui concerne la proclamation des droits des citoyens on peut tirer la conclusion qu'il n'y a pas de différences essentielles entre les constitutions bourgeoises des autres pays et les constitutions yougoslaves.

Dans l'application les différences sont importantes: en Yougoslavie à mainte reprises les droits des citoyens ont été violés, surtout les droits politiques, et dans cette partie du travail plusieurs exemples concrets sont mentionnés. Cependant l'auteur n'a pas manqué de souligner le fait que de telles violations étaient effectuées aussi dans certains autres pays, dans une mesure plus ou moins grande.

A la fin l'opinion de Vladimir Ilić Lenjin est exposée, selon laquelle dans toutes les constitutions bourgeoises démocratiques, sans égard à la largeur de la démocratie bourgeoise, il y a des »petites portes« et des »clôtures«, à travers lesquelles est réalisée la négation de ces droits. En d'autres termes, dans »la démocratie bourgeoise les capitalistes par d'innombrables machinations... écartent les masses de la participation à la direction, de la liberté de réunion et de la presse, etc.«

Dans la conclusion l'auteur a souligné que sans tenir compte des contradictions qui existent entre la proclamation des droits des citoyens et leur application dans les démocraties bourgeoises — même seule leur proclamation — et l'application même si elle est dans des proportions minimales — ont une grande importance pour le développement de la société et la création des conditions pour leur élargissement de plus en plus grand — conformément au renforcement de la lutte des classes au sein de la société bourgeoise.

ОДГОВОРНОСТ ЈАВНИХ СЛУЖБЕНИКА У СРЕДЊЕВЕКОВНОМ СРПСКОМ ПРАВУ

1. *Општи поглед.* — Ради бољег упознавања основних начела о одговорности државе за рад њених службеника, нужно је бацити поглед на развој ове одговорности. Како су проблеми одговорности исти, то су и правила ове одговорности и у нашем праву била слична одговарајућим правилима у другим земљама.

Ни у нашој средњевековној држави, као ни у осталим феудалним државама, не може се говорити о службеницима у данашњем смислу, јер јавноправни односи нису били одвојени од приватно-правних. Али, и поред тога, с правом је запажено да је било јавних звања у нашој средњевековној држави која су се приближавала у извесном смислу појму службеника, за разлику од властеле која су само сталешки била подређена владару. Таква су звања нарочито кефалија, судија, пристав, цариник и др.⁽¹⁾

Како су одговарали ти наши средњевековни службеници? Нема података за све службенике, али су и одредбе о одговорности кефалија довољне да укажу колико је и наше средњевековно право знало за одговорност службеника. Кефалије су били претставници владаочеве власти у градовима и жупама и нарочито били одговорни за безбедност на путевима. Развој трговине у средњем веку захтевао је и код нас обезбеђење несметаног промета трговаца и њихове робе кроз наше крајеве. Стога је природно што наше средњевековно право придаје овом питању нарочити значај. Повлашћени положај трговаца огледа се већ у најранијим уговорима српских владара са Дубровником⁽²⁾. Још је Немања око 1205. године Дубровчанима дао повељу о накнади штете која би се проузроковала дубровачким трговцима. Текст гласи: „Милост створи господство ми дубровачким тржником да ходе по мојој земљи слободно с тргом; без правде никто да им ништа не испакости; у којој ли се жупи што испакости, тази жупа воља да да кривца воља да плати⁽³⁾.”

(1) Др Теодор Тарановски: Историја српског права у Немањиној држави, I део. Историја државног права, Београд, 1931, стр. 205, 197—204; 216—217; Др Т. Тарановски: *Op. cit.* III и IV део, Београд, 1935, стр. 165—176. Законик Стефана Душана цара српског. Издао и објаснио Стојан Новаковић, Београд, 1898, стр. 184, објашњење уз чл. 63, стр. 240—241; објашњење уз чл. 157, стр. 243. и објашњење уз чл. 160. Др Александар Балтић: Општа теорија о појму јавних службеника, Београд, 1939, стр. 105—107.

(2) Др Т. Тарановски: *Op. cit.* II део, Београд, 1931, стр. 126.

(3) Законски споменици српских држава средњег века. Прикупио и средио Стојан Новаковић, књ. 5, Београд, 1912, стр. 136; Писани закони на словенском југу. Библиографски нацрт др В. Богшић, Загреб, 1872, стр. 27; Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века. Прикупио и уредио Александар В. Соловјев, Београд, 1926, стр. 15.

У другој једној повељи коју је дубровчанима издао Милутин око 1308. године стоји: „И да си ходе свободно по земљи и по тргох краљевства ми; да при којим их сел чтета најде, да плати село ближне; ако село не плати да плати краљевство ми“(4).

Стефан Дечански све ове повластице потврђује 1326. године па поред осталог каже: „Испакости ли им кто што или у тргу или у жупе, да им сплати все жупа; не исплати ли им жупа, да им плате краљевство ми из моје куће“(5).

Душанов законик (1349—1354) у погледу одговорности само утврђује стару праксу. Низом одредаба наређује како ће се вршити обезбеђење путева и јавних места, и прописује ко ће одговарати за проузроковану штету. Према тим одредбама за штету проузроковану путницима одговарали су од службеника кефалије и стражари (чл. 157, 160) а постојала је и одговорност владара односно државе (чл. 160).

2. *Правила одговорности.* — Кефалије и стражари одговарали су по чл. 157. Законика који гласи: „Где се набу мешовите жупе, помешана села, црквена или царства ми, или властеоска, и буду помешана села и не буде над том жупом једнога господара, него ако буду кефалије и судије царства ми, које је поставило царство ми, они нека поставе страже по свим путевима и нека их чувају стражама; ако ко отме или украде, или које зло учини, тај час нека иду кефалијама да плаћају од своје куће; а кефалије нека траже од стража и разбојника и лопова“(6).

По преводу Стојана Новаковића кефалије не би имале право на регрес, јер он за последњу реченицу наведене одредбе даје овај превод: „Ако ли кога нападну разбојници, или му се нешто украде, или се које зло догоди, онај час да иде ћефалијама, да му они од своје куће плате, а потом да траже разбојнике и крадљивце“(7).

Превод проф. Николе Радојчића логичнији је и више одговара правом смислу наведене одредбе. У преписима са којих је преведен овај текст гласи: „Да ако се кто гуси или украде, или које зло учини, тази час да греду кефалијам, да им плаћају од своје куће, а кефалије страже да ишту и гусаре и тати“(8).

Више је вероватно да је кефалија, који је плаћао штету, имао право на регрес од страже и разбојника и лопова. Новаковић сигурно због тога и не спомиње страже у свом преводу, већ само разбојнике и лопове, пошто је нелогично да ће кефалија тражити страже којима иначе заповеда. Међутим, „искати“ и код нас је значило тужити(9), слично као код Руса па и у француском праву *demandeur justice*.

Кефалије и стражари још су одговарали и по члану 160 Законика који гласи: „Ако се где деси коме било госту или трговцу или калуђеру.

(4) Законски споменици српских држава средњег века. Прикупио С. Новаковић, књ. V, стр. 162, тачка XI и XII.

(5) Законски споменици. Ор. cit. стр. 163, тачка II и III.

(6) Душанов законик. Превео и предговор написао Никола Радојчић, Матица српска, Нови Сад, 1950, стр. 62.

(7) Стојан Новаковић: Законик Стефана Душана, Ор. cit. стр. 241.

(8) Стојан Новаковић: Ор. cit. стр. 123, 240.

(9) Др Т. Тарановски: Ор. cit. III и IV део стр. 178.

те му узме што отимачина или лопов, или каква била неприлика, сви такви нека добу царству ми, да им плати царство ми, што буду изгубили, а царство ми да тражи кефалије и властелу којим буде пут предан и страже поверене. И сваки гост, и трговац, и Латинин, да пође првим стражама, са свим што има и носи, да га стража стражи предаје са свим; ако се догоди те што изгуби, нека, буде порота, што рекну веродостојни људи по души да су изгубили с оним поротницима, то да им плате кефалије и страже"⁽¹⁰⁾.

По Новаковићу ова одредба садржи два члана⁽¹¹⁾. Први став ове одредбе прописује кад владар односно држава одговара. Владар одговара с правом регреса од кефалије за сваку штету која би била проузрокована путнику. Новаковић мисли да је овај први став само начелног карактера и „да се оно није могло баш дословце и у пракци вршити"⁽¹²⁾.

Насупрот овом опрезном мишљењу Новаковића В. Богишић у једном коментару ове одредбе истиче са одушевљењем: „Овде већ имамо одговорност самога цара *vis-à-vis* трговаца и његово *ius regressus* према својим чиновницима. Ова одговорност била је у сваком случају стварнија за онога који је претрпео штету него садашња апстрактна министарска одговорност"⁽¹³⁾.

Што се тиче другог става чл. 160. Законика Новаковић сматра да он допуњује остале чланове о обезбеђењу путника (чл. 157—159) и да стога овде само ближе одређује шта су дужни путници да учине ако желе да на путу уживају обезбеђење. Није искључено да је ово тумачење исправно али се исто тако може узети да прописана одговорност владара у овом члану није била само начелног карактера већ да је по њој владар и плаћао извесне накнаде, те је с тога и прописано да се регресом може наплатити од кефалија. У сваком случају за нас је од значаја да је у том периоду по изричитој одреди Законика одговарао и владар.

Ова се одговорност владара може сматрати одговорношћу државе. Ни код нас као ни у већини средњевековних држава није била тачно подељена државна благајна од владаоачеве.⁽¹⁴⁾ Нема сумње да је ова одговорност владара уствари само одговорност државе.

Можемо споменути још да је кефалија одговарао ако би кога затворио без царевог налога односно „без писма царства ми“, али је ова одговорност била кривична јер се у тим случајевима кефалија кажњавао са одређеном казном од 500 перпера (чл. 184.).

Пошто у Законнику није свуда јасно диференцирана кривична одговорност од одговорности за штету, вероватно је и овде оштећени добијао један део од наплаћене казне.

Постоје и друге одредбе о одговорности службеника, али су наведене одредбе најпотпуније тако да се из њих могу уочити која су правила одговорности службеника постојала у нашем средњевековном праву.

(10) Душанов законик превод М. Радојчића: *Op. cit.* стр. 62—63.

(11) С. Новаковић: *Op. cit.* стр. 243.

(12) С. Новаковић: *Op. cit.* стр. 243.

(13) Др Драгослав Јанковић: Богишићеви коментари Душановог законика, *Анали Правног факултета у Београду*, 1953, стр. 407—408.

(14) Константин Јиречек: *Историја Срба*, III свеска, 1923, стр. 245; IV свеска, стр. 209.

Што се тиче колективне одговорности која се у Законнику појављује, она је прописана за село, град и околину, као посебна одговорност и то за изричите случајеве наведене у Законнику. Ни код ове посебне одговорности још није диференцирана кривична одговорност од одговорности за штету.⁽¹⁵⁾

3. *Закључак.* — Из овог кратког приказа средњевековних наших одредаба о одговорности можемо уочити да је по нашем средњевековном праву одговорност службеника за штету коју су проузроковали вршењем службене дужности била двојака. Поред одговорности за кривицу по којој су одговарали стражари (чл. 157.) и кефалије (чл. 160, 184) постојала је и одговорност за друго, јер одговорност кефалија за стражара (чл. 157, 160) и владара односно државе и кефалије (чл. 160.) није ништа друго него одговорност за друго. Оба ова члана имају у виду одговорност за друго. и то само одговорност за штету јер се имала да накнади само претрпљена штета.

Наведене одредбе о одговорности службеника и владара само допуњују јасно изражену политику Душанову, који је својим Закоником желео да учврсти јединствену државну власт оличену у монархији која је ограничена законом. Ако је због остварења јединства власти и тежње за стварањем правног поретка који је имао да омогући ширење и јачање државе, било нужно ограничити монарха законом, онда је тим разумљивије да је и одговорност наших средњевековних службеника била неопходна. С једне стране, ова је одговорност баш правом регреса владара и кефалије, у извесном смислу, организационо повезивала управни апарат који се стварао, а с друге стране, обезбеђивала слободу трговине са иностранством и чување реда и мира у земљи. Тако је систем одговорности наших средњевековних службеника био један од основних стубова правног поретка средњевековне Србије.

Из свега изложеног могли би извести закључак да наши средњевековни службеници нису одговарали по посебним правилима, јер се поштовање начела законитости односило и на службенике. Исто тако није било посебних правила ни за одговорност владара који је уз дужно поштовање начела законитости, одговарао не само за кефалије (чл. 160.) већ и као феудални господар. То се најбоље види из поменутог члана Законика, који говори о овој одговорности владара: „У земљи царства ми да није властан господар ишта учинити меропсима преко закона, осим што је царство ми записало у законнику, то да му работа и даје. Ако ли му учини што против закона, заповеда царство ми, сваки меропак да има право парничити се са својим господарем — или с царством ми, или с госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми и с ким било. Нико да није властан задржати га од суда ми, него да му судије по правди суде.

Ако меропак добије парницу против господара, нека судија царства ми ујемчи, како да господар плати меропху све на рок; и потом да није властан онај господар учинити зло меропху” (чл. 139).⁽¹⁶⁾

(15) Др Т. Тарановски: *Op. cit.* II део, стр. 30; III и IV део, стр. 26.

(16) Душанов законик. Превод Н. Радојчића, *op. cit.* 58—59.

Према томе у нашем средњевековном праву по Душановом законнику владар је двојако одговарао: одговарао је лично у приватно-правним односима и одговарао за другог односно јемчио за рад својих службеника.

Ова одговорност владара која је у ствари одговорност државе није специфична само за наше право. Још у римском праву могли су се водити спорови против фиска односно царске благајне.⁽¹⁷⁾ Јеринг наводи читав низ случајева кад је држава плаћала штету.⁽¹⁸⁾ Баш је та одговорност фиска касније омогућила да се и на државу примени приватно право. То је имало утицаја на све земље које су у већој или мањој мери биле под утицајем римског права. То је случај и са нашом земљом, која је била под извесним утицајем римског права преко Византије и са запада преко наших приморских градова.⁽¹⁹⁾ Такав утицај није постојао у Енглеској те стога тамо владар није одговарао за штету коју би проузроковали његови службеници јер је код њих важило правило да краљ не може учинити погрешку него само његови службеници.⁽²⁰⁾

Др Драгаш Денковић

РЕЗЈОМЕ

Отзетственность государственных служащих в средневековом сербском праве

Автор вначале приводит некоторые грамоты сербских правителей, ксторыми еще в 1205. 1318 и 1326 гг. устанавливалась ответственность за убытки, причиненные на территории Сербии дубровницким торговцам. Далее излагаются правила ответственности по Законнику Душана (1349—1354), подчеркивается, что в средневековом сербском праве ответственность служащих за убытки, причиненные службеными действиями, была двойной. Существовала ответственность за незаконные действия, за которые отвечали будочники (ст. 157) и кефалии (стр. 160, 184). Кефалии по существу являлись представителями исполнительной власти на местах — в городах и районах — и отвечали за безопасность на дорогах. Наряду с данной ответственностью существовала и ответственность за другого, так как ответственность кефалия за будочника (ст. 157, 160) и правителя, т. е. государства и кефалий (стр. 160) ничто иное как ответственность за другого. Обе эти статьи имели в виду ответственность за другого, при чем ответственность исключительно за убытки, ибо предусматривалось только возмещение причиненного вреда.

(17) P. Willems: *Le Droit public Romain*, Paris 1888, стр. 606; L. Michaud: *De la responsabilité de l'Etat a raison des fautes, de les agents*, Paris, 1895, стр. 32—33; Гл. Гершиц: *Систем Римског приватног права*, I књига, Београд, 1882, стр. 270—272.

(18) R. von Ihering: *L'esprit du droit Romain dans les diverses phases de son development*, Paris, 1886, T. III, стр. 70—72.

(19) Никола Радојчић: *Снага закона по Душановом Законнику*, Глас, СХ, 1924, стр. 100—139; Душанов Законик и Византијско право, *Зборник у част стогодишњице Законика Душана*, I, Београд, 1951, стр. 45—77; А. Б. Соловјев: *L'influence du Droit byzantin dans les pays orthodoxes — Relazioni Generali e supplementi — Comitato Internazionale di Scienze Storiche X Congresso Internazionali di Scienze Storiche*, Roma 4—11 Septembre 1955, Firenze, стр. 599—650; др Г. Тарановски: *Op. cit.* I део, стр. 221—231.

(20) H. Street: *Governmental Liability*, Cambridge University Press, 1953, стр. 1—2, 13.

Приведенные положения об ответственности служащих и правителей лишь дополняют четко выраженную политику Душана, желавшего своим законником укрепить единую государственную власть, олицетворенную в монархии, ограниченной законом. Если во имя осуществления единства власти и стремления к созданию правопорядка, имевшего целью способствовать расширению и укреплению государства, было необходимо ограничить законом монарха, тем самым становится более понятным и необходимость установления ответственности служащих Сербии средних веков.

Эта ответственность с одной стороны с помощью как раз регресса правителя и кефалий, в известном смысле, связывала организационно созданный управленческий аппарат, а с другой стороны обеспечивала свободу торговли с заграницей и сохранение порядка и мира в стране. Таким образом, система ответственности средневековых служащих являлась одной из главных опор правопорядка средневековой Сербии. Служащие не отвечали по специальным положениям. Не было специальных положений ни об ответственности правителя, отвечавшего не только за кефалий (ст. 160), но и в качестве феодального правителя (ст. 139). Таким образом, в средневековой Сербии правитель нес двойную ответственность. Он нес личную ответственность за свои правоотношения и нес ответственность за другого, другими словами гарантировал правомерность действий своих служащих. Автор подчеркивает, что данная ответственность правителя, являющаяся по существу ответственностью государства, была специфичной не для одного лишь сербского средневекового права, она существовала во всех странах, находившихся в большей или меньшей степени под влиянием римского права. Средневековая Сербия находилась под известным влиянием римского права через Византию и приморские города на Адриатике.

SUMMARY

Responsibility of Civil Servants in Mediaeval Law of Serbia

The author first points out some charters of the Serbian rulers which, as early as 1205, 1308, and 1326, dealt with the responsibility for damage caused to Dubrovnik merchants in the territory of Serbia. Then the rules of responsibility under the Emperor Dušan Code (1349—1354) are cited. It is stressed that in the Mediaeval Serbian law there were two kinds of responsibility of civil servants for the damage they caused while performing official duties. There was responsibility for quiet of guards (Article 157) and city prefects (Articles 160, 184). The city prefects were in reality representatives of ruler's power in cities and parishes, and were responsible for the safety on roads. In addition to the liability for one's own guilt, there was responsibility for others, city prefects were held liable for guards (Article 157, 160) and responsibility of the ruler, and (or state and city prefects (Article 160) is nothing else but liability for others. Both of these articles deal with responsibility for others solely for damage, for only the incurred damage was compensated.

The cited provisions regulating responsibility of civil servants and the ruler only complement Dušan's clearly expressed policy, the desired to consolidate through his Code uniform state power, vested in the monarchy, which is restricted by law. If it proved necessary to restrict the monarch by law, in order to achieve unity of power and the aspiration for establishment of the legal system, then it is quite comprehensible that responsibility of the civil servants of Serbia was indispensable. On the one hand, the responsibility of the ruler and city prefects to observe right to redress, organizationally linked,

in a certain sense, administrative machinery that was being created, and, on the other, safeguarded freedom of trade with foreign countries and peace and order in the country. Thus the system of the responsibility of the Mediaeval civil servants was one of the fundamental pillars of the legal system of mediaeval Serbia. Civil servants were not held responsible under special rules. There were no special rules for the responsibility of the ruler who was liable, by duly observing the rule of law, not only for city prefects (Article 160) but also as a feudal ruler (Article 139). Accordingly, in the mediaeval Serbian law the ruler was held responsible in two ways. He was responsible for private legal relationships and for others, and or he was accountable for the work of his servants. The author stresses that such responsibility of the ruler, which in fact is responsibility of the state, was not specific to the Serbian mediaeval law only, but was provided for in all those countries under some influence of the Roman law. Mediaeval Serbia was under certain influence of the Roman Law through Byzantine Empire, and of the West through the coastal cities of the Adriatic.

RÉSUMÉ

La responsabilité des fonctionnaires publics dans le droit médiéval Serbe

L'auteur attire l'attention tout d'abord sur certaines chartes des souverains serbes qui, dès les années 1205, 1308 et 1326, réglèrent la responsabilité pour les dommages causés aux commerçants de Dubrovnik sur le territoire de la Serbie. Ensuite il a exposé les règles de la responsabilité d'après le Code de l'empereur Dušan (1349—1354). Il a souligné que dans le droit médiéval serbe la responsabilité des fonctionnaires pour les dommages causés dans l'exercice de leur fonction était de deux sortes. La responsabilité existait pour la faute qui entraînait la responsabilité des gardes (article 157) et des céphalis (article 160, 184,). Les céphalis sont en réalité les représentants du pouvoir du souverain dans les villes et dans les districts et ils étaient responsables pour la sécurité sur les routes. A part cette responsabilité pour la faute, il y avait de même la responsabilité pour autrui, car la responsabilité du céphali pour le garde (article 157, 160) et du souverain respectivement de l'Etat et du céphali (article 160) n'est rien d'autre que la responsabilité pour autrui. Ces deux articles ont en vue la responsabilité pour autrui et, de plus, seulement la responsabilité pour le dommage, car il fallait compenser seulement le dommage subi.

Les dispositions mentionnées de la responsabilité des fonctionnaires et du souverain ne font que compléter la politique nettement exprimée de l'empereur Dušan, qui avait la désir de consolider par son Code le pouvoir d'Etat unique dans la monarchie qui est limité par la loi. Si à cause de la réalisation de l'unité du pouvoir et la tendance de créer l'ordre juridique qui devait assurer l'élargissement et le renforcement de l'Etat, il était nécessaire de limiter le monarque par la loi, alors il est d'autant plus compréhensible que la responsabilité des fonctionnaires de la Serbie médiévale était indispensable. D'autre part, cette responsabilité justement par le droit de recours du souverain et du céphali, dans un certain sens, rattachait au point de vue de l'organisation l'appareil administratif qui était en voie de formation et, d'autre part, il assurait la liberté du commerce avec l'étranger et le maintien de l'ordre et de la paix dans le pays. Ainsi, le système de la responsabilité des fonctionnaires de la période médiévale était l'un des principaux support de l'ordre juridique de la Serbie médiévale. Les fonctionnaires ne répondaient pas d'après les règles spéciales. Il n'y avait pas de règles spéciales pour la respon-

sabilité du souverain qui tout en devant respecter les principes de la légalité répondait non seulement du comportement des céphalis (article 160) mais aussi en tant que seigneur féodal (article 139). Par conséquent dans le droit médiéval de la Serbie le souverain était doublement responsable. Il était responsable personnellement pour autrui, il se portait garant du travail de ses fonctionnaires. L'auteur a souligné que cette responsabilité du souverain, qui est en réalité la responsabilité de l'Etat n'est pas spécifique seulement au droit médiéval serbe, mais de telles responsabilités existaient dans tous les pays qui, dans une mesure plus ou moins grande, était sous l'influence du droit romain. La Serbie médiévale a subi une certaine influence du droit romain par l'Empire Byzantin et de l'Occident par les villes sur le littoral de l'Adriatique.

НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ О ПОЛОЖАЈУ ЧОВЈЕКА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

1. Могли бисмо, негдаје од 1950. године, пратити низ догађаја који су значајни за међународно право, тачније за међународно ратно право, а који показују интензивирање рада на потврди постојећих правила, тежњу за постепеним развојем тих правила и извјесне нове тенденције којима се настоји повољније нормирати положај човјека у оружаном сукобима⁽¹⁾.

У стварности, свјedoци смо напуштања једног идеалистичког става према потреби бављења међународним ратним правом и прихватања једног реалитичког прилаза проблемима тог права.

Први став састојао се је у томе да је бављење ратним правом узалудан посао, односно ако се њиме и бавимо да га треба у суштини измјенити, јер да овакво какво се формирало до краја другог свјетског рата противрјечи основном задатку Уједињених нација. Сматрало се, наиме, да је ратно право, које почива, осим осталог, и на начелу једнакости зараћених страна, неспојиво са чињеницом да је нападачки рат Повељом Уједињених нација стављен изван права. Будући да је рат престао бити правни појам, држава која почиње нападачки рат крши међународно право и доводи себе у положај у коме нема право да захтијева заштиту по међународном праву. То схватање полази од тога да се „*ius in bello*“ у рату против агресора не примјењује, јер да, према познатом начелу, „*ex iniuria ius non oritur*“. Теоретски, прихватало се и све посљедице које би произилазиле из тог начела. То је довело до таквог критицизма ратног права да се сматрало логичним да ратно право треба искључити из ситема међународног права.

Други став почивао је на друкчијем прилазу проблематици ратног права. Сматра се да је бављење ратним правом потребно, јер да то тражи стварност коју оно треба боље да регулише. Шта више, да оно треба да

(1) Ове тенденције изражене су и у неким радовима о оружаном сукобима. Тако, на примјер — *J. Andrassy*: Ратно право опет на дневном реду, „Југословенска ревија за међународно право“, 1955, бр. 3, стр. 417—420; *М. Бартош*: Општи поглед на развој међународног ратног права од 1907. до 1957, ЈРМП, бр. 2, стр. 269—279; *G. Schwarzenberger*: *The Law of Armed Conflict*, London 1968; *М. Бартош*: Нове тенденције ратног права, „Међународна политика“, 1969, бр. 468, стр. 26—28; Нови принципи међународног хуманитарног права и његова веза са правима Уједињених нација, „Архив за правне и друштвене науке“, 1970, бр. 3—4, стр. 275—276; *М. Деспот*: Територијална одбрана у упоредном и међународном праву, Реферат за Симпозијум о територијалној одбрани у нашем систему општенародне одбране, Београд, ДСНО, 1970, стр. 18.

се развије и новелира, посебно у области заштите жртава оружаног сукоба, и то у свим њиховим облицима. Тај став образлаган је чињеницом да послје другог свјетског рата оружани сукоби нису уклоњени из међународних односа, већ напротив, да они озбиљно прекидају периоде мира и да се залихе модерног оружја не смањују већ повећавају, угрожавајући уједно могућност не само одржања мира у читавом свијету већ и могућност заштите жртава рата у оној мјери у којој је та заштита већ опће-прихваћена. Закључак се наметао да међународно право о оружаном сукобима не треба занемарити, а посебно да се то не смије десити са оном његовом области која регулише положај човјека у оружаном сукобима, која је најшира област међународног ратног права, већ да је треба реafirмирати и развити.

Такво је било стање ствари до 1968. године када су извјесни напори, започети око педесетих година, дошли до јачег изражаја⁽²⁾. Тада, 1968. године, дошло је до одржавања Међународне конференције о правима човјека, у Техерану, која се је дјелимично бавила и проблемима заштите људских права у оружаном сукобима. Донијета је и једна резолуција о тој материји⁽³⁾, чији се значај првенствено састоји у томе што је њоме подстакнут рад Уједињених нација на пољу заштите права човјека и у оружаном сукобима, и започет упоредни, али и координирани рад Свјетске организације и Међународног комитета Црвеног крста на заштити жртава рата⁽⁴⁾.

У исто вријеме, Међународни комитет Црвеног крста латио се израде једног нацрта реafirмације и развоја међународног хуманитарног права о оружаном сукобима. Тај правац развоја потврђен је и на XXI међународној конференцији Црвеног крста у Истамбулу, 1969. године. Међународни комитет Црвеног крста израдио је за ту прилику документацију која је потврдила потребу реafirмације и развоја права које регулише заштиту човјека у оружаном сукобима⁽⁵⁾. Рад је настављен послје конференције уз помоћ влада више земаља чланица Женевске конвенције о заштити жртава рата (од 1949. године) и појединих експерата, тако да је Међународни комитет Црвеног крста био у могућности да у години 1971. сазове двије значајне конференције о реafirмацији и развоју међународног хуманитарног права о оружаном сукобима. Једна је одржана у Хагу, марта 1971, и на њој су о тој ствари расправљали експерти Црвеног крста, а друга у Женеви, маја-јуна 1971, гдје су почеле консултације експерата

(2) У том периоду, питање развоја међународног ратног права на дневни ред својих конференција стављају: Међународни комитет за војну медицину и фармацију, Међународни комитет Црвеног крста, Институт за међународно право. Ближе: *J. Andrassy*, *op. cit.*

(3) *Résolution relative au respect des droits de l'homme en période de conflit armé; Acte final de la Conférence internationale des droits de l'homme*, Pub. N. U, No F 68, XIV 2.

(4) Рад Уједињених нација у тој области посебно се види из три извештаја генералног секретара ОУН; *Le respect des droits de l'homme en période de conflit armé*, A/7720 од 20. XI 1969, A/8085 од 18. IX 1970. и A/8370 од 2. IX 1971.

(5) XXI међународна конференција Црвеног крста, Истамбул 1969, усвојила је Резолуцију (No XIII): *«Réaffirmation et développement des lois et coutumes applicables dans les conflits armés»*.

влада 40 земаља, Међународног комитета Црвеног крста и представника Уједињених нација⁽⁶⁾.

Разумије се, то су само неке манифестације ширег интересовања за међународно право о положају човјека у оружаном сукобима.

2. Ако бисмо покушали да утврдимо листу проблема који се морају рјешавати да би основна права човјека била потврђена и у оружаном сукобима, видјели бисмо да је основа тога покушаја широка. Са једне стране, то су нагомилани друштвени и историјски чиниоци, укључујући ту и развој науке, а са друге, то су већ постојећи међународни инструменти⁽⁷⁾ који регулишу правну заштиту човјека уопште, а у оружаном сукобу посебно.

Проблеми заштите цивилног становништва одувјек су били једно од најсложенијих питања међународног ратног права. Данас је раширено схватање да постојећа рјешења по Женевској конвенцији о заштити цивилног становништва, из 1949. године, нису довољна када се имају у виду страхоте којима је цивилно становништво изложено у савременим ратовима (Индокина, Блиски Исток). Та Конвенција донијета је под још свјежим сјећањима на страхоте другог свјетског рата и представљала је један од већих успјеха у покушају да се међународним ратним правом створе мјерила о противправном понашању у оружаном сукобу. То нарочито кад се има у виду онај део који се претежно бави проблемима заштите жртава рата. Нарочито су за ефикаснију заштиту важни: разликовање између цивилног становништва и лица која учествују у војним операцијама, затим опћа заштита која се односи на то становништво као објекат забране од напада и посебна заштита која се тиче посебно заштићених лица (дјецe, трудница, мајки са нејаком дјецом и стараца). У тај круг питања улази и разликовање између војних и невојних објеката као и дефиниција невојних објеката и њихова заштита, проблем избјеглица проузрокован оружаном сукобима, проблем међународне помоћи цивилном становништву за вријеме оружаног сукоба и рад посебних тијела на тој помоћи.

Ко има право на положај борца у оружаном сукобу представљало је и раније, па и данас представља, једно од кључних питања међународног ратног права. Ко се може сматрати борцем у савременим оружаном сукобима питање је које је сложеније данас него раније. У том питању сукобљавају се многобројни ставови идеолошке, политичке и правне природе. Зато се већ сама чињеница да се ради на том проблему може сматрати напретком, иако се управо на том питању могу очекивати велике расправе и тежак излаз из противрјечних становишта ка позитивном рјешењу. Али, ствар је повољна већ због тога што би се у програмима рада

(6) *CICR: Conference d'experts gouvernementaux sur la réaffirmation et le développement du droit international humanitaire, applicable dans les conflits armés, Genève, 24. V-12. VI 1971, «Rapport sur les travaux de la Conférence», Genève, 1971, pp. 131.*

(7) О тим инструментима видјети ближе рад аутора: „Рад Уједињених нација на заштити људских права у оружаном сукобу“ поднијет на савјетовању које је Факултет политичких наука у Загребу организовао априла 1971. на тему: „Уједињени народи у савременом свијету“, стр. 14 шап.

који предстоје могла дати дефиниција борца, која би била савременија од ове дате у Женевским конвенцијама.

Проблеми забране и ограничења употребе извјесних начина и средстава ратовања, подједнако су ствар разоружања колико и настојања да се и та питања правно регулишу са једног посебног гледишта⁽⁸⁾. То је гледиште да би евентуална употреба свих тих оружја имала за посљедицу уништење не само војног циља него и невојних објеката, а међу осталима и лица која су изричито правно заштићена од напада (рањеници, болесници, бродоломници, ратни заробљеници, старци, дјеца, мајке са нејаком дјецом, итд.). Нека од њих имала би разорне биолошке утицаје и на будуће генерације човјека, као и на његову околину.

Ширина настојања да се потпуније регулише заштита човјека у оружаним сукобима, представља и покушај да се преиспита заштита човјека, правни положај човјека, и у такозваним унутрашњим оружаним сукобима⁽⁹⁾. Рудиментарност такозване минијатурне конвенције, тј. одредби члана 3. Женевских конвенција о заштити жртава рата (из 1949. године) јесте разлог да се проучи обиље искустава из оружаних сукоба који се сматрају унутрашњим, а често то нису, или који почињу као унутрашњи па се међународним признањем устаника претварају у међународни сукоб. Таква проучавања била би подлога за ефикаснију правну заштиту човјека и у таквим оружаним сукобима.

Међу разлозима који су бављење међународним ратним правом ново учинили актуелним, јесу и процеси ослобађања оних народа који се још налазе под колонијалном влашћу. Заштита бораца и цивила у оружаним сукобима који се јављају у борби тих народа за слободу и самоопредељење је ново у проблематици међународног ратног права. О томе је у Генералној скупштини Уједињених нација донијето више резолуција⁽¹⁰⁾. Тај рад Уједињених нација добио је велику научну подршку Института за међународно право, на његовом састанку у Единбургу, 1969. године.

3. Наведена питања у извјесном погледу су нова, али се за нека од њих може рећи да су у исто вријеме и класична. То отежава покушај да се утврди шта од наведених проблема представља ревизију међународног ратног права, а шта његов развој, и у чему су нове тенденције. Све за-

(8) *M. Radojković: Les aspects juridiques du désarmement*, JRMP, 1962. br. 2, str. 258—267.

(9) *Ch. Zorgbibe: Pour une réaffirmation du droit humanitaire des conflits armés internes*, *Journal du droit international*, 1970, No 3, pp. 658—683.

(10) Примјера ради наводимо ове резолуције: Резолуција 283 (XXIII) о поступању са заробљеним борцима против апартеида на тлу Јужне Родезије, са захтјевом да се са њима поступа као са ратним заробљеницима по Желевској конвенцији о ратним заробљеницима из 1949. године; Резолуција 2395 (XXIII) којом се позива Португал да са заробљеним борцима за слободу поступа као са ратним заробљеницима, по истој Женевској конвенцији; Резолуција 2396 (XXIII) тиче се политике апартеида владе Јужне Африке и нолме се тражи да се према заробљеним борцима за слободу поступа по Женевској конвенцији о ратним заробљеницима; Резолуција 2506 (XXIV) којом се, због нечовјечног поступања према заробљеним борцима за слободу, осуђује влада Јужне Африке и позива да са заробљеним борцима против политике апартеида поступа човјечно, као са ратним заробљеницима; Резолуција 2547 (XXIV) упућена је у истом циљу влади Португала; Резолуција 2508 (XXIV) упућена је са истим циљем влади Велике Британије, ради човјечијег поступања са заробљеним борцима за слободу на тлу Јужне Родезије.

једно представља његов напредак, али је тешко рећи шта више унапређује постојеће међународно ратно право и на чему би требало нарочито настојати приликом остварења програма реафирмације и развоја међународног хуманитарног права о оружаним сукобима⁽¹¹⁾.

Не умањујући значај сваког од набројених питања, ми бисмо истакли једно питање као одлучно за потврду да се рад на развоју међународног хуманитарног права о оружаним сукобима бави и новим питањима која су блиска савременим концепцијама о одбрани слободе и независности народа од евентуалне агресије, или правом на стицање прокламоване, али још неостварене слободе и независности.

Широко заснована савремена организација одбране земље од агресије тражи да се савременије посматра питање правног положаја припадника оружаних снага у оружаним сукобима, а то значи да се оствари и његова потпунија међународноправна заштита.

У унутрашњим правима многих земаља могу се наћи разлози који говоре у прилог том захтјеву. Упоредноправна анализа страних законодавстава указује на то да би у многим земљама, нарочито мањим, читаво становништво учествовало у одбрани земље. То би се могло сматрати одређеном законитошћу у савременој концепцији одбране народа од агресора. Разумије се, друштвено-економска основа и друштвени разлози који у свакој земљи посебно условљавају одређену концепцију одбране, често нису идентични па ни слични. Разликују се и облици и организација, а не само друштвена база и класна улога тако замишљене одбране. Међутим, један од елемената који спаја поједине облике и степене организоване одбране земље јесте човјек, односно припадник те одбране. Та чињеница представља широку основу за приближавање схватања, за остварање консензуса да се у међународном праву савременије одреди статус оних који учествују у одбрани земље од агресије.

Међународно право пружа ту заштиту припадницима оружаних снага. Оно дијели становништво земље на ратујуће и нератујуће. Ратујућим лицима пружа једну, а нератујућим другу и другачију заштиту ако падну под власт непријатеља. То произилази из познатих одредаба позитивног међународног ратног права, које не би требало овађе посебно тумачити. (Хашки правилник о законима и обичајима ратовања на копну, из 1907. године, и Женевске конвенције о заштити жртава рата, из 1949. године). Те одредбе о припадницима оружаних снага примењују се како на припадника копнене војске, ратне морнарице и ратног ваздухопловства, тако и на припаднике разних јединица и служби које организовано оперилу ако по унутрашњим прописима припадају оружаним снагама и ако испуњавају ова четири услова: да њима руководи лице које одговара за њих, да носе одређени знак припадности својим оружаним снагама, који се може уочити на растојању, да носе оружје отворено и да се држе правила ратног права. Право на ту заштиту има и становништво које се пред непријатељем који надире хвата оружја да би му се одупрло, а није имало времена да се организује по наведеним прописима, под условом да

(11) Осим почетог рада Уједињених нација, посебан значај имаће друга Конференција експерата влада за реафирмацију и развој међународног хуманитарног права, коју, у мају 1972. године, сазива Међународни комитет Црвеног крста.

учесници тог устанка носе оружје отворено и да поштују законе и обичаје рата.

Ово питање правне заштите у суштини је питање обавезе непријатеља да са таквим противником кад падне у његову власт поступа као са ратним заробљеником, а не као са бандитом који није правно заштићен. Јер, за појединца коме се признаје положај заштићеног лица по међународном праву, та заштита има значаја тек онда кад „падне под власт непријатеља”. Ако не припада ниједној од наведених категорија и не учествује у непријатељствима, мора се поступати са њим по Конвенцији о заштити грађанских лица за вријеме рата. Ако учествује у непријатељствима и припада једној од категорија која се по унутрашњем праву сматра оружаном снагом, признаје му се положај ратног заробљеника кад падне под власт непријатеља, а ако учествује у непријатељствима, али му се не признаје положај ратног заробљеника кад падне под власт непријатеља, његова судбина може да буде неизвјесна односно зависна од тога како непријатељ тумачи међународно право.

Нарочито није рјешено једно питање у међународном праву. То је питање тзв. илегалног борца, који је илегалан са гледишта непријатеља, а легалан за земљу коју брани. На тај начин, практичан домет наведене дефиниције о лицу заштићеном као ратном заробљенику је смањен. То стога, што и припадници територијалне одбране у Југославији и припадници разних јединица и служби организоване одбране у другим земљама који функционално дјелују као територијална одбрана, могу да се нађу у положају да осим учешћа у отвореним борбама воде и такозвани подземни рат и откривају ко су тек када ударе⁽¹²⁾.

Имајући, дакле, у виду потребу међународноправне заштите лица која, бранећи своју земљу на различите начине и по унутрашњем праву законито, могу пасти под власт непријатеља, питање те заштите је, по нашем мишљењу, актуелни задатак развоја међународног ратног права.

Могли бисмо рећи да је то, прије свега, израз нових тенденција у међународним односима, и израз усвајања нових начела, и да на основу тога питање потпунијег, савременим условима одговарајућег регулisaња правног положаја борца постаје елеменат нове кодификације међународног ратног права.

Др Миливој Деспот

РЕЗЮМЕ

Новые тенденции в международном праве о положении человека во время военных действий

В наши дни все сильнее заметны тенденции к более полной правовой защите мирного населения во время военных действий, а в особенности в случаях, когда оно окажется под властью неприятеля. Эти тенденции стали видно проявляться в 1950 году, а начиная с 1968 года они получили свое дальнейшее выражение в проделанной параллельной работе в этой области

(12) М. Деспот: Територијална одбрана у упоредном и међународном праву, стр. 13—15.

Объединенными Нациями и Международным комитетом красного креста. Значительный вклад дали также законодательные и другие виды деятельности многих стран. Определенные вопросы международной защиты жертв войны стали вновь актуальными, а некоторые из них содержат новые идеи в трактовке защиты жертв войны. К числу их относится и вопрос — кто имеет право рассматриваться участником борьбы. Все это может стать элементом новой кодификации правил ведения войны.

SUMMARY

The New Tendencies in the International Law Relative to the Position of Man in Armed Conflict

The tendencies to better legally protect man in armed conflicts are very pronounced to-day, especially in case when he is subjugated by the enemy. Efforts in this respect have been conspicuous since 1950, until 1968 when significant comparative activities were undertaken in this field by the United Nations and the International Red Cross. These activities were accompanied by legislative and other work of many countries. Particular problems of international legal protection of war victims have become topical again, while some problems are relative to the treatment of protection of war victims in a new way. One of the latter is the question who is entitled to the status of combatant. It may become an element of the new codification of international law.

RÉSUMÉ

Les nouvelles tendances dans le droit international relatives a la condition de l'homme dans les conflits armés

Aujourd'hui les tendances sont de plus en plus prononcées qui ont pour but d'assurer la protection juridique de l'homme d'une manière plus complète dans les conflits armés, surtout en cas qu'il tombe sous le pouvoir de l'ennemi. Les engagements à ce sujet sont encore plus intenses depuis 1950, et après 1968 dans ce domaine s'est développée une grande activité parallèle dans les Nations Unies et dans le Comité international de la Croix-Rouge. Le travail de ces deux institutions est suivi de l'activité législative et des autres activités d'un grand nombre de pays. Les questions déterminées de la protection de droit international des victimes de guerre se sont distinguées comme questions qui sont de nouveau actuelles, et certaines autres représentent le traitement de la protection des victimes de guerre d'une nouvelle manière. Une de ces questions est aussi la suivante: qui a droit au statut de combattant. Elle peut devenir un élément de la nouvelle condification du droit international de guerre.

ШТА ЈЕ НОВО У ПРЕДНАЦРТУ ЗАКОНА О ПЕНЗИЈСКОМ И ИНВАЛИДСКОМ ОСИГУРАЊУ СРБИЈЕ

Неизвесност, да ли изградити потпуно нов систем пензијског и инвалидског осигурања у нас или доградити постојећи систем, отклоњена је тиме што је одлучено да се догради постојећи систем. Основни разлог за овакав став био је: основна начела садашњег система пензијског и инвалидског осигурања одговарају степену развоја друштвено-економских односа у нашој земљи. Ова начела прокламују да се пензијско и инвалидско осигурање постави на економске основе уз примену принципа узамајности и солидарности осигураника; да се права одређују у складу са расподелом према раду и улагањима осигураника у пензијске фондове; да се прошири материјална основа осигурања и остваре довољне резерве које би гарантовале стабилност пензијских фондова; обавезно усклађивање пензија са трошковима живота и порастом личних доходака и њихово привремено усклађивање сходно порасту стандарда радника; да се цео систем усмери ка сталном јачању самоуправљања осигураника.

Међутим, потребно је, ради јаснијег одређивања и даљег учвршћивања и јачања положаја осигураника у будућности, указати да су се у току досадашњег спровођења постојећег система, појавили бројни проблеми управо због тога што утврђена начела система пензијског и инвалидског осигурања нису доследно ни довољно спроведена у живот. Треба, такође, приметити да су одређене тешкоће делом изазване и кретањима у другим областима нашег привредног и друштвеног живота, са којима је дугорочно социјално осигурање веома уско повезано. Даља настојања, као и резултати постигнути у том погледу, за сталним побољшањем положаја и јачања улоге радних људи, доприносе и делују као стабилизирајући фактор, значе стабилизацију положаја и улоге радничке класе у целини.

Не пуштајући се у детаљно навођење до сада појављених проблема — почев од начина финансирања, преко неоправданих разлика у висини пензија, које нису резултат доприноса у раду осигураника и њихових улагања у фондове, па све до усклађивања старих и нових пензија, — истакали бисмо ипак неке, по нашем мишљењу, основне. Утицај осигураника и поред испоњених позитивних настојања у развоју самоуправљања у пензијском и инвалидском осигурању, као и њихових самоуправних заједница и радних организација, на политику развоја и материјалне односе у овој области, још увек је недовољан. Последњих десетак година запажа се повећање пензионера брже од броја активних осигураника; мада се слична

кретања запажају и у другим земљама Европе, ипак су се она испољила у нас у знатно оштријем виду. Овај убрзанији процес пензионисања у нашој земљи настао је знатним делом као последица одређених проблема изван оних условљених самим системом пензијског осигурања. Број инвалидских пензионера показивао је забрињавајући пораст, какав није забележен готово ни у једној европској земљи.

Ово су, поред осталих, управо разлози да се обезбеди шире и садржаније учешће радника и пензионера у одлучивању о свим важнијим питањима осигурања. Радни човек је сазнао да сам себе осигурава а не да га осигурава држава, да у осигурању треба да усклађује своја права и обавезе и развија облике узајамности и солидарности на самоуправним основама. Неједнакост у области одлучивања доводи и у суштини је неједнакост у економској области.

Социјално осигурање, које је некада било само револуционарни захтев радничке класе, данас је стварност и има несумњиво веома значајан утицај на даљи развој социјалистичке свести наших радних људи. С обзиром на његову важну улогу и крупан значај, без обзира на његове недостатке и тренутне слабости у организацији и спровођењу, заслужује стални интерес и пуну пажњу, а не само када имамо потребе да се обраћамо појединим установама социјалног осигурања ради остваривања или коришћења својих права.

Радничка класа и у области социјалног осигурања, као и у осталом у низу других области и односа, где се као резултат победе радничке класе развијају и израбају нови, хуманији односи, налази се у положају да је од захтева већ прешла на конкретно уређивање и регулисање на нов начин разноврсних односа. Отуда произилази нужност проучавања система социјалног осигурања у целини, у циљу изналажења бољих решења да се систем и спровођење социјалног осигурања развија у складу са целокупним друштвеним системом, нашим економским могућностима и даљим тенденцијама савременог развитка уопште. Ово проучавање социјалног осигурања условљава и битно друкчији приступ, с једне стране радни човек који је у савременим условима лишен власништва над средствима за производњу за материјално богаћење, па према томе и могућности да сам себе обезбеди кад је погођен одређеним социјалним случајевима: болешћу, старешћу, изнемоглошћу и сл., упућен је на ширу заједницу. С друге стране, улога и значај социјалног осигурања постају све важнији, с обзиром да социјално осигурање постепено прераста у систем опште социјалне сигурности. Социјална сигурност значи да човек мора бити ослобођен несигурности и страха када без своје кривице није више у стању да ради и привређује или да ради у довољној мери за одржавање своје егзистенције. Због свега овога, поред осталог, потребно је друштвено-политичку и економску функцију социјалног осигурања стално проучавати и оцењивати пређени пут.

Налазимо се управо у времену реформе друштвено-политичког и економског система. Доградња и даљи развој система пензијског и инвалидског осигурања поклапају се са фазом рада на поменутој реформи.

Важност, сложеност и деликатност проблема из области пензијског и инвалидског осигурања ради обезбеђења основног положаја радних људи

и пензионера и у вези с тим несумњива потреба да се обезбеди минимум јединства система, условили су да Савезна скупштина донесе закон којим би се обезбедио одређени минимум јединства система. У овом моменту имамо Нацрт закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања у коме је садржан и одређен минимум јединства система, док је регулативи република и покрајина и самоуправи остављен цео комплекс питања из ове области. Само се по себи разуме, да тек када будемо имали савезни закон, онда ће се моћи сагледати колики простор и која питања ће бити остављена републичкој, покрајинској и самоуправној регулативи.

Будући да су се рад на изради Нацрта закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања и Преднацрт закона о пензијском и инвалидском осигурању СР Србије одвијали истовремено, чини нам се корисним да укажемо на извесне нове предлоге, садржане у Преднацрту (за сада само за део који обухвата материју пензијског осигурања), као и разлоге за ове предлоге.

1. Поред права на старосну и породичну пензију, обезбеђује се и право на заштитни додатак уз пензију, право удове на отпремнину и право удове на материјално обезбеђење. Ова права обезбеђења су и важећим прописима, па се сматра да их убудуће треба утврдити законом. Постоје мишљења да би право удове на материјално обезбеђење, пошто у суштини не спада у материју пензијског осигурања, требало регулисати прописима о накнадама по основу привремене незапослености.

Нов квалитет у Преднацрту јесте што се заједнице пензијског и инвалидског осигурања овлашћују да могу предвидети, поред права утврђених законом, и друга права из пензијског осигурања, као право на новчане помоћи ради смештаја у домове, права у вези са годишњим одморима и сл.

2. Круг осигураника који се и сада законом обавезно осигуравају је задржан с тим, што се поставља могућност заједницама пензијског и инвалидског осигурања да, уколико за поједине категорије радних људи одређени развоји упућују на потребу да се и они укључе у обавезно пензијско осигурање, да и то предвиде својим општим актом. Овде долазе у обзир лица у радном односу са мање од половине пуног радног времена, лица у грађанскоправном односу и то по правилу за случај и несреће на послу. Чланови породице ових лица могли би остварити право на породичну пензију за случај смрти услед несреће на послу или професионалних болести.

За припаднике самосталних делатности, постоји предлог да се обавезно осигурају они припадници ових делатности који су већ укључени у пензијско осигурање као и они припадници о чијем се обавезном осигурању закључи уговор између њихове професионалне организације и Заједнице пензијског и инвалидског осигурања. Имајући у виду друштвени значај самосталних делатности као и став друштвене заједнице према овим делатностима, могуће је и решење, чини се да би и више одговарало, да се сви припадници самосталних делатности обавезно осигуравају, с тим

да се ово осигурање регулише уговором о пензијском осигурању. Пензијско осигурање земљорадника према предлогу требало би регулисати посебним законом.

3. Код старосне пензије (Преднацрт предвиђа услове који су садржани у нацрту закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања) квалитатно ново јесте то што се ублажавају услови за утврђивање тзв. извињавајућих периода који су од значаја за примену одредаба о густини стажа, као и што се заједницама даје могућност да својим општим актом предвиде и извињавајуће периоде који нису одређени законом.

4. Превремена пензија задржава се преднацртом као трајан институт и то под условима одређеним нацртом Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања.

5. Породична пензија у суштини се регулише на начин предвиђен у Нацрту, с тим што се за регулисање ближих услова под којима се сматра да осигураник издржава члана породице и да члан породице нема сопствених прихода за издржавање овлашћује Заједница пензијског и инвалидског осигурања.

6. За регулисање пензијског основа Преднацрт предвиђа две варијанте.

По првој варијанти — пензијски основ би се утврђивао непосредно од оствареног личног дохотка у последњих 10 година. Валоризација личних доходака из ранијих година вршила би се према кретању личних доходака свих запослених према нивоу просека личних доходака у последњој години.

Новина у оквиру ове варијанте јесте увођење најнижих и највиших пензијских основа код којих се може одредити пензија и то по категоријама стручне спреме. Ове основе одређивала би Заједница пензијског и инвалидског осигурања примењујући при томе мерила из друштвеног договора о усклађивању расподеле доходака и личних доходака.

По другој варијанти — утврђивање пензијског основа вршило би се путем осигураничких разреда и основица осигурања. Ова варијанта разликује се од прве утолико што би се вршило одређено свођење индивидуално остварених личних доходака на одређене фиксне односе. Предност ове варијанте јесте што би се олакшало валоризовање личних доходака из ранијих година и што би постојале погодније могућности за одређивање најнижих и највиших основица осигурања по категоријама стручне спреме.

7. Висина старосне пензије одређивала би се према важећој скали пензијских процената.

Квалитетно ново је то што се предвиђа повећање пензије за половину процента предвиђених за пуну годину пензијског стажа у случају да преостали стаж краћи од годину дана износи 6 месеци и више. Такође је преостали стаж краћи од годину дана износи 6 месеци и више ако осигураник по остваривању права на пензију ради дуже од једне године а не три године као што је по важећим прописима.

8. Заштитни додатак уз пензије задржава се и у основи би се регулисао као и по важећим прописима. Ново је што би уживаоцима пензија са дужиим стажом (30 и више година — жене, односно 35 и више година мушкарци) припадао заштитни додатак без обзира на висину прихода уживаоца пензије и чланова његовог домаћинства.

9. Висина породичне пензије одређивала би се као и по важећим прописима. У одредбама о коришћењу пензија предвиђено је да деца могу користити пензију по основу оба родитеља, с тим што би Заједница пензијског и инвалидског осигурања одређивала колики би могао бити укупан износ породичне пензије по оба основа.

10. За усклађивање пензија са економским кретањима Преднацрт даје две варијанте које одговарају варијантама о начину одређивања пензијског основа.

Према првој варијанти која би важила у случајевима када је пензијски основ утврђен непосредно од оствареног личног дохотка, постоји предлог да се пензије обавезно усклађују сваке године према порасту номиналних личних доходака, с тим што би се узимало у обзир и кретање трошкова живота уколико би оно било веће од пораста личних доходака. Алтернативни предлог јесте да се пензије усклађују сваке године у целини према порасту трошкова живота и делимично према реалном порасту личних доходака, с тим да се при томе узима најмање једна половина реалног пораста личних доходака.

Према другој варијанти која би важила у случајевима када је пензијски основ утврђен према основицама осигурања, усклађивање пензија вршило би се аутоматски са променама износа основице осигурања.

Ови предлози полазе од тога да се интенције садржане у Уставним амандманима, савезном закону и другим документима, нарочито у погледу поштовања минулог рада, најпотпуније могу остварити путем аутоматског усклађивања пензија са порастом личног дохотка.

11. Пензијски стаж регулисан је подробно у Нацрту закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања. Преднацрт преузима те одредбе.

Новину у погледу пензијског стажа представља предлог за увођење институције докупа стажа. На основу поставки да стаж могу докупити осигураници и радне организације и то за стицање права и за одређивање висине пензије, највише у трајању до пет година, докуп стажа регулисала би Заједница пензијског и инвалидског осигурања.

У Преднацрту је јасно изражено схватање и заузет прецизан став да у погледу утицаја запошљења на исплату пензија неопходно је у принципу искључити могућности да се остварује и пензија и лични доходак. То би било у услужјевима рада са скраћеним радним временом, нарочито стога што оставља могућности да се остварује пензија и у току рада са скраћеним радним временом, те може у пракси бити изиграно. Од значаја је да запошљење у току кога је обустављена исплата пензије даје право на поновно одређивање пензије и на повећање пензије.

Схватање по коме је ступање у брак удове и деце утицало на губитак права на пензију, и било садржано и изражено у одредбама о коришћењу пензија, напуштено је. Сматра се да би остајање при оваквом схва-

тању и задржавање одредби у Закону у будуће још више него до сада отежавали нормално решавање личних и породичних односа, разних и различитих ситуација у којима се могу наћи чланови породице умрлог осигураника, а тиме у крајњој линији и решавање социјалних проблема иззваних смрћу осигураника.

др Милан Деспотовић

РЕЗЈУМЕ

Что нового в предварительном тексте Закона о пенсиях и пенсионном обеспечении инвалидов СР Сербии

Социальное обеспечение в прежние времена бывшее всего лишь революционным требованием рабочего класса, сегодня стало действительностью и имеет вне сомнения крупное значение и влияние для дальнейшего развития социалистического сознания трудящихся. В силу этого вытекает необходимость непрерывного изучения систем социального страхования в целом, с целью нахождения более лучших решений, чтобы система и осуществление социального обеспечения развивались в соответствии с ростом общественного развития, экономическими возможностями и дальнейшими тенденциями современного развития вообще.

Неизвестность, следует ли у нас создать совершенно новую систему пенсионного обеспечения инвалидов или же дополнить существующую систему, отклонена решением о дополнении существующей системы. Главной причиной такого решения явилось обстоятельство, что основные начала действующей системы пенсионного и инвалидного обеспечения отвечают степени развития общественно-экономических отношений в нашей стране.

Познакомив с содержанием и тенденциями этих начал, автор указывает, что в ходе применения действующей системы возникли многочисленные проблемы именно потому, что провозглашенные начала не достаточно последовательно проводились в жизнь.

В заключение автор излагает, что качественно нового предложено в предварительном тексте Закона о пенсиях и пенсионного обеспечения инвалидов СР Сербии, следуя порядку изложения в предварительном тексте закона.

SUMMARY

The New Elements in the Serbian Draft Law of Pensions and Insurance of Invalids

Social security, once a revolutionary claim of labour class only, today is a reality having undoubtedly great significance and influence for further development of the socialist awareness of working people. Consequently, this exacts a permanent study of the system of social security globally in order to find better solutions, to develop the system and implementation of the social security in conformity with the entire social system, economic possibilities and future tendencies of modern development in general.

The question whether to build an entirely new system of pensions and insurance of invalids in Yugoslavia, or to improve the one in force has been solved by the decision to complement the system in use. The main reason for this decision was: the basic principles of the system in force correspond to the degree of development of socioeconomic relations in our country.

The author explains what these principles constrain and proclaim, pointing out that in the course of implementation of the present system numerous problems have come up, because the principles were not consequently applied in practice.

The essentially new provisions in the Draft Law of Pensions and Insurance of Invalids of the Socialist Republic of Serbia are commented following the order of the institutes contained in the Draft.

RÉSUMÉ

Quelles sont les nouveautés dans l'avant-projet de la loi relative à l'assurance de retraite et à l'assurance invalidité

La sécurité sociale, qui était autrefois seulement la réclamation révolutionnaire de la classe ouvrière, est aujourd'hui une réalité et elle a incontestablement une importance considérable et de l'influence sur le développement ultérieur de la conscience socialiste des hommes travailleurs. D'où il s'ensuit qu'il est nécessaire de procéder à l'étude constante du système de la sécurité sociale dans l'ensemble dans le but de trouver de meilleures solutions à ce que le système et la réalisation de la sécurité sociale se développent en conformité avec le système social tout entier, les possibilités économiques et les tendances ultérieures du développement contemporain en général.

L'incertitude, s'il faut édifier un système entièrement nouveau de l'assurance de retraite et de l'assurance invalidité chez nous ou s'il faut faire des annexes au système existant, est écartée par la décision sur les annexes au système existant. La raison principale pour adopter une telle décision était la suivante: les principes fondamentaux du système existant de l'assurance de retraite et de l'assurance invalidité correspondent au degré de développement des rapports socio-économiques dans notre pays.

Une fois que l'auteur a exposé ce que ces principes expriment et proclament il a attiré l'attention sur le fait que, au cours de la mise en application du système jusqu'à présent, de nombreux nouveaux problèmes se sont posés, justement parce que les principes déterminés n'ont pas été réalisés dans une mesure suffisante avec un esprit de suite.

Enfin l'auteur a signalé les nouveautés qualitatives proposées dans l'Avant-projet de la Loi relative à l'assurance de retraite et l'assurance invalidité de la République socialiste de Serbie d'après l'ordre des dispositions contenues dans l'Avant-projet.

ДИЛЕМЕ ИСТРАЖИВАЊА МИРА

Они који су веровали да вреди тежити миру одувек су морали да размишљају о чиниоцима и околностима који га одржавају или, одсуствујући, омогућавају рат. Иако је број људи свесних проблема и убеђених у штетност рата био у ранијим раздобљима сразмерно мален, све од средњег века непрестано су се појављивали планови за мир, чији су творци често били веома блиски најважнијим доносиоцима спољнополитичких одлука своје земље⁽¹⁾. Свесним опасности од уопштавања, изгледа нам дозвољено да установимо следеће главне особине старијег начина размишљања о миру и грађењу мира. Пре свега, ниједан од мирских нацрта није последица планских истраживања нити чак експлицитно изражава мисаони процес који је до њега довео. Сви планови полазе од тога да до трајног мира може доћи споразумом држава, имахом доношењем неког правног акта. Чак и онда када су се, према плану, постојеће државе имале тесно повезивати у конфедерације, није се размишљало о променама друштва и људи. Ниједан план се не односи на цео свет већ или само на Европу или на део света настањен белцима или покорен од њих. Већина планова предвиђа такво устројство међународног система у коме би водећу улогу играла држава из које потиче предлагач. И, на крају, није ни потребно рећи да планови нису били успешни — не само да нису очували мир већ нису имали ни ширег одјека међу савременицима. Запажено је, штавише, да су се пре краја XVIII века планови за мир учестаније стварали — баш уочи и на почетку периода обележених појачаном ратном делатношћу што вероватно сведочи да су састављачи раније од других осећали гомилање предуслова за сукобе.

Мада је тачно да у данашњем покрету за мир нема идеје која већ није била у оптицају још у XIX веку⁽²⁾, изгледа нам да је прави преокрет наступио у нашем столећу, с тим што је постао нарочито упадљив после другог светског рата. Без тежње ка потпуности можемо да укажемо на неке главне разлоге. Први светски рат је, поред тога што је обухватио велики број држава, био за ондашње појмове необично суров. По броју жртава надмашио је све међународне оружане сукобе који су се у свету одиграли од француске револуције до 1914. године, узете заједно. Крај првог светског рата донео је и највећи успех класичних, институционалистичких тежњи за обезбеђењем мира, оличен у стварању организације с

(1) Видети преглед код S. J. Hemleben, *Plans for World Peace through Six Centuries*, Chicago 1943; R. Redfob, *Le Problème de la Paix*, Bâle 1954.

(2) Видети занимљива открића у A. C. F. Beales, *The History of Peace*, Лондон 1931, стр. V и *passim*.

циљем да спречава рат тиме што ће омогућавати да се политички, а не само правни, спорови између држава решавају алтернативним методама, без примене силе. Када је тај процес сасвим завршен правном забраном рата у Бријан (Briand) — Келоговом (Kellogg) пакту од 1928. године, за неке је то био повод за самозадовољни оптимизам а за друге разлог да се покрену питања предохране мира, разлог за тражење дубљих узрока рата.

Поред тога што је поново подвукао поуке првог глобалног сукоба, други светски рат почео је искуством да организација држава која се бави тиме што спречава да већ настали и развијени сукоби између држава не добију и оружани вид, не може да очува мир. Он се завршио спознајом да је технички најразвијенији део људског рода доспео и дотле да пронађе средства којима може да уништи цело човечанство. Као што сваки „нормалан“ човек успешно изгања из свести помисао да мора да умре, тако се и у главама велике већине садашњих привремених становника наше планете, укључујући ту и политичку елиту, ништа није променило. Међутим, за многе је питање мира добило и нову димензију, многи су коначно напустили спремност да корисне функције рата упоређују са штетним, а за све свесне и далековиде људе очување мира постало је актуелан проблем, чијем решавању треба приступити одмах и на нов начин.

Опасност од нуклеарног уништења, поред отрежњавајућег, има и парализујуће и заслепљујуће дејство. Док је за једну врсту људи „смак света“ већ готова ствар, коју треба дочекати или отуђених чула или с петронијевском иронијом, другима, закупљеним онемогућавањем или удаљавањем катаклизме, измиче из вида да се за то време збивају ствари које постојећу ситуацију чине све гором и у крајњој линији приближавају тренутак који се жели помаћи даље у будућност. Период после другог светског рата не може се назвати никаквим миром, не само због ненормалног стања — познатог под именом „хладни рат“ — већ пре свега зато што је он за многе делове света био време рата, класичног додуше, али дуготрајнијег, ако не и пустошнијег, од другог светског рата. Гомилање нуклеарног наоружања, које је сада количински толико да се њиме више пута може убити становништво Земље (што се изражава хладним техничким изразом *to overkill* — „над-убити“) чини да се гадне последице усавршеног хемијског и бактериолошког оружја превиђају. Међутим, када се све ове околности имају у виду, с протеком времена се статистички изгледи за употребу свих ових опасних оружја не смањују, него расту⁽³⁾.

Иако — као и свуда на почетку — постоје знаци термиолошких лутања, покушаји да се научно утврде узроци рата и предуслови за мир могу се обухватити најширим називом „истраживање мира“⁽⁴⁾. С обзиром

(3) Упор. E. Krippendorff, *Staatliche Organisation und Krieg*, u D. Senghaas (уредник), *Friedensforschung und Gesellschaftskritik*, München 1970, стр. 24 и даље.

(4) У оптицају су и називи „иренологија“ за науку о миру, као и „пoлемологија“, за науку о рату. Овај последњи назив једино је и одомаћен у франкофоном подручју и тежи да обухвати како проучавање мира тако и проучавање рата. Има и оних који проучавање мира строго одвајају од истраживања конфликта, што је по нашем мишљењу ципцидичење. Аргумент да проучавање сукоба тежи одржавању *status quo-a* док је проучавање мира усмерено променп говори само о томе како су настројени људи који су се тим дисциплинама бавили, а не какве су дисциплине саме по себи. За ово последње видети D. Senghaas, нав. дело, стр. 12 и даље.

на доба када је настало и добило замах, истраживање мира или, боље рећи, истраживачи мира, критично су настројени према ранијим посленицима у овој области: постоји тежња да се ови последњи пре сматрају мислиоцима него истраживачима. Поред тога, време је истраживаче мира надахнуло хитњом, опсело их сврсисходношћу њиховог посла, због чега одбијају да остану „чисти“ истраживачи.

Прво расположење оличава се у методолошкој строгости, која је део ширег настојања да се егзактни методи природних наука примене и у проучавању људског друштва. Сваки закључак мора да буде заснован на чињеницама, опаженим или експериментално изазваним, и мора да буде изведен тако да га сваки други истраживач под истим условима може проверити⁽⁵⁾. Исто тако је наглашена склоност да се истраживање мира одвоји од историје и да не буде опис и анализа узрока, тока и последица појединих ратова и времена између њих већ — и то само у једном делу — испитивање онога што је свим ратовима заједничко. Зато су савремени истраживачи мира једнодушни када за свога претходника и родоначелника узимају британског метеоролога и пацифисту Луиса Ричардсона (Lewis Richardson), који је веровао да би се ратови, када се о њима прикупи довољно података за квантитативну анализу, могли предвиђати (и отклањати) попут лошег времена. Ричардсонови радови нису, како то иначе код усамљених научника често бива, даља расправљања о методи, већ плод огромног и мукотрпног напора да се дође до жељених података и да се ови математички обраде⁽⁶⁾. Треба запазити још један његов подстицај: он је сматрао да се рат не може одвојити од других сукоба у којима људи губе животе те је све такве конфликте назвао „смртоносним свабама“ (deadly quarrels), које је онда сврставао према броју жртава и означавао логаритмом тога броја. Поред тога што подсећа на ауторову формацију (Бофорова скала!) повезивање рата с другим сукобима отворило је истраживање мира научницима из дисциплина које су дотле обраћале мало пажње на међународне сукобе и на светско друштво уопште, међу којима је, зачудо, све до најновијег времена била и социологија.

Интердисциплинарна природа истраживања мира има и друге узроке. Поред тога што је, обухвативши све конфликте, привукао биологе, антропологе, психологе, психијатре, социологе, социјалне психологе и друге, овај нови правац истраживања је, услед тежње ка егзактности, обухватио и математичаре, физичаре и физичке хемичаре (код којих се, као сталежа, осећала и извесна грижа савести). Свеу том допринело је и раширено схватање међународних односа као синтетичке дисциплине. Реакција на раније „наивне“ и „ненаучне“ и — што је најтачније и најгоре — неуспеле анализе рата и предлоге за мир довела је дотле да се са „филозофирањем“ презру и филозофи, док се међународно право, под чијим се барјаком једно време једино и војевало за мир, посматра с благим презиром, који се преноси и на правнике. Наравно, реч је о тенденцији, можда и о крајностима, јер је истина да су у свим постојећим институтима

(5) Видети нпр. *H. i A. Newcombe, Peace Research around the World, Oakville, Ont. (Канада) 1969, стр. 2—3.*

(6) Ричардсонова дела изашла су у облику књига тек после његове смрти. Најновија издања су: *Arms and Insecurity, Chicago 1960* и *Statistics of Deadly Quarrels, Chicago 1960.*

који се у значајнијој мери баве истраживањем мира заступљени правници-интернационалисти и пројекти из њихове области. Исто тако је тачно да најзрелији и најистакнутији истраживачи мира не занемарују спекулацију, традицију и — трпељивост.

Сцијентизам доброг дела прозивода истраживача мира, чињеница да је велика већина ових последњих бихевиористички настројена, у извесној мери ограничава и онемогућује цео овај напор. Најважније примедбе произаћиће из даљег излагања али је можда добро да се две-три одмах изразе. Појаве у међународној заједници нису довољно бројне да би се статистичким путем дошло до сувислих закључака у најважнијим случајевима. Уместо тога, постоји тежња да се суптилни методолошки поступци „хране” неважним догађајима (јер су чести), или да се прибегава само синтетичким подацима или аналогијама из удаљених подручја, као што су понашање малих група итд. Затим, треба нагласити да је свака опседнутост датим, постојећим, стварима какве јесу, у суштини конзервативна. И, на крају, таквим се методама не може обухватити основно питање — шта је то мир. У погледу акције, херметички језик саопштења истраживача мира поставља се као непремостива препрека између њих и оних које треба придобити.

Други саставни део атмосфере у којој истраживање мира почиње да цвета, акутна свест о потреби неодложне акције, ставља на њега и на истраживаче мира обележје које је можда одлучујуће и које у сваком случају условљава и осветљава задатке које себи истраживачи мира за дају. Истраживање мира треба да доведе до успостављања трајног мира, и то што-скорије јер времена нема довољно. Другим речима, ови научници морају испитати и могућности да се њихови налази претворе у акцију а морају сами учествовати у њој. Став појединих праваца није према овом питању јединствен, али постоји уверење да се истраживање има сматрати примењеном науком, која није ослобођена судова вредности већ тежи остварењу једнога циља, према коме је „пристрасна”(7).

На овај начин се истраживачи мира одвајају од многих стручњака за међународне односе, који или служе интересима своје или неке стране-земље или рат посматрају „безвредносно”, као једно од средстава међународне политике. Они се пак не разликују од ранијих мислалаца — папифиста, који су своје нацрте стварали са жељом да буду спроведени. То што су се старији налази махом заснивали на спекулацији, а новији покушавају да буду плод строгог посматрања, вероватно није био разлог што их имањци власти нису узимали у обзир. Јер, онда бисмо морали и да тврдимо да се спољнополитичке одлуке доносе само на основу резултата научних истраживања, што очигледно није тачно. Исто тако ни околност да ни некадашњи ни садашњи планови нису „реалистични” није довољно објашњење. У области наоружавања и других припрема за рат озбиљно се разматрају и најнестварнији планови и дају се средства за њих. Као што показује трка у космосу, неки жиљверновски снови почињу

(7) Упор. J. Gatung, *A Critical Definition of Peace Research, Peace Research Supplement*, 1964, бр. 2, стр. 4 и даље.

да се испуњавају тек када се повежу с евентуалним сукобом. Другим речима, поред осталих тема, истраживање мира мора се позабавити питањем зашто планови за мир нису прихватани, не само од политичара него и од публике, зашто свет није довољно мотивисан за мир.

Нервози коју, сасвим природно, изазива утисак о неодложности посла, погодује и уверење да је даље обраћање спољнополитичким одлучивачима беспредметно. Овакав став иде чак и до негације истраживања мира у корист „чисте“ акције за мир, где активисти „и онако знају шта им је чинити“⁽⁸⁾. Овакво реаговање је неозбиљно већ и зато што отвара питање ко је борац за мир. Тај назив никако нема у целом свету исту садржину: штавише, многи „борци за мир“ су, служећи властодршцима на највулгарнији начин, саму борбу за мир учинили сумњивим послом. Други, углавном припадници тзв. „нове левице“ прихватају истраживање мира с тим што ће се за акцију користити групе које су и онако незадовољне, жељне промена, као што су то у САД — одакле већина оваквих мишљења потиче — Црнци и сиротиња⁽⁹⁾. Њихов ред мисли није до краја јасан. Хоће ли потлачене групе тежити томе да освоје власт и да њихови представници доносе спољнополитичке одлуке с новом садржином, или ће оне, одбијајући да носе терете припрема за рат, приморати „естаблишмент“ да тако поступи? Ако је прво тумачење тачно, историјско искуство показује какве све мере опреза треба предузети да би се нови одлучивачи спречили да се не понашају као стари. Ако прихватимо друго значење, откривамо да ово на изглед радикално мишљење хоће да иде старим путем, да очување мира своди на одлуку о њему, коју ће група одабраних сада морати да донесе под јачим притиском. Осим тога, јесмо ли сигурни да је то, што непривилегисане групе хоће, мир? У сваком случају, међутим, овај став је плодан утолико што показује потребу промена унутар националних друштава, а не само у међународном систему.

С обзиром на жилавост ставова према рату, који теже да буду предатомски и да тако на необјашњив начин у истом субјекту живе напоредо с познавањем података о новој технологији рата⁽¹⁰⁾, акција за мир, тј. примена резултата истраживања мира, мора да рачуна и на дуготрајан процес измене таквих ставова и да га спешава. Истраживачи мира запазили су да већ дуго просвећују сами себе и да њихове поруке допиру само до већ преобраћених (што је и узрок неспоразума између теоретичара и практичара мира). Дугорочна стратегија треба, по многим, да почне с онима за које се верује да највише могу да придонесу образовању: с васпитачима⁽¹¹⁾. С тим у вези основни приговори, тј. упозорења, свODE се на то да се опет, с јачим аргументима додуше, враћамо „пропаганди

(8) Нпр. *M. Mayer, u, Pendle Hill Pamphlet, No. 153, 1967, стр. 7.*

(9) Видети ипр. *M. Pilišuk i Th. Hayden, Is there a Military — Industrial Complex Which Prevents Peace? Journal of Social Issues, 1965, стр. 67 и даље.*

(10) Упор. *K. W. Deutsch, Abschreckungspolitik und Gesellschaftliche Ordnung, Jahrbuch für Friedens — und Konfliktforschung, 1971, стр. 42 и даље.*

(11) Гачније речено, мисли се на оно што се зове „академском заједницом, тј. на научно-наставне раднике. Видети *W. Eckhardt, A Brief Review of the Radical Critique of Peace Research, саопштење поднето на IV конференцији International Peace Research Association (IPRA), Блед 1971, стр. 14.*

мира" и да се опет, у крајњој линији, рачуна са стварањем мирољубиве елите.

Чињеница да ратови избијају и онда, када су сви против њих, може да утиче, и утицала је, на поимање рата као природне непогоде, која се може спречити ако наука открије поступке погодне за то. Пошто је средина, у којој се такав догађај збива, људска, тиме се — иако се то не признаје — мисли на манипулисање људима ради постизања одређеног, додуше „доброг“, циља, заборавајући на то ко тај циљ одређује и ко је тај манипулатор (или претпостављајући да су то сами изабраници, истраживачи мира). Међутим, поменута чињеница може да изазове и следеће питање: не желе ли савремени људи рат и онда када су наоко мирољубиви тиме што прихватају поједине делатности које сачињавају рат (или припреме за њега) и многе вредности које су у ствари истоветне са ратом.

Ако би се став према саставним делатностима рата променио тако да оне више не буду нормалне ни очекиване, постоји вероватноћа да би се изгледни на нарушење мира смањили. Излажући на веома занимљив начин овакво схватање, Рапопорт га илуструје тиме што је избијање рата између двеју европских земаља унутар једнога блока данас незамисливо, док се у току XIX века тако нешто стаало очекивало: свака држава је држала војску припремљену за окршаје са свим суседима. Према њему, само очекивање је путем позитивне повратне спреге и сличних механизма сукоб чинило извеснијим, док се данас губе и оне снаге, као што су национализам и верска нетрпељивост, које су се некада тако лако мобилисале за борбу против странаца⁽¹²⁾. Чак и ако прихватимо ову нешто упрошћену слику Европе с улепшаним људима у њој, избијање рата би у таквим случајевима било незамисливо за цело разумно становништво и све одлучиваче, који, чак и да хоће, не би могли да се боре против таквог општега става, али је исто тако тачно да саме ратничке радње нису постале одбојне и „ненормалне“ као такве, него само у односу на неки циљ, на неког противника⁽¹³⁾. Поред тога, потребно је познавати и разлоге за измену става према суседима са сличним друштвено-политичким уређењем. Изгледа нам да би било упутно објашњења и путоказе тражити у врхунским вредностима којима поједина друштва теже, нарочито онда када се тичу друштва као субјеката међународних односа, као државе која се налази у међудејствима с осталим државама.

Спољна политика сваке државе, по хтењима иако не и по остварењима, могла се до сада свести на тежњу ка неким признатим циљевима, као што су нпр. увећање територије, дојачање безбедности, обогаћивање итд. То што су неки од њих, као завојевање, били забрањивани или означавани као неморални, није сметало да и даље изгледају рационални. Ако се задржимо на истом примеру, можемо даље рећи да је пространа државна област некада била економски и стратегијски пожељна, без обзира на

(12) *A Rapoport, Problems of Peace Research*, саопштење поднето на IV конференцији НПРА, Блед 1971, стр. 20.

(13) Мора се ипак признати да изгледа да је војна професија у целој Европи изгубила много од угледа који је некада имала.

то каквим је становништвом насељена, али да је то одавно престала да буде, док је територијално проширивање дуго остало општеприхваћено мерило успеха у међународним односима и сведочанство „величине“ једног народа. Европи је била потребна двострука лекција да би и ту тежњу сагледала у свој њеној ирационалности: нагло губљене овога циља из репертоара текућих спољнополитичких митова изгледа да у доброј мери објашњава промене односе међу европским државама.

Остају да живе бројни свети митови и рађају се нови, с „модерним“ призвуком. Ирационалним значењем набијени су појмови као што су сувереност и безбедност, у име којих се предузима толико ратоборних и ратних делатности. Агресивност се камулира као потреба одбране / а ова се апсолутизује иако се добро зна да одбране од нуклеарног оружја нема, сем ако се одбраном не назове истовремено уништење противника. Верује се у застрашивање, а зна се да је „застрашивач“ што и пчелиња жаока — оружје за убиство и самоубиство. Од нових митова проширен је култ техничко-економског развоја, мерен искључиво националним производом или дохотком, иако је развој, овакав какав је, за развијене земље постао већ бесмислен с обзиром на број непотребних производа, на бесповратно уништавање извора и околине и на јаз који развијене све више одваја од неразвијених и тиме ствара заметке нове светске конфлорације⁽¹⁴⁾. Друга врста заједничке халуцинације састоји се у служењу средствима без познавања сврхе за коју ће се употребити: тежња ка моћи сматра се чак толико урођеном човеку да се заборавља на питање има ли моћ какве њему корисне употребе⁽¹⁵⁾. То се питање заправо избегава тако што се за прави циљ проглашавају национални интереси, што није никакав одговор јер се појам циља само замењује новом речју.

„Не заборавимо да већина људи носи у дну своје подсвести шиљеве рата, увек спремне да васкрсну“.⁽¹⁶⁾ Ако се питања не промене, одговори ће остајати исти — ако се вредности не промене, до њих ће увек водити један од главних путева, међународно насиље. Ако је потребно рушење митова, то нас међутим не ослобађа дужности да се осврнемо на могућност да рат буде средство за достизање рационалних, стварних вредности. Средство не мора да обезвреди циљ, ако већ циљ не оплемењује средство. Ако се питање преформулише па се рат помене као једино средство за постизање неких врховних вредности, или се чак пође с другог краја и устврди да мира неће бити док се не постигне неко боље друштвено стање, долази се до основног проблема истраживања мира и залагања за мир. Реч је о дефиницији мира / речи које и најезактнији, „анти-идеолошки“ истраживачи мира морају да изабу из своје угодне шкољке.

(14) Видети упечатљиве илустрације код *N. Z. Alcock, The Emperor's New Clothes, Oakville, Ont. 1971.* стр. 57 и даље.

(15) За критику тзв. теорије силе у међународним односима видети *P. Стојановић, Политика силе у међународним односима, Југословенска ревија за међународно право, 1966,* стр. 76 и даље.

(16) *G. Bouthoul, L'apport de la polémologie à la solution des conflits, Proceedings of the International Peace Research Association Second Conference, Vol. I, Assen (Холандија) 1968,* стр. 73.

Одавно је познато ад се мир не може свести само на одсуство рата и да поред таквог, „негативног“ мира, постоји и „позитивни“ мир⁽¹⁷⁾. Потребна за стварањем утопије проистиче и из страха да се стање мира не сведе на одбијање сваке промене у име опасности од рата и на окамењивање многих ситуација недостојних човека. Ова се стрепња изражава у драматичном питању цене мира, где се подразумева да је рат бољи од стања у коме се налази велики, можда и највећи део човечанства. На то се логично може одговорити да је могућност нуклеарног самоуништења решена дилемом јер прво треба живети па онда постизавати животне циљеве⁽¹⁸⁾. Ово решење, иако елегантно, искупише је површно јер не узима у обзир да се и поред постојања нуклеарног оружја, већ више од четврт века некажњено воде класични ратови, које обе стране с делимичним успехом представљају као средство за постизање корисних промена или очување постојећег стања. Чак и далеки посматрачи махом не осуђују сам рат него једну страну у њему. Уосталом, увек постоји потајна нада да рат који почиње неће прерасти у нуклеарни сукоб.

Испуњавање будућег мира садржином најтеже је питање пред којим се налазе истраживачи мира који желе да буду делатни. Ту постоји опасност да се мир повеже или са бесмисленим паролама или да се у њега пројцирају партикуларистичке вредности, међусобно у сукобу. Назови решењема не одолевају ни они који мир изједначавају с друштвеном правдом или са „остваривањем човечанских вредности“⁽¹⁹⁾, јер не могу да кажу—шта под тим подразумевају. Многи истраживачи мира, у покушају да нађу одговор, постепено напуштају своју науку да би поново, и на научном и на политичком пољу, откривали давно откривене ствари и као аматери филозофи изгледали филозофима исто тако смешни као што ови изгледају поклоницима емпиријских истраживања. Неки од њих убеђено говоре да треба почети с револуцијом ради постизања неодољних промена, али при том сасвим заборављају да их то не ослобађа обавезе да дефинишу мир, а не нешто друго⁽²⁰⁾. Представе о миру и даље остају нејасне, расплинуте и крајње упрошћене⁽²¹⁾. Испуњавање ове слике дужност је свакога ко хоће да надахне масе за мир, без обзира на различитости. Тиме се свет може примаћи стању остварљивог мира, који се да привремено описати као превага ненасилних али ефикасних средстава за постизање општсприхваћених циљева и за решавање сукоба између циљева који нису такви.

Др Војин Димитријевић

(17) J. Galtung, *Violence, Peace and Peace Research*, *Journal of Peace Research*, 1969, стр. 167 и даље.

(18) Вид. А. Матес, *The Role of Peace Research and Peace Teaching Today*, предавање одржано на IV конференцији ИПРА, Блед 1971, стр. 3. Слично В. Димитријевић, Међународна заједница и Уједињене нације, Београд 1970, стр. 6—7.

(19) J. Galtung, дело нав. пса 17, стр. 190.

(20) Видети нпр. H. Schmid, *Peace Research as a Technology for Pacification*, *Institute for Peace and Conflict Research, Hellerup (Danska), Studes in Progres No. 5. 1., Dencik, Peace Research, Pacification or Revolution, Bulletin of Peace Proposals*, 1970, стр. 209 и даље.

(21) Такав се утисак стиче и читањем радова који приспевају на конкурсе које за децу и омладину расписује сваке године Удружење за Уједињене нације Србије. Овај материјал требало би с ове тачке гледишта даље проучити.

РЕЗЮМЕ

Дилеммы поисков мира

Хотя и до двадцатого века существовало много миротворческих планов, в последнее время размышления о войне и миру претерпели значительные изменения. Главными и, качественно, новыми причинами перемен являются крах Лиги Наций, этого идеала классического институционалистического обеспечения мира, и появление оружия массового уничтожения. Новейшие пути поисков мира характеризует их методологическая строгость, интердисциплинарный подход и неприемлимость классических „гуманистических“ дисциплин. Ищущие мир кроме того стремятся сделать свои идеи действенными, но форму, в которую должна вылиться их активность, они должны сами найти, чтобы эта активность, как было уже раньше, не оказалась бесплодной. Новых людей они потому ищут вне круга тех, кому принадлежит право решать. Кроме стремлений к иным, миролюбивым решениям, на лиц и настойчивое желание добиться перемены точек зрения. В особенности необходимо развенчивание мифов, т.е. непреложных святынь, одобряемых большинством населения современных государств, не подозревающих, что они нерациональны и что неминуемо должны привести к развязке войны. Все же допустимо утверждать, что война является подходящим средством для осуществления некоторых подлинных ценностей. Тем самым, по существу говоря, получается возможность провести разницу между миром, как простым отсутствием войны, и миром, обеспечивающим положение лучше существующего. В своих попытках изобразить идеальный мир, ищущие его стоят перед своей самой тяжелой дилеммой, при решении которой должны учитывать, что осуществимый мир, в отличие от идеального возможно попробовать, определить как перепев ненасильственных, но эффективных средств ради осуществления общепринятых целей.

SUMMARY

Dilemmas of Peace Research

Plans for peace abounded in the recent and more remote past, but a radical change in peace thinking occurred less than two decades ago. The main new reasons for this different approach and even philosophy were most probably the debacle of the League of Nations as the ideal of classical, institutional «protector» of peace, the striking similarity of some United Nations features to that of its predecessor and the discovery of arms for mass destruction. When put somewhat oversimplified, the new trends in peace research are marked by methodological rigour, interdisciplinary approach and an aversion to classical «humanistic» disciplines. Peace researchers long to see their findings translated into action and, moreover, they are compelled to put peace action itself under careful scrutiny so as to discover why it has been so strikingly futile. Consequently, new target audiences for results of peace research are being sought, outside the usual circle of decision makers. In addition to the demand for new, different, peace generating decisions, a change of attitudes is being attempted. It seems to be particularly important to abolish myths, i.e. sacred values shared by the populations of modern states, who are unaware that their cherished ideals are irrational and that following them means war. On the other hand, it can be maintained that in some cases war is the most convenient and effective — and even only —

means to attain certain real values: distinction is thus made between peace as mere absence of war and peace as a situation better than the one prevailing. In their effort to define ideal peace, peace researchers are facing their greatest dilemma, which they must resolve with the awareness that feasible peace might be defined as the preponderance of non-violent but effective means of achieving generally accepted goals.

RÉSUMÉ

Les dilemmes de la recherche de la paix

Quoique même avant le XXe siècle il y avait de nombreux plans pour assurer la paix, les réflexions sur la guerre et la paix ont subi des changements importants dans les derniers temps. Les principales raisons, qualitativement nouvelles, sont la faillite de la Société des Nations et tant qu'idéal de la garantie institutionnelle classique de la paix et l'invention des armes pour l'extermination en masse. La recherche récente de la paix est caractérisée par la sévérité méthodologique, les approches interdisciplinaires et la réaction ferme contre les disciplines humanitaires classiques. Les chercheurs de la paix, en outre, ont la tendance d'appliquer leurs constatations sous forme d'action, qu'ils doivent, par ailleurs, explorer eux-mêmes, pour qu'elle ne soit pas comme auparavant inefficace. C'est pourquoi on cherche un nouveau public en dehors de ceux qui décident. Avec les réclamations pour d'autres décisions, pacifistes, on aperçoit aussi la tendance vers un changement d'attitudes. Il est surtout important de détruire les mythes, c'est-à-dire les valeurs intangibles approuvées par la majorité de la population des Etats contemporains même sans que l'on sache qu'elles sont irrationnelles et qu'elles doivent conduire à la guerre. On peut affirmer, cependant, que la guerre est un moyen propice pour réaliser certaines valeurs réelles, ce qui permet, en effet, de différencier la paix en tant qu'absence totale de la guerre et de la paix qui assure un certain état qui est meilleur que d'état actuel. En essayant de décrire la paix idéale, les chercheurs de la paix se trouvent en présence de leur dilemme le plus difficile, qu'ils doivent résoudre en tenant compte du fait que la paix réalisable, à la différence de la paix idéale, peut être définie par la supériorité des moyens dépourvus de violence mais efficaces pour la réalisation des buts généralement admis.

ДРУШТВЕНА ОСНОВА ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА

1. *Робни промет као друштвена основа.* Друштвену основу облигационог права чини робна (робно-новчана) привреда и то робни (робно-новчани) промет или, другим речима, промет робе и услуга као део ове привреде. То значи да је облигационо право правна надградња над овим делом робне привреде, да се као скуп правних норми бави робно-новчаним прометом, да га регулише.

Трагови схватања да је робна привреда, тј. робни промет као део ове привреде, друштвена основа облигационог права могу се срести изражени на изванредан начин у многим делима која се дотичу друштвено-економске стране облигационог права.

Развој робне привреде и облигационог права, а такође и свакодневни живот, указује на међусобну условљеност ових двеју области живота.

Условљеност неких робно-новчаних и облигационоправних установа је очигледна (на пример, размена добара и облигациони уговори као правна форма ове размене), док се код неких других непосредно не види (на пример, код добротних уговора, правно неоснованог обогаћења, накнаде штете). Међутим, и ове установе су се оформљавале и оформиле са појавом и развојем робне привреде. Тако, добротни уговори, и то пре свега уговор о поклону, су, према социолозима, првобитна форма размене добара, дакле, старија форма од теретних уговора, пре свега од продаје и куповине као типичног уговора ове врсте. Правно неосновано богаћење и накнада штете су облигационо-правна средства заштите од деформација у области облигационоправног живота. Ове установе су се оформиле у фази развоја робне привреде. Сходно томе, одговорност штетника личношћу за имовинске деликте одвојила се од одговорности личношћу за кривична дела и трансформирала и имовинску одговорност, у одговорност у виду накнаде штете имовинским (материјалним) добрима. Али као оформљене, ове установе, бар на први поглед, као да нису имале и да немају ничег заједничког са робном привредом.

2. *Однос између облигационог права и робног промета.* Из чињенице да друштвену основу облигационог права чини робни промет као део робне привреде било би погрешно извући закључак на основу кога би се облигационо право svelo на домен робне привреде, на механички правни одраз (израз) ове области живота. Облигационо право има шире димензије и сопствену физиономију без обзира на условљеност робном привредом. На његов развој, домаћај и физиономију утицали су и утичу и други фак-

тори а не само робна привреда. Културни ниво, друштвено-политичке прилике и схватања, креативна способност човека да на одређеној основи створи институцију обухватнијег домашаја и суптилнијег карактера утицали су гакобе на изградњу облигационог права. То се запажа код многих облигационоправних установа. Тако, одговорност за штету обухвата не само одговорност за штету која је нанета економским добрима у сфери робног промета као продуктима рада, него и одговорност за штету која се нанесе економским добрима ван робног промета и материјалним добрима уопште, као и одговорност за штету која се нанесе добрима друге врсте (на пример, личним добрима: части, угледу, слободи, телесном интегритету и др.). Даље, у сфери робног промета трансакције се врше према објективно формираним мерилима, према сразмери која се објективизира на основу мноштва појединачних трансакција. Међутим, облигационо право санкционише и трансакције које у извесној мери одступају од ове сразмере, одређујући границе могућег одступања (на пример, до трећине или половине вредности ствари); оно такође санкционише и трансакције субјективног карактера у погледу сразмере њихове економске садржине као плод воље субјеката права. Поред тога, у сфери робног промета не налазе се само економска добра у правом смислу речи, тј. само добра која су плод људског рада у области материјалне производње, него и друга добра, тј. добра која нису продукт човекове активности, привређивања (на пример, некултивисана земља), или су продукт људске активности али нису материјалног карактера (на пример, ауторска дела, проналасци, мустре и модели, као духовне, интелектуалне творевине). Најзад, установавајући неке тзв. законске облигације (на пример, у области издржавања), облигационо право прелази такође оквире робне привреде, јер ови облигационоправни односи и облигационоправна правила о њима нису производ робне привреде, већ друштвено-моралних фактора.

Према томе, може се рећи да друштвену основу облигационог права као правне надградње чини робна (робно-новчана) привреда, тачније, робни промет као део ове привреде. Међутим, у исто време, облигационо право превазилази ову привреду, тј. робни промет. А то значи да се облигационо право не поклапа са робним прометом као манифестацијом робне привреде, већ има шири домашај и сложенију физиономију, који га час више час мање удаљавају од робног промета као основе. Оно се бави прометом уопште, циркулацијом добара у друштву, прелазом употребних вредности у најширем смислу из имовине једног субјекта права у имовину другог. У основи овог промета налази се робни промет.

3. *Робни промет и промет добара и облигационо право.* Робни промет и промет добара нису идентични појмови. Промет добара је шири појам. Он обухвата сва добра подобна циркулацији путем облигационоправних односа, док робни промет обухвата само она добра која имају својство робе, својство материјалних производа створених радом и намењених тржишту, и која се стварно налазе у промету, која су предмет робно-новчаних трансакција. Отуда се за облигационо право каже да је оно право промета, подразумевајући под прометом промет добара у најширем смислу.

Робни промет као манифестација робне привреде и друштвена основа облигационог права, поред тога што у основи условљава облигационо

право, представља и модел за одвијање и регулисање промета добара у најширем смислу речи у друштву, као и модел за изградњу облигационог права у целини, које, са свим установама које има, превазилази робни промет по домањају, богатству и сложености институција.

На основу реченог произилази да друштвена основа облигационог права има економски карактер и да обухвата робни промет. Поред тога, она, тј. робни промет, „економизира“, и то помоћу новца, остала добра која нису економског карактера али циркулишу у промету, тако да читав промет добара којима се бави облигационо право има, споља посматрано, економски карактер.

Пошто се облигационо право бави појавним облицима робног промета и промета добара уопште, а не њиховим иманентним својствима, и пошто читавом промету добара даје печат робни промет, може се рећи да оно регулише промет добара као економску област живота, да је његова друштвена основа у целини економске природе. Овај упрошћени закључак о економској природи целе области коју регулише облигационо право може се прихватити и употребљавати, с тим што се не сме заборавити да он унеколико одступа од схватања марксистичке економске науке о томе шта је економско добро и која је област живота економска област. Међутим, знатан број теоретичара права и, посебно, теоретичара грађанског права, не чини било какву ограду у погледу економске природе основе облигационог права. То долази отуда што они под економским добром сматрају све што има цену, што се новчано изражава, а под економским прометом укупан збир трансакција поводом тако схваћених добара. Они у ствари, свесно или несвесно, преносе у област права схватање појма економског добра и економског промета које има владајућа грађанска (буржоаска) економска наука.

Др Живомир Борђевић

РЕЗЮМЕ

Общественные основы обязательственного права

Автор считает, что общественную основу обязательственного права, как правовой надстройки, составляет товарное обращение, являющееся частью товарно-денежного хозяйства. А под товарным обращением он подразумевает обмен товаров и услуг в обществе, представляющих собой продукт человеческого труда в области материальной сферы жизни.

В то же время автор указывает и на обстоятельство, что обязательственное право превосходит товарное обращение, части товарноденежного хозяйства, регулируя обращение продуктов труда вообще. Под обращением продуктов труда вообще он, наряду с обменом товаров и услуг, являющихся продуктами человеческого труда, в процессе трудовой деятельности, считает и обмен остальных благ, т.е. всего ناشоающегося в обращении и имеющего цену, например, необработанные земли и интеллектуальное творчество (произведения литературы, науки и искусства, изобретения,

образцы, модели и др.). Ибо товарное обращение „экономизирует” многие другие области жизни и тем самым создает обращение продуктов труда вообще.

Указывая на различие между товарным обращением и обращением продуктов труда вообще, автор критикует сторонников взгляда, не усматривающих различие между этими внешними выражениями жизни.

Рассматривая товарное обращение в качестве общественной основы обязательственного права, автор указывает и а обстоятельство, что обязательственное право не является механическим выражением товарного обращения. На его формирование влияли и влияют различные факторы, как, например, культурный уровень, общественно-политические условия и суждения, творческая способность человека создавать на определенных основах институты с более широким охватом и сложностью, в силу чего обязательственное право выходит за пределы товарного обращения, на основах которого покоится.

В заключение автор приходит к выводу, что общественная основа обязательственного права экономической природы, так как товарное обращение, являющееся частью товарно-денежного хозяйства, представляет собой экономическую область жизни.

SUMMARY

The Social Basis of the Law of Contract

The author finds that social basis of the law of contract, as of a legal structure, is exchange of commodities as a part of an economy, based on money-commodity relations. The exchange of commodities should be understood as circulation of goods and services in a society, that are the fruits of man's labour in the material sphere of life.

But the author points that law of contract exceeds exchange of commodities as a part of economy based on money-commodity relations, since it deals with circulation of goods in general. In his opinion circulation of goods in general comprises, besides the circulation of goods and services as the fruits of human labour in the sphere of business, also the circulation of other goods, i.e. of everything that is in circulation, that has a price, for instance uncultivated land and intellectual goods (works in the field of literature, science and arts, inventions, models, samples, etc.) For exchange of commodities »economizes« many other fields of life so that a general circulation of goods is effected.

Indicating the difference between circulation of commodities and circulation of goods in general, the author criticizes those authors who treat as equal these manifestations of life.

Treating exchange of commodities as the social basis of the law of contract is not a mechanical reflection of exchange of commodities. It was influenced and still is by different factors as for instance cultural level, socio-political conditions und standpoints, man's creative capability to establish, on a particular basis, institutions of a comprehensive scope and subtle in character, so that law of contract exceeds exchange of commodities underlying it.

Finally, the author concludes that the social basis of the law of contract is economic in nature, for exchange of commodities, as a part of economy based on money-commodity relations, represents the economic field of life.

RÉSUMÉ

La base sociale du droit des obligations

L'auteur considère que la base sociale du droit des obligations en tant que superstructure juridique constitue le commerce des marchandises en tant que partie de l'économie marchande monétaire. Sous l'expression commerce des marchandises il entend la circulation des biens et des services dans la société, qui représentent le fruit du travail humain dans le domaine de la sphère matérielle de la vie.

Cependant, l'auteur attire l'attention aussi sur le fait que le droit des obligations dépasse le commerce des marchandises en tant que partie de l'économie marchande monétaire, en s'occupant du commerce des biens en général. Sous l'expression commerce des biens en général il considère qu'il faut comprendre, outre la circulation des biens et des services en tant que fruits du travail humain dans la sphère de l'activité économique, de même la circulation des autres biens, c'est-à-dire tout ce qui se trouve dans le commerce et qui a un prix, par exemple la terre non cultivée et les biens intellectuels (les œuvres des auteurs dans le domaine de la littérature, de la science et des arts; les inventions, les échantillons, les modèles etc.). Car le commerce des marchandises »économise« bien d'autres domaines de la vie, de sorte qu'il crée le commerce des biens en général.

En signalant la différence entre le commerce des marchandises et le commerce des biens en général, l'auteur de ce travail critique les auteurs qui identifient ces manifestations de la vie.

En traitant le commerce des marchandises en tant que base sociale du droit des obligations, l'auteur attire l'attention aussi sur le fait que le droit des obligations n'est pas le reflet mécanique du commerce des marchandises. Différents facteurs ont exercé leur influence et influent sur sa formation, par exemple, le niveau culturel, les circonstances et les conceptions socio-politiques, les capacités créatrices de l'homme qui tendent à réaliser sur la base déterminée des institutions d'une plus grande portée et d'un caractère plus subtil, de sorte que le droit des obligations dépasse la commerce des marchandises sur la base duquel il repose.

En terminant son étude l'auteur tire la conclusion que la base sociale du droit des obligations est de nature économique, car le commerce des marchandises en tant que partie de l'économie marchande monétaire représente le domaine économique de la vie.

РАД УН НА КОДИФИКАЦИЈИ ПРАВИЛА О СУКЦЕСИЈИ ДРЖАВА И ВЛАДА

1. Већ у 1948. години се у оквиру Уједињених нација указивало да „обзир правде и економске стабилности у савременом свету захтевају без сумње да се води рачуна о питању сукцесија држава у сваком систему опште кодификације међународног права”. Комисија УН за међународно право (у даљем тексту: Комисија), уврстила је питање „Сукцесија држава и влада” у листу проблема које треба узети у поступак за кодификацију и прогресивни развој међународног права⁽¹⁾. Генерална скупштина УН, на предлог VI правног комитета, усвојила је 18. децембра 1961. резолуцију 1686 (XVI), у којој је препоручено Комисији да упише у листу приоритетних питања као ново „Сукцесија држава и влада”. Неки чланови Комисије у току њеног рада у 1962. изнели су гледиште да су сукцесија држава и влада два посебна питања. По једном мишљењу, Комисија у том тренутку треба само да се ограничи на питање сукцесије држава и да одложи за касније сукцесију влада. По другом мишљењу, требало би оба питања разматрати истовремено, јер, како се тврдило, међународна пракса доказује да није могуће увек лако установити разлику између ова два појма⁽²⁾. Образован је Поткомитет од 10 чланова са задатком да изради предлоге за даљи рад (један од чланова Поткомитета био је и проф. М. Бартош, који је презентирао врло запажен и често навођен посебан мемоар)⁽³⁾. Генерална скупштина УН је резолуцијом 1765 (XVII) од 20. новембра 1962. препоручила Комисији да настави рад на сукцесији држава и влада, водећи рачуна о дотада израженим гледиштима и узимајући посебно у обзир ставове држава које су стекле независност после другог светског рата. И у Поткомитету је вођена дискусија о томе да ли је предложено питање од стране Генералне скупштине УН само једно или два различита питања. У прилог става да су то два различита питања, те да треба одложити за касније рад на кодификацији правила о сукцесији влада, истицани су ови разлози: извесни проблеми које покреће сукцесија влада су јасни (нпр. идентитет и правна личност држава), док су други сложенији (нпр. побуњеничке владе); даље, питање сукцесије влада

(1) *Yearbook of the International Law Commission, 1949, p. 279; Examen d'ensemble du droit international, A/CN. 4/245, p. 125.*

(2) *Annuaire de la Commission du droit international, 1962, vol. II, pp. 209—211.*

(3) *Annuaire. . ., 1963, vol. II, pp. 231—235; 271—310 (Doc. A/CN. 4/SC. 2/W.P. 5);* М. Бартош: *Les nouveaux Etats et les traités internationaux*, Југословенска ревија за међународно право, 2/1962.

додирује проблеме одговорности и признања, што представља предмет посебног проучавања; и најзад, питање сукцесије влада нема првенствену важност. Супротно гледиште полазило је од тога да је сама Генерална скупштина УН, усвајајући препоруке Комисији, сматрала ова два питања једним предметом, те да се може сумњати у успех доношења једног нацрта правила који би се ослањао на разлику између ова два појма. И најзад, трећи, компромисни став, огледао се у давању првенства питању сукцесије држава а изучавању сукцесије влада у оној мери колико је то у вези са првим питањем⁽⁴⁾. И поред испреплетености, и ми сматрамо да постоји разлика између ова два појма, с обзиром на носоце субјективитета у овим правним односима, њихову правну природу и обим права и обавеза који се прихватају услед њихове примене. Код сукцесије влада реч је о суверенитету и субјективитету исте државе, а код сукцесије држава, о односу два субјекта међународног права; код сукцесије влада постоји у начелу јединствена правила којима се регулише ова материја, док то није случај са сукцесијом држава; и најзад, трећа разлика тиче се обима права и обавеза који се прихватају, односно долази у питање примена *начела променљивости граница територијалне примене уговора*. Код сукцесија влада овај обим је знатно шири него код сукцесије држава⁽⁵⁾. Комисија је стала на становиште да усредреди свој рад за почетак, на питање сукцесије држава, а да се сукцесијом влада позабави када је то нужно да се употпуни ово прво. Препоручено је изабраном специјалном известиоцу (проф. М. Lachs — Пољска) да материја буде подељена у три области, и то: а) сукцесија у области уговора; б) сукцесија и права и обавезе које произилазе из других извора осим уговора и в) сукцесија и својство чланице међународних организација. Генерална скупштина УН је 1963 (као и каснијих година) поново потврдила раније изражено гледиште да се настави рад на сукцесији држава и влада⁽⁶⁾.

У току рада на кодификацији уговорног права 1963—1964. било је речи у оквиру Комисије о неким граничним питањима са сукцесијом држава и влада, као нпр. нестанак међународне личности државе и у вези с тим престанак уговора⁽⁷⁾, територијална примена уговора и дејство уговора у односу на треће државе⁽⁸⁾. Комисија је заузела гледиште да би било пожељније да назначена питања буду разматрана у оквиру кодификације правила о сукцесији држава и влада. Дипломатска конференција УН о уговорном праву у Бечу 1968—1969, усвојила је члан 73, који гласи: „Одредбе ове Конвенције су без уштрба по било које питање које би се могло поставити у погледу уговора услед сукцесије држава или...”⁽⁹⁾. У циљу убрзања рада на овом проблему, именована су на заседању Комисије 1967. два специјална известиоца: *sig* Н. Waldock (В. Британија) за

(4) *Dos. A/CN. 4/120*, 160.

(5) Види ближе о овоме наш рад: „О разграничењу појмова континуитета и сукцесије држава у међународном праву, ЈРМП, 3/1963, стр. 368—375.

(6) Види: Резолуције Генералне скупштине УН 1902 (XVIII) од 18. новембра 1963; 2045 (XX) од 8. децембра 1965; 2167 (XXI) од 5. децембра 1966; као и 2272 (XXII) од 1. децембра 1967; 2400 (XXIII) од 11. децембра 1968; 2501 (XXIV) од 12. новембра 1969.

(7) *Annuaire...*, 1963, vol. II, p. 216.

(8) *Annuaire...*, 1964, vol. II, pp. 183—184.

(9) Види текст Конвенције, ЈРМП, 3/1969, стр. 432—453.

„сукцесију у области уговора” и проф. М. Bedjaoui (Алжир) за „сукцесију у правима и обавезама који произилазе из других извора осим уговора” (у међувремену је дотадашњи извештац проф. М. Lachs изабран за судију Међународног суда правде). На заседањима Комисије која су следила у 1968, 1969 и 1970. разматрано је неколико извештаја специјалних извештача⁽¹⁰⁾. Поменимо да је и Секретаријат УН, на захтев Комисије, припремио досада више серија докумената и публикација о овом питању⁽¹¹⁾.

2. Изразит је напор новоснованих држава после другог светског рата да се услед деколонизације кодификују правила о сукцесији држава и влада. Као основни покретач кодификације истиче се потреба за прочишћавањем односа, нових држава према другима, елемената неравноправности и зависности. С обзиром на сложеност и тежину питања као и на разноврсност досадашње праксе држава, тешко је извући неке јединствене закључке. Треба очекивати дуг и напоран рад који треба да обави Комисија у припреми текста за кодификацију, имајући у виду везаност овог питања са проблемом одговорности држава, уговорним правом и још неким другим питањима међународног права. У процесу колонизације јавља се однос подчињавања једног народа другим, у деколонизацији треба одстранити било какво подчињавање. Сукцесија упућује на континуитет правних ситуација и односа. Суштина и смисао деколонизације јесте да се стекне и политичка и економска независност за нове државе. Засада ни потпуно прихватање ни потпуно одбацивање сукцесије не постоји као искључив став. Фактичка веза — територија, није довољна да успостави континуитет између два правна система, првог, државе-претходнице који је раније постојао и другог, државе-наследнице који се ствара са образовањем нове државе. Досадашња пракса држава у погледу сукцесије уговора а и других међународних обавеза, показује нам у најопштијим цртама следеће:

а) У погледу вишестраних конвенција истовремено се примењује систем *потпуне сукцесије* у начелу (Централноафричка Република, Конго-Бразавил, Обала Слоноваче, Гана, Нигерија, Мароко, Малезија, Сиера Леоне, Сирија итд.) или *делимичне сукцесије* односно *систем опције* (Камерун, Конго-Киншаса, Дахомеј, Гвинеја, Мали, Сенегал, Того, Тунис и др.); даље следи *систем одбијања у целини* (Израел, Горња Волта (касније изменила став) и др.) или пак, најчешће *комбинација више система* уз коришћење *поступка прихватања* или *приступања (адхезије)*, све ово у зависности о којим је вишестраним конвенцијама и основним статутарним актима међународних организација реч (конвенције и споразуми у оквиру Уједињених нација, МОР, ФАО итд.). Додајмо овде и један посебан начин прихватања вишестраних конвенција путем *једностранних изјава* за рок од две или више година, у ком ће се држава-наследница коначно изјаснити о даљем важењу тих конвенција после тог рока (Тангањика

(10) *Doc. A/CN. 4/202 (Annuaire. . . , 1968, vol. II, p. 88); Doc. A/CN. 4/204 (Annuaire. . . , 1968, vol. II, p. 96); Doc. A/CN. 4/214 et ADD. 1 et 2 (Annuaire. . . , 1969; vol. II, p. 45); Doc. A/CN. 4) 216, Rev. 1 (Annuaire. . . , 1969, vol. II, p. 70); Нови извештаји који нису били предмет расправе у Комисији: Doc. A/CN. 4/224 et Add. 1; Doc. A/CN. 4/247 et Add. 1.*

(11) Види објављене публикације у: *Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa vingt-deuxième session 4 mai -- 10 juillet 1970, p. 32.*

и др.). Значи, нема аутоматског преузимања вишестраних конвенција на основу чињенице да је важност конвенције проширена или се примењивала и на тој територији на којој је настала нова држава. Важност ових конвенција, на основу праксе с којом смо упознати, могла је доћи само на основу формалне изјаве у том смислу учињене од стране нове државе (пример тако израженог мишљења — Мадагаскар) ⁽¹²⁾.

б) У погледу сукцесије двостраних уговора пракса је такође богата и различита. У тзв. уговорима о преносу (*devolution*), чије су одредбе биле скоро истоветне и типске, нове државне-наследнице су приликом стицања независности преузимале оне двостране споразуме, које су закључивале државе-претходнице са трећим државама а примењивали су се на територији, на којој је настала нова држава (најчешће британска пракса а и САД, Холандије, изузетно Француске, са Јорданом, Индијом, Бурмом, Цејлоном, Кипром, Филипинима, Индонезијом, Камбоџом, Лаосом, Мароком итд.). Исти је случај и са разменом нота непосредно по стицању независности, у којима се на општи начин утврђује да ранији двострани и вишестрани споразуми као и друге међународне обавезе везују државу-наследницу (случај Гане, Нигерије, Малезије, Сиера Леоне итд. — такође британска пракса). И поред наглашене сукцесије у свим овим уговорима о преносу, ипак су нове државе, по нашем мишљењу, у пракси оствариле право или тежиле томе, да са државама-претходницама и трећим државама у сваком конкретном случају посебно утврде које међународне обавезе и уговори и даље важе између њих. Уговорима о преносу се даје карактер општег оквира за регулисање међусобних односа нових држава са осталим државама.

Ван споразума о преносу или разменом нота, нове државе су најчешће примењивале *систем опције* (може се констатовати да су у великој мери преузети споразуми и конвенције које се односе на ваздушни транспорт, трговину, фискалне мере, мање уговори о екстрадицији)⁽¹³⁾. У неким уставима нових држава, предвиђа се да ће бити преузети ранији уговори, уколико нису неспојиви са уставним одредбама и стеченом независношћу (Централноафричка Република, Бурунди и др.). У поменутих *једностраним изјавама*, као и за вишестране споразуме, прихватају се сви двострани уговори уз услов реципроцитета, а да после протекла одређеног рока (годину-две, изузетно више), њихова важност престаје, сем уколико се између заинтересованих страна другојачије не одлучи. Овај период служи обема странама за продужење или измену постојећих уговора (Тангањика, Уганда, Малави, Бечуана, Замбија, Лесото, Кенија, Гвјана, Барбадос, Маурицијус, Свази, Руанда — без одређеног рока, Бурунди и др.). Полази се од потребе продужења постојећих правних веза, али се при том тој чињеници даје ограничени домашaj⁽¹⁴⁾.

(12) *The Effect of Independence on Treaties, International Law Association, London 1965; Documentation concernant la succession d'Etats, Nations Unies, ST/Leg/Ser. B/14.*

(13) *La succession d'Etats en matière de traités bilatéraux, A/CN. 4) 243; A/CN.4/233 et et Add. 1; A/CN.4/232.*

(14) *Annuaire. . . , 1969; vol. II, pp. 54—68; Такође наш чланак; „Нове државе и развитак међународног права после другог светског рата, Анали Правног факултета у Београду, 2/1966, стр. 26—36.*

Уговори са новим државама о важности ранијих двостраних уговора а и других међународних обавеза (Француска је са новонасталим државама под њеним утицајем приликом стицања независности или непосредно после, приступила закључењу нових споразума из различитих области у којима је обезбеђивала своје интересе) често су били отежавајући за нове државе. Различити су циљеви остваривани њиховим закључењем, а у неким случајевима они представљају модерну верзију улова за признање и стицање независности. На ову чињеницу је посебно указивао у свом мемоару проф. М. Бартош. Регулисање односа између нових држава, с једне стране, и држава-претходница и трећих држава, с друге, не исцрпљује се само у вези са даљом важношћу двостраних и вишестраних споразума. Одређен утицај неокOLONИЈАЛИЗМА и неједнакости у скоро ослобођеним земљама се одражава у захтевима за посебним гаранцијама тзв. *стечених права*, концесија, уступања војних база, привилегисаним правима држављана државе-претходнице, олакшицама за инвестиције, за рад извесних предузећа и компанија итд. Ова поменута и друга њима слична питања о сукцесији јавних добара и дугова (положај странаца у вези са разним рестриктивним мерама, надокнада за извођење јавних радова, последице у вези са земљишним реформама, разни облици одговорности држава итд.) за нове државе и њихов економски развитак представљају најпресудније и најпрече проблеме. У ствари, ово ће бити и најтежа област за кодификацију нових правила о сукцесији држава и влада.

3. Из досадашњег рада Комисије⁽¹⁵⁾ истичемо нека општа, начелна питања.

а) *Изрази „сукцесија” и „нова” држава.* — Комисија је усвојила, за почетак, да израз „сукцесија” означаје замену једне државе другом у суверености на територији или у способности закључивања уговора који се тичу те територије. У унутрашњем праву „сукцесија” има другојачији смисао, означавајући пренос права и обавеза путем закона. У прошлости, писци су често преносили, путем аналогije, појам сукцесије из унутрашњег права у међународно. Битно је да нема аутоматског преноса права и обавеза, тј. да стара класична правила не одговарају садашњем стању и пракси држава. Овакво полазно становиште, по нашем мишљењу, у потпуности је прихватљиво. Извесне посебности у вези са старатељским територијама, стварањем и распадом савеза држава, окупације у време мира и др. могу да утичу на обим права и обавеза који се преносе, те као такве захтевати и допуну дефиниције. Чини нам се прихватљивим, да се сада не инсистира на давању опште дефиниције „сукцесије”, већ да се она, упоредо са напретком у раду Комисије, евентуално надопуњује.

Израз „нова” држава означаје случај сукцесије у коме једна територија која је чинила део неке постојеће државе постане независна држава. Дата је предност проучавању случајева у најпростијем облику а у каснијем раду приступити рашчлањавању и других, сложенијих појава (савези држава, протекторати и старатељске територије и др.). По нашем мишљењу, заиста појам „нова” држава не може да се сведе на овај нај-

(15) *Annuaire... 1968, vol. II, pp. 221–231; Annuaire... 1969, vol. II, pp. 231–238; Rapport de la Commission... 4 mai – 10 juillet 1970, pp. 30–37; Види и М. Бартош: Сукцесије држава у стадијуму деколонизације, Међународна политика, бр. 444, стр. 19–21.*

простији облик, а у доктрини и пракси појављује се у разноврсним ситуацијама (признање, пријем у одређену међународну заједницу, пријем у једну међународну организацију, употреба у смислу промене унутрашњег класног, социјалног система и др.). Додајмо и то, као што су с правом истакли неки чланови Комисије у дискусији, да неке нове државе после другог светског рата сматрају да су само поново стекле независност, с обзиром да су је раније имале и изгубиле.

б) *Уговори о преносу и тзв. једностране изјаве*. — Права и обавезе из уговора државе-претходнице са новом државом неће бити примењиви између државе-наследнице и једне треће државе самом чињеницом закључења једног таквог *уговора о преносу*. Супротно гледиште по коме таква уговор ствара, самим собом, уговорне односе између државе-наследнице и трећих држава није сагласно са члановима 34. до 36. Бечке конвенције о уговорном праву (уговори не стварају за трећу државу ни права ни обавезе без њеног пристанка, итд.) нити је потврђено у потпуности у пракси држава. Неке примедбе на овакво полазно становиште не дирају у основну мисао и суштину (да ове одредбе треба формулисати тако да оне не декуражирају сличне уговоре; да се изричитом сагласношћу о новацији односно конвалидацији може потврдити оно што је уговорено у уговору о преносу; итд.).

Слично гледиште заузето је и о једностраним изјавама од стране нових држава, а наиме, да једна општа изјава ове врсте не би могла да има дејства да уговоре државе-претходнице учини важећим између државе-наследнице и трећих држава. Уговори државе-претходнице са трећим државама неће постати применљиви између државе-наследнице и трећих држава осим у изричито предвиђеним случајевима, односно када на основу међународног права независно од изјава страна могу да буду пренети аутоматски на државу-наследницу.

в) *Нове државе и уговори*. — Нова држава није везана уговором самом чињеницом што је он био закључен од њеног претходника и био на снази у погледу територије у моменту сукцесије нити пак има обавезу да постане страна уговорница. Ово правило није апсолутно и може да трпи извесне изузетке ако је реч о уговорима који имају тзв. „диспозитивни“, „територијални“ или „локални“ карактер. У савременом међународном праву не постоји правило о наслеђивању уговора државе- претходнице од стране државе-наследнице, ни правне претпоставке у корист континуитета таквих уговора, мада се понекад показује да овај континуитет може бити пожељан. Начело самоопредељења се супротставља признавању правне претпоставке о континуитету уговора. Напомињемо, да је Удружење за међународно право (ILA), које такође врло активно ради на проучавању праксе и доктрине о сукцесији држава и влада, полазећи од праксе држава, предложило опште правило да уговори у начелу остају на снази после независности, сем уколико нова држава или друга заинтересована страна не изјави у разумном року да је уговор више не везује или се из других предвиђених разлога то може закључити. Даље, треба да постоји одредба слична члану 43. Бечке конвенције о уговорном праву, која би потврдила „дужност било које државе да изврши ма коју обавезу садр-

жану у уговору којој она подлеже на основу међународног права независно од поменутог уговора". И најзад, треба предвидети нека предазна решења за период када се нова држава нађе у неуговореном стању.

аа) *Нове државе и вишестрани споразуми.* — Између два гледишта а) нова држава је дужна и има обавезу да постане чланица вишестране конвенције и б) нова држава има право да нотификује у своје име да постане чланица вишестране конвенције, у Комисији је прихваћено ово друго. Ово право није оспоравано од других чланица вишестраних споразума. Оно произилази из природе вишестраних споразума и независно је од тога да ову могућност нова држава може да оствари на основу завршних одредби вишестраног споразума. Изузетак чини само одређена категорија споразума (неспојивост учешћа нове државе у уговору с обзиром на предмет и циљ споразума; предвиђени поступак за стицање својства чланице међународне организације и у вези с тим приступање конститутивном акту међународне организације; учешће у уговору је условљено сагласношћу свих странака уговора и др.).

бб) *Нове државе и двострани уговори.* — Да двостран уговор буде на снази између нове државе и неке треће државе, потребна је сагласност, изричито уговорена или да се из њиховог понашања тај пристајак може претпоставити. И поред тога што пракса у погледу извесних група уговора (трговинских и фискалних уговори, уговори о транспорту итд.) говори у прилог сукцесије, у Комисији је извучен закључак да су то државе учиниле на основу своје воље, а не из правне обавезе да тако поступају.

г) *Сукцесија у економској и финансијској области.* — Оно што је карактеристично за климу у Комисији, у вези са теоријским објашњењем тзв. стечених права, као и првим прелиминарним дискусијама, то је да постоје различита и супротна гледишта која наговештавају дуготрајан и напоран рад у Комисији. По специјалном известиоцу проф. М. Веђаош-и, који је изложио прилаз овом проблему полазећи првенствено од начела суверене једнакости држава и интереса новооснованих држава, поштовање стечених права доводи у питање цео политички и економски развитак нових држава. За нове државе, признати тзв. стечена права, практично значи лишити се ефективне власти у корист страних приватних компанија и појединаца и дотадашњих држава-метропола. С обзиром да ове последње имају финансијску моћ на територији новосноване државе у различитим видовима, то од њих стварно зависи јавни поредак нове државе. Нове државе неће бити фактички ослобођене ако уђу у обавезе према старом господару. Оне желе да досадашњим приватним интересима супротставе колективан интерес земље. Настоји се да се постигне двоструки циљ, а наиме, очува политичка независност и стекне економска. Деколонијација се јавља као оригинални тип промене установа међународног права и она у том правцу благотворно делује. Уколико се деколонизација није извршила само уз помоћ постојећег међународног права, она за узврат данас чини огроман подстрек за промену самог међународног права. Деколонијација, како је истакао специјални извештач, није тренутни феномен који се завршава чињеницом стицања независности, већ је она више један поредак на дуже стазе, који повлачи измену целе друштвене и економске структуре новонастале државе. У конкретном случају;

кодификацијом правила сукцесије у вези са тзв. стеченим правима, треба да се изврши конкретизација појединих начела и правила односно њихово тумачење у складу са даљим развојем међународног права и међународних односа. Нова правила не треба да доведу нове државе у положај да се одрекну начела суверене једнакости, које важи за све државе. Кодификација правила о сукцесији треба да поспеши прекид економске преласти и убрза истраживање путева и средстава да се бар донекле ублажи економско заостајање у односу на развијене земље.

Колоније и друге зависне територије еманципацијом и добијањем независности не постају наследнице дојучерашњих господара у смислу преузимања обавеза према њима. Напротив, ова еманципација представља негацију права ранијег суверена да на било који начин даје печат привредном и политичком животу дојучерашње колоније или зависне територије. Новоосноване државе извлаче своја права из *начела сталне и неотуђиве суверености над свим привредним изворима и богатствима на својој територији*. Ти извори и богатства деле правну судбину територије на којој је настала нова држава и постају власништво новог суверена. Теорија тзв. стечних права, по известиоцу, лишена је правног основа а досадашњи преседани су противречни. Овакве полазне основе дају нове тонове сложеном правном проблему тзв. стечених права.

Познато је да европски колони, посебно британски а и други, нису поштовали никаква стечена права у заузимању земље приликом колонизације. Сада приликом деколонизације они истичу оно што сами нису поштовали. Не могу се признати стечена права извесним компанијама основаним у Африци током последњих столећа путем којих је остваривана колонизација. Њихове привилегије су биле различите, почев од вршења функције јавне власти (регрутовање оружаних снага, администрирања итд.) до различитих економских користи (сабирање порезе, економске концесије и др.). Такав је случај са Јужноафричком британском компанијом, октроисаној повељом краљице Викторије 1889; компанијама у Кантаги; неким питањима француско-алжирских односа око петролеја; итд. На основу оваквих ставова у пракси новоснованих држава и у њиховој међународноправној доктрини, посебно афричке, јављају се и посебна гледања према одштети за разне рестриктивне мере или се са новим нијансама објашњавају неке постојеће установе међународног права (одштета не сме да доведе у питање политичку и економску независност земље; потешкоће да се класична теорија о одштини прилагоди садашњим условима; слабости теорије о неоснованом обогаћењу с обзиром да се овде може поставити, с правом, питање ко се у ствари неосновано обогатио, дојучерашњи господар, који је вишеструко извучао корист са дотичне територије од износа уложених средстава, или нови суверен коме припада та територија; нове тенденције ка глобалном регулисању итд.). Насупрот оваквим гледиштима, која су имала снажну подршку у Комисији (међу њима и југословенског проф. М. Бартоша, како у начелу тако и конкретним осветљавањима појединих правних ситуација и односа), било је и других, доста изражених супротних мишљења. У крајњој линији њима се хтело да се заштите страни интереси на уштрб економске суверености нових држава. Истиче се да треба следити политику која ће сачувати по-

верење свих оних чији капитал и напори могу да допринесу будућем напретку увоза капитала и поштују права странаца а да одштета буде одговарајућа сагласно важећим правилима међународног права. Засада, Комисија је дошла до заједничког мишљења да би првенство или избор појединих видова предмета у вези са сукцесијом био следећи: 1) јавна добра и дугови; 2) природни извори (ова два питања разматрала би се као економски проблеми додајући ту и административне и друге концесије, тзв. стечена права, а под заједничким називом „сукцесија у економској и финансијској области“); 3) територијални проблеми; 4) посебни проблеми који потичу из деколонизације; 5) држављанство и 6) правни режим државе-претходнице.

*
* *
*

Нова правила о сукцесији уговора, бар што се тиче новооснованих држава после другог светског рата, имаће ограничени домаћај. Сигурно би било боље да је тих правила било пре закључења уговора о преносу и преузимању уговора приликом стицања независности. Као и у неким другим областима и овде констатујемо да се пракса одвијала без чврстих и одребених међународноправних правила, што је донекле и разумљиво с обзиром на ниво развитка међународног права и стално мењање односа који се регулишу. Међутим то не важи у тој мери, с обзиром на практичан значај за тзв. стечена права и сукцесију у економској и финансијској области. Очекујемо решења у смислу прогресивног развитка међународног права, поред осталог и захваљујући напорима које чине нове државе и њихова правна доктрина. Надајмо се да ће Комисија оправдати очекивања у даљем раду.

Др Стеван Борђевић

РЕЗЈУМЕ

Деятельность ООН в области кодификации правил правопреемствования государств и правительств

Автор в своей работе останавливается на трех вопросах: 1) вступительные замечания в связи с вынесением данной проблемы а повестку дня Комиссии международного права ООН, 2) обзор практики государств и 3) работа, проделанная Комиссией. Комментируя проведенную Комиссией работу, является ли вопрос, предложенный для кодификации („Правопреемствование государств и правительств“) одним или двумя разными вопросами, автор считает, что в данном случае имеется два разных понятия. По его мнению, несмотря на то, что эти понятия взаимно узко переплетаются, между ними существует и несходство, если будут приняты во внимание носители субъективности, их правовая природа и круг возложенных на них прав и обязанностей. Далее приводится общий обзор практики, в

част новообразованных афричко-азиатских государств в связи с правопреемством двусторонних и многосторонних договоров, а также и остальных международных обязательств. Касаясь многосторонних соглашений, автор считает, что их нельзя считать автоматически продолженными на основании их применения или распространения и на территории, на которых образовались новые государства. Указанные конвенции было бы возможным считать оставшимися в силе только на основании формального заявления об этом со стороны нового государства. Автор подчеркивает, что договоры передачи (*devolutio*) обязующие новое государство признать прежние двусторонние договоры и остальные международные обязательства, были часто обременительными для новых государств, в связи с чем уместно поднимает вопрос считать ли их действительными. Наконец, касаясь деятельности Комиссии, автор высказывает свое одобрение всем стремлениям прийти к решениям, представляющим прогрессивное развитие международного права в данной области. Кодификация правил правопреемствования в экономической и финансовой областях (т. наз. благоприобретенные права) должна положить конец экономическому господствующему положению и ускорить поиски путей к хотя бы некоторому смягчению экономического отставания новоосвобожденных государств по сравнению с развитыми странами.

SUMMARY

The Activity of the United Nations in the Field of Codification of the Rules of Succession of States and Governments

The author is dwelling on the following three subjects: (1) Introductory remarks on placing this problem on the agenda of the UN International Law Commission; (2) A survey of the practices of states; and (3) Commission's activities so far. Commenting the preceding activities within the Commission bearing on the issue whether the proposed matter by the UN General Assembly («Succession of States and Governments») contains one of two different questions, the author believes that two different concepts are involved. In his opinion, although interrelated, they differ in view of the exponents of subjectivity, their legal nature and scope of rights and responsibilities that are undertaken when they are applied. Then follows a general survey of the practices, in particular in the newly established African and Asian states in connexion with succession of bilateral and multilateral treaties and other international commitments. The author concludes that as far as multilateral agreements are concerned there is no automatic take over of commitments on the fact only that the validity of the treaty has been extended or that it has been applied in the territory in which the new state was established. Such treaties could only be valid on the strength of a formal statement made by the new state to this effect. The author points out that devolution of conventions with new states relative to the validity of former bilateral treaties and other international commitments were often a burden to the new state, and quite naturally the question is posed whether they should be considered valid. Finally, as to thee preceding activities of the Commission, the author supports the efforts that might lead to such solutions that would mean a progressive development of international law in this field. Codification of the rules of succession in the field of economics and finance (the so-called acquired rights) is supposed to stop economic supremacy and help find new ways and means to mitigate, at least to some extent, economic backwardness of newly liberated countries in relation to the more developed ones.

RÉSUMÉ

Le travail des Nations Unies à la codification des règles relatives à la succession des Etats et des gouvernements

Dans ce travail l'auteur a concentré son attention sur trois questions: 1) les observations préliminaires qui se rapportent à la mise à l'ordre du jour de ce problème de la Commission des Nations Unies du droit international; 2) le compte rendu de la pratique des Etats et 3) le travail de la Commission effectué jusqu'à présent. En commentant le travail précédent dans le cadre de la Commission si la question proposée de la part de l'Assemblée Générale des Nations Unies pour la codification («Succession des Etats et des gouvernements») n'est qu'une seule question ou deux questions différentes, l'auteur considère que ce sont deux questions différentes. Selon lui, malgré l'entrelacement réciproque, il y a ici une différence, eu égard aux titulaires de la subjectivité, leur nature juridiques et la sphère des droits et des devoirs qui sont adoptés par suite de leur application. Ensuite un aperçu général de la pratique a été exposé, en particulier des Etats afro-asiatiques nouvellement formés, sous le rapport de la succession des traités bilatérales et multilatérales, ainsi que des autres obligations internationales. En ce qui concerne les accords multilatéraux l'auteur a conclu qu'il n'y a pas lieu d'assumer l'obligation automatiquement en se basant sur le fait que la validité de la convention est élargie et qu'elle était appliquée sur ce territoire où le nouvel Etat s'est formé. La validité de ces conventions pourrait être reconnue seulement en vertu d'une déclaration formelle effectuée dans ce sens de la part du nouvel Etat. L'auteur a souligné que les traités de dévolution avec les nouveaux Etats sur la validité des traités bilatérales antérieures et des autres obligations internationales représentent souvent une charge très lourde pour les nouveaux Etats, et à ce sujet c'est à juste titre que la question se pose de leur validité. Enfin, en ce qui concerne le travail effectué jusqu'à présent par la Commission, l'auteur s'est prononcé en faveur des tendances qui devront aboutir à de telles solutions qui représentent le développement progressif du droit international dans ce domaine. La codification des règles de la succession dans le domaine économique et financier (dits les droits acquis) doit contribuer à la rupture de la domination économique et accélérer la recherche des voies et des moyens qui permettront d'atténuer, du moins jusqu'à un certain point, le retard économique des pays nouvellement libérés par rapport aux pays plus développés.

ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА ДР М. БАРТОША ТЕОРИЈИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВРЕДНОГ ПРАВА

Међународно привредно право је изборило своје место као посебна научна дисциплина. Наравно, као свака нова појава и појава Међународног привредног права изазвала је низ опречних схватања у правној литератури и међународној привредној пракси. Пре свега извесни правни писци су постављали питање да ли се може говорити о посебној грани права, а затим ако може шта би био предмет проучавања и какав би био метод проучавања ове правне материје. (1) Супротно томе, други правни писци заступају становиште да је међународни привредни живот неминовно наметнуо потребу изучавања ове правне материје и то као посебног предмета правних студија. (2) Опседнути досадашњом устаљеном поделом правних материја која се дефинитивно на европском континенту у правној науци формирала у XIX веку и првих деценија XX века, правни писци су били у недоумици где би ову нову материју требало сврстати. Полазећи од критеријума субјеката (3) који редовно припадају различитим суверенитетима, као и то да су за настанак, развитак и престанак тих привредних односа заинтересоване најмање две државе (4) сматрало се за логично да се ради о једном посебном делу међународног јавног права. Не може се пренебрећи чињеница да је улога државе у тренутку настајања ове гране права — крајем другог светског рата, била у привредном животу свих земаља света превасходна. Стога у почетној фази развика — настанку Међународног привредног права може и бити говора о једном специфичном делу Међународног јавног права. Међутим, живот је ишао својим током. У међународне привредне односе не ступају само државе као носиоци суверених овлашћења, већ се све више појављују привредне организације, предузећа, групације привредних предузећа, привредна и по-

(1) G. Schwarzenberger: *Principes et règles du droit international économique*, Université de Paris, 1956, стр. 7; Е. Т. Усенко: *Форми регулириваниа социјалистическо међународново разделенија труда*, Москва, 1965, стр. 57; М. М. Богуславскиј: *Правовоје регулириваније међународново козјајственове права*, Москва 1970.

(2) C. Schmitthoff: *The export trade*, London, 1955, стр. 6; Ph. Kahn: *La vente commerciale internationale*, Paris, 1961, стр. 20 и 21.

(3) Marcel Merle: Појам „међународних односа“, Југословенска ревија за међународно право, бр. 1—3/1967. стр. 2—4.

(4) Marcel Merle: *op. cit.*, стр. 6—9.

словна удружења, међународне опште и регионалне привредне организације и сл. ⁽⁵⁾ У циљу јачања свог економског положаја и утицаја, као и заштите интереса, те велике привредне групације или поједине крупне светске фирме стварају читаву мрежу пословних филијала и представништава у низу земаља. ⁽⁶⁾ Нема сумње да оваква моћна привредна организација има одређени утицај не само на привредне односе, него она утиче и на политичке односе, па и правне односе, правно регулисање у разним земљама. Отуда и схватање да се ситуација толико изменила да можемо говорити о праву међународних трговаца које би било независно од домаћег, територијалног права. ⁽⁷⁾ Наравно не би требало запасти у ту другу крајност. Знамо да су све гране права узајамно зависне и да се допуњују и у одређеном смислу сучељавају. То је често ствар конвенције и питање рационалне поделе правне материје у конкретним животним околностима у одређеним земљама. Истина развој међународних привредних односа и њихово регулисање на међународном плану дају све више за право онима који се залажу да међународно привредно право буде посебна правна материја.

Упоредо са овим одвајањем од међународног јавног права, намеће се потреба за извесним разграничењем од међународног приватног права. Неоспорно да је међународно приватно право најсроднија правна материја међународном привредном праву. Та сродност потиче отуда што се и у једном и у другом случају ради о правним односима са елементом иностраности. Међутим, међународни привредни односи се не могу подвести под правила међународног приватног права. Стога што су правила међународног приватног права увек везана за одређени суверенитет и аутономија воље странака у одговарајућим приватним односима је потчињена у принципу територијалним законима. Супротно томе правила међународног привредног права, а што ће бити све више у будућности, су претежно међународна материјална правила — било да се ради о писаним или обичајним правним правилима, у доброј мери и императивне природе и имају опште међународно обележје. То значи да ће се правила међународног привредног права, у принципу применити независно од низа домаћих правних норми које регулишу сродну или исту правну материју у домаћем правном систему. Ово начело ће се увек применити изузев када је у питању повреда јавног поретка одређење земље или повреда међународног јавног поретка а о чему би могло бити посебно речи. То значи, уместо да се проучава питање које ће се од различитих територијалних права или закона применити, односно који ће орган бити надлежан за расправљање спорног случаја, у присуству смо проучавања и примене,

(5) *Marcel Merle*. op. cit., стр. 3. Истиче — „Ради се пре свега о корацима које чине представници заинтересованих група: велика предузећа не делају само унутар граница једне државе. Она напротив настоје да прошире свој утицај вршећи надзор над изворима сировина и над пијачама индустријских производа.”

(6) На пример: поједине велике светске фирме имају по бипс од стотину филијала и представништва и та њихова пословна мрежа обухвата све светске метрополе и важније привредне центре.

(7) *Ph. Kahn*: op. cit., стр. 36.

углавном, униформних међународних правила која регулишу међународне привредне односе. Неопходно је истаћи да се ради о једној синтетичкој правној дисциплини која користи поред сопствених извора и остале изворе права и начела за боље проучавање и регулисање врло сложених међународних економских односа. У првом реду ту и долазе одређена начела и правила Међународног јавног права и Међународног приватног права. Поред ових извора и начела, одређене правне оквири и претпоставке за Међународно привредно право стварају и домаћи прописи. У првом реду то су домаћи привредни, финансијски, царински и девизни прописи. Ови прописи одређују крајње границе до којих може да се креће слобода уговарања и примена међународних правила, а да се не угрози јавни поредак одређене земље. Истина, у међународној привредној пракси, позивање на јавни поредак је знатно ређе, него што је то случај када се ради о другим приватним, а посебно статусним односима.

Међународни робни промет регулишу врло различити извори права. Међутим, њихов циљ је без обзира на порекло јединствен — а то је да се правно регулише економски промет у међународним размерама. У тој области професор др Милан Бартош дао је значајан допринос упућујући на потребу изучавања правила која регулишу међународне трговачке односе као јединствене правне целине. Професор др М. Бартош је истакао да се дуго сматрало, кроз цео XIX и почетак XX века да су материјална и колизиона правила националних права садржана у грађанским и трговачким законима једини извори за регулисање свих односа са елементом иностраности, укључујући и послове робног промета. Међутим, упоредо са дубоким променама после два светска рата, Међународно приватно право у односу на регулисање облигационих односа са елементом иностраности постепено губи значај. Професор М. Бартош је први у нас писао о овој промени и утврдио да су промене у оквиру националних права и посебно промене у светској економској политици утицале да правила међународног приватног права више нису довољна (онаква каква су то била до сада) за регулисање облигационих односа са елементом иностраности. (8) Тако професор М. Бартош између осталог утврђује: „Међународно приватно право и његове класичне норме одговарале су XIX веку, када је европска буржоазија извршила ренесансу Римског права и уједначила не само основне институције грађанског и трговачког права, него је овај систем свуда добио исте тенденције развика. Отуда су и права у сукобу, чије сукобе је имало да реши Међународно привредно право, добила један одређени вид и сукоби су између њих уклоњени или умањени. Постојеће разлике су углавном биле разлике детаља а не разлика правних цивилизација”. (9) Професор Бартош је истакао да је некадашње свођење међународних односа на уговор о куповини и продаји и углавном поморски транспорт, превазиђено и данас више не одговара стању ствари. Већ од средине XIX века указала се потреба да се систем међународних обрачуна и плаћања унифицира и да се створе униформне

(8) Др Милан Бартош: Криза међународног приватног права, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1938, бр. 6, стр. 486.

(9) Др Милан Бартош: *Op. cit.*, str. 486—487.

конвенције о меници и чеку. Поред тога што су одржане конференције за униформно међународно приватно право (Хашке конвенције) на прелазу из XIX у XX век осетило се да тзв. приватно међународно поморско право тражи непосредна униформна правила која се неће ослањати на различите системе територијалног права. Он се одвојио од Хашких конвенција о сукобу закона и створен је систем Бриселских конвенција који се стално обогаћује и допуњује. Из дана у дан све гране међународног саобраћаја потчињавају се све већем броју униформних прописа. Уместо да ти прописи зависе од националних, јавља се један нов правни феномен — општа тенденција националних законодавстава да се у свим материјама које добијају међународни аспект, национални прописи прилагођавају утврђеним међународним униформним правилима (10)

Термин Међународно привредно право раније није био уобичајен. Тек последњих 30 година у правној литератури се наводи термин „Међународно трговачко право“. У настојању новог предмета питање назива има посебан значај. На том плану проф. М. Бартош припада заслуга што је још као млади правни писац проучавајући материју трговачког права у међународним односима запазио да се ради о скупу правних норми које би требало назвати посебним термином. Тако је још 1927. године једно од својих првих дела објавио под насловом „Међународно трговинско право“ — *«Droit International Commercial»*. (11) Истина у то време пре 45 година, професор М. Бартош се није могао залагати за издавање Међународног привредног права у посебну правну дисциплину. Практично тада није ни било никакве поделе у пракси, па ни у правној теорији није се могло вршити неко издавање. (12) Међутим, проф. др М. Бартош је далековидо оценио одређену особеност ове материје која у међународном праву настаје. Тако се у наведеном раду истиче да наслов није изабран као назив

(10) др М. Бартош: Преговор за књигу др Радомира Буровића Међународно привредно Београд, 1970. стр. IV.

(11) Milan Bartoche: *Exposé du Droit International Privé notamment du DROIT INTERNATIONAL COMMERCIAL, Paris 1927, p. 308, p. 6—8.* »Nous avons dit que ces relations des souverainetés ne se distinguent pas des relations de ces mêmes souverainetés à propos de la réglementation des rapports de droit civil entre les particuliers. D'où nous sommes obligés de constater que les méthodes et les doctrines directrices y sont mêmes qu'en Droit International Privé, si on considéra dernière science (ce qui est une conception fautive), comme une discipline réservée à la réglementation des relations en droit civil. Dans ce sens les savants Ludwig von Bar (i) Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts, Hannover, 1889, II Band) et F. Surville (Cours élémentaire de Droit International Privé, Paris, 1925, édition VII) ont déjà consacré des chapitres spéciaux au Droit Commercial dans leurs systèmes respectifs de Droit International Privé. Une vérité incontestable est que c'est dans la matière du Droit Commercial que se présentent la plupart des rapports de droit ou la souveraineté d'un seul Etat ne suffit pas à leur donner la solution désirée. Cette réalité a eu beaucoup d'échos et de conséquences quant à la réglementation du Droit International Privé, et notamment dans ses applications aux rapports juridiques de Droit Commercial.»

(12) У наведеној студији проф. Бартош истиче мисао која ће бити касније значајна за формирање предмета међународно привредно право — да се испољавање суверене јавне моћи знатно јаче осећа у материји трговинских односа, него у цивилним односима уопште. Без обзира што ово суверенс испољавање јавне моћи има исти карактер — посредно утиче на односе између појединаца ипак то испољавање има различите последице. Сматрамо да је ово испољавање имало пресудан утицај на развој међународног привредног права.

правне дисциплине, ни гране научне дисциплине. Под тим називом се хтела обухватити серија решења међународног приватног права, која чини целину и недељивост. С друге стране ради се и о серији тешкоћа које се срећу у међународном приватном праву у односима различитог суверенитета држава поводом регулација односа трговинског права између појединаца. Услед појачаног утицаја суверенитета државе у материји трговинског права, а где суверенитет само једне државе није довољан да да жељено решење, настају одребене последице у погледу регламентације међународног приватног права. То се нарочито одражава у његовој примени на правне односе трговинског права. У вези са тим проф. М. Бартош је и објаснио у наведеној студији зашто је дошао на идеју да наслов рада буде „Међународно трговинско право“ (*Droit International Commercial*).

Убрзани развој међународних економских односа неминовно је морао довести до одребене правне надградње — до формирања и развика међународног привредног права. Међутим, посебан значај за развој одређеног предмета и научне дисциплине има баш благовремено уочавање одребене појаве и њено објашњење. Истина, назив ове правне материје није сасвим устаљен у правној литератури. Исто тако и под истим називом се увек не схвата иста материја. У извештају Генералног секретара Уједињених нација о прогресивном развоју права међународне трговине који је упућен Генералној скупштини УН, међународно трговачко право се дефинише: „као скуп правила којима се уређују трговачки односи приватно правне природе, а који укључују различите земље“. (13) Даље у истом извештају наводе се следећи примери правних области које се убрајају у међународно трговачко право: а) међународна куповина и продаја, б) вредносни папири и банкарски комерцијални кредити, в) право које се тиче вршења пословних активности у међународној трговини, г) осигурање, д) транспорт робе (поморски, речни, ваздушни, друмски, железнички и на унутрашњим водама). Ђ) индустријска својина и ауторско право, е) трговачка арбитража. С правом је истакнуто да ова дефиниција, која је дата за потребе Генералне скупштине Уједињених нација не обухвата међународне трговинске односе у целини, а посебно оне који имају и јавно-правни карактер. (14) Понекада се терминологијски грешки и у другом смислу, па се ова правна материја назива „Међународно економско право“. Међутим, и то би непотребно стварало забуне, а нарочито у нашој литератури, и уводило терминологију економских наука у већ рашчишћене правне појмове и правну терминологију.

Термин „међународно привредно право“ је потребно нешто детаљније објаснити. Истакли смо да су међународни економски односи предмет регулација ове правне дисциплине. Утврдили смо да један међународни однос привредног карактера постоји не само у случају економских односа међу државама, већ када су у питању пословни односи и других субјеката привредног права, појединих трговаца, трговачких друштава,

(13) Др Александар Голдштајн: Међународно трговачко право — Конвенције, правила, опћи увјети пословања, Загреб, 1970, стр. XI.

(14) Др Александар Голдштајн: *op cit.*, стр. XII.

привредних удружења и групација из различитих држава. У савременим условима међународне размене роба и услуга ови односи су толико испреплетани да је немогуће правити оштру разлику када се ради о приватном, а када о односима јавно-правног карактера. Стога термини „међународно јавни“ и „међународно приватни“ више нису довољни да обухвате једну масу изузетно значајних и правно испреплетаних међународних економских односа. Посред тога ти односи су врло често регулисани аутономним изворима међународног трговинског права, а не правилима и прописима националних држава. Ради тога је за одређивање термина потребно узети не само један субјективни критеријум — лица у питању, која учествују у међународном односу, већ и карактер тога односа. Ако тај однос по својој суштини и садржини представља међународни економски однос, привредни однос међународног карактера (међународну размену роба, вршење услуга у међународном промету, међународни транспорт, међународни трансфер новца и осталих вредности) онда се ради о једном посебном предмету без обзира ко је субјект у тим односима (држава, јавноправна установа, привредна организација, трговачко друштво или трговац појединачно), а то је предмет који регулише нова правна дисциплина — Међународно привредно право. Наравно, када се детаљније проуче међународни економски односи као предмет регулисања ове правне дисциплине добија се потпунија дефиниција овог предмета правних студија. Међутим, услед циља и карактера овога рада у то питање нећемо улазити.

Правила која регулишу послове и правне односе са елементом иностраности који из њих настају често се и у литератури и у пракси називају термином „међународно пословно право“ (*International Business Law*). Тај назив у свему обухвата оно што представља посебни део Међународног привредног права. Нема разлога да се и овакав назив који је већ у извесном смислу за део ове правне материје постао општи не прихвати и у нашем праву. Стога ћемо овај термин као краћи и прецизнији од термина посебни део међународног привредног права моћи да користимо у свим приликама када се буде радило о посебном делу предмета.

Допринос проф. М. Бартоша је значајан за настанак ове нове правне дисциплине у науци међународног права не само у југословенској науци него у светским размерама. Можемо бити поносни што је наш правник и професор један од првих ⁽¹⁵⁾ који је уочио потребу одређеног разликовања и указао на извесне особености у којима је међународно привредно право настајало и на услове који су утицали на развој ове правне дисциплине, а затим дуги низ година пратио њен развој. Стога смо желели да у богатом научном мозаику научног дела професора Милана Бартоша укажемо на један детаљ који много значи за савремену науку међународног привредног права и у нас и у свету.

Др Радомир Буровић

(15) Тек следеће године — 1928, појавило се дело јапанског писца М. Исхизакија: *Le droit corporatif international de la vente de soies*, Paris, 1928, у три тома о међународном професионалном праву куповине и продаје свиле.

РЕЗЈУМЕ

Вклад профессора М. Бартоша в теорию международного хозяйственного права

Автор рассматривает вопрос зарождения международного хозяйственного права в качестве научной дисциплины. Он особо выделяет, что проф. М. Бартош еще в 1927 году одну из своих первых работ назвал „Международное торговое право“ (Droit International Commercial). При этом он еще в то время указал на необходимость более подробного изучения „серии правовых вопросов“, относящихся на торговые отношения в международном обращении. В 1938 году в одном из своих трудов проф. М. Бартош настаивал на тщательном изучении данной юридической материи, так как, по его мнению, рамки международного частного права стали тесными.

Определяя международное хозяйственное право в качестве — научной юридической дисциплины, автор пытается дать объяснение содержания и методов ее регулирования в современных условиях.

В заключении автор приходит к выводу, что югославская юридическая наука и практика могут гордиться тем, что их юрист и профессор был в числе первых, усмотревших необходимость более определенного разграничения и указавших на известные особенности, в которых формировалось и развивалось международное хозяйственное право.

SUMMARY

Professor Milan Bartoš' Contribution to the Theory of International Economic Law

The author is considering the question when the international economic law was acknowledged to be a scientific discipline. He points out that Professor Bartoš, as early as 1927, entitled one of his first papers — studies: »International Commercial Law« (Droit International Commercial). He indicated then the need of a more thorough study of a »series of legal issues« bearing on the commercial relations in the international trade. Later, in 1938, in another paper Prof. Bartoš pleaded for a special study of this matter, for in his opinion the frames of the international private law proved inadequate.

The author tries, by giving the definition of the international economic law as a scientific legal discipline, to explain the matter and method of its regulation in the modern situation.

The author concludes that the Yugoslav jurisprudence and practice may be proud that one of our jurists and professors was the first to note certain differences and to indicate certain peculiarities under which the international private law was formed and developed.

RÉSUMÉ

Contribution du professeur Milan Bartoš à la théorie du droit international économique

L'auteur traite la question de la naissance du droit international économique en tant que discipline scientifique. Il a souligné que dès l'année 1927 le professeur Bartoš a intitulé une de ses premières études le Droit international commercial. Dès cette époque il a attiré l'attention sur la nécessité de l'é-

tude détaillée »d'une série de questions juridiques« qui se rapportent aux relations commerciales dans le trafic international. Plus tard, en 1938, dans un autre travail le professeur Bartoš recommande vivement l'étude spéciale de cette matière juridique car, à son avis, les cadres du droit international privé se sont avérés insuffisants.

En donnant la définition du droit international privé en tant que discipline scientifique l'auteur a essayé d'expliquer l'esprit et la méthode de sa réglementation dans les conditions contemporaines.

En donnant la définition du droit international privé en tant que discipline juridique yougoslave peuvent être fières que notre juriste et professeur a été l'un des premiers qui s'est rendu compte de la nécessité de la discrimination déterminée et qui a attiré l'attention sur certaines particularités dans lesquelles s'est formé et développé le Droit international économique.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА РИЈЕКА ЈЕДНОСТРАНИМ АКТИМА ДРЖАВА

Internationalization of Rivers Through Unilateral Acts of States

Неко начелно и опће првенство интереса пловидбе пред свим осталим могућим начинима кориштења ријека — данас више не постоји⁽¹⁾. У сваком случају такав приоритет интереса не постоји на свим националним и међународним ријекама. Употребе ријека за непловне сврхе (*utilization except for navigation, l'utilisation en dehors de la navigation*) у стрмом су бројчаном порасту⁽²⁾ те рађају проблемима међудржавних, а посебно сусједских односа⁽³⁾, нпр. на подручју водопривредних задатака, здравствено штетних појава, опасности загађивања, итд.

Разне су ријеке у различитим ступњевима од интереса за врло различите могућности кориштења. Пловидба — ако више и није једини, а често ни важнији начин њихове употребе, још ће увијек и у једној даљој будућности на низу ријека бити важан па и најважнији начин њихове употребе.

То је разлог да се не занемари интерес на питањима која су везана уз међународну ријечну пловидбу.

*
* *
*

Опће обичајно међународно право не садржи правно правило које би страним државама давало право приступа њихових бродова и других пловних објеката било које врсте (трговачких, рибарских, хидротехничких, полицијских, ратних) у националне ријеке других држава. Ријека као дио државног подручја исто је тако неповредива, као што је то и гло (земља) које је дио државног подручја. Територијална обална држава — уколико нису на снази евентуалне супротне одредбе партикуларног међународног права, редовито уговорног, које дозвољавају и зајамчују пловид-

(1) *Visscher de, Théories et réalités en droit international public, quatrième édition, Paris 1970, стр. 231—232*; такође *Colliard, Evolution et aspects actuels du régime juridique des fleuves internationaux, RC Vol. 125 (1968—III), стр. 365*.

(2) Нпр. производња електричне енергије, натапање, одводњавање, прихваћање и одвођење отпадних вода, хлађење.

(3) *V. Andrassy, Les relations internationales de voisinage, RC Vol. 79 (1951—II)*.

бу неком њеном националном ријеком и бродовима страних застава — може недопустити, односно забранити бродовима страних застава пловидбу ријеком о којој је ријеч или оним дијелом те ријеке који се налази унутар њених државних граница и дио је њеног државног подручја.⁽⁴⁾ Но то недопуштање, та забрана, нормално се претпоставља; забрану није потребно посебно изрицати. У сумњи се пресумира ничим ограничена територијална сувереност. Без тога територијална држава не би била у пуном посједу своје територијалне суверености у том дијелу свог државног подручја. Брод стране заставе који би успркос томе упловио у дио ријеке који чини дио државног подручја територијалне државе повриједио би територијалну сувереност те државе. Јер право обалне државе да не допусти пловидбу стране заставе по ријеци која лежи унутар њених државних граница заиста је њено неусмљиво субјективно право, зајамчено објективним међународноправним поретком. Но то се њено право не смије конфундирати с њеним међународноправним дужностима. Изван сваке је сумње, наиме, да обална држава може бродовима страних застава допустити да плове њеном ријеком. Обална држава ће то учинити кад то нађе за сходно и под увјетима које ће сама поставити; »... every State can exclude foreign vessels from its national rivers, or admit them under certain conditions only, such as on payment of dues and the like.«⁽⁴⁾

Разумије се да ће обална држава у таквом случају вршити јурисдикцију над бродовима стране заставе којима је допустила — једнократно или опетовано — пловидбу њеном ријеком, и то за читаво вријеме док се ти бродови задржавају унутар њеног државног подручја. Ову ће јурисдикцију обална држава вршити, ако другачије није изричито уговорено, у пуном опсегу, онако како је на то овлашћује опће обичајно међународно право. Да ли, када, зашто и под којим увјетима ће територијална држава својим једностранним актом дозволити пловидбу страном броду — иако на то није обвезна неким међународним уговором — овиси посве и искључиво о њој самој. Очито је да ће се она при томе равнати по својим интересима. Према томе, када она одлучи да дозволи пловидбу броду (бродовима) стране заставе, такво допуштење очигледно не може и неће представљати повреду њене територијалне суверености. Све, дакако, под разумљивом претпоставком да је обална држава довољно слободно створила своју вољу, без притиска који би прелазили ону, у међународним односима често присутну и допуштиву мотивацију која се у међународном праву још не мора сматрати силом и диктатом. Могуће је, међутим, замислити притисак који долази изван територијалне државе и којему је циљ обратан, тј. ту државу спријечити да дозволи или дозвољава пловидбу страним заставама на темељу својих једностранних аката. Такво настојање да се спријечи издавање једностранних аката представљало би, наравно, мијешање у унутрашње ствари територијалне државе и повреду њезине суверености. Страна држава би такав притисак могла вршити због неких својих економских интереса, осјећајући се, нпр., оштећеном смањењем

(4) V. Oppenheim-Lauterpacht, *International Law — A Treatise — Vol. I, eight ed., London 1955*, s. 465 »*est un droit propre de l'Etat d'ouvrir, ou non, à la navigation internationale les rivières et canaux qui sont situés entièrement sur son territoire*«. (François, *Règles générales du droit de la paix, RC, Vol. 66 (1938—IV)*, стр. 53.

промета у својим ријечним лукама или уопће у приходима од транзита преко њеног подручја, до којег смањења би могла довести одређена интернационализација тубег ријечног тока. Такав мотив стране државе разумије се, не може одузети протуправност њеном мијешању у унутрашње послове друге државе, у овом случају територијалне државе која својим једностраним актом дозвољава — и то због унапређивања својих легитимних интереса — пловидбу страним заставама својом националном ријеком, којој тиме даје одређени међународни статус.

Оваје не улазимо у расправљање о допуствости или недопустивости дискриминације. Чини нам се да у појединим случајевима не би нужно морало представљати дискриминацију ако би се само једној или мањем броју држава (географских сусједа, земаља једног ријечног слива) на темељу једностраног акта допустила пловидба кад за то постоје оправдани разлози, док се другим заставама то не би дозволило јер за то не постоји потреба. Као разлог који би посебно оправдавао слободу пловидбе ограничену на двије⁽⁵⁾ сусједне државе које иста ријека час раздваја а час не, јер се црта границе често и удаљује од ријеке, тако да се ток ријеке и црта границе опетовано сијеку (случај Драве и границе између Југославије и Мађарске).

Како је то опетовано доказано, пуко прихватање само „начела“ слободе пловидбе обично још није довољно и за фактично остварење те слободе. Потребно је установити конкретни режим за одређену ријеку. То се, претежно, постижава закључивањем међудржавних уговора. Међутим, тврђња коју на овом мјесту желимо поставити и бранити јест та, да међународни споразум није једини начин на који нека ријека, до одређеног часа национална (иако можда протиче кроз више држава или их раздваја), односно таква на коју се не примјењује неки међународни режим — може, у већем или мањем опсегу и садржају, постати међународном. Јасно израженом вољом територијалне државе могу бродови страних застава стећи право пловидбе какво им је односним једностраним актом дано и осигурано, при чему се исти имају придржавати режима пловидбе што га одређује територијална држава. Ми нигдје не налазимо правних аргумената који би се супротстављали овој тврђњи. При томе, наравно, не мислимо да је статус бродова страних застава утемељен на једностраном акту територијалне државе у свему једнак статусу страног брода на ријечи која је постала међународном ступањем на снагу неког међународног уговора. Главну разлику видимо у томе што се територијална држава у случају конвенционалних међународних ријека не може једноставно ослободити својих међународних обвеза. Она не може неку међународну ријеку, која дијелом протјече кроз њено државно подручје и стога чини дио њеног државног подручја, једноставно својом вољом вратити у статус националне ријеке и забранити пловидбу страним заставама на свом току ријеке. Напротив, код међународне ријеке која је таквом постала једностраним актом територијалне државе, ријека би, евентуално, опет могла и престати да има тако стечени правни статус. То би се опет остварило једностраним актом државе. Ово сматрамо фактично и правно могућим

(5) На ријечи *Mississippi* је слобода пловидбе по уговору између Шпанијолске и Сједињених Држава од 27. 10. 1965. била допуштена само тим двома државама.

и допустивим. При том се, међутим, не би смјело заборавити да би и ту било могуће да си територијална држава намјерно сама онемогући једноставно претварање међународне ријеке опет у националну. Мислимо на једностранни акт конструирани — што се облика и правне нарави тиче — попут или једнако онемогуће што га је египатска влада прогласила својом изјавом о Суецком каналу и о уређењу које се односи на његово управљање, даном у Каиру 24. 4. 1957. Споменути је акт, заједно с попутним писмом египатског министра вањских послова Mahmouda Fawzia од истог дана био регистриран у служеној збирци уговора Уједињених народа⁽⁶⁾ попут сваког међународног уговора којему је најмање једна уговорна страна држава-чланица Уједињених народа. Тиме се је, претпостављамо, жељело међународној заједници и свакој држави посебно пружити сигурност да став владе није часовит, да се помишља на трајан или бар трајнији став и да се у то жели увјерити и друге владе. Овај примјер би се, можда, могао слиједити и у случају када се некој ријеци жели једностранним актом дати одређени међународни статус.

*
* *
*

Будући је овдје ријеч о једностранном акту државе, непоходно је подвући да се под тим називом овдје мисли на правно правило створено у складу с уставним поретком и унутрашњим правом дотичне државе, најчешће поступком којим се доносе закони, али и на други, унутрашњим правним поретком предвиђени начин, и од за то овлаштеног органа. У случају који нас занима, тј. у вези с давањем извјесног међународноправног статуса некој ријеци, тај једностранни акт има, између осталог, карактер одређеног одрицања. Јер територијална се држава заиста и одриче једног свог права које она, на основу опћег међународног права, ужива у међудржавним односима. То се право састоји у овлаштењу недопустити односно забранити пловидбу страним заставама на својој ријеци. И управо тог се права она једностранним актом одриче и драговољно га напушта. Том акту, који је у ствари изјава воље међународноправног субјекта — територијалне државе, мора бити циљ да узрокује одређену међународноправну посљедицу, наиме намјеравану интернационализацију. За узроковање међународноправне посљедице није неопходно да тај једностранни акт од друге државе или трећих држава буде прихваћен. Никакв прихват, ни изричити ни прешутни (*tacitus consensus*) није потребан. У модерној пракси и доктрини превладао је став да правни учинак (ефект) наступа — или бар може наступити — самим објављивањем једностранног акта. То доказује и споменути египатска изјава. А тај се учинак, наравно, састоји у стварању, потврђивању, мијењању или укидању права. У нашем случају територијална држава губи једно своје право⁽⁷⁾.

(6) УНТС, вол. 265 (1957).

(7) Разумије се по себи да губитак права недозволимо одн. забранити пловидбу страним заставама фактично није штетан по ту државу, него користан. Одрицање од неког права може бити пробитачно по територијалну обалу државу. Она не би ишла за тим учинком кад уз губитак права не би очекивала неке, највероватније, економске предности.

А на другим државама је да користе или не користе једно новостворено правно стање.

Тешко би било, ако не и немогуће, једностраном акту одрицати подобност да изазове међународноправни учинак ако претпоставка да односни учинак није у супротности с међународноправним поретком може да буде утврђена као истинита. Ово утолико више, што они једностранни акти, који су у часу свог објављивања били у очигледној супротности с међународним правом, могу, понекад, представљати почетак једног размјерно краткотрајног процеса измирења међународне заједнице с дотичним актом, па и усвајање садржаја тог једностраног акта као међународног права. Као не тако давни, и уз то врло значајни примјер таквог акта наводимо Труманову декларацију о епиконтиненталном појасу из 1945⁽⁸⁾, која је у датом часу била супротна позитивном међународном праву. Истина, може се узети да је коначни учинак наступио тек у часу кад је садржај акта постао опће обичајно међународно право услијед непротивљења и прихваћања од стране осталих држава⁽⁹⁾. Проматрано са стајалишта фактичнога и неформалнога, Труманова је декларација била одмах изазвала неки, иако не коначни, међународноправни ефект тиме што је отпочео процес прихваћања, иако је била у супротности с позитивним правним поретком. Како би си онда могао порећи учинак једностраном акту који, с једне стране, није у супротности с међународноправним поретком, а с друге стране чак међународноправним субјектима ствара правне могућности кориштења права којих они по опћем међународном праву немају?

У погледу садржаја једностраног акта, пракса и доктрина не познају неких посебних ограничења. Оно што опће може да буде садржај међународноправног посла (*international transaction*)⁽¹⁰⁾, што је могуће и правно допуштиво, то би могло бити и садржај одговарајућег акта ако међународно право за получење учинка изричито не захтијева још и испуњење неке одређене правне потрепштине (нпр. окупацију подручја као увјет његова стицања). То допушта да држава својим једностраним актом, по својој вољи, може врло прецизно дефинирати оно што одговара потребама конкретног случаја и њеним намјерама.

Садржај акта има карактеристике концесије⁽¹¹⁾. А давање концесије је је могуће увјетовати. Ту ће стога бити могуће да територијална држава наведе под којим увјетима дозвољава пловидбу страним заставама. Моћи ће точно дефинирати јурисдикцију коју ће вршити над бродовима

(8) Труманова декларација од 28. 9. 1945. поставља захтјев за тзв. *Continental Shelf*-ом (спиконтинентални појас). Декларација је много пута и на разним мјестима објављивана, нпр. у *Department of State Bulletin*-у, 20. 9. 1945, те у *American Journal of International Law*, 1946, *Supplement* стр. 45—47.

(9) Једностранни акти држава нису извори међународног права али могу бити пут којим ће се створити норма међународног права, јер ће нормативни садржај, ако одговара интересима других држава, бити прихваћен у опће или у партикуларно међународно право.

(10) *Oppenheim-Lauterpacht*, *op. cit.*, стр. 872 («... which is to be regarded as an international transaction. . . »).

(11) Алварез сматра да се у Јужној Америци полазило од појма концесије које су обале државе доброволно давале. То се чинило не само међународним уговорима него и легислативним актима. *V. Hyde, International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States, Vol. I.*, стр. 534.

стране заставе. Поштивање суверености обалне државе и њеног правног поретка заправо се само по себи разумије. Бити ће потребније навести додатне њвјете ако то прилике траже, нпр. плаћање неких такса, пристојби за услуге и сл. Такође ће бити могуће у садржај акта унијети евентуална временска ограничења пловидбе (само дању, само у одређеним раздобљима године). Моћи ће бити наведени и они њвјети који се састоје од извршења протууслуга, давања аналогних права, реципроцитета ако је тај могућ (друга држава би такође могла на једној својој ријечи дозволити пловидбу страним заставама), итд. Нарочито би акт могао садржавати подробне одредбе о начину евентуалног враћања ријеке у статус посве националне ријеке, тј. случајеве када и њвјете (резолутивни њвјет)⁽¹²⁾ под којим би територијална држава окончала режим створен њеним актом, можда уз обавезу неких претходних обавијештења и поштивање неких рокова.

Што се облика једностраног акта тиче, разумије се да међународно право, као она правна грана која редовно и у правилу није и не може бити формализирана, не располаже никаквим строгим правилима у погледу на облик акта. Досадашњи једностранни акти држава могу да послуже само као необвезатни узор. Државе су у том погледу невезане.

Ако објављивању једностраног акта слиједи понашање у складу с актом, како од стране државе која га је донијела и прогласила, тако и од стране других држава, тада је створено ново међународно право. Јер оно се не ствара само тиме што субјекти међународног права ѡговорним и обичајним путем ѡзајамно преузимају обвезе и права, него и путем једностраног преузимања правних обвеза⁽¹³⁾. Свака се држава може лимитирати (théorie de l'autolimitation) у својој суверености, па чак у крајњем случају и добровољно се одрећи својег међународноправног субјективитета. Тим је јасније да се може у једном просторно незнатном дијелу свог подручја одрећи права забранити приступ бродовима страних застава, не одричући се при том своје суверености и своје јурисдикције.

*

* * *

Наша тврђња да ријека може да добије извјесни међународноправни статус и једностраним актом државе налази своју потврду и у међународној пракси. Не сматрајући потребним ово доказивати, јер такви су докази одавна познати — иако, можда, нису довољно ѡчени — подсјећамо да је, нпр., Бразилија својим декретом од 7. 12. 1866. изјавила да је ријека Амазона отворена бродовима свих држава почам од 7. 9. 1867⁽¹⁴⁾. Исто су то учиниле све државе на Амазони, па је тако на тој великој и важној ријечи проглашена слобода пловидбе за све заставе. Будући да та слобода није истодобно представљала ѡговорну обавезу за обалне држа-

(12) Нпр. док се не изгради неки други прометни пут, док се не доврши неки пловни канал и сл.

(13) V. Guggenheim, *Lehrbuch des Völkerrechts, Band I*, стр. 137.

(14) Hyde, *op. cit.* стр. 532.

ве, оне су смјеле — а тиме су се знале и користити — пролазно обустављати ту слободу⁽¹⁵⁾.

Венезуела је својим законом од 14. 5. 1869. и једним декретом од 1. 7. 1869. отворила Ориноко страним трговачким бродовима. А једним декретом од 1. 7. 1893. исто је тако опет и забранила пловидбу страним заставама на многим пловним путевима те исте ријеке. Венезуела је, према томе, добар примјер дозвољавања једностраним актом и затим забрањивања на исти начин пловидбе Ориноком и његовим сливом.

На ријекама Уругвај, Парагвај и Парана обалне су државе средином прошлог стољећа успоставиле режим слободе пловидбе — такођер једностраним актима.

Италија дозвољава пловидбу ријеком Пад иако је она данас цијелим својим током у једној истој држави и нигдје не чини границе између двију држава те није на снази ни неки међународни уговор који би јој давао статус међународне ријеке.

Што се овакве праксе тиче, нарочито оне која је забиљежена у Јужној Америци, дала је она право Алварезу да устврди како се начело слободе пловидбе ријекама Америке није развило на исти начин као у Европи, него као концесија добровољно дата од стране територијалне државе: »... but as a concession accorded voluntarily by the riparian States through.... or of legislative acts (подвукао В. И.)⁽¹⁶⁾.

И европска доктрина је забиљежила могућност давања међународног статуса ријекама мимо међународних уговора. Тако Дам (Dahm) тврди: „Неке међународне ријеке уопће нису предмет међународних уговора. Један низ навластито јужноамеричких држава није међународно-правно везан⁽¹⁷⁾. Слично закључује Гугенхајм (Guggenheim) кад каже: „... њихово кориштење, према томе и пловидба, стоји искључиво под правним поретком обалне државе, која, међутим, може другим државама, одн. њиховим припадницима, подијелити права кориштења (својих) националних вода“⁽¹⁸⁾.

Једну посебну потврду о прикладности једностраних аката за сврхе о којима је овдје ријеч налазимо у резултатима рада Барселонске конференције одржане 1921.

Као што је опћенито познато потписане су 20. 4. 1921. у Барселони двије конвенције (свакој је придодан и посебан статут) и то *Конвенција и Статут о слободи транзита и Конвенција и Статут о режиму пловних путева од међународне важности*. Овој другој конвенцији придодан је још и тзв. *Додатни протокол*.

Истога дана потписана је и *Декларација о праву на заставу држава које немају морске обале*⁽¹⁹⁾.

У својој укупности резултати барселонске конференције ничим не протурјече тврђњи о једностраним актима као погодним средствима унапребења међудржавних односа на том подручју. Но нарочито говори у

(15) Бартош, Међународно јавно право, II књига, Београд 1956, стр. 119.

(16) V. Whiteman, *Digest of International Law*, Vol. 3, стр. 881.

(17) V. Dahm, *Völkerrecht, Band I, Stuttgart 1958*, стр. 626—627.

(18) V. Guggenheim, *Lehrbuch des Völkerrechts, Band I, Basel 1948*, стр. 365.

(19) Сви су ови инструменти објављени у АНТС Вол. 7 (1921—1922)

прилог нашег става чл. I. т. 2. Статута који се односи на режим пловних путева од међународне важности. У том се, наиме, чланку Статута даје дефиниција пловних путева (*voies navigables, navigable waterways*) па се, између осталог, каже да међу пловне путеве од међународне важности на које се Статут односи спадају и они, међу које несумњиво спадају и ријеке (*voies d'eau naturelles, natural waterways*), који су таквима, тј. од међународне важности, изричито проглашени једностраним актима држава под чијом сувереношћу се ти пловни путеви у цијелости или дијелом налазе⁽²⁰⁾. Посебно је карактеристичан Додатни протокол Конвенцији о режиму пловних путева. Том је Протоколу сврха да државама укаже на прилику, и да их стимулира, да иду и даље од Статута, те да још више олакшају слободу трговачке пловидбе. И то тиме, што би државе потписнице Протокола дозволиле пловидбу страним бродовима и на оним својим пловним путевима *који се не сматрају од међународног интереса* (подвукао В. И.) — и то било на свим таквим пловним путевима, било само на природним⁽²¹⁾.

Из овог се, у наслону на аргумент а *maiori ad minus* може закључити да је једностраним актом могуће дозволити пловидбу страним заставама на ријеци од међународне важности; јер Додатни протокол сматра не само могућим него и пожељним да се таква пловидба допусти и на пловним путевима који немају међународни значај.

Наше настојање доказати да се ријеци може дати извјесни међународни статус и једностраним актом има у толико смисла, што то у уџбеницима и опћим дјелима није увијек довољно снажно истакнуто. Понекад би се могао стећи утисак да се међународни статус ријеке увијек оснива на међународном уговору и да једино тако и може да буде. Циљ који имамо пред очима је у томе, да укажемо на извјесне предности једностранних аката пред уговорима. Ови први могу бити бржи и једноставнији пут за остварење што несметаније пловидбе и за уклањање националних баријера него што су то уговори. Што већа слобода транзита и што повољнији режими на пловним путевима — циљеви којима је тежила барселонска конференција 1921. — могли би се, вјеројатно, још знатно унаприједити посредством једностранних аката. Јер њихов садржај не

(20) *»In the application of the Statute, the following are declared to be navigable waterways of international concern:*

1

2. *Waterways, or parts of waterways, whether natural or artificial, expressly declared to be placed under the regime of the General Convention regarding navigable waterways of international concern either in unilateral Acts of the States under whose sovereignty or authority these waterways or parts of waterways are situated, or in agreements made with the consent, in particular, of such States.»* (т. 2 чл. 1 Статута).

(21) *»The States signatories of the Convention on the Regime of the Navigable Waterways. . . further concede, on condition of reciprocity, without prejudice to their rights of sovereignty, and in time of peace,*

(a) *on all navigable waterways,*

(b) *on all naturally navigable waterways, which are placed under their sovereignty or authority, and which are placed under their sovereignty or authority, and which, not being considered as of international concern, are accessible to ordinary commercial navigation to and from the sea, and also in all the ports situated on these waterways, perfect equality of treatment for the flags of any State signatory of this Protocol as regards the transport of imports and exports without transshipment.*

мора у толикој мјери бити овисан о часовитим политичким увјетованостима. При склапању уговора играју често велику улогу подјеле држава у разноврсне постојеће политичке групације. То доводи до тешкоћа које не морају бити ни у каквој вези са самим предметом преговора.

Једностраним актима територијалних обалних држава отвара се могућност пловидбе страним заставама на начин који територијална држава у сваком посебном случају сматра потпуно спојивим са својом сувереношћу и својим интересима. Територијалне државе могу саме одређивати што, колико и на које вријеме дају и осигуравају слободу пловидбе. Ово представља велику предност у успоредби с низом међународних уговора, мировних и оних којима се конкретно изграђивао режим на међународним ријекама, јер је дио тих уговора учвршћивао доминацију великих и необалних држава над средњим и малим обалним државама⁽²²⁾. Велике силе нису биле приправне да на својим ријекама уговорним путем, у сличним увјетима и уз примјену реципрочности, другим државама даду права која су саме за себе захтијевале (Seinea, Loirea, Gargonea, Rona, Temza). Укратко, велике су силе, као што је то врло често случај и на другим врло различитим пољима међународних односа, имале два критерија. Овакве тешкоће могу се избјећи једностраним актима. Они су данас још недовољно искориштено средство обарања запрјека што несметанијој међународној трговини и што слободнијем међународном транзиту.

Др Владимир Иблер

РЕЗЮМЕ

Интернационализација рек односторонними актима государств

Вначале дается обзор основных положений международного права, относящихся на судоходные реки, являющиеся как внутренними, так и международными водными путями. Затем указывается на различие в правовом режиме международных рек в зависимости от того, установлен ли этот режим международными соглашениями или же в одностороннем порядке самим государством. Автор особое внимание уделяет правовой природе и особенностям односторонних актов государств, объявляющих какую-либо реку международной судоходной рекой. Автор считает законным и допустимым подобный порядок интернационализации рек и не согласен с аргументами, выдвигаемыми против подобных методов. Он указывает, что их закономерность подтверждают не только доктрина, но и международная практика, правда, главным образом внеевропейских стран.

Часто в новейших учебниках и системах (traité) международного права данной проблеме не уделяется должного внимания. Автор имеет намерение показать преимущества подобного унилатерального (одностороннего) порядка определения режима международных рек по сравнению с осуществлением той же цели в договорном порядке. К числу остальных преимуществ указанного порядка следует отнести и то обстоятельство, что содержание одностороннего акта государства не зависит в такой мере от

(22) V. Visscher de, op. cit. стр. 234—235.

сложившейся политической и прочей обстановки, к какой оно зависит от них при определении правового режима международными соглашениями. Значительное затруднение представляет деление государств на антагонистические группы, сказывающееся и на решение вопросов, не связанных с существующим делением. При регулировании правового режима рек в одностороннем порядке в значительной степени устраняются препятствия, создаваемые международными договорами. Одной из таких помех является двойственность подходов великих держав к предоставлению прав пользования реками: они противятся установлению на своих реках такого же режима, какой требуют для себя на чужих реках. В интересах международных перевозок пассажиров и грузов, чтобы государства односторонними актами как можно чаще предоставляли право пользования своими реками в качестве международных судоходных путей, что ведет и к созданию условий для свободы судоходства.

SUMMARY

Internationalization of rivers through unilateral acts of States

First a survey of fundamental rules of International Law concerning navigable rivers is given, both national and international. That is followed by a description of the differences between the legal status of international rivers created by international treaties — as compared to those created by unilateral acts of States. The author points out the legal nature and the qualities of unilateral acts of States as the means of internationalizing navigable rivers. He insists on the legality and permissiveness of this way to internationalize rivers. According to him there is no acceptable argument to be found against this assertion. Just on the contrary, there can be found, in one part of the doctrine, proofs for the correctness of this standpoint; and also in international practice — although mostly in non-European countries.

This state of affairs is sometimes insufficiently pointed out in more recent text-books and systems (treatises) of International Law. The author's intention is to stress all the advantages of unilateral acts of States in comparison to international treaties used to reach the same goal. It is mentioned, among these advantages, that the content of unilateral acts of States is far less dependant on momentary political circumstances and existing conditions. Especially the division of States in adversary groups creates difficulties in no connection with matters which have to be negotiated. Unilateral acts of States can avoid these and other hindrances in connection with the conclusion of treaties. One of them is the double standard of big powers, unwilling to allow on their rivers, regimes they ask for on foreign rivers. It would be in the interest of the international trade and traffic to use unilateral acts of States more often in order to internationalize rivers and establish the freedom of navigation.

RÉSUMÉ

L'internationalisation des fleuves par la voie des actes unilatéraux des Etats

En premier lieu un aperçu est exposé des règles du droit international qui se rapportent aux fleuves navigables, soit qu'il s'agisse des fleuves nationaux soit des fleuves internationaux. Ensuite les différences sont expliquées dans le régime juridique des fleuves internationaux en considération du fait s'ils ont obtenu ce statut par les conventions internationales ou par une décision unilatérale de l'Etat. L'auteur attire particulièrement l'attention sur la

nature juridique et les qualités distinctives de l'acte unilatéral de l'Etat par lesquelles on attribue à un fleuve le statut de fleuve navigable international. Il est d'avis qu'un tel procédé d'internationalisation des fleuves est légal et permis. Les arguments sont inadmissibles qui plaident contre une telle méthode. Au contraire, sa légitimité est confirmée non seulement par la doctrine, mais aussi par la pratique internationale — d'ailleurs dans la plupart des cas dans les pays hors d'Europe.

Dans les manuels et les traités de Droit international les plus récents bien souvent on ne consacre pas suffisamment d'attention à ce problème. L'intention de l'auteur est de démontrer les avantages d'un tel procédé unilatéral de l'attribution du statut des fleuves internationaux en comparaison avec la réalisation du même but par la voie des conventions internationales. Parmi les autres avantages se trouve aussi le fait que le contenu de l'acte unilatéral de l'Etat ne dépend pas dans une telle mesure des circonstances politiques et des autres circonstances comme c'est le cas des conventions internationales. Les difficultés sont créées surtout par la division des Etats en groupes antagonistes, ce qu'on peut apercevoir aussi dans le règlement des questions avec lesquelles cette division n'est pas en rapport. La réglementation unilatérale écarte dans une large mesure les obstacles qu'entraîne la convention internationale. Un de ces obstacles est le double standard qu'appliquent les grandes puissances qui ne sont pas disposées à accorder sur leurs fleuves un tel régime qu'elles réclament pour elles sur les fleuves étrangers. Il est dans l'intérêt de la circulation internationale des marchandises et des hommes de recourir aussi souvent que possible aux actes unilatéraux des Etats aux fins de conférer le statut des voies navigables internationales aux fleuves et pour contribuer à la réalisation de la liberté de la navigation.

ПРАВНИ СИСТЕМ И ЗАКОНОДАВСТВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1878 — 1914.

Једна од општих законитости у историјском развоју права јесте постојање континуитета између различитих правних система. Одређени правни поредак у правилу надживљава државу која је створила само то право. Свака нова држава мора да, барем за извјесно вријеме, остави у важности затечене правне прописе, или њихов знатан дио, и да их тек постепено замијени новим, својим правом⁽¹⁾.

1. — Ова општа законитост у историји права јасно се манифестује и запажа у Босни и Херцеговини у доба аустроугарске управе. Пријелаз са османског на нови аустроугарски правни систем није извршен нагло, него врло опрезно и постепено. Може се рећи да је у области правног система, у великој мјери, одржан континуитет између старе османске и нове аустроугарске власти. Аустро-Угарска је задржала многе правне установе из дотадашњег османског писаног и босанског обичајног права, посебно у грађанском праву. Поред тога, сама нова аустроугарска управа почела је од првог дана доносити своје многобројне прописе.

Све је то чинило да је правни ситем Босне и Херцеговине у доба аустроугарске управе био врло сложен⁽²⁾. До почетка рада босанског Сабора 1910. године постојало је пет група правних извора: 1) закони, одлуке и наредбе заједничког министарства и Земаљске владе и одлуке Земаљског (врховног) суда у Сарајеву, које имају теоријски значај.

2) Закони и прописи донијети у доба османске управе и прописи ислама, уколико су у Босни стварно ступили у живот.

3) Породичноправни прописи римокатоличког и православног канонског права и обичајног права Јевреја.

4) Обичајно право, дјеломично још старословенског поријекла, али модифицирано под утицајем хрватско-мађарског, млетачког и турског права.

5) Као помоћни правни извор служио је аустријски Општи грађански законик.

Од 1910. године као нова група извора права јављају се закони које је у оквиру своје надлежности предлагао први босански Сабор.

(1) Ближе о томе, Проф. др А. Вајс, *Неке специфичне законитости у историјском развоју права*, Зборник радова из правне историје посвећен Алберту Вајсу, Београд 1966, 14—15.

(2) Досада најпотпунији приказ правног система дао је *László Szalay* у чланку *Bosznia és Herzegovina*, објављен у *Magyar Jogi Lexikon* (Мађарски правни лексикон), II, Будапешт 1899, 253—275.

У току цијеле аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини су важили различити прописи из исламског и османског права. Прије свега, важили су прописи шеријата који су регулисали породичне, наслеђо-правне, вакуфске и вјерске односе Муслимана⁽³⁾. Сви шеријатски прописи који се односе на породично право Муслимана сакупљени су и издати у Бечу 1883. у посебном зборнику: *Eherecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohammedaner nach hanefitischen Ritus*⁽⁴⁾.

Поред шеријата, практично су важили и многи кануни (закони) још од времена Сулејмана Законодавца. То посебно важи за оне прописе којима су регулисани земљишни односи и који су дуготрајном примјеном постали у ствари елемент босанског обичајног права⁽⁵⁾. У припремању појединих прописа аустроугарска управа је водила рачуна о обичајном праву, па је Земаљска влада на основу Богишићева *Зборника садашњих правних обичаја у Јужних Словена* вршила одговарајуће анкете у земљи⁽⁶⁾. Забијежен је случај, да је приликом доношења грађанског закона 1884. године, шеф Правосудног одјела земаљске владе др Адалберт Шек (*Adalbert Schek*) лично интервјуисао неког Башића из Дувна, који је познавао дотадашњи систем земљишних односа у Босни⁽⁷⁾.

У првим годинама окупације, а дијелом и касније, примјењивана су и два посебна османска права (*Sonderrechte*). То су: право миллета (вјерских заједница), којим је регулисан положај немуслиманских заједница; и конзуларно право, по коме су стране силе уживале конзуларно-судску јурисдикцију над својим грађанима на територији Османске царевине⁽⁸⁾.

Аустро-Угарска је настојала својим прописима регулисати положај православне и католичке цркве у Босни. Већ 28. марта 1880. влада Монархије је закључила конвенцију са цариградском Патријаршијом, по којој је православна црква у Босни потпала под надзор државе, а васељенском патријарху је остала само општа духовна власт⁽⁹⁾. Послије дуже и упорне дипломатске активности у Ватикану, Аустро-Угарска је успјела 8. јуна 1881. потписати конкордат о увођењу свјетовне хијерархије у Босни и Херцеговини⁽¹⁰⁾. Овом уговором добио је аустројски цар привилегију да именује надбискупа и бискупе у БиХ.

Током 1880—81. успјела је Аустро-Угарска ријешити и питање укидања конзуларне јурисдикције и преласка цјелокупне судске власти на

(3) *Eduard Eichler, Das Justizwesen Bosniens und der Herzegovina, Wien 1889, 1—25. Уп. и Ferdinand Schmid, Bosniens und die Herzegovina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns, Leipzig 1914, 110—113.*

(4) О исламском праву у Босни види студију дра Еугена Сладовића, *Исламско право у Босни и Херцеговини*, Београд 1927, 151.

(5) *E. Eichler, н. дж., 25—47. и F. Schmid, н. дж., 113—116.*

(6) Др Бертолд Еиснер, *О опћем грађанском праву у БиХ*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 2/1920, 81—109.

(7) Мухамед Хацијахић, *Извори и књижевност за проучавање правне повијести БиХ*, Мјесечник Хрватскога правничкога друштва, бр. 6—8, 1941, 293.

(8) *E. Eichler, н. дж., 47—50; F. Schmid, н. дж., 116.*

(9) *Declaration des ökumenischen Patriarchen in Constantinopel betreffend die provisorische Reglung der Verhältnisse der griechisch-orientalischen Kirche in Bosnien, Sammlund der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878—1880, Bd. I, Wien 1880, 322—325.* (У даљем тексту цитира се као *Sammlung*).

(10) Др фра Берислав Гаврановић, *Успостава редовите католичке хијерархије у БиХ 1881. г., Београд 1935, 202.*

њен органе. Енглеска се прва, 15. октобра 1880, одрекла конзуларне јурисдикције над својим поданицима⁽¹¹⁾, што је потом учинила Њемачка⁽¹²⁾, коју су 22. октобра 1881. слиједиле Русија, Француска и Италија.⁽¹³⁾ Од 1. јануара 1882. изрицање правде у БиХ било је искључиво у надлежности аустроугарских власти.

Најважнија група правних прописа које је Аустро-Угарска преузела у Босни и Херцеговини, јесте османско тензиматско (реформно) законодавство, чије доношење почиње Хати-шерифом од Гилхане из 1839, и познатим Хати-хумајумом од 18. фебруара 1856⁽¹⁴⁾. Танзиматским законодавством у Босни су постављени нормативни основи буржоаске правне државе. Међутим, османска власт није имала довољно снаге да ово законодавство досљедно спроведе у пракси. Тек је Аустро-Угарска, полазећи од танзиматске нормативне основе, успјела изградити у БиХ буржоаски правни поредак и створити правну државу. Аустро-Угарска је преузела и санкционисала бројне османске законе из времена Танзимата⁽¹⁵⁾. Најважнији таквак закон је позната Саферска наредба⁽¹⁶⁾, којом су регулисани аграрни односи и која је у суштини остала на снази до краја аустроугарске владавине у Босни. Може се рећи, да је Аустро-Угарска у почетку преузела скоро све османске прописе из грађанског и земљишног права, јавне наставе⁽¹⁷⁾, или прописе техничког карактера⁽¹⁸⁾. У периоду своје најинтензивније нормативне активности, 1878—1880, Аустро-Угарска није издала у Босни ниједан свој закон или наредбу у области грађанског права. Одмах је санкционисала знатне дијелове османског Грађанског законика — Мецеле⁽¹⁹⁾. Поред тога, посебно су санкционисани османски Закон о земљишном посједу од 3. маја 1858, познат као Рамазански закон⁽²⁰⁾, Закон о тапијама из 1859⁽²¹⁾, два Закона о вакуфима из 1863. и 1870⁽²²⁾, и др. Преузето је више трговачких прописа, а прије свега османски Трговачки закон

(11) *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo betreffend die Aufhebung der Consularjurisdiction für die grossbritannischen Staatsangehörigen, Sammlung, II, 69.*

(12) Наредба зем. владе за БиХ од 5. II 1881. усљед које се припадници и штићеници немачке државе подвргавају судиштам постављеним и земљи, *Сборник закона и наредба за БиХ, 1881, 127—128.*

(13) Окружница Зем. владе за БиХ којом се обзнањује да су се владе Русије, Француске и Италије одрекле своје конзуларне судбености у БиХ, *Сборник закона и наредба за БиХ, 1881, 750—751.*

(14) Dr Talat Miras, *Le Tanzimat et son système législatif, Annales de la Faculté de droit d'Istanbul, XVII/1967, 1—40.*

(15) E. Eichler, n. dj., 51—101, F. Schmid, n. dj., 117—122.

(16) *Verordnung vom 14. Safer 1276 (12. September 1859) betreffend die Regelung der zwischen den Grundherrn und den Pächtern in Bosninen und der Herzegovina bestehenden Agrarverhältnisse, Sammlung, I, 507—511.*

(17) *Gesetz über den allgemeinen Unterricht vom 25. Džemaziul ahir 1285 (1869), Sammlung, I, 285—309.*

(18) Нпр. османске прописе о држању парних машина. (*Vorschriften über stationäre Dampfmaschinen und Apparate vom 9. Zilhidže 1281*) 1864, *Sammlung, I, 615—622.*

(19) *Civilrechtsnormen, Sammlung, II, 275—394.*

(20) *Gesetz über den Grundbesitz, Sammlung, II, 275—300.*

(21) *Tapengesetz, Sammlung, II, 300—306.*

(22) *Gesetz über die Verwaltung der Vakufs; Gesetz über die Behandlung der Vakufsgüter, Sammlung, II, 309—327, 344—349.*

од 30. априла 1860⁽²³⁾. Ове прописе аустроугарска власт је постепено мијењала и прилагођавала својим потребама и новим економским односима у Босни. Тако су већ 1883. донијети нови трговачки⁽²⁴⁾, и мјенбени закон за БиХ⁽²⁵⁾.

Насупрот грађанском праву, Аустро-Угарска је у области материјалног и процесног кривичног права одмах прогласила своје посебне законе за Босну и Херцеговину. Тако је већ 1. септембра 1879. ступио на снагу Кривични законик⁽²⁶⁾, а 1. јануара 1881. Процесни законик⁽²⁷⁾. Кривични законик је новелиран послје проглашења земаљског Устава 1910. године⁽²⁸⁾.

Одмах по окупацији почиње изградња и новог аустроугарског правног поретка у БиХ. Заједничко министарство у Бечу и Земаљска влада у Сарајеву доносе скоро свакодневно бројне правне прописе, законе, наредбе, расписе и окружнице. Ови прописи се односе прије свега на организацију и дјелатност нове управе и судства, што посебно важи за период до јуна 1882, тј. вријеме успостављања аустроугарске власти у Босни и Херцеговини⁽²⁹⁾. Организовање владе и управног апарата у Босни почело је јануара 1879. на основу „Провизорног дјелокруга рада поглавара земаљске владе у БиХ“, који је цар санкционирао 29. октобра 1878⁽³⁰⁾. Тај рад је настављен наредбом о организацији судова, од 30. децембра 1878⁽³¹⁾. Изградња система власти је довршена наредбама од 3. августа 1882, којима је уведена функција грађанског доглавника (цивилног адлатуса) Земаљске владе⁽³²⁾, и одређен дјелокруг те владе⁽³³⁾. У овој области Аустро-Угарска доноси искључиво своје прописе, осим што је санкционисала османски закон о надежности шеријатских судова из 1860⁽³⁴⁾, који је међутим, 1883. замијенила својом одговарајућом наредбом⁽³⁵⁾.

Систем власти успостављен у периоду 1878—1882, остао је у бити непромијењен до краја аустроугарске владавине у БиХ, иако је у међувремену у њему извршено низ већих или мањих административно-техничких промјена, побољшања и допуна. Након проглашења Устава, дошло је 1912.

(23) *Handelsgesetz, Sammlung*, II, 395—452.

(24) Трговачки закон за БиХ, *Зборник закона и наредба за БиХ* 1883, 303—439.

(25) Мјенбени закон за БиХ, *Зборник закона и наредба за БиХ*, 1883, 450—476.

(26) *Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen, Sammlung* II, 79—162.

(27) *Strafprozessordnung, Sammlung*, II, 191—265.

(28) Новела кривичноме закону, *Гласник закона и наредба за БиХ*, IV/1910, 77—81.

(29) *E. Eichler*, н. дј., 105—211.

(30) *Provisorischer Wirkungskreis des Chef's der Landesregierung in Bosnien und der Herzegovina, Sammlung*, I, 10—14.

(31) *Circularerlass der Landesregierung in Sarajevo betreffend die Organisation der Gerichte, Sammlung*, II, 4—5.

(32) Наредба о власти цивилног адлатуса поглавнице земаљске владе за БиХ, *Зборник закона и наредба за БиХ*, 1882, 313—315.

(33) Наредба о пословном обсегу земаљске владе за БиХ те начину пословања код исте. *Зборник закона и наредба за БиХ*, 1882, 315—316.

(34) *Gesetz über den Wirkungskreis der Scheriatogerichte, Sammlung*, II, 476—481.

(35) Наредба о устројству и дјелокругу шеријатских судова, *Зборник закона и наредба за БиХ*, 1883, 538—542.

до извјесне реорганизације босанске управе, наредбама о власти земаљског поглавара⁽³⁶⁾, и земаљске владе⁽³⁷⁾.

Тек пошто је средином 1882. у суштини довршен систем организације власти, почела је Аустро-Угарска интензивно замјењивати османско законодавство својим прописима⁽³⁸⁾, тако да је 1914. остало на снази још свега неколико турских танзиматских закона⁽³⁹⁾.

Најважнију нормативну активност испољава Аустро-Угарска у финансијским, царинским и пореским пословима. Босна и Херцеговина је већ децембра 1879. укључена у монетарно и царинско подручје Монархије⁽⁴⁰⁾. У погледу непосредних пореза Аустро-Угарска је задржала у БиХ углавном османски порески систем, који је постепено усавршаван законским и административним мјерама. Основни непосредни порез, који је Монархија задржала читаво вријеме своје управе у БиХ, била је земљарина, тзв. десетина, која се по османском закону из 1871. наплаћивала у новцу⁽⁴¹⁾. Међутим, систем посредних пореза, тј. трошарина, царина и монополи преузети су у цијелости из Монархије. Читав финансијски систем био је постављен тако, да се трошкови земаљске управе покрију приходима прикупљеним у БиХ. У току свих 40 година своје управе, Аустро-Угарска је успјела држати равнотежу између прихода и расхода у босанском буџету⁽⁴²⁾.

Може се рећи, да је правни систем, као и цјелокупна аустро-угарска управа у БиХ, имао дијелом, посебно до 1910. године, карактер једног провизоријума, и да је до краја остао нејединствен и противрјечан, а понекад и у раскораку са друштвеним односима на које се морао примјењивати. Тек након анексије 1908, када је положај Монархије у БиХ правно дефинитивно ријешен, и пошто је 1910. почео радити први босански Сабор, могла је Аустро-Угарска одлучније кренути у рашчишћавање унутрашњих противрјечности, па и оних у правном систему.

2. — Све до увођења Устава у Босни и Херцеговини, 17. фебруара 1910, припадала је законодавна власт аустроугарском цару и краљу, као апсолутном носиоцу власти у овој крунској покрајини (Reichsland). Сва законодавна власт припадала је искључиво цару. Свака његова наредба имала је снагу закона и није била везана за прихватање од било кога другог органа. Зато до увођења Устава није у Босни постојала разлика између наредбе и закона⁽⁴³⁾. Наредбе и законе је супотписивао заједнички министар финансија, у чијем ресору су израђивани пројекти ових аката.

Међутим, поступак доношења једне наредбе или закона до његовог подношења цару на санкционисање био је врло сложен, везан за однос снага и тенденција унутар Монархије и за међународну ситуацију, пошто

(36) Наредба заједничког министарства о власти земаљског поглавнице и његова замјеника, *Гласник закона и наредба за БиХ*, VI/1912, 113.

(37) Наредба заједничког министарства финансија о организацији и власти зем. владе за БиХ, *Гласник закона и наредба за БиХ*, X/1912, 167—168.

(38) E. Eichler, н. дж., 105—211.

(39) Др Еуген Сладовић, *Управна наука и управно право БиХ*, Сарајево 1916, 80—81.

(40) F. Schmid, н. дж., 751—794.

(41) Ludwig Dimitz, *Die forstlichen Verhältnisse und Einrichtungen Bosnien und der Herzegovina*, Wien 1905, 81.

(42) Бишке о томе, Др Мехмед Спахо, *Финансијске прилике Босне и Херцеговине од 1878 до 1918*, Календар „Народна узданица“, II/1934, 81—99.

(43) Др Е. Сладовић, *Управна наука и управно право БиХ*, 81.

је Босна до 1908. формалноправно била османска покрајина. Сложена уставна структура Монархије и специфичан међународноправни положај Босне чинили су питање њеног законодавства веома осјетљивим. При сваком законодавном пројекту пазило се на очување равнотеже аустријских и угарских интереса.

Делегације нису имале никаквог удјела у законодавству Босне, а парламенти Аустрије и Угарске само изузетно, што се у пракси догодило свега једанпут приликом доношења тзв. паралелног аустријског и угарског Закона о управљању Босном и Херцеговином, 1880. године⁽⁴⁴⁾. И овај једини случај да легислативе одлучују о БиХ оцијењен је у Бечу, „као преизазнање у суверена права владара на подручју спољне политике“⁽⁴⁵⁾. Угарски предсједник владе Калман Тиса (Kálmán Tisza) је захтијевао да пројекат овог закона, који се сводио на прецизирање права двију влада Монархије према БиХ, буде поднијет на одобрење пештанском парламенту, како би тиме сломио отпор мађарске опозиције, која се противила окупацији Босне. Због финансијских тешкоћа у којима се Монархија налазила, цар је попустио Тисином притиску, па је пројект поменутог закона поднијет аустријском и угарском парламенту на одобрење.

Непуне двије године након анексије уведен је у БиХ нови уставни поредак, регулисан са шест закона који представљају цјелину: (1) Земаљски устав (статут); (2) Изборни ред; (3) Саборски пословни ред; (4) Закон о друштвима за БиХ; (5) Закон о скупљању за БиХ; и (6) Закон о котарским вијећима⁽⁴⁶⁾. Уставом је уведен у БиХ земаљски Сабор који је добио извјесну улогу у законодавству. босански Сабор није додуже имао законодавну власт која је и даље припадала цару, тј. владама у Бечу и Пешти и заједничком министарству финансија. Члан 21. Устава је једино одредио, да ће „на законима сарађивати сабор у који ће становништво Босне и Херцеговине одашиљати посланике“. Међутим, босански Сабор није имао право чак ни сарађивати на свим законима, пошто су из његове надлежности изричито изузети послови који се тичу оружане силе, уређења међусобних трговачких и прометних веза, царина и осталих послова који у БиХ могу бити уређени на основу Закона о управи из 1880. године.

Надлежност босанског Сабора протезала се „искључиво на босанско-херцеговачке послове“. У те „босанскохерцеговачке послове“ спадало је према члану 42. Устава: закључивање нових и конвертирање постојећих зајмова; отуђење и оптерећивање земаљског имања; кривично правосудје; криминална полиција, надзор над странцима, путне исправе и попис становништва; грађанско право⁽⁴⁷⁾; јавне књиге; трговачко и мјенично право;

(44) *Gesetz vom 22. Februar 1880, betreffend die durch den Berliner Vertrag vom 13. Juli 1878 an Oesterreich-Ungarn übertragene Verwaltung Bosniens und der Herzegovina, Sammlung, I, 8—9.*

(45) Цвеад Јузбашкић, *О настанку паралелног аустријског и угарског закона о управљању БиХ*, Радови АНУБИХ, XXXII/1967, 171.

(46) *Гласник закона и наредба за БиХ*, II/1910, 17—64. Бањке о босанском Уставу, Др И. Кршњави, *Die bosnisch-herzegovinische Verfassung, Oesterreichische Rundschau, XXIII, Heft 2, 15. IV 1910, 91—101.*

(47) Овдје је постојао један изузетак, пошто је чланом 10. Устава одређено, „да ће се међу Муслиманима примјењивати шеријатско право на породичне и женидбене послове те на нашљедство у мулку“ (приватној својини).

шумско и рударско право, акционарска и осигуравајућа друштва и друге; право удруживања и скупљања, штампа и ауторска права; сви здравствени послови; обртно-правни послови и њихов надзор; сви социјално-политички послови; настава на свим научним и наставним заводима; вјерски послови; аграрноправни односи; подизање нових и промјена постојећих господарских завода; опште мјере за подизање и унапређење gospodarства; сви прописи о посједу у подручју шумарства; повећавање и увођење нових пореза; катастар; подизање и поправљање казнионица; градња жељезница „за које се предвиде владине основе“; градња цеста и других комуникација и прирез за цесте; заснивање и уређење купалишта и лијечилишта; и састав опћина.

Поред ових послова, надлежност Сабора обухватала је и „установљење годишњег земаљског прорачуна“, тј. буџета. Влада је по члану 44. била обавезна „да сваке године на вријеме поднесе сабору прорачун о земаљским приходима и расходима“, који је Сабор дужан одмах узети у претрес и донијети одлуку прије почетка нове године. Уколико Сабор не усвоји буџет на вријеме „остаје на снази прорачун текуће године догле, док га не замијени нови законито усвојени прорачун“. Међутим, Сабор није могао расправљати о ставкама буџета које се односе на босанскохерцеговачке чете и војне заводе, на послове „који су у објема државама Монархије уређени заједничким споразумом“, те о царинама и пословима и приходима државног монопола. Да би саборски закључак био ваљан, потребно је присуство више од половине чланова Сабора и апсолутна већина главова присутних лица.

Обим наведених послова није био мали, па би надлежност босанског Сабора била доста широка, без обзира на значај питања која су изузета из његове компетенције, да није било одредбе члана 37, према којој на све законске основе које спадају у дјелокруг босанског Сабора „треба да пристану владе обију држава Монархије прије него ће бити предане сабору“. Поред тога, по одредби члана 38. за законе, „које је усвојио сабор, треба превишња потврда (санкција) коју ће испословати заједнички министар финансија, пошто претходно добије пристанак обје државе Монархије“. Ове чињенице давале су легислативној надлежности босанског Сабора само савјетодавни или „сарађивачки“ карактер⁽⁴⁸⁾, док је законодавна власт и даље остала у рукама аустријског цара.

Босански грађански „реал“ политичари ипак су прихватили овакав Сабор, са веома скученим правима, „као базу за будући рад“⁽⁴⁹⁾. И поред многих унутрашњих и спољних криза које су потресале босанску политику, Сабор је успијевао дати свој допринос побољшању и доношењу многих несумњиво корисних законских пројеката.

3. — Може се закључити, да је у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске владавине изграђен посебан правни режим, различит од правног система Аустрије и Угарске које су фактички управљале Босном, и од система Турске којој је Босна до 1908. формално припадала. Правни систем

(48) У поређењу са савременим уставним повељама у новим крунским земљама, Моравској 1906. и Буковини 1910, босански Устав је далеко заостајао, посебно у погледу легислативне власти. (*Robert A. Kann, The Multinational Empire, I, New York 1950, 432.*)

(49) Никола Стојановић, *На прагу новог доба*, Преглед, бр. 1/1910, 3—4.

БиХ чине двије компоненте: стара османска и нова аустријска, што чини специфичност босанског правног поретка. До Устава 1910. БиХ није могла учествовати у обликовању свог правног система; послије проглашења Устава, Босна даје сопствени, иако ограничени допринос изградњи свог правног поретка. Међутим, све то не утиче на чињеницу да је БиХ са становишта унутрашњег правног поретка била трећа „држава” у оквиру Хабсбуршке монархије⁽⁵⁰⁾. Поред Аустрије и Угарске, Босна је била трећи правни субјективитет са својим посебним законима. У уставном периоду, тај правни субјективитет БиХ изражава се дјеломично кроз Сабор⁽⁵¹⁾. Према томе, Босна и Херцеговина је у оквиру Хабсбуршке монархије имала свој посебан правни систем, који се континуирано развијао још од турског времена, са својим посебним законима.

Др Мустафа Имамовић

РЕЗЈУМЕ

Правовая система и законодательство Боснии и Герцеговины 1878—1914 гг.

Боснија и Герцеговина в границах Габсбургской империи имели свою особую систему, последовательно развивавшуюся еще с турецких времен и содержащую свои особенные законы. В праве в значительной степени была сохранена непрерывность между старым османским и новым австрийским правопорядком. В особенности последовательность была проведена в гражданском праве, в котором Австро-Венгрия задержала старое турецкое право, в частности танзимат (реформы) и постепенно его заменяла своими положениями. В области уголовного и в большей части публичного права Австрия сразу же ввела свое новое право. Таким образом правопорядок в Боснии и Герцеговине состоял из двух компонентов: старого османского и нового австрийского, что представляет его особенность. Босния с точки зрения внутреннего правопорядка была в составе империи третьим государством (наряду с Австрией и Венгрией). Босния не располагала правом самой устанавливать свой правопорядок, ибо законодательная власть принадлежала австрийскому императору и правительствам в Вене и Будапеште, но она задержала свой внутренний правовой субъективитет, после 1910 года получивший свое выражение через местный Сабор.

SUMMARY

The legal Sistem and Legislation of Bosnia and Herzegovina From 1878 to 1914

Bosnia and Herzegovina had, within the Habsburg Monarchy, their own legal system, which continuously has been developed since the time of Turks, with its special laws. The continuity between the old Osmanli and new Au-

(50) Ову чињеницу западно је већ Живојин Первић, *О правном положају Босанаца и Херцеговаца у страним државама*, Београд 1906, 31.

(51) Norbert Wurmbrand, *Die rechtliche Stellung Bosniens und der Herzegovina*, Wien und Leipzig 1915, 146.

strian legal systems has been kept to a great extent in the law. This was particularly the case with the civil law, in which Austria-Hungary had retained the old Turkish, special »tranzimat« (reformatory) law, substituting it gradually by its own regulations. In the penal and, for the most part, public law Austria immediately introduced its new law. So the legal system of Bosnia and Herzegovina consisted of two components, the old Osmanli and the Austrian giving it a specific feature. Bosnia was, from the standpoint of the internal legal system, the third »state« (besides Austria and Hungary within the Monarchy) Bosnia could not create its own legal system because the legislative power was vested in the Austrian emperor and the governments in Vienna and Budapest, but retained its internal legal subjectivity which partly manifested itself through the Bosnian Diet after 1910.

RÉSUMÉ

Le système juridique et la législation de la Bosnie-Herzégovine 1878—1914

Dans le cadre de la monarchie des Habsbourgs la Bosnie-Herzégovine avait un système juridique particulier, qui se développait avec continuité depuis l'époque de la domination turque, avec ses lois spéciales. Dans le droit la continuité s'était maintenue dans une large mesure entre l'ancien ordre juridique ottoman et le nouvel ordre juridique autrichien. C'était le cas en particulier du droit civil, l'Autriche-Hongrie ayant conservé l'ancien droit turc spécialement le droit »tenzimât« (de réforme) en le remplaçant peu à peu par ses propres prescriptions. Dans le domaine du droit pénal et dans la plus grande partie du droit public l'Autriche a immédiatement introduit son nouveau droit. Ainsi l'ordre juridique en Bosnie-Herzégovine reposait sur deux composantes, à savoir: l'ancien ordre ottoman et le nouvel ordre autrichien; ce qui fait sa spécificité, la Bosnie était en ce qui concerne son ordre juridique interne le troisième Etat (outre l'Autriche et la Hongrie) au sein de la Monarchie. La Bosnie ne pouvait pas former elle-même son ordre juridique, car le pouvoir législatif appartenait à l'empereur d'Autriche et aux gouvernements à Vienne et à Budapest, mais elle a conservé sa subjectivité juridique interne, qui s'exprimait en partie après 1910 par l'assemblée bosniaque.

ПРОБЛЕМ МЕЂУНАРОДНЕ ПРИВАТНОПРАВНЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ ПРАВНИХ ПОЈМОВА ЧИЈЕ НЕДЕФИНИСАЊЕ У ХАШКИМ КОНВЕНЦИЈАМА КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА ДОБИЈАЊЕ ДОКАЗА У ИНОСТРАНСТВУ УТИЧЕ НА ОБИМ ЊИХОВЕ ПРИМЕНЕ

Кретање у доктрини у правцу унификације правних правила о међународној приватноправној помоћи уопште и посебно о добијању доказа у иностранству отпочета су 1812. године, када је немачки професор Анселм Фојербах (Anselm Feuerbach) објавио нацрт своје конвенције о „Односима између судова суседних држава“⁽¹⁾. Потом су настављена од стране Асер-а, (Asser-a) Маичиниј-а (Manzini-a) и других, да би најзад била прихваћена у резолуцији Института за међународно право на његовом заседању одржаном у Женеви 1874. године⁽²⁾. Последњих година XIX века она налазе и погодно тло, односно материјалну базу за отпочињање своје реализације на ширем међународном плану, јер је то период времена за који је карактеристичан не само појачани извоз робе него и капитала у међународном обиму, а за развитак таквог економског промета један од битних услова представља постизање правне сигурности у међународном приватноправном саобраћају и посебно у напред наведеном домену.

Међутим, тој потреби за постизањем правне сигурности у међународном обиму код материје добијања доказа у иностранству супротстављале су се извесне последице принципа независности и суверенитета држава, па се због тога основано поставило питање пута који треба следити ради њиховог отклањања. Наиме, из поменутих принципа проистицало је следеће: судска власт на територији једне државе припада само тој држави, јер је вршење такве власти једна од функција њеног суверенитета и судска власт од стране једне државе не може бити вршена изван њене

(1) Види: *«Répertoire de droit international», Lapradelle-Niboyet, t. IV, s. 136.*

(2) У резолуцији Института за међународно право донетој у Женеви 1874. године, речено је следеће:

„Било би корисно да се међународним уговорима поставе једнака правила: 1) о основи и границама судства и надлежности судова и 2) о формама поступка, у циљу

- а) да се реши који закон важи за ове форме у сумњивим случајевима;
- б) да се добро одреде основе међународног права у погледу доказаних средстава;
- в) да се одреде форме судских позива и других наредба које треба доставити дигцима у иностранству;
- г) да се уреди помоћ једног суда другом суду стране државе“.

територије, јер је суверенитет територијално ограничен. Доследно томе, ако је суд земље пред којим је вођен спор у питању требало да га расправи на основу доказа који су се у целини или делимично налазили на територији стране државе, од воље ове последње искључиво је зависило да ли ће то овај моћи да учини или не. Ситуација у том погледу није била знатно измењена ни кад је као основ за добијање доказа била сматрана „међународна куртоазија”, нити када су поједине државе у својим законима предвиделе обавезу својих судова да поступају по замолницама страних судова у овој материји на основу реципроцитета. Тачност овог последњег тврђења постаје јасна ако се има у виду да су разне државе у својим законима за извршење поменуће обавезе својих судова постављале различите, по форми или садржини, врсте реципроцитета, затим познавале неке врсте средстава доказа непознате у правима других држава, предвиђале различите врсте и форме поступка за извођење доказа, сматрале да је добијање доказа искључиво атрибут суверености или супротно и томе слично. Из ових разлога, када нови степен развитка међународног економског промета условљава све бројније потребе за добијањем доказа у иностранству, сматрало се да као једино могући пут за решење супротности између потребе за постизање правне сигурности у овој материји и поменутих последица принципа независности и суверенитета држава представља пут унификације правних правила у међународном обиму.

Имајући све ово у виду, није случајно, што се о потреби ове унификације расправља већ на Хашкој конференцији 1893. и 1894. године, а већ 1896. године доноси Хашка конвенција о грађанском поступку, у којој се налазе и извесна унифицирана правила о добијању доказа у иностранству у грађанској и трговачкој материји. Од тада ова унификација доживљава своју еволуцију кроз Хашке конвенције о грађанском поступку од 1905. и 1954. године,⁽³⁾ да би 1968. године била издвојена у виду посебне Конвенције о добијању доказа у иностранству у грађанској и трговачкој материји⁽⁴⁾. Ова последња унификација је значајна не само по томе, што знатно детаљније него унификације које су јој предходиле регулише ову материју него што представља и изванредан компромис на међународном плану између судског метода за добијање доказа у иностранству, који је карактеристичан за европске земље и вансудског метода који важи у земљама »common law« (у првом реду за САД и Уједињено Краљевство-Велику Британију) односно што покушава да путем компромиса нађе решење у пракси питања да ли добијање доказа представља искључиви атрибут суверености или не.⁽⁵⁾

Иако је приликом ових унификација коришћен углавном метод чисте унификације, који се, као што наводи професор Бартош „ограничава на преузимање постојећих правила и њихово проучавање, довођење у

(3) О овој еволуцији види: P. Gougenheim. »Convention sur l'obtention des preuves à l'étranger en matière civile et commerciale», *Journal du droit international*, g. 1969, br. 2, s. 315. i sl.

(4) Текст ове Конвенције објављен је у »Actes et Documents», *Conférence de La Haye de droit international privé*, t. IV, s. 191 i sl., La Haye, 1970.

(5) *Op. cit.* s. 82.

склад и систематизовање”⁽⁶⁾, а само изузетно и метод прогресивног развоја, ипак број држава у којима она данас дејствује није велики. Довољно је илустрације ради навести, да је најновију Конвенцију о грађанском поступку од 1. марта 1954. године ратификовало или јој приступило свега 22 државе, ⁽⁷⁾ од којих није ни једна држава у којој важи »common law«, а да Конвенцију о добијању доказа у иностранству у грађанској и трговачкој материји од 26. октобра 1968. године до сада није ратификовала ни једна држава иако је од њеног доношења протекло пуне три године.⁽⁸⁾ Међутим, овако невелико просторно дејство није и једини недостатак ових унификација, јер поред тога постоје и извесни елементи, који указују да потребна правна сигурност ни између држава које су је прихватиле није потпуна. Један од таквих елемената, вероватно и најзначајнији, представља и проблем квалификације правних појмова и правне природе појединих института, који ни у једној од поменутих конвенција, укључујући и ову из 1968. године, или уопште није решен или је то само делимично учињено.

Нерешавање проблема квалификације у целини или делимично у Хашким конвенцијама, које се односе на добијање доказа у иностранству, ствара извесну правну несигурност у два правца: или у погледу обима њихове примене или у односу на могућност појаве сукоба закона и његово решавање у овој материји. У вези са тим, а имајући у виду да је предмет свог рада само проблем квалификације правних појмова чије недефинисање у Хашким конвенцијама утиче на обим њихове примене, за нас се, на овом месту, поставља питање, да ли је било могуће елиминисати овај проблем или га свести на што могућу мању меру и на који начин? Да би се одговорило на ово основно питање, потребно је претходно размотрити, који су то правни појмови у поменутих Хашким конвенцијама, затим, какве су то садржинске разлике ових појмова у националним правним системима и доктрини појединих држава чланица Хашке конференције за међународно приватно право и најзад у чему се изражава правна несигурност, која због оваквог стања настаје, у погледу обима примене и Хашких конвенција о грађанском судском поступку и Конвенције о добијању доказа у иностранству.

Правни појмови, чије недефинисање ствара правну несигурност у погледу примене наведених Хашких конвенција, садржани су у члану 8. Конвенције о грађанском поступку (од 1896, 1905, и 1954. године) и у члановима 1. и 15. Конвенције о добијању доказа у иностранству у грађанској и трговачкој материји (од 1968. године). Ти појмови су следећи: „грађанска и трговачка материја”, „акт инструкције” и други „судски акти”.

Неки од наведених појмова су по термину заједничка тековина правне цивилизације, али не и по садржини. Такав је случај са појмовима „грађанска и трговачка материја” и „судски акти”, јер се њима служе све државе света, али им не дају потпуно идентичну правну садржину.

⁽⁶⁾ М. Бартош, „Бечка конференција о конзуларним односима”, Југословенска ревија за међународно право, 1963, бр. 2, с. 161.

⁽⁷⁾ Види: Т.М.С. АСЕР ИНСТИТУТ, »Les nouvelles conventions de la Haye«. Gravenhage, 1970., с. 100 и 101.

⁽⁸⁾ Ову конвенцију потписало је пет држава (СР Немачка, САД, Норвешка, Холандија и В. Британија), али је до сада ни једна није ратификовала.

Тако, по питању шта се подразумева под појмом „грађанске материје постоје у свету углавном три основне концепције. По америчкој концепцији,⁽⁹⁾ сваки спор је из грађанске материје, ако спада у надлежност грађанског суда. Према концепцији која важи углавном у већини западних земаља, „грађанска материја“ је изједначена са „приватном“ и то углавном у оном смислу, како ју је схватио и познати римски правник Domitius Ulpianus«. Отуда се по овој концепцији под „грађанском материјом“ обухвата и „породична“. У социјалистичким земљама, није прихваћена ни једна од напред наведених концепција, јер се под „грађанском материјом“ сматра углавном „имовинска материја“ регулисана грађанско-правним методом. Доследно томе, према овој трећој концепцији породична материја није обухваћена „грађанском“. Поред ових концепцијских разлика постоје и друге, које се односе на питање, да ли под „грађанском материјом“ треба схватити и материју радног права и извесне граничне случајеве са административним правом.

Слична је, мада не и тако комплексна, ситуација и са појмом „трговачке материје“. На то указује и одговор Швајцарске,⁽¹⁰⁾ дат на питање број 1, које је постављено у анкети ad hoc вршеној од Сталног биро-а Хашке конференције за међународно приватно право пред XI заседање ове међународне организације. Наиме, у поменутом одговору истакнуто је да се исте тешкоће, као и код појма „грађанске материје“, могу појавити и у погледу дефиниције појма „трговачке материје“ и у том циљу наведена су извесна органичења, која регулишу трговину хартија од вредности, покретних вредности на берзи, затим, извесна органичења позната у трговини исток—запад, итд.

Трећи појам који је напред поменуто, „акт инструкције“, не може се ни по термину, ни по садржини сматрати у материји грађанског поступка уопште, и посебно добијања доказа у иностранству, као заједничка тековина правне цивилизације. Он води порекло из француског права и није познат у овом домену у националним правним системима већег броја држава чланица Хашке конференције за међународно приватно право, поготово, ако су са европског континента. Такав је уосталом случај и са нашим правним системом који у интерним оквирима у парничном поступку не употребљава термин „акт инструкције“, а у преводу Хашких конвенција о грађанском поступку употребљен је као одговарајући наш термин „акт ислебења“ иако је то термин којим се служи кривични, а не парнични поступак⁽¹¹⁾. Према томе, овде је путем прости рецепције преузет појам „акта инструкције“ из француског права и унет у хашке конвенције, које се односе на добијање доказа у иностранству, али при томе у њима није садржано и шта све овај појам обухвата у поменутој материји. Наиме, све до доношења Хашке конвенције о добијању доказа у иностран-

(9) Види: *«Actes et Documents», Conférence de La Haye de droit international privé, t. IV, g. 1970, s. 43.*

(10) *Op.cit. s. 43.*

(11) Види: „Текстови из међународног приватног права са објашњењима“ од М. Јездича и Б. Николајевића, с. 143, 1951; „Збирка прописа и судских одалука међународног приватног права“, од М. Лака, 1971, с. 217.

ству у грађанској и трговачкој материји сматрало се да он може имати ону садржину коју има у француском праву одакле је просто реципиран. Из тога разлога, већ у Актима и Документима IV заседања Хашке конференције за међународно приватно право одржаној 1904. године⁽¹²⁾, било је назначено да „акт инструкције“ у овој материји обухвата: „саслушање сведока и странака, полагање заклетве, експертизу и преглед књига једног трговца.“ Међутим, приликом доношења поменуто Конвенције која има текстове и на француском и енглеском језику, као једнаке вредности (што није био случај са конвенцијама о грађанском поступку донетим од Хашке конференције, 1896, 1905. и 1954. године), у енглеском тексту налази се као адекватан термин француском »acte d'instruction« термин »obtain evidence«, који се у потпуности не поклапа са својим француским синонимом. Наиме, он обухвата: саслушање сведока, саслушање странака и експерата и подношење и испитивање докумената или других предмета и добара⁽¹³⁾.

Последњи из ове групе појмова, који уносе правну несигурност у погледу поља примене поменутих Хашких конвенција, јесте појам „други судски акти“. За овај појам речено је већ на IV хашкој конференцији (1904. године⁽¹⁴⁾) „да има врло широк домаћај; да се не односи само на парничну него и на ванпарничну јурисдикцију, на шта је било већ указано у закључцима од 1893. Никакве тешкоће не могу се поводом њега појавити“. Међутим, иако су у основи ове констатације тачне, ипак у том смислу није дата одговарајућа дефиниција у самом тексту Конвенције. Поред тога и да је то учињено, проблем квалификације би био само сужен, али не и избегнут, јер он не постоји само због тога да ли „судски акт“ долази под парничну или ванпарничну јурисдикцију него и из других разлога. Наиме, могуће је да због различите правне природе коју има један исти акт, у појединим земљама не спада у атрибуте судске власти, односно не третира се као судски акт, док је у другим, обрнуто. Тако на пример, поступак мирења између супруга у неким земљама не спада у делокруг рада судова, па самим тим, ни одговарајући акт о извршеном мирењу супружника није судски акт, а у другим јесте, или опет у појединим земљама издавање извода из јавних регистара (свих или појединих) није у компетенцији судова, а у другим је обратно, или, у извесним земљама решавање о признању сиромашког права поверено је посебним комисијама или бирима, а у већини земаља то врше судске власти, итд. Осим тога, треба имати у виду, да су „судски акти“ у грађанској и трговачкој материји и они који се доносе не само у парничном и ванпарничном поступку него и у извршном. Отуда је и разумљиво, што је на XI заседању Хашке конференције, када је доношена Конвенција о добијању доказа у иностранству, приспитано правно значење појма „судски акти“, па је и посебно разматрано у дискусији и у реферату известиоца Амрам-а и из напред наведених аспеката⁽¹⁵⁾. Као резултат ових разматрања уследиле су и извесне рест-

(12) *Actes de la Quatrième session, 1894, s. 84 (Conférence de la Haye).*

(13) *Ph. Amram, »Convention sur l'obtention des preuves a l'étranger en matière civile ou commerciale«, La Haye, 1970, s. 4.*

(14) *Actes de la Quatrième session, 1894, s. 84 (Conférence de La Haye).*

(15) *Ph. Amram, op. cit. s. 5 i 6.*

рикције појма „други судски акти”, које су унете у став 3, члана 1. поменуће Конвенције. Наиме, у томе члану речено је: „Израз „други судски акти” не односи се на саопштавање и достављање, ни на мере чувања и извршења”. Тиме је, очигледно, извршено даље сужење могућности појаве проблема квалификације у вези са овим појмом, што иначе није учињено у другом Хашким конвенцијама које се односе на добијање доказа у иностранству (конвенцијама о грађанском судском поступку). Међутим, сам проблем квалификације појма „други судски акти” није елиминисан ни у Хашкој конвенцији од 1968. године, јер је питање да ли један акт спада у делокруг судова или је изван његових компетенција, остављено да решава суд замољене државе (члан 12. поменуће Конвенције).

Према напред изложеном, несумњиво је да о сваком од напред наведених правних појмова постоје различита схватања не само између разних држава света него и у оквиру земаља чланица Хашке конференције за међународно приватно право. О томе, уосталом, сведоче не само напред наведене дискусије које су вођене поводом садржине појмова „акта инструкције” и „других судских аката” него и поводом појма „грађанске и трговачке материје”. У таквим ситуацијама, на међународним конференцијама којима је циљ унификација правних правила у одређеној правној области, решење је могуће или у селекционој рецепцији једне од постојећих правних садржина или у стварању новог (аутономног) појма, који би важио само за дату конвенцију⁽¹⁶⁾, или неунифицирати различите постојеће правне садржине, али предвидети решење проблема квалификације. Хашка конференција за међународно приватно право доносећи конвенције које се односе на добијање доказа у иностранству нису међутим поступиле ни на један од наведених могућих начина решавања овакве ситуације. Селекциона рецепција једне од постојећих правних садржина поменутих појмова од стране ове међународне организације није вршена вероватно због тога да се не би умањило број држава које би потписале и ратификовале поменуће конвенције. Стварање аутономног појма, односно са аутохтоном садржином, није било могуће, јер се државе нису сложиле, каква би она требало да буде. Решење проблема квалификације поменутих појмова није дато на униформни начин, јер се, по правилу, сматра у свим државама да се он решава према *lex fori*. То, уосталом, јасно произлази из закључка који је дат поводом дискусије о овом питању и на XI заседању и на другим заседањима која су се бавила овим проблемом⁽¹⁷⁾. Наиме, у том закључку је речено, да се проблем квалификације „грађанске и трговачке материје” и других наведених појмова не решава у тексту конвенције, него да је разумније препустити да га решава свака заинтересована држава онако како уопште решава проблем квалификације. Самим тим остављено је и даље да постоји правна несигурност у одређеном обиму у погледу примене ових конвенција. Да је то тачно, тре-

(16) М. Бартош, „Улога упоредног права у стварању међународноправних норми”, 1964. године, с. 15 и 16.

(17) О дискусији, која је вођена на XI Заседању Хашке конференције види: »*Actes et Documents*», т. IV, г. 1970, с. 94 и сл.

Дискусија о истом проблему вођена је и на X Заседању Хашке конференције за међународно приватно право. Види, »*Actes et Documents*», т. III, г. 1965, *La Haye*, с. 78, 79 и 80.

бало би имати у виду да би на основу квалификације правне садржине појма „грађанске и трговачке материје” према *lex fori*, поједине земље биле на основу конвенције обавезне да поступају по замолницама страних судова да изврше „акт инструкције” или неки „други судски акт” и када се односе и на материју породичног и радног права или на нека ограничења у вези са трговином хартије од вредности итд., док таква обавеза по истој конвенцији не би постојала и за друге државе које су извршиле њену ратификацију. Исто тако, требало би се подсетити, да би на основу квалификације појма „акта инструкције” према *lex fori*, поједине земље имале да извршују замолнице у погледу извођења извесних доказа на својој територији, док то не био случај и са другим земљама, иако су и једне и друге ратификовале исту конвенцију која предвиђа њихову обавезу да поступају по таквим замолницама. Најзад, иста ситуација би била, када би замолницом било тражено да суд државе уговорнице изврши неки „други судски акт”, а суд замољене земље квалификовао овај појам према „*lex fori*”, и сматрао да није у питању судски акт. Све ово, дакле показује да би на основу обавезе преузете истом конвенцијом, разне државе уговорнице биле обавезне да неједнако поступају у погледу поља (обима) њене примене, кадгод би се појавиле правно садржинске разлике поменутих појмова.

На основу синтезе ових разматрања, намеће се већ раније поменуто основно питање, да ли је могуће елиминисати проблем квалификације од чијега решења зависи поље примене конвенција које се односе на добијање доказа у иностранству и ако је могуће, на који начин? Да ли је то могуће на основу постојећих теорија о решавању овог проблема или неким другим путем? Одговор на ово питање зависи од даљих разматрања и то у првом реду, да ли је Хашка конференција за међународно приватно право у постојећим теоријама о решавању проблема квалификације могла наћи пут да и поред разлике у правној садржини наведених појмова, државе уговорнице у једнаком обиму примењују конвенције које се односе на добијање доказа у иностранству.

Као што је већ речено, Хашка конференција за међународно приватно право иако у текстовима Конвенције о грађанском судском поступку и Конвенцији о добијању доказа у иностранству није решавала проблем квалификације појмова „грађанске и трговачке материје”, „акта инструкције” и „других судских аката” ипак је то посредно учинила, јер је после дискусије закључила, да је разумније препустити државама уговорницама да га решавају, како то иначе чине. То значи, имајући у виду праксу држава уговорница, да ће проблем квалификације ових појмова бити решаван од стране суда сваке државе уговорнице, према „*lex fori*”. На тај начин само је одржано непромењено постојеће стање са свим оним разликама у садржини наведених правних појмова, које су већ изложене.

Да је ова међународна организација, уместо прихватања „*lex fori*”, односно прве варијанте тзв. „догматске теорије”, прихватила њену другу варијанту, по којој би проблем квалификације ових појмова требало решавати према „*lex causae*”, не би се више постигло, осим у оним случајевима, када би се као „*lex causae*” примењивао закон који је универзално прихваћен, јер је то у међународном приватном праву само изузетна ситуација.

Према томе, ни у овој теорији односно, њеној другој варијанти, није могао бити нађен пут, који би дао задовољавајући одговор на постављено питање.

Слични резултати би уследили и да је Хашка конференција прихватила у текстовима конвенција које се односе на добијање доказа у иностранству решења проблема квалификације, које нуди било која од теорија чији циљ није елиминисање овог проблема, него његово решавање или негирање. При томе мислимо и на теорију „еклектичку” и на теорију „релативитета квалификације” Американца В. Кука (W. Coock-a), Нојнерову (Neuner)-ову теорију „негирања правних појмова”, теорије италијанских правника Аго-а, Баладоре-Палиериа, (Balladore-Pallieri-a) и друге ⁽¹⁸⁾ Ово из тога разлога, што се, у случају негирања проблема квалификације и његовом заменом новим проблемом (као на пример, код Нојнерове теорије), који треба да решава суд земље у питању или свођењем квалификације правних појмова на њихово тумачење од стране суда земље пред којим се питање поставља, тешко може претпоставити да би судови разних држава поступали на идентичан начин.

Међутим, ситуација би била другојачија, да је Хашка конференција прихватила једну од двеју теорија којима је циљ не решавање или негирање проблема квалификације, него његово елиминисање. Такве су теорије, теорија „аутономних појмова” и теорија „проширивања правних појмова”⁽¹⁹⁾. Наиме, да је у поменутиим конвенцијама била предвиђена обавеза суда сваке државе уговорнице, да је приликом примене конвенције која се односи на добијање доказа у иностранству обвезан, да појам „грађанске или трговачке материје” схвати не само како је то предвиђено према праву његове земље, него и према праву суда државе која моли, концепцијске или друге разлике о његовој правној садржини биле би елиминисане. Исти би резултат био постигнут и у погледу појма „судски акти”, да је у поменутиим конвенцијама садржана одредба која би обвезивала суд замољене државе да овај појам за сврху конвенције схвати не само према своме него и праву државе молиће. Најзад, тако би било и са елиминисањем проблема квалификације „акта инструкције”, да је по поменутиим конвенцијама суд замољене државе био обвезан да га схвати и у његовом француском и у енглеском правном значењу. Према томе, нема сумње, да би овакво проширивање поменутиих појмова представљао теоријски могући пут за елиминисање проблема њихове квалификације, а самим тим и за стварање једнаких обавеза држава уговорница у погледу поља примене Хашких конвенција, које се односе на добијање доказа у иностранству. Међутим, то би био и практично могући пут само у случају да је између држава учесница Хашке конференције на одговарајућим заседањима, када су доношене поменуте конвенције, постигнута сагласност не само о једнаким обавезама о примени конвенција него и овако широком пољу њиховог примењивања. Наиме, ако би сагласност била постигнута о примењивању конвенција у мањем обиму, односно да се поље њихове примене не односи на поједине материје које су обухваћене поменутиим појмовима

(18) О овим теоријама види код *Fr. Rigaux*, »*La Théorie des qualifications en droit international privé*, Paris, 1956, s. 181 i sl;

(19) *Fr. Rigaux*, op. cit.s. 214 i sl.

само у неким од држава учесница, проширивање правних појмова не би више представљао ни теоријски а још мање практично могући пут за постижање напред наведеног резултата.

Што се тиче друге теорије која елиминише проблем квалификације, теорије „аутономних појмова“, односно теорије стварања нових појмова са аутохтоном садржином, она је због комплексности садржине појмова „грађанске и трговачке материје“ и „судских аката“ у разним државама учесницама одговарајућих заседања Хашке конференције, одбачена као могући пут. При томе се мислило, односно имала у виду могућност стварања оваквих појмова са аутохтоном садржином, која би представљала синтезу постојећих разлика у интерним законодавствима држава учесница и била изражена на апстрактан начин⁽²⁰⁾. Створити на овај начин овакве нове појмове, с обзиром на поменуће разлике, заиста би представљало „Сизифов посао“, који делегати на заседањима ове међународне организације оправдано нису ни отпочели.

Међутим, да је уместо разматрања могућности стварања нових (аутономних) појмова о „грађанској и трговачкој материји“ и о „судским актима“ са аутохтоном и на синтетички и апстрактан начин израженом садржином, покушано са стварањем еnumerичких „аутономних“ појмова, ситуација би била сасвим другојачија. Наиме, пошто су биле познате разлике у садржини поменутих појмова у интерним законодавствима држава учесница Хашке конференције, требало је поред онога што је заједничко у свим овим државама набројати у конвенцијама и оне различите материје обухваћене појмовима „грађанске и трговачке материје“ и „судских аката“ само у појединим земљама, на које би биле примењиване. Уколико сагласност у вези са поменућим разликама не би била постигнута у целини, примењивање конвенције је могло бити сведено само на материје које су обухваћене наведеним појмовима у свим земљама уговорницама или поред тога и на поједине, које су садржане у оваквим појмовима у извесним државама уговорницама. Тако на пример, у конвенцијама је могло бити назначено, да се под „грађанском материјом“ подразумева и материја „породична“ или и материја „радног права“, итд, зависно од сагласности држава. Слично је могло бити поступљено и са појмом „акта инструкција“, односно било је могуће набројати шта је све обухваћено овим појмом (на пример, саслушање сведока, саслушање странака, вештачење, полагање заклетве, итд. зависно од сагласности држава уговорница), као што је тако могло бити учињено и у погледу појма „други судски акти“. На тај начин је могла бити избегнута или сведена на минимум могућност, да разне државе уговорнице буду прећутно овлашћене да примењују исте конвенције, уже или шире, у зависности од тога какву правну садржину на основу свога интерног права дају појмовима о којима је говорено.

Према напред изложеном, постојала су два могућа пута да се елиминише проблем квалификације код наведених правних појмова, а самим тим и избегну прећутно створене неједнаке обавезе држава уговорница о обиму примене Хашких конвенција које се односе на добијање доказа у

(20) О овој могућности вођена је и дискусија на Ванредном заседању Хашке конференције за међународно приватно право. Види, *«Actes et Documents de la Session extraordinaire»*, La Haye, 1969, s. 26 i sl.

иностранству. При томе треба посебно подвући, да стварање „енумеричких аутономних појмова” представља еластичнији пут оваквог елиминисања него „проширивање правних појмова”, јер може бити коришћен код различитих обима примењивања Хашких конвенција које се односе на добијање доказа у иностранству, а за које би била постигнута потребна сагласност држава уговорница. Такав пут је могућ и када се добијање доказа у иностранству врши судским методом (када суд замољене државе извршава замољницу) и када би био коришћен вансудски метод (по коме, под одређеним претпоставкама, дипломатски или конзуларни агент, а по конвенцији, од 1968. године, и „комисер”, извршавају „акт инструкције”).

Пошто Хашка конференција за међународно приватно право приликом доношења поменутих Конвенција није следила ни један од напред наведених могућих путева, остаје могућност да се тешкоће око њихове примене настале услед неелиминисања проблема квалификације појмова „грађанске и трговачке материје”, „акта инструкције” и „других судских аката” регулишу између држава уговорница дипломатским путем. Међутим, дипломатски пут као обавезан за државе уговорнице ради регулисања поменутих тешкоћа није предвиђен ни у једној од одредаба Хашких конвенција о грађанском поступку, односно ни у њиховим завршним одредбама, нити у глави II која се једино односи на добијање доказа у иностранству. Наиме, у овим Конвенцијама (члан 9, став 2) предвиђен је дипломатски пут, али само за „све тешкоће које би настале приликом достављања замољнице, а не и у погледу обима њихове примене. Једино је у Хашкој конвенцији о добијању доказа у иностранству у грађанској и трговачкој материји, од 1968. године (која усталом није ни ступила на снагу) предвиђено у члану 36. да „све тешкоће које се појаве између држава уговорница поводом примене садање конвенције биће регулисане дипломатским путем”. Према томе, само у погледу примене ове Конвенције постојаће на основу поменуте њене одредбе правна обавеза да се дипломатским путем елиминирају све тешкоће око обима њеног примењивања. Што се тиче осталих конвенција, које се односе на добијање доказа у иностранству, дипломатски пут за регулисање тешкоћа око обима примене ових конвенција, од стране држава уговорница, није немогућ, али је за то потребна сагласност заинтересованих држава.

Уколико би био коришћен дипломатски пут за отклањање тешкоћа око обима примене поменутих Конвенција, оне би ипак могле бити отклоњене само споразумним одређивањем између држава у питању, које су материје у њиховим међусобним односима у погледу добијања доказа у иностранству обухваћене појмовима „грађанске и трговачке материје”, „аката инструкције” и „других судских аката”. Из тих разлога, а имајући у виду компликованост дипломатског пута, као закључак намеће се да је ефикасније и мање сложено уместо дипломатским путем, уносити у будуће конвенције о добијању доказа у иностранству „енумеричке аутономне појмове” о „грађанској и трговачкој материји”, „акту инструкције” и „другим судским актима”.

РЕЗЈУМЕ

Проблема међународной частно-правовой квалификацији юридических поњатиј, неопределение которых в Гаагских конвенцијях, относящихся на получение доказательств за границей, влияет на сферу их применения

Автор даје краткиј обзир развития доктрин на путях к унификации правил получения доказательств из заграници в гражданских и торговых правоотношениях и констатирует, что они нашли свою материальную базу лишь в конце XIX века. С того времени ведет начало процесс унификации, начиная с принятия в 1896 г. Гатской конвенции о гражданском процессе. Он затем продолжается после принятия и других конвенций по данному вопросу, а в особенности Гаагской конвенции 1968 г. о получении доказательств из заграници. Затем автор констатирует, что одним из самых крупных недочетов указанной унификации является незлиминирование проблем квалификацији поњатиј „гражданские и торговые правоотношения”, Пакты инструкцији и „других судебных актов”, вследствие чего отдельные государства, в зависимости от их толкования юридического содержания конвенцији, имеют возможность по разному применять их.

Проведя анализ юридического содержания указанных поњатиј у отдельных государств, автор рассматривает теории разрешения или избежания проблем квалификацији. На основании их изучения, автор приходит к выводу, что в качестве путей для элиминирования данной проблемы. Гаагская конференция могла бы воспользоваться тем путем, который ей дает теория „автономных поњатиј и теория — „расширения юридических поњатиј”, высказываясь в пользу последней. Одновременно он подчеркивает, что проблему квалификацији указанных поњатиј можно бы было избежать, но не путем создания — „автономных” поњатиј, данных в синтетической и абстрактной форме, а путем создания „энумерических автономных поњатиј”. Ради этого указывает как бы следовало гласить этим поњатијам.

Констатируя, что Гаагская конференция не воспользовалась этим возможным путем, автор указывает и на возможность государствам дипломатическими путями урегулировать свои затруднения с указанными поњатијами, но одновременно подчеркивает и его сложность. Ввиду этого автор считает, что в конвенцијях, которые будут приниматься в будущем, следует вносить „энумерические автономные поњатиј” о „гражданских и торговых правоотношениях”, „акте инструкцији” и „других судебных актов” и таким образом добиться элиминирования правовой ненадежности в области применения указанных конвенцији.

SUMMARY

The Problem of International Qualification of Legal Concepts in Private Law Which Being Undefined in the Hague Conventions Relative to the Providing of Proof in Foreign Countries Influence the Scope of Their Application

The author briefly comments the development of the doctrine towards the unification of the rules for obtaining proof in civil or commercial matters in foreign countries, stating that it was given the material basis by the end of the XIX th century only. The process of unification was begun then, when the Hague Convention of Civil Procedure was signed in 1896, followed by other conventions in this field, and in particular by the 1968 Hague Convention of Obtaining Proof in Foreign Countries. The author states that one of important shortcomings of the unification, the problem of qualification of the terms «civil and commercial matter», «instructing writs» and «other court writs», is still pending, and consequently it is likely that, depending what legal meaning different participating states attribute to them, the scope of the application of the Conventions may be different.

Having analyzed the legal essence of these concepts, the author considers how to solve or avoid the problem of qualification. He reaches the conclusion that the Hague Conference could have used, as possible ways of eliminating this problem, those offered by the theory of «autonomous concepts» and theories of «extending legal concepts», giving preference to the latter one. He stresses that the problem of qualifying the states concepts could have been avoided, not by creating «autonomous» concepts in a synthetic and abstract way, but by creating «enumerative autonomous concepts». He gives some examples how they should read.

Stating that the Hague Conference did not use this possible way, the author indicates that the difficulties with respect to the mentioned concepts between the participating states could be regulated through diplomatic channels, but points, at the same time, that this might cause difficulties. He therefore thinks that the future conventions should contain «enumerative autonomous concepts» of «civil and commercial matters», «instruction writs», and «other court writs», and in this way the legal ambiguity in application of the conventions could be eliminated.

RÉSUMÉ

Le problème de la qualification de droit civil internationale des notions juridiques dont la non-définition dans les conventions de la Haye qui se rapportent à l'obtention des preuves à l'étranger influe sur la sphère de leur Application

L'auteur a exposé bref aperçu sur la marche de la doctrine dans le sens de l'unification des règles relatives à l'obtention des preuves à l'étranger en matière civile et commerciale et il constate qu'elles ont trouvé leur base matérielle seulement vers la fin du XIXe siècle. C'est alors que commence le processus de cette unification avec l'adoption de la Convention de La Haye relative à la procédure civile de 1896, qui continue à se développer par l'adoption des autres conventions en cette matière, surtout la Convention de La Haye relative à l'obtention des preuves à l'étranger de 1968. Ensuite il constate que l'un des plus importantes défauts de cette unification consiste dans le fait que le problème n'a pas été éliminé de la qualification des notions «matière civile et commerciale», «actes de l'instruction» et «autres actes judiciaires», par suite de quoi les différents Etats contractants ont la possibilité d'appliquer dans des proportions diverses les conventions mentionnées, ce qui dépend du contenu juridique qu'ils leur donnent.

Après avoir effectué l'analyse des contenus juridiques de ces notions dans les différents Etats contractants, l'auteur examine les théories relatives à la résolution ou à l'évitement du problème de la qualification. Sur la base de ces examens il arrive à la conclusion que pour trouver la voie permettant l'élimination de ce problème, la Conférence de La Haye pourrait utiliser les voies tracées par la théorie des notions «autonomes» et par la théorie de «L'élargissement des notions juridiques», et à ce sujet il donne la priorité à cette dernière. Cependant, il insiste sur le fait que le problème de la qualification des notions mentionnées pouvait être évité, non point par la voie de la création des notions «autonomes» données d'une manière synthétique et abstraite, mais par la création des «notions autonomes énumératives». Dans ce but il indique comment ces notions devraient être formulées.

En constatant que la Conférence de La Haye n'a pas utilisé cette voie possible il attire l'attention sur la possibilité de régler les difficultés concernant les notions mentionnées entre les Etats contractants par la voie diplomatique, mais il ne manque pas de signaler sa complexité. C'est la raison pour laquelle il considère que dans les conventions qui seront adoptées dans l'avenir il faut insérer «les notions autonomes énumératives» relatives à «la matière civile et commerciale», à «l'acte de l'instruction» et aux «autres actes judiciaires éliminés par ce moyen l'insécurité juridique relative au champ d'application de ces conventions.

ПИТАЊЕ СВОЈСТВА ПРАВНОГ ЛИЦА ОСНОВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УДРУЖЕНОГ РАДА СА СТАНОВИШТА УСТАВНОГ АМАНДМАНА ХХІ

Уставни амандман ХХІ у тачки 2, став први дефинише основну организацију удруженог рада као основни облик удруженог рада, основну најзначајнију ћелију радној ордносно привредној организацији. У њој радници непосредно и равноправно утврђују међусобне односе у раду, управљају средствима друштвене репродукције и одлучују о дохотку и другим питањима свог друштвено-економског положаја. Међутим, Амандман очито избегава да говори о правном субјективитету делова радне организације, посебно оног дела који дефинише као основну организацију удруженог рада. Истовремено, Уставни закон за спровођење уставних амандмана, у члану 13, оставља на снази одредбе Основног закона о предузећима које се односе на самосталну организацију удруженог рада са својством правног лица (чл. 4, став 3, чл. 21, став 2. и 3, 36а, 36б, 36в, 36г, 36д, 36б). Овако формулисани текстови, односно недовољна јасноћа Уставног амандмана у погледу питања својства правне личности делова радне организације довели су до подељених схватања у правној теорији поводом тумачења Амандмана ХХІ.

Према једном схватању, основна организација удруженог рада је по самом Уставу носилац права и обавеза, то јест правна особа у погледу оних права која јој на основу Устава, закона и самоуправног споразума припадају⁽¹⁾. Како су и шире асоцијације (предузећа, удружења) такође правна лица то ово схватање, развија теорију да је наш Устав створио „плурализам правне особености“. Према овом схватању, предузећа и установе ће и даље редовно бити у пракси, односно у правном промету и према друштву, субјекти права и обавеза, али ће обим тог субјективитета, а према томе и обим права њихових органа, бити утврђен самоуправним споразумом о удруживању. Правни статус предузећа и установе као и овлашћења њихових органа зависиће, према томе, од самоуправног споразума. Другим речима, основне организације удруженог рада јесу носиоци правног субјективитета, а оне га, у мери у којој то желе, преносе самоуправним споразумом на своје шире асоцијације, предузећа и друге.

(1) Др Лео Гершковић, Новине у регулсању односа у удруженом раду, Савремена пракса: Непосредна примена уставних амандмана у организацијама удруженог рада, Београд 1971, књ. IV, стр. 151, и даље.

Према другом схватању, основна организација удруженог рада нема својство правног лица по самом Уставу, али га може стећи. Радна организација у целини је једини субјект на тржишту „ex constitutione”. „... Поседујући својство правног лица радна организација је носилац свих права у погледу средстава у друштвеној својини којима управља и то према трећим лицима”(2).

Пре но што се упустимо у дискусију поводом својства правне личности основне организације удруженог рада, ради бољег разумевања, биће корисно да се осврнемо на питање правног субјективитета, његов значај и коришћење у позитивном праву.

До појаве правних субјеката у грађанском праву долази из практичних потреба. По свом пореклу, појам правне личности је јавноправна категорија резервисана, пре свега, за државу и јавне колективе(3). У области грађанског односно привредног права, грађанско односно трговачко судство је, из потребе да аутономна имовина добије свог титулара, извело и закључак о постојању правне личности. Са овим схватањем буржоаске правне теорије само се делимично подудара и схватање у нашој правној теорији по којем је појава правне личности у грађанском праву везана за потребу посебног издавања имовинске масе. Наша теорија покушава да дубље продре у друштвено-економске основе и појаве правних лица и налази да је оно настало као феномен робноновчаних односа и концентрације капитала(4). „До појаве правних лица долази тек у систему крупне робне производње у којем услед велике централизације својине долази до формирања организација индивидуалних приватних власника, и те организације се као економски субјекти појављују на тржишту уместо појединачних приватних власника”. Ова друштвено-економска анализа суштине појава правних лица може се аналогично применити на појаву правног субјективитета делова предузећа у нашем систему, наравно уз поштовање његових специфичности. Укрупњавање, интеграција привредних предузећа и концентрација средстава друштвене производње која је у току, код нас је створила истовремено потребу за децентрализацијом самоуправљања, за спуштање или боље речено конституисање самоуправних права у деловима предузећа који представљају технолошку и радну целину те се појављују као основни облик продукционог односа у привредном систему. Из потребе да се ови делови индивидуализирају у односу на друге кориснике друштвене имовине, створена је и потреба за давањем правног субјективитета деловима предузећа односно радне организације. Са овом потребом наш правни систем се сучио још 1967. године приликом новелирања Основног закона о предузећима. Међутим, питање на које није дат претходан одговор, услед чега се и лута у правним решењима, јесте који је суштински *ratio* давања својства правног лица делу предузећа. Јесу ли то потребе индивидуализације и самосталног вршења самоуправних права од стране радне заједнице дела предузећа у унутрашњим односима или се

(2) Др Никола Балог: Уговор о пословној сарадњи и удруживању рада и средстава — настанак, промене и престанак — институционални облици, Савремена пракса: Непосредна примена уставних амандмана у организацијама удруженог рада, Београд 1971, књ. IV, стр. 214. и 215.

(3) Види *Hamel-Lagarde: Traité de Droit Commercial*, т. I, стр. 448, Paris 1954.

(4) Види Др Рудолф Лезрадић: Наука привредног права, Београд 1966. године, стр. 176; Др Андрија Гамс: Увод у грађанско право, Општи део, Београд 1952, стр. 164. и 175.

та потреба јавља искључиво када су у питању спољни, тржишни односи, када се делу предузећа жели или мора да омогући индивидуализација на тржишту? Сматрамо да је суштински *ratio* давања својства правног лица делу радне организације односно предузећа у потреби његове индивидуализације на тржишту. Само, у мери у којој постоји таква потреба и жеља нужно је и давање својства правног лица делу предузећа. У тој светлости треба прићи и питању својства правног лица основне организације удруженог рада. Али, пре но што се упустимо у даљу анализу овог проблема задржаћемо се на теориским објашњењима суштине правне личности као и начину коришћења ове правне категорије.

Правна теорија се разилази у погледу одређивања суштине правне личности. Према теорији *реалности* правне личности (органиска теорија Гиркеа (*Gierke-a*) и *Спенсер-а*) правна личност је правна реалност. Њу условљавају посебни колективни интерес и колективна воља који претходе и постоје независно од воље индивидуа које сачињавају правну личност⁽⁵⁾. Насупрот овом схватању, *Јеринг* пориче правном лицу да је субјекат, јер не постоји посебан интерес различит од интереса лица, чланова или корисника, који сачињавају правно лице. Према њему, правно лице није ништа друго до специфичан начин остваривања права његових чланова који су у ствари субјекти права⁽⁶⁾. *Планиол*⁽⁷⁾, који у правном лицу види нарочиту врсту својине чији су титулари њени корисници, није далеко, односно може се речи да је претеча схватања која су дошла до изражаја у нашој правној теорији. Она му признају одребену „дозу тачности“ замерајући му апсолутизирање појединих елемената⁽⁸⁾. Међутим, највећи је број схватања која не покушавају да утврде суштину правне личности већ је прихватају као категорију корисну за законодавство и правну технику⁽⁹⁾, односно као правну функцију⁽⁹⁾ односно стицање овог својства чине зависним од признања од стране државе⁽¹⁰⁾, или сматрају да је за задовољење потребе којој служи институт правног лица довољан појам наменске имовине⁽¹¹⁾. Остављајући, за ову прилику, по страни питање која је теорија тачна, несумњиво је неспорно схватање да је неопходно да правни субјективитет буде признат и од стране правног поретка, мада оно само по себи не објашњава суштину правне личности. Остаје, међутим, други део питања а то је који је домет односно какве су могућности коришћења института правног лица у привредном праву, као и да ли је и када је то нужно.

(5) *Gierke: Das Deutsche Genossenschaftsrecht*, књ. 3 и *Deutsches Privatrecht*, т. I. 1895, стр. 456 и даље;

(6) *Jering: Geist der römischen Recht*, т. III. стр. 339 и даље, цитирано према *Saleilles-и, Personalité juridique*, Paris 1922, стр. 427;

(7) *Planiol: Traité de droit civil*, т. I. No. 3005 и даље.

(8) *Capitant, Kohler, Ehrenzweig*, цитирано према А. Гамсу, наведено дело, стр. 174;

(9) *Savigny: Traité de droit romain*, т. II, стр. (француски превод), цитирано према *Saleilles-и* наведено дело стр. 311;

(10) *Bratus: Zur Frage nach dem Wesen der juristischen Person, Stat und Recht*, Heft 5, 1957.

(11) *Saleilles: De la personnalité juridique*, Paris 1922, стр. 477; *Brinz: Pandekten*, т. I. par. 59—63 и т. III. par. 432—454, према *Saleilles*, исто место.

Могућности коришћења својства правне личности су разноврсне. Јавно право, на пример, познаје различите облике ограниченог субјективитета (сем у односу на државу). Полазећи од идеје специјалности, јавно право познаје ограничења способности правних лица „јавном интересу”. У нашем привредном праву постоји појам „делатности од посебног друштвеног интереса” који проистиче у суштини из појма јавног интереса, али он сам по себи не даје места разликовању ограниченог и пуног правног субјективитета односно разликовању две категорије правних лица. Сматрамо да не треба мешати питање одређених ограничења која се могу правном лицу ставити у његовој делатности полазећи од општедруштвеног или јавног интереса, са питањем постојања „плурализма правне личности”. У првом случају у питању је ограничење правног субјективитета и то одређене врсте правних лица. У другом случају у питању је деоба једног те истог правног субјективитета на два правна лица односно реч је о извођењу једног субјективитета из субјективитета друге организације или о „делегирању” субјективитета. При томе, по овом другом схватању постоји примарни субјективитет основних организација удруженог рада и секундарни субјективитет предузећа који се изводи из субјективитета основних организација удруженог рада а који је пренет на предузеће самоуправним споразумом основних организација. Ово схватање не заснива се директно ни на једној одредби уставних амандмана или Устава. Правни субјективитет основних организација изводи се из њеног „положаја у целокупном институционалном систему” а под тим се подразумевају одредбе уставних амандмана које одређују да се у основној организацији удруженог рада управља пословима и средствима друштвене репродукције, да њој припада доходак који оствари и да је она основни облик у коме радници равноправно уређују своје односе, да је она субјект удруживања у предузеће односно установе или друге облике удруженог рада.

Схватање о „плурализму правне личности” теоријски је неодрживо. Једно правно лице може овластити друго правно лице да врши нека права у његово име и за његов рачун, али не може му пренети део свог субјективитета. Према томе, остаје питање да ли уставни амандмани третирају основну организацију као посебну правну личност? За такво схватање нема основа у амандманима и Уставу. Напротив, уставни амандмани третирају основну организацију удруженог рада као део радне организације, (Амандман XXI, т. 2, став 2, до 4) и то у одредби којом је дефинише. Такође, када прелазе на удруживање средстава у друге радне организације, амандмани говоре о радној организацији (Амандман XXI тачка 3 до 8). Исто то чине када говоре о друштвеном договору (Амандман XXIII тачка 2) или о питањима која се односе на привремене мере (у ствари управне мере) које се могу изрећи према организацијама у случају да не испуњавају законом утврђене обавезе (Амандман XXI тачка 10). У свим наведеним случајевима, као што рекосмо, текстови амандмана као субјект односа одређују радну организацију. Значи, кадгод су у питању односи везани за тржиште и промет, амандмани претпостављају као субјект радну организацију. То је уставна претпоставка. По Уставу само је радна организација правно лице. Друго је питање што, под одређеним условима, може да се на тржишту појави и део радне организације, било у име и за

рачун радне организације, било да на основу Закона и општих аката предузећа стекне својство правног лица те да иступи у своје име и за свој рачун до вредности својих средстава. Али то својство нема свака основна организација.

Негирањем концепције по којој основна организација удруженог рада, по самом Уставу, има својство правног лица, не негира се постојање њених субјективних права у унутрашњим односима унутар радне организације. За вршење ових права (право на стицање и расподелу дохотка и на уређивање унутрашњих односа у раду) није нужно својство правног лица. Историја права познаје тела и институционализоване организације које су уживале одређена имовинска права а да нису имале својство правног лица. Институције које су организоване да правно функционишу јесу правне реалности али све оне нису по том основу и правна лица. Салеј (Saleilles)⁽¹²⁾ даје за то пример „Gesamte Hand” немачког права. Иако је институт грађанског права, он није правно лице. Салеј пориче и трговачком друштву својство правног лица „по рођењу” то јест само по себи⁽¹³⁾. Право значи познаје ситуације да се одређена субјективна права врше а да правна творевина којој та права припадају и која их више не буде прво лице. Француска судска пракса познаје и ситуације у којима је признато својство правне личности грађанскоправним удружењима противно слову закона⁽¹⁴⁾. Међутим, указујемо такође и на супротну судску праксу. Француски је суд одбио на пример да прихвати правно постојање одвојених правних личности филијале и матичног трговачког друштва засновано на закону када је нашао да је раздвојеност правних личности са гледишта економских односа привидна и да су обе правне личности у суштини међусобно економски зависне⁽¹⁵⁾ (теорија привидности).

Ако је, дакле, на основу изнетих анализа, тачан закључак да основна организација удруженог рада нема по самом Уставу односно уставном амандману својство правног лица, да јој то својство није ни нужно за вршење основних самоуправних права која јој припадају у унутрашњим односима и у односима према друштвеној заједници а да то својство може стећи односно мора прибавити ако се у односу на тржишту, према трећим лицима, појављује као самостални субјект, остаје питање начина стицања овог својства⁽¹⁶⁾.

Да би основна организација удруженог рада стекла својство правног лица, мора претходно да испуњава нешто строжији услов за стицање својства основне организације удруженог рада. Резултат рада радника таквог дела радне организације мора да је подобан да се потврди као вредност на тржишту и да се на тој основи може самостално да изрази. Није довољно да се резултат рада радника може потврдити као вредност унутар радне организације (Амандман ХХИ тачка 2, став 2). Друго, део радне организације који жели да прибави својство правног лица мора да садржи

(12) Saleilles: наведено дело стр. 566 и 567.

(13) Saleilles: *detto*, стр. 567.

(14) *Pamel-Lagarde: Traité du Droit Commercial, t. I.* стр. 425, Paris 1954.

(15) *Despax: L'Entreprise et le droit*, стр. 105, 109, 121—134 и 260, Paris 1957.

(16) У овом смислу заузели смо и ми став у нашем реферату: „Облици организације удруженог рада”, Савремена пракса 1971, књ. IV.

право располагања средствима друштвене репродукције која користи (не може сва средства да удружи на нивоу радне организације) или да на основу посебног, самоуправног споразума у оквиру радне организације ова последња преузме јемство за обавезе основне организације удруженог рада са својством правног лица према трећим особама, повериоцима. Наравно, могућа је и комбинација оба елемента, тј. задржавање дела средстава друштвене репродукције (основних и обртних средстава) и уговарање јемства радне организације. Међутим, према трећим лицима, и део средства основне организације који је удружен на нивоу радне организације, предузећа, може бити оптерећен реалним теретима или облигационим првенственим правима у корист трећих лица, поверилаца основне организације. С друге стране, повериоци односно титулари реалних терета морају се према том делу средстава односити у складу са општим правилима грађанског права предвиђеним за такве правне ситуације. Поред наведених услова, самоуправним споразумом и статутарним одредбама на основу њега, стицање својства правног лица од стране основне организације може бити условљено и поштовањем одређених, у споразуму и статуту утврђених, интереса других основних организација и радне организације као целине (Амандман XXI, тачка 2, став 4). Најзад, за стицање својства правног лица нужна је регистрација одлуке збора радника дела радне организације да се организују као основна организација удруженог рада са својством правног лица и потврде радничког савета радне организације да немају примедбе на испуњење услова за стицање овог својства. Доследно општим правним начелима, пријаву за регистрацију основне организације удруженог рада као правног лица треба да поднесе радна организација. Према томе, захтев за регистрацију не би ни могла да поднесе основна организација. Ако, пак, радна организација одбије захтев збора радника основне организације за регистрацију својства правног лица, основна организација може покренути спор пред надлежним редовним судом (уколико Закон не предвиди изричиту надлежност уставног или каквог другог суда). Наравно, ако основна организација оспорава одредбе самоуправног споразума (чак и ако га је потписала) или оспорава одредбе статута за које сматра да противно уставним амандманима односно уставу ограничавају њена уставом загарантована права, а ту спада и право на конституисање у правно лице, спор ће решавати надлежни уставни суд. Претходно, спор око било ког статусног питања биће изнет пред унутрашњи судски орган за статусне спорове („статусну арбитражу“), ако такав орган постоји у радној организацији, или пред мешовиту арбитражу ако је прописи, после усаглашавања са уставним амандманима, задрже. Приликом регистрације основне организације удруженог рада са својством правног лица, ова мора предложити и свој посебан назив, који ће носити уз назнаку фирме предузећа односно имена радне организације у чијем је саставу.

Расправљајући питање својства правног лица основне организације удруженог рада ми смо се ограничили на битна питања која се тичу стицања овог својства, а пре свега на питање има ли основна организација удруженог рада ово својство на основу уставног амандмана или је у питању својство које може стећи под одређеним условима. Определивши се, у погледу овог основног питања, за схватање по коме својство правног лица

није дато основној организацији удруженог рада самим амандманом ХХІ, али да је уставно право сваке основне организације удруженог рада да ово својство стекне, ако испуни услове које смо изложили а за које смо трамо да проистичу из амандмана ХХІ, морамо истаћи да је амандман ХХІ у овом погледу остао недоречен. Ово ће свакако захтевати било његову допуну, било његову разраду кроз одговарајући савезни закон.

Др Владимир Јовановић

РЕЗЈУМЕ

Вопрос свойства юридического лица основной организации объединенного труда с точки зрения XXI Дополнения Конституции

После принятия Дополнений Конституции между юристами возник спор относительно того, является ли юридическим лицом основная организация объединенного труда. По мнению одних, основную организацию можно признать юридическим лицом. По самой Конституции. По мнению других, она не является им, но может им стать. Считая важным, в качестве предварительного вопроса, значение юридического лица субъективности с его деятельности, автор в статье обращает внимание на точку зрения, по которой появление юридического лица в гражданском праве связано с появлением крупного товарного производства и концентрацией капитала. В наших условиях объединение предприятий и концентрация общественных средств воспроизводства вызвали необходимость в децентрализации самоуправления и предоставления прав юридического лица отдельным частям предприятий. После краткого изложения теорий о сущности юридического лица, автор подчеркивает, что свойство юридического лица является необходимым условием для самостоятельного выхода на рынок. Для осуществления конституционных самоуправляющихся прав внутри предприятия и в общественном содружестве, основная организация не должна быть обязательно юридическим лицом. Истории права известны учреждения и институционализированные организации, основанные с целью совершения юридических действий и располагавшие определенными имущественными правами, а не являвшиеся юридическими лицами. И, наоборот, в практической деятельности было примера, когда филиалу торговой организации не признавалось свойство отдельного юридического лица в случаях, когда устанавливалось, что его выделение из главной организации с точки зрения деятельности было мнимым. Так как на основании проведенного анализа XXI Дополнения Конституции занята точка зрения, по которой основная организация объединенного труда по самой Конституции не является юридическим лицом, но по праву, вытекающему из Конституции, она может им стать, в статье подчеркивается, что XXI Дополнение в данном случае не охватило вопрос полностью и что необходимо сделать его более полным или же разработать в соответствующем общесоюзном законе.

SUMMARY

The Problem of the Status of the Legal Person Attributed to the Organizations of Associated Work

After enactment of the Constitutional Amendments juristic authors have been arguing about the status of legal person attributed to a basic organization of associated work. According to one approach a basic unit is guaranteed this status under the Constitution, According to the other opinion it

has no such status, but may acquire it. Considering that this is an important preliminary question, the author puts forward the concept that the institute of legal person in civil law is connected with the beginning of large scale commodity production and concentration of capital. In the Yugoslav conditions, integration of enterprises and concentration of social means of reproduction led to the decentralization of self-management and to bestowing of legal subjectivity to the enterprise units. Different theories of the essence of legal person are briefly commented, and it is stressed in the paper that the status of legal person is indispensable for independent conducting of business. To execute the constitutional self-management rights within the enterprise and towards the socio-political community, an organization of associated work need not enjoy the status of legal person. In the history of law there are examples of bodies and institutionalized organizations, organized to function legally enjoying certain proprietary rights without having the status of legal person. And, vice versa, status of individual legal person was not acknowledged to a branch of a commercial society after it was stated that it was only apparently independent of the central society from the economic point. On the strength of analysis of Amendment XXI, the author concludes that an organization of associated work has no constitutional status of legal person, but that it is its constitutional right to acquire it, and that Amendment XXI is ambiguous in this respect and that it would be necessary to complement it, or to elaborate it more fully in the appropriate federal law.

RÉSUMÉ

La question de la qualité de personne morale de l'organisation fondamentale du travail associé au point de vue de l'Amendement constitutionnel XXI

Après l'adoption des amendements constitutionnels parmi les juristes les contestations avaient surgi sur la qualité de la personnalité morale de l'organisation fondamentale du travail associé. D'après une conception, l'organisation fondamentale possède cette qualité de par la Constitution même. D'après une autre, elle n'a pas cette qualité, mais elle peut l'acquérir. En considérant l'intérêt que représente, en tant que question préalable, l'importance de la subjectivité juridique, l'auteur de cet article a mis en relief la conception selon laquelle l'apparition de la personne morale dans le droit civil est liée à l'apparition de la grande production marchande et la concentration des capitaux. Dans nos conditions, l'intégration des entreprises et la concentration des moyens sociaux de reproduction ont donné lieu à la nécessité de procéder à la décentralisation de l'autogestion et à attribuer la subjectivité juridique aux parties de l'entreprise. Après un bref aperçu des différentes théories sur l'essence de la personnalité morale il a été souligné que la qualité de personnalité morale est indispensable afin de pouvoir se présenter sur le marché en toute autonomie. Pour l'exercice des droits d'autogestion constitutionnels au sein de l'entreprise et à l'égard de la collectivité sociale l'organisation fondamentale n'a pas besoin de posséder la qualité de personne morale. L'histoire du droit connaît les corps et les organisations institutionnalisées qui sont organisés de telle sorte qu'ils fonctionnent juridiquement et qui jouissaient de droits patrimoniaux déterminés mais qui n'avaient pas la qualité de personne morale. Au contraire la pratique connaissait la non-reconnaissance de la qualité de personne morale particulière à la filiale de l'entreprise commerciale quand elle trouvait que sa ségrégation de la société mère au point de vue économique n'est qu'apparente. Après avoir adopté l'opinion, en se basant sur l'analyse effectuée de l'amendement XIX, que l'organisation fondamentale du travail associé n'a pas la qualité de personne morale d'après la Constitution même, mais qu'elle a le droit constitutionnel d'acquérir cette qualité, il a été souligné dans cet article que l'amendement XXI est resté à ce sujet inachevé et qu'il est nécessaire de la compléter ou bien de la rédiger avec plus de précision dans la loi fédérale correspondante.

ТЕОРИЈА СИСТЕМА И ИСТРАЖИВАЊА УПРАВНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Почињемо са процесом кибернетизације управе. То значи да смо сучвени са значајном потребом истовременог полидисциплинарног изучавања управе на основу фондова знања различитих и досада недовољно повезаних научних дисциплина: политичких наука, права, економике, социологије, социјалне психологије, науке о организацији, технике и кибернетике са теоријом система и теоријом информација. Очеvidно је да раније па, делом, и садашње дескриптивно изношење у чему је организациона структура и шта је делокруг и надлежност појединог органа управе, као и основне теме истраживања постају оскудни извори за разумевање саме управе и, нарочито, за њено побољшање у новим условима.

Кибернетика, теорија информација и теорија система налазе захваљан објект у управи. Као мало која целина, управа се и као технички систем и као социјални систем може подврћи законитостима развоја великих система.

Међутим, процес промена и модернизације управе не може се наравно, изводити одвојено од других промена те врсте у друштву као целини. Велики пословни системи већ су стварност у значајном делу наше привреде. Да ли се наша управа већ почела да понаша по логици великих система? Ту се, изгледа понешто заостаје, иако живимо у времену у коме нова врста структуре почиње да све више овладава друштвом: управљачко-информациона структура друштва као сложеног динамичког система.

Информације постају нова снага, нова димензија развоја. Од савлађивања количине расположивих информација зависи и савлађивање проблема нарастајуће сложености.⁽¹⁾ Досадашњи методи стицања сазнања о појавама више не одговарају потребама, мора се прећи на нове. Појаве се морају класификовати, учинити прегледним, систематизовати, чиме се смањује број елемената и њихових стања са којима морамо да рачунамо. Али, ова је појава много сложенија и у њу сада не можемо улазити. Оно што желимо да докажемо је чињеница да је и сама управа сложена динамички стохастички систем и да се, даље, сама јавља као потсистем ширег система, друштва. Како пријем нове информације значи смањење неодре-

(1) Послужимо се примером авиона: да би боингом 707 могло да се управља без електронске опреме било би потребно да 300 пилота контролишу рад апарата. В. др М. Марковић: Кибернетика и системи, Београд, 1970.

ћености система,⁽²⁾ и како је у управи лакше него у другим организацијама средити односе између хијерархијских нивоа, управа, управо због тога што је у средишту протока информација у једном друштву, изванредно је погодна за рационализацију и усавршење као систем.

Повећање „уређености“ управе, њене организованости, ефективности и ефикасности, значи, на другом полу, смањење ентропије, тежње ка распадању, довођењу објекта у стање највеће једноставности. То повећање уређености је, у односу на друштво-процес управљања, као примарна делатност управе. Досадашњи методи не омогућавају савлађивање обиља информација.⁽³⁾ У томе нам могу помоћи нови. Али, то никако не значи да можемо у потпуности одбацити све досадашње начине, „окренути нови лист“.

Очевидно је да данас не можемо избећи обавези да двојако — и равномерно — пратимо развој управе: да изучавамо нормативне елементе у управи, али и да организујемо емпиријска истраживања стварне делатности са гледишта, за управу, — новијих научних дисциплина. Оба метода: и нормативни и емпиријски (као комплекс дисциплина) имају своје критерије, облике и употребну вредност. Међутим, дескриптивни и идеографски начин који још увек тако сигурно влада нашом теоријом, изражени нормативизам у нашој пракси, исцрпео је сопствене развојне могућности. На све сложеније друштвене појаве дајемо све оскудније одговоре у нацртима наших прописа, радећи на сличан начин као пре много година. Овакав начин припреме прописа припада периоду развоја релативно једноставног друштва на прелазу из традиционалног у модерно индустријско друштво, када је требало стварати контуре државе и државне организације уопште. Сада се ради о дубљем сазнавању не само квалитета постојећих облика државне организације, него и о њиховом мењању, одбацавању, усавршавању, о анализи односа између политике, управе и привреде, о употреби много ширих извора информација, о новој знатно широј подлози процеса одлучивања у новом много сложенијем друштву.

Да покушамо, дакле да отворимо проблем методологије истраживања управне делатности:

Синтетички или номотетски метод, актуелан у свету, пружа нам могућност не само за приступ управи са гледишта различитих наука, и за интердисциплинарну сарадњу која је иначе неизбежна услед нарастајуће сложености појава у друштву и у управи, него нам пружа основу и за грабење нових метода које почињемо да употребљавамо. Кроз хомолошку анализу изучавамо *сличности* и *разлике* између облика у управи на *различитим нивоима*: федералном, републичком, покрајинском и локалном, као и одређене критерије *упоредног изучавања* управних система у другим земљама које са нама деле истоврсне проблеме: питање убрзаног индустријског развоја, трансфера људи из села у град, обезбеђење ефи-

(2) Свака информација је изненађење. Чим то више није-постаје знање и класификује се, ради прегледности.

(3) Човек може у секунди обавити две просте аритметике операције. Рачунар — око милион. Толика је разлика и у емисији информације, количини која нам стоји на располагању за одлучивање било које врсте, када се ради о јавном интересу. А квалитет одлуке зависи од количине информација којима располажемо.

касности и брзине рада управног апарата, миграција, загађење околине итд. У оквиру хомолошког приступа изучавамо и културолошке проблеме, откривамо специфичности појединих еколошких средина, социјалне атмосфере, „окожења“ у којем ради поједина управа. Несумњиво је да ни методи на основу употребе резултата хомолошке анализе као год ни организација управе на Косову не могу бити исти као у Словенији. Да бисмо пронашли сродне особине на основу којих се једино може изграђивати савезна управа, свакако морамо упоредно проучити услове у којима раде управе Косова и управа Словеније. Да ли смо досада то довољно чинили? И није ли сувише простора остало политичком, групном — у односу на конкретне, стручне проблеме управе — лаичком критерију избора? Какав је и колики стручни допринос кадрова управе у односу на нормативне акте који посредно (уставни амандмани) или непосредно (закони и други акти) утичу на *ефикасност* рада саме управе?

Нема сумње да јавна управа представља у организационом смислу или извор или утоку или трансфер основних политичких процеса земље. Будући да системом и обиљем информација улази у процесе политичког одлучивања и да им може дати врло снажан печат, да у процесу организовања извршења може утицати на ефикасније или мање ефикасно вођење политике, као и да у процесу непосредног извршења она бива та која ступа у непосредан контакт са грађанима, несумњиво је да модеран демократски и самоуправни политички процес не може да се развија без модерне, брзе, добро опремљене и ефикасне управе која је изграђена као јединствени систем — са потсистемима — где год то функција захтева.

Аналогијска метод кроз проучавање функција и одношајних варијабла управе као великог система у односу на уже целине — подсистеме има изванредно велики значај. Наиме, данас управни феномен треба посматрати не само као класично јединство принципа планирања, усмеравања, координације, контроле и одговорности, или анализу ефикасности кроз специјализацију, хијерархију итд. Не говори нам довољно ни анализа циљева, процеса, клијентеле или места на коме управа ради. Јединство команде и распон контроле спадају само у историју метода проучавања управе. Данас *кибернетизација* управе уноси револуционарне промене и у теорију и у праксу управе.

Постоје опште законитости рада великих система којима се и управа подвргава. Отуда долази до анализе двају основних „технологија“ које изучавамо и примењујемо на управу. Вертикална технологија говори нам о три фазе кроз које пролази проучавање модерне управе: а) утврђивање научних принципа, б) одређивање облика и метода употребе технике, ц) увођење научних принципа путем те технике у систем који сачињава управа и њена социјална околина: грађани и политички врх.

Хоризонтална технологија развија се кроз анализу дифузије и осмозе између управе и политичког врха и утицаја управе на понашање грађана. Како управа почива на извесним специфичностима: високом степену специјализованости, хијерархизованости која је често изван домета самоуправљања, на рационалности коју не одређује тржиште и све већој „имперсоналности“, потреба за ширим развојем специфичне науке о управи као систему, иначе дела науке о управљању несумњива је и акутна.

Самоуправном друштву не одговара произвођење односно симулација вештачких модела управе по угледу на неке друге развијене државе, нити примена таквих модела у пракси. (Иако и овај метод може у одређеним ситуацијама да буде примењен). Унутрашњи је квалитет самоуправног друштва његова офанзивност а не дефанзивност. Наиме, у оним државама позног капитализма у којима је зрелост па и презрелост система проузроковала стварање снажних одбрамбених механизма, у којима одређени друштвени слојеви могу да се одрже на власти само употребом снажног управног апарата, било непосредно било посредно путем манипулисања интересима или стварања сувишних људских потреба, управа и треба да настаје као симуловани модел чије се особине могу лабораторијски да испитају. На такав начин свака промена може да се контролише и опрезно уводи.

Управа у самоуправном друштву има обрнути положај: припрема услове за агресивни развој привреде и задовољавање брзо растућих потреба становништва које мења своје норме, навике, места становања, понашања, ставове са брзином која је данас непозната у стабилизованим развијеним срединама. Дакле, сама мора брзо да се мења. Симулација може само условно да се примењује, ако не служи за одлагање промена „амортизацију притиска“ већ за решавање проблема *увођења* промена.

Енергија уложена у стварање, „сигурне, законите“ управе може да се изгуби ако у управи раде људи који не поседују стручне квалитете за прихватање идеја модерне управе као система и ако се они налазе на кључним, руководећим позицијама у тој управи. Даље, ако политички врх не смогне снаге да контролише управу бар онолико колико она контролише њега пружајући му информације по сопственом избору и у сопственом аранжману. У тој ситуацији стање „равнотеже утицаја“ „бирографије“ (управе) и политичког врха биће лако остварено. Ово може бити опасно, водити окамењивању политичке структуре, самозадовољству, замењивању политичких метода административним методима, одржавању статус кво-а између група на власти.

Даљи проблем проистиче из неприлагођености система информација.

Наиме, систем информисања у нашој управи данас се дели у три основне струје. Најчешћа група информација су класичне информације које говоре о свакодневном функционисању. Нејединствене су и нехомогене јер су једностране и непотпуне. Служе контроли субординације и нису прави извор за развојно одлучивање. Друга група информација су прелазне информације које су хомогене и интегрисане: потпуно обрађују објект са гледишта различитих дисциплина, пружајући све релевантне податке, али нажалост, најчешће се односе на минуле догађаје, окренуте су уназад уместо да се баве прогнозирањем.

Трећа група информација су кибернетске информације које су резултат високог степена опремљености управе компјутерском техником, и високог степена организованости: веома су хомогене и интегрисане, проучавају и стварно понашање субјеката и могу служити за предвиђање будућег понашања и грађана и управе и политичког врха. Огромна количина информација прегледна је и употребљива. Избор информација и утврђивање степена значајности се врши аутоматски, али на основу одређених кри-

терија па се добива не само способност дубљег проницања у суштину проблема, након процеса информисања него се повећава и брзина доношења одлука и смањује могућност за субјективно одлучивање, бирократски монопол.

При увођењу кибернетике у управу треба бити и опрезан. Наиме, набавком компјутера управа није постала кибернетска. Потребан је обучени персонал, широка акција реобразовања управних кадрова. Али не само то. Потребно је створити и социјалну атмосферу у којој кибернетизована управа може да ради: Треба обезбедити високу мотивисаност кадрова који раде у новој, кибернетизованој управи, али и прихватање услуга управе од стране клијентеле. Савлађивање сложености, повећање ефикасности и брзине не одвија се аутоматски. Оно може изазвати и политичке потресе, сумње и неповерење који могу готово блокирати рад органа управе. Даље, како увођење нове кибернетске технологије врши притисак ка редукацији критерија при одлучивању, смањује се неодређеност управљања великим системом. Међутим, тиме се смањује и маневарски простор за неке политичке активности. Човек не може бити сведен на математички симбол, нити може управа постати трансмисија између човека и машине. Тиме би се управа убудуће развијала ка својој унутрашњој околини, покушавало би се са усавршавањем метода и технике, не би ли се тиме савладали проблеми прихватања њене акције од стране грађана и политичког врха. Наравно да би то врло брзо довело у питање не само даљу модернизацију него би проузроковало повратак на раније, примитивније облике вршења управне функције.

Искуства других земаља могу да нам послуже у проучавању управе и усавршавању њеног модерног, кибернетизованог бића. Али, чешће у проучавању услова стабилности, него у увођењу иновација. Наиме, управа се у многим земаљама развијала у оквирима дејства искључиво негативне повратне спреге, (negative feedback), спречавале су се све активности које би имале за задатак или циљ да измене елементе стања и критерије функционисања датог управног система, да би се обезбедио механизам заштите тог друштвеног система и тиме избегле револуционарне промене. Међутим, тачно одређени управни циљеви ако нису развојно усмерени, ка иновацијама, убрзо могу постати кочница напретка привреде и друштва. Ако једна управна структура инвестира свој интерес, време и напор у функционисање управе ради одбране одређених друштвених циљева, али ако се довољно не подмаљује, не понаша као „отворени систем“ дозвољавајући утицаје из своје околине, мењање циљева тада може доћи до заостајања управе, чиме се у суштини, мења и њен друштвени циљ и оправдање. На крају, управа може у одмаклом процесу деформације, застаревања, бранити супротне циљеве од оних који су у почетку задати, одређени.

Што се управе тиче, промене изазване са стране у рационалном понашању грађана управо су оне које доносе еволуцију. Отуда позитивна повратна спрега је истовремено оријентисана и на постојеће и на могуће нове циљеве, па се организација и функционисање управе развијају по експоненцијалној кривој, тј. динамичка равнотежа система успоставља се на све вишем нивоу. То значи да се упоредо са променом *врста потреба* које осећају грађани, са подизањем потреба од основних биолошких, као

што су глад, слобода од страха, жеља за станом итд. ка вишим потребама: припадања, учешћа у одлучивању, самопотврђивања итд. — развијају и организација и методи рада управе којима се те нове потребе задовољавају, (многа се од ових кретања могу и математички изразити). Данашња управа мора да даје много еластичније одговоре самоуправном друштву, да буде иницијатор низа друштвених процеса код којих се тражи стручност, познавање, разум, а смањују услови за дејство емоција и на нивоу појединца и на нивоу организација.

У вези са увођењем модернизације у управу наилазимо на наталожене традиције: инертност, неповерење и несигурност. Управа је, дакако, у свакој земљи само израз њене материјалне и духовне културе, облика живота и нивоа технолошког развитка. Само у тоталитарном режиму или у искривљеним облицима административног социјализма, може да се догоди да управа „води друштво“, да га преваспитава, усмерава, да управа занста управља. Међутим, такви системи пре или касније тону у отуђење политичке подлоге и изолацију политичког врха који влада искључиво ослоњен на управни апарат. Уместо изучавања културних особина појединих регија, специфичности националних историја, дружничких ставова, намеће се крути деспотски централизам. У огледалу кретања односа власти и моћи јављају се само посивела лица оних који у огледалу себе посматрају.

Међутим, често се у земљама у развоју одвијају и процеси дружничје врсте. Жеља за самоуправљањем добија екстремни облик: буја национализам. „Пробуђене“ снаге, уствари један део политичке структуре у сукобу са другим делом политичке структуре тежећи да постигне подршку и да обезбеди хомогеност своје политичке подлоге креира стање националне егзалтације између осталог и злоупотребом средстава масовних комуникација. Тада управа служи као трансмисија лажних потреба. Уместо тежњи да се у оквиру јединствених граница образује модерна управа на бази компаративног изучавања и сазнавања културних, антрополошких, етничких, лингвистичких и техничко-технолошких, системолошких специфичности и разлика, долази се до идеје конфронтације и стварања посебних управних механизма за остваривање сопствене победе у процесу сукобљавања што смањује могућност планирања заједничког живота. У јавности се јављају и реални, стварно историјски и ирационални, привремени псеудоисториски интереси који значе пуко изражавање грегарних инстинката лажне угрожености. Уместо толеранције разлика, разумевања посебности, рационалности и ефикасности, постоји опасност за стварање управа чији ће један део снаге бити трошен на конфликте, а не на задовољавање потреба грађана.

При модернизацији управе треба уочити да наше материјалне снаге: способност за употребу нове компјутерске технологије нису неисцрпне. Постоји оптимум извршења управних активности што пре спада у област егзактне теорије и праксе управе него у област политичких натезања. Ако се одређени систем машина, одређено централизовање управних делатности јавља као јефтиније, брже и ефикасније, онда оно не мора бити рђаво само зато што је организовано у једном од центара. Уопште речено, централизација појединих управних функција не значи и њихову географску

централизацију у истом граду. Савремена средства комуникација омогућавају полицентризам: организовање више центара за обављање појединих врста управне делатности. У предстојећем периоду свака управна реорганизација мора поћи од идеје комплементарности: како се потенцијал танког интелектуалног слоја управе и релативно скромних техничких средстава за аутоматизацију може оптимално искористити на нивоу Југославије, а у корист република, покрајина и локалне управе. Нема ничег горе од изградње великих управних система, концентрације опреме и кадрова које ће бити веће од сразмерних потреба било које од република. Тада ће људи и средства надмашити своје задатке.

Улазимо у еру снажног развоја проучавања управне екологије. Ово стога што друштво у брзом развоју као што је наше још увек носи снажне печате притиска традиционалних структура и преживелих социо-економских односа локалне затворености, исључивости и монопола. Отуда дубље упоредно проучавање географије, историје, религије, и социјалне структуре сваке од република, покрајина па и уже, уколико се могу назрети контуре формираних система, једино може дати подлогу за стварање општег система југословенске управе. Само оно што је заједничко може имати услове за опстанак и развој. А с друге стране, објективно познавање услова и околности живота других води приближавању и проналажењу све више заједничког услед истоветности историјских и геополитичких услова развоја. Истовремено у Југославији су присутни веома различити нивои друштвене организације и технологије: док се извесни крајеви, тзв. неразвијена подручја често налазе у палестехничкој ери натуралне привреде и просте репродукције и док се укупно још увек налазимо у неотехничкој ери високог ступња механизације, дотле пивоталне организације у Југославији већ улазе у еру високе аутоматизације.⁽⁴⁾ Док су крајеви са заосталим начином производње држе социјалног реда, система односа који тежи да одржи постојеће стање у социјалним односима, а да промени технологију, што је, наравно, немогуће, дотле се високо развијени центри држе све више научних метода, науке као организованог знања. Готово да нема европске земље која има овакво диспаратну социјалну и технолошку ситуацију на овако малом подручју.

Данас се сукобљавамо са још једним проблемом. Недавно је француски филозоф Даниел Халеви у свом бриљантном есеју „О убрзању историје“ указао на драматичну промену у брзини којом се саме промене збивају. Нови проналасци и нови односи у техничкој, политичко-социјалној

(4) Сваки систем па и управа, тежи да смањи сопствену неодређеност што се између осталог постиже и повећањем броја информација а смањењем учешћа других чинилаца:

- а) смањењем броја елемената система са којима постоји непосредна управљачка информациона спрега.
- б) смањење броја стратума као могућних стања система
- в) Смањење броја релевантних обележја (критерија), које управљачко-информативна структура признаје појединим елементима система.
- г) Смањење броја релевантних обележја (критерија), које управљачко-информативна структура признаје појединим елементима система.
- д) Тежња да се остваре што погоднији распореди вероватноћа стања појединих елемената система и вероватноћа промена стања чинг. С. Стојановић: Карактеристике и неке законите тенденције у понашању управљачкоинформационих структура, Скупс 1969, књига I. стр. 423—424, слично, БЕК. Глушков и други.

и економској сфери настају таквим ритмом да нпр. један проналазак често не може ни стићи у фазу индустријске употребе а већ бива замењен новим савршенијим проналаском. Како је човекова способност за прилагођавање много ограниченија него „способност машине“ да буде замењена бољом машином, очевидно је да друштвени односи значајно заостају за својим техничким изворима — покретачима. Отуда у нашој земљи управа, њена организација и поступак датирају из периода кад је развој био много спорији. Данас је у управи много теже не само изабрати праву алтернативу у акцији, него уопште остварити управну акцију. Управа се суочава са драматичним захтевом за прилагођавањем променама. Отуда често постаје конфузна, одлуке се не могу спровести, настаје „културни раскорак“, па се убрзање технолошког развоја друштва блокира између осталог и спорашћу рада „извршилаца промена“ — управе. „Власт“ нема контролу над догађајима и долази до раскорака између „темпа акције“ и „темпа догађаја“.⁽⁵⁾ Због тога произилази потреба за увођењем перманентног образовања у управи, за иновацијом знања. Даље, никакве организационе промене не могу уродити плодом ако не припремимо нове радне профиле и нове професије за друкчије методе којима ћемо решавати нове проблеме. Ми не можемо унапред тачно и до краја предвидети темпо промена у друштву у целини, али можемо унапред организовати управу да те промене прати. Иначе, управи ће претити опасност да се изолује од других социјалних снага у самоуправном друштву, уместо да буде снага напретка, да се претвори у његовог дефанзивног пратиоца. Ово тражи промене и у систему високог образовања кадрова за управу.

Сваки управни систем на нивоу републике мора одговарати историјској подлози и степену технолошке еволуције републике. Трансфер једног управног система и другу републику или јединствени управни систем без прилагођавања одређеним, посебностима не могу одговарати самоуправном друштву. С друге стране, појам „неразвијено подручје“ није увек адекватан. За нека неразвијена подручја чињеница је да су развијала своју *независну* државну структуру столећима која је између осталог почивала на извесном систему норми. Друга „неразвијена подручја“ одликују се веома развијеним социјалним системима која такође постоје столећима иако у сенци других култура, такође са могућношћу предвиђања понашања. Питање је у којој мери можемо сматрати „развијеним подручјем“ један велики град (са његовом субурбаном регијом која по броју становништва надмаша број становника целог града) који претежно чине људи који сем голе радне снаге не поседују ништа. Урбанизоване норме, понашања нису стигли да прихвате: налазе се на врло ниском степену укупне политичке и културне социјализације, а изгубили су везу са селом, са „старим“ нормама понашања.⁽⁶⁾ Наме, традиционалне сеоске норме са чврстом везаношћу и строгим поштовањем одређених принципа морала разбијају се и долази се у безличну аморфну масу градског резервоара голе људске радне снаге тако карактеристич-

(5) Недостаје и снажнији и бржи развој институција које се баве научно-стручним проучавањем рада управе.

(6) У следећих десетак година ће се у градове пребацити још око 3,000.000 житеља. тиме ћемо постићи стопу од око 15—20% пољопривредног становништва што је карактеристично за средње развијене земље.

не за сваки рани индустријски развој. Старе, сеоске „патријархалне” норме су престале да важе а нове норме урбаног понашања нису створене. Таква маса веома је непогодна за управну делатност „непрегледна” је и како се овај трансфер село — град мора наставити, можда чак и убрзанијим темпом, поставља се и проблем упоредне анализе услова и околности претапања сеоског у градско становништво и усклађивања културних особина подручја са којих се долази и укупних особина градских агломерација. Овакво друштво често је у опасности од аутократије. Али ми често ствари покушавамо да решимо прописом, не улазећи како, кога и зашто пропис обухвата и које претпоставке за његово извршење треба претходно да се остваре.

Код теоријских разматрања наше управе не можемо данас увек смоћи снаге да све односе истовремено проучавамо. На пример ако изучавамо људе и персоналну структуру органа управе, онда морамо да се позабавимо биолошким и психолошким чиниоцима као и групном структуром друштва; дакле, бавићемо се социјалном психологијом управе. Посматрање управе као великог система уводи на широка врата кибернетику и информатику и различите технологије. Изучавајући управу као политички феномен, бавећи се управном политиком можемо пасти у грешку да односе власти, моћи и утицаја предимензионирамо и да заборавимо на управну ефикасност и рационалност, што је опет подлога истраживању управне технике. Најзад, наука о организацији развија се данас у великој мери у правцу техницизма, тражећи оптимални однос између машина и људи. У овом случају организација управе постаје само специфичан израз технологије. Даље, управна економика проучава цену коштања управе и проналази оптималан однос између управе и производних снага друштва. Проучавање руковођења у управи интересоваће се за хијерархију, усмеравање, координирање и проблеме личне, организационе и друштвене одговорности. Дакле, услед изванредне сложености процеса у савременој управи често можемо прибећи најједноставнијем: нормативном изучавању управе и даље посматрати управу као систем општих и појединачних правних норми и односа. Али то би било опет свођење проблема управе на само једну њихову димензију.

Отуда нова наука о управи у оквиру науке о управљању улази у своју нову развојну фазу у нашој земљи. Од дескриптивног описивања организације управе и њеног функционисања као последица механистичких теорија и схватања друштва, након продора бихевиоризма и функционализма који у највећој мери привлаче пажњу теоретичара на западу, кроз теорије о мотивацији, проучавању стварне моћи и политичких процеса, долазимо до најсавременијих теорија одлучивања. Међутим, и оне се додирују са општом теоријом самоуправљања у коју се наука о управи ујива. Најзад, сложене теорије система са својим биолошко-математичким приступима, са изучавањем организационих односа у управи као делова подсистема — обећава могућност прегледног организовања нагло растућег нивоа информисаности, знања и антиципације будућег развоја науке о управи и управе саме.

Са становишта теорије система нема пуне подударности између типа, врсте и метода самоуправљања у привреди и управи. Велики пословни систем у привреди није и велики систем у управи: његова је социјална околина ужа и његово је „тржиште“ ограниченије. Отуда да би управа била део самоуправне структуре мора развити своје специфичне методе научног истраживања при чему ће брзорастући систем информисања и стицања знања послужити њеном ефикаснијем раду.

Управа је део модерне државе и модерног самоуправног друштва. Али она није апарат који треба да региструје нечије полу-аматерске и са гледишта науке — утопијске идеје, већ треба да укаже на могуће, реалне алтернативе. Тада она постаје сарадник политике, а не њен прикривени али ефикасни господар. Јер уколико је политичко одлучивање ирационалније и уколико су друштвени заокрети грчевитији, утолико управа постаје „једини стабилни чинилац“ који нуди „ред и дисциплину“, нуди уствари аутократију, режим који гуши развој самоуправљања.

Модерна, сложена управа само је подсистем у односу на велики систем: државу. Отуда прима и ка њој емитује утицаје. Развија се по правилима нове технологије и уклапа у визију модерног самоуправног друштва. Због тога остаје да се у много већој мери него до сада посветимо научном изучавању система, веза, односа, принципа и метода, а не прагматичком и практицистичком усавршавању поступака и процедура. Само тако избећи ћемо опасности затварања у себе, смоћи снаге да се не окренемо уназад као што је то Орфеј некад, давно учинио.

Др Драгљуб Ковран

РЕЗЮМЕ

Теория систем и исследований управленческой деятельности

Изучение управления должно развиваться в направлении полидисциплинарности вместо классических дисциплин административного (управленческого) права и науки управления, понимаемых главным образом в качестве организационной техники. Должен развиваться и ряд специфических знаний и методов политической науки, экономики, социологии, социальной психологии и в особенности кибернетики с теорией систем. Затем, управление следует изучать и эмпирическим и нормативным путем, применяя соответственные методы: аналогийские и номотематские, развивающиеся на основах двух возможных управленческих технологий: вертикальной и горизонтальной.

В отличие от других государств и стран, самоуправляющееся общество должно развивать агрессивное, активное управление, у которого качество „прочности“ следует понимать как постоянное представление руководящим органам как можно большего количества информации, на основании которых принимаются те или иные решения, как постоянное увеличение числа альтернатив для выбора нужных решений и направлений развития.

Необходимо подвергнуть анализу и критике существующую систему информации в управлении Югославии: самыми частыми являются классические информации, говорящие о каждодневном функционировании,

затем — текущие информации, являющиеся сравнительно полными, но говорящие о минувших событиях в делах управления и, наконец, третья группа — кибернетические информации — гомогенные и интегрированные, изучающие подлинный образ действий и являющиеся отправным пунктом предвидения будущего образа действий, наметку развития. Но мало лишь приобрести компьютеры. Необходимо подобрать кадры, а что еще важнее, создать атмосферу для принятия модернизации и кибернетизации управления, в противном вся идея может быть скомпрометирована.

В силу этого, необходимо специально изучать биологическое управление, а также возможность исследования не только частных, но и объединяющих факторов. В условиях научно-технологической революции, значительно возрастает значение объединений, интеграции. В противном, должно ожидать значительного расхождения между „темпами действий” и „темпами событий”.

Наконец, более развитое управление влияет на уменьшение числа неимеющих нужную квалификацию работников, расширяет информационную базу для принятия решений и тем самым уменьшает арбитрность, грозит авторитарности в управлении обществом.

SUMMARY

Theory of Systems and Research of Administrative Activity

Study of administration should be directed to poly-disciplinary studies and instead of classic subjects: administrative law and management science conceived predominantly as organizational techniques, new specific knowledge and methods in political sciences, economics, sociology, social psychology and in particular cybernetics and systems theory should be developed. Furthermore, administration should be studied both empirically and through legislation by application of different methods: analogical and nomothetic developed in the sphere of two possible administrative technologies: vertically and horizontally.

Differently from other states and countries, self-managed society ought to develop an active, aggressive administration, where the quality »safety« should be understood as a permanent providing of more and more information to the decision-making bodies, on the ground of which decisions are reached, as a permanent augmentation of the number of alternatives of possible decisions or development trends.

The present system of information in the Yugoslav administration should be analyzed and critically reviewed: the most common is the classic information bearing on mere functioning, another kind is transitive information relatively complete but dealing with past events in government, while the third kind of information comprises cybernetic information: homogeneous and integrated, dealing with real behaviour and it is, the fundament for envisaging future behaviour and development decisions. But it does not suffice to purchase a computer. Staff should be provided and what is more important a climate for accepting modernization and computerization of administration created.

Therefore, administrative ecology should be particularly investigated, as well as the possibility of research of not only its peculiarities but of integrating factors too. The importance of interrelation and integration has rapidly increased in the course of the scientific and technological revolution. Otherwise a considerable discrepancy is noticeable between the »Time of Action« and »Time of Events«.

Finally, a more developed administration influences the decrease of the laic element of power, it broadens information basis of decision making and decreases arbitrary element, and threatcup authoritativeness in managing a society.

RÉSUMÉ

La théorie des systèmes et la recherche de l'activité administrative

L'étude de l'administration doit se développer dans le sens de polydiscipline; au lieu de se confiner dans les disciplines classiques: Droit administratif et Science de l'administration conçus dans la plupart des cas comme techniques d'organisation, de même toute une série de connaissances et de méthodes spécifiques doit se développer de la Science politique, de l'Economique, de la Sociologie, de la Psychologie sociale et surtout de la Cybernétique avec la théorie des systèmes. Ensuit l'administration doit être étudiée empiriquement et normativement, en ayant recours aux méthodes correspondantes: analogique et nomothétique, qui se développent sur le terrain de deux technologies administratives possibles: verticale et horizontale.

A la différence des autres Etats et pays, la société d'autogestion doit développer l'administration active, agressive, dans laquelle la qualité de »sécurité« doit être conçue en tant que prestation d'informations permanente aux corps de décision sur la base desquelles les décisions sont prises, en tant qu'accroissement constant du nombre d'alternatives des décisions possibles ou des directions du développement.

Il faut soumettre à l'analyse et à la critique le système existant des informations dans l'administration de la Yougoslavie: le plus souvent se sont des informations classiques qui se rapportent au fonctionnement tout entier, les autres sont des informations passagères qui sont relativement complètes mais qui ont trait aux événements du passé dans l'administration et le troisième groupe forment les informations cybernétiques: homogènes et intégrées, elles étudient les procédés réels et servent de base à la prévision des procédés futurs, les décisions de développement. Il ne suffit pas, de se procurer des computers. Il est nécessaire d'assurer les cadres et il est encore plus important de créer le climat qui permettra de réaliser la modernisation et la cybernétisation de l'administration, faute de qui toute l'idée peut être compromise.

C'est pourquoi il est nécessaire d'étudier spécialement l'écologie administrative, en tant que possibilité de recherches non seulement des particularités mais aussi des facteurs intégraux. Dans les conditions de la révolution scientifico-technologique l'importance augmente rapidement du rattachement, l'intégration. Par ailleurs, on peut enregistrer une grande divergence entre »le rythme de l'action« et »le rythme des événements«.

Enfin, une administration plus développée influe sur la diminution de l'élément laïque du pouvoir, elle élargit la base d'information et de cette manière diminue l'arbitraire, elle menace l'autoritarisme dans l'administration de la société.

РУСИЈА И УСТАВНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА — ДО 1839.

Интерес Русије за Србију и њен унутрашњи развој произилазио је због стратешког положаја који је имала Србија на Балкану и интереса великих сила да то веома значајно подручје потчине сфери свог утицаја. Та борба око утицаја испољавала се нарочито у односу на две велике силе — Русију и Аустрију, мада су повремено долазили до изражаја и интереси Француске и Енглеске. Међутим, Русија је имала и дубљих разлога да оствари свој утицај. Она није имала територијалних претензија у односу на Србију, али је настојала да трајније веже Србију преко новог система власти у чијем је стварању активно учествовала. У поменутом периоду, па и касније, Србија није била увек пријатан савезник у низу политичких и дипломатских акција које је преузимала Русија, зато је Србија организована под утицајем Русије, одговарала стремљењима руске дипломатије. Вероватно су и неки други разлози били присутни у опредељивању и односу словенске Русије према Србији.

Није намера аутора да у овом чланку разматра све аспекте руске политике према Србији, већ да се из низа тих односа прикаже њена улога у уставној борби која се водила у Србији са већим или мањим интензитетом до конца XIX века.

У Србији је борба за уставност имала друге облике и изражаје у односу на европске земље. Док се борба за уставност у Европи седамдесетих година осамнаестог века одвијала у настојању буржоазије да сруши феудални друштвени поредак а заједно са њим и политички систем феудалне државе, у Србији се борба за уставни поредак у првој половини деветнаестог века а посебно у држави Првог устанка одвијала у специфичним условима борбе за национално ослобођење против турске феудалне државе као и против утицаја и мешања великих сила заинтересованих за исход устанка и унутрашњу организацију државне власти. С друге стране, на унутрашњем плану, уставни развитак у Србији одвијао се у условима значајних политичких сукоба између појединих политичких група или слојева носилаца нових, палијативних или конзервативних концепта политичког уређења српске државе. Но заједничко је за све њих да су сузили оквире уставне борбе посматрајући уставно питање првенствено са аспекта односа постојећих врховних органа власти и места и улоге тих органа у постојећем политичком систему. Овако схваћена садржина уставности нашаа је свој одраз преко првих уставних пројеката и уставних

аката у држави Првог устанка а затим уставних пројеката и устава за време прве владе Милоша и Михаила Обреновића а касније и Александра Караборђевића.

Русија није остала по страни ових догађаја и њен допринос односно допринос њених представника који су се бавили Србијом и српским питањем није безначајан у оваквом схватању уставног питања. Није без значаја да се истакне да су прве идеје о организовању државне власти у држави Првог устанка потекле од Русије (оснивање Правитељствујушћег совјета после повратка проте Матије Ненадовића из Русије где је имао контакте и разговоре са руским дипломатским представницима о организовању државне власти у ослобођеној Србији) и да су прве уставне пројекте састављали војвођански Срби који су били житељи тадашње царске Русије (Грујовићев пројекат а касније и Југовићев). Не задовољавајући се посредничком улогом какву је имала у обликовању политичког уређења до 1807. године, Русија је преко својих представника Паулучија и Родофиникина директно учествовала у пројектовању будућег уређења Србије.

Први руски пројекат о уставном уређењу Србије потиче из 1807. године а познат је као Паулучијева конвенција. Конвенција у делу који се односи на политичко уређење Србије предвиђа једног „земљеуправитеља“, који би био врховни орган државне власти, и чиновнике који би били постављени у име руског цара⁽¹⁾. По причању савременика, Караборђе је осетио дух и смисао Конвенције па због тога није ставио свој печат на овај документ, што је практично значило не прихватање Конвенције. Конвенција је у нашој историографији оцењена као покушај Русије да се Србија претвори у руску губернију са руским или другим чиновницима преко којих би спроводила свој утицај⁽²⁾. Ова Конвенција, као први формални руски пројекат, заиста представља акт чији је циљ био стварање механизма државне власти који би био прилагођен политичким односима и систему власти који су постојали у Русији.

После Паулучијеве конвенције донета су два руска уставна пројекта 1807. и 1808. године и везани су за име руског изасланика Родофиникина. Родофиникин је дошао у Србију 1807. на захтев српске депутације и до 1809. боравио је у Београду као руски представник.

Родофиникинов пројекат из 1807. донет је у веома заоштреној унутрашњој ситуацији. У Србији у то време постојали су оштри политички сукоби између старешина — Караборђевих противника и његових присталица у борби око власти. Оријентација водећег старешинског слоја према уставним пројектима произилазила је из њихове концепције о систему државне власти у Србији. Пројекат из 1807. познат као „Основније правитељства сербскога“ односи се највећим делом на организацију Правитељствујушћег совјета. По овом пројекту Совјет би био састављен из три групе совјетника: у прву групу ушле би војводе које нису били чланови Совјета. Они би добили титулу „сијателни вожди“ и прво место у Совјету. Другу групу чинили би дотадашњи совјетници са титулом „превасходни сенатори“ и трећу, изабрани совјетници чији би мандат трајао три године. Прве

(1) Стојан Новаковић, Уставно питање и закони Караборђева времена, Београд, 1907, 24—25.

(2) Драгослав Јанковић, Правитељствујушћи совјет, Историјски гласник 1—2, Бгд. 1954.

две групе сенатора су доживотни чланови Совјета, с тим што би они и њихова деца били записани у сенатски протокол „да би се тако до века и они сами и њихова племена у народу знали и помињали“⁽³⁾. По овом пројекту председник Совјета је врховни вожд, но делокруг његове власти сведен је на минимум. Он је морао посебну заклетву положити да законе државне чува и испуњава као и да се стара о испуњавању одлука Совјета. Одлуке у Совјету се доносе већином гласова. Вожд има три гласа, а у случају поделе гласова „она се страна слуша гди је кнез“. Нарочито су значајни они делови пројекта који се односе на надлежност Совјета. Предвиђено је да сви приходи земље спадају у његову надлежност и да нико осим њега никаква „требовања“ ни под којим условом не може тражити од народа. Главне војводе бира Совјет; о миру и одбрани земље нико не може одлучивати без знања Совјета и ниједан члан Совјета не може бити искључен из Совјета без једногласног договора и сагласности кнеза и Совјета. Пројекат предвиђа организацију локалне управе и судства по нахијама као и стварање стајаће војске⁽⁴⁾.

У нашој историографији и Родофиникинов пројекат оцењен је као покушај пресађивања друштвених односа и политичког уређења феудалне Русије на Србију. Ова констатација, као и претходна, углавном остаје. Родофиникинов пројекат не разрешава супротности једног новог друштва које се изграђује на бази давања политичких права и слобода широким слојевима, па макар и у рудиментарном облику, већ уставно питање поставља као однос између два врховна органа власти — Караборђа и Совјета — при чему је Совјет замишљен као неки облик сталешке скупштине са наследним и изабраним сенаторима. Према томе, Родофиникинов уставни пројекат, с једне стране, уводи нове облике преживелог политичког система, а с друге, истиче законитост као основни регулатор државног и правног живота. Ове две на први поглед противуречне тенденције у основи се допуњују и једини им је циљ — ограничавање врховног војводе као централног органа власти. Уосталом то је била пракса у низу феудалних земаља (Енглеска, Угарска и др.) у којима аристократија, ограничава апсолутизам средњовековних владара политичким актима који су претходили првим буржоаским уставима. Родофиникиново схватање о изградњи српског апарата државне власти објективно није одговарала унутрашњим приликама у Србији, јер су са националним ослобођењем раскинута феудални односи, нити времену у којем се стварала и изграђивала српска држава.

Други Родофиникинов уставни пројекат о уређењу Србије настао је 1808. године. Пројекат је прављен после Ерфуртске конвенције (12. X 1808. године) по којој је Русија требало да добије Влашку и Молдавију и покровитељство над Србијом која би и даље остала у склопу турске царевине. Статус Србије према овој Конвенцији би се изменио у односу на Порту и Русију, па је у том смислу тадашњи руски министар иностраних дела тражио од Родофиникина да направи нови уставни пројекат за Србију. Овај пројекат се разликује од првог Родофиникиновог пројекта. На пример, положај Совјета по овом пројекту је другачији. Док је Совјет по устав-

(3) Балтазар Богшић, Разбор сочинени Н. А. Поповз, Русија и Србија, 1872, 419.

(4) Исто, 120—121.

ном пројекту из 1807. најзначајнији врховни орган власти, по новом пројекту он је подређен руским чиновницима — заштитницима руске политике. Родофиникин је предвидео да у Совјету заседа један руски конзул који би Караборђа могао „уздржати“ од поступака супротних Русији. (Очигледно да овај пројекат има доста заједничких елемената са Паулуџијевом конвенцијом). Из читавог текста пројекта као и примедби које је дао Прозоровски на пројекат, произилази да није реч више о ограничењу Караборђеве власти преко Совјета у интересу старешина, већ о ограничавању и онемогућавању оних Караборђевих делатности које су супротне руским интересима. И овим пројектом предвиђено је увођење руских закона⁽⁵⁾. Пројектом из 1808. Србија би добила пуну аутономију а веза са Портом изражавала се преко признавања њене врховне власти. Остварење овог пројекта није спроведено, не само због тога што није дошло до реализације Erfуртске конвенције односно делова који су се односили на Србију, већ много више што и овај пројекат не полази од реалне процене политичке ситуације у Србији и перспективе развоја српске државе и друштва. Треба истаћи и чињеницу да војна и политичка ситуација у Србији у периоду од 1807—1809. године није ишла на руку руским плановима. Устаници су захваљујући успешним војним операцијама ослободили велики део територије на којој је организована нова власт. Осим тога, код многих српских старешина била је присутна идеја велике независне Србије у којој би се нашле и друге српске земље. У том правцу делала је српска депутација крајем 1808. године у разговорима које је водила са кнезом Прозоровским⁽⁶⁾. Са Родофиникиновим пројектима се углавном завршава директан утицај Русије на изградњу система власти у држави Првог српског устанка преко формалних уставних пројеката.

Родофиникинова политичка активност у Србији имала је утицаја на Караборђа и његове присталице да убрзају доношење нових уставних аката који би онемогућили примену руских пројеката. У два маха 1808. и 1811. донета су два уставна акта о унутрашњем уређењу Србије. Садржина тих аката се у великој мери разликује од руских пројеката, јер су им и полазне тачке различите. Оба српска пројекта предвиђају чврсто организовану државу са наглашеном улогом монарха као органа власти, што је Србији у периоду од 1804—1813. далеко више одговарало у односу на уређење које су Руси преко својих пројеката нудили Србији. Пропашћу државе Првог устанка прекинута је за извесно време могућност самосталног унутрашњег уређења Србије, али је идеја уставности присутна мада се изражавала и на други начин у већ знатно промењеним унутрашњим политичким односима и међународним околностима.

У периоду од 1815—1830. године Србија је своје унутрашње уређење изграђивала водећи истовремено упорну политичку борбу са Портом за добијање што ширих самоуправних права, тражећи истовремено подршку великих сила — Русије и Аустрије које ни у овом периоду, нарочито Русија, нису остале по страни, већ су утицале више или мање на политичку ситуацију и односе Србије према Порти. Према томе, све до 1830. годи-

(5) Исто, 181—184.

(6) Васа Чубриловић, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Бгд 1956, 88.

не када је Србија добила аутономију и статус вазалне државе у склопу турске царевине, она је свој политички систем изграђивала имајући у виду одредбе међународноправних уговора који су почивали на VIII тачки Букурешког уговора. У периоду од 1815—1830. нема формалних уставних пројеката, међутим, има неколико српских молби упућених Порти које садрже српске захтеве о унутрашњем уређењу Србије. Нарочито је значајна молба из 1820. године у којој су изнети српски захтеви о унутрашњем уређењу. Неки историчари с правом називају српске захтеве из 1820. уставним нацртом или пројектом⁽⁷⁾. Руска дипломатија ни овом приликом није остала по страни приликом коначног обликовања српских захтева на бази захтева из 1820. године. У српској историографији је још увек спорно питање у којој мери су руски представници директно учествовали у састављању српских захтева који су предати Порти. Међутим, неспорна је чињеница да су они преко свог представника у Цариграду, Строганова, врло активно учествовали у свим разговорима које је српска депутација водила са Портиним функционерима. Постоји неколико варијанти захтева из 1820. године. Међутим, неколико основних захтева ушло је у коначни текст молбе која је упућена Порти. Захтеви из 1820. године изражавали су постојеће ставове о унутрашњем уређењу Србије у оквиру турске царевине. У том правцу значајне су тачке које се односе на систем власти и друштвене односе, јер у великој мери оживљавају неке идеје које су руски представници већ раније презентирали у држави првог српског устанка преко поменутих уставних пројеката. У поглављу молбе или пројекта из 1820. који се односи на систем власти, предвиђени су следећи врховни органи власти: наследни кнез (из породице Обреновића) и Совјет са веома значајним функцијама власти. Совјет би био састављен од доживотних сенатора (сличну идеју као што је већ речено имао је и Родофиникин) који су могли бити уклоњени са положаја, по пресуди или кад дају оставке. Ингеренција кнеза у погледу састава Совјета и одлука које би доносио била је минимална. Кнез је само формално потврђивао његове одлуке. Значајне су тачке о увођењу сталежа. Предвиђена је подела српског становиштва на: свештенство, племство, чиновнике, трговце и земљораднике. Поменути категоријама би се судило по општим законима и по законима сталежа којим припадају. Такође је кнез у договору са Совјетом могао даривати чиновне и степене заслужним људима. Порта је одбила поменуте српске захтеве, јер бе њиховом реализацијом Србија фактички постала вазална држава, што она у том тренутку није желела да прихвати. У крајњој линији, Порту није много интересовало како ће се Србија организовати тј. да ли ће се Србија преко рестаурације преживелих друштвених односа развијати као полуфеудална земља, на што је садржина захтева из 1820. године указивала, или ће се кроз промену постојећих друштвених односа и механизма државне власти развијати као модерна држава. Она је, пре свега, била заинтересована да што чвршће и дуже веже Србију за себе и са тог аспекта је одређивала свој став према постојећем унутрашњем уређењу а посебно према тадашњим врховним органима

(7) Јаша Продановић, Уставне борбе у Србији, Бгд. Михаило Гавриловић, Милош Обреновић.

власти. Међутим, у пракси ова два питања се нису могла одвојити јер су условљена и тесно повезана.

Пројекат из 1820. године као документ уставног карактера има велики значај јер је представљао основу за будуће српске захтеве као и за активност руске дипломатије на реализацији самоуправних права предвиђених Акерманском конвенцијом и Једренским уговором.

Хатишерифима 1829, 1830. и 1833. године отворено је ново раздобље за унутрашњи развој Србије, јер је поменути хатишерифима, као што је познато, Србија добила статус аутономне вазалне државе у склопу турске царевине. У коначном формулисању садржине поменути хатишерифа, руски дипломатски представници имали су веома велики утицај. Хатишерифи нису у формалном смислу уставни акти већ интерни акти између Порте и Србије, али, фактички, они имају све елементе уставних аката, јер многе њихове одредбе регулишу унутрашње уређење Србије. Руски утицај на формулисање коначног текста ових докумената остварио се преко руског изасланика на Порти Рибопјера, који је имао честе контакте са српском депутацијом која је преговарала са Портом, а који је истовремено у својству званичног руског представника контактирао и са Портиним високим чиновницима задуженим за српско питање.

Упоређујући одредбе ових аката а посебно хатишерифа из 1830. године са ранијим документима, нарочито са захтевима из 1820, могу се приметити извесне сличности и разлике које су произлазиле из дотадашњег развоја српске државе. Чињеница да су хатишерифом од 1830. укинута феудални друштвено-економски односи утицала је да су изостале одредбе о подели српског становништва на сталеже. Међутим, битнијих промена није било у организовању и функционисању централних органа власти, мада су одредбе хатишерифа које су се односиле на ово питање довољно прецизне и недоречене. На пример, одредбе о Совјету у молби од 1820. су знатно прецизније формулисане, а и однос кнеза и Совјета био је јасније одређен. Совјет би и по једном и по другом акту био и даље састављен од непокретних совјетника. Чл. 15. хатишерифа из 1830. предвиђа да „докле год чланови Совјета о којима је речено не упадну у тежу какву кривицу или против моје високе Порте, или против закона и уређења земаљских, онда не могу се без причине ни сабити ни удаљити од звања своји“⁽⁸⁾. Одредба овакве садржине, као што је познато, пружала је широке могућности Порти да се меша у унутрашње послове Србије. У хатишерифу од 1830. године није прецизније одређен ни положај кнеза. Поред титуле наследног кнеза која је предвиђена и пројектом из 1820. године, кнезу је дато „правленије унутрашњи дела земље кои приведеније у дрјство извршиват ће се у договору са скупштином састављеном из поглавара земље“⁽⁹⁾.

Одредбе хатишерифа о врховним органима државне власти одговарале су и Порти и Русији. Првој због тога, јер се отварала могућност арбитража у политичким сукобима који су са свом жестином избили управо после добијања статуса вазалне државе. Русија је пак, у одредбама које су се односиле на положај кнеза и Совјета могла да види продуже-

(8) Душан Матић, Јавно право књажевства Србије, Бгд. 1351, 33—41.

(9) Исто, 33—41.

так остварења својих идеја о унутрашњем уређењу Србије. Међутим, концепт унутрашњег уређења који је нудила полуфеудална Русија није одговарао ни тада ни касније, јер и поред чињенице да је Србија била недовољно развијена земља, она није остала затворено подручје за многе напредне политичке идеје и догађаје који су се догађали у Европи.

Хатишерифима је завршен један период у историјском развоју Србије у којем се водила борба за остварење самоуправних права од Порте, на бази међународних уговора који су та самоуправна права потврђивали, али је борба за остварење тих права имала обележје политичке борбе око будућег уређења Србије.

Од 1830—1835. гј. до Сретењског устава, Русија углавном није учествовала у догађајима око доношења устава. Сачувано је неколико пројеката⁽¹⁰⁾ који су претходили Сретењском уставу. Њихови аутори су били или познати законописци тога времена — углавном Срби из Војводине, или странци који су по Милошевом налогу састављали пројекте устава, но и једни и други су у тим пројектима уносили и своја размишљања и ставове, који често нису имали подлогу у дотадашњем политичком и економском развоју Србије, а каткада су одступали и од кнежевих упутстава. У поменутом периоду, Русија није имала ни основа да се на било који начин меша у унутрашње уређење Србије јер је то право Србија добила на основу поменутих хатишерифа. Она је, као што је већ речено, у периоду од 1815—1830. своју интервенцију базирала на реализацији међународноправних уговора који су се односили на Србију, но када је дошло до реализације тих уговора, Русија је за извесно време остала по страни, да би поново поводом Устава 1835. и тзв. Турског Устава 1838. „дала свој допринос” уставном развоју Србије који је праћен великим политичким конфликтима и сукобима.

Укидањем Сретењског устава пре него је такорећи ступио на снагу, настаје период веома интензивне борбе за уставни поредак, који се завршава Милошевом абдикацијом 1839. године. У овом релативно кратком временском интервалу од 1835—1838. године када је донет и други српски устав било је много политичких сукоба, а опозиција према Милошу која је стекла значајно преимућство Сретењским уставом, организовано је наступала гражећи устав који би дефинитивно ограничио власт кнеза а у први план ставио Совјет као противтежу свим другим централним органима власти.

Рад на другом српском уставу отпочео је још 1835. године, одмах после укидања Сретењског устава уз велики утицај и притисак руске а докле и енглеске дипломатије.

Руски изасланик барон Рикман одмах по свом доласку у Србију 1835, активно је учествовао у свим догађајима око доношења устава. Непосредно пре Рикмановог доласка у Србију формирана је Уставна комисија у саставу: Адам Петронијевић, Јокса Миросављевић, Алекса Симић, Борбе Протић, Јаков Живановић и секретар Стеван Радичевић, која је направила пројекат устава. Међутим, пројекат није разматран јер се чекао долазак руског конзула Рикмана па да се заједно са њим утврди основа за

(10) АСРС, Збирка Митс Петровића, 2112/1831 и Фонд Илије Гарашанина, бр. 5.

нови српски устав. Барон Рикман је био против свих оних одредаба Срењског устава и новог пројекта устава које су истицале државност Србије. Он се залагао да се одржи постојећи систем власти предвиђен хатишерифом 1830. године⁽¹¹⁾. На крају је ипак састављен нови пројекат који је у седам глава обухватио следећу материју: опредељење Србије; знаци Србије; владалац Србије; унутрашња управа „Део први — Совјет законодавно тело, Део други — Совјет законодавно извршно тело, подељено на дирекције под којима стоје одговорне власти политичке, економске, судске, школске, како окружне тако и среске по степенима“; општа права личности и сопствености; црква и глава седма Народна скупштина⁽¹²⁾. На овом пројекту су радили Живановић и Паун Јанковић а главу о Скупштини саставио је Давидовић. Рикман није био задовољан ни овим пројектом, но он га је ипак послао у Русију на разматрање. Са овим је била завршена његова мисија, након чега је напустио Србију да би крајем 1836. поново послао писмена упутства преко Михаила Германа. Упутства је требало да представљају базу за нови српски устав, а истовремено су представљала и критику Живановићевог пројекта. По упутству, први део уставног пројекта — политички — требало је изоставити а у другом — административном делу — требало је у пет глава обухватити проблематику о Совјету, унутрашњој управи, финансијама, правосудју, положају цркве и просвете⁽¹³⁾. Кнезу није одговарао Рикманов пројекат, јер није обухватио многе одредбе које су наглашавале државност Србије а унете су одредбе које су предвиђале ограничење Милошеве власти. У међувремену дошло је и до нових пројеката који је требало да представљају основу за нове уставне пројекте. Као што је познато, енглески конзул Хоџес својим предлозима о уставном уређењу Србије настојао је да парализује рад опозиције која се ослањала на руску подршку у спровођењу својих планова. Основне тачке Хоџесовог пројекта биле су: укидање кудука, право приватне својине, слободна трговина, укидање тортуре. Врховни органи власти по овом пројекту били би: кнез, Скупштина и Совјет. По Хоџесовој замисли Совјет би био потчињен кнезу. Састављен би био од већег броја чланова које би Милош по свом нахођењу постављао. На овај начин би се реализовале одредбе Хатишерифа, а утицај кнеза на државне послове не би се смањио. До потпуне реализације овог пројекта није дошло, али су све тачке, изузев оних које су се односиле на Скупштину и Совјет, нашле места у Милошевом Указу из 1837. године.

Опозиција је такође била веома активна. Она је преко руских дипломатских представника настојала да реализује одредбе хатишерифа о Државном совјету па је и мисија руског представника кнеза Долгоруког била усмерена у том правцу. Долгоруки је по доласку у Србију октобра 1837. настојао да у будући српски устав обавезно уђе одредбе о Совјету. Совјет би био састављен од најистакнутијих представника округа са значајним функцијама власти. Кнез би по овом пројекту био само извршни орган власти. Кнез Долгоруки није дуго боравио у Србији, па је после његовог одласка поново изабрана комисија у саставу: Тома Хербез, Цвето

(11) Нил Попов, Србија и Русија, Бгд. 1870, 298—299.

(12) Исто, 302.

(13) Исто, 317.

Рајовић, Стеван Радичевић и Јаков Живановић да изради пројекат устава. Међутим и у овој комисији основно и спорно питање било је какво ће место и улогу имати Совјет у новој организацији државне власти. У два маха је прављен посебан пројекат о Совјету а фебруара 1838. године поново је формирана комисија да изради нови пројекат устава, но ни тај се пројекат није допао кнезу па је средином фебруара 1838. састављена велика уставотворна комисија у саставу: Јеврем Обреновић, Матија Ненадовић, Лазар Теодоровић, Цвето Рајовић, Стеван Радичевић, Јаков Живановић, В. Лазаревић и Јован Хаџић. У комисији су постојале две струје; једна, на челу са Живановићем, залагала се за Милошеву концепцију политичке власти у Србији и друга, на челу са Хаџићем, имала је другачији концепт организације државне власти. Русија је и овог пута учествовала у састављању новог уставног пројекта преко свога изасланика Вапченка. Он је фебруара 1838. дошао у Србију и одмах је направио притисак на кнеза да се оконча рад на уставу⁽¹⁴⁾. Кнез је након тога пристао да се Хаџићев пројекат устава узме као основа за нови устав, иако су многе одредбе овог пројекта биле неприхватљиве за кнеза. Уставобранитељској опозиционој групи у великој мери одговарао је Хаџићев пројекат устава, иако ни она у потпуности није била задовољна концептом политичког уређења који је Хаџић нудио. Уставна материја у Хаџићевом пројекту распоређена је у десет глава. Врховни органи власти јесу: кнез, Совјет и Скупштина. У глави II овог пројекта одређен је положај кнеза. Значајно је истаћи да се у овој глави ништа не говори о функцијама власти које би кнез имао. Одредбе које се односе на положај кнеза углавном предвиђају услове доласка и одласка са кнежевског престола. Међутим, одредбе у глави III о Совјету много су одређеније у предвиђању функција власти које би Совјет добио. „Под врховном управом и надзором кнежевим Државни совет управља земљом и народом у свим гранама државних послова... Одлука Совета у пословима за које је он надлежан извршне су... Законодавне одлуке Совета зависе од кнежева одобрења. Ако то одобрење не би било дато после две представке, ове одлуке износе се пред Народну скупштину на разматрање и дефинитивно решење“⁽¹⁵⁾. По нацрту није одређен број совјетника већ је предвиђена сталност совјетника који не могу бити збачени „сем ако учине неки тежак преступ против Порте или против закона и устава“. Положај Скупштине одређен је главом IV овог пројекта. Скупштина није замишљена као народно представничко тело. Састављена је од титуларних представника и изабраних лица. Скупштина такође није добила неке значајније функције власти. Она је одређивала и разрезивала порез. Одређивала цивилну листу кнезу и породици; вршила избор депутација; одлучивала о приходима и расходима и др. Но најважнија одредба о Скупштини свакако је била она која је предвиђала да Скупштина прима или одбацује законске предлоге Државног совјета којима је кнез одбио потврду. Овом одредбом Скупштина би добила истакнуто место у законодавству. У ствари она је требало да буде арбитар у законодавству између кнеза и Државног совјета⁽¹⁶⁾. Одредбе о врховним органи-

(14) Исто, 350—360.

(15) Ј. Продановић, сп. дело 73.

(16) Слободан Јовановић, Живот и рад Др-а Јована Хаџића-Светића, Нови Сад, 1899, 31.

ма власти, по Хаџићевом пројекту устава, разликују се од одредаба Сретењског устава, но, и у овом пројекту дата је предност Државном совјету у односу на кнеза и Скупштину. Сл. Јовановић, међутим, сматра да је Хаџићевим пројектом успостављена равнотежа између кнеза и Совјета⁽¹⁷⁾. Значајна је и глава IX Хаџићевог пројекта формулисана као „Гарантије нарочитих права становника”. У овој глави поновљене су многе одредбе XI главе Сретењског устава о „Општенародним правима Србина”. Уосталом, Хаџић је изричито и навео да је за основу свога пројекта, поред осталих пројеката, имао и Сретењски устав. Но, основна начела Хаџићевог пројекта разликују се од начела Сретењског устава. Док је у Сретењском уставу углавном заступљено начело поделе власти, овде није учињено. На пример, судска власт није била одвојена од управне. Хаџић је ово тумачио „ниским ступњем културе, недостатком способних људи и уштедом трошкова”.⁽¹⁸⁾

У припремама око доношења устава, Порта такође није остала по страни. Руска и енглеска дипломатија, уставобранитељска опозиција као и Милошеви приврженици сматрали су да преко Порте могу вршити одређени утицај и добити устав који би одговарао њиховим тежњама и циљевима. Милош је поводом Портиног позива да се пошаље српска депутација у Цариград ради коначног утврђивања текста устава рекао Лазару Теодоровићу: „Е мој Лазо, устав не може да се изради овде него у Цариграду, тим боље, тамо су кошеви, тамо је и ветар па нека се тамо и млати и веје”⁽¹⁹⁾. После Портиног позива формирана је и депутација у саставу: Аврам Петронијевић, Јаков Живановић и Јованча Спасић која је у Цариграду учествовала у састављању текста устава са Портмом. Међутим, међу њима није било пуне сагласности. Петронијевић се залагао за оне одредбе устава из претходних пројеката које су ограничавале кнежеву врховну власт, при чему ни њему ни уставобранитељској групи којој је припадао нису била јасна многа питања о функционисању те власти после доношења устава. У том смислу он је нешто касније писао Константину Николајевићу: „Какви смо сви овде били у оно време кад је устав дошао и то због оне претераности бившег Кнеза у владању своме апсолутноме, па кад су се устројенија администрације правила, нико од нас није мислио и сматрао на будућност, већ сваки је допуштао да се све оно ради и устројава што би књажевску власт што више могло ограничити”⁽²⁰⁾.

Политичка клима која је створена у Цариграду око устава одржавала се у Србији. Милош је био незадовољан радом депутације и све већим мешањем и утицајем руских представника на формулисање текста устава. Милош је наложио депутацији да се мора придржавати његових упутстава у коначној редакцији текста устава, иначе неће прихватити промењену садржину устава. Упозорење које је дато депутацији у ствари је алузија на велики утицај руског посланика у Цариграду Бутењева на де-

(17) Исто, 98, примедба 1.

(18) Ј. Продановић, сп. дело 78.

(19) Н. Попов, сп. дело 363.

(20) АСРС, ЗМП, 2320/1835.

финитивно формулисање текста устава⁽²¹⁾. Куниберт наводи да је Бутењев у споразуму са Петронијевићем поднео султану нови пројекат устава који се разликовао од званичног који је био основа за вишемесечну дискусију са највишим Портиним чиновницима који су учествовали у формулисању текста устава. Петронијевић је имао веома значајну улогу у свим радњама око доношења новог устава, што се да закључити и из напред помнутог писма Константину Николајевићу. Када се депутација упознала са новим текстом пројекта — будућим Уставом из 1838. године, она је ставила веома значајне примедбе. Најзначајније су биле оне које су се односиле на статус Србије и њен положај према Порти и положај кнеза и Совјета. Депутација је сматрала да је положај Србије и однос према Порти одређен постојећим хатишерифима па да није потребно да се поново регулише уставом. Кнез Милош је такође био категоричан у захтеву да се ништа не мења у тексту устава који је депутација званично поднела Порти. Милош је инсистирао између осталог да се у текст устава не уноси члан хатишерифа о непокретности чланова Совјета јер је „противан части и достојанству кнежевом, свима чиновницима и народу а осим тога отвара путеве упливу сваке стране силе и свакојаким интригама, које лако могу пореметити мир у Србији⁽²²⁾. У противном уколико Порта не би прихватила ове сугестије депутација би се морала вратити у Београд. Учешће Петронијевића у српској депутацији као што је већ истакнуто одвијало се по дуплом колосеку. Званично он је прихватао упутства и био сагласан са осталим члановима депутације но истовремено је био повезан са руским представником и са истакнутим Портиним функционерима чији је утицај био одлучујући приликом састављања коначног текста устава⁽²³⁾.

Нови текст устава као што је познато састављен је концем 1838. године а објављен је у виду султанског хатишерифа децембра 1838. године. Основа за Устав од 1838. је, по нашем мишљењу, донекле измењен Хатићев пројекат устава, хатишериф од 1830. године као и нека поглавља Срећанског устава. Уколико је постојао посебан пројекат устава руског представника Бутењева, како тврди Куниберт, он је сигурно имао у виду одредбе претходних пројеката који су ограничавали кнежеву власт, а нарочито одредбе из хатишерифа о Совјету. Одредбе о Совјету у хатишерифу пружале су могућност руском представнику да се легално залаже за једну концепцију система власти у Србији која је постојала у држави првог устанка и која је континуирано заступана са већим или мањим одступањима неколико деценија тј. све до средине XIX века. Нисмо склони, иако није без значаја, да руску политику и њен однос према Србији одређујемо на основу моменталних односа и догађаја. Сл. Јовановић, на пример, сматра да је Русија почела губити веру у кнеза зато што је 1830. без њене помоћи добио од Порте берат о наследном кнежевском достојанству и

(21) Бартоломео Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, 1804—1850, Бгд. 1901, 687; Н. Попов, сп. дело 373.

(22) Нил Попов, сп. дело 384.

(23) Јован Хатић, Огледало Србско, св. 9, 257—267.

што је преко енглеског конзула Хоџеса настојао да се „извуче испод руског покровитељства” и стави под заштиту великих сила⁽²⁴⁾.

Врховни органи власти по уставу од 1838. године јесу кнез, Совет (Совјет) и влада од три министра. Кнежева власт по овом уставу је знатно ограничена. И претходни пројекти устава ограничавали су кнежеву власт, међутим, сада је он потчињен само Совјету, јер члан 11. предвиђа да „никаква уредба неће моћи бити примљена и никакав налог неће моћи бити сабран, без да би он најпре и претходитељно од Совјета одобрен и примљен био”⁽²⁵⁾. Ако се томе дода и члан 17. Устава о сталности и непокретности совјетника, стиче се права слика о односу кнеза и Совјета. У ствари, ове две одредбе устава парализују низ функција власти које је кнез имао. Кнез је, истина, као извршни орган власти по уставу добио значајне компетенције: право да поставља совјетнике, владу, чиновнике, затим врховно заповедништво над војском, право да издаје наредбе и упутства чиновницима и да извршава законе и уредбе. У судству је имао право помиловања и ублажавања казне.

Совјет је по уставу законодавни орган власти. Међутим, он се меша истовремено у извршну власт. На основу члана 11. овлашћен је да одређује плате чиновницима и уводи нова звања, да одређује надлежност владе и врши контролу њеног рада. Он је добио право доношења буџета, што је раније било у надлежности Скупштине и др.

Влада од три министра (унутрашњих послова, финансија и правде) је извршни орган власти; поставља је кнез, међутим, као што је већ истакнуто, она се налази под контролом Совјета, иако су формално министарства самостална у оквиру својих ресора. У систему власти које је предвидео Устав од 1838. значајне су одредбе о чиновницима и судству као и одредбе о политичким правима и слободама грађана.

Упоређујући Хаџићев пројекат устава са уставом од 1838. могу се уочити значајне разлике у тексту оба документа. Мислим да је са правом Сл. Јовановић истакао да су најважније одредбе устава од 1838. године одговарале идејама уставобранитеља и биле њихово дело а не Хаџићево⁽²⁶⁾, иако Живановић, један од писаца Устава од 1838, тврди да је све „противуставне одредбе” унео у устав Хаџић⁽²⁷⁾. Хаџић такође наводи да многе одредбе из његовог пројекта нису узете а и оне које су узете добиле су други смисао⁽²⁸⁾: Преко анализе садржине одредаба и форме оба уставна текста може се закључити да Хаџићев пројекат третира Србију као самосталну државну заједницу везану за Порту само преко личности владара, док Устав од 1838. пре личи на хатишшериф којим Порта одређује статус Србији као аутономној покрајини. Према томе и по форми самог текста устава а и по садржини многих одредаба овај устав је био корак назад у односу на устав од 1835. и уставне пројекте који су му претходили.

(24) Сл. Јовановић, сп. дело, 30.

(25) Зборник закона и уредба, Бгд. 1840.

(26) Сл. Јовановић, Наше уставно питање у XIX веку, Бгд. 26.

(27) АСРС, ЗМП, 2320/1835.

(28) Ј. Хаџић, сп. дело, св. VI.

Устав од 1838. ни по принципима који су унети не представља модеран буржоаски устав. Запажа се да није извршена стриктна подела власти па у том смислу ни разграничење између законодавне и извршне власти. Међутим, судска власт је одвојена од законодавне и извршне. Принцип поделе власти није био непознат Хашићу јер је у то време у Европи овај принцип примењиван у великом броју земаља. Но Милошевој опозицији — уставобранитељима, такав систем власти није одговарао јер би оставио неокрњену извршну власт кнезу. Треба истаћи да у једном примитивном државном механизму какав је био у Србији у то време и доста дуго после доношења Устава од 1838. године, извршна функција власти је била једна од најважнијих у систему државне власти. Уставобранитељској опозицији било је важније да ограничи кнежеву извршну власт него законодавну. План уставобранитеља „није био да кнеза Совјетом ограниче, него је био да га Совјетом замене... Они нису били из начела противни неограниченој власти; они су само ишли на то да је с једног човека пренесу на једно тело — с једног човека с којим су стајали у непријатељству на једно тело у коме би они сами заседавали”⁽²⁹⁾. Предвиђено устројство власти по Уставу од 1838. године није отварало перспективу даљег развоја демократских институција у Србији. На пример, Скупштина у Србији у претходном периоду све више је добијала карактер представничког органа са изабраним представницима; њеним елиминисањем из устава онемогућен је за дужи временски период развој ове институције, а у крајњој линији и развој парламентаризма у Србији. И поред овакве оцене устава од 1838. године треба истаћи да се у њему налазе и неке напредне одредбе које су углавном, биле у претходним пројектима. То су, пре свега, одредбе о политичким правима и слободама, одредбе о судству, о укидању феудалних односа и др. Из свега што је речено и оцена које су већ дате о Уставу од 1838. године може се закључити да је овај устав успорио бржи развој политичког система у Србији управо у оно време када се у многим европским земљама изграђивао класичан буржоаски политички систем. Устав од 1838. такође представља, с једне стране, комбинацију преживелих политичких идеја чији су носиоци представници једне још увек полуфеудалне земље, каква је била Русија у то време. Чињеница да су феудални друштвеноекономски односи укинуги у Русији 1861. године са укидањем кметства говори сама по себи, тј. да руски представници, творци уставних пројеката нису могли креирати политичке документе који би предвиђали организацију модерне буржоаске власти. С друге стране, други партнер — Отоманска Порта која је била једна од најконзервативнијих држава тадашње Европе није могла да прихвати за Србију која је била још увек у склопу њеног царства, ново уређење и нове политичке идеје које није ни сама имала. Уставобранитељска опозиција састављена највећим делом од богатих старешина — тадашњих политичких првака у основи је била конзервативна јер је целокупну политичку борбу око доношења устава сводила на преузимање власти преко органичења власти кнеза до његове фактичке елиминације, мада су формално били за постојање

(29) Сл. Јовановић, Живот и рад др. Јована Хашића—Светића, 39.

кнеза као органа власти. На овај начин, уставобранитељи, па и кнез Милош сужавали су политички простор, и уставно питање сводили као и старешине у првом устанку на однос између кнеза и Совјета. Нема сумње да је дотадашњи политички и економски развој Србије ишао на руку таквим схватањима уставобранитељске опозиције. Међутим, као што је већ речено, у уставу су нашли места неки нови принципи и идеје чији су носиоци углавном били образовани људи из Војводине који су више пута преко уставних пројеката а посебно преко Устава 1835. и 1838. године истакли нова начела и нове идеје дотада непознате у Србији, али које су могле бити прихваћене, јер су у Србији, у то време, били укинута феудални односи. Истакнути принципи отварали су перспективу демократског развоја Србије у којима би законитост, једнакост грађана пред законом и уставност била супротстављена постојећим злоупотребама, сталешкој неједнакости и самовољи органа власти.

Др Љубица Кандић

РЕЗИЈОМЕ

Россия и конституционное развитие Сербии в первой половине XIX века до 1839 года

В первой половине XIX века русское влияние постоянно чувствовалось в Сербии и сказывалось во многих проявлениях внутренней и внешней политики. Свое влияние на внутреннее, а также на конституционное развитие Сербии Россия осуществляла главным образом с помощью формальных проектов конституций, вырабатываемых ее дипломатическими представителями, а также с помощью проектов конституций, которые преимущественно составляли образованные сербы из Воеводины или сербские вожди. На их содержании также более или менее сказывалось влияние России.

В указанных проектах конституций Россия проводила свое понимание конституционных вопросов, сводя их главным образом на вопросы отношений между существующими верховными органами власти, а также на место и роль этих органов в существующей политической системе Сербии.

Понимаемое в таком разрезе содержание основных законов нашло свое выражение и в первых проектах конституций и конституциях в государстве Первого сербского восстания, а в дальнейшем и в проектах конституций первых правительств князей Милоша и Михаила Обреновичей. Тем самым были ограничены значение и сфера действия данного вопроса как раз в то время, когда во многих европейских странах создавалась классическая буржуазная политическая система и когда в этих государствах борьба за конституционные права имела другие формы и выражения.

Несомненно, полуфеодалная Россия в указанном периоде не могла явиться создателем современных политических документов и не могла провозглашать устройство и политические принципы, не имея их сама.

Подобная позиция, занятая Россией, отвечала взглядам вождей Первого восстания, а позже и оппозиционных „защитников конституции”, также сводивших вопросы конституции к вопросам взаимоотношений между верховными органами власти — князем и Советом.

SUMMARY

Russian and Constitutional Development of Serbia in the First Half of the XIXth Century Until 1839

In the first half of the XIXth century Russian influence was continually present in Serbia and manifested itself in many forms of internal and foreign policy. Russia influenced the internal development, i.e. constitutional development of Serbia, primarily through formal constitutional projects and through constitutional projects made directly by Serb scholars from Voivodina, or Serbian leaders, having a greater or smaller influence on their contents.

Russia exposed in the said constitutional projects its concepts of the constitutional matter, reducing it mainly to the issue of relations among the existing supreme organs of power, and of place and role of these organs in the political system of Serbia of that time.

This concept of constitutional matter was reflected in the first constitutional projects and constitutions in the state established after the First Insurrection, and then in the constitutional projects and constitutions of the first reigns of Miloš and Mihailo Obrenović. In this way the scope and significance of this matter was narrowed, just at the time when in many European countries the classic bourgeois political system was being established, where struggle for constitutionality had different forms and manifestations.

It is evident that semi-feudal Russia could not be, in the mentioned period, the mentor of modern political documents, and consequently could not proclaim the system and political principles it did not possess itself.

Such an attitude of Russia suited the concepts of the First Insurrection leaders and later the pro-constitutional opposition, who also reduced the constitutional problem to the question of relations among the supreme organs of power — the prince and the Council.

RÉSUMÉ

La Russie et le développement constitutionnel de la Serbie dans la première moitié du XIXe siècle jusque en 1839

Dans la première moitié du XIXe siècle l'influence russe se faisait sentir continuellement en Serbie et elle se manifestait sous de nombreux aspects dans la politique intérieure et la politique extérieure. La Russie réalisait son influence sur le développement intérieur c'est-à-dire sur le développement constitutionnel, en premier lieu par les projets constitutionnels formels qui étaient rédigés par leurs représentants diplomatiques et par les projets constitutionnels qui étaient généralement rédigés par les Serbes instruits originaires de la Voïvodine ou par les chefs serbes, d'autre part sur leur contenu la Russie avait aussi exercé plus ou moins son influence.

Dans les projets constitutionnels mentionnés la Russie avait exposé ses conceptions sur la question constitutionnelle, en réduisant la question constitutionnelle surtout à la question des rapports existants entre les organes supérieurs du pouvoir et la place et le rôle de ces organes dans la système politique existant de la Serbie.

La constitutionnalité ainsi conçue se reflétait dans les premiers projets constitutionnels et les constitutions du premier règne de Miloš i Mihailo Obrenović. De cette manière a été restreinte la portée et l'importance de cette question, justement dans une époque quand dans de nombreux Etats européens on édifiait le système politique bourgeois classique, où la lutte pour la constitutionnalité avait d'autres formes et d'autres expressions.

Il est évident que la Russie féodale de cette époque ne pouvait pas être l'auteur de documents politiques modernes, en conséquence elle ne pouvait pas proclamer l'organisation et les principes politiques qu'elle n'avait pas réalisés dans son propre pays.

Une telle attitude de la Russie correspondait aux conceptions des chefs de la Première insurrection serbe, et plus tard à celles de l'opposition des défenseurs de la constitution qui réduisaient aussi la question constitutionnelle à la question des rapports entre les organes suprêmes du pouvoir — le prince et le Conseil d'Etat.

❶ ТРИМА ОСНОВАМА ПОДЈЕЛЕ ПРАВА ЗА ОДРЕБЕЊЕ ПОЈМА МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА

I. Схема и образложење

У својој расправи „Међународно приватно право и међународно право“⁽¹⁾ писац ових редака је, истражујући основе правног сустава и мишљења доктрине, покушао да о тој теми изгради аналитичким путем мишљење које би одговарало стварности и расветлило — ако већ не и ријешило — низ предметних и термилошких тешкоћа. Ту синтезу имао је прилике да изнесе на јавну дискусију и увјерио се колико је корисно приказивање проблематике на основи графичке схеме која изражава резултат стечен анализом и допушта провјеравање најразличитијих мишљења на прецизан начин. Стога приступа овдје тој обрнутој методи истраживања, доносећи најприје схему и примјењујући је затим на питања која се постављају. При том се ограничио на основна и стандардна мишљења о положају међународног приватног права (даље: мпп) у правном поретку, јер му је намјера само да изнесе на оглед методу и њезино функционисање.

Претходно се истиче да име међународног приватног права садржи двије квалификације: „међународно“ и „приватно“. Очито се дакле претпоставља да постоји и право које није међународно и које није приватно и да се може провести диоба по тим двијема основама. Но, ознака „међународно“, како је познато, изражава нешто посве друго у имену мпп-а него нпр. у имену међународног права схваћеног као *ius gentium*. Употреба једне ријечи у различитом, овдје двојаким смислу ствара забуну и изискује да се истражи и једна и друга основа подјеле изражене том ријечју „међународно“. Тако морамо размотрити три критерија подјеле права ради разјашњења појма мпп-а. И схема ће се дакле поставити овако:

(1) *Огледи о међународном приватном праву*, Загреб 1971, стр. 103. и д. Литература цитирана у тој расправи не понавља се овдје.

међунар. право с међународним унутрашње право за стање ствари (2)
 као *ius gentium* обиљежјем без тог обиљежја

3	A	1 C	2 E	3
	B	1 D	2 F	

право које
није при-
ватно

приватно
право

међународно право као
право које уређује стање ствари
с међународним обиљежјем

1. Право се дијели на међународно и унутрашње. Ту се међународно право узима у смислу *ius gentium* (*droit des gens*, *Völkerrecht*), наиме као укупност правила из међународних извора права — из међународних обичаја и уговора, из опћих правних начела која признају (и изван обичаја и уговора) цивилизирани народи, затим из јудиката и доктрине као помоћног средства, а према схватању још и другог⁽³⁾. Напротив, унутрашње је право (*droit interne*, *Staatsrecht*, *municipal law*) укупност правила правног поретка појединих држава, па и кад се њима репродуцирају одредбе међународног права (*ius gentium*) које су унесене у унутрашње право посебним унутрашњим прописом (нпр. југословенски закон о мјеници) или се примјењују непосредно на основи прописа унутрашњег права (нпр. чл. 153, југословенског Устава, који налаже судовима примјену међународних уговора ако су ступили на снагу и објављени).

2. Право се дијели и по томе што једном уређује стања ствари с међународним обиљежјем (међународним, страним елементом, тј. која прелазе оквир стања ствари само једне државе) а други пут стања ствари без тог обиљежја (унутрашња стања ствари). И право које уређује стања с међународним обиљежјем посебно, дакле другачије него стања ствари иначе једнака, но без тог обиљежја, добило је — бар за међународно приватно право — такође ознаку „међународно“. Јасно да та ријеч значи нешто посве друго овдје него у имену међународног права за *ius gentium*. И зато морамо разликовати, с једне стране, подјелу права на међународно и унутрашње, а с друге, на право које уређује стања ствари с међународним обиљежјем и права за стања ствари без тог обиљежја. Како је и у једној и у другој подјели прва грана права названа „међународном“, али у сасвим различитом смислу, називат ћемо их даље, ради истицања те разлике, правом које је међународно по извору или *ius gentium*, и правом које је међународно по предмету.

(2) О појму и рјечи „стање ствари“ в. пишчеву расправу „Прологомеча науци о међународном приватном праву“ у Зборнику Правног факултета у Загребу 1968, бр. 3—4, стр. 380. и д., наполе напад. 3. Овдје се употребљава тај израз за хипотезу правног правила, као опћи појам предвиђених у правилу појединачних чињеничних стања.

(3) Тако *Andrassy*. Овдје није важно да се прецизира што су извори међународног права, већ се ради само о том да је *ius gentium* право које потјече из таквих извора.

На изнесеној схеми обухваћа међународно право по извору или *ius gentium* поља А и Б, а унутрашње право сва остала поља, Ц, Д, Е и Ф; граница тече цртом 1-1.

Напротив, право које је међународно по предмету зато што уређује стања ствари с међународним обиљежјем, обухваћа поврх поља А и Б (*ius gentium*) још и поља Ц и Д унутрашњег права, дакле укупно поља А, Б, Ц и Д, и граница између њега и унутрашњег права за предмете без тог међународног обиљежја, тече цртом 2-2. Претпоставка је такве подјеле да је право, садржано у пољима Ц и Д, међународно по предмету, иако је унутрашње по извору; ту нема проблема. Може ли се, обратно, питати да ли међународно право по извору уређује увијек само стање с међународним обиљежјем? Та апсурдна је и помисао да било што може пасти под правила међународног права (*ius gentium*) што није уједно међународно по предмету. Но питање се поставља зато што некад међународни уговори уређују ситуације које су по себи биле (на око!) посве унутрашње. Тако Женевска конвенција од 1930. о јединственом мјеничном закону вриједи за све па и унутрашње ситуације, наиме, такве у којима ни странке нису странци, нити је мјесто издања, потписа, плаћања било у иноземству итд. Ту се чини као да је међународно обиљежје тек апостериорно, да настаје због закључења међународног уговора. Но узрок том уговору био је захтјев да се заштити сигурност промета, која изискује једнак поступак са свим мјеничарима. Јер се никад не може искључити да оне пријеносом не добију међународан значај. Овдје је, дакле, уже стање ствари без међународног обиљежја, но шире има такво обиљежје и зато је и прво и друго у подручју стања ствари која може уређивати *ius gentium*. Међународно је обиљежје ужег круга у његовој повезаности са ширим кругом. Једнако оцјену о међународној релевантности унутрашњих стања ствари може, уосталом, дати и држава својим законодавством, па се тако одредбе Бриселске конвенције од 1924. о теретници примјењују у СФР Југославији, на темељу Закона о уговорима о искориштавању поморских бродова, једнако на све, унутрашње и међународне пријевозе, а не само на теретнице издане у луци државе чланице, како то одређује Конвенција; овдје је садржај међународног уговора једнострано и без међународне обвезе протегнут и на пријевоз који није уређен *iure gentium*, због потребе јединственог уређења поморског пријевоза.

3. Право се дијели, на концу, и на приватно и „не приватно“. О разлозима због којих се овдје не каже „приватно“ и „јавно“, само неколико ријечи. Познато је да та диоба ни у римском праву није била „функционална“, да није повлачила никакве правне учинке. У даљем развоју права никад се двојства и по том опрека јавног и приватног права нису потпуно афирмирала, па ни у државама изван круга социјалистичког права (још су се највише јављали посредно, стварањем управног поступка, одвојеног од судског) и данашња је тенденција да се таква подјела, колико је уопће и прихваћена, напусти као „увјетована временом“ и зрела за реформу(4). Због недостатка јединствене и основне правне разлике између одредаба

(4) *Bullinger, Öffentliches Recht und Privatrecht, Studien über Sinn und Funktionen der Unterscheidung, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1968, passim* и стр. 75—81.

које би саме по себи улазиле у „јавно” или у „приватно” право одбија такву подјелу и нормативна школа, а социјалистичко је право одбацује одлучно, дијелећи све право, јединствено јавно, по успоредним гранама на основи предмета што их оне уређују. Но за чудо, сви ти противници подјеле права на јавно и приватно прихватили су, због недостатка прикладна израза и под притиском терминолошке традиције, име приватног права за међународно приватно право, но са сасвим одређеним и конкретизираним смислом. „Приватно” ту значи грађанско (у најширем смислу) и трговачко или привредно право; а за правне поретке у којима је из грађанског права издвојено породично и радно право, „приватно право” за наведено подручје значи: грађанско, породично, радно (осим управноправног дијела) и трговачко или привредно право. Тако је из техничких разлога настао конвенционални појам „приватног права”, и то само за мпш, без прејудица за подјелу на јавно и приватно право уопће, а за социјалистичке земље уз резерву да уопће и не постоји јавно право као посебна скупина грана права.

На основи тога можемо овдје подијелити право на „приватно” у наведеном конвенционалном смислу — што се мора у наставку тако разумјети — и на остало, за које можемо само рећи да није приватно и да га неки називају јавним, а други му не признају јединствено и „приватном” опречно значење. Стога је у схеми повучена црта 3-3, која дијели приватно право од осталог, и то кроз све три скупине права: *ius gentium*, унутрашње право за стања ствари с међународним обиљежјем и унутрашње право за чисто унутрашња стања.

Та је црта између поља Ц и Д непријепорна, јер је она баш и прихваћена од свију за унутрашње право које уређује стања ствари с међународним обиљежјем. За чисто унутрашње право она је пријепорна и многи је одбацују. Питање је да ли је та граница основана на подручју *iuris gentium*. Међународно право по извору обухваћа многа стања ствари која у унутрашњем праву уређује мпш, но једнако и таква стања која уређују у законодавству држава кривично, процесно, управно право и сл. По међународноправној природи (као *ius gentium*) нема разлике између Хашких конвенција о мпш-у, тих истих конвенција о поступку, Лондонске конвенције о сигурности живота на мору и Бриселских поморских конвенција о грађанској или кривичној одговорности или о привременим мјерама. Несумњиво је да дијелови *iuris gentium* који се баве таквим категоријама стања ствари чине цјелину за сваку категорију, јер се њихова правила узајамно попуњују и служе као подлога за тумачење, аналогију и даљњи развој. Може се дискутирати о том да ли правила која су у унутрашњем мпш-у прихваћена као цјелина приватног права чине такву цјелину и у оквиру *iuris gentium*. Позитиван одговор дају оне теорије које дијеле *ius gentium* на међународно јавно и на мпш и на које одмах пре лазимо. Но и без њих може се то прихватити, с разлога што је *ratio legis* за издвајање оних грана права, које су у унутрашњем праву издвојене и скупљене у грану мпш-а, једнака и у међународном праву по извору. Такву подјелу примјењује у ублаженом облику и гледиште — изложено такође у наставку — да мпш обухваћа међународни и унутрашњи дио пра-

вила, или још опрезније, да *ius gentium* једним својим дијелом уређује и предмете који су у унутрашњем праву нормирани мпш-ом. И из свих тих разлога, због непризнавања, спорности или увјетованости границе између приватног и осталог права осим мпш-а, повучена је она у схеми пуном цртом само између поља Ц и Д, дакле за унутрашње право које уређује стања ствари с међународним обиљежјем, а између поља А и Б, као и Ц и Д она је само исцртана.

II. Нешто о примјени

Питање: Обухваћа ли мпш све унутрашње приватно право које уређује стања ствари с међународним обиљежјем — поље Д схеме?

Јест, по мишљењу које данас превалада у теорији и које је увијек било и пишчево⁽⁵⁾. Не, по противном мишљењу, данас још увијек јаком у њемачкој правној знаности и по којем је мпш само онај дио унутрашњег приватног права који уређује међународно обиљежене ситуације колизијским правилима. По том ужем схваћању мпш не испуњава цијело поље Д, само је дио тог поља, које би се морало подијелити на Д₁ — колизијско право, и на Д₂ — остало, напосе супстанцијално право намијењено стањима ствари с међународним обиљежјем. Кад би се прихватила таква подјела, вриједило би све што је даље речено само за колизијски дио поља Д, па и Б, ако се то поље схвати као приватни дио *ius gentium* или као међународни дио, по извору, мпш-а.

Питање: обухваћа ли мпш више него само унутрашње приватно право за међународно обиљежена стања ствари — дакле више него поље Д? Практично, обухваћа ли дио права које је међународно по извору, а вриједи за предмете подвргнуте мпш-у у унутрашњем праву — дакле, уз поље Д још и поље Б?

О односу између мпш као унутрашњег права и као дијела *ius gentium* који уређује истоврсна стања ствари износе се три тврдње: да је мпш унутрашње по извору, а међународно по предмету; да је међународно по извору и по предмету; да је међународно по предмету, а по извору дијелом унутрашње и дијелом међународно.

Питање: је ли мпш по извору унутрашње, а по предмету међународно — дакле ограничено на поље Д?

Ако се мпш ограничује само на унутрашње право (Andrassy, Korkisch⁽⁶⁾), остаје ипак чињеница да има правила из међународних извора која уређују стања ствари подвргнута у законодавству појединих држава мпш-у; тако Хашке конвенције о мпш-у, колико нису процесне, Женевске конвенције од 1930. и 1931. о рјешавању сукоба закона при примјени закона о мјеници и о чеку и сл. Истина, те одредбе обвезују субјекте унутрашњег права тек кад уђу у то право, како је већ споменуто; такво гледиште излази, уосталом, сасвим природно из дуалистичке теорије међу-

(5) *Расправа „О предмету и границама међународног приватног права“* у „Огледима“ (наш. 1), стр. 1. и д.

(6) Korkisch, *Völkerrecht u: Beitzke, Coingk/Weick. Firsching. Korkisch, Internationales Privatrecht, Bd. 1, Lieferung 1, Einleitung, Art. 7, 8, 9 und 11 EGBG*, стр. 16 и д.

народног права по извору, а по мишљењу пишчевом, такав би се однос могао конструирати и с монистичких гледишта. Ипак стоји да има правила за предмете мпш-а на унутрашњој, али и на међународној разини (*iuris gentium*). Остане ли се дакле при схваћању да је мпш само унутрашње право, мора се нужно додати да о том предмету има и правила *iuris gentium*. То је посве прихватљиво и значи да мпш чине правила из поља Д, а да правила из састава међународног права по избору постају мпш кад уђу у унутрашње право. Та су правила у кругу међународног права по извору — поља А и Б — издвојена у поље Б с разлога што су им предмет стања ствари подвргнута у унутрашњем праву мпш-у и по том су једнака правилима из поља Д.

Треба дакле истакнути: при таквој подјели *ius gentium* се не дијели на међународно јавно и на међународно приватно право, мпш је изван његова круга и оно што се ставља у опреку међународном јавном праву није мпш, већ су одредбе о предметима који тек у унутрашњем праву чине мпш. О том нешто више при успоредби узајамних односа поља А, Б, Ц и Д у тексту који долази.

Питање: је ли мпш међународно и по извору и по предмету? и обухваћа ли дакле само поље Б?

Тврђа да је мпш увијек *ius gentium*, но дакако само његов приватни дио — мпш у опреци према међународном јавном праву — дала би позитиван одговор на то питање и оправдавала би уношење у схему поља А и Б и граничне црте 3—3 између њих. Но то би изостављало — апстрахирајући од теорије проф. Бартоша о којој ће такођер бити ријеч — из мпш-а цијелу скупину прописа унутрашњег права, које дакле није *ius gentium*, о стањима ствари с међународним обиљежјем, дакле традиционално и непријепорно подручје мпш-а, поље Д. Осим тога то би било противно теорији која не прихвата подјеле права на приватно и јавно и не признаје опстојност категорије јавног права изван граница мпш. А покушај да се цијело мпш, зато што је „међународно“, уврсти у међународно право по извору, *ius gentium*, не би могао потврдити такву систематику, јер израз „међународно“ не би ту значио једно исто и не би претворио унутрашње мпш у *ius gentium*. Истина је да је цијело мпш, дакле и унутрашње, „међународно“, но по предмету, али зато још не по извору. А само правила, међународна по извору, могла би се уврстити у *ius gentium* и тамо стављати у опреку нормама тог права које нису мпш, тзв. међународном јавном праву.

Питање: Може ли се рећи да је мпш по предмету увијек међународно, но по извору дијелом унутрашње, а дијелом међународно?

Може. Постоје прописи поједине државе и постоје прописи међународног права по извору, сви о истом предмету, о стањима ствари с међународним обиљежјем, како је такођер већ изложено. Мпш тако схваћено, налазило би се у пољу Д и у пољу Б.

Питање: Ако је тако, како се може узимати а) да је мпш унутрашње право за уређење међународно обиљежених ситуација, с тим да има и одредаба *iuris gentium* о истом предмету, које нису мпш и постају то тек кад уђу у унутрашње право, но такођер б) да мпш обухваћа одредбе о наведеном предмету како унутрашњег тако и међународног права по изво-

ру — дакле у случају под а) да мпш обухваћа само поље Д, а у случају под 2) поље Д и Б?

Може се једно и друго, с разлога што је то ствар систематике, слободне дјелатности истраживача. Систем се изабера по прикладности и једна иста стварност може се проматрати с више гледишта⁽⁷⁾. Правила о сукобу закона појединих закона о мјеници могу се уврстити у мјенично право и у мпш, према томе с којег се гледишта проучавају, а могу се уврстити у једно и друго, ако их истраживач проматра с оба гледишта. Тако, тко проучава међународно право по извору, не може изоставити ни конвенције о разним питањима мпш-а; а тко приступа проучавању тих конвенција с гледишта мпш-а, опет их не може изоставити, јер су или уједно дио унутрашњег права, а ако нису ваљане за подручје примјене права које се проучава, бит ће опет важне с гледишта једног међународног рјешења или с поредбеног гледишта, као право држава које су их унијеле у своје унутрашње право.

Питање: Какав је однос унутрашњег права које није приватно, но уређује стања ствари с међународним обиљежјем према осталим дијеловима међународног права по предмету — поља Ц према пољима А, Б и Д?

Однос унутрашњег права, међународног по предмету но које није приватно, према унутрашњем приватном праву, такођер међународном по предмету — поља Ц према пољу Д — аналоган је односу поља А према пољу Б на подручју међународног права по извору. Однос унутрашњег права, међународног по предмету, које није приватно, према међународном праву по извору које није приватно — поља Ц према пољу А — аналоган је односу поља Д према пољу Б на подручју међународног права по извору.

Из тог односа излази да би се, с истих разлога с којих се по неким теоријама даје пољима Д и Б име међународнога приватног права, морало пољима Ц и А дати име међународнога јавног права. То се ипак не чини, већ с разлога што није добро дирати у утврђену терминологију (ма да је она двојбена за тзв. међународно јавно право) ни уводити нове термине, већ примијењене с другачијим значењем, а и зато што се појам јавног права не прихвата опћенито. Но ако мјесто „јавног права“ употребијемо изразе: кривичног, управног, процесног, уставног права и сл., бит ће израз: међународно кривично, међународно управно право итд. посве адекватни, они ће сви заједно покривати поље Ц и за њихов однос према осталим подручјима међународног права по извору и по предмету вриједит ће све што вриједи и за поље Д.

Питање: Како би се примијенила схема која је овдје изнесена на теорије неких значајнијих писаца.

У расправи која је цитирана на почетку анализирао је писац двије такве теорије.

Тако Батифол (Batiffol) разликује мпш и *ius gentium*, но с тим да је обоје међународно. При том изједначује појмове »*droit des gens*« и међународног јавног права, што би морало значити да *ius gentium* не обухваћа мпш. и да се уопће ограничава на поље А. Очито, да се ствар не би тако

(7) Опширније у пишчевој расправи „*Међународно приватно право — приватно право екстранационалних односа*“, у „*Огледима*“ (напом. 1), стр. 27. и д.

разумјела, он додаје одмах да је и мпш међународно, али не тврди да је »droit des gens«; он оснива међународни значај тог права, не на том да би његова правила излазила из међународних извора, већ на том да служе потребама међународног друштва. По том постоји међународност без обзира на извор правила било у међународном (droit des gens), било у унутрашњем праву. Но таква међународност основана је на критерију предмета, а не извора, јер је баш међународно друштво оно које прелази оквир једне државе, дакле, стање ствари с међународним обиљежјем. Одатле би излазило да је поље А *ius gentium* међународно јавно право, а поља Б и Д да су мпш, такођер међународно, али по предмету. — Да се може узети да су поља Б и Д заједно мпш, малоприје је речено. Но, 1) тешко би се могло прихватити да је само међународно јавно право *ius gentium* (што и Батифол на неки начин отклања), дакле да би покривало тек поље А, с обзиром на то да је и поље Б *ex definitione* дио међународног права по извору; и 2) кад би се и узело да мпш обухваћа поља Б и Д, ради истицања да је то право опречно међународном јавном праву, сврха не би била постигнута, јер ни у том случају ти појмови не би били контрадикторни. Они се наиме покривају у једном дијелу, у пољу Б, које представља *ius gentium*; а ако се узме да поље Б и Д заједно чине мпш као право међународног друштва, оно представља и мпш. Ако би се пак узело да мпш обухваћа само поље Д, опет то право не би било опречно појму »droit des gens« као међународном јавном праву — поље А, већ би било опречно, као дио унутрашњег права, међународном праву по извору у цјелини, дакле и тзв. међународном јавном праву и међународном приватном праву поља А и Б, или чак само пољу Б за које аутор не тврди да је међународно право по извору. Да би одржао његову битну међународност и по том опречност међународном јавном праву у оквиру једног опћег међународног права, он само каже да је мпш међународно. То нас ипак не води циљу, јер израз „међународно“ значи овдје „по предмету“, и та ријеч повезује само на око мпш и међународно јавно право у једно; не повезује их уистину, јер има у једном и другом случају другачије значење.

Духовит и можда најуспјешнији покушај да се мпш обухвати заједно с међународним јавним правом у појму *ius gentium* учинио је *Бартош*. По њему су те двије гране права зато међународне (по извору, терминологијом која се овдје употребљава) што уређују односе између држава, а напосе мпш односе између суверених држава у вршењу законодавства и судбености при уређивању односа појединаца у приватноправним питањима⁽⁸⁾. Кад се доносе правила о том, те двије гране раздвајају се по надлежности органа, судских и дипломатских, но јединство се показује у часу повреде права и кад су судска средства исцрпљена, јер тада заштиту интереса преузимају дипломатски органи државе на основи теорије о генералној супституцији. У тој је, дакле, теорији нова идеја о примјени

(8) То се гледате не смије поистоветити с неоснованим и застарјелим појавама по којима се одређује овлашћење државе да нормира законодавну надлежност других држава, или по којима мпш извире непосредно из одредаба *iuris gentium*. в. *Eisner*, Међународно приватно право, Ј, Загреб 1953, стр. 5—6 и 7—7.

једног јединственог међународног права, иако у двјема фазама: најприје мпш-а пред судовима, а затим међународног јавног права преко дипломатских органа. То јединство, које на крају чини цијело уређење међународним у смислу *iuris gentium*, сужава сам аутор, да би постигао тај циљ, на повреду правила мпш која су у међународним односима обавезна. Како је — према изложеном — једино могуће истицати опреку између међународног јавног права и мпш ако се цијело мпш — дакле и поље Д — повуче у *ius gentium*, тако да поља Д нестане и да је све мпш садржано у пољу Б — аутор је посве досљедно дао мпш-у обиљежје међународног права по извору, тим што је истакао његову међународну сврху: утврђивање односа између држава и што је на темељу споменутог континуитета узео као редовна правила за такво утврђивање она која се у међународним односима сматрају као обавезна. Ту се поставља питање: јесу ли правила мпш већ по том првила *iuris gentium* што уређују односе између држава и чине ли то уопће, ако су дио унутрашњег права? и, ако су међународна по извору зато што се у међународним односима сматрају као обавезна, не значи ли то извођење из извора *iuris gentium*, а то изазива питање да ли такви извори постоје за мпш опћенито, осим уговора и обичаја који су ушли у унутрашње право; а ако постоје, нису ли они тек производ рецентне, прешутне унификације, дакле једнаки појединим конвенцијама по учинку у унутрашњем праву. То би наине опет довело до одвајања мпш, не од међународног јавног права, већ од међународног права по извору у цјелини, јер би основа ваљаности тих правила била у том да их је држава унијела у унутрашње право. А тим би се ствар вратила на мпш које је дио унутрашњег права (поље Д) и опречно, не међународном јавном праву, већ међународном праву по извору уопће. Одговор би изискивао посебну расправу, а сврха ових редака била би посве испуњена кад би они помогли раширишењу појмова који су овдје анализирани поге *geometrico* и кад би изазвали критику, исправке и продубљење.

Питање: што мисли, с обзиром на истакнуту еластичност стварања система, сам писац о положају мпш-а у сјуставу права?

Укратко: мпш је унутрашње право појединих држава за уређење стања ствари с међународним обиљежјем, укључујући и међународне прописе о том који су ушли у то унутрашње право; а као средство успоредабе и информацију и оне који су ушли у унутрашње право других држава. Па и конвенције које нису стале на снагу (нпр. Уговор Венелуха о јединственом мпш-у) морају се узети у обзир по садржају и аргументацији. По том мпш није опрека „међународном јавном праву“, ако се тај израз схвати како је једино могуће, као ознака дијела међународног права по извору за „неприватна“ стања ствари, у опреци према другом дијелу тог права, за стања ствари која су за мпш добили име „приватних“. Мпш је посебна грана унутрашњег права која због заједничког предмета (ситуација с међународним обиљежјем) тражи увијек најужу сарадњу с међународним правом по извору (*ius gentium*), а опречно је њему у цијелости, а не само тзв. међународном јавном праву.

Штета је да народи који имају посебан термин за *ius gentium* напуштају тај израз и уводе ријеч међународно јавно право, која само мути слику, а не изражава опреке које у том смислу и нема. Народима који таквог посебног израза немају остаје да се служе изразом међународно право за *ius gentium*, а да буду свјесни да је различит смисао те ријечи кад се употребљава у терминима међународно приватно право.

Др Натко Катичић

РЕЗЮМЕ

Међународно частно право — три мерила его класификации

Пользуясь графическим описанием, автор пробует определить понятие международного частного права с помощью трех мерил его разграничения: международное право или внутреннее право; право, регулирующее либо отношения фактов с иностранным элементом либо внутренние отношения; частное право или публичное право, указанное здесь как „не частное”. Объяснение вскрывает серию различий, неотделимых от систем классификации, приводимых в статье.

Данный анализ приводит к другой троякости: международное частное право является внутренним правом, охватывающим законы, возникшие из источников международного права, но введенных во внутреннее право законным путем; международное частное право составляет всегда часть международного права, у которого второй отраслью является международное публичное право; международное частное право всегда является международным поскольку устанавливает факты с иностранным элементом, но является и международным правом или внутренним правом по источникам своих положений. Указывается на затруднения в понимании международного публичного права как противоположного международному частному праву, так как оба эти понятия частично сходятся. Автор находится на стороне первого из двух мнений. Никогда не следует смешивать уголовное право, административное или частное, международное по природе предметов (иностранный элемент) с международным правом, относящимся на те же категории отношений.

SUMMARY

International Private Law — Three Criteria for Classification

The author tries to define by graphic method the concept of international private law applying three criteria for delienation: international private law or internal law; law regulating either relations of factors and elements of foreignism or internal relations; private law or public law is termed here as »non private«. Explanations reveal a series of differences inseparable from the system of classification. They are shown in the paper.

The analysis leads to another trinity: international private law is the internal law encompassing laws resulting from the sources of international law but belonging to the internal law according to the rules; international private law is always a part of the international law, its other branch being

international public law. International private law is always international in terms of determining facts with the element of foreignism, but it is international law or internal law according to the sources of its regulations. Then the author explains the difficulty of conceiving international public law as converse to the international private law because these two concepts are partly complementary. One should never confuse criminal law, administrative or private law, international as to the subject matter (element of foreignism) with the international law relating to the same categories of relations.

RÉSUMÉ

Le droit international privé — trois critères de classification

En se servant d'une présentation graphique l'auteur entreprend de déterminer la notion du droit international privé par trois critères de délimitation: droit des gens ou droit interne; droit réglant soit des rapports de faits à élément d'extranéité, soit des rapports internes; droit privé ou droit public, rendu ici par «non privé». L'explication en met au jour une série de distinctions inhérentes aux systèmes de classification, qui sont passés en revue.

Cette analyse amène à une deuxième triade: le droit international privé est droit interne, comprenant les règles issues des sources du droit des gens, mais introduites au droit interne selon ses règles; le droit international privé fait toujours partie du droit des gens dont l'autre partie est le droit international public; le droit international privé est toujours international au sens d'une réglementation de faits à élément d'extranéité, mais il est droit des gens ou droit interne selon les sources de ses règles. Est présentée la difficulté de concevoir le droit international public comme opposé au droit international privé, puisque les deux notions se couvrent partiellement. L'auteur se range auprès de la première opinion mentionnée. Il ne faut jamais confondre le droit pénal, administratif ou privé, international par le caractère de l'objet (élément d'extranéité) avec le droit des gens relatif aux mêmes catégories de rapports.

НЕКОЛИКО ПОГЛЕДА НА ПРОБЛЕМ СУКОБА НАСЛЕБА И НОВИХ ЗАХТЕВА У АРХИТЕКТОНСКО-УРБАНИСТИЧКИМ ОКВИРИМА СТАРИХ ГРАДОВА

ПРЕДГОВОР: Проблем односа архитектонског и урбанистичког наслеба и новопроектованих појединачних објеката или већих целина поставља се оштро од кад је савремена архитектура прекинула стилске традиције XIX века и револуционарно кренула новим правцем. Између два светска рата постао је однос старих и нових архитектонских објеката акутан проблем због њихових апсолутних разлика у облицима, димензијама и материјалу. После другог светског рата озбиљно су се сукобиле две значајне друштвене дисциплине: заштита споменика културе и активна архитектонско-урбанистичка делатност на проблему односа старог и новог и на разне начине чиниле су покушаје да реше сукоб, каткад мирољубиво и заједнички а каткад са игнорисањем и ниподаштавањем противничких потреба, гледишта и аргумената. У нашој средини, било је на жалост више појава третирања односа старог и новог на непомирљив начин него заједничким посматрањем проблема.

Међутим ови односи су врло деликатни, задиру дубоко у мерљиве и немерљиве вредности, у значај културне прошлости, у љубав ка старом и веру у ново, у економику. Њихово решавање захтева познавање суштинне вредности старог, с једне стране, и рационалног значаја новог, с друге стране, ради могућности поређења и утврђивања самерљивости елемената у додиру. Такви квалитети често недостају код странака у сукобу што увек води једностраном и погрешном решавању проблема.

Последњих година чињени су врло студиозни покушаји анализе и решења сукоба старог и новог у архитектонско-урбанистичким оквирима. Поједини истраживачи објавили су студије а одговорне установе организовале су састанке, саветовања и конгресе на којима су изношени садржајни прилози решењу проблема и то како код нас тако и у иностранству.

У следећим редовима изнећемо неке мисли о систему сређивања чинилаца и њиховој оцени у погледу утицаја који они врше на проблем који нас интересује. Учинићемо између осталог покушај да методички рашчланимо проблем ради јаснијег сагледавања разних видова у којима са он јавља и могућност одређивања аргументисаних начела по појединим проблемима без предодређених емотивних ставова.

КАТЕГОРИЈА ПРОБЛЕМА

Архитектонска дисциплина, шире схваћена, дели се данас на више категорија-струка — међу којима су најважније: урбанистичка и архитектонска у ужем смислу. У чију стручну надлежност спадају проблеми односа старог и новог у граду: у урбанистичку, у архитектонску или у урбанистичку и архитектонску?

Однос старог и новог настаје кад се најмање два објекта, један стари и други нови, нађу у одређеном контакту а то је већ урбанистичка појава. Али решење проблема не може се наћи само урбанистичком методом већ и архитектонским средствима пошто архитектонска струка реализује својим средствима услове које поставља урбанизам, како је то већ уведено у савремену праксу. Проблематика која се јавља у додиру два архитектонска објекта је заједничка за обадве категорије: архитектонску и урбанистичку.

Међутим, проблем може бити и само урбанистички кад се појави као сукоб старе урбанистичке целине и захтева савременог развитка насеља. Тада су методе и средства решавања проблема само урбанистичка.

Размотримо најчешћи случај односа два архитектонска објекта, једног старог и једног или више нових, који се налазе у додиру.

КАРАКТЕР ОДНОСА СТАРОГ И НОВОГ

Три елемента сачињавају суштину архитектонског дела и то су: функција коју испуњава објекат; конструкција којом је дело саграђено и облик, израз, естетско дејство које дело врши на посматрача.

У проблемима сукоба старог и новог тангиран је само трећи архитектонски елемент и то само у визуелном односу, преко облика и утисака које објекти чине на посматрача. Функција објекта није уопште сагледљива а конструкције се изражавају само индиректно преко спољних ефеката и фасадних облика. Пошто функција и конструкције нису директно сагледљиве то оне и не долазе у додир, не утичу једне на друге, не сукобљавају се, тако да ни њихов однос не поставља проблеме. Тиме је целинска проблематика односа старог и новог знатно олакшана, јер остају у питању једино визуелни утисци које посматрач обухвата посматрајући упоредно стари и нови објекат у додиру.

РАЗГРАНИЧЕЊЕ МАТЕРИЈЕ СТАРОГ И НОВОГ

Дефинисати „старо“ и „ново“ у архитектонско-урбанистичким оквирима на први поглед представља једноставан задатак. Међутим, и једна и друга материја нису довољно сигурно ограничене у својим захватима тако да само анализа може унети више светлости у старо и ново и помоћи да се дефиниције могу сигурније утврдити.

Један од аргумената за разграничење старог и новог јесте доба из кога потиче објекат, то јест утврђивање временског рока пре кога се на-

стали објекат категорише као „стари” и припада наслебу, односно после кога рока се настали објекат категорише као „нови”. Логично изгледа да је старо све оно што постоји а да је ново само оно што настаје, што се пројектује или гради. Ова сувише математичка дефиниција не одговара стварности јер у архитектури постоји изванвременски временски распон у коме постојећи објекат, иако већ изграђен, не спада у прошлост. Службе заштите, по правилу, не сматрају, спомеником прошлости објекте који немају одређени број година постојања.

Револуционарни развизак савремене архитектуре која је потпуно раскинула са прошлосту, у релативној неодређености аргумената на основу којих би се могло диференцирати старо и ново, олакшава нам одређивање временског рока за ово разграничење. У старо могу бити увршћени објекти чије се основне карактеристике ослањају на стилове прошлости а ново је садржано у објектима савремене архитектуре. На тај начин се уводи и други критеријум стилског карактера.

„Ново” у архитектури, у смислу оваквих посматрања односа старог и новог, представља нам се као једнообразна целина свега што је изграђено или се пројектује у духу савремене архитектуре. Она је остварила већ много разних облика али творевине савремене архитектуре заједнички се разликују од свега остваренога у прошлости, тако да је дело праве савремене архитектуре увек јасно диференцирано од дела из прошлости.

Борба за савремену архитектуру трајала је око 100 година. Њено дефинитивно усвајање долази тек у раздобљу између два светска рата. У највећем броју европских земаља, па и у Србији, прекретница пада у време око 1830—1935. године, доба које се може сматрати данас као временски аргумент за разграничење старог и новог у архитектури.

Међутим, ни спрега два аргумента: времена и карактера објекта, није увек довољна да се са сигурношћу определи да ли објекат припада старом или новом. Могуће је да неки објекат савремене архитектуре има својства старог споменика јер је настао пре другог светског рата насупрот аргументу да припада савременој архитектури. То је случај са делима првобораца за модерну архитектуру у Средњој Европи од којих неки још постоје.

ДЕФИНИЦИЈА НАСЛЕБА

Наслебе у архитектури је врло богато, разнолико и временски дубоко. У њему је диференцијација нужна и она се може извршити на бази разних критеријума који су, уосталом, добро познати у историји архитектуре па ћемо их ми овде само сажето додирнути.

По историјском методу разликујемо: античко доба, средњи век, ново доба. По архитектонско-стилском методу разликујемо: прекласичну, класичну, романску, готску и др. архитектуре. Према регионалном критеријуму и националном пореклу имамо развијену серију од које се само на нашој територији налази: римска, византијска, турска, разна наша остварења итд. Посебан критеријум представља историјска функција старог објекта: успомена на неку значајну личност или на важан догађај. Најзад,

мотив интереса за стари објекат може се налазити у чињеници да је он типичан представник одређене врсте и одређеног доба а без обзира на висину апсолутне архитектонске вредности.

У посматрању старог и новог у архитектонско-урбанистичким оквирима морају се јасно издвојити две категорије наслеђа: законом заштићено и незаштићено. Законом заштићено наслеђе је неоспорно најважнија категорија међу свим врстама објеката који су нам остали из прошлости. Према томе и односи старог и новог у случајевима споменика заштићених законом су најважнији и захтевају највише пажње, испитивања и обазривости.

Међу стручњацима за заштиту споменика културе а нарочито између њих и активних пројектаната архитекта и урбаниста, често се јављају подељена мишљења о значају својстава која карактеришу неки објекат као споменик. У овим тренутцима већ почињу сукоби старог и новог.

Историјска припадност одређеној епохи не представља разлог за диференцирање вредности и значаја наслеђа. У посматрању историјске прошлости није се нигде јављало гледиште да би споменици једне епохе били вреднији или мање вредни од споменика неке друге епохе због саме чињенице што припадају другој епохи.

Ипак постоји могућност преференције уколико из извесне епохе није сачуван већи број споменика тако да се и мање вредним дотичне епохе у круговима службе заштите одаје посебна пажња.

На сличан начин и историјско-стилску прошлост наслеђа посматрамо једнако без диференцирања ни преференције. Међутим, тешкоће на стају кад се посматрају објекти из XIX и XX века који нису стилски изворни али по свом општем обликовном и другом значају ипак могу имати карактеристике културног споменика. Савремена архитектура негира вредност остварењима разних архитектонских школа XIX века. Међутим, сама по себи епоха XIX века је сувише значајна да бисмо могли и смели игнорисати њена архитектонска остварења, маколико она била у суштини назадна. Ако смо усвојили критеријум да споменичко својство може имати сваки типски представник одређеног доба, онда су дела XIX века свакако споменици без обзира што немају одлике изворног стила.

У непосредној пракси настају каткад несугласице око оцене значаја и вредности неког споменика с обзиром на његово национално порекло. Има гледишта по којима се наслеђе заостало од недавног непријатеља ни-подаштава, занемарује, одбацује, првенствено из разлога што подсећа на непријатеља. Тако, национално осећање се јавља као нов аргумент. Овакви ставови могу бити разумљиви али не и оправдани. Свако друштво, у свако доба, одговорно је за свеколико културно благо на тлу којим оно господари, маколико оно подсећало на горку националну прошлост. Оваква осећајна оцењивања споменика блиске културне прошлости изразита су била на територији Србије кад се посматра наслеђе из времена турског владања. Због тих разлога Београд данас има сачувану само једну Цамнију, само један амам и свега једну стамбену зграду из времена старијег од XIX века. А зна се да је некад у Београду било врло много споменика вредних пажње.

Извесни неспоразуми настају из различите оцене значаја објекта према намени којој служи. Уобичајено је било у ранијим фазама бриге о чувању наслеђа да се узима у заштиту нарочито монументална архитектура црква, дворова, палата и сл. Данас су такви ставови напуштени и спомеником прошлости сматра се сваки објекат уколико има остала нужна својства а без обзира на функције које је вршио или којима је данас намењен. Овакво посматрање рашчистило је неке раније дилеме оваквих сектора архитектонског стваралаштва у областима градске стамбене архитектуре, сеоске архитектуре и етнографских споменика уопште.

НАЧЕЛА РЕШАВАЊА ОДНОСА СТАРОГ И НОВОГ

Основно начело односа нових објеката према заштићеном споменику мора бити: пуно поштовање старог. Ово начело произлази логички из чињенице да је сачувани споменик после проучавања проглашен за објекат специјалне вредности и значаја, да таквих објеката има релативно мало, да се они у оригиналном облику и саставу не могу више ни на који начин остварити и да су, у границама могућности, предодређени да вечито трају.

Закон поштовања старог може се у архитектонско-урбанистичкој пракси, спроводити на више начина. Међу њима најпознатији су: прилагођавање новог староме и контраст између старог и новог.

По принципу прилагођавања, нови објекти у визуелном контакту са старим спомеником треба да имају размере, стил спољње архитектуре, видљиве материјале и боје, што сличније онима који су били примењивани на старом објекту. Тежња је у овом методу да се ново и старо обједине у целину. Међутим, резултат би био најчешће негативан по заштићено наслеђе јер оваквим поступком оно би изгубило своју индивидуалност, било би подређено нечем новом, чинило би само део нечега што није аутентична стара творевина. Уместо да се повећава или најмање одржи значај старог споменика он је оваквим поступком смањен.

Принцип контраста решава проблеме односа старог и новог управо супротним ефектима. Контролисаним, правилно укомпонованим контрастом ново истиче старо, указује му пажњу и поштовање, приказује га као посебну вредност а себе повлачи у други план. Контраст се може стварити на више начина и разним средствима која се и иначе у архитектонском стваралаштву нормално користе ради постизања жељених визуелних ефеката.

1) *Обликована композиција новог.* — Основни принцип контраста у обликованом погледу јесте да ново не покушава да репродукује старо, да се у новом не врши копирање или имитација старог. Овакви покушаји супротни су методама савремене архитектуре а негирају и принцип претходно изнет, да ново треба да истиче старо а не да га имитира или да покушава да му конкурише. Напротив, нови облици стварају погодан оквир за истицање старог, за његову јасну, категоричну представу. Имитација старог у новим објектима значила би замагљивање вредности и значаја старог.

2) *Просторна размера*. — Најважније средство за репрезентацију старог је свакако просторна размера. Композиција новог мора да чини целину са старим али на принципу истицања, уоквиравања заштићеног објекта новим волуменима. Ново мора да чини позадину, да оставља утисак пратиоца а не конкурента, да подржава и уздиже стари објекат.

Просторна компонента решења односа старог и новог најрадикалније се спроводи на принципу изолације. Уколико стари објекат сам по себи представља обликовну целину, тада удаљавање нових објеката најбоље истиче стари објекат и несметано открива сву његову вредност.

3) *Слобода примене материјала*. — Материјали новог објекта морају бити онакви какве налаже савремена композиција и конструкције објекта. Они могу бити и технички модерни као: армирани бетон, стакло и метал али могу бити и стари материјали: камен, дрво, опека. У сваком случају и овде се мора поштовати принцип да нови објекат не покушава да имитира стари тиме што ће бити грађен истим материјалима којим је грађен и стари објекат, уколико исти материјали нису адекватни и за нови без обзира на суседство и однос са старим објектом.

4) *Примена боја и другостепене пластике*. — У вези са употребљеним материјалима за грађење новог објекта стоји и примена боја. Извесна савремена архитектонска схватања иду за применом врло живих, интензивних боја које су вештачки стављене на спољни грађевински материјал. Овакво третирање околине заштићеног објекта не би одговарало основном принципу поштовања и истицања старог. Напротив, упадљиве боје новог објекта не би стварале прикладан позадински оквир старом објекту већ би га засењивале и запоставале. У духу основног принципа поштовања старог, примена боја на новом објекту треба да буде дискретна, неупадљива, више неутрална.

На исти начин треба третирати и другостепену пластику на фасадама новог објекта који су налази у визуелном додиру са старим објектом. У новијој савременој архитектури јављају се и неке барокне тенденције играња секундарним облицима ради постизавања пластичних ефеката. Без обзира на критику коју овакве концепције заслужују, у суседству са старим објектом оне се не смеју примењивати исто као ни раздражујуће боје.

САВРЕМЕНА УРБАНА СРЕДИНА И ЗАШТИЋЕНИ СПОМЕНИК

Архитектонски споменик културе сукобљава се не само са новим објектима у већој или мањој близини него и савремени градски оквир амбијент, живот оличен у модерном саобраћају, у техници осветљења, у уређењу коловоза, сигнализацији и сл., — доводе споменик у њему потпуно страну средину која га свакако деформише. Томе треба додати да савремени туризам и демократизација интереса за историјске споменике својом ванредном масовношћу ставља споменике у њима такође страни положај. Утисак који је стари споменик чинио на посматрача и посетиоца и његово оригинално време тишине, лаганог хода и постепеног доживљавања, потпуно је различит од савремених могућности стицања утисака о споменику. Оваква савремена градска, првенствено бучна и напета сре-

дина, претрпана људима, машинама и техником разних врста, за многе споменике представља предмет битног односа старог и новог иако нису у питању односи грабених објеката у додиру.

Решење ових односа је првенствено урбанистичко-организационе природе а његов принцип би морао бити изолација споменика. Уколико би урбанистичка диспозиција савремених техничких објеката, прометних улица, саобраћаја могла да оствари довољно одстојање од споменика, оваква презентација могла би унеколико да му обезбеди оригинални амбијент па и вредност и садржину. Угодан пример оваквог решења представља урбанистичка средина катедрале, крстионице и кривог торња у Лизи који су данас слобдни са свих страна изоловани у пространом зеленом травњаку на који само пешаци имају приступа. Насупрот овом успешном примеру примене принципа изолације види се у блиској Фиренци немогућа ситуација која данас влада око споменика културе у њеном центру. Уколико стварање слободних широких простора око споменика може бити отежано, — у најмању руку уклањање бучног механизованог саобраћаја је минимална мера урбанистичке врсте која би значила допринос истинитој презентацији заштићеног објекта а не би постављала несавладљиве тешкоће.

Свакако да све изнето представља само идејни путоказ а не апсолутну законитост. Сваки случај захтева посебну студију а не стандардни третман. Архитект, творац новог у суседству старог, мора посветити сву композициону способност за решење целинског проблема. Право осећање поштовања старог, таленат и савесност у композицији новог, гарантоваће жељени успех у решењу односа старог и новог.

Бранислав Којић

РЕЗЮМЕ

Несколько слов о столкновении прошлого и нового в архитектурно-градостроительных рамках старых городов

Проблема старог и новог у архитектури и градостројителству заострилася после всеобщего применения той современной архитектуры, в корне отличающихся от архитектурных стилей прежних лет.

Эти отношения принадлежат к категории градостроительной, т. е. сталкивается большое число архитектурных объектов. Однако, вступление в конфликт старог и новог носит лишь визуальный характер и функции и конструкции соприкасающихся объектов не оказывают влияние на проблему отношений.

Основным началом в рассмотрении отношений старог и новог должно быть полное уважение старог. Методы приспособления новог к старому снижают значимость старог архитектурного памятника, ибо ставят его в ложное положение. Гораздо более правильным является метод контрастов, подчеркивающий и усиливающий архитектурные композиции старог.

Радикальное решение пространственных отношений основывается на принципе изоляции: новое отдаляется от старого на достаточное расстояние, в силу чего визуальные отношения не оказывают свое воздействие непосредственно на человеческий глаз. Поскольку изоляция невозможной, объемные пропорции должны создать контрастные рамки старому, отнесенная при этом новый объект на второй план. Современные строительные материалы, цвета, подсобная пластика, конструктивные системы открывают большие возможности для их свободного выбора и применения, при условии, что не имитируют старое.

Особую проблему отношений старого и нового представляет современная городская среда, господствующая около старого памятника зодчества: шум автомобильного движения, рекламные пано, потоки машин и пешеходов деформируют его окружающую среду и лишают возможности полностью воспринять и оценить величие архитектурных памятников. Положение с обстрановкой, создавшейся в современном городе, возможно частично разрешить по принципу изоляции. Примеры колокольни-падающей башни, собора и баптистерия в Пизе, расположенных вдали от современных улиц, с широкими зелеными газонами, доступными только пешеходам, и собора и баптистерия во Флоренции, сдавленных в центре города, являются лучшим доказательством, как много значит для усиления, впечатления от старых памятникам зодчества, когда их окружают широта простор и глубина перспективы.

SUMMARY

Some Views of the Conflict Between Inherited and New Requirements in Architectural and Urbanistic Frames of Old Cities

The problem of the old and new in architecture and urbanization has become acute after the general application of the ideas of modern architecture which are revolutionarily different from the period architecture.

The category of the relationships is urbanistic, for several architectural buildings are in conflict. However, the conflict of old and new is only visual in nature, so that the functions and construction of contiguous buildings do not affect the problem of relations.

The fundamental principle in considering the relation of old and new must be: absolute respect of the old. The method of adapting new to the old decreases the value of the old monument, for it places it in a false position. A better method is the contrast that enhances and stresses the quality of the old.

The radical solution of spatial relations is based on the principle of isolation: the new is put at a distance from the old, remotely enough so that visual relations do not have a direct effect on the onlooker. If isolation is not possible, volume of proportions should provide a contrasting frame to the old, placing the new structure into the second plan. Modern materials, colours, second degree plastic, construction systems can be freely chosen and used provided the old is not imitated.

A particular problem of relations of old and new is the modern urban environment reigning around the old monument: noisy and automobile traffic, neon advertisements, din of the traffic, deform its ambiance and prevent enjoyment of the real value of the monument. The relation of the modern urban environment can partially be solved by the principle of isolation. Examples of the tower, cathedral and baptistery in Piza standing at a dis-

tance from modern streets, on a vast loan accessible to pedestrians only, and the cathedrale and baptisteries in Firenza choked in the centre of city life are a good example of the importance of isolating an old monument in order to present it to the onlookers.

RESUMÉ

Quelques vues sur le conflit de l'héritage et des nouvelles nécessités dans les cadres architectoniques et urbanistes des vieilles cités

La catégorie du rapport est urbaniste car plusieurs ouvrages architectoniques est devenu de toute urgence par suite de l'application générale des idées de l'architecture moderne qui diffère révolutionnairement des architectures de style.

La catégorie du rapport est urbaniste car plusieurs ouvrages architectoniques s'affrontent. Cependant, le conflit de l'ancien et du nouveau n'est que de nature visuelle, de sorte que les fonctions et les constructions des ouvrages en contact n'ont pas de l'influence sur le problème du rapport.

Le principe fondamental dans l'examen du rapport de l'ancien et du nouveau doit être: le respect intégral de l'ancien. La méthode d'adaptation du nouveau à l'ancien diminue la valeur du monument ancien car il le place dans une fausse situation. La méthode du contraste est plus correcte, qui met en relief et accentue les qualités de l'ancien.

La solution radicale des rapports spatiaux est basée sur le principe de l'isolation: le nouveau s'éloigne de l'ancien à une distance suffisante de sorte que les rapports visuels n'agissent pas directement sur l'observateur. Pour autant que l'isolation est inexécutable les proportions volumétriques doivent procurer un cadre contrastant à l'ancien en plaçant le nouvel ouvrage au second plan. Les matériaux modernes, les couleurs, la plastique de second degré, les systèmes constructifs peuvent être librement choisis et appliqués sous condition de ne point effectuer l'imitation de l'ancien.

Le problème particulier du rapport de l'ancien et du nouveau représente le milieu urbain moderne qui domine aujourd'hui autour du monument ancien: la circulation automobile et tumultueuse, la signalisation de réclames, le vacarme du trafic, déforment son ambiance et rendent impossible la vivification de la vraie valeur du monument. Le rapport du milieu urbain contemporain peut être résolu partiellement sur le principe de l'isolation. Les exemples de la tour penchée de la cathédrale et du baptistère à Pise qui se trouvent éloignés des rues contemporaines sur une vaste pelouse verte, qui n'est accessible qu'aux piétons, et de la cathédrale et du baptistère à Florence, qui sont étouffés au centre de la vie urbaine, font ressortir nettement ce que signifie l'isolation du monument ancien pour sa présentation aux observateurs.

СИНТЕТИЧКИ ПОГЛЕД НА РЕШЕЊА О ПРЕЛАСКУ РИЗИКА КОД КУПОПРОДАЈЕ ТЕЛЕСНИХ ПОКРЕТНИХ СТВАРИ

Један од најважнијих и најспорнијих проблема из области права купопродаје телесних покретних ствари јесте сношење ризика за случајну пропаст или оштећење ствари. Питање ко сноси тај ризик по закључењу о купопродаји до његовог потпуног испуњења, продавац или купац одн. у којем тренутку је ризик за случајну пропаст или оштећење ствари прешао са продавца на купца, има изванредно велики практични значај, гако да је теоретско расправљање о њему усмерено првенствено на проналажење најрационалнијих и најадекватнијих решења која ће у највећој мери удовољити потребама робног промета и пословне праксе уопште.

1. Правни системи су ово питање различито регулисали. Ипак се усвојена решења у позитивном праву могу свести на три теорије: теорију закључења уговора; теорију „једностране испоруке“ и теорију предаје (преношења државине). Према првој теорији, преношење ризика је везано за закључење уговора о купопродаји, и то било непосредно за само закључење уговора (*periculum est emptoris*) (швајцарско и холандско право), било посредно, посредством правила *res perit domino* (француско и енглеско право). Према теорији „једностране испоруке“ ризик прелази на купца онда када је продавац извршио све радње које је по уговору обављан да изврши да би омогућио купцу да преузме купљене ствари, а то ће по правилу бити онда када је продавац купцу „понудио испоруку“ (скандинавско и америчко право). Према теорији предаје, купац ће сносити ризик тек када му ствари буду уручене тј. када буде над њима остварио физичку контролу (немачко, аустријско, југословенско, совјетско право).

2. Када би се наведене теорије примењивале доследно и у свим ситуацијама, онда би разлике између правних система у области преласка ризика биле одиста врло велике. Међутим, ближим испитивањем ове проблематике се долази до констатације да су решења о тренутку преласка ризика усвојена у законодавству и пракси, упркос разлика у основном прилазу, понекад мање-више идентична, а понекад теже да се изједначе, сужавајући тиме поље разлика које произлазе из различитих базичних концепција.

а) Решења су мање-више идентична у једној широкој области трговачких купопродаја — у дистанционим купопродајама, прецизније код тзв. отпремних уговора, који постоје онда када се ствари шаљу, по нало-

гу купца, из једног места у друго које није место испоруке. У свим системима, — ако се оставе по страни ниансе у усвојеним правно-техничким решењима — преовладало је правило да ризик код ових уговора прелази на купца када су добра уручена превозиоцу, или (у неким земљама) шпедитеру, наравно уколико није уговорено или из околности не произлази да је продавац на себе преузео ризик све до предаје добара купцу.

Ово решење се теоретски уклапа у оне системе који усвајају теорију „једностране испоруке“, јер све док продавац није отпослао робу, он није извршио све радње које је по уговору био, дужан извршити, те није ни извршио „испоруку“. Са гледишта, пак, система по којима се под предајом подразумева само уручење (преношење државине) ствари купцу, правило да ризик прелази на купца уручењем добара превозиоцу јесте изузетак (нпр. немачко право), макар да је њиме обухваћен огроман број купородаја у робном промету. Што се тиче уговорне теорије, сама предаја ствари би била индиферентна за прелазак ризика, било да је реч о индивидуално одређеној ствари било о стварима одређеним по роду: у првом случају, прелазак ризика у тренутку уручења превозиоцу могао би имати основ упрећутом споразуму странака (нпр. енглеско право) или „у посебним околностима случаја“ (швајцарско право), а у другом случају, у индивидуализацији ствари која, када мора бити „контрадикторна“ (двострана), не може бити извршена пре уручења ствари превозиоцу који би овде иступао као овлашћеник купца.

Међутим, независно од ових теоретских објашњења чињеница је да су сви системи морали усвојити захтев комерцијалне праксе да у случају дистанционе купопродаје ризик прелази на купца у тренутку уручења робе превозиоцу.

б) Тежња за изједначењем — опет под утицајем комерцијалне праксе — изразила се у домену купопродаје ствари одређених по роду (тзв. генеричне робе), а састоји се у томе што у системима који усвајају теорију уговора и оним који почивају на теорији „једностране испоруке“ постоји тенденција померања тренутка преласка ризика према стварној предаји, чиме се ови системи приближавају решењима усвојеним у системима „предаја“ (преношења државине). Због чега и на који начин се ова тенденција изражава?

Када су у питању системи који усвајају уговорну теорију — било да ризик прелази на купца директно самим закључењем уговора или индиректно посредством примене правила *res perit domino* — природа предмета купопродаје је таква да захтева да ствари буду индивидуализиране (специфициране, идентификоване) и таква операција је услов за прелазак ризика. Понегде, индивидуализација правно важи само кад се врши билатерално (нпр. француски и енглески систем), тако да се практично изједначава са уручењем, стављањем на располагање, преношењем државине. Та билатерална индивидуализација се најчешће врши управо путем стварне предаје ствари купцу: продавац ће најпре сам издвојити добра, а затим их уручити купцу и ово уручење ће важити као билатерална (контрадикторна) индивидуализација и ризик одн. својина и ризик ће у том тренутку прећи на купца.

У системима извршења „једностране испоруке“ испорука захтева такође да је претходно извршена идентификација добара, а какве радње треба да изврши продавац зависи од уговора и природе добара: када купац има да преузме ствари у седишту продавца, најмање што је овај дужан да уради јесте да „понуди испоруку“ купцу, а то значи да мора добра издвојити (идентификовати) држати их на располагању купцу и о томе га обавестити (амерички систем); ако је при преузимању добара од стране купца, продавац дужан да сарађује, та сарадња ће по правилу бити таква и толерика да се практично испорука своди на преношење државине на добрима на купца (скандинавски закони); још више, ако је продавац трговац, изричито је регулисано да ризик остаје на њему све док ствар не уђе у државину купца (Једнообразни трговачки законик САД од 1962.).

3. Основна слабост теорије уговора, било да је прелазак ризика ван директно или индиректно за уговор, јесте у томе да се она може доследно применити само онда кад је у питању уговор о купопродаји чији је предмет индивидуално одређена ствар. У свим другим купопродајама — које сачињавају највећи део робног промета: купопродајама чији је предмет ствари одређене по роду, као и у оним где су у питању индивидуално одређене ствари које морају бити одаслате, уговорна теорија не може бити примењена. Сам законодавац је био принуђен да од ње одступи у овим случајевима а ако то није учинио законодавац, онда је то настала да учини судска пракса која је, било »*par le code, mais au delà du Code*«, било идући обрнутим смером, успевала да пронађе решења која ће удовољити захтевима живота. Најзад сам трговински промет је, путем усвајања одређених клаузула и њиховим адекватним тумачењем, користећи се чињеницом диспозитивности правила о преласку ризика, допринио да се законска застарела правила о преласку ризика од стране и усвоје правила о преласку ризика која ће одговарати потребама тог промета. Ако се једна теорија у највећем броју случајева не може применити, јер је сам закон присињен да од ње одступи или се не примењује, јер је пракса одбацује, онда то значи да је развој дошао до степена када она мора бити елиминисана и замењена другом која ће адекватно изражавати потребе промета и захтеве праксе.

Други озбиљан аргумент против уговорне теорије јесте неминовност спорова о одговорности продавца за пропаст или оштећење ствари које се још налазе код њега, и ако је ризик прешао на купца. Продавац се може ослободити одговорности само ако докаже да ствари нису пропале одн. оштећене његовом кривицом тј. да су случајно пропале одн. оштећене. Оваквих спорова у системима који су усвојили теорију предаје не може бити.

Уговорна теорија која вуче порекло из римског права (*periculum est emptoris*) је могла да одговара неразвијеном друштву произвођача робе у којем је давала тон купопродаја чији је предмет индивидуално одређена ствар (*species*); она постаје неприхватљива у друштву у којем тон даје купопродаја чији су предмет ствари одређене по роду (*genus*), а која захтева, ако проблем посматрамо са правнотехничког гледишта — да се прелазак ризика одвоји од самог закључења уговора и помери за један каснији тренутак. Тиме се, с обзиром на масовност ове врсте купопродаје,

цела уговорна теорија доводи у питање. Њено напуштање диктује и све већа брига о купцу — потрошачу, који у принципу не треба и не сме да буде оптерећен ризицима пре него што ствар дође под његову контролу. Ранији прелазак ризика код дистанционе купопродаје се оправдава тиме што се транспорт купљене робе врши по захтеву купца, уместо да се роба преда у месту испуњења. Не би, међутим било правилно рећи да правило *periculum est emptoris* тежи или треба да се претвори у своју супротност, — *periculum est venditoris* — јер у принципу ризик треба да падне на оног у чијој се сфери делатности и под чијом контролом налази ствар која је предмет купопродаје.

4. Остаје, међутим, да се одговори на питање која је од две теорије предаје боља, рационалнија: да ли теорија „једностране предаје”, према којој би ризик прелазео у тренутку када је продавац извршио све потребне радње које на њега, по уговору, падају, конкретно када је, испунивши све те радње понудио испоруку купцу или, пак теорија према којој ризик прелази на купца кад је примио робу, кад је државина пренета на њега. Прва теорија почива — истиче се са стране њених поборника на „модерној”, „комерцијалној” концепцији испоруке. Њу су, као што смо већ рекли, прихватиле Скандинавске земље и САД, а била је усвојена и у прва два нацрта Једнообразног закона о купопродаји прокретних телесних ствари (римски нацрти од 1935. и 1939). Другој теорији стоји у основи традиционална „дивилистичка” концепција испоруке која се састоји у предаји — уручењу ствари купцу. Њу прихватају многи — и стари и нови законници; усвојио ју је, коначно, и Хашки закон о купопродаји телесних покретних ствари, који је одбацио у римским нацртима усвојену концепцију испоруке, као неодређену и приклоио се старом учењу.

Против теорије „једностране” испоруке говори најпре то да она неоправдано погодује продавцу, јер зашто би купац сносио ризике пропасти и оштећења ствари пре него што је ствар дошла у његов посед, а није дошао у доцњу у погледу пријема ствари, у ситуацији, дакле, када он није у прилици да предузме све потребне мере обезбеђења које ће свести на најмању могућу меру могућност настајања „случајних” штета. Против ње војује и аргумент да би наступање пропасти или оштећења ствари нужно водило споровима, јер би се продавац могао ослободити одговорности само ако докаже да до њега нема кривице што су ствари пропале или биле оштећене. Најзад, треба истаћи и тешкоће доказивања у којем је тренутку „понуда испоруке” извршена, да ли пре или после пропасти или оштећења ствари. Наведени аргументи против теорије „једнострана испорука” говоре у прилог усвајања теорије пријема (преношења државине) ствари од стране купца, јер се тој теорији не могу учинити горњи приговори и јер она „не држи” ни страну продавца ни страну купца већ пребацује терет ризика на оног под чијом се контролом ствар налази.

5. На крају је потребно нешто рећи о односу права својине и ризика. Познато нам је да многи писци (Рабел, Шмитхоф, Голдштајн) стоје на становишту да су „својина и ризик” две различите институције и да према томе, једна су, или треба да буду, правила о преласку својине, а друга о преласку ризика. Ово је схватање, усвојено у немачком Грађанском законнику и законцима који су стварани под његовим утица-

јем. Принцип одвајања је усвојио и хашки Једнообразни закон о купопродаји покретних телесних ствари. Друга је концепција да ризик треба у принципу да иде са својином, да је природно и логично да ризик сноси онај ко је власник ствари (*res perit domino*) и да, према томе, ова идеја, ако се посматра ствар са гледишта законодавне политике, треба да буде изражена и у законодавству. Ово схватање су усвојила многа законодавства и то како она по којима се својина преноси самим споразумом уговорних страна (*Code civil*, енглески *Sale of goods Act* и др.) тако и она која пренос својине везују за предају ствари (аустријско и совјетско право). Концепцију јединства су усвојили и Општи услови СЕВ-а. Свим овим системима заједничко је да су правила о преносу својине у принципу и правила о преласку ризика и да се преношењем својине оправдава померање ризика, прелазак ризика са продавца на купца.

Поборници идеје о јединственим правилима за преношење својине и ризика данас су највећма совјетски писци који сматрају да одвајање тренутка преношења својине и ризика „не значи и њихово одвајање по суштини“, да је прелажење ризика пре својине средство обезбеђења плаћања куповне цене, а не нешто што је у „природи ствари“, и да „стварна контрола“ није теоретски разлог за прелазак ризика јер се ови ризици односе на случајне губитке и штете тј. оне „који настају услед узрока које лице упитању није могло предвидети и према томе спречити.“ (Рубанов-Чиквадзе у *Honnald Unification of the Law of Sales*, стр. 357—358).

Ови аргументи о јединству својине и ризика тј. да ризик треба да пређе на купца кад и својина, нису убедљиви. Они поистовећују статику својине са динамиком промета. Истина је да правилно *res perit domino* произлази из природе ствари, јер је нешто што се само по себи разуме да сопственик сноси губитке и оштећења на стварима која му припадају, али то правило важи безусловно само за статику својине и не би одражавало верно стварне односе и потребе трговине и друштва уопште ако би се применило увек у динамици промета, у кретању ствари, њиховом прелажењу из једних у друге руке, излажењу из контроле једних и улажењу под контролу других. Према томе, у тој динамици је нужно одступити од правила *res perit domino* и одредити правила која ће, уместо да иду за догмом, одражавати потребе промета.

Овом идејом су, без сумње, ишли законодавци када су, било изричито, било прећутно, проглашавали принцип диспозитивности правила о тренутку преласка својине и ризика са продавца на купца. Тиме је омогућено уговорним странама да се прилагоде стварној ситуацији и потребама. Принцип диспозитивности наведених правила важи данас у свим системима, како оним у којима су правила о преласку својине и ризика идентична, тако и у оним која су прописала мање-више различита правила о том преласку.

6. Шта је за модерни промет важно за одређивање тренутка преласка ризика са продавца на купца, који критеријум ту треба да буде одлучан? Мислимо да то треба да буде стварна контрола на ствари. Док се ствар налази под стварном контролом продавца, на њега треба да падну ризици случајне пропасти ствари и случајних штета на продатим стварима. Ово не само због тога, и ако то долази на првом месту, што је онај

под чијом је контролом ствар у стању да предузме максималне мере безбедности, тако да се могућност „случајних” штета сведе на минимум, него и због тога што се продавац под чијом су контролом ствари обезбеђује осигурањем (напр. за сву робу која се налази у његовом магацину). Ове околности као и чињеница да се усвајањем принципа контроле избегавају спорови о томе да ли постоји кривица или је штета случајно настала — спорови у којима би терет доказивања падао на оног под чијом се контролом налази роба, говоре у прилог усвајања принципа да терет сношења ризика пада на оног под чијом се контролом налазе ствари. Могло би се применити да је у законодавствима усвојено гледиште да, код дистанционих купопродаја, предајом превозиоцу ризик прелази на купца, није у складу са принципом контроле, јер том радњом роба додуше излази из контроле продавца, али не долази под контролу купца, па да, према томе нема оправданог разлога да се преноси ризик на купца. Овај, аргумент не стоји јер се роба не предаје у месту испоруке и отпрема се на захтев купца, и када је то тако, оправдано је да купац, а не продавац сноси транспортне ризике.

Ово резонување не значи да ће, или да треба, да буду правила о тренутку преласка својине и преласка ризика увек различита. Не, јер ће често разлози који детерминишу тренутак преласка својине довести до фиксирања тог тренутка у исто време и за ризик. Но то не мора да буде, и у одређеним случајевима и ситуацијама, и неће бити. Према томе, у решавању ових случајева не сме се поћи од правила *res perit domino* као догме, јер његова примена може да доведе до неадекватних решења.

Др Врлета Круљ

РЕЗЈОМЕ

Синтетическиј възгляд на решения о переходе риска при купли-продажи движимого имущества

В статье рассматривается проблема кто сносит риск за случайную гибель или порчу при купле-продаже движимого имущества и в связи с этим автор констатирует, что принятые решения можно свести к трем теориям: теории заключения сделки (швейцарское, голландское, французское и английское права), теории „односторонней поставки” (скандинавское право и право США), и теории передачи (германское, австрийское, советское и югославское права).

Автор усматривает, что несмотря на различие в основных подходах, решения о моменте перехода риска часто более или менее тождественны, (в широкой области торговых купле-продаж — известными промежуток времени для купли-продажи), а иногда тяготеют к уподоблению — опять же под влиянием коммерческой практики (при купле-продаже вещей, определяемых родовыми признаками).

На базе проведенного анализа, автор подвергает критике теорию договоров, ибо ее можно последовательно применить только в гипотезе купле-продажи, когда речь идет об индивидуальной-определенной вещи, чем данная теория является неподходящей для современного торгового обра-

шения. Автор также приводит аргументы против теории „односторонней поставки” и высказывается в пользу теории „передачи”, которая „не подерживает” ни сторону отчуждателя, ни сторону приобретателя и которая бремя риска переносит на лицо, у которого вещь находится.

В заключение статьи автор рассматривает вопрос тождества и различия правила перехода риска.

SUMMARY

A Synthetic View of the Solutions Regulating Take-over of Sale Risks for Corporeal Mobile Objects

The problem of taking the risk in case of accidental loss or damage of things in buying or selling corporeal mobile objects is discussed in the paper. The author is stating that the adopted solutions may be broken down to three theories: theory of contract making (Swiss, Dutch, French and English laws); theory of «unilateral delivery» (Scandinavian, and USA law — the Uniform Trade Code); and theory of hand-over (German, Austrian, Soviet and Yugoslav laws).

The author states that in spite of the differences in the basic approaches the solutions relative to the moment the risk is taken over are more or less identical (in the large field of commercial sale distant sale (while sometime they tend to be equalized under the impact of commercial practices) in the domain of sale of things determined according to kind)

On the strength of analysis the author criticises the contract theory, for it can be, consequently, applied only hypothetically in sale when the object is an individually fixed thing, and so this theory is not suitable to the modern trade. He also states some arguments against the theory of «onsided delivery» declaring himself for the theory of hand-over, which does not take sides either with the vendor or buyer, but transfers the risk to the individual under whose control the object is.

The author winds up the paper by discussing the issue of identity and/or differences of the rules of transferring the risk and of transfer of ownership, taking the standpoint that in solving this problem one should not start with the rule *res perit domino* as a dogme, for the dynamics of exchanges of commodities demands divergence from this rule.

RÉSUMÉ

Vue synthétique sur les solutions relatives au transfert des risques dans les achats et ventes des choses mobilières corporelles

Dans cet article est traité le problème des risques supportés en cas de perte fortuite ou d'endommagement des choses dans les achats et ventes des choses mobilières corporelles, et à ce sujet l'auteur constate que les solutions adoptées peuvent être réduites à trois théories, à savoir: la théorie de la conclusion du contrat (droit suisse, hollandais, français, anglais; la théorie de «la livraison unilatérale» (droit scandinave et droit des Etats Unis d'Amérique — Code de commerce uniforme) et la théorie de la remise (droit allemand, autrichien, soviétique, yougoslave).

L'auteur constate qu'en dépit des différences dans les approches fondamentales, les solutions relatives au moment du transfert des risques sont parfois plus ou moins identiques (dans le large domaine des achats et ventes commerciaux — des ventes à distance) et dans d'autres cas elles peuvent être difficilement divelées — de nouveau sous l'influence de la pratique com-

merciale (dans le domaine des achats et ventes des choses déterminées selon le sorte).

Sur la base de l'analyse effectuée l'auteur critique la théorie du contrat, parce qu'elle ne peut être appliqué d'une manière conséquente que dans l'hypothèse des achats et ventes dont l'objet est la chose individuellement déterminée, de sorte que cette théorie est mal appropriée au trafic commercial contemporain. L'auteur cite aussi les arguments invoqués contre la théorie de la «livraison unilatérale» et il se prononce en faveur de la théorie de la remise, qui ne «prend fait et cause» ni pour le vendeur ni pour l'acheteur mais qui transfère la charge des risques à la personne sous le contrôle de laquelle se trouve la chose.

En terminant son article l'auteur traite la question de l'identité c'est-à-dire de la différence des règles relatives au transfert des risques et au transfert de la propriété et il se place sur le point de vue selon lequel pour résoudre cette question il ne faut pas prendre comme point de départ res perit domino en tant que dogme, car la dynamique de la circulation des biens exige de s'écarter de cette règle.

КРУГ ЗАКОНСКИХ НАСЛЕДНИКА И МАНЕ УСТАНОВЕ НАСЛЕБА

1. — Установа наслеба, посматрана са тачке гледишта социјалних функција које она има, појављује се у двострукој улози: у оној која, у одређеној фази изградње нових друштвених односа, конкордира са начелом по коме рад и резултати рада опредељују стварни положај човека у друштву, а о чему ће доцније бити речи, и онај који не конкордира са начелом по коме се од свакога тражи да даје према својим способности-ма и да узима према своме раду. Одавно је примећено да се битни недостатак установе наслеба састоји у томе што одржава и, штавише, ствара неједнакост међу људима. Отуда је она била и остала предмет критике чији је крајњи домет отклањање њених мана или чак њено укидање.

Створена је, нарочито од стране социјалиста утописта, читава серија система помоћу којих се, по схватању њихових аутора, може изаћи на крај са неједнакостима између људи, које почивају на преношењу имовине са генерације на генерацију. Према једном од њих — а њега узимамо примера ради — установа наслеба би током времена ишчезла са позорнице живота на тај начин што би две трећине заоставштине припале првом наследнику, једна половина наследнику наследника, а ништа наследнику наследниковог наследника. Овој тези, по нашем мишљењу, недостају основне премисе које би је спасле ирационалности, будући да се правним пословима — чак и у пресумцији осетне инхабилности — *inter vivos* у начелу могу постићи исти циљеви који се постижу установом наслеба, да су одавно покретне ствари добиле значај добара првог реда, да се вредност која се одређеним кретањем оплобава тешко може контролисати, да новчано богатство може безимно егзистирати, да настанак имовине није везан само за једну генерацију, да приватна својина стално репродукује нове имаоце имовинских добара итд. Предложено решење не би имало много изгледа на успех чак ни у претпоставци да се добра која појединци поседују састоје искључиво од непокретних ствари и да су стављена ван правног и економског промета. Уосталом, установа наслеба је природни дериват својине, а старо је правило: *cessante causa cessat effectus*, што ће рећи да кад престане узрок, нестаје и последица. Проблем неједнакости међу људима бесумње је веома сложен и тежак, али се он не може решити на секундарном већ на примарном плану друштвених односа, а превиђање те околности је управо фактор који чини илузорним сва настојања да се елиминишу продукти које стално даје приватна својина.

Разлагање и претресање установе наслеђа, а посебно њених слабости, представљало је баштину за настанак бројних теорија које су ишле за тим да дају одговор на питања из домена позитивних и негативних функција установе наслеђа. Једна од њих — иначе, доста распрострањена — састоји се у томе да се лоше стране установе наслеђа могу уклони сужавањем круга законских наследника. Пре него што бисмо директно ушли у анализу наведеног схватања, потребно је изнети, макар у извесном броју права из прошлости и садашњости, круг законских наследника као једну друштвену појаву која је прошла дугу еволуцију чији је главни смер кретања у правцу сопственог сужавања, мада она — посматрано и просторно и временски — није иста у свим правима. Чак се може, и то у једном релативно кратком временском периоду и праву државе исте друштвено-економске формације, запазити феномен сужавања, а, потом, ширења круга нетестаменталних наследника. Такав је, на пример, случај са совјетским правом.

2. — Развојна линија римског интестатског наслеђивања одликује се низом измена и допуна и оне се посебно огледају у поступном напуштању начела агнације и признавању начела когнације које је у Јустинијановом праву задобило генерални значај. У закону од XII таблица (тач. 4) каже се да, ако неко умре без тестаментa а нема свога наследника, његову имовину добиће најближи агнат. Ако нема агната, имовину ће добити гентили. Круг законских наследника сачињавају: *sui heredes*, *proximus agnatus i gentiles*. Први су они који су у моменту смрти *de cuius*-а били непосредно под *patris potestas* овога. Ту долазе првостепени потомци мушког пола из пуноважног брака, адоптирани првостепени потомци мушког пола, кћери, унуди од раније преминулог или еманципованог сина, првостепени потомци мушког пола од наведених унука уколико ови последњи нису у животу или су еманциповани, посмрчад која би била *sui juris* смрћу *defunctus*-а да су о тог момента била одвојена од употребе своје матере, жена из брака са манусом и жене оставночевих синова које су са овима биле у браку са манусом и у претпоставци испуњења одређених услова. Други су остали агнати који су били предвиђени као интестатски наследници. Ту спадају: другостепени агнати *defunctus*-а, његова мајка из манус брака, трећестепени агнати (синовци и очева браћа тј. стричеви) итд. Трећу групу која је улазила у круг интестатских наследника сачињавали су *defunctus*-ови браственици (*gentili*). Ваља напоменути да наведена лица нису била наследници у пуном значају тог појма, али то питање излази из оквира наше теме.

Измене до којих је дошло током времена у социјалном животу наметале су и потребу потискивања агнатског сродства као подлоге интестатског наслеђивања и отварања пута продирању когнатског сродства као чињенице на којој се базира законско наслеђивање. У томе је, на плану права, одлучујућу улогу одиграо претор установом »*bonorum possessio*«, последица чега је проширење круга интестатских наследника јер је овај допуњен и неагнатским крвним сродницима. Претор је разврстао наследнике у четири скупине и између њих установио следоред у позивању на наслеђе. У прву скупину долазе *defunctus*-ова деца и даљи потомци изу-

зев оних који су адоптирани од друге особе и нееманциповани. У наредну скупину долазе агнати који су наследници по *ius civile* и, потом, гентили у периоду постојања гентилске везе као подлоге за наслеђивање. Трећу скупину сачињавали су крвни сродници који су се налазили изван круга претходних скупина, одређени агнати који се тек у овој скупини појављују и *defunctus*-ова мајка, при чему је било равнодушно да ли је или није била у *in manu* супруга. Крвно сродство се у овом погледу протезало до закључно са шестим односно понекад седмим степеном сродства. Најзад, у круг нетестаменталних наследника долазио је брачни друг из *iustae nuptiae*.

И царско законодавство је увело низ новина на плану интестатског наследног права, али је и даље остало начело агнације и установа преторских класа, услед чега је током времена настало једно шаренило у коме су постојале осетне противречности, нејасности, разноликости и сл., тако да се наметнула потреба једне реформе која би нетестаменталном наслеђивању дала систематичност и друге атрибуте, с једне стране и уредила га тако да одговара захтевима времена, с друге стране. Тај завршни део интестатског римског наследног права представља Јустинијанова 118. новела из 543. године н.е. допуњена његовом 127. новелом донетом неколико година касније. Новела 118. узима крвно сродство као основицу законског наслеђивања. Начело когнације однело је, дакле, потпуну победу. Круг законских наследника по сто осамнаестој новели је онај који следи. *Defunctus*-ови (а овај може бити како лице мушког тако и лице женског пола) *descendenti* (потомци) укључујући ту и оне који су зачети а неробени у тренутку престанка његовог живота. При томе је неважно у ком се степену сродства потомак налази са оставиоцем, коме полу припада, да ли је потомак по мушкој или женској лози и да ли се налази под очинском влашћу или не. Овде долазе и адоптирана деца. *Defunctus*-ови *ascendenti* (преци) и из очеве и из материне лозе и сви његови побочни сродници. И, најзад, *defunctus*-ов брачни друг.

3. — Француско право одређује да су оставиочева деца законски наследници, при чему је равнодушно јесу ли то деца из једног или више оставиочевих бракова. Њима су, у овом погледу, равна адоптирана деца. Даљи потомци су такође законски наследници без обзира на удаљеност сродства са покојником као оставиоцем. У наведени круг спадају и родитељи, деде и бабе, прадеде и прабабе и даљи преци, а такође и сви колатерали, укључујући ту и непотпуну браћу и сестре (сроднике по једном родитељу), закључно са дванаестим степеном сродства у односу на оставиоца. И преживели супруг улази у круг законских наследника. Уколико нико од наведених лица не би постао наследник, а у претпоставци непостојања последње наредбе воље, заоставштина припада држави.

По Швајцарском грађанском законуку (арт. 457. до 460, 462. и 465) нетестаменталне наследнике сачињавају *defunctus*-ови непосредни потомци (брачни и грађански) са својим потомством (првостепеним, другостепеним и тако редом док их има), *defunctus*-ови сродници првог и другог степена сродства из усходне линије сродства са својим потомство и, напослетку, у одређеној алтернативи преживели супруг. Занимљиво је да се преци из

трећег степена сродства са оставиоцем — независно од тога којој лози припадају — појављују као узурфруктуари (не дакле као власници) на оном делу заоставштине који би припао њиховим непосредним потомцима као оставиочевим прецима и онима који од ових потичу а који не спадају у скупину коју образују defunctus-ови родитељи са својим потомством и то у претпоставци да ови не постану наследници. Исто важи и за децу наведених предака (стричеве, тетке и ујаке defunctus-ових родитеља) уколико они не доживе тренутак престанка живота defunctus-a.

Круг законских наследника у чехословачком праву сачињавају покојникова деца и даљи потомци неограничено, његов супруг, његови родитељи, његова браћа и сестре и лица која су са покојником живела у заједничком домаћинству бар годину дана пре његове смрти и која су из тога разлога водила бригу о заједничком домаћинству или била својом исхраном за оставиоца везана (пар. 473. до 475. Грађанског законика Чехословачке СР). По пољском праву нетестаментални наследници су оставиочеви потомци (синови и кћери, унучад, праунучад, прапраунучад итд.). оставиочеви родитељи и оставиочева браћа и сестре са својим потомством као крвни сродници, усвојеник са својим потомством као грађански сродници и, најзад, оставиочев брачни друг. (чланови 931. до 932, 934. и 936. до 937. Грађанског законика НРП). Усвојење, у погледу његовог дејства на плану наследног права, може бити шире и уже. У првом случају између наследноправног положаја усвојеника и односног положаја оставиочевих природних синова и кћери нема разлике. У другом случају — а ту је реч о конституисању сродничких односа само на релацији усвојеник и његови потомци с једне стране и усвојилац с друге стране — грађански потомци наслеђују усвојиоца исто онако како га наслеђују његова природна деца и њихови потомци. Занимљив је члан 938. по коме деда и баба de cuius-a, под условом да живе у беди и да не могу да добију потребна средства за издржавање од лица која су по закону дужна да их издржавају, могу тражити од наследника средства за живот у сразмери вредности наслеђене имовине и својих потреба. Наследник може удовољити овом захтеву и тако што ће подносиоцима захтева исплатити суму која представља 25 одсто вредности његове наследничке квоте.

У совјетском праву круг законских наследника није потпуно исти у свим републикама. То је последица респектовања одређених околности (националних особености, традиција, породичне кохезије и сл.). Из прописа који су донети 1922. године види се да су законски наследници брачни друг, првостепени, другостепени и трећестепени потомци и лица која је оставилац издржавао. После II светског рата тај круг је проширен и он обухвата две категорије наследника, а у неким савезним републикама три категорије законских наследника. Он данас по правилу обухвата: децу, унуче и праунуче de cuius-a, његовог брачног друга, његове родитеље и издржавана лица (примарна категорија), његову браћу и сестре и лица која је он издржавао (секундарна категорија). За усвојену децу важи правило да заснивањем грађанског сродства посинак односно поћерка има према поочиму односно помајци наследно право идентично ономе које имају деца према својим природним родитељима. У грађанским кодекси-

ма неких совјетских република (Естонске, Украјинске, Грузинске и Азербайџанске, на пример) каже се да су усвојеници потпуно изједначени са усвојичевим крвним сродницима, док је у грађанским кодексима неких других република остало отворено питање да ли усвојена деца могу наслеђивати усвојичеве сроднике. Што се тиче другостепених колатерала оставиоца, сасвим је ирелевантно да ли они потичу од оба родитеља од којих потиче и оставилац или су са оставиоцем сродни само преко једног родитеља, био он мушко или женског пола. По правима неких савезних република (Узбекистанске, на пример) у секундарну категорију законских наследника спадају и другостепени потомци оставиочевих родитеља (синовци, сестрићи и братићи односно синовице, сестричине и братичине *de cuius-a*). У последњу категорију неки грађански кодекси сврставају *de cuius*-ове браће и сестара децу која су неспособна за привређивање и *de cuius*-ове другостепене претке. Најзад, у круг законских наследника улазе и такозвани могући законски наследници. То су лица која је оставилац издржавао без обзира на то да ли су му она сродници или нису. Данас се више не захтева да издржавано лице живи у немаштини, односно да нема нужних средстава за живот, да би било законски наследник даваоца издржавања, пошто је довољно да му је оставилац давао материјална добра у обиму који се може узети као главни извор средстава за живот. Издржавање треба да је трајало бар годину дана. Осим тога, тражи се да је издржавано лице неспособно за рад (деца оставиочеве конкубине која су млађа од 16 година живота односно од 18 година уколико иду у школу, лица женског пола старија од 55 година живота и др.).

Скупину законских наследника по Грађанском законнику Мађарске НР (нпр. 407. до 410) чине оставиочев брачни друг, оставиочеви сродници из праве линије сродства (силазне и узлазне) неограничено, његова браћа и сестре и њихово потомство све док га има, његови стричеви, тетке и ујаци и потомство ових оставиочевих трећестепених колатерала *in infinitum*. Усвојеник је такође нетестаментални наследник и има наследноправни положај једнак ономе усвојичеве природне деце. Уколико је, пак, усвојеник оставилац, усвојилац и његови сродници појављују се као законски наследници према одговарајућим правилима за законско наслеђивање (пар. 617. до 618. горе поменутог Законика).

4. — Аустријски грађански законик одређује ова лица као законске наследнике: покојникове (*de cuius*-ове) синове и кћери и све оне који потичу од покојникових првостепених потомака, оца и мајку покојника, браћу и сестре покојника без обзира на квалитет сродства и све оне који од ових произилазе, његове претке другог степена сродства из обе лозе, његове стричеве, ујаке и тетке независно од тога да ли су они његовом родитељу рођена браћа односно сестре или полубраћа односно полусестре по оцу или по мајци и њихово потомство *in infinitum*, претке трећег степена сродства и по мушкој и по женској лози (њих осам) (пар. 731. до 741), позакоњену децу на коју се односе параграфи 752. до 753, ванбрачну децу уколико је оставилац њихова мајка односно неки њен сродник, усвојену децу из параграфа 755. и, најзад, покојниковог супруга (пар. 757).

Према Србијанском грађанском законнику (пар. 138, 143. и 395. до 410) круг законских наследника образовао се од одређених сродника из праве и побочне линије сродства и, под извесним условима, брачног друга. Ту, најпре, спадају сви они који као брачни потомци потичу од оставиоца, позакоњена деца коју је имао у виду параграф сто тридесет четврти и непосредни потомак по сродству заснованом на правном послу код потпуне адопције, а под извесним условима и код непотпуне адопције. У назначени круг долазили су, уопште говорећи, и родитељи оставиоцеви, његови побочни сродници са којима се налази у другом степену сродства (*germani, consanguinei i uterini*) и њихови потомци. Овде су, затим, спадали родитељи оставиоцевог оца и потомство деде по оцу, отац оставиоцевог деде (прадеа) по оцу са својим потомством, отац дедовог оца (прапрадеа) по оцу са својим потомством и отац прадедовог оца по деди (чукундеа) из мушке лозе са својим потомством. Из женске лозе долазили су исти они преци и побочни сродници као и у мушкој лози, тако да овде важи *mutatis mutandis* речено о сродницима из усходне и побочне линије сродства по оцу. Напокон, у круг законских наследника улазио је, под условом из параграфа 408, и преживели брачни друг.

У Предоснови за грађански законик из 1934. године био је предвиђен доста широк круг законских наследника. Прву групу сачињавали су како непосредни оставиоцеви потомци по брачном пореклу (синови и кћери) тако и њихови посредни потомци (унуци и унучке, праунуци и праунучке и тако редом *in infinitum*), без обзира на то да ли су они рођени за живота оставиоца или након његове смрти. (пар. 723. до 726). Ту су долазила и небрачна деца која су позакоњена доцнијим браком својих родитеља, а и деца из бракова који су проглашени за неваљане бракове. И небрачно дете које је, на захтев свога оца, позакоњено милошћу владоаца, такође је улазило у групу интестатских наследника. Што се тиче ванбрачне деце чији је статус у погледу порекла остао непромењен, одлучујуће је било то ко се појављује као оставилац: мајка односно њен сродник или пак отац односно његов сродник, будући да су ванбрачна деца у прва два случаја имала наследноправни положај брачне деце, док у друга два случаја уопште нису имала право на законско наслеђивање. Овде спадају и усвојена деца уколико се усвојилац појављује као оставилац. Најзад, ту је био предвиђен и надживели супруг умрлог супруга. Другу групу сачињавали су: оставиоцеви родитељи, оставиоцева браћа и сестре и по оцу и по мајци и браћа и сестре само по оцу односно само по мајци и њихови потомци. Наредну групу сачињавали су: оставиоцеви дедови и бабе, деца ових са својим потомцима изузев оних који су ушли у две претходне групе. Последњу групу сачињавали су оставјочеви преци трећег степена сродства из обе лозе (прадедови и прабабе).

Према војвођанском наследном праву *defunctus*-ови првостепени десценденти (брачна деца, деца из путативног брака, деца позакоњена накнадним браком или указом надлежног државног органа, усвојена деца и тзв. незаконита деца уколико је, у овом последњем случају, оставилац било лице женског пола) и даљи потомци *in infinitum*, његов брачни друг, његови родитељи, његова браћа и сестре и они који од ових проис-

ходе, деа и баба са очеве стране и деа и баба са материне стране са својим потомством и даљи преци из обе лозе били су његови законски наследници. Уколико је, у конкретном случају, била реч о брачном другому, прецима и колатералима, имао је одређени значај састав заоставштине, с обзиром на то да ли је у питању тековина или старина и у оквиру ове друге да ли је она потицала од предака из очеве или материне лозе, али нас овај изглед ствари овде не интересује.

Наше данашње право познаје доста широк круг законских наследника. Њега сачињавају: сви природни и правни сродници из силазне линије сродства чеограничено (крвни и грађански првостепени потомци, синови и кћери „првостепених потомака, синови и кћери другостепених потомака итд.); оставиочев брачни друг, оставиочеви родитељи, деа и баба по оцу и деа и баба по мајци, прадеа и прабабе из очеве лозе и прадеа и прабабе из материне лозе, као и сви даљи преци из обе лозе; оставиочева браћа и сестре који су рођени од истог оца и мајке од којих потиче и сам оставилац (герман), његова браћа и сестре само по оцу (consanguinei), његова браћа и сестре само по мајци (uterini) и сви они његови колатерали који потичу од наведених сродника другог степена побочне линије сродства; непосредни потомци његових другостепених предака изузев његовог родитеља (стричеви, тетке и ујаци, били они рођена браћа или полубраћа односно рођене сестре или полусестре оставиочевих првостепених предака) и сви који од ових проиходе независно од удаљености степена сродства са оствиоцем (првобратучед de cuius-а и њихови потомци ин инфинитум). Напоменимо, на крају, да питање основа позива на наслебе државе као наследника остављамо по страни, пошто би његово разлагање изискивало простор далеко већи од оног који нам овде стоји на расположењу.

5. — Главно обележје поимања да се против рђавих страна установе наслеба може успешно војевати путем сужавања круга законских наследника испољава се у томе што се смањењем тога круга наследника повећава могућност државе да она, као нека врста репрезентанта друштва, постане тигулар де cuius- ове заоставштине. Одмах ваља истаћи да у правој линији сродства неограничена удаљеност сродника посматрана по степенима сродства има практично теоријски карактер, јер ту господаре биолошки закони — а они су подједнако присутни и кад има и кад нема ограничења односног круга у погледу сродника из ове линије — тако да у реалности живи сродници једва постоје у неколико узастопних генерација. Осим тога, опште је правило депоновано и у домаћем и у упоредном праву да се сви припадници интестатског наслеђивања не позивају на наслебе симултано, већ по одређеном реду, пошто је цела скупина — на основу извесних мерила — подељена на уже скупине између којих је инаугурисана строга хијерархија.

У тој ранговској скали прво место, са евентуално још неким блиским сродницима и брачним другом, заузимају у свим правима оставиочевии десценденти, што значи да припадници наредне парентеле долазе на наслебе тек ако нико из најпривилегованије парентеле не постане наследник. Овде треба подвући да су — захваљујући биолошкој потреби до-

пуњавања полова и уробеном нагону за продужење врсте, с једне стране и чињенице да људи редовно умиру природном смрћу, с друге стране — ретки случајеви у којима иза *de cuius*-а није остало ни природних ни вештачких потомака. Због тога би изглед државе да наследи оставиоца, чак кад би круг законских наследника сузили само на потомке, били више него скромни. Најзад, група која сачињава једну парентелу састављену од више генерација долази на наслеђе по одређеном следореду. То важи и за парентелу десцендената у којој оставиочеви синови и кћери имају првенство над унуцима и даљим потомцима. Ако би се односни круг сузио на најмању могућу меру (на први степен сродства, на релацију родитељ — деца), тиме се, услед дејства описаних околности, могућност да наслеђе не припадне *de cuius*-овој деци не би много повећала.

У прилог наше тезе говоре и резултати истраживања која смо обавили. Овде је, међутим, довољно да дамо слику стања ствари у општини Чајетина у годинама 1966. и 1967. Од 114 случајева наследници су били припадници првог наследног реда у 108 случајева, а од ових других наследници су били првостепени потомци у 106 случајева. Укупни биланс јесте, дакле, сто шест према осам у корист оставиочеве деце.

Ако се има у виду укупност чињеница које нису у складу са теоријом сужавања круга законских наследника ради ублажавања и одстрањивања мана установе наслеђа, ако се имају у виду остали приговори који се наведеној теорији са разлогом могу упутити, може се закључити да је она једна вештачка конструкција саткана од нити које губе вредност чим се у њихову суштину уђе.

6. — Чињеница да се установа наслеђа налази у свим правима и да заузима место међу установама првог реда из области имовинске сфере друштвених односа, поуздан је знак да иза ње стоји једна немала потреба у чијој бити стоји класни интерес. Она се, у нашем друштву поглавито, састоји у ономе што следи. Друштвена својина стоји у одређеном односу са личном својином. Ова друга омогућује њеном титулару да са добрима која су произлазница дела његовог рада расподаже на начин који зависи од његове воље и она, у случају његове смрти и непостојања последње наредбе воље, у првом реду прелази на његову децу и брачног друга. Ту лежи основни покретачки мотив чињења напора за стицање што веће квалификације, повећања радности, штедње и уопште рационалног газдовања, а у свему томе је садржан и друштвени интерес. Друго, установа наслеђа позитивно утиче на односе између чланова породице и блиских сродника уопште. Она има и ту племениту задаћу да материјално обскрби оставиочеву недораслу децу и супруга за привређивање неспособног и економски недовољно ситуираног, а може да послужи и остварењу бројних сврха хуманитарног карактера. Треће, установа наслеђа има посебан значај за пољопривредно становништво које није у радном односу. Коначно, ту је и узимање једног дела активе заоставштине од стране државе применом одговарајућих фискалних инструмената, а величина тог дела зависи од величине добара која остану након *de cuius*-ове смрти.

РЕЗЮМЕ

Число наследников по закону и недостатки института наследников

Институт наследников, если обратимся к нему с точки зрения содержащихся в нем социальных функций, предстает перед нами в двойной роли: в роли созвучной жизненным потребностям нашего времени — а это бывает при условии приобретения имущества трудом — и в роли противоположной идее, по которой центральное место занимает социальное равенство. Имущество умершего переходит по праву наследования к его родственникам и к супругу умершего или же к лицу, им указанному. Здесь кроется один из движущих импульсов человека получить большую квалификацию, сделать сбережения и развить свои творческие возможности. Больше заработать и вообще поступать как рачительный хозяин, а к тому же здесь имеет место и общий интерес. Кроме того, данный институт является удобным поводом для осуществления разных целей гуманитарного характера. Однако уже давно замечено, что существенный недостаток института наследования кроется в его поддержке и в известном смысле в создании неравенства между людьми. Мысль о том, каким образом отстранить отрицательные стороны института наследования была толчком к созданию многочисленных теорий в данной области. Одна из них создана на идее ограничения числа наследников по закону. Более глубокое ознакомление с проблемами данной теории говорит нам, что она по существу является совершенно бесплодным надуманным замыслом, в практическом применении лишенным всякой животворности. Достаточно указать на то, что выводы, полученные после проведенного исследования, говорят, что даже в гипотезе ограничения числа наследников по закону на одних лишь наследников первой очереди, шансы на то, что наследство окажется без наследников по закону, были бы весьма малы. Окончательный вывод был бы следующий: решающим фактором устранения слабых сторон института наследования являются изменения в области имущественных отношений и реализация начала, по которому общественное и материальное положение человека зависит от труда и его результатов.

SUMMARY

The Line of Legal Successors and the Deficiencies of the Institute of Inheritance

The institute of inheritance, if viewed from the point of its social functions, has a double role: the one where it is compatible, under the assumption that property is acquired through work, with the requirements of living in our time, and the other when it is contrary to the idea of social equality. The property of the deceased is transferred through inheritance to his relatives and spouse, or persons he designates. Here lies one of motive impulses of man to acquire better qualifications, to work more, and develop his creative potentials, to save and to behave as a good manager in general, while general interest is also present. This institute, moreover, is a suitable instrument for achieving different human purposes. It has been noticed, however, long ago that the essential shortcoming of the institute of succession is the preservation and in a way creation of inequality among people. The idea how to eliminate the negative points of the institute of succession has yielded elements for many theories in this field. One of these is elaborated in the idea of restricting the line of succession. By probing into the premises of this theory it is revealed that in the essence it is an artificial construction.

whose sterility is complete and, accordingly, is practically devoid of any viability. It suffices to stress that the results so far achieved in the study of this matter indicate that even in the hypothetical restriction of the line of successors to the first degree of the descending line of successors the chances that a legacy may not have legitimate successors would be very small. The ultimate conclusion is: the decisive fact of eliminating doubtful points of the institute of inheritance would be the change in the field of ownership relationships and implementation of the principle that social and material position of man depend of work and its results.

RÉSUMÉ

Le cercle des héritiers légitimes et les défauts de l'institution de la succession

L'institution de la succession considérée du point de vue des fonctions sociales dont elle dispose se présente dans un double rôle, à savoir: dans le rôle qui est compatible — ce qui a lieu dans l'hypothèse de l'acquisition des biens sur la base du travail — avec les besoins de la vie dans notre époque et dans le rôle qui est contraire à l'idée dont le point central est l'égalité sociale. Les biens patrimoniaux du de cujus passent par la voie de succession à ses parents et à son conjoint, c'est-à-dire aux personnes qu'il a désigné. C'est là que se trouve le stimulant de l'homme qui le pousse à acquérir les connaissances professionnelles plus approfondies, de travailler le plus intensément possible et de développer ses potentiels créateurs, d'économiser et de se comporter en général en bon chef de famille, or tout ceci est conforme d'une manière prononcée à l'intérêt général. En outre, cette institution est un instrument propice à la réalisation des divers buts de caractère humanitaire. Cependant, on a remarqué depuis longtemps que le défaut essentiel de la succession consiste à maintenir ou à créer dans un certain sens l'inégalité entre les hommes. L'idée qui tend à trouver une issue à cet état de choses et à mettre fin aux effets négatifs de la succession a émané les éléments qui ont servi de base à de nombreuses théories dans ce domaine. Une de ces théories est basée sur l'idée qu'il faut resserrer le cercle des héritiers légitimes. L'infiltration de cette théorie dans les prémisses fait ressortir qu'elle est dans le fond une construction artificielle dont la stérilité est complète et qu'elle est par conséquent dépourvue de toute vitalité. Il suffit de remarquer que les résultats auxquels ont abouti nos recherches prouvent que, même dans l'hypothèse du resserrement du cercle des héritiers légitimes au premier degré de la succession est le changement dans le domaine des rapports de propriétés héritages restent sans héritiers légitimes. La conclusion définitive est la suivante: le facteur décisif pour éliminer les aspects obscurs de l'institution de la succession est le changement dans le domaine des rapports de propriété et la réalisation du principe selon lequel la condition sociale et matérielle de l'homme dépende du travail et de ses résultats.

САМОУПРАВНЕ ПРАВОСУДНЕ УСТАНОВЕ И ЊИХОВА НАДЛЕЖНОСТ

Нашим новим Уставом, то јест Уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1963. године, извршена је, као што је познато, и значајна реформа нашега дотадашњег судског система. Наш Устав садржи управо једно посебно поглавље о судовима и другим правосудним органима и установама, и то у оквиру свога првог дела који се тиче друштвеног и политичког уређења. Уопште је примећено: да нови Устав Југославије посвећује судству више места и даје му већи начелни значај од ранијих југословенских устава, а више од највећег броја познатих устава до данас. Отуда је разумљиво да ни предстојеће уставне промене, засноване на усвојеним уставним амандманима, такође „неће захтјевати неке промјене у дефинисању основних начела на којима се заснива наше судство”⁽¹⁾.

Уколико се, пак, посебно тиче наше теме, нарочиту пажњу заслужују, пре свега, одредбе нашег Устава у којима се изрично предвиђају и помињу правосудне установе о којима је овде реч. По тим одредбама наиме: „Под условима одређеним на основу савезног закона судску функцију могу вршити избрани судови односно арбитраже. — На основу закона могу се оснивати мировна већа и друге установе за расправљање међусобних спорова грађана и организација” (в. чл. 133. Устава). Овим уставним одредбама које су и сада на снази⁽²⁾ отворена је, заиста, широка перспектива за развитак самоуправних или тзв. аутономних облика правосудне организације. И тако је омогућено да се, поред класичних односно државних судова, формирају и „правосудни организми који ће у себи носити клицу потпуног подруштљавања и ове државне функције”. — Осврнућемо се овде укратко на све поменуће правосудне установе које предвиђа наш Устав, имајући при томе првенствено у виду њихову стварну надлежност.

I. ИЗБРАНИ СУДОВИ И АРБИТРАЖЕ

О овим нашим правосудним установама постоје већ и доста бројне законске одредбе и прописи, па и стечена искуства у погледу значаја и дејства њихове практичне делатности. Ми ћемо, пак, овде укратко изло-

(1) Тако др Јосип Хрнчевић: Уставна реформа и организација судова, „Зборник Правног факултета у Загребу, год XXI, бр. 1, Загреб, 1971.

(2) Видети о томе: Устав СФРЈ са експозеом Милентија Поповића и уставним амандманима од 1—42 (из 1967, 1968. и 1971), „Комунист — Ослобођење”, 1971, стр. 3 и след.

жити и проучити само оно што, с обзиром на природу и врсту дате теме, сматрамо најинтересантнијим и најважнијим. Прво ћемо говорити о нашим изабраним судовима.

1. У смислу поменутих и већ наведених одредаба Устава СФРЈ, нашим Основним законом о предузећима од 1965. године („Службени лист СФРЈ”, бр. 17/65, исправке у броју 20/65. и измене и допуне у броју 31/67. и броја 48/68, 55/69. и 15/71) предвиђено је посебно и: *изношење међусобних спорова предузећа пред изабране судове* (чл. 25, 206 и 207.)⁽³⁾. А то су управо: стални изабрани судови (арбитраже). — Тако, се чл. 25 и 206. овог закона у складу са законом предузећа могу у складу са Законом своје међусобне спорове износити „пред сталне изабране судове (арбитраже)”, ради споразумног решавања тих спорова путем посредовања, као и ради одлучивања у тим споровима. Стални изабрани судови могу се оснивати при републичким привредним коморама и Савезној привредној комори, заједницама, берзама и другим организацијама предвиђеним савезним законом. Спорове у вези са уговором о трајној пословној и техничкој сарадњи и уговором о пословном удруживању, ако оба саговорача то захтевају, расправља и о њима одлучује изабрани суд при републичкој привредној комори, а ако су седишта саговорача, који су у спору, на територијама разних република — изабрани суд при Савезној привредној комори, разуме се, ако су основани.

Но, по истом закону (чл. 207), постојање сталног изабраног суда мора бити предвиђено статутом или пак другим општим актом организације при којој се такав суд оснива. Статутом организације одређују се и спорови који могу пред стални изабрани суд бити изнети ради одлучивања или посредовања. А правила о саставу и поступку сталног изабраног суда прописује највиши орган управљања организације при којој је изабрани суд основан.

У овим, овде наведеним законским одредбама је, дакле, реч о једној врсти тзв. *сталних изабраних судова* (који су у ствари арбитраже) и њиховој надлежности — стварној и месној (територијалној), која је трајнијег карактера и не тиче се само појединих конкретних спорова. Ови наши стални изабрани судови односно арбитраже редовно или по правилу доносе одлуке, дакле суде, а изузетно може се предвидети и њихово посредовање у одређеним споровима. — Сагласно тим законским одредбама основан је и Изабрани суд (Арбитража) при Савезној привредној комори. Овај изабрани суд постоји за споразумно решавање путем посредовања, као и за одлучивање о привредним и поморским споровима који настану између домаћих предузећа. А посебно за посредовање и одлучивање у споровима предузећа чија су седишта на територијама две или више република, а спор се води у вези са уговором о трајнијој пословној и техничкој сарадњи и уговором о пословном удруживању (видети чл. 1 његовог правилника)⁽⁴⁾.

Иначе се сматра: да наш Устав предвиђа изабране судове односно арбитраже као „комплементарну институцију привредног судовања”. Затим,

(3) Одредбе ових чланова остале су на снази и после усвајања и проглашења уставних амандана.

(4) Оснивање овог изабраног суда (арбитраже) је објављено у „Службеном листу СФРЈ”, бр. 2/66. од 12. јануара 1966. године.

да је формирање ових судова у складу са тенденцијом преношења одређених функција са државних на друштвене органе и са развјетком друштвеног управљања у привреди као и материјалног осамостајења предузећа. И да би оно дало подстицаја за развијање иницијативе и одговорности привредних организација и омогућило манифестовање њихових специфичности, и то на начин како то саме привредне организације сматрају корисним. Избрани судови би се, по истом схватању, могли формирати, као што се већ и формирају, у оквиру привредних комора и деловати у већима „чији би састав са гледишта стручности давао довољно гаранције за законитост и правилно рјешавање одређених спорова“. А одлуке ових судова „могле би се побјигати изванредним правним средствима код редовних судова“⁽⁵⁾. Услови и могућност образовања изабраних судова само за један или више одређених спорова [тзв. избрани судови *ad hoc*] предвиђени су нашим Законом о парничном поступку од 1956. године.

2. Уколико се посебно тиче арбитража и њихове надлежности, код нас је прво основана *државна арбитража* и то Законом о државној арбитражи од 3. децембра 1947. године. („Службени лист ФНРЈ“, бр. 102/47. и бр. 50/49). Овај Закон је, док је био на снази, омогућавао брзо и правилно решавање имовинскоправних спорова између државних, задружних и других друштвених и привредних организација, а нарочито оних спорова који настају односно који су настајали у вези са извршењем Закона о Петогодишњем плану и другог привредног законодавства. Престао је, пак, да важи, са свим његовим изменама и допунама, даном ступања на снагу Закона о привредним судовима од 2. јула 1954. године (в. чл. 105. и 112. овог закона, прелазне и завршне одредбе). Тога дана су окружне државне арбитраже постале окружни привредни судови, а републичке државне арбитраже постале су виши привредни судови. Главна државна арбитража постала је пак Врховни привредни суд, док је Савезна државна арбитража истога дана престала са радом.

Ово такозвано претварање државних арбитража у одговарајуће привредне судове, то јест установљење ових наших судова, такође се заснива на насталим променама у друштвено-економским односима наше земље, у вези и са познатим новим правним положајем (правним статусом) наших привредних организација. То је све несумњиво стајало у извесној начелној супротности са концепцијом о арбитражном решавању спорова између тих организација. Према тада пак важећем схватању и концепцији привредног суда, привредни судови су у нас „специјализовани судови у којима је сдржан пословни карактер специјализованих судија“⁽⁶⁾. Такво схватање је, углавном, прихваћено и дошло до изражаја и у нашем новом Уставу и другим одговарајућим правним прописима. Сматра се управо: да су основни организациони разлог оснивања привредних судова биле „специфичне потребе привреде“, које се састоје у томе, што привредни спорови као

(5) Тако др Јосип Брнич: Приједлози за унапређење правосубја, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1/1966, стр. 66.

(6) Тако др Александар Голдштајн: Правни односи предузећа, Београд 1957, издање „Савремене администрације“, стр. 97 и след. — В. такође Закон о привредним судовима, са објашњењима, у издању „Службеног листа ФНРЈ“ Београд 1954.

такви траже посебно третирање питања и проблема који чине њихов предмет.

Сада је, пак, нарочито интересантно и значајно постојање *Спољнотрговинске арбитраже при Савезној спољнотрговинској комори у Београду*, као сталног избраног суда. Ова арбитража је, поред осталог, надлежна: за решавање привредних спорова који настају из спољнотрговинских односа домаћих привредних предузећа, установа и организација са иностраним физичким или правним лицима. А може у дотичним стварима односно споровима, на захтев једне или обе странке, и да посредује међу њима ради мирења. О надлежности и процедури ове наше арбитраже данас се такође доста дискутује⁽⁷⁾. Осим тога, нарочиту пажњу заслужују несумњиво и постојеће *арбитраже из области нашег радничког самоуправљања односно самоуправљања у привреди*, и то не само уколико се тиче њихове стварне надлежности већ и њиховог унутрашњег организационог састава. Због тога ћемо о тим нашим арбитражама овде и посебно говорити.

II. ОСВРТ НА АРБИТРАЖЕ ИЗ ОБЛАСТИ РАДНИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА И ЊИХОВУ НАДЛЕЖНОСТ

По Уставу СФРЈ: „*Ради отклањања и решавања одређених колективних спорова између радних људи појединих делова радне организације, и између радних људи у радним организацијама и органа друштвено-политичке заједнице, образује се на основу закона арбитража*” (чл. 94). Ово је управо један од чланова нашег Устава из одељка под насловом: *Друштвено-политички систем*. Он није замењен односно укинут постојећим уставним амандманима. Нашим Основним законом о предузећима од 1965. године предвиђена су два посебна вида таквих арбитража и то: 1) *унутрашња арбитража*, и 2) *мешовита арбитража*. — Делатност ових наших арбитража, узевши уопште, тиче се тзв. унутрашњих пословних односа у предузећу. Али је њихова функција по својој природи и суштини, па и одговарајућем правном дејству њихових поступака и аката, стварно различита.

1. Тако, по нашем поменутом Основном закону о предузећима: за решавање спорова из односа између организација удруженог рада у предузећу (радних јединица, погона, фабрика) и између предузећа и организација удруженог рада у предузећу у вези са међусобним испорукама и вршењем услуга (цене, квалитет, рокови испоруке итд.), може се образовати *унутрашња арбитража* (чл. 85 ст. 1). Ова унутрашња арбитража, ако је образована, решава спорове у вези са закључењем уговора између самосталних организација — правних лица у саставу истог предузећа и између ових организација и предузећа (чл. 85, ст. 2). Спорове у вези са извршавањем уговора између самосталних организација — правних лица у саставу истог предузећа и између ових организација и предузећа, као и спорове у вези са извршавањем одлука унутрашње арбитраже донетих у

(7) У погледу организације и рада ове наше арбитраже интересантно је саветовање о лежим адекватним правилима, које је одржано 29. и 30. марта 1963. године у Београду. — Видети наш рад: Осврт на саветовањето за Надворешната трговска арбитража, „Правна мисла”, Скопје, 1963.

смислу става 2. овог члана, решава надлежни привредни суд *ако странке споразумно не изнесу спор на решавање пред унутрашњу арбитражу или ако је статутом предузећа одређено да и те спорове решава унутрашња арбитража* (чл. 85 ст. 3). Одлука унутрашње арбитраже *коначна је*, ако статутом није друкчије предвиђено (чл. 85, ст. 4). Значи да после једне такве одлуке, по правилу, нема места даљем решавању по датој правној ствари. Може се само тужбом код надлежног суда тражити њен поништај.

Осим тога, по нашем поменутом Основном закону о предузећима: одлука унутрашње арбитраже из става 3. члана 85. истог закона *има снагу извршног наслова* (чл. 85, ст. 5). За извршење на основу одлуке унутрашње арбитраже надлежан је окружни привредни суд на чијем се подручју налази седиште извршеника. А на поступак извршења „сходно се примењују одредбе чл. 71. Закона о привредним судовима“ (чл. 85, ст. 6 пом. зак.)⁽⁸⁾. У погледу разлога и поступка за поништај одлуке унутрашње арбитраже, по истом закону (чл. 85, ст. 7), сходно се примењују одредбе Закона о парничном поступку које се односе на поништај пресуда избраног суда. Те одредбе се тичу у ствари тужбе за поништај пресуде овога суда. — Затим, значајно је да по истом закону (чл. 103а), ова унутрашња арбитража решава и спорове у вези са закључењем и извршењем уговора између организација у саставу здруженог предузећа и између здруженог предузећа и организација у саставу предузећа. При томе се пак примењују одредбе поменутог Закона које важе за предузећа са самосталним организацијама — правним лицима у њиховом саставу.

Несумњиво је, према томе, да је унутрашња арбитража један својеврсни и изразито самоуправни правосудни орган. То нам, поред осталог, такође показује и сам, законом предвиђени, начин одређивања њенога састава односно начин именовања њених чланова. Наиме, по чл. 86. истог Закона: унутрашња арбитража састоји се од шест чланова и председника. Два члана арбитраже именује раднички савет предузећа, а по два члана именују органи управљања организација удруженог рада у предузећу између којих је настао спор. За решавање спорова између предузећа и организација удруженог рада у предузећу у арбитражи именује три члана раднички савет предузећа, а три члана организација удруженог рада у предузећу која је у спору са предузећем. Председника арбитраже споразумно именују чланови арбитраже, а ако се они не сложе, именује га председник окружног привредног суда. За председника и чланове арбитраже могу бити именована и лица која нису чланови радне заједнице предузећа. *Поступак пред арбитражом уређује се статутом предузећа или посебним општим актом.* Састав унутрашње арбитраже може се одредити и општим актом предузећа.

Иначе, као што се и из самог текста овде наведених законских одредаба види, унутрашња арбитража о којој је овде реч — није обавезан већ факултативан орган за решавање поменутих спорова. Сматра се, пак: да се спорови из унутрашњих пословних односа не могу износити пред привред-

(8) О изворним насловима и претпоставкама за извршење у нашој књизи. *Основни изворни поступак* са стечајним поступком и принудном ликвидацијом предузећа, Скопље 1956, стр. 30 и след., с обзиром и на тамо наведену литературу. Друго издање ове наше књиге објављено је на македонском језику, Скопље, 1964.

не или друге судове, па ни пред избране судове односно арбитраже, јер „делови“ предузећа, ако нису правна лица, немају тзв. процесну односно страначку и парничну способност. А то, конкретније речено, значи: да такви „делови“ предузећа односно организације удруженог рада у саставу предузећа, по одредбама нашег поменутог Закона о парничном поступку од 1956. године, не могу бити странке у поступку нити пак, могу самостално вршити радње у поступку. По овом нашем закону (чл. 71), странка у поступку може бити свако физичко и правно лице, а посебним прописима одређује се ко може бити странка у поступку осим физичких и правних лица. — Међутим, извесне унутрашње организационе јединице односно основне организације удруженог рада у саставу предузећа немају по закону својство правног лица.

2. За разлику од унутрашњих арбитража, наше мешовите арбитраже не врше судску функцију, већ је њихова делатност уистину другачијег карактера. Тако, по нашем Основном закону о предузећима, при решавању *колективних спорова* насталих по статусним питањима између предузећа као целине и радне организације „дела“ предузећа (издвајање јединица, укидање и спајање јединица и сл.), радна заједница „дела“ предузећа, ако се не слаже са одлуком, може ставити *захтев за посредовање мешовите арбитраже*. Овај захтев може бити стављен „у року од 30 дана“ од дана кад је радна заједница предузећа упозната са одлуком радничког савета. Но, раднички савет може и сам, пре доношења своје одлуке, *тражити мишљење мешовите арбитраже* (чл. 87). — Мешовита арбитража дакле у решавању поменутих и сличних колективних спорова не доноси одлуке, већ само посредује и даје своје мишљење, и то по захтеву радне заједнице односно по тражењу радничког савета.

Иначе, уколико се тиче њенога формирања, односно њеног образовања и састава, мешовиту арбитражу, по истом закону (чл. 88), образује председник окружног привредног суда на чијем је подручју седиште предузећа. По једног члана у мешовиту арбитражу именују: раднички савет предузећа, радна заједница односног „дела“ предузећа, надлежни орган општине на чијој је територији седиште предузећа, општинско синдикално веће, основна привредна комора и председник окружног привредног суда. Ако се, пак, „део“ предузећа налази на територији друге општине, у мешовиту арбитражу именује једног члана и надлежни орган општине на чијој је територији „део“ предузећа, у ком случају председник окружног привредног суда на чијем је подручју седиште предузећа именује још једног члана арбитраже. Мешовита арбитража има и председника, кога именује председник окружног привредног суда. Чланове мешовите арбитраже које он именује, и председника арбитраже, председник окружног суда именује из реда судија и судија поротника или других познатих стручњака.

У случају ако је мешовита арбитража заузела став различит од става изложеног у одлуци радничког савета, раднички савет, по истом закону (чл. 89), дужан је узети у разматрање став мешовите арбитраже и донети нову одлуку. Ако раднички савет остане при свом ранијем ставу, спор се износи на референдум. Но, пре доношења одлуке путем референдума, са ставом радничког савета предузећа и ставом односне организације удруженог рада у предузећу мора бити упозната радна заједница предузећа.

Раднички савет предузећа и радна заједница организације удруженог рада у предузећу могу се споразумети да се не спроводи референдум него да одлуку донесе мешовита арбитража. У томе случају је одлука арбитраже коначна⁽⁹⁾. Иначе, узевши уопште, делатност ових наших мешовитих арбитража подсећа нас унеколико и на делатност и задатке наших мировних већа, о којима ћемо овде такође посебно говорити.

С обзиром на важност и значај њихове делатности, пожељно је, мислимо, да ове наше арбитраже дођу, и практично, до већег изражаја. У томе смислу, требало би предузети и одговарајуће законодавне мере. Имајући при томе разуме се, возда на уму и познату истину: да судови и правосуђе, заиста, нису подесан терен за коренитије и честе измене.

III. МИРОВНА ВЕЋА И ЊИХОВИ ЗАДАЦИ

Као што смо видели, Уставом СФРЈ од 1963. године предвиђена је, за расправљање међусобних спорова грађана и организација, и могућност оснивања *мировних већа и других установа*. Иначе, мировна већа су у нас установљена раније, то јест Општим законом о стамбеним заједницама од 14. априла 1959. године (в. „Службени лист ФНРЈ”, бр. 16/59). После доношења Устава донет је Општи закон о мировним већима од 1967. године („Службени лист СФРЈ”, бр. 23/67) којим су непосредније и ближе одређени задаци ове наше правосудне установе, као и њено оснивање, организациони састав и поступак. У складу пак, са општим начелима овог Закона, а сагласно одредбама чл. 119. и 120. Устава, донети су и одговарајући републички закони⁽¹⁰⁾.

Но, даном ступања на снагу Уставног закона за спровођење уставних амандмана XX до XLI („Службени лист СФРЈ”, бр. 29/71), савезни општи закони су престали да важе. И зато ћемо овде из садржине поменутог Општег закона о мировним већима приказати и навести само оно што је, по нашем мишљењу, са гледишта дате теме најинтересантније и најбитније, и што и даље, бар у научном и стручном погледу, има своју одређену вредност и значај.

Тако, по поменутом Општем закону, узевши уопште, делатност наших мировних већа састоји се: 1) у *одговарајућем посредовању између грађана* и 2) у *давању савета заинтересованим странама односно странкама у спору*. Наиме, по томе Закону: мировна већа, као друштвени органи, посредују између грађана ради споразумног отклањања спорова у њиховим међусобним односима, и на тај начин доприносе развијању добрих односа међу њима. Осим тога, мировна већа посредују у свим спорним односима грађана, односно у споровима између појединих чланова радне заједнице, осим у случајевима када су у питању захтеви којима они не могу слободно

(9) В. поближе о овим и другим арбитражама у нашој књизи — брошури: Судског систем на СФРЈ, Правни факултет — Постдипломски студији по грађанско право, Скопје, 1970, стр. 4 и след.

(10) Напомињемо: да су одредбе ових чланова 119. и 120. Устава СФРЈ замењене односно допуњене уставним амандманима 16. и 31. тако да сада више не постоји ни она ранија подела наших савезних закона на потпуне, основне и допунске законе.

располагати према важећим прописима (в. чл. 1 пом. закона). — Према томе, наша мировна већа у остваривању својих задатака не врше стварно судску односно правосудну функцију у правом или строгом смислу речи, већ је њихова делатност, по својој природи и суштини, више друштвено-превентивног и сличног карактера.

Иначе, посебну пажњу, нарочито са гледишта нашега будућег законодавства — *de lege ferenda*, несумњиво заслужују и одредбе нашег поменутог Општег закона које се тичу правног значаја и дејства споразума заинтересованих страна пред мировним већем о начину решења спорног односа. По тим одредбама, наиме: ако странке траже, саставиће се писмено о томе споразум, а тако закључени споразум пред мировним већем *има значај вансудског поравнања* (в. чл. 7 истог Закона). То у ствари значи: само вредност једнога пуноважно закљученог уговора, а не и значај једног извршног наслова (егзекуционог титулуса). Сматрамо, пак, да би поменути вансудским поравнањем у нашем будућем законодавству требало признати и такав значај⁽¹¹⁾.

IV. КОНАЧНА И ОПШТА ОПАЖАЊА И ЗАКЉУЧЦИ

Узевши уопште, има стварно више чинилаца или фактора који на један или други начин и у већој или мањој мери — утичу на развитак и изградњу нашег правосудног система и правосућа. Неки од тих фактора су више економске и правне, а други претежно друштвене или политичке природе. Сви су они, пак, посредно или непосредно, у вези са нашим Уставом, а нарочито са познатим проширењем и јачањем њиме гарантованих слобода и права човека и грађанина и обезбеђења њихове заштите, као и са трајним јачањем правног положаја или правног статуса наших привредних и других радних организација и установа; а то стварно значи: са даљом изградњом и развитком нашег самоуправљања — радничког и друштвеног.

Под утицајем тога и таквог друштвеног односа самоуправног развоја и развитка, настају и разноврсни елементи, установе и појаве, који су углавном познати под заједничким и општим именом: *подруштвљавање судске функције односно подруштвљавање судства и правосућа*. Са тиме је, пак, у вези и јачање идеје такозваног *мировног судства*, чија су мировна већа само један посебан или специфичан израз⁽¹²⁾. Такве и сличне појаве се, међутим, данас нарочито запажају и манифестују у области нашег грађанског правосућа, и њему непосредно одговарајућег грађанског права — материјалног и процесног. То је, без сумње, у основи оправдано и разумљиво, када се има у виду чињеница: да су и основни и главни принципи нашега данашњег грађанског права и нашег самоуправљања, па и

(11) В. о мировним већима поближе у напој књизи. Основи на грађанската судска постапка. Парична постапка, Скопје, 1968, стр. 37 и след., с обзиром и на тамо наведену литературу.

(12) В. наш рад. Поопштествување на грађанско процесно право и правосудство и стварна надлежност на судовите, Правни Факултет — Постдипломски студии по грађанско право, Скопје, 1971, с обзиром и на тамо наведену литературу.

њихови методи регулисања, такође углавном истоветни или бар у многоме слични. А то су принципи односно методи слободног међусобног договорања и споразумевања, у пуној једнакости и равноправности свих учесника.

Иначе, таквом развоју и развиту нашег судства и правосуђа без сумње је својим дејством много допринела и позната наша уставна одредба, која се непосредно и посебно тиче друштвеног и правног положаја или статуса наших судова. Мислимо управо на одредбу нашег Устава по којој: „Судску функцију врше судови као самостални органи друштвене заједнице“ (чл. 74, ст. 2). И то значи: да су и наши судови првенствено друштвени а не државни органи, које разликовање има данас, стварно, један велики идејно-научни и друштвено-политички значај⁽¹³⁾.

У вези са тим, данас се такође поставља и питање једне нове или, тачније речено, адекватније и боље поделе судске надлежности. При томе се, пак, истиче и потреба извесног *растеређења* наших судова, да би им се тако пружила могућност једнога, што ефикаснијег, то јест успешнијег и бржег вршења њихове правосудне дужности, односно функције. А улога и помоћ изабраних судова и абритража, па и мировних већа, могла би, несумњиво, и у томе погледу бити веома корисна, управо драгоценна. Постоји, наиме, један низ правних ствари и послова односно спорова за које су сада стварно надлежни наши судови, а чије би решавање и расправљање могло, са разлогом, да буде пренето на ове наше самоуправне правосудне установе.

Др Адам П. Лазаревић

РЕЗЈУМЕ

Самоуправљајућия учреждения правосудия и их компетенция

Речь здесь идет главным образом о компетенции и функциях третейских судов, арбитража и примирительных коллегий. На основании соответствующих правил и начал Конституции СФРЮ дается краткое изложение положения и роли указанных учреждений в существующей системе правосудия нашей страны.

Вначале говорится о третейских судах и арбитраже и об их существующих главных формах. При этом автор особо останавливается на арбитраже в хозяйстве и на его компетенции: ведомственный арбитраж и смешанный арбитраж.

Далее вкратце приводятся задачи примирительных коллегий. На них автор не задерживается много ввиду того, что после принятия Дополнений к Конституции потерял свою силу Общий закон о примирительных коллегиях 1967 г. вместе с другими нашими союзными общими законами.

(13) Интересантна је, у вези са тим, и дискусија о правосуђу и судству коју је организовала 21. децембра 1970. године 11. јануара 1971. године редакција Трећег програма Радио Београда. Уводну реч дао је академик проф. *др Милан Бартош* — Одговарајућа садржина ове дискусије објављена је у књизи: *Правосуђе у републикама и федерацији*, Трећи програм Радио Београд.

В заключение приведены и некоторые общие соображения и выводы по затронутым вопросам, в частности поскольку они касаются явлений т. наз. обобществления судебных функций и т. п. Рассмотрены также возможность и необходимость перенесения на третейские суды и арбитражи некоторых гражданско-правовых споров, относившихся до сих пор к компетенции наших судов.

SUMMARY

Self-Managed Judicial Institutions and Their Jurisdiction

The subject of the paper is the jurisdiction and function of the elected tribunals in Yugoslavia i.e. arbitration and conciliatory councils. The Status and the role of these institutions, within the frame of the present judicial system, are briefly commented on the ground of relative provisions and principles of the Constitution of the SFR om Yugoslavia.

Elected tribunals and arbitration and their current more important types are first discussed. Special attention is devoted to the arbitration in the field of workers' self-management, and/or self-management in economic organizations, as well as to their jurisdiction, to wit: internal arbitration and mixed arbitration.

Then the responsibilities of the conciliatory councils are briefly stated. With the enactment of the Constitutional Amendments, the 1967 General Act of Conciliatory Councils is no more in force as well as other federal general acts.

The article is wound up with conclusions and general remarks concerning the treated subject, especially with regard to the socialization of the judicial function and similar, as well as the possibility and necessity of transferring to the elected tribunals and arbitration some civil law cases that are at present in the competence of the courts of Law.

RÉSUMÉ

Les institutions judiciaires d'autogestion et leur compétence

Dans cet article il est question surtout de la compétence et de la fonction de nos tribunaux d'arbitrage des conseils d'arbitrage et de conciliation. Sur la base des prescriptions et des principes correspondants de la Constitution de la République socialiste fédérative de Yougoslavie un bref compte rendu est exposé de la place et du rôle de ces institutions dans le système judiciaire contemporain de la Yougoslavie.

En premier lieu il est question des tribunaux d'arbitrage et des arbitrages et de leurs formes les plus importantes qui existent actuellement. Un aperçu spécial est consacré aux arbitrages du domaine de l'autogestion ouvrière, c'est-à-dire de l'autogestion dans l'économie et à leur compétence, qui sont les suivantes: l'arbitrage interne et l'arbitrage mixte.

Ensuite sont exposés en bref les devoirs des conseils de conciliation. Etant donné que les nouveaux amendements constitutionnels sont entrés en vigueur la Loi générale sur les conseils de conciliation de 1967 a cessé d'être valable, ainsi que toutes nos autres lois générales fédérales.

A la fin quelques observations et conclusions finales et générales ont été exposées sur les questions dans ce travail. En particulier pour autant qu'il s'agit des faits dits de socialisation de la fonction judiciaire etc.; ainsi que, en ce qui concerne les possibilités et la nécessité de transférer aux tribunaux d'arbitrage et aux arbitrages certains litiges pour lesquels sont actuellement compétents nos tribunaux.

КУЛТУРА КАО ДРУШТВЕНА ДЕТЕРМИНАНТА У СОЦИЈАЛИЗМУ

Под друштвеном детерминантом овде подразумевамо чинилац који, *per definitionem*, врши одређен утицај, тј. проузрокује одређене последице у друштву. Зато би можда било боље употребити израз детерминанта друштва. При том ће се првенствено посматрати утицај те детерминанте на друштвени развој — дакле, динамички, а не статистички.

Под културом ћемо подразумевати целокупно људско духовно стваралаштво, почев од језика до уметности.

Класично питање односа између друштвене основе и друштвене надградње, чије је уочавање и решење на одређен начин било дуго сматрано као основна особеност и најзначајнији допринос марксистичке социологије, у последње време нешто је потиснуто у страну у разради основних социолошких питања. Многи новији марксистички социолози изражавају сумњу у вредност оваквог разликовања уопште, а поготову у решење питања односа основе и надградње, сматрајући да је „класично“ решење, по коме основа одређује надградњу, сувише механицистичко, одн. догматичко (па и стаљинистичко), и да оно социолозима пре сужава видик и разрешава их обавезе да самостално истражују врло сложена питања него што их подстиче да слободно мисле и траже нова решења. Тако се понекад долази чак и до потпуног одбацивања разматрања овог питања, које је, безмало, осуђено као „лажно питање“ марксистичке социологије, по утледу на Гурвичева позната лажна питања социологије XIX века. Активистичко-антрополошкој варијанти марксизма, која цени првенствено тзв. „младог“ Маркса, изгледа да истицање у први ред овог питања и његовог класичног решења води порицању значаја у историји човеку, његовом стваралаштву и слободи, па тиме, у крајњој последици, и хуманизму, у корист безличног, аутоматизованог и гвозденог самокретања ствари, одн. друштва, ван људске воље, и против ње, с истицањем заједнице као више вредности од човека.

Они су, свакако у праву уколико се боре против занемаривања значаја човека као друштвеног чиниоца, одн. друштвене детерминанте, и, још више, против поробљавања човека и његове слободе ради неког апстрактног гвозденог друштвеног реда и друштвеног благостања и среће. Али, такође нам се чини да борба против свега овога не повлачи нужно за собом и одбацивање разликовања између друштвене основе и надградње и истраживања њиховог односа. Напротив! Ако се хоће стварно, научно, од-

редити управо значај човека и његов положај у друштву, мора се брижљиво испитати однос основе и надградње. То, наравно, никако не значи да овакав став, опет, нужно повлачи и став да је однос основа-надградња најбитнији и најзначајнији допринос марксистичког схватања друштва општој науци у друштву и да он мора заузети средишно место у марксистичкој социологији, као што не значи ни да овакав став унапред искључује.

Прелазећи на само расправљање односа друштвене основе и надградње, изгледа да је прво питање које се мора расправити оно о разграничењу између основе и надградње с обзиром на културу. Оно се обично поставља у овом облику: може ли се култура у целини, а особито поједини њени делови, првенствено наука, и пре свега наука о природи, избацили из друштвене основе кад је јасно да је човек основна производна снага, одн. да је данас све више таква основна производна снага управо наука, као што каже све распрострањенија крилатица? Наш одговор је да је то не само могуће него и да се мора тако учинити, тј. одвојити културу од основе и ставити је у надградњу. Ово нам се чини оправданим зато што појам материјалне производње не може да обухвати у себи и тзв. производне снаге. Процес материјалне производње, наиме, јест процес између људи, тј. друштвени процес, у коме људи употребљавају производне снаге, у које, између осталог, спадају и њихове телесне и духовне снаге и способности, да би производили материјалне производе. Према томе, човек, као производна снага, и његови производи (материјални и духовни, па и култура) који му служе као производна снага не могу спадати у саму материјалну производњу, како то узима супротно гледиште. Тиме ни култура, или један њен део, не могу спадати у ову, иако остаје да могу бити производна снага, па чак и најважнија. Ово се друкчије, истичући средишан положај човека у друштву, може изразити и на тај начин што ће се рећи да човек стоји изнад и материјалне производње и надградње, па тиме и културе, јер је основан творац и покретач њих обадве, које служе његовим сврхама. Он их и обједињује у себи, у својој делатности, а пре свега у својој материјалној произвођачкој делатности, при чему се још служи и материјалним оруђима, својим производима, као и природом, било као предметом рада било као производном снагом.

Други битан разлог који нас наводи да културу не уводимо у појам друштвене основе потиче из самог основног смисла разликовања појмова основе и надградње, који је смисао садржан и у обичајеним значењима ове две речи. Наиме, у самом разликовању ова два појма прећутно се подразумева да између њих постоји одређен однос примарности основе у односу на надградњу, одн. секундарности ове у односу на ону. И то без обзира на питање каква је права природа тога односа, питање које је врло сложено и на које се дају различити одговори. Сходно томе, ово питање се не може заобићи ни кад је реч о односу између основе (материјалне производње) и културе, без обзира на решење питања да ли култура спада у основу или надградњу. Само што, ако се стане на становиште да култура спада у основу, онда постављање питања примарности, одн. секундарности културе у односу на материјалну производњу постаје против-

речно, јер се обадве, самим тиме што чине основу, у начелу, изједначавају по значају.

Наравно, овако постављено решење изазива и питање како је могуће да надградња, одн. њен неки део, буде истовремено и производна снага и, као таква, чак да у извесном смислу буде примарна у односу на основу и, штавише, да је одређује, иако би сама морала, као надградња, да буде њоме одређена. Одговор на то питање веома је прост: опште је прихваћено да надградња има тзв. повратан утицај на материјалну производњу, основу, с том разликом што утиче на касније (после ње, дакле) насталу основу. Тако је и с културом. Надградња, уопште узето, делује преко човека, тј. она делује на човека, који је основна (или и једина права) производна снага, а човек, под тим утицајем, делује, на основу друкчије но што би деловао кад наградње не би било, одн. кад она на њега не би утицала. Напротив, решење би било немогуће — или, бар, много теже — кад би се стало на становиште да култура улази у саму основу као њен део.

Друго основно питање које у вези с овим морамо додирнути свакако је питање односа основе и надградње, одн. културе као њеног дела. Решењем тог питања решава се у ствари питање самосталности културе као друштвене детерминанте, а тиме и њеног значаја у друштву, одн. друштвеном развоју. Јер, ако је култура потпуно несамостална и не представља ништа друго до само механички одраз, више или мање исправан, друштвене основе, онда је она у ствари само преносник деловања основе, а никакав самосталан чинилац у друштву. Једини чинилац који одређује целокупно друштво, а тиме и његов развој, јест друштвена основа.

Разуме се, ни у ово питање не можемо овде ближе улазити. Довољно је рећи само једно: да је, временски узето, култура као целина, као појава, проузрокована основом. Јер оно биће које је почињало производити на људски начин, како би могло опстати у измењеним околностима, биће које је постајало човек, морало је постати културно или, још тачније: биће које је већ било друкчије од животиње по томе што је донекле „производило“ (на људски начин), а што је претпостављало и извесну „културу“ друкчију од оне животињске, самим тим почетним облицима „производње“ „производило“ је истовремено и једну врсту почетне „културе“, што, грубо речено, опет значи само да су телесни покрети и телесне промене доводиле до одговарајућих психичких покрета и психичких промена, као, и до правих почетних духовних творевина, тј. до културе, с тим што је, наравно, предуслов таквих, од животињских друкчијих телесних покрета био друкчији састав психе и тиме и њена способност за мењање у правцу касније истински људске психе, а тиме и способност за стварање културе. Али у тренутку кад је такав састав људске психе омогућио такве телесне покрете, друкчије од животињских, којима је вршена прва „производња“, културе још није било, јер још није било нити развијене психе нити, још мање, њених духовних творевина, које настају тек деловањем тако развијене психе.

Али ако култура тако за свој настанак треба да захвали производњи (или „производњи“), то још не значи да је она у потпуности одређена овом. Напротив, производња одређује само неке делове надградње и, сразмерно још много мање, и само неке делове културе. Које, тешко је одго-

ворити тачно, јер социологија културе није још довољно развијена. Могло би се рећи да она одређује понајпре општи дух, општи правац, општи стил културе, а не њену конкретну садржину, њене конкретне елементе. Ови могу бити веома различити и они су одређени независно од производње, иако по правилу у сваком од њих (а свакако у већини њих) постоје и делови који сачињавају онај општи стил, одређени материјалном производњом. Овај општи стил, пак, одређен је основном пре на негативан него на позитиван начин, тј. основа пре поставља ограничења културном стваралаштву човеком него што му одређује целу садржину. Ово зато што се култура развија у тесној вези с развојем основе тако да се одређени делови културе могу развити тек ако је производња развијена до одређене мере, што никако, међутим, не значи да се они и морају развити после тога, а још мање да је њихова садржина конкретно одређена. Друкчије речено, како смо то истакли на другом месту, основа највећи део културе само омогућује, а никако не одређује конкретно, у појединостима још мање их нужно проузрокује.

Оваквим одређивањем односа основе и културе потврђено је и да култура може бити врло значајан друштвени чинилац, јер је релативно самосталан чинилац, одраз људског стваралаштва, његово дело. Истовремено с тим показује се и да она може да делује као узрок и као циљ (позната разлика између *causa efficiens* и *causa finalis*). Наиме, као свесно биће човек је истовремено детерминисан и спољним светом и самим собом, а пре свега својом свешћу и вољом. Култура, једном створена, постоји и као нешто спољње, релативно независно од човека, што делује на њега као такво, а и на његово друштво. То деловање називамо деловањем културе као уздока. Друга врста деловања је деловање културе као циља. И то на два начина: прво, као циља који човек, одн. друштво, себи постављају; друго, као самог одређивача циља.

II

Да би деловала као узрок, култура мора бити створена, мора постојати као дата, постојећа стварност. Самим својим постојањем, она делује на људе и друштво, а пре свега на друштвену основу. Деловање на основу има две стране. С једне стране, само човек као биће одређене културе може да произведе одређене производе, као и да изгради друге друштвене творевине (политичке, социјалне итд.) — према томе, ступањ развоја материјалне производње као и ступањ развоја друштва зависи од ступња развоја културе, што значи — од ступња развоја способности људи. С друге стране, човек одређене културе осећа потребу за одређеним материјалним производима и другим друштвеним творевинама, па такве и производи, одн. ствара. Обе стране овог утицаја културе познат су предмет проучавања и није наше да овде о томе расправљамо. Оно што треба покушати овде то је да се утврди постоје ли у овом погледу какве особности у социјалистичком друштву, посебно у нашем.

Разуме се да у самом механизму деловања културе, у самој суштини тог деловања, нема и не може бити разлике. Разлика може бити само с обзиром на садржину културе и на обим њеног деловања. О разлици

садржине биће говора касније, а овде ће се нешто речи о обиму деловања културе. Сасвим схематски гледано, требало би да култура у социјализму буде развијенија, на вишем ступњу него у претходним друштвима, па би тиме и обим њена деловања био већи но у тим друштвима, она би била значајнији друштвени чинилац. Међутим, у стварности то није тако. Пошто се социјализам развио у иначе неразвијеним земљама, то је и ступањ развоја културе у њему нижи и, према томе, и обим и значај њеног деловања мањи. Наравно, јасно је да се под „мањи” и „мање значајан” не мисли на буквалну меру деловања културе, јер је она нужно иста, него на меру њеног позитивног деловања у правцу развоја друштва и човека. Мање развијена култура мање и делује, одн. делује негативно на развој, док више развијена култура, чим пређе одређен ступањ развоја, почиње деловати позитивно на развој.

Међутим, управо недовољна развијеност културе, одн. преовлађивање старе, примитивне културе, која одговара често више прекапиталистичком него и самом капиталистичком друштву, један је од чинилаца што се у социјализму, а пре свега и можда највише управо у нашем социјализму, занемарује значај културе као узрока развоја друштва, па тиме и изградње самог социјализма. Пошто неразвијена култура заиста не доприноси много развоју социјализма, па га чак и кочи, то се битним чиниоцем развоја, па тиме и изградње социјализма, почео сматрати други чинилац — материјални чинилац, материјалне производне снаге, материјална оруђа, у првом реду машине. При том се заборавило управо на значај културе као позитивног чиниоца. Наиме, негативним деловањем на развој ниска и неприкладна култура спречава развој производње, па и знатно смањује позитивно деловање материјалних производних снага, а могу у нас постићи исти позитиван резултат као у другим друштвима, с развијенијом и прикладном културом. Отуд и велики материјални губици.

Другим речима, мора се много више но досад признавати утицај културе на развој саме материјалне производње, мора се култура, како она општа, неспецифична, тако и она специфична, производна, много више уважавати као чинилац развоја целокупног друштва, а пре свега материјалне производње. При том особито наглашавамо управо значај опште културе као чиниоца развоја. Јер у нас се, бар у последње време, донекле и почиње признавати да се без специфичне производне културе, без тзв. квалификације, не може стићи далеко у развоју савремене производње, па се нешто и чини, иако недовољно, за развој те врсте културе. Али смо још сасвим далеко од увиђања правог значаја широке, опште културе, па и оне највише, најфиније, која изгледа толико далеко од материјалне производње да на први поглед не може уопште на њу утицати. И управо ту лежи основна грешка. Јер, независно од значаја те врсте културе у погледу самог човека, о чему ће бити речи у трећем делу овог рада, ова општа култура је од великог значаја и за саму материјалну производњу.

И ова култура делује у оба наведена правца на производњу. Најпре, такав високо културан произвођач далеко ефикасније користи и своју специфичну производну културу. Општа и производна култура су у далеко тешњој вези но што то може изгледати на први поглед — производна кул-

тура се не може просто накалемити на било какву општу културу. Савремена производна култура захтева и одговарајућу развијену општу културу. Поред тога, данас се производна култура све мање разликује од опште — управо општа култура постаје производном културом, пошто се техничка подела рада и сталност датих производних поступака све више смањују, тако да човек све чешће и брже мења занимања, одн. производни поступак, који захтева све више знања. Другим речима, човек све више престаје бити непосредна извршилачка производна снага, којој је потребна релативно ниска производна култура, и све више постаје стваралачка снага, која употребљава природне извршилачке снаге. А стваралачки снага захтева општу, врло високу културу.

С друге стране, само високо културно развијен човек има одговарајуће потребе које може да задовољи високоразвијена савремена производња, коју и ми све више развијамо и у коју улажемо огромне износе. Уколико таквих потреба нема, тј. уколико нема такве културе, та производња гече упрасно, јер нема потрошача, за кога се и производи.

Али култура не утиче само на производњу. Она утиче и на човека, као што утиче и на остале делове друштва, тј. на друге делове надградње чији је и сама део. Њен утицај је ту толико велик и моћан да можда и превазилази, бар у неким случајевима, утицај основе, одн. материјалне производње. Другим речима, материјална производња по правилу не утиче непосредно ни на човека ни на његово друштво. Она то чини преко културе или преко оних појава чији је један од битних елемената култура. Према томе, исти ступањ материјалне производње има сасвим различито дејство на човека и друштво зависно управо од културе дотичног друштва. А сама култура, опет, појачава свој значај у овом погледу управо зато што, као што смо видели, има извесну самосталност, што није сасвим зависна од материјалне производње. А то, опет, не значи ништа друго до да материјална производња сама собом не може да потпуно измени и, тиме, развије културу. Култура може да буде изграђена, бар делимично (али у знатној мери), једино сама собом.

Утицај културе на човека веома је значајан, јер човека, конкретног човека, онаквог какав он стварно јест, највећим делом обликује култура, пошто она и није ништа друго, с овог становишта, него, како јој и име каже, гајење, — дакле, обликовање — човека. Човек је, дакле, одређен ступњем развијености културе. Тачније, култура је његов саставни део. Социјалистички човек је човек социјалистичке културе. Мало касније ћемо видети какав је тај социјалистички човек и каква је његова култура. Овде је довољно истаћи да без социјалистичког човека — дакле, и без његове, социјалистичке културе — нема ни самог социјализма.

С друге стране, култура ванредно много утиче на друштвене односе или процесе међу људима, почев од најпростијих и најличнијих међуљудских односа до оних међу скупинама и до политичких односа и односа власти. У ствари, као и човек, и ови односи су конкретно обликовани културом. Тако се иста врста односа и на истом ступњу развоја основе ипак дубоко разликује у разним друштвима зависно од њихове различите културе. И опет, уколико овакви односи у социјалистичком друштву треба да

буду социјалистички, онда и култура мора бити социјалистичка. Иначе нема ни социјализма.

И у погледу утицаја културе на човека и на друштво у социјализму важе у основи исте законитости као и у другим друштвеним системима. Разлика и овде може бити пре свега у обиму деловања културе. Међутим, о овоме је било већ речи, кад се говорило о деловању културе на производњу, те није потребно да се понавља, пошто важи и овде. Што се тиче садржине, рекли смо да ће о томе бити говора мало касније. Овде је довољно напоменути да управо због недостатка социјалистичке културе у нас (а и у другим социјалистичким земљама вероватно тако исто) многе друштвене установе и облици, који су замишљени и организовани као социјалистички, то јесу само по свом спољном облику, а не и по својој стварној унутрашњој садржини. Тако демократија остаје често само формална, самоуправљање се изврше у своју супротност, једнакост жене остаје само гола реч итд. И то не због недостатка материјалних или других услова него једино због недостатка одговарајуће културе људи. Сви су услови дати, али није дат културан услов, и све остаје празна форма! Међутим, и овде се понавља оно исто што и у случају материјалне производње — не види се да је у питању културни чинилац, па се све изнова покушава да се другим путевима — а пре свега политичким и правноорганизационим — постигне оно што се може постићи једино развијањем одговарајуће социјалистичке културе.

Стога се нашој науци уопште, а пре свега социологији, и посебно социологији културе, намеће одговоран и хитан задатак да у сваком случају предузимање неке важне друштвене акције мењања друштвених услова и односа, а нарочито, разуме се, у привреди, испита утицај културе у томе и на време упозори праксу шта треба предузети. Мора се признати да се на остварењу овог задатка мало ради или уопште не ради, услед чега долази до тепских промашаја. Довољно је навести само један драстичан пример, по коме постајемо јединствени случај у културној Европи — неписменост. Иако сви на речима признајемо да она наноси велику штету скоро сваком подухвату од ширег значаја на унапређењу друштва, ипак се те штетне последице конкретно не испитују ни у једној области друштвене делатности и нико ништа озбиљно не предузима да се то зло — и национална срамота! — једном заувек искорени.

III

Рекосмо да култура не делује у друштву само као узрок који је дат него и као циљ који је задат. Будући свесна и вољна бића, људи себи постављају циљеве, а ти циљеви онда проузрокују њихову одговарајућу делатност и тако се појављују као узроци. Култура овде игра врло важну улогу.

Најпре, као циљ који се поставља. Не улазећи овде у расправу о основним циљевима социјализма, свакако је тачно да је, ако не основан, оно свакако један од основних његових циљева потпуно и свестрано развијен човек, „тоталац“ човек, самосвесно, слободно, самоодређујуће биће, које влада свим што је човечанство створило и које и само свестрано ствара а исто тако такав циљ је и слободно друштво, човечно, састављено из так-

вих људи и прилагођено да у најпунерији мери омогући њихов свестран развој. Овакав човек и овакво друштво, рекли смо, не могу бити остварени без одговарајуће високо развијене, човечне културе. Стога и таква култура мора бити један од основних циљева социјализма, па као такав циљ она мора и деловати на друштво у смислу омогућивања свог развоја, тј. у смислу изазивања таквих друштвених делатности које ће довести до њеног остварења.

С овог гледишта посматрано, између капитализма и социјализма појављују се две битне разлике, иако њихово формулисање овде мора бити резултат врло грубог упрошћавања, што значи и знатну нетачност у појединостима и мање важним елементима.

Прва разлика се састоји у томе што „духу”, тј. суштини капитализма као система заснованог на тежњи за профитом и за материјалним богатством, као основан или један од основних циљева одговара управо то — материјално благостање, одн. материјална производња, што већа, без обзира на њен људски смисао и на њене последице за човека и друштво. Човек није вредност за себе него је прост додатак, ако не више само машини, оно производњи у целини. Долази се до парадокса, да кад би производња могла да тече без човека, човек не би ни био потребан. Таквом друштву је култура потребна само уколико је потребна производњи и њеној неизбежној последици — потрошњи. Зато се цела култура томе и подешава: човек је оклаштрен, јер је додатак производњи, производно оруђе. Он није потпун човек, јер би као такав чак и сметао производњи, он је „специјализован”. С друге стране, ради потрошње је потребно да он има извесне потребе које иначе не би имао и које га у ствари онечовечавају, јер закржљавају његове битне особине — стваралаштво, осећајност, човечност, — па се такве потребе вештачки и стварају.

Друга битна разлика, која је само даља последица ове прве, састоји се у стварању, у капитализму, двеју култура — културе за елиту и културе за масе, за народ. Уместо јединствене културе, чији је творац био народ као такав, ствара се двострука култура. Ово, у ствари, не значи ништа друго до искључење маса из културе, одн. из оног ступња развоја који је она достигла, и бацање у некултуру и, чак, (антикултуру. Заиста, положај маса је овде и тежи него раније, пре капитализма. Тежи утолико што су у ранијим друштвеним системима масе биле прилично издвојене од виших класа, од елите, која их је препуштала самима себи, делујући на њих само у појединим областима културе, које су обезбеђивале њену власт. У осталим областима масе су биле способне да развијају своју сопствену културу, биле су активни ствараоци културе и заиста су стварале своју сопствену, умногом врло високу и значајну културу. Капитализам, пак, у свим областима културе подвргава масе оној специјализованој култури за масе коју за њих ствара сама елита, оној масовној култури која представља само сурогат културе или, чак, антикултуру, и коју масе „троше” као и друге потрошне „артикле” серијаске производње, као пасивни приманоци, у ствари као објекти. Маса више нису субјект него објект културе, оне се лишавају културног стваралаштва, постају акултурни субјекти.

Међутим, ако, теоријски, између капитализма и социјализма, сходно њиховом „духу” и природи, постоји оваква разлика у погледу културе као

циља, то, на жалост, још не значи да она постоји и у стварности. У стварности су ова два система у овом погледу много ближа. И то, опет на жалост, у првом реду не зато што се капитализам приближава социјализму и почиње више до цени културу (ако можда и има извесних наговештаја у том правцу), него зато што социјализам не остварује довољно брзо своје културне циљеве. Остављајући по страни друге социјалистичке земље, које недовољно познајемо, и задржавајући се само на нашем случају, изгледа нам јасно да, ако социјализам тражи целовитог и свестрано културног човека да би уопште био социјализам, онда га самоуправни социјализам, који толико истиче да је човек у средишту свега и врховна његова вредност, уколико је то уопште могуће, тражи у још већој мери. Јер стварног самоуправљања заиста нема без културе. Самоуправни социјализам мора да као свој врховни циљ постави културу, и то јединствену културу за све; он мора неизоставно тражити да сви људи, дословно до последњег, постану подједнако културни људи, он мора да одбаци сваку поделу културе на културу за елиту и културу за масе. Међутим, какво је стварно стање?

Наравно, немогуће је порицати велике успехе у правцу остварења овог циља. Исто је тако немогуће порећи да се у овом почетном раздобљу, услед велике материјалне неразвијености, а с обзиром да је материјално благостање један од основних услова управо за остварење циља социјализма у култури, морала обратити велика пажња и главни напор усредсредити на подизање материјалног благостања, тако да је стога само култура донекле дошла у други ред. Па ипак, да ли је у томе одржана права мера?

Тешко је савим одлучно рећи, али се намеће утисак да није. Материјална производња као врховни циљ друштва толико је потисла све остало да се и на културу почело гледати само као на њено средство, а не обрнуто, како би требало. Изгледа да смо већ дошли до оног ступња материјалног благостања на коме се оно мора почети сматрати као средство за остварење одговарајућег културног благостања, јер иначе прети опасност да постане циљ за себе, да се из средства преобрати у циљ. Самоуправни социјализам садржи у себи један елемент — економски свакако неопходан — који води истицању материјалних вредности изнад свега, комерцијализацији, немилосрдној конкуренцији, „потрошачком” друштву итд., што, у крајњој последици, неосетно доводи до истицања производње изнад човека. Последица овога је и одржавање или бар сувише споро уклањање јаза између културе за елиту и културе за масе. Довољно је опег поменути само ту нашу несрећну неписменост!

Наравно, ове примедбе једног човека који није стручан економист и који зато у тој области може крупно да грешти морају се узети са свом опрезношћу. Стога треба отворено и врло јасно рећи да оне нису надахнуте жељом за неком аскетском, строго планираном привредом, која би бирократски одређивала људске потребе по примеру социјалиста-утописта и прописала униформно задовољавање материјалних потреба свих људи. Али нам се чини да материјална производња, онда привреда, мора стојати под људском контролом и мора задовољавати људске потребе. Њена сврха не сме бити профит него задовољавање потреба људи. Чим се почну стварати вештачке потребе и за њих производити, то је знак да је дошло до

хипертрофије привреде на рачун човека. При том, наравно, не заборављамо тежину питања одређивања које су људске потребе праве, а које вештачке, као ни снагу одговора да је једини демократски пут за решење овог питања слободно тржиште на коме људи слободно објављују своје потребе. Најмање мислимо да би то могле да чине неке свезнајуће бирократске установе. Па ипак, нема сумње да се сви морамо сложити да тржиште само по себи, и најслободније, често греши и да ми такође врло често интервенишемо на њему и против њега, вођени другим мерилима и другим вредностима од оних које оно цени.

Питање је очито врло тешко. Његово решење треба тек тражити. Далеко смо од тога да имамо било какав предлог за решење. Међутим, сматрамо да је битно да будемо свесни постојања тога питања и потребе тражења решења. Заборавимо ли на то и не уложимо ли одговарајући напор, стихија тржишта и материјалног благостања ће нас успавати и можда ћемо имати више новца, али мање људскости и среће. Конкретно: шта вреди нодовољно културном, празном градском човеку, а још више новодошлицы са села, материјално благостање које му даје два слободна дана у недељи кад је он, услед своје културне пустоши, у те дане несрећнији него кад ради, јер нема чиме да „испуни“ то слободно време које му доноси материјално благостање?

Из оваквог става пониклог у области привреде, где се верује да ће се све решити само од себе, поникао је и сличан став у области културе — утисак је, наиме, да сматрамо да ће и ту ствари саме од себе ићи на добро и да се у њих не треба уплитати, јер би то значило административну интервенцију на штету самоуправљања и демократије. Тако је дошло до тла да и немамо културну политику у правом смислу — све је препуштено спонтаној, до крајности децентрализованом, несистематизованој и неусклађеној делатности бројних субјеката, од којих нико не сагледава — а то и није у стању — целину питања. То је стање које — уколико се не варамо — мора да се што пре превазиђе.

Али култура није само циљ коме тежи социјализам. Она истовремено и сама одређује циљеве човеку и друштву. Јер њен битан саставан део је систем вредности и норми којима се усмерава и регулише делатност људи и друштва. И овде се, дакле, огледа двострука детерминираност људске и друштвене делатности — она је детерминисана објективним чиниоцима с једне и субјективним, међу које долазе и циљеви које поставља култура, с друге стране. Према томе, каква је култура, одн. какве циљеве она поставља, такве ће бити и одговарајуће људске делатности, па ће такви бити и људи и друштво.

И управо је ова страна културе као друштвене детерминанте од посебне важности за социјализам. Јер, ако култура у друштву које хоће да буде социјалистичко није по својој садржини права социјалистичка култура, онда ни то друштво не може бити социјалистичко, а таква култура ће поништавати резултате који се у том правцу могу очекивати од других чинилаца који иначе воде социјализму.

Ако с тог гледишта погледамо на стање у нас, и опет избегавајући да улазимо у расправу о садржини праве социјалистичке културе, о вредностима и нормама које она треба да садржи, чини нам се да се ипак сви

морамо сложити да наша садашња култура садржи врло много несоцијалистичких (јер, просто, нечовечних, нехуманих) елемената — вредности и норми. И то, нажалост, не само као остатке раније културе него и као сасвим нове своје „творевине“ или позајмице из других, савремених култура развијених друштава „потрошачке“ цивилизације. И чини се чак да се процес усвајања таквих нових „вредности“ све више убрзава. Примере заиста није потребно наводити, јер их има сувише.

И овде се поставља основно питање: може ли се очекивати да се без активног и организованог друштвеног напора та култура довољно брзо измени у пожељном правцу или, напротив, треба што пре предузети такав напор? Целокупно историјско искуство, изгледа нам, говори за ово друго. На жалост, човек није ништа створио без напора, па и стварање културе тражи одговарајући свестан и организован напор. На жалост, такав напор у нас не постоји или бар не у довољној мери. Он се мора предузети.

Др Радомир Д. Лукић

РЕЗЮМЕ

Култура — општеественый решающий фактор в социализме

Култура относится с общественной надстройке, но данное обстоятельство не означает, что она является обычным отражением основы. Наоборот, общественная основа определяет только общий стиль культуры, в то время как конкретный продукт культуры ею не определен. С другой стороны, культура оказывает влияние на основу и на общество в целом как причина и как цель. Как причина, она влияет через человека: чтобы создать известные материальные блага человеку необходимо обладать известной культурой. Для того, чтобы он имел потребность в известных благах, он также должен располагать известной культурой. Однако в нашем социалистическом обществе указанное влияние культуры упускается, что отрицательно влияет на нашу материальную продукцию. Точно также, для того, чтобы отношения между людьми стали социалистическими, надо обладать известной культурой и потому многие из этих отношений у нас лишь по форме социалистические. Одной из основных целей социализма является создание „цельного“ человека, т.е. культурного человека. Следует сказать, что эта цель осуществлена у нас лишь в скромных размерах. Еще существует культура для избранных и культура для масс, имеется много неграмотных, еще питаем чрезмерное доверие к рыночному механизму, долженствующему решить также и проблемы культуры. С другой стороны, содержание нашей культуры не является достаточно социалистическим.

SUMMARY

Culture as a Social Determinant in Socialism

Culture belongs to the social supra-structure, but this does not imply its being a simple reflection of the basis. On the contrary, the social basis determines the general style of culture only, whereas the concrete cultural structure is not determined by it. On the other hand, culture influences the basis and the society in general, both as a cause and the goal. As a cause

it acts through man: in order to produce certain material products man must possess some degree of culture. However, in the Yugoslav socialist society such an influence of culture is envisaged and this has a negative effect upon its material production. In order to establish socialist relationships among people, a certain degree of culture is necessary and that is why many of these relationships are socialist in form only. One of the basic goals of socialism is to make a »complete« man, i.e. a cultural man. It should be mentioned that this goal has been achieved in a modest measure. There still is a culture for the elite and another for the masses, there are a great many illiterate people, there is too much confidence in the market machinery which is supposed to solve the problems of culture too. On the other hand, the essence of our culture is not sufficiently socialistic.

RÉSUMÉ

La culture comme déterminante sociale dans le socialisme

La culture appartient à la superstructure sociale. Mais cela ne signifie pas qu'elle est un simple reflet de la base. Au contraire, la base ne détermine que le style général de la culture, tandis que l'oeuvre culturelle concrète n'est pas ainsi déterminée. D'autre part, la culture influe sur la base et la société en général soit comme cause ou comme fin. Comme cause elle agit par intermédiaire de l'homme: pour produire certains produits matériels, l'homme doit avoir une certaine culture; pour avoir besoin de certains produits, il doit aussi avoir une certaine culture. Pourtant, dans notre société socialiste cette influence de la culture est méconnue, se qui a des mauvais effets pour notre production matérielle. De même, pour que les rapports entre les hommes soient socialistes, il faut avoir une certaine culture, et c'est pourquoi beaucoup de ces rapports chez nous n'ont que la forme socialiste. Le socialisme a pour un des buts fondamentaux d'élever un homme »total«, ce qui veut dire — cultivé. Il faut dire que ce but (hez nous n'est réalisé que dans une mesure modeste. Il ya toujours une culture pour l'élite et une autre pour les masses, il y a beaucoup d'illétrés, il y a trop de cofiance dans le mécanisme du marché qui doit résoudre aussi les problèmes de la culture. D'autre part, le contenu de notre culture n'est pas suffisamment socialiste.

ОБИЧАЈНО ПРАВО У ОБЛАСТИ СТАРЕ РАШКЕ

Многи наши испитивачи села проучавали су и правне обичаје. Ја сам, бавећи се географским и етничким испитивањима забележио неколико старих правних обичаја у области старе Рашке, који су нестали или брзо нестају. Неколико таквих обичаја износим овде као скроман прилог ранијем и будућем раду на овом послу.

Као у црногорским брдима тако и у областима негдашње старе Рашке (Потарје, Полимље, долина Ибра и Пештерско-сјеничка висораван) сачувани су и до данас неки стари правни обичаји који се помињу и у познатом Законнику цара Стефана Душана. То није чудно ако се узме у обзир географски положај и историјска улога ових области. Као првобитно средиште српске државе, стара Рашка ће постати у доба турске владавине миграционо предсобље у кретању становништва, најпре са југоистока према северозападу, а доцније према североистоку и југоистоку. Краће речено, одавде се оно под притиском Турака померало према брдима и Херцеговини, а отуда после намножавања у област Рашке и преко ове у Шумадију, Поморавље и Косово. Миграцијама су пренашани и обичаји из једне у другу област. Једни су обичаји доношени а други примани. Због тога су у црногорским брдима и старој Рашкој очувани и најстарији облици обичајног права. Сретен Вукосављевић, вредни и ваљани испитивач сељачког друштва, проучио је многе народне регуле. Ја ћу се у овом кратком чланку задржати само на оним правним обичајима који нису довољно испитивани.

Поћи ћемо од села као основне и главне самоуправне јединице, јер се готово све правне регуле дешавају у оквиру једног сеоског насеља. Због тога и границе села морају бити добро одређене. Где год постоје природни услови село је мала географска целина. У брдовитим крајевима село је у сливу једне мање реке или већег потока; граница води развојем или растом, „куда кам ваља на једну или другу страну”. И у равни се за границу тражио неки постојани предмет. Одступања од природних граница може бити само ако је неко из суседног села крчењем добио право или се село због неких кривица одрекло граничног дела свога хатара. Чак ни куповином земље у граничном простору не може се променити сеоска међа. Због ремећења односа нерадо се прима и досељеник из другог села. У неким случајевима новонасељенику се не предаје оно што је опште-сеоско или братственичко (комуница и планина и ред у воденици). Ако се може и ово продати, у уговору се наглашава: „Продајем ти све своје у селу: земљу, и шуму, и воду, и камен и под каменом змију”.

У неким случајевима где се ипак другоплеменик насели у планини једног села и племена, права се ограничавају. У вези са овим занимљив је случај једног Чаџеновића из Братоножића који је куповином стекао право подизања „гладе“ (стана) у Сумору на Комовима. После дужег спора решено је да за сва времена овај другоплеменик може имати само једно „шљеме“ (зграду под једним сљеменом), без обзира на множавање његове породице. Али су Чаџеновићи, држећи се формално уговора, правили „гладу“ тако пространу под сљеменом од најдужег стабла. Када се задруга поделила, они су ову необично велику зграду изделили у три-четири одељења и на тај начин заобишли уговор.

Друкчији су односи у оквиру села. Уколико се становништво намножавало и потребе за земљом постајале све неопходније, настајале су нове и сложеније уредбе. Док је у једном селу сточарство било главно занимање и док је оно зимском исхраном везивано и за друге удаљене области, готово цео сеоски атар је заједничко пасиште. Зиратна земљишта су била ограничена на незнатне површине. Доцније, када се услед промењених услова, земљорадња почела развијати на штету сточарства, сваки је гледао да што више захвати од заједничке својине. Најпре је допуштено да појединци у комуници засеју усеви ако га оградe — „Што оградe да згради“. Иначе се за потру не одговара. И оваква њивица није могла бити трајна својина ако се узастопно три године не обрађује. Многе овакве „лазине“, „лазови“, „тријebene“ и „крчевине“ носе назив оних људи који су их искрчили и напустили. Тамо где су се крчевине усталиле, оне су непрекидно прошириване и око њих забелом шуме стваране дубраве. На тај начин су у средини комуница настајале енклаве зиратног земљишта и забели. Сужавањем комуница и проширивањем њива и ливада, настајале су потребе за новим регулама. Одређивани су „прогони“ за стоку, приступ појилу, пуштање стоке у „поље“ код се покосе ливаде и пожању усеви, забрана ливада у пролеће, време издига у планину и др. Најдуже су као заједничко добро остали шумски плодови: јагода, малина, купина, боровница, лешници и дивље крушке, без обзира да ли су на приватном имању или комуници. Чак и рој пчела који је „одбегао“ и уселио се у шупље стабло каковог крупног дрвета, припада ономе који је пчелу први нашао, а не сопственику стабла. Разуме се, претходно се мора стабло обележити усецањем крста у кори стабла.

Колективна права су се постепено смањивала док нису сведена на заједничку планину, слободну попашу на преосталим сеоским утринама и редовничким воденицама. Попаша сада у многим крајевима није допуштена ни када се покосе ливаде. Често се на покошеним ливадама и заорниченим њивама виде потке као знак забране попаше. Када се помиње израз потка, ваља нешто више рећи и о његовом значењу. Реч потка помиње се у Законику цара Душана (Сл. 79 и 82), у значењу казне ако неко насилно пређе границе другог села. Тај назив се сачувао до данас али у нешто друкчијем значењу⁽¹⁾. У овој области потка значи забрану попаше у ливади после косидбе или на ораници која је те године заливађена. На простору који се жели заштитити од попаше стоке пободу се стабљике об-

(1) Мирко Барјактаровић, „Потка“ Душанова законика нашега доба, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, стр. 232—233.

лика притке са чијег се врха не скидају лиснате гранчице. На средини потке се огули кора у облику широког прстена. Број потки зависи од пространства ливаде; обично су оне пободене крајем ливаде где и остају докле их сопственик не уклони. Ако неко извади или сломи потку, кривица је много већа него да је пустио стоку у ливаду. Због овога би се могле изродити размирице већих последица.

Потки је сличан *забел*, који се односи на забрану шуме. Ако неко жели да преобрати општу шуму у својину, он обали гуљењем коре неколико стабала свуда унаоколо. Обично се то догађало у близини већ створене крчевине и засејаване њивице. Таква шума носи различите називе: забел, забран, брањевина, дубрава, гај. Многи забели су доцније искрчени и преобраћени у зиратно земљиште, које често носи пређашњи назив — „забел“.

Највећи број правних обичаја везан је за хајдучије, крађе, међе, потре и псовке. Крађа стоке је био најглавнији узрок суђења. Украсти стоку сматрало се за подвиг. Гледало се да се украде у неком удаљенијем крају, како би се траг могао боље затурити. Украдена стока се протурала „у девето село“ или преко државних граница. Трагање за украденом стоком почињало је испред стаје. Представници села одатле почињу „терати траг“. Прво измере „уљчијом“ копита или стопу украдене стоке. Пошто се крађа дешава поглавито у главо доба ноћи кад почиње падати роса, траг се може лакше пратити на влажној трави и земљишту. С времена на време се уљчијом проверавају стопе. Када се по трагу дође до границе суседног села, позове се старешина тога насеља да му се „преда траг“. Од тада је ово село било одговорно за крађу ако се не би могао на исти начин да истера траг у друго суседно насеље. Иначе село сноси кривицу а сељаци према имућству плаћају штету. Али пре него што ће село накнадити оштету, настаје дуги процес проналажења кривца. Пошто се у сваком селу приближно могло знати ко је могао украсти уопште, а особито тих дана, осумњичени су се морали правдати на сеоском скупу (лонци). Правдало се заклетвом непосредно или посредно. Непосредно су се заклињали они којима се ипак могло веровати, а посредно за осумњичене су се клели угледни и поштени људи — ако су на то хтели пристати. Заклетва је тешка. Камен је симбол заклетве. Осумњиченом се пред скупом стави камен; у обе руке, под обе ноге и на главу. Стогодишњи Борбије Секулић из Лозне у Бихорју, рекао ми је да се оване додавао и раоник на грудима. Камен је знак омамењења свега, а раоник на срцу указује на заклетву у плодност и род.

Ако се сви осумњичени оправдају заклетвом, кривац се тражи и на други начин. Као у средњем веку⁽²⁾ у овој области је сачувано тражење кривца помоћу соџбине и сока. Огласи се соџбина (награда) ономе који „просочи“ (пронађе) кривца. Из изреке „бољи је добар срок него рђав сок“, види се да је било и непоузданих соџбина.

Има трагова да се у овој, као и у другим областима, вршило и симболично кажњавање на раскрсници пута ако се кривац не би могао никако пронаћи а учинио је изузетно тешко кривично дело (убиство, паљевина куће и др.). На ово указује узредна реч „на њега учинише амин и гомилу“.

(2) К. Јиричичек и Ј. Радоњић, Историја Срба, књ. II, Београд, 1952, стр. 129.

Свакако је средство правдања било и вађење мазије на коју подсећа честа изрека „Извадио бих мазију” и „Извадио бих за њега мазију”. Из овога се види да се мазија, као и заклетва, вадила и за другог.

Значајан број правних обичаја везан је за сточарство, које је у овој области било важнија привредна грана него земљорадња. Пошто се стока за време вегетационе периоде креће целе године од жупе до планинских врхова, то су и регуле у вези са овом многобројне. Све је одређено: време издига на планину, локализовање стана, правци кретања стоке и станишта и катуна, појило итд. У заједничку планину се издизало истог дана, а такође издизало у селину. Тамо где један подигне стан, други то није могао учинити. Тек кад се потпуно напусти то станиште, може се неко други населити. Попаша око стана једног сточара није дозвољена стоци другог домаћина, сасвим ако нису у супашци. (Заједничко становање и чување стоке). Појило је заједничко, али се увек пази на то да друго стадо приђе тек када се прво удаљи од воде.

Строго се осуђује — морално и материјално, онај који присвоји овцу *посталицу* (која изостане иза стада) и *престалицу* (која случајно пређе из једног у друго стадо). Али је најтежа морално казна, ако се присвоји *бољевима* (овца чије је виме оболело). Овакав брав се остави после неуспешног лечења на пашњаку да тамо утине или прездрави. Њега неће ни вуци ни хајдучи. Ако бољевима прездрави и придружи се неком стаду, по правилу се мора тражити њен сопственик. У противном, утајивач ће сносити већу моралну одговорност него да је украо овцу.

Обичајним правом регулисане су и обавезе и дужности сточара који је дао неком стоку на попашу или мљекарину. Ако овца утине, сточар је дужан да сопственику покаже кожу тога брва. У другом случају дужан је да надокнади штету.

У планинским крајевима ове области гајили су и велики број коња, читаве *лаћимије*, ако се овде називају, као у средњем веку, аргеле коња. Особито су биле велике лаћимије коња на Пештерскосјенићкој висоравни. Истерају се у планину у пролеће, а враћају у село тек кад падне велики снег. Коњи се крећу слободно у *сампас*, без бојазни да ли ће их вуци напасти или хајдучи украсти. Од вукова се „азгин” коњи бране, хајдучи по обичајном праву не узимају коње из овакве ергеле. Ако се то и деси, крађа се теже осуђује, јер се сматра да је прекршено опште народно правило.

Сем тога, било је и других преступа који су се решавали по устаљеним народним регулама. Повода за свађу и размирице било је доста у једној етнички, верски и друштвено хетерогеној средини. Ипак се овде гледало као и у црногорским брдима да ко кога не увреди, јер је после псовке мајке или оца долазио шамар, а иза њега пушка и крвна освета. Било је и других повода за размирице, надметање у скоку, бацање камена с рамена, гађању белега. Сиромашнији победник изазивао би завист богатијег и повлашћенијег, па би своју победу плаћао и животом. Угледни људи су морали да смирују и умире по обичајном праву. Крвни умир је био најтежи. Као у средњем веку за највеће кривнице су судили 24 најугледнија човека из разних села те околине, које је наименовала и једна и друга завађена страна. Лакше кривнице решавали су 12, а још безначајније 6 кметова. Изабрани кметови су били најугледнији људи. Бити позван за умир

била је особита част, али и тешка дужност. Али, у општем и свакодневном животу је био најважнији сеоски скуп на челу којег је био кнез и кмет или муфтар. Њих је бирао народ на неодређено време. Правичан кнез и кмет остајали су читавог живота. Неки су због заслуга добили наслеђе и у другој генерацији. Сем кнезова и кметова у народу су особито цењени „старци”. Ово звање није могао добити сваки стари човек, већ само мудрац и „паметар” који се одликује многим врлинама. У овом случају старац значи главни човек. Њих су као такве призивали и питали за савет у свим важнијим питањима и одлукама. У Ибарском Колашину, који је за време турске владавине био један од најтипичнијих народних кнежина, и сада са помињу „старац” Радојко Краговић из Кобиље Главе (из доба Караборба), старац Недељко и Гвоздо Томовићи из Вељег Бријега, старац Радојица Јакшић из Јасеновика и други⁽³⁾. На ово подсећа старац Милија, од кога је Вук забележио неколико наших најлепших песама. Неки „старци” су били и надалеко чувени, као старац Стањ Шћекић из Бабина код данашњег Иванграда, који је живео средином 18. века. За њега се у народу каже како је био „видовит” и „пророк”. Та његова „прорицања” забележена су у нашој литератури.

Збор једног села или кнежевине решавао је у случајевима каквог особитог питања које се тичало одбране права у односу на друга села или турску власт. Скуп се завршавао геслом: „Сви за једну мачугу”. У овом случају мачуга (штап) у рукама кнеза или кмета симбол је народне власти и јединства. Додир штапа у ствари је заклетва да ће се сви сложено држати заједничке одлуке.

Мање размирице решавали су сеоски кметови уз помоћ „стараца”. Неке пресуде су се завршавале давањем кумства и побратимства, што је поштовано и утицало на друштвене односе у бесудним временима.

Редак је био случај да се неко не покори одлуци и потражи правду код турских власти. Чак и када су установљене државне правне институције, у неким случајевима се и сада даје предност бржем и ефикаснијем обичајном праву.

Милисав В. Лутовац

РЕЗЈУМЕ

Обычное право в области Старой Рашки

Как в Черных Горах так и в области Старой Рашки задержались правовые обычаи, упоминаемые и в средневековом сербском государстве, что вполне понятно, так как эти области были центром государства. Кроме того, из одной области в другую происходило переселение жителей, вначале из Рашки в Горы, а затем из Гор в Рашку. Почти все правовые обычаи связаны с селом, являвшимся основной географической единицей. На первом месте стоит неприкосновенность сельских рубежей, ибо многочисленные правовые нормы были рассчитаны на их применение в границах деревни. Село коллективно отвечало за происшедшее на его территории. Были весьма многочисленны способы обнаружения виновных. Очень часто при-

(3) Милисав Лутовац, Ибарски Колашин, антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, књ. LXVI, Београд, 1954. стр. 114.

менялась клятва, которую давал или сам подозреваемый или его поручитель. Символом клятвы был камень. Подозреваемый держал обеими руками камень на голове, а у ног и на груди лемех. Следы испытания посредством котла с кипящей водой (извлечене мази) сохранились лишь в изречении: „Вынул бы руку за него“. Если нельзя было найти виновного, тогда объявлялся приказ об его задержани (сочбина) с обещанием задержавшему лицу (сочу) вознаграждения за поимку виновного. По следам скота, украденного в одном селе, шли до другого соседнего села и если в нем обнаруживалось, что скот дальше за границы села не был угнан, оно должно было возместить ущерб. О вине решали на селском сходе. Представителями схода являлись кнез, сельские старосты и „старики“, при чем стариками считались не только пожилые люди, но и люди помоложе, известные свсими моральными достоинствами. Решение схода было. „Все за один посох“ (мачугу). Каждый из присутствующих прикасался к посоху представителя села, чем давал клятвенное обещание, что будет строго придерживаться решения схода.

С хозяйственными изменениями села — с переходом от скотоводства к земледелию — увеличивалось число правовых норм, так как теперь решались более сложные вопросы: межи, пастбища, потрава, проходы, запретные луга. Представляет интерес запрещение выгона скота на луга. О запрещении оповещали межвые знаки и на дереве. Межевые колья и в среднем веке упоминаются в качестве знаков запрещения или наказания.

SUMMARY

Customary Law in the Region of Old Raška

In the region of Old Raška, the same as in Montenegro Hills, legal customs are preserved that are mentioned in the mediaeval Serbian state. This is quite comprehensible since these regions were the centres of the state. Moreover, the population migrated from one region to the other, first from Raška to the Hills, and then from the Hills to Raška. Nearly all of the old legal customs are connected with village as the basic geographic unit. In the first place the village boundaries are inviolable, for many legal rules are connected with the boundaries of the village. The village people are collectively responsible for anything that happens in the village territory. There are many ways of finding the offender, oath being the commonest form. The suspect had to take an oath himself, or his warranter. Stone was the symbol of an oath. The suspect held with both hands a stone on his head, under his feet, and a ploughshare under his breast. The remnants of the custom of »taking iron out of fire« as a proof can only be traced in the saying »he would take iron out of fire for him«. If the culprit be found, »sočbina« (reward) is posted, i. e. the »sok« (tracer) gets a reward for finding the culprit. The trail of stolen cattle was followed from one village to the neighbouring one. If the village cannot prove that the trail is continuing outside its limits, it is bound to compensate the damage. The meeting of villagers decided about the guilt. Representatives of the meeting were the village head, councillors and aged men. Aged men could be not only the old but younger people too, of outstanding virtues. The conclusion of the meeting was »all for one stick«, i. e. everyone had to touch the stick of the village representative and this meant that they had taken an oath to abide by the decision.

The legal rules augmented with the economic changes in the village, change from cattle breeding to farming, for more complex matter had to be decided: boundaries, pastures, compensation for cereals damaged by cattle, trespassing, crossings. It is interesting to note prohibition of letting cattle into meadows by putting up the »potka«, a branch like a staff, from whose middle bark was ring-cut. »Potka« is mentioned in the Middle Ages as a sign of prohibition or punishment.

RÉSUMÉ

Le Droit coutumier dans la région de Stara Raška

De même que dans la région de crnogorska Brda, dans celle de stara Raška ont été conservées les coutumes juridiques que l'on mentionne aussi dans l'Etat médiéval serbe. C'est facile à comprendre puisque ces deux régions étaient centres d'Etats. En outre, la population passait d'une région à l'autre, d'abord de la Raška dans les Brda et ensuite inversement, c. à. d. des Brda dans la Raška. Presque toutes les anciennes coutumes juridiques sont liées au village en tant qu'unité géographique fondamentale. C'est en premier lieu l'inviolabilité des limites de village, car de nombreuses règles juridiques se rattachent au cadre du village. Il y a une responsabilité collective du village pour tout ce qui se passe dans son territoire. Il y a un grand nombre de moyens pour dépister le coupable. Le serment est la forme la plus usuelle. C'est la personne suspecte qui prête serment directement ou bien par l'entremise de son garant. La pierre est le symbole du serment. La personne suspecte tient la pierre avec deux mains sur la tête, sous les pieds et le soc sous la poitrine. Les restes de l'épreuve du feu comme preuve sont restés conservés uniquement dans le dicton «il tirerait le fer du feu pour lui». Si le coupable ne peut pas être trouvé, on proclame la *sočbina*, c. à. d. on met à prix la tête du coupable. Les habitants d'un village suivent la bétail volé jusqu'au village voisin. Si ce dernier village ne peut pas suivre les traces au-delà de ses limites, il doit payer l'indemnité. La réunion du village décidait des fautes commises par ses habitants. Les représentants de la réunion était le chef du village, les prud'hommes et les «anciens». Ces «anciens» n'étaient pas nécessairement les hommes âgés; il y avait parmi eux aussi des hommes jeunes qui se distinguent par de nombreuses vertus. La conclusion de la réunion est «tous pour une massue». Chaque membre de la réunion touche le bâton du représentant du village, ce qui est égal au serment qu'ils s'en tiendraient unanimement à la décision.

Avec les changements qui se sont produits dans la sphère économique du village — transition de l'élevage à l'agriculture — les règles juridiques se multipliaient, car elles devaient dorénavant résoudre des questions plus complexes: bornes, pâturages, dommages aux champs faits par les bestiaux, droits de passage, etc. Il est intéressant de mettre en relief la défense de laisser les troupeaux paître dans les prés au moyen de la «potka», c. à. d. une branche en forme de pieu dont on a enlevé l'écorce au milieu. Il y a des mentions de «potka» même au Moyen âge comme signe de défense ou de punition.

ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА ОДЛУКА МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

1. — Проучавање правних обележја и улоге одлука међународних организација у међународном праву обухвата сложену и широку проблематику. У излагањима која следе разматрају се, врло уопштено и сажето, само неки од основних видова ове проблематике. У тим разматрањима „израз одлуке међународних организација” означава свако формално-правно испољавање воље међународних организација, у њиховом својству субјеката међународног права, у облику једностраног акта њиховог надлежног органа, без обзира на назив, правно дејство и адресате тог акта, и да ли спада у опште или регионално међународно право, или у унутрашње право међународних организација. Израз „унутрашње право међународних организација” подразумева скуп правних правила која уређују организационо уређење, надлежност, делатност и узајамне односе органа међународних организација, права и дужности држава чланица, у њиховом својству од међународне организације одвојених и посебних субјеката међународног права, унутар и према међународној организацији, као и положај, права и дужности појединаца, уколико су регулисани међународним уговором о оснивању међународне организације (основни међународни уговор)⁽¹⁾.

Правно дејство и називи одлука међународних организација могу бити врло различити (одлука, препорука, резолуција, декларација, правилник, наредба, мишљење, пословник и сл.). У неким основним међународним уговорима утврбени су општи систем и правно дејство одлука надлежних органа, на пример, у европским заједницама. У другима то није случај. Повеља УН, на пример, не даје дефиницију препоруке, нити одређује њено правно дејство, иако заузима важно место код одлучивања у овој међународној организацији. Повеља, наиме, овлашћује главне органе УН, са изузетком Међународног суда правде и Генералног секретара, да могу да доносе препоруке, али утврђује само услове и начин њиховог

(1) О разним схватањима унутрашњег права међународних организација вид.: *Jenks, The Proper Law of International Organisations, London, 1962, passim; Bowett, The Impact of U. N. Structure on the Law of International Organizations, American Society of International Law, Proceedings 1970, AJIL, 4 (1970), стр. 48; Wengler, Völkerrecht, Band I, 1964, стр. 333—339.* — За критику схватања о постојању унутрашњег права међународних организација вид.: *Balladore Pallieri, Le droit interne des organisations internationales, RCADI, t. 127 1969/III, стр. 7. и сл.*

доношења, посебно гласање. Све ово представља не малу тешкоћу код изучавања основних правних обележја одлука међународних организација.

2. — Владајуће схватање у теорији међународног права у првим годинама после оснивања УН и доношења Статута Међународног суда правде (МСП) 1945. године било је да чл. 38. Статута МСП представља „ауторитативно” набрајање и систематизацију формалних извора међународног права, фундамент на којем почива општа теорија извора у међународноправном поретку. Сходно одредбама чл. (38.) Статута МСП у ове изворе спадају: међународни уговори, међународно обичајно право и општа правна начела, те судске одлуке и доктрина, као „помоћна средства за утврђивање правних правила”. Функција помоћних извора јесте, према томе, да служи утврђивању постојања правила позитивног међународног права, а то су само међународни уговори, међународно обичајно право и општа правна начела, у својству главних извора међународног права⁽²⁾. Статут МСП не помиње одлуке међународних организација међу главним или помоћним изворима међународног права.

У годинама непосредно после оснивања УН теорија међународног права редовно није посебно проучавала одлуке међународних организација код доктринарног приступа изворима међународног права и придржавале се систематизације чл. 38. Статута МСП. У овом раздобљу узузетак представља посебно третирање одлука међународних организација као извора међународног права; у те узузетке спадају и радови Бартоша у југословенској доктрини⁽³⁾. У неким најновијим општим систематским делима о међународном праву не помињу се одлуке међународних организација међу изворима међународног права⁽⁴⁾, али се запажа и промена у ставу доктрине у овом погледу⁽⁵⁾. Ова еволуција у ставу доктрине, која се изражава у посебном разматрању одлука међународних организација код извора међународног права, производ је деловања више чинилаца, од којих се овае, сасвим уопштено, помињу само неки од њих.

(2) У доктрини постоји спор о правној природи и хијерархији ових извора, посебно општих правних начела. За овај рад битно је да се утврди да преовладава гледиште да су уговори и обичајно право „главни” и „основни” облици стварања и испољавања правила позитивног међународног права. — Поближе. *Andrassy*, Међународно правосудје, Загреб, 1948, стр. 124—130; Аврамов, Општа правна начела као извори међународног права, ЈРМП, 3 (1959); Бартош, *Transformations des principes généraux en règles positives du droit international*, *Mélanges Andrassy*, La Haye, 1968; Тункин, *Теорија међународног права*, Москва, 1970, стр. 215—230.

(3) Бартош, Одлуке међународних тела у систему правних извора, Међународни проблеми, 3 (1953), стр. 12—26; Бартош, Међународно јавно право, књига прва, Београд, 1954, стр. 112—113.

(4) На пример: *Brownlie*, *Principles of Public International Law*, Oxford, 1966, стр. 2, *Cavare*. *Le droit international public positif*, Tome I, 3e édition par *Quéneudec*, Paris, 1967, стр. 214; *Seidl-Hohenveldern*, *Völkerrecht*, 2. Auflage, 1969, стр. 35; *Andrassy*, Међународно право, пето издање, Загреб, 1971, стр. 13—22, али вид. предговор аутора.

(5) *Курс међународног права*, Том I, Москва, 1967, стр. 187—195; *Starke*, *An Introduction to International Law*, sixth edition, London, 1967, стр. 50—52; *Vellas*, *Lroit international public*, Paris, 1967, стр. 207—216; *Manual of Public International Law*, ed. *Sorensen*, 1968, стр. 156—171; *Monaco*, *Cours général de droit international public*, RCADI, t. 125 (1968/III), стр. 187. и сл.; *Friedmann*, *General Course in Public International Law*, RCADI, t. 127 (1969/II), стр. 142—146; *Rousseau*, *Droit international public*, Tome I, *Introduction et sources*, Paris, 1970, стр. 433, и сл.

3. — Став теорије међународног права према одлукама међународних организација у првим годинама после оснивања УН и специјализованих установа УН био је условљен неразвијеношћу праксе ових организација, која је правно релевантна за опредељење функције одлука међународних организација у међународном праву. Већ на конференцији у Сан Франциску 1945. године оправдано се предвиђало да ће пракса УН бити чинилац тумачења одредаба Повеље. У извештају Комитета IV/2 конференције изричито се говори да ће „током свакодневних делатности органа организације неизбежно доћи до тога да сваки орган тумачи делове Повеље који се могу применити на његове функције“⁽⁶⁾. Ово се начело односи и на развој унутрашњег права осталих међународних организација, посебно европских заједница (Европска заједница за угљ и челик, Европска заједница за атомску енергију и Европска економска заједница — ЕЕЗ): пракса надлежног органа је битан правни критеријум тумачења одредаба основног међународног уговора и опредељења функције одлука међународних организација у њиховом унутрашњем праву и међународном праву уопште.

На став доктрине у првим годинама после оснивања УН утицало је и одређено поимање улоге начела државне суверености у процесу одлучивања о политичким питањима у међународним организацијама, поготову у УН као првасходно политичкој организацији. Једногласност код доношења политичких одлука, као што је познато, била је својствена међународном праву до првог светског рата и примењивала се на великим међународним политичким састанцима почев од Бечког конгреса.

У међународном праву до првог светског рата питање правне обавезности одлука међународних конгреса и конференција формалноправно се није постављало: одлуке су се доносиле једногласно по формули „једна држава — један глас“. Уколико такве сагласности није било, није се уопште доносила одлука, или су доношене „жеље“, „препоруче“ односно „деklarације“, за које се сматрало да немају правно него морално политичко обележје. У питањима поступка одлучивало се, по правилу, већинским гласањем. Међународни уговор, у којем су биле формулисане политичке одлуке конференције, обавезивао је коначно стране уговорнице када је био ратификован⁽⁷⁾. Једногласност код одлучивања била је правило ондашњег општег међународног обичајног права и почивала је на суверености и правној једнакости држава. Због тога се сматрало да не могу имати правног дејства политичке одлуке ако их државе нису гласањем прихватиле, и да једногласност представља изразиту гаранцију њихове правне једнакости у међународном праву⁽⁸⁾.

(6) Поближе: *Kaectenbeeck, La Charte de San Francisco dans les rapports avec le droit international, RCADI, t. 70 (1947/I), стр. 156—157; Higgins, The United Nations and Lawmaking: The Political Organs, ASIL Proceeding 1970, AJIL, 4 (1970), стр. 44—45.*

(7) Формалноправна примена једногласности није искључивала у стварности односе фактичке, па и правне неједнакости држава, наметање воље великих сила малим државама у остваривању политике равнотеже снага у Европи. — Поближе: Јанковић, Доношење одлука на међународним конференцијама, Питања међународног права, Сарајево, 1957, стр. 9. и сл.; *Wolfke, Great and Small Powers in International Law from 1314 to 1920, Wroclaw, 1961.*

(8) Вид.: Шуковић, Суверена једнакост и начини доношења одлука у међународним организацијама, ЈРМП, 3 (1969), стр. 379—380 и тамо наведена литература; *Wolfke, cit.* дело у бел. 7, стр. 127—128.

Процес одлучивања није генерално почивао на једногласности у међународним административним унијама онога времена⁽⁹⁾. Основни међународни уговор је овде омогућавао развијање одређених начина легислације у међународном праву. На међународним конгресима и конференцијама уговор је чинио завршну фазу у правном уобличавању држава у погледу мењања важећих или стварања нових правила међународног права. У међународним административним унијама успоставља се систем одлучивања у којем основни међународни уговор представља правни основ и оквир стварања правних правила већином и без ратификације⁽¹⁰⁾.

Разлика између међународних конгреса и конференција и међународних административних унија у овом погледу није последица стицаја случајних околности. У уговорима о оснивању међународних административних унија били су уређени односи стручно-техничке природе. Њихово регулисање није најнепосредније задирало у политичке интересе држава, а захтевали су и унифицирано доношење и примену међународних правила. Уколико је, пак, регулисање стручно-техничких питања обухватало и важне политичке интересе држава, тада је одлучивање почивало на једногласности. Изразити пример за ово је одлучивање у Централној комисији за Рајну у важним питањима на основу „заједничке сагласности“ према чл. 46. Ревидираних мајнских аката о пловидби на Рајни од 1868. године⁽¹¹⁾.

4. — И Пакт Друштва народа је почивао на једногласности код одлучивања о политичким питањима у Скупштини и Савету Друштва народа. Код одлучивања у питањима поступка Пакт је предвиђао примену просте већине код гласања, док су се неке одлуке Скупштине доносиле двотрећинском већином (на пример: пријем нових чланова)⁽¹²⁾.

Услов једногласности показао се у пракси Друштва народа неодољивим решењем, нарочито код предузимања одређених политичких акција, изражавања политичких ставова или оцене понашања држава чланица од стране организације као целине, пошто је један противан глас спречавао доношење одлуке. Тако се временом у пракси Друштва народа развијао систем препорука. Препоруке су редовно прихватане у облику резолуција Скупштине, као начин доношења правно необавезних одлука на основу квалификоване двотрећинске већине; доносиле су се у случајевима када се нису одбиле не поједине државе чланице и садржавале су обично захтев или препоруку, који су били упућени Савету или

(9) Интелектуална и индустријска својина, разне гране телекомуникација, пољопривреда и јавно здравље, први међународни робни споразуми.

(10) Овај систем обележава: а) одлуке о утврђеним важним питањима у основном међународном уговору доносе се једногласно и ратификују се; б) ствара се могућност да се одлуке о мање важним питањима доносе већином гласова и оне не морају бити ратификоване; в) регламенти могу да се доносе већином гласова у надлежном органу и исто тако не захтевају ратификацију. — Вид.: Бартош, Одлуке међународних тела у систему правних извора, Међународни проблеми, 3 (1953), стр. 16—18; *Tammes, Decisions of International Organs as a Source of International Law, RCADI, t. 94 (1958/II)*, стр. 263. и сл.

(11) Вид. за поједности: *Scheuner, Die Rechtssetzung internationalen Gemeinschaften. Festschrift Verdross, Wien, 1960*, стр. 229—230.

(12) Поближе: Јанковић, Начело једногласности према Пакту Друштва народа, Питања међународног права, Сарајево, 1957, стр. 41—70; Бартош, цит. дело у бел. 10, стр. 19—20; *Tammes, cit.* дело у бел. 10, стр. 301—302.

свима државама чланицама Друштва народа. Систем препорука био је примењен и у Међународној организацији рада. Општа конференција рада могла је да доноси препоруке, уз услов да су прихваћене двотрећинском већином. Ова врста одлука, са правом је истицао Ле Фир (Le Fir) између два светска рата, примењивала се као начин међународног одлучивања јер се није желело да Општа конференција рада, противно сагласности држава, врши функцију законодавног органа у међународноправном поретку и посебно у међународном регулсању радних односа⁽¹³⁾.

Одлучивање у међународним организацијама у раздобљу Друштва народа, према томе, почивало је на једногласности, али је коришћен већински принцип код одлучивања у питањима поступка, слично као и на међународним конгресима и конференцијама или у Централној комисији за Рајну. Поред тога, примењиване су и препоруке које су исто тако биле један од начина одлучивања у овим међународним телима. Устав Међународне организације рада изричито употребљава израз „преорука“, док се у пракси Друштва народа одлучивање путем препорука поступно развијало, посебно код одлучивања о политичким питањима. И поред свих разлика у погледу правног дејства, заједничко је обележје ових начина одлучивања, да су усмерени на то да се у међународном општењу формалноправно обезбеди да се примењују само правила позитивног међународног права, и то уговорног права, на основу којих државе не могу бити обавезане без њихове сагласности, поготову у политичким питањима.

5. — Повеља УН, први пут у међународном праву у једној општој и универзалној међународној организацији, успоставља систем одлучивања који је генерално заснован на већинском принципу (квалификована или проста већина у зависности од предмета одлучивања и органа који одлучује) и који овлашћује органе УН да могу да доносе препоруке о питањима која су утврђена у Повељи⁽¹⁴⁾. Напуштајући једногласност код одлучивања у главним политичким органима, Повеља задржава формулу „једна држава — један глас“, уз особено регулсање одлучивања већином гласова у Савету безбедности, посебно код примене Главе VII Повеље (угрожавање и нарушење мира, напад), на основу начела једногласности сталних чланова Савета безбедности. Према одредбама чл. 18. Повеље УН, на пример, одлуке Генералне скупштине, у њеном својству пленарног и највишег органа са општом надлежношћу, доносе се двотрећинском већином у „важним питањима“, међу која спадају и „препорукe које се односе на одржање међународног мира и безбедности“. По одредбама Повеље и пракси УН буџетска питања и тумачење одредаба Повеље од стране Генералне скупштине решавају се исто тако двотрећинском већином, што је било незамисливо у систему Пакта Друштва народа. У том систему су се резолуције Скупштине Друштва народа о колективној безбедности, буџетским питањима и тумачењу Пакта доносиле једногласно. И ус-

(13) И поступак прихватања и достављања нацрта међународних конвенција рада законодавним органима држава чланица имао је за сврху да ограничи међународну легислацију МОР-а противно сагласности држава чланица. — Вид.: Le Fir, Међународно јавно право, Београд, 1934, стр. 659. и сл.

(14) На пример: Генерална скупштина према ст. 1, чл. 12. и т. 1, чл. 13, Савет безбедности на основу чл. 36. и Економско-социјални савет по ст. 2, чл. 62, Повеље УН.

тави специјализованих установа, које су основане у току и непосредно по завршетку другог светског рата, почивају на примени већинског принципа код одлучивања у пленарним и другим органима. У специјализованим установама, које делују у области међународних финансија (Банка, Фонд), одступљено је од формуле „једна држава — један глас“ и уведено је пондерирање гласова код већинског одлучивања на основу мерила да број гласова зависи од висине финансијског доприноса државе чланице. Пондерирано гласање уведено је и у европским заједницама и Европском савету, посебно у Скупштини европских заједница и Саветодавној скупштини Европског савета. Иначе, одлучивање пондерирањем гласова не представља новину у међународном праву; коришћено је у неким међународним административним унијама пре 1914. године, у међународним робним споразумима између два светска рата, а примењује се у савременим међународним робним споразумима и у низу међународних економских организација⁽¹⁵⁾.

Начини одлучивања у међународним организацијама, основаним при крају и у првим годинама после завршетка другог светског рата, показују одређен континуитет у развоју процеса одлучивања. Континуитет се испољава у томе што се у Повељи УН и уставима специјализованих установа УН користе разни начини и пракса одлучивања међународних конгреса и конференција, међународних административних унија и тела, система Пакта Друштва народа и Устава Међународне организације рада. Они се гипко примењују и зависе од предмета делатности међународне организације, али изразито почиње да преовлађује већинско одлучивање у разним облицима, укључујући и Савет безбедности УН. Ово представља прекретницу у поређењу са стањем између два светска рата: створени су правна основа и општи правни оквир за већинско одлучивање и у политичким питањима у општој и универзалној међународној организацији као што су УН, па и у међународном праву уопште. Међународноправни значај ове тенденције развоја далековидо је уочио Џенкс (Jenks) већ 1945. године⁽¹⁶⁾. Оно што је 1945. године представљало тенденцију развоја, данас је далеко преовлађујуће обележје организационог уређења бројних савремених међународних организација⁽¹⁷⁾. Одлучивање у њима изузетно почива на једногласности⁽¹⁸⁾.

6. — Снажење и ширење институционализације међународног права, чије битно обележје представља оснивање и међународноправно уре-

(15) Вид.: *Vellas, Droit international économique et social, Tome I, Paris, 1965*, стр. 145. и с.; *Seidl Hohenveldern, Das Recht der internationalen Organisationen einschliesslich der supranationalen Gemeinschaften, 1967*, стр. 120—12.2

(16) „Битка да се замени једногласност код доношења одлука сада је у главном добијена. . . процес развоја достигао је кулминацију у одредбама Повеље, која садржи потпуно напуштање услова једногласности“ (Jenks, *Constitutional Problems of International Organisations*, BYIL 1945, str. 22).

(17) Побљаже: Шуковић, цит. дело у бел. 8, стр. 382—386; Димитријевић—Рачић, Међународне организације, Београд, 1971, стр. 173. и с.; Нинчић, Функције и структура Европске заједнице, Федерализам и национално питање, збирка радова, Београд, 1971, стр. 312—317.

(18) На пример: СЕВ, НАТО, важна питања у ЕЕЗ и ЕФТА, обавезне одлуке у Арапској лиги. — У доктрини је прихваћено да већинско одлучивање није нужно у супротности са сувереношћу и правном једнакошћу држава. Побљаже: Шуковић, цит. дело у бел. 8, стр. 392; Димитријевић—Рачић, цит. дело у бел. 17, стр. 173—176.

ћење делатности бројних и врло разноврсних међународних организација, довела је у савременом међународном праву до стварања и развијања унутрашњег права међународних организација на основу одредаба основног међународног уговора и других, са њиме повезаних међународних инструмената⁽¹⁹⁾. Пракса међународних организација показује да већином гласова донете одлуке надлежних органа у области унутрашњег права међународне организације имају обавезно правно дејство према свим државама чланицама, укључујући и оне које су гласале против, уздржале се од гласања или нису учествовале у гласању. У ову врсту спадају нарочито одлуке чији је предмет унутрашње организационо уређење и уређење односа са другим међународним организацијама, појединим државама чланицама или другим државама, односно уређење права и дужности појединаца, а нарочито: а) избор чланова појединих органа; б) пријем и искључење из чланства, односно обустављање чланских права и повластица; в) доношење пословника главних и других органа (комисије, комитети и сл.); г) оснивање и одређивање мандата помоћних и сличних органа; међутим, држава чланица која се не слаже са одлуком може да не учествују у раду свих органа⁽²⁰⁾ и д) одобрење и примена уговора које закључи надлежни орган у име организације⁽²¹⁾; б) одобрење буџета које укључује обавезу сваке државе чланице да уплати одговарајући допринос за финансирање редовних делатности организације⁽²²⁾; е) ревизија основног међународног уговора у складу са његовим одредбама, уколико у њему не постоји одредаба о престанку чланства у случају неприхватања, „contract out” клаузула, или ако предвиђа једногласност свих страна уговорница за ступање измена на снагу⁽²³⁾; ж) положај, права и дужности службеника организације⁽²⁴⁾. Одлуке хијерархијски надређеног односно

(19) Међународне организације су „организатори, 'законодавци' свог унутрашњег живота, унутрашње делатности у границама овлашћења која су утврђена у односу на њих у уговорима о њиховом оснивању” (Курс међународног права, Том I, Москва, 1967, стр. 188).

(20) У раду *Ad hoc* комитета за мирољубиво коришћење космоса, који је основан резолуцијом Генералне скупштине УН од 1958. године, у почетку нису учествовали Индија, СССР и УАР, иако су резолуцијом изабрани за његове чланове. Касније су се укључили у његов рад.

(21) На пример у УН, споразуми о старатељству, односима УН и специјализованих установа УН, споразуми о седишту. Вид.: *Karunatileke, Essai, d'une classification des accords conclus par les Organisations internationales, RGDI, 1 (1971), нарочито стр. 37—76.* — У оквиру Проширеног програма технике помоћи УН, на основу резолуција Генералне скупштине и Економско-социјалног савета, развио се међународни уговорни и управни систем координације делатности УН, специјализованих установа, мисија техничке помоћи УН и држава чланица. Поближе: Магарашевић, Основи међународног права, Нови Сад, 1965, стр. 23.

(22) Спорно је да ли постоји обавеза финансирања ванредних трошкова организације, што се нарочито изразито испољило у размимомлажењима око финансирања мирољубивих операција УН. Спор није решен уплатом одговарајућег доприноса. — Вид.: Шуковић, Питање финансирања операција УН у Конгу и на Блиском Истоку, *JPMI, 3 (1964); Bastid, Le droit des Organisations internationales, Fasc. III, Paris, 1967—1968, стр. 318—322.*

(23) Поближе: *Bowett, The Law of International Institutions (прво издање), Лондон, 1963, стр. 319, 329—332; Seidl-Hohenveldern, cit. дело у бел. 15, стр. 348—351; Димитријевић—Радаић, шит. дело у бел. 17, стр. 216, и сл.*

(24) *Seidl-Hohenveldern, cit. дело у бел. 15, стр. 107—109.*

функционално независног органа обавезују одговарајуће органе међународне организације, осим ако из текста одлуке не произлази да нема такво дејство⁽²⁵⁾. Функционалну независност уживају судски органи међународних организација код доношења обавезних одлука, али има и случајева када политички орган међународне организације остварује судску функцију⁽²⁶⁾.

Обавезно дејство имају већином гласова донете одлуке које су државе чланице дужне да спроведу на основу изричитих одредаба основног међународног уговора, као, на пример: одлуке Савета безбедности о примени колективних мера из чл. 41. и 42. Повеље, под условом да су донете потребном већином у Савету безбедности и уз поштовање начела једногласности његових сталних чланова; одлуке Органа за саветовање о примени политичких, економских и војних санкција по Рио пакту од 1947. године, с тим да ниједна страна уговорница не може бити принуђена да употреби оружану силу без њене изричите сагласности⁽²⁷⁾.

7. — У неким регионалним специјализованим међународним организацијама, посебно у европским заједницама, утврђени су општи систем и дејство обавезних и других одлука надлежних органа. Уговори о оснивању европских заједница разликују по правном дејству: битне обавезне одлуке (правилници и смернице), које имају генерално регументарно дејство; појединачне обавезне одлуке (наредбе); необавезне одлуке (препоруче и мишљење)⁽²⁸⁾. Суд европских заједница, у својству заједничког органа, доноси обавезне судске одлуке, а има значајне надлежности у остваривању непосредне контроле законитости аката органа европских заједница са основа ненадлежности, због повреде основног међународног уговора или правила за његову примену, као и ради самовласног коришћења дискреционе власти (*détournement de pouvoir* унутрашњег права), које су сличне надлежностима у управном спору у домаћем праву држава. У остваривању ових надлежности Суд европских заједница је овлашћен да оцењује законитост измена у организационом уређењу Европске за-

(25) Резолуција Генералне скупштине УН 590 (VI) 1952, са каснијим изменама, садржи Правилник о службеницима УН по којем је Генерални секретар овлашћен да доноси обавезне прописе за његову примену. Резолуцијом 351 А (IV) 1949, са каснијим изменама, основан је Административни суд УН, у чију надлежност спада, између осталог, решавање спорова из радних односа службеника УН. Иако је Генерална скупштина основала и утврдила мандаат овог органа, његове одлуке, као судског органа УН, обавезују Генералну скупштину односно УН као субјект међународног права.

(26) По чл. XVIII Статута Међународног монетарног фонда извршни директори и Савет гувернера су овлашћени да дају обавезне интерпретативне одлуке у случају спора о тумачењу Статута између државе чланице и Фонда или између самих држава чланица.

(27) Поближе: Гавранов, Принципи и примена система колективне безбедности Уједињених нација, Београд, 1969; чл. 8, 17. и 20. Рио пакта, текст: *Inter-American System, Inter-American Institute of International Legal Studies*, New York, 1966, стр. 376. и сл.

(28) Сагласно чл. 189. уговора о ЕЕЗ, на пример, Савет и Комисија могу да донесу: правилник, који има „општу важност“ и који је „у свим његовим деловима обавезан и важи непосредно у свакој држави чланици“; смерницу, која је „обавезна у односу на сваку чланицу којој је упућена у погледу циља који треба постићи“, али која пролупшта унутрашњим органима „избор форми и средстава“ за постизање тог циља; наредбу, која је „обавезна у свим њеним деловима“ у односу на оне који се у њој помињу“; препоруку и мишљење (став), која „немају обавезно дејство“. — Вид. за појасности: *Seidl-Hohenveldern*, цит. дело у бел. 15, стр. 193—199.

јединице за угаљ и челик са циљевима и структуром те заједнице (тзв. мала ревизија), као и сагласност међународних уговора које надлежни орган ЕЕЗ намерава да закључи, дакле уговора још у фази преговарања и пре закључења, са одредбама уговора о оснивању ЕЕЗ⁽²⁹⁾.

С друге стране, у пракси међународних организација има изузетних случајева када се одустаје од општих правила која треба да обезбеде сагласност одлука органа са основним међународним уговорима, и када одлуке и акти међународне организације могу да имају *ultra vires* дејство. У споразумима о зајму и гаранцијама Међународне банке за обнову и развој, посебно када је реч о зајмовима приватним лицима и гаранцији државе за такав зајам, редовно се налази одредба из Правилника о зајмовима, на основу којих се права и дужности страна уговорница гутврбују искључиво по одредбама односних споразума о зајму односно гаранцијама. Зајмопримац односно гарант, штавише, не може да захтева поништење споразума ни зато што је противан Статуту банке или било којег другог разлога. Оваквом врстом правила успостављају се, заправо, међународни режим и односи који су ослобођени сваке правне везе чак и са Статутом банке, иако је он основни међународни уговор на којем правно почивају како међународни субјективитет, тако и делатност банке⁽³⁰⁾. Иначе, опште је правило и то да одлуке међународних организација не могу да задиру у материју која по основном међународном уговору или општем међународном праву спада у искључиву домаћу надлежност државе чланице.

Посебну врсту већинских одлука представљају акти надлежног органа међународне организације, у којима се испољава њена регламентарна власт и која је особен облик испољавања легислације у међународном праву. Ове одлуке се доносе на основу и у складу са одредбама основног међународног уговора, посебно у стручно-техничким питањима. Ове одлуке су редовно условно обавезне на основу contract out клаузуле. Државама чланицама је, наиме, остављена слобода да не прихвате ове одлуке под условом да изложи оправдане разлоге због чега их неће примењивати у свом унутрашњем праву⁽³¹⁾. Да би ова врста правила ступила на снагу, у унутрашњем праву, није неопходно да држава спроведе уставну ратификацију, иако већина држава то чини. Contract out клаузулом се усклађују општи интерес међународноправног уређења одређене материје са појединачним интересом државе чланице међународне организа-

(29) Поближе: *Pinto, Les organisations européennes*, Paris, 1963 стр. 268—276; *Bastid*, цит. дело у бел. 22, стр. 422—426; *Greig, International Law*, London, 1970, стр. 635—647; Димитријевић — Рачић, цит. дело у бел. 17, стр. 187 и сл. — Вид.: *Laubadère, Traits généraux du contentieux administratif des Communautés européennes, RCADI, t. III (1964/I)*, стр. 531. и сл.

(30) Јенкс, цит. дело у бел. 1, стр. 179.

(31) На пример: „међународне смернице“ Савета ИСАО о стандардима у ваздушном саобраћају; међународни санитарни прописи Скупштине Светске здравствене организације, као што су: Међународни санитарни правилник и Међународни правилник о стандардизацији лекова. Реглементарном влашћу располажу и друге специјализоване установе УН у подручјима њихове делатности, те Међународна агенција за атомску енергију. — Поближе: *Saba, L'activité quasi-legislative des institutions spécialisées des Nations Unies, RCADI, t. III (1964/I)*, нарочито стр. 673—682.

пије⁽²²⁾. Једна од функција једногласности код одлучивања јесте, заправо, да обезбеди усклађивање општег и појединачног интереса. Усклађивање општег и појединачног интереса може се обезбедити и на начин како то уређује Повеља СЕВ-а од 1959. године, по којој се препоруке и одлуке Савета доносе једногласно, али се оне не примењују у државама чланицама које су изјавиле да нису заинтересоване за односно питање⁽²³⁾.

8. — Од посебног су интереса са становишта њиховог правног дејства одлуке међународних организација које су препоруке. Има случајева кад је њихово дејство прецизирано у том смислу што основни међународни уговор изричито одређује да ова врста одлука нема обавезно правно дејство (европске заједнице, посебно ЕЕЗ). У другим случајевима основни међународни уговор одређује ограничено правно дејство препорука у односу на државе чланице. Устав Међународне организације рада (МОР), на пример, изричито регулише дејство препорука Опште конференције рада о радним односима, донетих двотрећинском већином. Државе чланице МОР-а су дужне, најкасније у року од 18 месеци од завршетка заседања Опште конференције рада на којој је донета препорука, да је доставе својим законодавним и другим надлежним органима ради за конодавног регулисања и предузимања других мера, као и да обавесте Генералног директора МОР-а о учињеном. Устав МОР-а изричито одређује да осим упознавања надлежних органа, државе чланице немају другу правну обавезу у односу на ове препоруке. Међутим, у пракси МОР-а ове препоруке су имале и шире правно дејство: оне су се, најчешће, доносиле као допуна међународних конвенција рада, у ком случају су се разрађивала начела односне међународне конвенције рада; у случајевима када су се препоруке доносиле у областима које нису уређене међународним конвенцијама рада због њихове сложености и разлика у степену развоја држава чланица, препоруке су служиле као основа код каснијег доношења међународних конвенција рада. Другим речима, препорука је овде представљала одребену фазу у процесу легислације у међународном радном праву и стварању нових правила међународног права у том подручју. На тај начин, препоруке МОР-а у стварности добијају све више у правном значају и нису више, као до скоро, „сиромашни робак конвенције“⁽²⁴⁾.

У доктрини значајна пажња је посвећена проблеми правног дејства и обавезности резолуција Генералне скупштине УН. Једно време доктрина је, полазећи од карактера функција и надлежности Генералне скупштине као политичког а не правног органа и од припремних радова конференције у Сан Франциску, заступала мишљење да су резолуције Генералне

(22) Савет гувернера Фонда, под утврђеним условима и после безуспешног покушаја измирења, може да стави државу чланицу пред избор: да прихвати од Савета гувернера утврђен паритет националне валуте или да иступи из Фонда (чл. IV ст. 6, чл. XV ст. 26 и XX ст. 46 Статута Међународног монетарног фонда).

(23) Сличан начин одлучивања примењен је у чл. 14. Конвенције о ОЕЕС од 1948. године (Маршалов план), односно у ст. 2, чл. 6. Конвенције о ОЕСД од 1960. године, која је наследила ОЕЕС. — По чл. IV Повеље СЕВ-а, препоруке се „доносе у питањима економске и научно-техничке сарадње“, а одлуке „у организационим и процедуралним питањима“.

(24) Чл. 19. Устава МОР-а. — Пближе: Пешњ, Међународна организација рада, Нови Сад, 1969, стр. 121—122, 123—124.

скупштине, по правилу, препоруке и да имају морално-политичко обележје⁽³⁵⁾. Овај став испољио се својевремено и у југословенској доктрини, у којој је Бартош доследно заступао став о моралном обележју резолуција Генералне скупштине, с позивом и на начело суверене једнакости државе, указујући и на то, између осталог, да политички карактер и универзалност УН могу бити чинилац који онемогућује остваривање пуног правног ауторитета њених одлука, укључујући нарочито санкцију⁽³⁶⁾. Било је, чак, мишљења да свака дискусија о правној обавезности резолуција Генералне скупштине представља чисту спекулацију, без икакве важности за међународно право⁽³⁷⁾. С друге стране, у теоријским разматрањима тога времена изузетно се јављају мишљења која указују на то да резолуције Генералне скупштине имају одређено правно дејство иако су препоруке, посебно с позивом на начело савесног испуњавања међународних обавеза из чл. 2. Повеље УН⁽³⁸⁾. Поготову је представљао изузетак став да резолуције Генералне скупштине могу да имају правно дејство у процесу стварања правила међународног права. Судија Алварез је, на пример, у одвојеном мишљењу о резервама уз Конвенцију о геноциду и индивидуалном мишљењу у англо-норвешком спору о риболову од 1951. године указивао на то да тенденција развоја иде у правцу ширења законодавне власти Генералне скупштине УН⁽³⁹⁾.

Не улазећи на овом месту у појединости, може се утврдити да је пракса Уједињених нација потврдила тенденцију развоја о којој је Алварез говорио. Резолуције Генералне скупштине УН, посебно оне које су донете у облику декларација, имале су и имају правно дејство које се не може свести на њихово морално-политичко обележје, при чему се показало да је сасвим упрошћен став, који се заступао и у службеним издањима УН, да резолуције Генералне скупштине могу бити игнорисане⁽⁴⁰⁾.

Резолуције Генералне скупштине УН могу имати врло различито правно дејство⁽⁴¹⁾. Пре свега, оне могу да буду облик одлучивања којим се тумаче и разрађују релевантне одредбе Повеље УН (на пример: Светска декларација о правима човека од 1948. године, касније пактови о правима човека; Декларација о давању независности колонијалним територијама и народима од 1960. године; резолуција јубиларног заседања 2625.

(35) Упор.: Goodrich-Hambro, *Charter of the United Nations*, 2nd edition, Boston, 1949, стр. 151—152; Kelsen, *The Law of the United Nations, with Supplement*, London, 1951, стр. 194, 495.

(36) Бартош, цит. дело у бел. 10, стр. 24; Бартош, Поштовање међународних обавеза. Међународна политика, 160 (1956).

(37) Stone, *Legal Controls of International Conflict* (прво издање), London, 1954, стр. 275.

(38) Поближе: Магарашевић, О правној обавезности резолуција Генералне скупштине УН, Међународни проблеми, 2 (1957), стр. 81. и сл.

(39) *ICJ Reports* 1951, стр. 49, 52. и 152.

(40) „Одлуке Генералне скупштине формулисане су као „препоруче“ државама чланицама, осталим органима и специјализованим установама, повезаним са УН. Иако ове препоруке нису обавезне и могу бити игнорисане од заинтересованих страна, оне имају обележје моралног убеђивања од стране већине влада које стоје иза њих“ (*Everyman's United Nations*, fifth edition, New York, 1956, стр. 19).

(41) Поближе од најновијих дела: Castañeda, *Valeur juridique des résolutions des Nations Unies*, RCADI, t. 129 (1970/I), стр. 211. и сл. и тамо наведена литература; Rousseau, цит. дело у бел. 5, стр. 433. и сл.; Димитријевић — Рачић, цит. дело у бел. 17, стр. 155—157; Тункин, цит. дело у бел. 2, стр. 184. и сл.

(XXV) 1970 „Декларација о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи међу државама у сагласности са Повељом УН“⁽⁴²⁾. У овом, у основи међународном законодавном процесу, могу да постоје разлике у ставовима држава о правном домаћају резолуције и тумачењу релевантних одредаба Повеље УН⁽⁴³⁾. Битно је, међутим, да се оваквом врстом одлука на особан начин, својствен међународном праву, развија процес легислације не само УН него и шире, имајући у виду универзалну функцију и дејство начела Повеље у савременом међународном праву. Резолуције Генералне скупштине могу, даље, да буду чинилац у процесу стварања правила општег међународног обичајног права, у неким случајевима и за врло кратко време, ако се посебно има у виду објективни конститутивни елемент међународног обичајног правила. То је био случај са резолуцијом Генералне скупштине 1721 (XVI) 1962, која је садржавала два фундаментална начела међународног космичког права, која су касније конкретно разрађена и формулисана у Уговору о мирољубивом коришћењу космоса од 1967. године⁽⁴⁴⁾. Најзад, пракса Генералне скупштине потврдила је предвиђања са конференције у Сан Франциску и она је, као и други политички органи УН, у текућој делатности организације тумачила релевантне одреде Повеље, развијала унутрашње, првенствено обичајно право УН, и то у неким случајевима врло екстензивно применом функционалног тумачења у светлу циљева и начела УН (implied powers) у примени одредаба Повеље УН⁽⁴⁵⁾.

Посебан случај представљају одлуке надлежног органа међународне организације који је по одредбама основног међународног уговора овлашћен да донесе препоруку или обавезну одлуку по својој дискреционој оцени, када је та одлука формулисана тако да се из ње не види да ли је реч о препоруци или обавезној одлуци. Таква овлашћења има Савет безбедности по одредбама Главе VII Повеље УН. У пракси примене оваквих одлука неизбежно долази до политичког и правног спора о домаћају и правној обавезности овакве одлуке⁽⁴⁶⁾. Има случајева, опет, када се ефективно

(42) Вид.: Parry, *The Sources and Evidences of International Law*, Manchester, 1965, стр. 22; Шаховић, Кодификација правних принципа коегзистенције и развој савременог међународног права, Кодификација принципа мирољубиве и активне коегзистенције, Збирка радова, Београд, 1969, стр. 11. и сл.

(43) На пример: за представника Венецуеле резолуција 2625 (XXV) 1970. може се „легитивно сматрати као временски последње и најактуелније испољавање домаћаја и тумачења Повеље УН и њених начела“, која се „ауторитативно сматрају аутентичним принципима *ius cogens*“, док је представник САД истицао да у овој декларацији Генералне скупштине формулисана начела нису *ius cogens*. — Вид. извештај V заседања Специјалног комитета УН од 1970. године, пар. 109. и 123.

(44) Прво је начело да се међународно право, укључујући и начела Повеље УН, примењују у космосу, друго је начело слободе истраживања и коришћења космоса у мирољубиве сврхе од стране свих држава.

(45) На пример: резолуција Генералне скупштине „Уједињени за мир“ од 1950. године и резолуције у вези са мирољубивим операцијама УН. Њихово правно дејство и примена у пракси су очигледни, и поред озбиљних спорова и размимолажења у ставовима држава и доктрини. — Систематски обрађује правно дејство одлука политичких органа УН: Higgins, *The Development of International Law through the Political Organs of the United Nations*, London — New York — Toronto, 1963; Higgins, цит. дело у бел. 6, passim.

(46) Изразит пример је резолуција Савета безбедности од 22. XI 1967. поводом напада Израела на неке арапске земље. Текст: Документ УН С 8247.

правно дејство препоруке надлежног органа УН у стварности остварује неформалним саветовањима и заједничком акцијом УН и специјализованих установа УН. На тај начин се ефикасно осигурава неформалним законодавним поступком у процесу одлучивања, примена необавезних одлука једне организације од стране друге организације⁽⁴⁷⁾.

Имајући у виду ограничен предмет овог рада довољно је напоменути да закључивање међународних уговора под окриљем међународних организација, било у оквиру делатности надлежног органа било на од њих сазваним конференцијама, представља значајан појавни облик институционализације савременог међународног права и важан правни чинилац његове коаификације и прогресивног развоја. Овај начин одлучивања и међународне легислације одвија се по посебним правилима и регламентама унутрашњег права међународне организације, укључујући и правила о већинском гласању на конференцијама сазваним под окриљем међународне организације. Међутим, у крајњој анализи, правила међународног права стварају се у овом случају сагласношћу држава, на основу од раније опште прихваћених и уобичајених правила међународног уговорног права. На овим конференцијама утврђени текстови међународног уговора ступају на снагу сагласно њиховим одредбама, при чему ратификација или други начин прихватања чини битан елемент њихове правне обавезности и дејства. Другим речима, овде је реч суштински о традиционалном и уобичајеном процесу утврђивања, настајања или измене правила позитивног међународног права на основу формалноправног испољавања правностваралачке способности држава као субјеката међународног права у међународном уговорном праву, али уз особености које су производ институционализације међународноправног поретка.

9. — Претходна излагања била су ограничена на приказ неких основних и одабраних питања правног дејства одлука међународних организација. Отуда се и ова закључна разматрања свode на свега неколико елементарних констатација.

Прво, институционализација савременог међународног права довела је до стварања нових правних основа и општих правних оквира, као и утврђења организационог уређења међудржавног општења у међународним организацијама, у поређењу са међународним правом до 1914. године. Институционализацијом се поступно успостављају и развијају нови начини настајања правила позитивног међународног права, посебно путем већинског одлучивања, који су од важности и за општу теорију извора у међународном праву. Буран развој и ширење делатности међународних организација, њихова улога у регулсању и развоју међународних односа после другог светског рата, чак и када упечатљиво изражавају антагонизме данашњег света, повећавају и међународноправни значај и утицај њихових одлука у политичким, економским и другим подручјима уређења савремених међународних односа. И у том светлу сагледано, посебну паж-

(47) То је био случај 1946. године у шпанском питању, а у најновије време са применом резолуције Генералне скупштине о признању законитих права НР Кине и искључењу Тајвана из УН и специјализованих установа УН.

њу заслужује изучавање теоријско-правних обележја и праксе одлучивања у међународним организацијама.

Друго, у доктрини је било спорно да ли политички органи међународних организација могу уопште да доносе одлуке које имају правно дејство, при чему су се нарочито имале у виду резолуције Генералне скупштине УН о политичким питањима и где се заступало гледиште да су то одлуке које имају само морално-политичко обележје и дејство. Практика међународних организација и посебно УН показује да политички чинилац несумњиво утиче на одлучивање у њиховим политичким органима, нарочито у УН. Са друге стране, међутим, начела и друга правила основних међународних уговора, поступци и начини одлучивања који су правни по методу и спољном појавном облику исто тако утичу на процес политичког одлучивања у међународним организацијама. Ово из разлога што је институционализацијом створен нов општи правни оквир политичког одлучивања у међународним организацијама, који особеним правним начинима и поступцима дејствује на стварање и развој правила позитивног међународног права. То одлучивање укључује у одређеним случајевима, што је потврђено праксом савремених међународних организација, чак и остваривање законодавних функција у међународноправном поретку уопште и поготову у унутрашњем праву међународне организације. Према томе, не изгледа оправдано, полазећи од идеје супротстављања „политике“ и „права“ и њихове испреплетаности код одлучивања у политичким органима међународних организација, априорно порицати правна обележја, дејство и последице таквог одлучивања и утицај права на политичко одлучивање у међународној организацији, укључујући и одлуке које имају обележје препорука. То посебно важи за резолуције Генералне скупштине УН о политичким питањима.

Треће, институционализација међународног права довела је до успостављања нових општих правних оквира и начина стварања правила, нарочито у међународном обичајном праву. У међународном праву све до оснивања УН, специјализованих установа УН, бројних нових универзалних и регионалних, општих и специјализованих међународних организација, правила међународног обичајног права традиционално су настајала и развијала се у индивидуалном општењу држава. То општење обележавало је поступно и редовно дуготрајно испољавање објективног и нарочито субјективног конститутивног елемента обичајног правног правила (општа пракса и правно уверење о обавезности правила). У савременом међународном праву у оквиру међународних организација стварање и развијање правила међународног обичајног права у оба њихова конститутивна елемента је олакшано и убрзано кроз нове институционалне оквире остваривања процеса међународне легислације, што се одражава и на процес утврђивања постојања овог или оног правила обичајног права⁽⁴⁸⁾.

(48) „У савременој ери високо развијене технике комуникација и информација, настајање обичаја путем међународних организација је знатно олакшано и убрзано; утврђивање обичаја не захтева више од једне генерације или, чак, далеко мање од тога...“ (судија Танака у спору о Југозападној Африци — ICJ. Reports 1966, стр. 291).

Четврто, нови институционални облици настајања обичајних правних правила заједничком сагласношћу у одлукама међународних организација довели су до стварања обичајних правила унутрашњег права међународних организација која су, у неким случајевима представљала де факто ревизију основног међународног уговора (у УН, на пример). Одлуке међународних организација, посебно декларације о начелима међународног права, могу да представљају доказ настајања, међустепен или коначан доказ постојања обичајних правила, односно фазу у процесу регулисања одређених међународних односа правилима међународног уговорног права. У том међународном законодавном процесу настају и одређени, институционализацији међународног права својствени и особени начини одлучивања. То је посебно не само напуштање једногласности него и примена усаглашавања (*consensus*)⁽⁴⁹⁾. У доктрини има мишљења да правила међународног обичајног права нису погодан извор за уређење односа новог међународног права „сарадње” и „благостања” и да се међународни односи ове врсте могу регулисати само правилима међународног уговорног права⁽⁵⁰⁾. Међутим, пракса неких помоћних органа УН и нарочито УНЦТАД-а упућује на закључак да је то мишљење за дискусију. Усаглашавање, поготову у УНЦТАД-у, јавља се као поступан начин настајања и уобличавања обичајноправних правила у одговарајућим подручјима међународних економских односа.

Пето, одлуке међународних организација, у целини посматрано, врло су разнолике и имају различито правно дејство. Њихов дијапазон је широк, почев од одлука које су препоруке и све до обавезних одлука у унутрашњем праву међународне организације, односно одлука са регламентарним дејством⁽⁵¹⁾. Има одлука које су извор општег или регионалног међународног обичајног права, односно које утичу или институционалним путем доприносе стварању правила међународног уговорног права. У том светлу сагледано, не чини се оправданим одлуке међународних организација квалификовати као „споредан” извор међународног права (Бартош), између осталог и зато што овај израз није довољно појмовно одређен. Има одлука међународних организација које, у процесу међународног одлучивања и легислације, сигурно не врше функцију помоћних формалних извора међународног права у смислу одредаба чл. 38. Статута МСП, тј. нису „помоћно средство за утврђивање правних правила”. Напротив, те одлуке остварују интегрирајућу функцију у односу на главне формалне изворе међународног права, или доприносе правном уобличавању појединих формалних извора: међународног уговорног и обичајног права, односно начела међународног права и општих правних начела. Све ово упу-

(49) Поближе: *Jenks, Unanimity, the Veto, Weighted Voting, Special and Simple Majorities and Consensus as Modes of Decision in International Organisations*, Cambridge, 1965; *Lacharrière, Consensus et Nations Unies*, AFDI 1968; Димитријевић — Рачић, цит. дело у бел. 17, стр. 185—186.

(50) Вид.: *Friedmann, General Course in Public International Law*, RCADI, t. 127 (1969/II), стр. 181. и сл., а нарочито стр. 136—137.

(51) За разне систематизације одлука међународних организација вид.: *Monaco, Cours général de droit international public*, RCADI, t. 125 (1968/III), стр. 190—198 и тамо наведена литература; Димитријевић — Рачић, цит. дело у бел. 17, стр. 142—158.

Ћује на закључак да су одлуке међународних организација у овој етапи развоја савременог међународног права *sui generis* извор међународног права, који захтева посебан поступак у општој теорији извора у међународноправном поретку.

Александар Магарашевић

РЕЗИОМЕ

Основные характеристики решений международных организаций в международном праве

Статья касается юбилейной темы и в частности имеет в виду проф. Бартоша, бывшего одним из первых авторов в доктрине, систематически разработавшим решения международных организаций, являющихся источниками международного права.

В работе даются определения выражений „решения международных организаций” и „внутренне право международных организаций”, служащих основанием для изучения основных юридических характеристик их решений. Указанные характеристики приводятся в историческом порядке в разрезе развития международных принятых решений до 1914 года, во время существования Лиги Наций и после образования Объединенных Наций. При этом особое внимание посвящается новшествам в развитии порядка принятия решений, а также правовому континуитету в эволюции международного волеизъявления. Главные выводы автора следующие:

а) Институционализация современного международного права привела к созданию новых юридических основ, общих юридических рамок и порядка вынесения решений в позитивном международном праве.

б) Практика международных организаций показала, что и их политические органы действуют и участвуют в процессе создания правил позитивного международного права (внутреннее право международных организаций договорные нормы международного права и обычное право, т. е. общие правовые начала).

в) Решения международных организаций, в целом взятые, весьма несходны и различаются по своим юридическим действиям. Рассмотренные в свете позиций и практики международных организаций, они не являются „побочными” источниками международного права или же всего лишь „вспомогательными” источниками по положениям ст. 38 Статута Международного суда ООН, скорее можно было бы сказать, что решения международных организаций осуществляют объединительную функцию в отношении главных формальных источников международного права. В этом смысле они являются *sui generis* источником международного права, требующим особого трактования в общей теории источников международного права.

SUMMARY

The Essential Features of International Organizations Decisions in International Law

The article is marking a special occasion, noting in particular that Professor Bartoš was one of the first authors of the doctrine who systematically treated the decisions of international organizations as the sources of international law.

The definitions are given in the paper of the terms »decisions of international organizations« and »internal law of international organizations«, serving as the basis for the study of fundamental legal features of their decisions. These features are historically reviewed through the international decisions since 1914 at the time of the League of Nations and after the establishment of the United Nations. A special attention is devoted to the new developments of decisions, but in the legal continuity in the evolution of international decision-making. The author's main conclusions are:

a) Institutionalization of the current international law led to creation of a new legal basis, general legal frames and modes of decision-making in the positive international law.

b) Practices of international organizations revealed that their political organs act and participate in the process of rule-making of the positive international law (internal law of international organizations, international contract and common law, and (or general legal principles).

c) Decisions of international organizations, generally viewed, are rather different and have different legal effect. If considered in the light of theoretical approaches and practices of international organizations, the decisions of these organizations are not »secondary«, nor only »auxiliary« sources in the terms of the provisions of Article 38 of the Statute of the International Court of Justice. One may rather state that the decisions of international organizations are made by integrating the function with respect to the chief formal sources of international law. In this sense they also are *sui generis* source of international law demanding a special treatment in the general theory of sources of international law.

RÉSUMÉ

Les caractères fondamentaux des décisions des organisations internationales dans le droit international

Cet article a un caractère de circonstance et il a spécialement en vue que le professeur Bartoš a été l'un des premiers auteurs dans la doctrine qui a systématiquement élaboré les décisions des organisations internationales en tant que sources du droit international.

Dans le travail sont définies les expressions: »décisions des organisations internationales« et »droit interne des organisations internationales«, se qui sert de base pour l'étude des caractères juridiques fondamentaux de leurs décisions. Ces caractères sont exposés historiquement à travers le développement des décisions internationales jusqu'en 1914, à l'époque de la Société des Nations et après la fondation des Nations Unies. A ce sujet l'attention a été fixée en particulier sur les nouveautés dans le développement des décisions, mais aussi sur la continuité juridique dans l'évolution des décisions internationales. Les conclusions principales de l'auteur sont les suivantes:

a) L'institutionnalisation du droit international contemporain a eu pour conséquence la création de nouvelles bases juridiques, des cadres juridiques généraux et du mode de décisions dans le droit international positif.

b) La pratique des organisations internationales a prouvé que, de même, leurs organes politiques agissent et participent dans le processus de la création des règles du droit international positif (le droit interne des organisations internationales, le droit international, de transaction, et le droit coutumier ou les principes juridique généraux).

c) Les décisions des organisations internationales considérées dans l'ensemble sont très différentes et elles ont des effets juridiques différents.

Discernées à la lumière des attitudes théoriques et de la pratique des organisations internationales, les décisions des organisations internationales ne sont pas des sources »secondaires« du droit international, ni seulement des sources »auxiliaires« dans le sens des dispositions de l'article 38 des Statuts de la Cour de Justice internationale. On pourrait dire plutôt que les décisions des organisations internationales réalisent la fonction d'intégration par rapport aux sources formelles principales du droit international. Dans ce sens elles sont aussi une source sui generis du droit international, qui exige un traitement spécial dans la théorie générale des sources du droit international.

МЕРЕ ЗА ОБЕЗБЕБЕЊЕ ПРИМЕНЕ ПРАВИЛА О МЕЂУНАРОДНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ ЧОВЕКА У ОРУЖАНОМ СУКОБУ

Постоји једно мишљење по коме Женевска конвенција о заштити жртава рата од 1949. године садрже скоро три четвртине савременог међународног ратног права⁽¹⁾. Преостала једна четвртина правила, значи, налази се у другим конвенцијама и актима, донетим пре и после 1949. године, као и у ратним обичајима.

Скоро све државе света потписале су и ратификовале Женевске конвенције од 1949. године или су везане њима и, према томе, све су оне обавезне да их примењују уколико се нађу у оружаном сукобу. Женевске конвенције, исто тако, су обавезне и за државе које их формално нису усвојиле, али изјаве да ће их примењивати или да их већ примењују. За државе, пак, које нису усвојиле ове конвенције, важиће раније конвенције о истој материји. Ако нема ни таквих конвенција, примениће се начела међународног права која су садржана у обичајима и признатим законима човечности⁽²⁾.

Женевске конвенције су, стога, главни и најзначајнији извор међународног ратног права којим се штите основна права човека у оружаном сукобу.

Огроман број људских жртава и материјалних разарања извршених у току другог светског рата довео је до стварања Организације Уједињених нација која — по својој Повељи — има за основни задатак да онемогући рат и да обезбеди мир у свету. С друге стране, велики број злочина које су извршиле фашистичке државе и њихови савезници у овом рату довео је до сазивања дипломатске конференције у Женеви 1949. године, на којој су усвојене познате четири конвенције о заштити жртава рата, са циљем да се, ако ипак, дође до оружаног сукоба, колико је могуће ублаже страдања како припадника оружаних снага тако и цивилног становништва.

Женевске конвенције од 1949. године, у вези са одговорношћу због повреда њихових одредаба, засноване су на следећим принципима:

Прво, све оне садрже истоветне одредбе којима се предвиђа обавеза за стране уговорнице да ће поштовати и придржавати се ових кон-

(1) Др Јовица Патрновић, Проблем ревизије Женевских конвенција за заштиту жртава рата из 1949. године, Приштина, 1965, стр. 1.

(2) *Juraj Andrassy*, Међународно право, Загреб 1971. стр. 528—529, 530.

венција у свакој прилици (ЧЛ. 1). Тиме је усвојено начело међународног права „*pacta sunt servanda*”.

Друго, сва лица заштићена овим конвенцијама налазе се у власти непријатељске силе а не у власти њених органа у чијим рукама се налазе. Због тога ће ова сила и бити одговорна за њих независно од личне одговорности која постоји за њене органе. Зато, ниједна страна уговорница се не може ослободити одговорности, нити може да ослободи другу страну уговорницу одговорности коју на себе преузима због извршених тешких повреда Женевске конвенције.

Треће, лица која уживају заштиту ових конвенција неће моћи ни у ком случају, ни делимично ни у целини, да се одрекну права која су им гарантована Женевским конвенцијама, као и специјалним споразумима, уколико су стране у сукобу такве закључили по неком питању. Ови посебни споразуми, међутим, не могу ни у ком случају погоршати положај заштићених лица који је гарантован Женевским конвенцијама. Ове одредбе су свакако усвојене зато, јер лица која се налазе у рукама непријатеља за време рата, нису слободна, те би под притиском могла да се откажу заштите која им је гарантована. На овај начин предупређују се стране у сукобу да не траже и не покушавају, евентуално, да изнуде отказ од стране заштићених лица, јер унапред треба да знају да тај отказ неће имати никакве важности.

Све мере које имају за циљ да се обезбеди правилна примена закона и обичаја о заштити човека у оружаном сукобу, с обзиром на начин и време када се имају предузети, могу се поделити у две групе: у прву групу спадају мере које су стране уговорнице Женевских конвенција дужне да предузму за време мира, док се друге имају примењивати од почетка па до краја оружаног сукоба. Тако, државе уговорнице обавезне су да законодавним путем пропишу кривичноправне санкције против лица која би извршила или издала наређење да се изврши која од тешких повреда међународних закона и обичаја. Оне су, истовремено, дужне да предузму мере у циљу упознавања цивилног становништва и припадника својих оружаных снага са одредбама Женевских конвенција. Државе уговорнице, надаље, су обавезне да у случају оружаног сукоба одмах почну да примењују Женевске конвенције и друга ратна правила, као и да омогуће силама заштитницама да врше надзор над овом применом. јер, један од основних недостатака међународних ратних правила, па и осталих правила међународног права уопште, јесте у томе што се тешко може у потпуности осигурати њихова примена. У савременим условима, њихова примена још увек у многоме зависи од самих држава, чланица међународне заједнице.

Члан 50. прве и члан 51. друге Женевске конвенције као тешке повреде њихових одредаба наводе следећа кривична дела, извршена против лица или добара: хотимично убиство, мучење или нечовечно поступање, биолошки експерименти, намерно проузроковање великих патњи или ношење озбиљних повреда телу или здрављу и уништење или присвајање имовине. За ово последње кривично дело предвиђен је услов да није оправдано војним потребама и да је извршено у великим размерама и на недозвољен и самовољан начин. Према томе, прва и друга Женевска

конвенција предвиђају иста кривична дела обележена као теже повреде. Трећа Женевска конвенција у своме члану 130. осим напред наведених кривичних дела, сем дела уништења или присвајања имовине, као тешке повреде предвиђа још и следећа два кривична дела: присиљавање ратног заробљеника да служи у оружаним снагама непријатељске силе и лишавања права да то лице буде редовно и непристрасно суђено према одредбама ове Конвенције. Најзад, последња, четврта Женевска конвенција, осим кривичних дела предвиђених у све три конвенције, као тешке повреде одредила је још и следећа кривична дела: незаконита прогонства и пресељења и противзаконита затварања и узимања талаца (Чл. 147). Ова Конвенција, као што се види, још једном (пошто је то већ једном учинила у Чл. 34) забрањује узимање талаца. Двоструко навођење овог кривичног дела свакако је учињено због његове широке примене коју је хитлеровска Немачка извршила у току другог светског рата у окупираним земљама.

То су, ето, кривична дела предвиђена у Женевским конвенцијама која су оне оквалификовале као „тешке повреде“.

Међутим, ниједна од ових конвенција није својим одредбама прописала кривичноправне санкције за наведене тешке повреде иако оне, у ствари, представљају ратне злочине. У томе је, нема сумње, један од основних недостатака Женевских конвенција. Све оне предвиђају исто решење за ово питање, наиме, обавезују стране уговорнице да својим унутрашњим прописима предвиде одговарајуће кривичноправне санкције против извршилаца наведених кривичних дела⁽³⁾.

Осим тога, стране уговорнице су дужне да пронађу лица која су осумњичена да су извршила или наредила да се изврши која од тешких повреда и да их изведу пред своје судове, без обзира на то да ли су домаћи или страни држављани. Стране уговорнице, ако пак више воле, могу осумњичена лица да предају на суђење другој страни уговорници, која је заинтересована за судско гоњење и располаже са довољно доказа.

Решења која нам дају Женевске конвенције од 1949. године о обезбеђењу примене њихових одредаба не представљају новину. Ми смо имали иста решења и у Женевској конвенцији од 27. јула 1929. године. Она је, наиме, у своме члану 29. предвидела обавезу за државе уговорнице да пропису санкције због повреда њених одредаба, уколико њихови кривични закони не би били довољни. У вези са оваквим решењима, проф. др Милош Радојковић пише: „Ван сваке је сумње да, поводом примене ове одредбе, с једне стране, и повреде међународног права и лица које је ту повреду извршило носе међународно обележје, док опет, с друге стране, и казна прописана домаћим законодавством па и сам домаћи суд који ће пресуду изрећи, ступају у дејство с извршењем једне међународне обавезе. Али,

(3) Југославија је испунила своју обавезу из Женевских конвенција и прописала кривично-правне санкције. Цела Глава XI југ. крив. законика од чл. 124—134а посвећена је кривичним делима против човечности и међународног права. Она је, исто тако, спровела у живот и Конвенцију Уједињених нација о незастраравању ратних злочина и у свој Кривични законик (чл. 143а) унела одредбу којом кривично гоњење и извршење казне за кривична дела из чл. 124—128. не застаревају.

ипак остаје отворено питање, какав је стварни домашај једне овакве санкције. Искуство из доба после првог светског рата није оправдало веровање да су домаћи (конкретно немачки) судови кадри да схвате додељену им улогу за кажњавање домаћих ратних криваца и злочинаца⁽⁴⁾.

Овом приликом треба подвући да многе стране уговорнице Женевске конвенције од 1929. године нису испуниле своју обавезу и нису донеле кривичноправне прописе о санкцијама све до другог светског рата.

Протекли период од доношења Женевских конвенција од 1949. године потврђује слично искуство. Наиме, велики број држава није ни до данас прописао кривичноправне санкције за тешке повреде предвиђене у овим конвенцијама. Без тих прописа о санкцијама, одредбе Женевске конвенције о тешким повредама нису потпуне. „Норма, која је потребна за постојање кривичног дјела, — каже проф. др Богдан Златарић — је увјек комплексна норма. Она се састоји од прохибитивне или прецептивне норме с једне стране и инкриминаторне норме с друге стране. Другим рјечима, потребна је норма која одређено понашање забрањује или налаже, и норма која такво понашање предвиђа као кривично дјело надовезујући на њу кривично правну санкцију. Хашка конвенција, као ни остале конвенције које се односе на питање ратног права не садрже, међутим, инкриминаторне норме. Оне садрже само прохибитивне или прецептивне норме, а те — *leges imperfectae* — нису довољне, да се одређено понашање по праву сматра кривичним дјелом”⁽⁵⁾. Треба се, мислим, сложити са проф. Златарићем да међународно право заиста није стигло до тог степена развоја да може доносити потпуне инкриминаторне норме за појединце.

Ово схватање потврдила је и пракса после другог светског рата. У Немачкој је Контролни савет донео закон бр. 10 од 20. децембра 1945. године којим се предвиђају кривична дела као и у Статуту Међународног војног суда и прописују за њих санкције. По овом закону судили су војни судови окупационих сила, као и немачки судови за дела која су била извршена у току другог светског рата, тј. пре доношења овог закона. У Југославији се судило по Уредби о војним судовима од 25-V-1944. године за ратне злочине учињене пре доношења ове Уредбе. У Француској се исто тако вршило кажњавање ратних злочинаца по Уредби од 9. VIII 1944. године, такође са ретроактивним дејством⁽⁶⁾.

До оваквих решења се дошло зато што међународна заједница, у време доношења Женевских конвенција од 1949. године, па ни касније, није била спремна нити способна да ову улогу преузме на себе и да она врши кажњавање лица која су извршила или наредила да се изврши повреда правила међународног ратног права, већ је то препустила државама.

Још после првог светског рата, појавила се идеја о оснивању једног међународног суда који би доносио одлуке о повредама ратних закона и обичаја, са ретроактивним дејством. Версајски уговор од 28. јуна 1919. године, у својим одредбама (чл. 227—230), предвиђа санкцију за повреду

(4) Др Милош Радојковић, Рат и међународно право, Београд, 1947, стр. 40—41.

(5) Др Богдан Златарић, Хашка конвенција од 1907. године и индивидуална кривична одговорност за ратне злочине, Југ. рев. за међ. право бр. 2/1958, стр. 337—341.

(6) Др Богдан Златарић, цит. дело, стр. 337—341.

ратних закона. Тако су савезнички удружене силе чланом 227. Версајског уговора оптужиле немачког цара Виљема II за повреду међународног морала и међународних уговора. Међутим, као што је познато, до овог суђења није дошло. Виљем II се склонио у Холандију, а ова је одбила да га екстрадира, са мотивацијом да се ради о политичком кривцу, позивајући се на своје уставне одредбе које забрањују издавање политичких деликвената. Осталим одредбама Версајског уговора (чл. 228) било је предвиђено да ће савезничке удружене силе извести пред своје судове лица која су повредила међународне ратне законе и обичаје а оне су то препустиле Немачкој, која је оптужена лица или ослободила сваке одговорности или пак врло благо казнила⁽⁷⁾.

После другог светског рата било је исто тако бројних покушаја да се установи један међународни кривични суд који би био надлежан за повреду правила међународног права, али су до сада ти покушаји остали без резултата. На овоме су радиле и Уједињене нације, али ни оне нису успеле. Пракса из првог светског рата, као што смо истакли, била је неуспешна у погледу кажњавања ратних злочинаца. Међутим, после другог светског рата, приличан број ратних злочинаца изведен је пред међународне војне судове у Нирнбергу и Токију, као и пред националне судове држава победница и кажњен.

„И први и други светски рат — каже проф. Бартош — јесу доказа о повредама обавеза ратујућих страна, које им је наметао тај правни систем. Али побеђене стране на крају оба та два рата оглашене су кривим због тих повреда. Тиме су још једном потврђени правно важење и обавезност тога система. Отуда и државе и доктрина рачунају са тим системом као са реалном снагом иза које стоје моћ тих држава, правна свест свих народа који чине међународну заједницу и јавно мњење целог света“⁽⁸⁾. Према томе, систем о кривичној одговорности због повреда међународних ратних правила, изгледа, у многоме се заснива на елементима застрашивања, јер се исти има применити тек по завршетку рата, а то ће углавном зависити од победиоца.

Осим тешких повреда, које су лимитативно набројане у одговарајућим одредбама Женевских конвенција од 1949. године, у истима је предвиђено и много других дела чије извршење представља повреду њихових одредаба, али ни овде нису прописане кривичноправне санкције. Не само то. За њих, тј. за ове повреде, које не спадају у категорију тешких повреда, није предвиђена ни обавеза за државе уговорнице да прописују кривичне санкције. Напротив, све четири Женевске конвенције садрже истоветну одредбу којом се предвиђа да ће стране уговорнице предузети потребне мере у циљу њиховог сузбијања. А какве ће те мере бити, препуштено је њима да оне учине онако како набу за сходно. И овде је у питању недостатак Женевских конвенција, јер има низ повреда ових конвенција, које, иако нису категорисане као теже повреде, ипак још и како могу бити тешка кривична дела.

(7) Др Милош Радојковић, нав. дело, стр. 42.

(8) Др Милан Бартош, из предговора за Међународно ратно право, од Гавра Перазића, Београд, 1936, стр. 7.

И отуда, док је у Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида од 1948. године, била предвиђена међународноправна кривична одговорност, а у Женевским конвенцијама од 1949. године, таква одговорност, као што смо видели, није прописана.

Друга обавеза за државе уговорнице која проистиче из Женевских конвенција за време мира јесте да оне, на одговарајући начин, упознају своје становништво, као и припаднике оружаних снага са садржајем ових Конвенција. У циљу остварења ове обавезе, оне су дужне да проучавање ових Конвенција унесу у програме војне, а по могућству и грађанске наставе.

Међутим и овде, иако је реч о чисто правној обавези, већина држава није извршила ову обавезу. Зато су Конгреси Међународног комитета Црвеног крста позивали национална друштва Црвеног крста земаља у којима није извршена дифузија Женевских конвенција да се ангажују код својих влада како би оне, уз њихову помоћ, што пре извршиле ову обавезу⁽⁹⁾.

То су, ето, обавезе које стране уговорнице имају за време мира и то са јединственим циљем да би се Женевске конвенције, у случају оружаног сукоба, што правилније примениле. Јер — не заборавимо — ове конвенције и друга правила међународног ратног права немају за циљ да уклоне рат из међународних односа, већ колико је то могуће да га хуманизују, без обзира на сву неадекватност овог израза.

Доношење кривичноправних прописа о санкцијама за тешке повреде и упознавање становништва и припадника оружаних снага од стране држава уговорница имају посебан значај, јер се на овај начин развија свест о обавезности правила међународног ратног права и њиховом поштовању, као и свест о одговорности због неизвршавања истих. Јер су, нема сумње, сви међународни ратни закони и обичаји, у крајњој линији, у интересу човека у случају да се нађе у оружаном сукобу, без обзира на то на којој страни ће бити.

Међутим, као што смо истакли, велики број држава уговорница није извршило наведене обавезе.

Осим мера, које смо навели, Женевске конвенције у својим одредбама предвиђају и установљење једног система контроле о њиховој примени у случају оружаног сукоба. То су, у ствари, одредбе о положају и овлашћењима силе заштитнице.

Наша доктрина међународног права стоји на становишту да се под силом заштитницом, по правилу, има сматрати неутрална држава која је овлашћена да штити интересе једне зараћене стране код друге. Са посебним споразумом зараћених страна, улогу силе заштитнице може вршити и Међународни комитет Црвеног крста или која друга хуманитарна организација која даје гаранцију за своју непристрасност и успешно извршавање задатака силе заштитнице. С обзиром на могућност ангажовања већег

(9) Др Бошко Јаковљевић, Међународно хуманитарно право на Конгресу стогодишњице Црвеног крста, Билтен Центра за изучавање хуманитарног права, Приштина, 1964, стр. 24—29; Гласник Црвеног крста бр. (4/1969, стр. 16.

броја држава у евентуалном рату, а имајући у виду Повељу Уједињених нација која негира постојање института неутралности, сасвим је на месту могућност ангажовања Међународног комитета Црвеног крста или које друге хуманитарне организације.

Све четири Женевске конвенције садрже истоветне одредбе којима је регулисан положај сила заштитница. Прва, друга и трећа Конвенција посветиле су овој установи чланове 8, 9. и 10, а четврта Конвенција чланове 9, 10. и 11. „Ова конвенција — каже се учлану 8/1 ће се примењивати уз суделовање и под надзором сила заштитница чија је дужност да штите интересе страна у сукобу. У том циљу, силе заштитнице ће моћи, поред свог дипломатског или конзуларног особља, да наменују делегате међу својим сопственим држављанима или међу држављанима других неутралних сила. За те делегате се мора добити одобрење силе код које они обављају своју мисију. Стране у сукобу олакшаће, у најширој могућој мери, задатак представника и делегата сила заштитница. Представници или делегати сила заштитница не смеју ни у ком случају да прекораче границе своје мисије, онако како је она одређена овом Конвенцијом; они ће нарочито бити дужни да воде рачуна о императивним потребама безбедности државе у којој обављају своје дужности. Њихов рад се може ограничити, изузетно и привремено, једино када то захтевају императивни војни разлози”. Отуда, у праву је Ф. Сиордет који пише: „Сила заштитница не појављује се више као мандатор противничке стране. Самим својим наименовањем њој је дата, од стране свих држава уговорница, мисија да суделује у примени. Њен надзор само добија у тежини”⁽¹⁰⁾.

У току другог светског рата, који је повукао огроман број држава и народа у свој крвави вртлог, две неутралне европске државе Швајцарска и Шведска — вршиле су улогу силе заштитнице на основу Женевске конвенције од 27. јула 1929. године. Тако је Швајцарска заступала 35, а Шведска 19 зарађених земаља. Није нам познато каква су њихова искуства у вези са вршењем функција силе заштитнице из другог светског рата. Исто тако, не знамо за тешкоће на које су наилазиле у томе раду. Међутим, ако имамо у виду велики број злочина извршених од стране фашистичких држава, особито према заробљеницима и народима неких земаља, можемо закључити да силе заштитнице у наведеним државама нису успевале да обезбеде пуну примену међународних ратних правила.

Најзад, међу средствима која служе за обезбеђење примене међународних ратних закона и обичаја у току оружаног сукоба, не би требало испустити репресалије. Оне несумњиво представљају принудно и противправно средство једне државе због повреда међународних ратних правила извршених од стране друге државе. За време мира сасвим је сигурно да репресалије нису дозвољене, јер Повеља Уједињених нација на чијим одредбама углавном почива међународни правни поредак, забрањује не само употребу силе већ и претњу силом. „За време рата — пише проф. Радојковић — државе им (репресалијама — П. М.) готово увек прибегавају,

(10) Наведено по др М. Радојковићу, *Сила заштитница у оружаном сукобу*, Женевске конвенције и здравствени радници, Београд, 1967, стр. 71.

уверене да ће, на тај начин, приморати противника да своје даље поступке саобрази постојећим ратним законима... Несавршеност репресалија као санкција у безброј случајева показала се очигледном, и то у првом реду зато што главни услов за њихову примену није био испуњен тј. зато што нису поштована правила човечности; репресалије су ретко кад погодиле лица одговорна за повреду ратних закона и обичаја; а њихова жртва је најчешће било мирно становништво... то је закон истоветне одмазде примењен у међународним односима или како је други један писац рекао „неправда у служби правде“⁽¹¹⁾.

Отуда, док су репресалије забрањене за време мира, оне, када је у питању рат који сам по себи представља скуп насиља, употребљених са циљем да једна страна наметне своју вољу противнику, нема сумње, јесу дозвољене у оружаном сукобу као санкција због повреда међународних ратних закона и обичаја. Међутим, репресалије се не смеју примењивати над лицима која су заштићена Женевским конвенцијама.

Иначе, познато је да је хитлеровска Немачка у другом светском рату када је сматрала да је далеко јача од својих непријатеља, кршећи позитивна правила међународног права, бомбардовала многе отворене градове и тиме наносила огромне људске жртве цивилном становништву и материјална разарања. Савезници су прибегли репресалијама да би принудили Немачку да престане са даљим кршењем међународних ратних закона⁽¹²⁾. Други случај имали смо са употребом отровних гасова. Познато је да међународна правила забрањују употребу отровних гасова и ова су правила у току рата углавном била поштована. Немачка је, међутим, једном употребила отровне гасове на фронту на Керчу (Крим). На ово је врховна команда Црвене армије запретила да ће прибећи репресалијама. Немачка је сместа обуставила даљу употребу гасова и извинила се влади СССР⁽¹³⁾.

Као што се види, изгледа, репресалије су значајнији фактор у обезбеђивању примене међународних ратних закона и обичаја него ли сва остала средства предвиђена истим правилима. Најзад, и светско јавно мњење, исто тако, представља једно од средстава за борбу против оних који крше међународна ратна правила, мада је тешко ослонити се на његову ефикасност.

Ето, то су мере које се могу применити у циљу обезбеђења међународних ратних закона и обичаја.

Најновији ратови су показали да се постојећи међународни закони и обичаји не поштују довољно. Поједине зарађене стране, под разним изговорима, кршиле су ове законе, што значи, да одредбе о мерама које служе за обезбеђење међународног ратног права нису довољно ефикасне. Исто тако, затајила је и функција сила заштитница, јер су је онемогућавале или једна или друга зарађена страна. То је свакако био разлог што је Генерална скупштина Организације Уједињених нација донела познате ре-

(11) Др Милош Радојковић, Рат и међународно право, Београд 1949, стр. 37—38.

(12) Др Милош Радојковић, нав. дело стр. 38—39.

(13) Др Милаан Бартош, Општи поглед на развој међународног ратног права од 1907—1957. године, Југ. ревија за међународно право, Бр. 2/1958, стр. 276.

золуције бр. 2444, од 19. децембра 1968. године и бр. 2454. од 20. децембра 1968. године у којима је истакла потребу да се изврши реафирмација хуманитарних правила међународног права у циљу заштите основних права људских бића у оружаним сукобима у складу са Женевским конвенцијама од 1949. године, као и да се донесе нова правила која би послужила као допуна постојећег хуманитарног права.

Петар Манговски

РЕЗЈУМЕ

Меры по обеспечению применения норм международно-правовой защиты во время военных действий

Подчеркивая, что Женевские конвенции 1949 года являются основным и важнейшим источником международных правил ведения войны, автор приводит принципы, устанавливающие ответственность за их нарушение.

Все меры, обеспечивающие правильное применение международных законов и обычаев войны, делятся на две группы: к первой группе относятся меры, которые стороны, подписавшие Женевские конвенции, обязуются применять во время мира, во вторую группу входят меры, применяющиеся во время вооруженных столкновений. Например, страны во время мира обязаны своими внутренними положениями предусмотреть привлечение к уголовной ответственности лиц, совершающих или издающих приказания о совершении любого тяжелого преступления, предусмотренного в конвенциях, а также должны ознакомить своих граждан и военнослужащих с Женевскими конвенциями. Однако, многие страны не выполняют эти обязательства. Очевидно, международное сотрудничество на данной ступени своего развития не было в состоянии взять на себя заботу о применении международных законов и обычаев войны и предоставило сделать это самим государствам. Попытки образовать международный уголовный суд до наших дней не увенчались успехом.

К числу остальных средств, служащих обеспечению применения международных законов и обычаев в международном столкновении, относятся репрессии и мировое общественное мнение.

Последние войны показали, что существующие международные законы и обычаи не применяются в достаточной мере. Это по всей вероятности послужило причиной тому, что Генеральная Ассамблея ООН в своих резолюциях ном. 2444 и 2454 от 19 и 20 декабря 1969 г. вновь потребовала провозглашение гуманитарных правил с целью защиты человека во время военных действий в духе Женевских конвенций 1949 года, а также вынесение новых правил, дополняющих существующее гуманитарное право.

SUMMARY

Measures for Securing Application of the Rules on International Legal Protection in Armed Conflicts

Having pointed out that the 1949 Geneva Conventions are the main and most important source of international law of war the author states the principles underlying responsibility for violating their provisions.

All the measures aimed at safeguarding a correct application of international laws and customs of war are divided into two groups: the first group

contains the measures that the contracting parties of the Geneva Conventions are due to undertake at the time of peace, while the others are to be applied at the time of armed conflict. For instance, the contracting states are obliged, at the time of peace, to envisage by their internal regulations penal and legal sanctions against individuals who commit an offence or give an order for a grave violation, envisaged under the conventions, and to make known the Conventions to their populations. However, many participating states did not fulfil their commitments. The international community was obviously unable, at this stage of its development to undertake application of international laws and customs of war, but left it to the states. The endeavours to establish an international penal court have been so far fruitless.

Reprisals and world public opinion are, among others, means serving for securing application of international laws and customs in an international conflict.

The latest wars have revealed that the existing international laws and customs are not sufficiently respected. This was probably the reason why the UN General Assembly requested, in Resolutions Nos. 2444 and 2454, of 19th and 20th December 1968, reaffirmation of human rights with the purpose of protecting man in an armed conflict conformably with the 1949 Geneva Conventions, as adoption of new rules that would complement the existing humanitarian law.

RÉSUMÉ

Mesures pour assurer l'application des règles relatives à la protection internationale juridique dans le conflit armé

Après avoir souligné que les conventions de Genève de 1949 sont la source principale et la plus importante du droit de guerre international, l'auteur a exposé les principes sur lesquels est basée la responsabilité pour cause de violation de leurs dispositions.

Toutes les mesures qui doivent assurer l'application précise des lois et des coutumes de guerre internationales sont divisées en deux groupes: dans le premier on trouve les mesures que les parties contractantes des conventions de Genève sont obligées à entreprendre en temps de paix, et les autres doivent être appliquées pendant la durée du conflit armé. Ainsi les Etats contractants doivent en temps de paix prévoir par leurs prescriptions internes les sanctions pénales contre les personnes qui excécuteraient ou donneraient l'ordre d'exécuter l'une des violations lourdes de conséquence, prévues par les conventions, de même ils sont tenus de porter à la connaissance de leurs populations et des membres des forces armées les conventions de Genève. Cependant, plusieurs Etats contractants n'ont pas rempli leur obligation. Evidemment la communauté internationale, à ce stade de son développement, n'était pas capable de prendre sur soi l'application des lois et des coutumes de guerre internationales, mais elle a laissé ce soin aux Etats. Les tentatives de constituer un tribunal international sont restées sans résultat jusqu'à présent.

Parmi les autres moyens qui servent à assurer l'application des lois et des coutumes internationales dans le conflit armé se trouvent aussi les représailles et l'opinion publique mondiale.

Les guerres les plus récentes ont prouvé que les lois et les coutumes internationales ne sont pas observées dans une mesure suffisante. C'était incontestablement la raison pour laquelle l'Assemblée générale des Nations Unies a demandé, par ses résolutions No. 2444 et No. 2454 des 19 et 20 décembre 1968 de procéder à la réaffirmation des règles humanitaires dans le but de la protection de l'homme dans le conflit armé, conformément aux Conventions de Genève de 1949, ainsi que d'adopter de nouvelles règles qui complèteraient le droit humanitaire existant.

УГОВОРНОПРАВНА И ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ ДРЖАВА КАО СУБЈЕКТА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Питање субјеката међународног права, који могу бити уговорне стране једног међународног уговора, другим речима субјекти међународног уговорног права, почиње у ствари, при једној коренитијој анализи, не само са питањем субјеката међународног права уопште него и са самом дефиницијом међународног права и правног поретка чији су субјекти у питању. Не бисмо овде улазили у сва она сложена и танана питања дефинисања ових основних појмова међународног права и субјеката уопште, већ ћемо сматрати општеприхваћеним да се, сходно општој дефиницији субјекта, према којој су то они носиоци права и обавеза у међународноправном поретку који та своја права непосредно остварују и за обавезе непосредно одговарају, у несумњиве међународноправне субјекте увршћују државе и међународне организације, а у последње време у извесној, свакако веома скромној мери, и појединце. Међутим, код ове последње категорије субјеката за сврхе међународног права уопште, поставља се, у најмању рuku, велико питање за сврхе међународног уговорног права. На то питање не може се данас још дати позитиван одговор имајући у виду управо позитивно право, мада не ни сасвим негативан, с обзиром да нам то пракса не потврђује у потпуности и недвосмислено. Сходно владајућем, традиционалном посматрању и схватању, сматра се да појединци могу закључивати са страном државом, или између себе као различитих држављана, пуноважне уговоре али да они спадају у област међународног приватног права. Међутим, класична, традиционална доктрина дуго је одрицала својство међународних организација као субјеката међународног права уопште, а уговорног посебно, или као што је то порицала појединцима у извесним областима међународног права, па је пракса омогућила, да не кажемо наметнула, промену оваквог доктринарног става. Тако ће, чини нам се, и овде пракса уговорног права у међународним односима довести до прихватања другачијег става. Неки знаци, управо извесни несумњиво јавноправни елементи у уговорима које закључују појединци било с државама, њиховим установама, у своје име, или у име компанија, друштава и организација, говоре све више у прилог томе да се и ти уговори могу сврстати и равнати према међународном јавном праву и његовим установама, а не по унутрашњем праву било које земље, па било то и упућивањем од стране колизионих норми, односно међународног приватноправног поретка. Према томе, ми начелно

не можемо отклонити могућност да и појединци могу бити субјекти не само међународног права уопште (односно извесних његових делова, области) већ и међународног уговорног права, иако је то својство засад више потенцијалног но позитивног карактера.

Када говоримо о државама које се у дефиницији међународног права, односно субјеката помињу као најважнији субјекти, иако примера ради, морамо уочити да се то чини управо због њихове особине да то буду *ex jure proprio* (што значи да им за то није потребно ничије признање), док оне саме имају креативну улогу у погледу стварања осталих субјеката у међународном правном поретку. У ствари, питање да ли су извесни носиоци права и обавеза субјекти међународног права, одређује се не само од стране међународног правног поретка, тј. његових органа (којих у смислу унутрашњег права и нема, те су на то овлашћене саме државе) него можда још и више на основу праксе вршења извесних овлашћења, па тако и у сфери уговора. На пример, јасно је да су државе створиле својом вољом, израженом уговорним путем, извесне субјекте као што су међународне организације, али најчешће оне нису предвиделе сва својства њихова као субјеката, па и оно да могу закључивати међународне уговоре и какве. Пракса је показала да оне — организације управо ради остварења својих функција и циљева који су им постављени, морају имати и ту способност субјеката, тј. закључивања међународних уговора, а што је још важније, то су у пракси и чиниле. Довољно је да споменемо такву способност Организације уједињених нација и специјализованих установа, као најважнијих међу владиним, јавноправним организацијама, које су овакву способност задобиле и остваривале у пракси. Према томе, ми ћемо из праксе вршења уговорноправне способности често закључивати о постојању међународноправног субјективитета, управо због карактера међународноправног поретка као непотпуно изграђеног, без централизованих органа, надлежних да прописују и дају овлашћења субјектима (као што се то чини у унутрашњем праву). Слична је ситуација била и са многим зависним земљама, нарочито вазалним, о чијем се, свакако ограниченом међународноправном, а напосе уговорноправном капацитету закључивало из често богате и обимне праксе закључивања међународних уговора (пример са Србијом у време вазалства до 1878).

Држећи се онога што је редовнији случај, наиме, да су субјекти међународног уговорног права по правилу државе и међународне организације, поставља нам се даље питање: да ли су све државе и све међународне организације субјекти међународног права, односно међународног уговорног права? (Тиме долазимо до испитивање једног другог елемента из дефиниције о субјектима, наиме, до значајног, нарочито са практичне стране, питања о правној и пословној способности, међународном уговорном капацитету појединих врста субјеката међународног права. Треба напоменути да су питања правне и пословне способности веома сложена и испреплетана, особито разликовање ових појмова, тако да се она код многих писаца и не помињу. То је случај и са текстовима, па и са самом Бечком конвенцијом о уговорном праву од 1969, која говори само о способности (у нацртима *basic capacity*) држава да закључује уговоре. Можда је то и довољно за такав позитивноправни текст који има у виду само др-

жаве као субјекте, код којих се правна и пословна способност углавном поклапају. Но, имајући у виду да правни положај држава у међународној заједници може бити различит, а да не говоримо и о различитим другим субјектима уопште, потребно је чинити разлику између ових појмова. Тако се правна способност уопште сматра својством извесне било природне, физичке (која је претходно изненађена од правног поретка), или правне личности (дакле, оне коју је правни поредак успоставио) да буде носилац разних субјективних овлашћења, права и обавеза. Правна способност може бити неограничена и ограничена. Неограничена је правна способност оних субјеката, који могу бити носиоци свих могућих субјективних права, обавеза и овлашћења. Ограничена је, пак, способност када субјекту недостаје могућност за остваривање појединих или читавих група права, обавеза и овлашћења, односно вршења њиховог у извесним областима. Тај обим правне способности зависи од потреба међународне организоване заједнице, односно њеног правног поретка, каогод што и круг субјеката уопште зависи од тих истих потреба. То је веома лепо уочено и рашчлањено у чувеном саветодавном мишљењу Међународног суда правде од 11. IV 1949. о накнади штете претрпљене у служби Уједињених нација, где је речено: „Правни субјекти у сваком правном систему нису нужно по својој природи и по опсегу својих права истоветни, и њихова природа зависи од потреба заједнице”. Најпунију правну способност уживају свакако државе, чијом вољом је у основи међународноправни поредак и створен, док сви остали субјекти узимају у њему учешће само утолико, уколико то одговара функцији чији су они носиоци у међународној заједници.

Потребно је још, у вези с овим, констатовати да се појмови правног субјекта, правне личности и правне способности по правилу поклапају, како то с правом истиче и *H. Mosler*⁽¹⁾, као год што се поклапају и појмови међународноправни субјект и међународноправна личност, упркос неким писцима који покушавају да их вештачки одвајају. При ближем опредељивању правне способности сматра се да је за њено постојање потребно извесно, бар минимално функционално подручје, тј. оно што се назива минималним стандардом у обиму права и обавеза који им припадају, или како то Лаутерпахт (*Lauterpacht*) и Фицморис (*Fitzmaurice*) у својим извештајима, односно нацртима кодификације уговорног права називају основна способност (*basic capacity*). Тако Лаутерпахт из постојања правне способности изводи закључак о постојању уговорноправне способности. Међутим, Мослер на ово примећује да је развој нових појава и облика у међународном правном саобраћају тако снажан и непредвидљив, да их је немогуће све свести на један заједнички социолошки именитељ, већ се мора обратом поставити: један друштвени облик, скупина, јединица, која поседује функције у међународном правном поретку, правно је способна у том опсегу.

С друге стране, као год што у унутрашњем правном поретку треба разликовати од правне способности способност да се путем сопствених радњи производе правна дејства, тако се и у међународном праву раз-

(1) *Völkerrechtsfähigkeit in Strupp-Schlochauer's Wörterbuch des Völkerrechts*, III Band, S. 666.

ликује (иако не тако општо и прецизно) од међународноправне способности међународна пословна способност. Ово последње значи да једно међународноправно способно тело, ентитет, производи путем сопствених органа који га представљају у међународним односима, саобраћају, или само собом, правне последице. Стога је правна способност претпоставка за постојање пословне способности, па су правни субјекти — и међународног права — по правилу пословно способни у оном опсегу колико су и правно способни. Но, не морају се ове две врсте способности увек и поклапати. Пословна способност не може бити већа но правна, али може у односу на њу бити ограничена, па и уопште недостајати (слично статусу малолетника или др. лица под старатељством у унутрашњем праву).

На тај начин државе представљају, разумљиво, субјекте са највећом мером међународноправне способности, па сходно томе, у начелу, и пословне способности. Оне су те социолошки посматрано, најзначајније творевине, групе или облици људског удруживања, које поседују својства субјеката међународног права која се субјектима уопште могу придати. Једно од тих класичних својстава јесте и право уговарања (*jus tractatui* или *jus contrahendi*).

Од великог значаја за савремену науку јесте начин на који је питање правне и пословне способности субјеката међународног права, посебно држава, решавала Комисија УН за међународно право у свом дугогодишњем раду, односно како га је на основу тог рада решила Бечка конвенција о уговорном праву. Најпре је, у нацрту кодификације из 1962, Комисија у чл. 3, била предвидела:

(1.) „Способност закључивања уговора према међународном праву припада државама и другим субјектима међународног права. 2. У федеративној држави способност држава чланица федеративне заједнице зависи од федеративног устава. 3. У случајевима међународних организација, способност закључивања међународних уговора зависи од статута организације у питању“⁽²⁾.

У текст коментара унето је да се у првом реду имају у виду државе као оне које су способне за закључивање уговора, па се наводи да је израз „држава“ схваћен у смислу у коме се о њој говори у Повељи УН, Статуту Међународног суда правде, Женевским конвенцијама о праву мора и Бечкој конвенцији о дипломатским односима и имунитетима, тј. као држава „за сврхе међународног права“. Мало је нејасно да ли се овим искључују извесни облици зависности код држава и земаља још постојећих у данашњој међународној заједници, с обзиром да се у Повељи УН и др. поменутих међународним актима мисли на независне, потпуно суверене државе. Такође, у том смислу и у вези с овим, није сасвим јасан ни израз „за сврхе међународног права“, пошто појам државе мора бити јединствен било са становишта унутрашњег или међународног права, што произилази из природе положаја државе у међународној заједници, која рачуна са државом као готовом чињеницом, на основу начела ефективитета власти над одређеном територијом и становништвом, где се дакле примењује данас општеувојена теорија декларативног признања држава.

(2) *Year Book of the International Law Commission*, 1962, vol. II, p. 161.

Потребно је подсетити да је у коначном нацрту Комисије УН за међународно право, оном из 1966, преформулисан изложени члан-3, који је постао чл. 5, тако да је гласио:

„1. Свака држава је способна да закључује уговоре. 2. Државе чланице федеративних заједница (унија) могу имати способност закључивања уговора ако је таква способност допуштена федеративним уставом и у границама које су њиме постављене”.

Као што се види изостављено је свако помињање других субјеката међународног права, изузев држава (рачунајући и федералне јединице међу њих), као и посебно међународних организација. У коментару уз овај члан помиње се, између осталог, да је ранији нацрт из 1962. садржао шире одредбе о способности закључивања уговора у међународном праву, тј. о способности држава и др. субјеката, о државама чланицама федерација и о међународним организацијама; али да се тада имало у виду уношење у нацрт посебног дела о уговорима међународних организација. Мада је 1962. одлучила да нацрт чланова о уговорном праву ограничи на уговоре између држава, Комисија је ипак задржала овај члан о способности закључивања уговора, али је касније увидела да логика структуре нацрта чланова захтева да се из првог става садашњег члана изостави помињање способности „и других субјеката међународног права”, као и испуштање целог трећег става о способности међународних организација. Неки су чланови били мишљења да преостали текст не оправдава задржавање члана уопште, јер би потврђивање способности државе да закључује уговоре било само плеоназам с обзиром да је то пређутно садржано у дефиницији о домашају нацрта чланова у чл. 1. Такође је изражена сумња и о потреби уношења одредбе у ставу 2. о способности држава чланица федеративних заједница. Морамо, најзад, да истакнемо да је овај члан претрпео још једну измену пре но што је коначно усвојен, тако да сада као члан 6. у Бечкој конвенцији о уговорном праву од 23. маја 1969, гласи:

„Свака држава је способна да закључује уговоре”⁽³⁾.

Значи, домашај овог члана сведен је још више, јер је отпала и тачка члана 2. из коначног нацрта, која се односила на способност закључивања уговора од стране држава чланица федерација, тако да се остало само на најужем концепту способности закључивања уговора, оном такоређи владајућем у XIX веку, који се везује само за државе. То је несумњиво подбачај саме Конвенције, у најмању руку празнина, без обзира на сва објашњења, оправдања и оградавања, мање или више умесна. Остало се при оном што је најјасније и најсигурније, где нема двојбе и спорних схватања, макако то било традиционално и превазиђено у пракси.

Још у ранијим дискусијама у оквиру Комисије владала је знатна подељеност у мишљењима о сврсисходности овога члана (чак и кад је он био шири и потпунији, а поготову када је био сведен), тако да је извештац и специјални саветник Конференције о уговорном праву сер Х. Валдок (*Sir H. Waldock*) и сам предлагао (и у Комисији и, касније, на Конференцији) да се члан може и изоставити. Слична мишљења изражавана су и у примедбама влада на нацрт чланова о уговорном праву.

(3) *Conférence des Nations Unies sur le droit des traités, Deuxième session, UN Doc A/Conf. 39/26.*

Не можемо наводити сва мишљења и ставове који су дошли до изражаја у оквиру саме Комисије, али ћемо изнети нека од њих ради илустрације. Тако је члан Комисије P. Ago истакао да се мора водити рачуна да способност субјеката да делају и закључују уговоре није аутоматска, поготову што има ситуација које повлаче неспособност, а које су у настајању, те стога треба изричито потврдити способност svих (подвукао MM) држава за закључивање уговора и искључити ситуације које подвлаче губитак те способности, што ће имати значајну политичку вредност. Једина ситуација у којој се може допустити да та способност буде смањена — и зато је став 2. неопходан — јесте она коју ствара учешће у извесним међународним унијама, нарочито у неким федеративним државама⁽⁴⁾. Г. Тункин је изјавио да је 1962. био против члана о способности; међутим, сада (1965) сматра да члан 3. (односно 5. нацрта) садржи извесне корисне елементе. То би био одраз новог међународног права, насупрот старом које је допуштало постојање непотпуно независних држава, што је одговарало колонијалистичком подјармљивању. Како став 1. значи да међународно право не намеће никаква ограничења државама у погледу способности закључивања уговора, та ограничења могу доћи само из одредаба унутрашњег права, а то је случај држава чланица федерације, те стога треба задржати и став 2. X. Бритс (*H. Briggs*) је поновио своју изјаву да је способност бити странка уговорница једног уговора одређена међународним правом, да свака независна држава има такву способност и да за државе које нису потпуно независне та способност зависи, с једне стране, од признања међународне способности јединице у питању које јој даје држава или заједница држава чији је учесник, а с друге стране, од прихватања њене способности са стране осталих уговорница. Наш уважени професор M. Бартош који је иначе председавао томе заседању Комисије, говорећи као њен члан, констатовоао је да се сви чланови Комисије слажу да постоји позитивно правило међународног права о способности држава да закључују уговоре. У овом стадијуму то се односи на све државе, па стога треба задржати идеју из става 1. Али, и став 2. изражава опште међународно право, јер иако не одређује ситуацију чланица федеративне уније, прокламује правило о надлежности, указујући да устав одређује способност. Држава свакако није била увек оно што је данас. Без обзира на схватања која имају у виду протекторате и султанате на Средњем Истоку, Комисија треба да води рачуна о развоју међународног права и чињеници да је стање тога права нераздвајно повезано са степеном историјског и политичког развитка света. Известилац сер X. Валдок такође је поменуо питање федеративних држава

„... о чему неки чланови Комисије мисле да не треба ништа уносити у нацрт, а други сматрају да је логично, ако постоји општа тврдња у ставу 1, да се нешто каже и о федеративним државама и њиховим саставним деловима, које често називају такође државама. Но, у

(4) За излагања појединих чланова Комисије УН за међународно право вид. *Annuaire de la Commission du Droit International*, vol. I, 1965, pp. 26 et suiv.; vol. II, pp. 16 et suiv., а за излагања делегата држава учесница на Бечкој конференцији вид. *Conférence des Nations Unies sur le droit des traités, Première session*, 1968, UN Doc. A/Conf. 39/11, pp. 64—71; *Deuxième session*, 1969, UN Doc. A/Conf. 39/11/Add. 1 pp. 6—17.

том случају, Комисија треба да се одлучи, ако жели, да у погледу способности саставних делова једне федеративне државе изјави да су по међународном праву ти саставни делови странке уговорнице (пример швајцарских кантона у материји пограничних питања, при чему известилац није сигуран да ли је у том случају Швајцарска у крајњој линији страна уговорница и да ли у случају повреде уговора може она бити тужена међународном суду или сам кантон, као и да ли она делегира своју способност закључивања уговора?). Чак иако је у тексту става 2. речено да се питање регулише уставом, може се извести да је прихваћено гледиште према коме један саставни део федеративне државе може бити страна уговорница уговора. Но, поставља се, с друге стране питање, може ли она стављати, на пример, резерве другачије но федеративна држава када су обе странке истог уговора?

Члан Комисије Р. Пал био је за уклањање става 2, јер ако су државе по уласку у федерацију сачувале својство државности, њихова је способност регулисана ставом 1. (тј. као државе уопште).

Карактеристично је да је коначни текст нацрта члана 3, од стране Комисије усвојен тако што је за први став, који говори о способности свих држава да закључују уговоре гласало 11 чланова против 2, уз 1 уздржани глас, док је за став други, који се односи на способност држава чланица федеративне уније, ако је она допуштена у границама савезног устава, гласало 7 чланова против 3, уз 4 уздржана гласа (при чему је гласање за чл. 3 у целини било подељено на исти начин).

Током Конференције у Бечу 1968, а поготову на другом делу 1969, било је изнето још низ разлога и *pro* и *contra* става 2, члана 5. (коначног) нацрта Комисије, иако више ових последњих, но у које овде не можемо исцрпније улазити. Неке је ипак, због начелне важности питања, потребно поменути. Аустралијски делегат Хари (*Harry*), наводећи да према Уставу његове земље има шест саставних држава (*states*) федерације (али обележених с малим словом *s*), које немају међународни положај, а закључивање уговора је својство искључиво савезне извршне власти. Тиме се не спори способност држава чланица федерације попут ССР Украјине и ССР Бјелорусије, које су и чланице УН, но за ово није неопходан посебан члан. Стога је намена става 2. очито да регулише случај саставних делова федерација као што су немачке земље (*Länder*) или швајцарски кантони, чија је способност закључивања уговора ограничена. Представник СР Немачке Блумејер-Бартенштајн (*Blomeyer-Bartenstein*) рекао је да његовој земљи одговора одредба става 2, јер је у складу са уставном праксом. Но, већина чланица федерација, чак и кад имају извесну способност закључивања уговора, немају статус држава у смислу међународног права. Тако и земље (*Länder*) СР Немачке имају само веома ограничену способност у овој области и биле би можда сматране, у склопу Конвенције, за „друге субјекте међународног права“. Требало би размотрити и израз „државе чланице федеративне уније“, јер иако тај израз одговара структури СР Немачке, то можда није тако у односу на све федерације. Аус-

тријски делегат *Земанек* такође је истакао да реч „држава” није употребљена у ставу 2. у истом смислу као у ставу 1. и у члану првом. Индијски представник *Рао* био је за задржавање става 1, али не и става 2, пошто се може препустити свакој федеративној држави да сама одлучи да ли њени саставни делови могу уживати способност закључивања уговора, како ће им та способност бити призната и колики је обим овлашћења. Совјетски делегат *Талалајев* zaloжио се за задржавање, поред става 1, и става 2, с обзиром да на основу устава извесних федеративних држава, као што су Швајцарска, СР Немачка и Совјетски Савез, државе чланице федеративне уније имају способност закључивања уговора. Наравно, овај став су подржали и представници ССР Украјине и ССР Бјелорусије, наводећи да су њихове земље још од после октобарске револуције суверене државе и као такве чланице оснивачи ОУН и саговорнице многих двостраних и многостраних уговора. Делегат САД Керни (*Kearney*) сматрао је да став 2. треба брисати јер неке од федеративних држава, заступљених на Конференцији, осећају да би имале тешкоће са њим, док није показано да би његово изостављање стварало тешкоће за друге такве државе, а због великих уставноправних разлика од једне до друге федеративне државе многа питања овај став оставља отвореним. Уругвајски представник (*Aréchaga*) истакао је да је члан 5. нацрта усвојен с врло малом већином (у Комисији), наводећи да се способност државе чланице не одређује само уставом федерације него и чињеницом да друге државе прихватају да закључе уговоре с том државом. То се десило и са ССР Украјином и ССР Бјелорусијом приликом њиховог пријема у ОУН. Била је потребна не само одредба совјетског Устава него и пристанак других држава оснивача да молбе двеју држава буду прихваћене. Француски делегат Вирали (*Virally*) такође се питао о умесности члана 5, иако га је у основу одобравао, истичући да је став 1. двосмислен, јер је Комисија одлучила да не уноси дефиницију израза „држава” у садањи нацрт. Стога та реч може означавати било суверене државе, а то је сувише уско, јер би се на тај начин свим државама чланицама федерација одрекла способност закључивања уговора, било све државе, суверене или не, а то је прешироко, јер све државе чланице федеративних унија немају ту способност. Ипак на првом делу заседања Бечке конференције (у Општој комисији) усвојен је чл. 5. из нацрта, с тим што је за став 1. гласало 85, против 1, уз 8 уздржаних; док је за став 2. гласало 46, против 39, уз 8 уздржаних, а за текст члана у целини 54, против 17, уз 22 уздржана.

На другом делу заседања Конференције (у пленарној седници) поново се развила дебата око члана 5, поготову око става 2. Највише је инсистирао на разлозима против тога става канадски представник Вершоф (*Wershof*), тврдећи да је због двоструког значења речи „држава” у првом ставу и бившем другом, она из овог последњег изостављена (употребљена је само реч „чланица”), тако да сада тај став излази из оквира примене Конвенције. Значајно расветљавање, бар у погледу сопствене ситуације, унео је швајцарски делегат Биндшедлер (*Bindschedler*), наводећи да

је, с обзиром да је Швајцарска федеративна држава, подупирао став 2. на првом заседању, али да сада сматра да треба цео члан 5, а не само став 2, изоставити. Питање да ли нека чланица федерације представља државу јесте проблем о коме се већ дуго расправља у правној теорији. Ако се не сматра државом, њена је способност закључивања уговора потпуно очувана чланом 3, где је изричито речено да одредбе Конвенције не утичу на правну ваљаност међународних споразума између држава и неког другог субјекта међународног права, или између тих других субјеката. Пошто не помиње уговоре међународних организација, нема основа да Конвенција садржи ни одредбе о уговорима закљученим од стране чланица федеративних заједница, јер је нелогично да се говори о једној категорији недржавних субјеката међународног права а не и о другој. Швајцарски Устав признаје кантонима извесна овлашћења, врло ограничена, у материји закључивања међународних уговора, у првом реду у питањима која по Уставу спадају у њихову надлежност, а затим у извесним питањима суседских односа, о којима се могу склапати споразуми са подређеним територијалним јединицама граничних земаља. И у једном и у другом случају савезне власти врше строгу контролу, а у првом случају савезна влада и преговара за рачун заинтересованих кантона, док у другом, иако кантон непосредно преговара, то се врши под резервом накнадне потврде од стране савезних органа, јер они често и поништавају споразуме кантона закључене са страним државама.

Приликом коначног гласања, са 66 гласова, против 28 (међу којима и Југославија), уз 13 уздржаних, одбачен је став 2, члана 5, а са 88 гласова за (међу којима и Југославија), уз 10 уздржаних, усвојен је тако измењени (тј. само са првим ставом) члан 5. (у дефинитивној редакцији члан 6) Бечке конвенције о уговорном праву.

Када размотримо све разлоге за и против става 2, члана 5. нацрта Конвенције, изнете током радова на нацрту и на Конференцији, морамо доћи до закључка да су била додирнута многа важна питања субјективности у међународном праву и, у вези с тим, односа између чланица неких федерација, иако они нису расветљени до краја (Конференција је то из разумљивих разлога избегавала). Иако је, из практичних разлога избегавања компликација, овакав исход дебате за већину био прихватљивији, из тих истих практичних разлога не може се оспорити ни занемарити вршење закључивања уговора од стране чланица појединих федерација. Основни разлог тој више недоследности но неоправданости оваквог решења лежи у томе што се Конвенција (односно њени творци) оградиле и ограничила само на једну врсту уговора, оне између држава, заобишавши значајне категорије других уговора, тј. између држава и других субјеката међународног права, са ограниченим капацитетом (или између ових последњих само). Јасно је да је код неких чланица федеративних заједница реч о извесним смањеним сувереним овлашћењима, чији су део оне пренеде или оставиле федеративној заједници, савезним органима. Међународно право се при том не упушта у то како је дошло, којим процесом, до децентрализације и у ком степену једне такве заједнице, да ли је она као таква у почетку, споразумно створена, или је касније од унитарне ка томе еволуирала. Утолико је то унутрашњеправни процес којим се међународ-

но право не бави, али се последице таквог процеса децентрализације, као што се види, могу тицати и међународноправног поретка, чији се нови чланови овим путем могу појавити. Према томе, мора се рачунати и са таквим члановима, тј. субјектима, без обзира зову ли се они државама или не, чија су овлашћења ограничена, али им може бити призната (известна) способност уговарања.

Милан Марковић

РЕЗЮМЕ

Способность заключения договоров и дееспособность государств в качестве субъектов международного права

В статье вначале излагаются общие понятия субъективности в международном праве, в частности, в договорных нормах, для того, чтобы затем можно было указать на различие в отношении возможностей, имеющих у трех видов субъектов, т. е. государства, международной организации и отдельной личности. Особо подчеркивается различие, а его необходимо учитывать, существующее между право- и дееспособностью каждого из данных субъектов, а в отдельности — государства.

Далее излагается как были решены вопросы права субъектов на заключение договоров в проектах и в ходе работ по кодификации договорных норм международного права в рамках Комиссии международного права ООН, окончившихся принятием Венской конвенции 23 мая 1969 года. В статье подчеркивается, что проекты предусматривали предоставление права заключения договоров не только государствам, но и некоторым международным организациям, но в дальнейшем оно было признано только за государствами, что получило свое выражение и в самой конвенции, а что в известной степени является ее недостатком. Этот пробел, а числе остального, привел и к тому, что в принятом окончательном тексте конвенции выпущено упоминание, что члены отдельных федераций, располагающие правом заключения договоров по некоторым вопросам, имеют право заключать международные договоры.

По затронутому вопросу приводится ряд точек зрения, изложенных в Комиссии и на Венской конференции, говорящих в пользу и против внесения соответствующего положения. Хотя и не отрицается подобная возможность на практике, победило мнение, что если не вносятся положения о праве остальных „негосударственных“ субъектов на заключение договоров, не следует особо упоминать ни существующие, хотя речь идет о субъектах, имеющих иногда и державность, а в связи с тем и в большей или меньшей степени и суверенные права (напр. Украинская и Белорусская ССР), или же представляют собой „государственоподобные образования (напр. Швейцарские кантоны или германские земли). Учитывалось и обстоятельство, что подобное положение могло на практике вызвать затруднения для федераций (в значительном числе), не имеющих подобных образований и потому практические соображения одержали верх над теоретической последовательностью.

SUMMARY

Treaty-Making and Transacting Capacity of the State as the Subject of International Law

General concepts of the subjectivity in international law, treaty law in particular, are first discussed in the paper, in order to make a distinction of the powers of the three lines of subjects, i.e. states, international organi-

zations, and individuals. The distinctions which should be made between the legal and transacting capacities of individual subjects, states in particular, are specially stressed.

The author dwells on how the problems of treaty and legal capacities of the parties in the drafts and in the course of the codification of international law of treaties by the UN International Law Commission, were solved by adopting the Vienna Convention on the Law of Treaties of May 23, 1969. It is pointed that it was first envisaged in the drafts that besides the states some international organizations be vested with power to make treaties, but later this power was recognized to states only, and consequently this was provisioned in the Convention and represents a shortcoming. This shortcoming, *inter alia*, led to Commission from the final text of the Convention mention of treaty-making and legal capacity of the units of some federations, that in practice have a certain degree of treaty-making capacity. Some standpoints as to this problem submitted to the Commission and to the Vienna Conference, *pro and contra* making such a provision, are reviewed in the paper. Although this possibility is not denied in practice, yet the opinion preponderated that if provisions were made about treaty-making and legal capacity of »non-state« subjects these should not be particularly mentioned, although sometimes such subjects have a quality of state, and consequently greater or smaller powers (for instance Ukrainian and Byelorussian SSR), or represent »statelike« units (such as the Swiss cantons and German *Länder*). The fact was, also taken into consideration that a similar provision could cause difficulties for the federations in practice (a great number of them) where there are no such cases. That is why the practical consideration overweighed the theoretical consistence.

RÉSUMÉ

La capacite de l'Etat d'agir et de conclure de traites et tant que sujet du droit international

Dans cet article sont exposées, en premier lieu, les conceptions générales sur la subjectivité en droit international, en particulier dans le droit de transaction, pour qu'on puisse effectuer la différenciation à ce sujet des possibilités dont jouissent les trois ordres de sujets, à savoir: les Etats, les organisations internationales et les individus. En particulier la différence est soulignée, dont il faut tenir compte, entre la capacité juridique et la capacité d'agir de ces divers sujets, spécialement des Etats.

L'auteur a ensuite expliqué comment sont réglées les questions de la capacité juridique de transaction des sujets dans les projets et au cours du travail de codification du droit international de transaction dans le cadre de la Commission des Nations Unies du droit international qui s'est terminé par l'adoption de la Convention de Vienne sur le droit de transaction du 23 mai 1969. Il est souligné, de même, que dans les projets on est parti de la possibilité qu'à part les Etats certaines autres organisations peuvent aussi disposer de la capacité juridique de transaction, afin de limiter plus tard seulement l'Etat à une telle capacité, ce qui a trouvé son expression dans la Convention et ce qui est certainement un défaut évident. Or se défaut a eu pour conséquence qu'on a supprimé dans le texte définitif le passage qui se rapporte à la capacité juridique de transaction des membres de diverses fédérations, qui dans la pratique disposent d'un degré déterminé de capacité de transaction, et sur cette question est exposée une série de thèses soutenues tant dans la Commission qu'à la Conférence de Vienne, en faveur ou contre l'insertion de la disposition relative à ce sujet. Quoiqu'une telle possibilité n'est pas contestée, dans la pratique ont prédominé les conceptions selon lesquelles en cas

que les dispositions sur la capacité juridique de transaction des autres sujets »non-étatiques« ne sont pas insérées alors il ne faut pas mentionner spécialement ni celles-ci, malgré qu'il s'agit de sujets qui ont parfois le caractère de l'Etat, par conséquent des pouvoirs souverains plus ou moins grands de même (telles que les républiques socialistes soviétiques d'Ukraine et de Biélorussie), ou qui représentant des créations »qui ressemblent à l'Etat« (tels que les cantons suisses ou les *Länders* allemands). Enfin, on a tenu compte aussi du fait qu'une disposition analogue pourrait représenter une sérieuse difficulté dans la pratique pour les fédérations dans un bien plus grand nombre de cas) chez lesquelles de pareilles conjonctures n'existent pas. C'est pourquoi les considérations pratiques ont prévalu sur l'esprit de suite théorique.

ОПЕРАЦИОНАЛИСТИЧКИ ХУМАНИЗАМ

Данас се у свету и код нас доста пише о идејној струји операционализма, а многи већ почињу да његовим језиком говоре иако за њега нису ни чули, јер њиме говоре скоро све трговачке рекламе, најбољи менаџери и талас комерцијализма који се у последње време шири светом. Међутим, где је извор операционализму који се шири и какав му је пуни смисао?

Ако је на друго питање теже одговорити, на прво је лако. Његов идејни творац је гласовити физичар и професор математике и природне филозофије на Харвардском универзитету, Перси Вилијам Бридман који је свој плодан живот научника проживео од 1882. до 1962. године и написао крупна дела као што су *Логика модерне физике*, 1927; *Природа физичке теорије*, 1936; и *Природа неких наших физичких појмова*, 1952.

Операционализам се ту на извору представља као нужни закључак највиших савремених достигнућа саме логике природних наука, и да је управо као такав последња реч и неприкосновено објективан, егзактан и делотворан. По њему је после Ајнштајнове теорије релативности, Планкове квантне теорије и Борове атомистике класично схватање појмова као одраза карактеристика, законитости и суштина самих појава или предмета постало неодрживо, јер треба да је постало јасно да они означавају разне мреже само „операција” људске физичке и интелектуалне делатности у савлађивању природне стихије.

Ако Бридман највероватније није знао за мало познатог Мозеса Хеса, који је у Марксово доба развијао сличне једностране погледе, као што није знао ни за Марксово сасвим друкчије истицање поред претставног још и битно делатног карактера апстрактне мисли, он је своје учење очигледно начинио смелим позитивним усвајањем некад помодне негативне критике коју је развио Бергсонов ученик, чувени француски математичар и филозоф, Едуар Ле Роа, свдећи свеколико научно и разумско знање на празни, чисто практични, како је већ он говорио, „операционализам”.

Узалуд је чак и идеалист, славни математичар Ханри Поанкаре омињао још Ле Роа да: „Искази науке одражавају извесну објективну структуру појава”, — као Ле Роа, тако је и Бридман налазно у самој овој структури једино њену оперативну суштину у томе што свака научна одредба треба да битно почиње од оперативног мерења, те увек оперативне

мере треба да саме собом битно и постављају све структуре и структуралне односе у појавама.

Отуд и у самој објективној узрочности, законитости и детерминизму појавâ Брицман стварно усваја осигурене солипсистичке ставове Едуарда Ле Роа: „Научник је тај који чини чињенице”, или „Научник је тај који ствара ред и детерминизам, које уображава да препознаје у стварима”. За самог Ле Роа је то био довољан разлог да окрене леђа научном и разумном сазнању, и интуицијом побе верској мистици, Као Буи својим инструментализмом, а Шилер својим разочараним танталовским хуманизмом. Међутим, за Брицмана је разлика у томе што је сâм детерминизам као хипотетички модел, иако само оперативна хипотетичка конвенција, тиме што делује у људским остварењима, једини управо операционалистички пут самог стварања идеалног друштва и света.

И свакако неће бити од битне важности то што ће Брицман под притиском критике проширити свој операционализам од искључиво мерних операција још и на вербалне, па су међу бројним његовим следбеницима не само психолози и социолози, већ и физичари прешли и на семантичке операционалне анализе у потрази за разликовањима научног и ненаучног. Од много веће карактеристичности и важности је несумњиво улога коју операционализам приписује самој науци, самоме научнику, самом операционалном интелекту, а преко њих и самоме себи у постизању „идеалног друштва”.

На овој линији у својим тестаментарним *Рефлексијама једног физичара* Брицман се пита: „Какав је однос научника према идеалном друштву”, и одговара: „Изгледа ми да он заузима положај од високе стратешке важности. Свак може лако видети да би материјална добра која сад уживамо била немогућа без научне делатности и видети да са тога разлога треба науку подржати”. И то је и тачно и право.

Али за Брицмана улога и значај науке и научника у предвиђању и изградњи „идеалног друштва” су још много дубљи и пресуднији тиме што самим својим „научним животом” треба да већ доносе и остварење „доброт живота”. Овај за њега, у основи својој, и није ништа друго до много пире дат сâм „живот интелекта” односно интелектуалног трудбеника, или интелигенције.

Тако Брицман свој очигледни сцијентизам преобраћа на плану проблема хуманизма „идеална друштва” и „добра живота” у интелектуализам и пише: „Научни живот, који је за научника добар живот, посебна је врста много општија живота који је исто тако добар живот, а то је живот интелекта”.

И управо интелектуализам постаје за Брицмана највиша дужност научника, јер пише: „Ја мислим да је највиша дужност научника пружити свакоме човеку осећање да живот интелекта није само добар живот за оне који такав живот воде, него да је такође добро и за друштво као целину да се интелектуални живот омогући свима који су за њега способни, и да то буде цењено и награђено од целе заједнице”.

Мудро Брицман прећуткује судбину оних који, по њему, не би били „способни” за „интелектуални живот” и ни речи не каже о одлучујућој

улози неке „интелектуалне елите“ или чак и „класе интелигенције“, како се то чује са страна других апстрактних интелектуалистичких хуманизма.

Од социолошког Брицман много више воли неодарвинистички језик, па истиче да је сâм собом интелект таква „шанса“ која је пружена научницима да могу убедити и васпитати „људску расу“ да „осети да интелектуална делатност и задовољавање жеље разумевања су добра у самима себи“, тј. апсолутна добра, чијим остварењем човечанство може своју „авантуру“ у космосу довести до оваплоћења „идеалног друштва“, које Брицман апстрактно и утопијски индивидуалистички, интелектуалистички и либералистички дефинише овим речима: „Ово друштво биће друштво које признаје да једину рационалну базу за његове функције треба тражити у његовим односима према индивидуалностима из којих се оно састоји; друштво у којем ће индивидуалност у своме својству члана друштва располагати интегритетом да се не повинује акцијама које она себи као индивидуалност не би допуштала; друштва најшире толератно и друштво које признаје интелектуално савршенство као једну од главних части и слава човекових; друштво довољно маштовито да сагледа високу шансу авантуре у задобијању за себе самога разумевања света природе“.

На свој линији самог гнозеолошког корена развоја идејне струје операционализма сâм њен родоначелник Брицман је и нехотице донекле самокритички окарактерисао професионалну апстрактност и ограниченост свога погледа на свет операционалистичког хуманизма кад је своме последњем трестаментарном делу дао наслов *Рефлексије једног физичара*. Али свој самокритици се мора и на линији друштвено-историјског корена операционализма свакако додати још и то да се овде има поглед на свет „физичара“, али у земљи хиперпродукције, комерцијализма и владајућег менталитета „бизнисмена“ и „менаџера“, за које је све у њиховом свету монополистичког капитализма само „посао“ и сви послови „авантуре“ које зависе само од добро спекулативно смишљених „операција“. Тако се гнозеолошки и друштвеноисторијски јавља операционалистички хуманизам својом апстрактношћу и једностраношћу као сурогат научно марксистички конкретног и људски ослободилачког и стваралачког социјалистичког хуманизма слободе самоуправљања радничке класе, раднога света и ослобођења рада и човека чији слободни развитак појединца постаје услов слободног развитка за све.

Др Душан Неделькович

РЕЗЮМЕ

Операционалистический гуманизм

В своем историческом и критическом труде „Операционалистический гуманизм П. У. Бриджмена“, пользующимся большой известностью в мире, автор вскрывает его абстрактивность и ограниченность как на его гносеологических так и на исторических и общественных источниках развития.

SUMMARY

Operationalistic Humanism

In his historical and critical study *Operationalistic Humanism* of P. V. Bridgeman, very renowned today, the author indicates his abstractness and limitations both in his gnostic and historical, and social sources and development.

RÉSUMÉ

Humanisme opérationnel

Dans son étude historique et critique de *l'Humanisme opérationnel* de P. W. Bridgman, très en vogue aujourd'hui dans le monde, l'auteur le montre dans ses limites abstraites aussi bien à sa source et genèse gnoséologiques qu'historiques et sociales.

ДРЖАВА И ОПШТИ ИНТЕРЕС У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

Под утицајем бројних чинилаца људско друштво се од свог настанка непрестано мења. Те промене утичу на устањена друштвена схватања, али не непосредно и одмах, пошто се људска свест релативно споро прилагођава новим реалностима, и по правилу у новим друштвеним условима још увек владају социјална, морална па и правна правила створена у друго време, под другим околностима и за друге прилике. Одређене вредности, које су из објективних разлога друштвене потребе биле врло дуго заштићене и сматране неприкосновеним, па и вечитим, споро и тешко уступају место новим вредностима, пре свега, вероватно, због тога што се човек с муком ослобађа схватања наслеђених из прошлости, нарочито ако су она била идеје водиље низа прошлих генерација. Ова законитост важи, изгледа, за сваку друштвену групу, од микро до макро заједнице, па и за ону најширу — међународно друштво.

Јер, међународна заједница, иако на глобалном плану, одражава исте оне карактеристике својствене и најмањој људској скупуни. И она је, услед, додуше, специфичних фактора социјалне, економске, политичке и друге природе, подложна непрекидним променама. Под њиховим утицајем мења се и међународно право, као скуп правила који регулише односе у тој заједници, но оно — управо из разлога на које је горе указано — прати ове промене са становитим закашњењем. Стварано постепено, од тренутка када се у међународном друштву, осетила потреба да се путем норми утврде односи међу његовим члановима, међународно право је, по природи ствари, вршило функцију „спољног државног права“. Ово зато, што је, у часу када су се почели назирати први обриси једног међународноправног поретка, начело *апсолутне суверености* држава било владајуће и неоспорно и, ако се тако може рећи, представљало угаони камен који је служио као основ на коме је међународно право требало да почива. И, заиста, оно се врло дуго времена развијало у том правцу регулишући односе између суверених субјеката што је значило: у међусобним односима потпуно независних и који су саобраћали у условима где је сфера примене међународног права била релативно мала и оштро одељена од оне у којој је држава, унутар својих граница, деловала савршено слободно примењујући своје унутрашње право према властитим потребама и нахођењу. У таквој ситуацији једна од најважнијих функција међународног права, ако не и најважнија, била је заштита државе, њених права и интереса, која је ишла тако далеко да је свака држава била власна, баш по међународном праву, да се лати оружја увек када су, по ње-

ној субјективној оцени, таква права и интереси били доведени у питање. На једној замишљеној скали вредности у свести међународне заједнице заштита државе, као јединог субјекта међународног права, налазила се при самом врху.

Овакво схватање, стварано и неговано столећима, у суштини се одржало и до наших дана. Наиме, коликогод сви прихватили да се сама међународна заједница битно преобразила и да је међународно право данас неупоредиво развијенији систем од онога што је оно представљало у освит новог доба, када су Вестфалским миром 1648. ударани његови темељи, заштита националне заједнице отеловљене у држави остала је у свести људи као једна од најзначајнијих, битних вредности које међународно право треба да штити и чију заштиту међународна организована заједница мора да гарантује својим ауторитетом. Ваља додати: — без обзира шта се догодило и колико се услови и околности разликовали у сваком конкретном случају када та вредност стицајем догађаја буде угрожена.

Да су се односи, распоред снага па и сама структура међународне заједнице до те мере преобразили те пружају потпуно другу слику од оне која је постојала пре четврт века, очигледно је. Крај другог светског рата омогућио је мењање социјалне структуре међународне заједнице која је, од једнообразног света у коме су суверено владали капиталистички друштвени односи, постала друштво у коме равноправно коегзистирају два друштвена система — капиталистички и социјалистички. Феномен деколонизације омогућио је стотинама милиона људи да се ослободе колонијалних или других облика зависности и образују десетине независних држава. Те нове чланице међународног друштва, било да се ради о потпуно новим субјектима или пак о земљама које су, променом друштвеног система, прихватиле и нову филозофију и погледе на свет, допринеле су бржем преображају међународног права и одступању од његових класичних норми. Утицај који је на тај процес изазвао изузетан развој науке и технике, у ствари нова „технолошка револуција“ по много чему интензивнија и снажнија од оне која се одиграла у XVIII веку, остаје тек да се истражи.

Изван сваке је сумње, дакле, да је међународно право друге половине XX века квалитативно различито од онога које је важно не само сто година раније, већ и од права које је било прихваћено у времену непосредно после првог светског рата, када се приступило стварању организоване међународне заједнице. Услед нужне и све јаче међузависности држава начело суверености је до те мере сужено да је данас тешко утврдити и ограничити његову садржину. Сфера примене међународног права се значајно проширила и у различитим областима друштвене активности она се у тој мери преплиће са сфером примене унутрашњег права да је скоро немогуће установити где почиње *«domaine réservé»*, тај сада тако ограничени простор у коме држава још увек може да суверено регулише односе не излажући се опасности да на себе навуче међународну одговорност. Државе више нису једини, а још мање искључиви субјекти међународног права, а оно је опет одавно, функционално, престало да буде само „спољно државно право“. Када је реч о просторној примени, међу-

народно право је изашло из уских оквира европског и америчког региона и оно данас обухвата читав глобус, дошто су збрисане разлике између „цивилизаних“ и „нецивилизаних“ народа и држава. Коначно, рат је стављен ван закона. Од тако рећи природног, односно инхерентног права сваке државе да га започне и води да би обезбедила оно што сматра својим животним интересима; рат је проглашен међународним злочином, и сама примена силе, па и претња да ће она бити употребљена недопустиви су према савременим правним схватањима. Рођени су нови правни институти и појмови, попут, рецимо, „колективне безбедности“, — за које се везују читави подсистеми нових норми, а разрађена су и савим нова начела међународног права. Осим тога, човек, појединац, до скоро потпуно заклоњен на међународном плану државом чији је био поданик и која се увек супституисала у његово име, било да заштити његове интересе, било да преузме на себе одговорност за његове акте, почео је правно да бива савим другачије схваћен. На различитим пољима у складу са новим реалностима, међународно право је постепено почело да признаје субјективитет појединца, и то не само као носиоца међународноправне заштите или непосредне одговорности, већ и као активног чиниоца у уруженог у ширу, иако правно неорганизовану људску групу — народ. Прихватање начела равноправности и самоопредељења народа као правне категорије која је у данашње доба чврсто уткана у кодекс норми међународног права, представља, можда, најреволуционарније одступање од класичног међународног права, према коме је народ само кроз организовану државу, која испуњава све правне услове да носи тај атрибут, могао остваривати одређена права у међународним односима.

Ипак, и ове и низ других промена које су преобразиле међународно право нису, међутим, битно поколебале концепт да држава јесте и остаје, не додуше искључиви, али зато најважнији субјект међународног права који ужива неоспорну и најачу заштиту. Овакво је схватање, уосталом, наизглед потврђено и Повељом Уједињених нација која, прогласивши општу забрану претње силом или употребе силе у међународним односима (чл. 2, ст. 4), наглашава како се забрана у првом реду односи на ону силу која би угрожавала „територијални интегритет или политичку независност“ било које државе. У време Конференције у Сан Франциску оваква заштита држава, схваћена безусловно и апсолутно, била је и на праву заснована. Ово правило, подигнуто, могло би се рећи, на степен догме, није црпало своју снагу само из општег правног убеђења држава, већ и из њиховог генералног става, и односа, према вредности која се њиме штити, а који је превазилазио правне оквире и заснивао се на много ширим етичким и моралним осећањима и убеђењима наслеђеним из прошлости. И, бесумње, на чврстој потреби сваке државе да се као јединка заштити, ако икада дође у ситуацију да њена територијална целовитост или постојећи систем власти буду доведени у питање. Овакав однос заснован на ванправним категоријама и општим вредностима остао је код држава и данас, мислимо, исти, али је развој права постепено окрњио безусловно и апсолутни концепт заштите држава. Тај развој, на чије је основне карактеристике горе указано и који се, треба рећи, претежно одвијао у току последње четвртине столећа које нас дели од Конференције

у Сан Франциску, није био непосредно усмерен на слабљење правила о апсолутној заштити држава. Кроз стварање нових правних института, оно је — посредним путем и скоро неосетно — изгубило своју апсолутну вредност и, у својој примени, постало релативно и условљено. До овога је дошло не због тога што су државе свесно деловале у том правцу (напротив, оне, узете појединачно, извесно и нису желеле такав развој), већ зато што су токови опште еволуције друштва условили померање тежишта друштвеног интереса. Није никако незанимљиво указати на смер којим се то тежиште померало.

У условима када се започело са правним регулisaњем међународних односа државе су живеде као аутохтоне и према себи окренуте целине, стварно независне у својој самодовољности. Међународно право се састојало из два концентрична круга „права мира“, у коме је са основом био владајући принцип апсолутне суверености, и „права рата“ које је, у крајњој консеквенци, препуштало побеђеног на милост и немилост победнику. Од стања пуне суверености и формалне једнакости у међусобним односима, које је гарантовало право мира, актом започињања непријатељства прелазило се у стање где, са изузетком правила ратовања, право рата никакве обавезе није наметало победнику у односу на побеђеног, који је у крајњој линији могао бити и избрисан из списка суверених држава. Отуда се већ доста рано почела развијати тенденција у правцу заштите држава и у таквим ситуацијама и то тако, што се са моралног и етичког стовишта, оваква пракса проглашавала недопустивом међу цивилизованим државама. Но међународно право ју је признавало и почетком XX века — републике Оранж и Трансвал су, рецимо, актом о капитулацији од 31. маја 1902, анектиране у састав Британске Империје. Потреба да се заштити правна личност државе непрестано је расла и јачала и један од разлога потпуног укидања „права рата“ авадесетих година овога века лежи управо у нужности да се она реализује. То је, уосталом, и смисао система колективне безбедности онако како је он замишљен Пактом Друштва народа, пошто је — према схватању држава — општи интерес био да међународна заједница, институционално организована загарантује својим ауторитетом, у потпуности и до крајњих граница, интересе својих појединачних чланица. По концепцији, Пакт је, отуда, сав усредсређен на државе и он, следећи ту концепцију, треба да „развија сарадњу и гарантује мир и безбедност нацијама“, односно државама, — како је то наглашено у преамбули. Иако би се из преамбуле могао извући закључак да су сарадња и безбедност једнако значајни циљеви, сарадња је у сенци одржавања мира и безбедности и она се скоро искључиво развија у циљу одржавања мира. Само на том пољу постоје извесне обавезе сарадње а читав сложени поступак одржавања мира је тако подешен да се што мање окрње сувереност и добровољност чланица. Из тих разлога су и овлашћења Друштва према државама — нечланицама практично никаква, јер је Пакт за њих *res inter alios acta*. Пакт се скрупулозно чува да нигде не задре у „*domaine réservé*“ државе и она је као ентитет, као јединка уживала далеко већу заштиту у систему Пакта но што ће то касније бити случај у Повељи УН, Питању сарадње, у ширем смислу те речи, Пакт посвећује свега два или три члана при крају текста, истичући недвосмислено

у том погледу начело добровољности држава да је шире и развијају. Међутим, овако схваћен општи интерес према коме би држава била прво и најважније добро које међународно право мора да штити у интересу друштва, међународна стварност је почела да подрива чак и пре но што је створено Друштво народа.

Наиме, са првим почетима стварања индустријског друштва и експанзије међународне размене, свет је из периода расцепканости на аутохтоне и самодовољне јединке постепено ушао у период интеграције. Услови живота терају државе да изабу из затворености и окрену се према свету, а систем комуникација, трговинских, економских, културних и других веза све их чвршће спаја у заједничку целину и укључивање у ту целину постаје питање опстанка сваке државе. Ту лежи прави разлог сужавања, а потом и рушења принципа апсолутне суверености и све већег релативизирања тога појма. Но у свести држава, а и формално гледано — на плану права, државе се тешко мире са таквим стањем и оне се чак упињу да у актима које доносе, сувереност формалноправно остане испромењена. Фигуративно представљено, правни оквири суверенитета знатно се спорије сужавају но што осиромашује стварна садржина која те оквири испуњава.

Но ако су стварни услови институционалног организовања међународне заједнице били сазрели и пре 1919. године, људско друштво није било свесно тога. А када се то убеђење створило и када се на Париској мировној конференцији приступило његовом правном уобличавању, схватања наслеђења из прошлости била су још увек врло присутна. И она су не само нашла своје место у Пакту, већ су битно утицала на његову садржину и њено касније тумачење. Није можда претерано рећи да у тренутку када је донет, Пакт већ није одговарао стварним потребама међународне заједнице. А и онакав какав је био, тумачен је и примењиван више у складу са правним схватањима и мерилима која су припадала XIX веку, но сагласно захтевима модерног доба. Све могућности које је пружио Пакт нису коришћене и развијане само из политичких разлога и услед отпора држава које су се супротстављале новом међународном поретку, већ делимично и зато што и поборници тог поретка, услед робовања превазиђеним концепцијама и класичним правним приступима, нису били у могућности да их искористе.

Ипак, развој међународне заједнице између два рата јасније је но ранији указао на настале промене. У складу са тим реалностима општи интерес се са државе, као заштићене јединке, уочљивије — иако не непосредно, почео померати ка међународној заједници која се штити као целина, дакле од појединачног ка општем. Организација Уједињених нација створена је ради истих циљева као и Друштво народа — развијања међународне сарадње и очувања мира. Пакт и Повеља користе исте или врло сличне изразе, али смисао употребљених појмова је дубоко промењен.

У првом реду Повеља уводи појам „међународног мира и безбедности, што значи недељивог и универзалног мира који обухвата цео свет. Дужност нове организације није да загарантује мир и безбедност државама као јединкама, чланицама пре свега, већ општи мир заједнице као целине, мир и безбедност чланица, као и нечланица. Иако истиче као јед-

но од својих основних начела принцип суверене једнакости, дакле суверености држава, Повеља га — иако то није експлицитно речено — схвата много уже но што је то икада раније био случај. Иако не прецизира појмове као што су „претња миру”, „нарушење мира” или „агресија”, Повеља овлашћује Савет безбедности да самостално и коначно одлучи када таква стања постоје и, сходно томе, делује против суверених држава које се, ако се супротставе, аутоматски стављају у положај кршиоца међународног права. Према Пакту да би се држава сматрала „мирољубивом” било је довољно да не угрожава непосредно суседе оружаном силом. Према Повељи, напротив, услови су много тежи, јер држава, чак и ако никоме директно не прети, може да постане предмет међународних мера уколико међународни орган процени да деловање њене владе, или догађаји који се збивају на њеној територији, представљају претњу миру”. Пре доношења Повеље са становишта међународног права било је ноторно да грађански рат или однос неке владе према њеним грађанима спадају у унутрашњу надлежност такве земље. По Повељи, иако је ово правило начелно у важности, то не мора бити случај ако грађански рат узме такве размере да угрожава безбедност у одређеном делу света, или се ради о грубом кршењу права човека што може имати исте последице. У таквим случајевима, а и низу других, међународна организација има права да интервенише, а изричито је утврђено да држава не може истицати приговор „унутрашње надлежности” да би отклонила мешање светске установе, ако је њен орган утврдио да је реч о питању које дира у међународни мир и безбедност. Шта више у таквој ситуацији Повеља не прави разлику између држава чланица и оних које то нису, пошто се и на ове друге примењују правила Повеље. Очигледно је, дакле, да Повеља интересе држава и њихову заштиту подређује интересима и заштити међународне заједнице, схваћене у својој свеукупности.

С друге стране, Повеља има сасвим другачији однос од Пакта према појму „сарадње” и тај однос само потврђује исправност горњег закључка. Наиме, ако је Друштво народа требало да спречи рат и отклони, кроз разоружање, могућности његовог избијања, Уједињене нације ваља да на врло широком плану уклоне суштинске узроке неслагања и неједнакости у међународној заједници и створе солидне услове за трајно одржавање мира. На тај начин је, практично, читав међународни живот — од питања економског, социјалног, културног и другог развоја преко еманципације зависних народа до поштовања људских права — стављен под контролу друштва. Већ и сам такав приступ проблемима сарадње показује у којој је мери интерес свију стављен изнад интереса појединих држава.

У Сан Франциску, врло вероватно, није свим учесницима било јасно у којој мери Повеља мења положај државе у међународном праву. Још увек под утиском насиља коме су државе биле изложене у другом светском рату, творци Повеље су се трудили да им обезбеде што већу заштиту руководећи се притом, и овом приликом као и 1919, моралним вредностима и категоријама наслеђеним из прошлости. У жељи да задовоље истовремено и нове потребе и нове моралне критеријуме, оснивачи светске установе су, можда и несвесно, условили концепт апсолутне заштите држа-

ва. У том смислу што савремено међународно право заиста и даље у пуној мери штити државу, али не сваку државу, не државу као такву, већ државу која поштује међународно право, која се понаша по његовим правилима како у својим спољним односима тако и на унутрашњем плану. Није се могло ни знати ни предвидети како и у ком смеру ће се развијати међународно право засновано на Повељи. Зато се и у часу доношења Повеље можда и могло тврдити, као што смо и ми учинили на првим страницама овог рада, да је апсолутна и безусловна заштита држава 1945. године била и на праву заснована. У свом развоју током протеклих четврт века међународно право је побило ову концепцију поставивши, у својој укупности и на много очигледнији начин, општи интерес изнад интереса јединке.

Но овакво стање је условило и једну другу појаву. Овако схваћен општи интерес рефлектује се и на јединку, али не на државу већ на појединца, и то на штету државе. Међународна заштита права човека и пуно признање права народа на самоопредељење нужно су још више умањили вредност максиме да је држава „monstre sacré” која свагда мора бити заштићена. У току последње деценије право државе-колонијалне силе показало се слабијим од права колонијалног народа који тежи независности. Последњи догађаји на Индијском потконтиненту као да указују да и у односу који није колонијални између државе и народа који жели да оствари право на самоопредељење, право државе се испољава као слабије од права народа. Потом, регионално међународно право једног дела Европе овлашћује појединца да се у појединим случајевима парнички пред међународним судским органом са државом чији је поданик. Овакве и сличне тенденције сваким даном све више потврђују јачање субјективности појединца, човека. С друге стране, интеграциони процеси у међународној заједници нужно ће и даље истицати општи интерес изнад интереса државе, а такав ће интерес, изгледа, убудуће све више бити схваћен и као потреба да се заштите, признају и остваре права индивидуе не само на генералном плану, већ и у односу на властиту државу. Објективно, улога и положај државе са становишта међународног права изложени су битним променама. Но изгледа да значај тих промена и спознаја о њиховом домањају најтеже продиру у свест људи. Јер и данас, чим се помене право државе, већина правника је склона да рефлексно реагује у прилог заштити тог права. Можда из тих разлога још увек није изграђен прецизан и модеран концепт појма суверености. Од свих начела савременог међународног права понајмање је прилагођено данашњим потребама начело суверене једнакости држава. Узрок је бесумње и у отпору држава да и формално озакоње једну појаву која постепено, али неизбежно, подрива њихов повлашћен положај у међународном друштву.

Константин Обрадовић

РЕЗЮМЕ

Государство и общие интересы в международном праве

Исходя из положения и роли государства в классическом международном праве — исключительного субъекта того права — автор подвергает рассмотрению эволюцию положения государства параллельно с раз-

витием и преобразованием самого международного права. По мнения автора, интеграционные процессы в международном содружестве постепенно привели к более тесному общению государств, а их взаимозависимость привела к превращению международного содружества в прочно связанное целое. В соответствии с этой реальностью правовая защита государств, признаваемая международным правом прежних времен, постепенно уменьшилась, так как общие интересы — международного содружества требовали новых условиях укрепления защиты интересов содружества, как целого, за счет государств, являющихся частями этого целого. Заканчивая свою мысль, автор отстаивает тезис, по которой указанная тенденция и в дальнейшем будет развиваться, т. е. государства все больше будут уступать места международному содружеству, при чем так понимаемые общие интересы будут выражаться не только глобально, но и будут принимать во внимание права и защиту человека как отдельной личности. Со своей стороны все это окажет влияние на сворачивание роли государства в международном содружестве и на изменение его правового положения.

SUMMARY

State and General Interest in International Law

Taking that position and role of state are exclusive subject matter of the classic international law, the author considers the evolution of the position of state alongside with the development and transformation of the international law itself. In his opinion, the integration processes in the international community have gradually closely connected states, and this inter-dependence effected transformation of the international community into a firmly linked whole. Conformably with this fact, legal protection of states, acknowledged by international law of earlier periods, gradually was diminished since the general interest of international society imposed in the new conditions strengthening of the protection of community interests as a whole, on account of states as individual units of this whole. Winding up his deliberations the author supports the view that his tendency will continue, that state will be overshadowed by the international community, but the general interest conceived in this way will be manifest not only globally, but care should be taken of the rights and protection of man as an individual, and this would eventually have an impact on the diminishing of the role of state in the international community and on the change of its legal status.

RÉSUMÉ

L'état et l'intérêt général dans le droit international

En partant de la position et du rôle de l'Etat dans le droit international classique, en tant que sujet exclusif de ce droit, l'auteur examine l'évolution de la position de l'Etat parallèlement avec le développement et la transformation du droit international. Selon son opinion, les processus d'integration dans la communauté internationale ont conditionné progressivement le rattachement de plus en plus étroit des Etats, et cette interdépendance a eu pour conséquence la transformation de la communauté internationale en un tout fortement relié. Conformément à cette réalité, la protection juridique des Etats, que le droit international des périodes antérieures reconnaissait, diminue progressivement, parce que l'intérêt général de la société internationale dans les conditions nouvelles exigeait le renforcement de la protection des intérêts de la communauté en tant qu'un tout, aux dépens des Etats, en tant qu'unités particulières de ce tout. En concluant son exposé l'auteur soutient la thèse selon laquelle une telle tendance continuera à se développer, c'est-à-dire que l'Etat sera de plus en plus à l'ombre de la communauté internationale, par ailleurs l'intérêt général ainsi conçu ne se manifestera pas seulement globalement, mais aussi en tenant compte des droits et de la protection de l'homme en tant que particulier, ce qui aura, de son côté, de même de „l'influence sur l'affaiblissement du rôle de l'Etat dans la communauté internationale et entraînera la modification de sa position juridique.

МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАБРАНА РАСНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Унаточ томе што се међународна борба против расизма води већ прилично дуго и што фронт антирасистичких снага непрестано јача, извјесно је да се коначно остварење циљева те борбе не може очекивати у блиској будућности. Разлог томе није, у сваком случају не одлучан, непостојање или несавршеност механизма који прогресивним снагама у савременој међународној заједници стоје на располагању у борби против носилаца праксе расне дискриминације. Отпорност расизма извире, у првом реду, из широке распрострањености и дубоке укоријењености *расних предрасуда*. Те предрасуде су — као, уосталом, предрасуде уопште — карактеристика примитивног менталитета и стога се појављују, у отвореном или латентном облику, свудаје гдје је тај менталитет присутан. То је реална основа на којој је било могуће у прошлости и на којој је могуће данас појављивање расне дискриминације, расизма као политике и, најзад, расизма као официјелне државне политике. Без ширег ослонаца у самој „бази“ друштва, расистичка политика би била очигледно немогућа као реалан фактор у друштвеним збивањима. Она то може да буде управо зато што носиоци расистичке политике (која, узгред речено, редовно није сама себи циљ) могу да рачунају да ће, вјешто темпираном пропагандом, успјети да придобију често врло значајан број сљедбеника, нарочито тамо гдје је расна нетрпељивост, захваљујући историјским и другим разлозима, у великој мјери већ присутна.

Захваљујући томе, међународна борба против расизма мора бити срачуната на дужи рок, у току кога ће, кроз мијењање социјалних односа унутар сваке државе, постепено ишчезавати социјалне претпоставке расизма. Оно што се у садашњој фази може поставити као реално остварив задатак, јесте постизање одбацивања расизма као официјелне државне политике, односно, напуштање толерантног става влада према појавама расне дискриминације на подручјима која се налазе под њиховом јурисдикцијом. Јасно је да ће и то — а о томе најбоље свједочи досадашње искуство — моћи да се остварује само уз највеће напоре, али је то ипак задатак који се може остварити непосредно међународним притиском (за разлику од искорјењивања расних предрасуда које се може дефинитивно остварити само мијењањем структуралних односа, уз дуготрајан напор првенствено на плану васпитања и образовања).

У сваком случају, очигледно је да је већ данас однос снага на линији антирасистичке — расистичке државе изразито неповољан за ове по-

сљедње. Отуда и све снажнији притисак на расистичке режиме и, истовремено, све снажније увјерење да се тај притисак појављује као, са становишта важећег међународног права, *легалан*, а спровођење расне дискриминације као понашање супротно међународном праву. Проблем се, на тај начин, појављује и као међународноправно питање, тј. као питање постојања или непостојања међународноправне забране расне дискриминације.

Расистичке државе, логично, оспоравају постојање такве забране у „општем“ међународном праву, допуштајући могућност постојања одговарајућих обавеза држава само под претпоставком да је таква обавеза преузета посредством неког међународног уговора, чему затим слиједи доказивање да оне такву уговорну обавезу ни су преузеле. На другој страни се, пак, стално доказује да, чак и у случају да се прихвати да „опште“ међународно право не садржи забрану расне дискриминације, таква забрана постоји у Повељи Уједињених нација, из које произлазе одговарајуће обавезе за све државе чланице Организације уједињених нација, међу којима се појављују и носиоци расистичке политике, у првом реду Јужноафричка Република. При томе се има у виду да се међу циљевима Уједињених нација, набројаним у Повељи, појављује и „унапређивање и подстицање поштовања људских права за све, без обзира на расу, пол, језик или вјероисповијест“, што се затим појављује при одређивању надлежности Генералне скупштине (члан 13), задатака Уједињених нација на подручју економске и социјалне сарадње (члан 55) и надлежности Економског и социјалног савјета (члан 62), у утврђивању циљева међународног система старатељства (члан 76).

Околност да се у свим поменутиим одредбама Повеље не говори о обавезама држава чланица, него о циљевима и задацима самих Уједињених нација, односно, појединих њихових органа, омогућила је интерпретације према којима из ових одредаба правне обавезе произлазе само за саму Организацију, а не и за њене чланице. Тако, према мишљењу Келсена, „језик употријебљен у Повељи у овом погледу не допушта тумачење да су чланице под правном обавезом с обзиром на права и слободе својих грађана. Све поменуте формуле успостављају циљеве и функције Организације, не обавезе чланица, и Организација није Повељом овлашћена да владама држава чланица намеће обавезу да својим грађанима гарантују права поменута у Повељи. Чињеница да Повеља, као међународни уговор, помиње одређену материју, није само по себи довољан разлог да се узме да Повеља намеће уговорним странама обавезе с обзиром на ту материју“⁽¹⁾. У прилог овог тумачења Келсен наводи и извјештај извјестиоца Поткомитета ИИА Конференције у Сан Франциску, у коме се истиче да је „утврђивање и заштита таквих фундаменталних права примарно ствар сваке државе“⁽²⁾. Као други аргумент у прилог својој тези Келсен истиче чињеницу да „Повеља ни на који начин не специфицира права и слободе која се у њој помињу“, па на крају закључује да „правне обавезе држава чланица у овом погледу могу бити успостављене само измјеном

(1) *Kelsen, The Law of The United Nations*, London 1951, стр. 29.

(2) *Ibid.*, прим. 8.

Повеље или конвенцијом закљученом под окриљем Уједињених нација и ратификованом од стране држава чланица”(3).

У основи, на ово се сводила и правна аргументација Јужноафричке Републике у склопу њеног перманентног отпора напорима Организације уједињених нација да је принуди на одустајање од политике расне дискриминације, посебно од практиковања *apartheid* као најдрастичнијег облика те политике. Већ у спору са Индијом, у вези са третманом Индијаца у Јужноафричкој Републици, влада ове државе истиче да „не постоји било каква међународно призната формулација људских права и да их не дефинише ни сама Повеља”. Из тога се затим изводи закључак да „државе чланице, стога, немају према Повељи (у погледу гарантовања људских права — А.П.) никаквих посебних обавеза”(4).

Треба одмах рећи да је овај последњи аргумент, узет сам за себе, очигледно неприхватљив. „Људска права и основне слободе” у Повељи заиста нису „специфицирани”, али једно ипак јесте — *право на једнакост*. Чак и уколико се прихвати да ни на који начин није могуће одредити која су људска права имали у виду редактори Повеље приликом формулисања поменутих одредаба, право на једнакост је одређено довољно јасно. Поштовање људских права „за све, без обзира на расу, пол, језик или вјероисповијест” је сасвим независно од конкретне садржине људских права: обим тих права може да варира, а да право на једнакост остаје неокрњено уколико је уживање конкретно датих права једнако доступно свим грађанима.

Остаје, према томе, да се размотри други аргумент, тј. тврдња да поменуте одредбе из Повеље садрже обавезе само за Организацију, а не и за државе чланице, при чему би и недискриминација, односно, право на једнакост, представљала циљ који су само саме Уједињене нације обавезне да остваре, док би државе чланице, правно, биле потпуно слободне да дискриминацију међу својим грађанима спроводе или не спроводе. Прије свега је очигледно да, чак и при чисто формалноправном приступу, није могуће стриктно разграничити обавезе саме Организације од обавеза њених чланова. Организацију сачињавају њени чланови и они су такође ти од којих, у крајњој линији, зависи остварење циљева Организације које су формулисали опет нико други него сами чланови, односно, које су, као чланови који су накнадно ушли у Организацију, ратификовањем Повеље накнадно прихватили. Исто је тако очигледно да се под „унапређивањем поштовања људских права” није имало у виду, већ и због тенденције универзалности Организације, унапређивање поштовања тих права ван Организације, у сваком случају не само ван тог круга. Другим ријечима, државе које су прихватиле Повељу удружиле су се да тај циљ остваре првенствено у свом властитом кругу. То произлази већ из контекста у коме се формулише задатак унапређивања поштовања људских права: поштовање тих права је дефинисано као једна од фундаменталних претпоставки развоја међународне сарадње (опет, прије свега између самих чланица Организације), а од овога, надаље, зависи и остварење основног циља

(3) *Ibid.*, стр. 29—32.

(4) *Дос. А/С. I. 6/1*, стр. 4.

Организације — очување међународног мира и безбједности (у вези с којим су, узгред речено, у Повељи формулисане довољно прецизне обавезе држава чланица).

Поштовање људских права уопште, а права на једнакост напосе, показује се, дакле, као један од главних стубова цјелокупне зграде политичко-правног система Уједињених нација. У сваком случају, сама Генерална скупштина је у више наврата потврдила то увјерење, посебно приликом усвајања Универзалне декларације о правима човјека и Декларације Уједињених нација о уклањању свих форми расне дискриминације. У преамбули прво се, као основна идеја, истиче да је „признање урбеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске породице основа слободе, правде и мира у свијету“; у преамбули друге се, такође на првом мјесту, истиче да је Повеља Уједињених нација „базирана на принципима достојанства и једнакости људских бића“.

Када се има у виду да су наведени и други документи у којима су изражаване ове идеје били прихватани у Генералној скупштини или једнодушно или огромном већином, сасвим је немогуће тврдити да то ни у ком погледу не тангира правни положај држава окупљених у Организацији. Уосталом, да поштовање људских права, а посебно искорјењивање дискриминације, није ствар искључиво самих држава, јасно показује и пракса органа Уједињених нација у случајевима када се пред њих постављао задатак рјешавања спорова насталих у вези са кршењем људских права од стране појединих чланова Организације. У вези са поменутиим случајем дискриминације према Индијцима у Јужноафричкој Републици, Генерална скупштина је усвојила резолуцију у којој је изразила мишљење да „третман Индијаца у Унији треба да буде у сагласности са међународним обавезама из споразума закључених између двије владе, као и са релевантним одредбама Повеље“⁽⁵⁾. Сасвим је очигледно да је, у конкретном случају, Генерална скупштина полазила од тога да „релевантне одредбе Повеље“ обавезују у истој мјери као и одредбе међународних споразума закључених између влада у спору.

То гледиште ће бити потврђивано и у низу каснијих одлука органа Уједињених нација, посебно у вези са политиком апартхеида владе Јужноафричке Републике. Уједињене нације ће све до данашњих дана вршити сталан притисак на Јужноафричку Републику, Португал, илегални расистички режим у Јужној Родезији, потпомагати различитим средствима борбу обесправљеног становништва против расистичких режима, што би, уколико би се прихватило да државе чланице немају никаквих правних обавеза у погледу поштовања људских права, било очигледно противправно.

Најзад, у истом извештају Поткомитета ИИА Конференције у Сан Франциску, који у прилог својој тези цитира Келсен, изражено је и гледиште — у случају да дође до тешких повреда људских права, таквих које би представљале пријетњу међународном миру или би „спрјечавале примену одредаба из Повеље“ — људска права „престају да буду искључиво ствар самих држава“⁽⁶⁾. Није, истина, прецизирано о којим је одредбама

(5) *Doc. A/64/Add. 1*, стр. 69.

(6) Према Келсену, *op. cit.*, стр. 19—20, прим. 8.

ријеч, али је сасвим логично претпоставити да ту у првом реду долазе оне које изричито говоре о заштити људских права. Може се, дакле, узети да се и при стварању Повеље подразумевало да ће државе чланице Организације бити обавезане да се уздрже од тежих повреда људских права. Аргумент да је, због тога што у Повељи људска права нису таксативно побројана, таква обавеза неодредива (па самим тим и одговарајуће одредбе у Повељи практично непримјењиве у односу на државе чланице), такође не стоји, јер је сасвим јасно да, када се говори о поштовању људских права, то у сваком случају значи — да се послужимо ријечима професора Бартоша — „да би свака акција погоршавања садашњег стања у некој држави била противна овом документу“ (7). Али, чак и када би било могуће оспоравање правне обавезе држава чланица позивањем на „неодређеност“ обавезе, то се, као што је већ истакнуто, ниуколико не односи на забрану дискриминације која је у Повељи дефинисана сасвим јасно.

У ствари, има довољно основа да се постави и питање да ли је забрана дискриминације, а у оквиру ове у првом реду расне дискриминације, прерасла оквиру „партикуларног“ права Уједињених нација, и постала принцип „општег“ међународног права. Афирмација права човјека у глобалним размјерама несумњиво је закономјеран историјски процес. Претварање човјека из простог поданика — пуког објекта вршења власти, арбитрерне примјене државне силе — у *грађанина* снабђеног „уређеним“ правима и слободама, никако није произвољан избор између више једнаких могућности или, с друге стране, проста демагогија властодержаца са циљем да се олакша класна владавина. „Права човјека“ су настала као битна компонента модерног грађанског друштва које се, историјски закономјерно, конституисало на бази трансформисања натуралне у тржишну привреду. Тржишни су односи били ти који су објективном нужношћу измијенили положај човјека, одређујући му, као основну, улогу учесника у робној размјени. Као однос размјене појављује се и сам капиталистички производни однос: он се реализује у форми купопродаје специфичне робе — радне снаге. Капиталистичка производња и закон профита захтијевају слободну радну снагу — пролетра који је, како би рекао Маркс, „лишен и го“, али истовремено ослобођен ропске везаности за одређеног господара, стављен у положај власника своје „робе“ који ту „робу“ нуди на тржишту радне снаге, тржишту на коме тржишни закони дјелују на исти начин као и на сваком другом тржишту. Та слобода је, дакако, сасвим релативна (Маркс о слободи пролетера у грађанском друштву говори као о „еманципованом ропству“, насупрот стварном ропству у дотадашњим епохама), али то је, у већем или мањем степену, случај и са свим осталим слободама у класном друштву, у коме је битна карактеристика положаја индивидуума њихова отуђеност, без обзира на класни положај. У сваком случају, то ниуколико не доводи у питање об-

(7) Проф. Бартош, истина, има у виду Универзалну декларацију о правима човјека, али то тим прије важи за Повељу Уједињених нација, као међународни уговор.

јективну заснованост права и слобода индивидуума у модерном грађанском друштву. Држава која се у представама правних позитивиста појављује као свемогућа сила која — захваљујући само својој „увиђавности“ или из тактичких разлога — „допушта“ одређена права и слободе човјека, у ствари је и сама продукт оних друштвених односа из којих су се непосредно конституисала та права и слободе. Признајући та права и слободе, истиче Маркс, држава модерног грађанског друштва само је признала „властито мјесто рођења“.

Према томе, држава модерног грађанског друштва није слободна у избору да ли ће признати или не права и слободе човјека, јер у случају негирања тих права и слобода негира саму основу свог постојања. Она, наравно, може — у зависности од датих прилика, укључујући ту и реалне односе снага — релативно слободно „дозирати“ одређена права и слободе. Повремено, та права и слободе могу бити сужаване, као што се у пракси често показује, и у веома значајној мјери. Али, она не може, поготово не трајно, негирати права човјека *уопште*. Шта више, ни када је реч само о ограничењима „традиционалних“ људских права и слобода, та ограничења, уколико задиру у темељне односе у друштву, могу бити ефикасно спроведена само у релативно кратким периодима и, уколико се продуже преко одређене границе, неизбежно резултирају у слому режима.

У историјској еволуцији грађанског друштва радничка класа ће са сазријевањем претпоставки за превазилажење капиталистичког начина производње, преузети од буржоаске класе заставу борбе за афирмацију и даље развијање људских права и слобода. Модерни индустријски пролетаријат постаје у међународним размјерама све моћнији фактор продубљавања и потпунијег гарантовања људских права. Афирмација људских права је једна од основних претпоставки за остварење историјских циљева радничке класе, не само у оквирима капиталистичког политичког система него у још већој мјери након свог властитог конституисања у владајућу класу. Критеријум за процјењивање односа пролетаријата према људским правима и слободама свакако нису стаљинистичка теорија и пракса, израсле на девијацијама социјалистичких процеса у неким социјалистичким земљама. Задатак пролетаријата након освајања власти није да одбаци људска права као „буржоаску обману“, него да им даје све пунију садржину и све снажнију гаранцију.

Историјски посматрано, дакле, фронт борбе за „унапређивање поштовања“ људских права може само да јача. Покрети и снаге које дјелују у том правцу се, даље, природно повезују у међународним размјерама, вршећи заједнички притисак у правцу потпуније афирмације људских права у свакој земљи понаособ.

С друге стране, све чвршће интегрисање — у првом реду на подлози свјетског тржишта — међународне заједнице у јединствену цјелину, успостављање чврсте међузависности њених саставних дијелова, повезивање грађана различитих земаља у дјеловању на подручјима од заједничког интереса, — све то условљава интензиван притисак на баријере које онемогућавају те интеграционе процесе, међу којима се као једна од значајних сметњи појављује и сужавање и ограничавање права човјека на унутар-

државном плану. Осим тога, као што је већ истакнуто, поштовање права човјека је једна од битних претпоставки одржавања међународног мира. Констатација у Универзалној декларацији о правима човјека да је гажење људских права „резултирало барбарским актима који су тешко вријеђали савјест човјечанства” у више махова су на драстичан начин потврдила збивања у међународним односима. Угрожавање међународног мира у правилу долази од аутократских, диктаторских система који су принуђени да свој несигурни положај унутар земље ојачавају „успјесима” на међународном плану или да, бар, изазивањем међународних конфликта одвраћају пажњу своје јавности од унутрашњих проблема и тешкоћа. Или се, пак, такви режими везују за моћне хегемонистичке силе, добијајући за узврат страну подршку диктатури која, у случају опасности од рушења режима, узима форме „легалне” интервенције у унутрашње ствари, са неизбјежним импликацијама ширих међународних размјера. Обрнуто, системи који афирмишу права човјека, што само по себи указује на унутрашњу стабилност појављују се у међународним односима као носиоци тежњи за мирољубивом међународном сарадњом, за унапређивањем међународних односа заснованих на узајамном поштовању независности и равноправности. Јер, афирмација права човјека изражава се у већој могућности и, досједно томе, већем степену утицаја грађана на цјелокупну политику земље, при чему је од посебног значаја омогућавање утицаја „нижих” друштвених слојева, оних који у ратним сукобима подносе највеће патње и који, управо стога, нису склони да дају подршку политици усмјереној на угрожавање међународног мира.

Да ли је, дакле, имајући у виду изложено, већ данас могуће говорити о обавези поштовања права човјека (у оном обиму у коме та обавеза постоји по Повељи Уједињених нација) као обавези која произлази и из „општег” међународног права?

На позитиван одговор на то питање, поред описане закономјерности јачања поштовања људских права, упућује и околност да је таква обавеза стварно прихваћена, посредством Повеље Уједињених нација, од стране огромне већине држава у савременој међународној заједници. На тај начин је поменута закономјерност добила и свој „позитивноправни” израз за практично цијелу међународну заједницу. Ипак, није могуће занемарити ни чињеницу да се још појављују веома снажни отпори признању овакве обавезе и у оквиру саме Организације уједињених нација. Лако је уочити да се приликом постављања питања одговорности за конкретне повреде права човјека — за разлику од случајева повреда „неспорних” међународноправних обавеза када државе доказују да такву повреду нису извршиле, односно, да постоје околности које за конкретни случај одговорност искључују — у овом случају се искувише често доказује да обавеза, као правна, и не постоји.

Стога још није могуће са сигурношћу тврдити да обавезу на поштовање људских права већ сада предвиђа и „опште” међународно право. Сасвим је сигурно, имајући у виду сталну тежњу јачања поштовања људских права, да је конституисање такве међународноправне обавезе у ближој или даљој будућности неизбјежно.

У основи, све што је речено за обавезу поштовања људских права уопште, вриједи и за забрану дискриминације у уживању људских права, као обавезу на поштовање једног од тих права, права на једнакост. Треба, међутим, нагласити да је притисак у правцу прихватања ове забране изразито снажнији него када је у питању поштовање других људских права⁽⁸⁾. На то указује већ поменута околност да је та забрана, за разлику од забране вријебања људских права уопште, посебно и сасвим јасно дефинисана у Повељи Уједињених нација. На исти закључак упућује и чињеница да се у разради механизма имплементације у међународним уговорима усмјереним на забрану дискриминације отишло много даље него у уговорима који предвиђају друге облике међународноправне заштите људских права. У томе је несумњиво најдаље отишла управо Конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације, што јасно указује на то да је забрана расне дискриминације (што, у складу са текстом Конвенције подразумева и дискриминацију по боји коже, прецима, етничком и националном поријеклу) једна од најчвршће утемељених обавеза држава у систему међународноправне заштите човјека. Може се, стога, закључити да је забрана дискриминације на расној основи, уколико се још не може сматрати дијелом „општег“ међународног права, у сваком случају на путу да то постане знатно прије него неки други облици међународноправне заштите људских права.

Др Александар Пелеш

РЕЗЮМЕ

Међународно запрещение расовой дискриминации

Автор в своей статье ограничился разбором двух вопросов: первого — возможно ли из Устава Объединенных Наций сделать вывод о правовом запрещении расовой дискриминации и, второго, — содержится ли подобное запрещение и в „общем“ международном праве.

Положительный ответ на первый вопрос автор находит в статьях Устава, предусматривающих обязанность, Организации стремиться к „укреплению уважения прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии“, из которых, посредством путем, вытекает и обязательство для членов ООН. Обязательство уважать права человека благодаря тому, что оно в Уставе не специфицировано, сводится к обязательству воздерживаться от ухудшения существующего положения. Между тем, запрещение дискриминации, специально предусмотренное, включает в себе и обязательство отклонять существующие виды дискриминации, в первую очередь, по признаку расовой принадлежности. Подтверждение такому взгляду автор обнаруживает и в практике органов объединенных Наций.

В связи со вторым вопросом автор указывает на закономерность усиления международной защиты прав человека, но полагает, что вследствие наличия все еще сильного сопротивления, нельзя с уверенностью утверждать, что обязательство уважения прав человека уже стало частью „общего“ международного права. В рамках данного вопроса, тоже самое

⁽⁸⁾ Тиме се свакако не жели рећи да се једнак или, чак, интензивнији притисак не појављује када су у питању неки специјални видови заштите човјека, као што је, на примјер, забрана ropcтвa.

бы относилась и на запрещение расовой дискриминации, но, как находит автор, вследствие, растущего движения против дискриминации, в первую очередь, расовой, следует ожидать, что запрещение расовой дискриминации станет частью общего международного права значительно ранее чем какие-либо другие виды защиты прав человека.

SUMMARY

International Prohibition of Racial Discrimination

The author has limited the discussion in his paper to two points: first, whether one can deduce from the United Nations Charter that racial discrimination is legally prohibited, and secondly whether the »general« international law envisages such a prohibition.

The ground for a confirmative answer to the first question the author finds in the provisions of the U.N. Charter envisaging obligation of the organization to promote respect of human rights and for fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion« from which the obligations of the member states indirectly result. The obligation to respect human rights, since they are not specified in the Charter, is reduced to the obligation to refrain from deteriorating the status quo. The prohibition of discrimination, however, if expressly envisaged includes the obligation to eliminate the existing forms of discrimination, in the first place the racial one. The author finds confirmation of this standpoint in the practices of the UN bodies.

As to the other problem, the author points the lawfulness of the growth of international protection of human rights, but finds that, owing to still strong resistance, it cannot be positively maintained that the obligation to respect human rights has already become a part of the »general« international law. In these terms the same would apply to the prohibition of racial discrimination, but the author finds that owing to a very pronounced pressure against the discrimination, the racial one in the first place, it might be expected that the prohibition of racial discrimination would become a part of the general international law sooner than the other aspects of the protection of human rights.

RÉSUMÉ

La prohibition internationale de la discrimination raciale

L'auteur s'est limité dans son travail à l'étude de deux questions, en premier lieu il se demande s'il est possible de déduire de la Charte des Nations Unies la prohibition de la discrimination raciale et, deuxièmement, si le droit international »général« contient une telle prohibition.

Pour trouver une réponse affirmative à la première question l'auteur trouve qu'on peut se baser sur les dispositions de la Charte qui prévoient le devoir de l'Organisation de s'appliquer au »perfectionnement du respect des droits humains et des libertés fondamentales pour tous, sans distinction de race, de sexe, de langue ou de religion«, d'où résultent, indirectement, aussi les devoirs pour les Etats membres. Le devoir de respecter les droits humains se réduit, grace au fait qu'ils ne sont pas spécifiés dans la Charte, à l'obligation de s'abstenir d'aggraver l'état de choses existant. La prohibition de la discrimination, cependant, étant expressément prévue, consiste aussi dans l'obligation d'éliminer les formes de discrimination qui existaient jusqu'à présent, en premier lieu sur la base raciale. La confirmation de ce point de vue se trouve, selon l'auteur, dans la pratique des organes des Nations Unies.

En ce qui concerne les autres questions l'auteur attire l'attention sur les normes de renforcement de la protection internationale des droits de l'homme, mais il considère que, par suite des résistances toujours puissantes, on ne peut pas affirmer avec certitude que le devoir de respecter les droits humains est devenu d'ores et déjà une partie du droit international »général«. Dans ce cadre la même affirmation serait valable pour la prohibition de la discrimination raciale, mais l'auteur est d'avis que vu la pression de plus en plus forte contre la discrimination, en premier lieu contre la discrimination raciale, on peut s'y attendre à ce que la prohibition de la discrimination raciale devienne une partie du droit international général bien plus tôt que certaines autres formes de la protection des droits de l'homme.

НЕКЕ СУБЈЕКТИВНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ УЗ ЈЕДАН ЈУБИЛЕЈ

Професор Милаан Бартош слави 70-годишњицу. Изгледа ми да ту није у питању само јубилеј једног човека, смотра његовога рада и његових достигнућа. Више од тога — изгледа ми да се таквом једном погледом уједно врши и смотра остварења одређеног историјског континуитета у развоју друштва кроз његове више и прогресивније облике. Штавише, од тога бих и пошао: улога једнога човека се мора ценити полазећи пре свега од тога колико је он разумео своје време и колико је помогао да се примакне будућности.

Плодни живот академика М. Бартоша остварује се у време заласка једнога, капиталистичког, и мучног рабања другога, социјалистичког друштвеног уређења. У томе страховитом судару, у тим тешким „порођајним боловима“ требало је, наравно, припремити а затим помоћи и коначно обезбедити победу новог, прогресивнога, над старим, историјски превазиђеним. У свему томе, наравно, постоји и одређена мера објективно нужнога и законитог континуитета — ново превазилази старо само у мери која је објективно могућа; нови односи настају као дијалектичка негација старих односа. У томе процесу, наравно, људи нису свемоћни, али такође нису ни немоћни. У оквиру одређених објективно датих могућности људска акција условљава и опредељује колико ће се, како ће се, па и да ли ће се ићи напред.

Правни систем даног друштва само је, наравно, једна компонента овог историјског процеса. Будући, с једне стране, израз даног економско-друштвеног система, правни систем је, с друге стране, исто тако и веома значајни и веома утицајни фактор субјективне људске интервенције у објективна збивања са циљем да се она одвијају овако или онако, у овом или оном правцу.

Ово шаблонизовано „филозофирање“ омогућава да дођемо до онога што бих хтео као сведок да кажем.

Београдски Правни факултет је још пре рата и револуције био несумњиво на високом, нарочито стручном, нивоу. Било је ту прилично професора који би чинили част сваком европском и уопште светском правном факултету. Што се пак студената тиче, ноторна је чињеница да је управо на томе факултету, поред неких других, ницао и развијао се веома снажни прогресивни студентски покрет, који ће касније бити једна од окосница припремања, подизања, вођења и победе наше социјалистичке револуције. Наравно да ни то није случајно. На београдском Правном факултету било

је професора који су не само својим стручним великим знањем већ и целокупним својим ставом на одређени начин омогућавали, припремали, помагали овакав ток ствари. Било је, наравно, и другачијих примера, али су ови о којима је реч утолико вреднији пажње и помена. Овде су се припремали и одгајивали будући револуционарни кадрови који су знали и умели да науку и струку користе и повезују са својом идеологијом и политиком. Из тога времена су ми жива сећања на неколико професора Правног факултета, који су имали веома велики ауторитет међу студентима. Такав је био у то време и професор Милан Бартош. О његовом раду, о његовом знању, о његовој фантастичној меморији причале су се безбројне приче. Очитљедно је у питању редак спој природне обдарености и огромног упорног рада, што је довело до једног стварног примера за узор и надахнуће младима, интелектуално радозналим а абмициозним људима.

Када је дошло до рата и револуције, законита логика односа је и овде деловала те је сваки више-мање наставио својим путем. Тако је било и са студентима, али тако је било и са професорима овога факултета. Један број је, наравно, кренуо путем стварне издаје, други су се више-мање пасивизирали, али се може рећи да је највећи број наставио и у новим условима још непосредније да се ангажује у борби која је започињала. На неки начин класна логика је и овде дошла до изражаја; извршена су нова диференцирања и нова груписања.

У тим новим условима стварне провере народа и људи као појединаца, професор Милан Бартош је такође логично наставио свој пут ангажовања — на страни прогреса.

Када је почело ово ново друштво да се овде рађа и развија, онда је било неопходно да се поред осталог води рачуна и о ономе што зовемо — неопходни историјски континуитет. Требало је, наиме, превазилазити старо у мери која је била и нужна и могућа, чувајући и преузимајући све оно од њега, што је и уколико је још могло користити новом друштву, а с друге стране, опет уводити ново у мери која је такође била и нужна и могућа како би се могло прогресивно кретати напред. Бројне спасности су и ту, као и другде и као што ће бити увек, вребале победоносни револуционарни покрет, па међу њима и таква — да се не схвата, да се не увиди, да се не уме обезбедити такав револуционарни континуитет било тако што ће се покушати анархистички негирати старо и утопистички „уводити“ ново, било, пак, тако што ће се конзервирати стари и већ анахронични односи и облици не увиђајући потребу и могућност нових и виших.

Све ово по мом мишљењу важи и за право, за правни систем, за целокупни комплекс законитости у друштву. Овде је требало, као уосталом и у свакој другој социјалистичкој револуцији, срушити стари правни поредак и почети градити нови. Али — у којој мери рушити старо и како ново уводити? То је само један део, само један аспект целокупног револуционарног преображаја.

Сада долази оно што бих хтео као сведок да кажем: професор Милан Бартош је, по мом мишљењу, у овоме процесу био и до данас остао један од најзначајнијих правника југословенске социјалистичке револуције.

Било је код нас, наравно, још правника који су добро познавали развој правне науке и праксе. Било је, затим, доста правника који су с друге стране веома много учинили да се изналазе и развијају нови, социјалистичком друштву потребни правни принципи. Међутим, мислим да је веома мали број оних који су знали и једно и друго, који су веома добро познавали раније правне системе и одговарајућу правну праксу те који су, на таквој бази, умели да креативно усмеравају стварање и развој нове правне праксе, онога што бисмо могли звати — социјалистички правни систем. Што се мене тиче, мислим да се у врху листе таквих имена у нашој друштвеној заједници мора наћи и име Милана Бартоша. Тешко би, наравно, конкретно било одмерити читав тај допринос овакве личности овоме историјском процесу, али за овакав један закључак, за овакво сведочење мислим да су основа већ деценије једнога стваралачког рада, који се свакодневно и у многим аспектима потврђивао и доказивао. Такав човек је могао бити потребна мера разрешавања противречности, која се одвијала на линији с једне стране конзервирања и глорификовања старог а с друге стране нереалног и секташког форсирања новог. Да би био мера и арбитар у разрешавању такве противречности, човек мора имати много знања, много стручности, много смисла за ново. Често, такав човек је морао имати и много смелости и храбрости јер се требало изложити опасности напада са обе стране — од оних који су било из којих разлога, тежили одржавању старих односа и инструмената али и од оних који су, с друге стране, опет било из којих разлога, практично сматрали да се нужне историјске фазе развоја могу „прескочити или наредбама изоставити“ (Маркс).

Годинама сам и сам био не само посматрач већ на одређени начин и учесник овога судара, овога процеса. И могу рећи да сам годинама све више утврђивао овакво уверење — да су нам управо такви људи као што је професор Милан Бартош били изванредно значајни и корисни, да су они изванредно много допринесли адекватном развоју новог југословенског правног система. Као сведок бих могао овде рећи и то, да сам годинама имао прилике, свакако и среће и части, да се макар повремено налазим у близини професора Милана Бартоша. Морам рећи да сам управо у њему, поред још неколицине других наших истакнутих правника, тражио меру па и коректуру рецимо својих погледа и ставова, за које ми се чини да су више били на линији ове друге тенденције о којој напред говорим — да се затрчи, да се истрчи. Верујем да је то случај и са бројним другим нашим правницима са факултета и из разних правних и сличних служби и институција. Морам, додуше, подвући да сам све до данашњег дана у својој психологији задржао извесне елементе поштовања студента према професору, што ми је остало усађено још из времена студија и чега се не могу ослободити. Огромни ауторитет професора Бартоша остаје усађен у нама, његовим бившим студентима и поред промена које су касније наступиле. Сви ми, његови бивши студенти, на неки начин и данас се осећамо као његови „баци“. Чини ми се да је ту пресудан ипак ауторитет који је заснован на знању и умењу јер то, наравно, није случај када је реч о неким другим, који су такође били наши професори. Нама се и данас просто чини да професор Милан Бартош такорећи све зна! Међу

нама се и данас препричавају анегдоте о томе да он до данашњег дана памти не само своје студенте већ чак и питања која су они имали на испитима давно још пре рата. То, наравно, не мора ни бити тачно али је свакако симптоматично јер сведочи управо о томе ауторитету па и о овој феномену о којем овде говорим, да се, наиме, ми и данас осећамо као његови „баци“. Кад се на пример данас прича и препричава да професор Бартош зна на разним међународним састанцима да запрепасти правнике страних земаља изванредним познавањем њиховог властитог правног система, онда је све то саставни део једне скоро бих рекао легенде о једном човеку, о једном знању.

Што се тиче његовог заиста неисцрпног знања, човек се мора запрепастити колико све професор Бартош зна у ово наше време када се брзо живи, кад се нервозно живи, кад се површно живи. Имао сам прилике да радим са професором Бартошем на изради неких правничких публикација. Када смо, на пример, радили на редиговању „Правног лексикона“, када би се поменула нека одредница, онда би професор Бартош „као из пушке“ почео да реба шта све тај појам значи. То је заиста једно изванредно ретко енциклопедијско знање, за које је тешко веровати да може да буде скупиљено у једноме човеку, у једноме памћењу. Дешавало се чак да он зна податке који ни на који начин нису у вези са његовом струком и за које човек не би уопште очекивао да их зна, рецимо из историјске прошлости неких кретања у Србији, Црној Гори и сл. Био сам запрепашћен када ми је рекао време када су се моји преци преселили из Црне Горе у Србију јер то нисам могао очекивати да он зна. А, видите, професор Милан Бартош зна чак и такве ствари!

Ето, то је неколико засведочења о овој изванредној човеку у овој изузетној времену.

Верујем да и оваква сведочења могу нешто допринети да се што потпуније оцрта улога једне овакве личности, за коју се са правом може рећи да веома много даје и доприноси овој времену и овој друштву. Када се буде писала историја овога доба и овога друштва у њему, овакви људи неће моћи бити заобичени.

др Мирко Петровић

РЕЗИЈОМЕ

Некаторе личные ассоциации по поводу одного юбилея

Когда высказывается мнение о роли кого-либо из людей на каком-то отрезке времени и в како-нибудь среде, прежде всего следует исходить из того — насколько этот человек понимал свое время и насколько помог приблизиться к будущему.

Что касается меня, я в лучшем случае могу лишь посвидетельствовать кое о чем, ибо я не в состоянии высказать суждение о значении того, что профессор Милан Бартош дал конкретно нашему обществу и в первую очередь его правовой политической системе.

В револуционном переходе от капитализма к социализму необходима и определенная неразрывная связь развития, так как новое возникает только как диалектическое отрицание старого. К тому же люди не обладают неограниченным могуществом, но они могут очень много сделать, если признают необходимость такой взаимозависимости различных явлений и если умеют организовать победу нового над старым.

Юридический факультет в Белграде до войны и революции пользовался широкой известностью. На нем читали лекции видные профессора, внесшие свой вклад в развитие прогрессивного студенческого движения на белградском университете, сыгравшего в нашей революции большую роль. В эти годы суровых испытаний народов и людей, профессор Бартош был в лагере борцов за прогресс. После войны в числе остальных было необходимо сохранять историческую неразрывную связь, построить и укрепить новую социалистическую правовую систему. При этом было важно вскрывать противуречивые тенденции в сохранении старого с одной, и в внедрении нового с другой стороны, смахившего иногда на утопию и сектанство. В этом процессе профессор Бартош был и до наших дней остался одним из выдающихся юристов нашего общественного содружества. Для подобной роли надо было располагать большими знаниями и настойчивостью, а часто и личной смелостью и храбростью.

Мы, старые „ученики“ профессора Бартоша в этом процессе без сомнения могли многому научиться у него, ибо был он и до сегодняшнего дня остался бесспорным авторитетом. При этом он очень „обыкновенный и простой человек, могущий удивить не только невероятным знаниями и памятью, но и необычными, а все же совершенными логичными и человеческими поступками.

SUMMARY

Some Personal Associations With an Anniversary

When evaluating the role of man in a period or a society one must start with the question — to what extent did he understand his time and how much did he help bring it nearer to the future.

As far as I am concerned, I can at best give some testimony for I am not able to appraise the exact contribution of Professor Milan Bartoš to the Yugoslav society, and above all to its legal and political systems.

In the revolutionary transition from capitalism to socialism it is necessary to keep a continuity of the development, for the new takes place as the dialectic negation of the old. Human beings are not, of course, allmighty but can do a great deal if they understand the need of such a continuity, if they know how to organize victory of the new over the old.

The Belgrade Faculty of Law was highly esteemed before the war and revolution. It had outstanding professors and this contributed to the development of the progressive student movement at the Belgrade University, that played the well known part in our revolution. At the time of such testing of people, Professor Bartoš took sides with progress. Among other activities it proved necessary to build up and develop after the war, on the basis of imperative historical continuity, the new socialist legal system, while at the same time solving contradictoriness between the tendencies to preserve the old, on the one hand, and to enforce the new in an utopistic and sectarian manner. In the course of this process Professor Bartoš has been and still is one of the leading jurists of the Yugoslav community. Such a role exacted a great deal of knowledge and persistence, and often personal courage and daring.

We, former students of Professor Bartoš, were able to learn from him in this process a great deal, for he still is a great authority for us. Moreover, he is a very »simple« and unaffected man, who may take one by surprise not only by his fantastic knowledge and memory, but by unusual and yet quite logically human behaviour.

RÉSUMÉ

Quelques associations subjectives à l'occasion d'un jubilé

Lorsqu'on se propose d'estimer le rôle d'un homme dans une époque et une société déterminée, alors il faut établir dès le commencement — jusqu'à quel point il a compris son temps et combien il a contribué à se rapprocher de l'avenir.

En ce qui me concerne tout au plus je suis à même seulement quelque peu de rendre témoignage, vu que je ne suis pas en mesure de formuler un jugement définitif sur ce que le professeur Milan Bartoš a donné concrètement à notre société et en premier lieu à son système juridico-politique.

Dans la passage révolutionnaire du capitalisme au socialisme une continuité déterminée est nécessaire, car le nouveau ne se forme qu'en tant que négation dialectique de l'ancien. Cependant, les hommes ne sont pas tout puissants mais ils peuvent réaliser une oeuvre importante s'ils comprennent la nécessité d'une telle continuité, s'ils savent organiser la victoire du nouveau sur l'ancien.

La Faculté de droit de Belgrade était très estimée avant la guerre et la révolution. Elle avait dans son sein des professeurs éminents, ce qui a contribué au mouvement progressiste des étudiants à l'Université de Belgrade, et qui a joué un rôle bien connu dans notre révolution. A l'époque de cette grande épreuve du peuple et des hommes le professeur Bartoš se trouvait du côté du progrès. En particulier après la guerre il a fallu, parmi d'autres besoins, édifier et développer sur base de la continuité historique indispensable le nouveau système juridique socialiste. A cette fin il était important de résoudre les contradictions entre les tendances de conserver l'ancien état de choses, d'une part, et de forcer de manière utopique et sectaire le nouveau, d'autre part. Le professeur Bartoš a été dans ce processus, et il est resté jusqu'à aujourd'hui un des plus éminents juriste de notre communauté sociale. Pour un tel rôle il fallait avoir de grandes connaissances et de la persévérance, mais bien souvent aussi beaucoup d'audace et de courage.

Or, il est certain que dans ce processus nous autres, anciens élèves du professeur Bartoš, avons tiré un grand profit de ses leçons, car il est resté pour nous jusqu'à aujourd'hui une autorité incontestée. Toutefois, c'est un homme très »simple« et naturel, qui peut étonner non seulement par sa mémoire, mais aussi par ses comportements extraordinaires, qui sont quand même tout à fait logiques et humains.

ТЕОРИЈА НЕДОЗВОЉЕНЕ КАУЗЕ У ПРАКТИЧНОЈ ПРИМЕНИ

Сваки сусрет двеју воља који, према традиционалном захтеву, поседује одређене правне атрибуте ⁽¹⁾, неминовно покреће и једно питање: зашто странке пристају да се уговором обвезу (*sur debetur*), који је циљ њиховог обвезивања. Посебно, може ли сагласност њихових воља произвести пуноважна правна дејства уколико је тај циљ недозвољен. Одговор на ово питање, почев од 17. века до данас ⁽²⁾, инспирисао је, али и определио, многе ауторе на различите правце, све окупљене око тзв. теорије каузе или основа обавезе. Још од времена француског теоретичара Доме (Domat) ⁽³⁾, ова теорија се веома брзо развијала, тако да данас није тешко наићи на студију о каузи која већ у свом почетку полази од закључка да ниједно питање у теорији облигација није толико расправљано као пи-

(1) Традиционално се узима да је за настанак уговора, поред свести о елементима предузете радње и намере (*animus contrahendi*) да се уговор закључи, потребно да воља буде слободно изражена, да је стварна, озбиљна и упућена на нешто што је могуће остварити. Општи имовински законик за Црну Гору (чл. 907) предвиђао је да је „уједињена, слободна и истинита воља свијех уговорника, правни и главни темељ свакога уговора. Гдје тога нема, нема у опште ни законита уговора“. Да би сагласност воља произвела правне последице потребно је, поред поменутих атрибута, још и да се односи на дозвољен, могућ и одређен предмет, као и да поседује дозвољени основ или каузу.

(2) Појам каузе је правној науци био познат још у римском праву, али теорија каузе у смислу кохерентних излагања почела се развијати тек од 17. века. У римском праву кауза се употребљавала у различитим значењима, нпр. она је означавала сам уговор, садржину уговора, правну чињеницу која ствара обавезе, услов у правнотехничком смислу, циљ уговора. итд. О овоме в.: V. Georgesco: *Essai sur le mot «causa» dans le latin juridique, Etude de philologie juridique, Bucaresti*, 1936. У нашој правној литератури кауза се преводи као основ, узрок, правни наслов или просто кауза; вид.: Константиновић: *Облигационо право*, Београд, 1957, стр. 41; *Цигор: Облигацијско право, општи дел*, Ljubljana, 1962, стр. 42; Гамс: *Кауза и правни основ*, *Анали Правног факултета у Београду*, 1959, бр. 2, стр. 156. У ствари, у доба формализма уговорног права, почев од римског права па све до 16. и 17. века када је принцип консенсуализма сменио принцип формализма, није ни могло бити речи о каузи у данашњем смислу. Кауза је била потчињена форми тако да су се уговорне обавезе у принципу равале испуњењем формалних радњи сходно правилу *»forma dat esse rei«*. Тек је појава консенсуализма, као принципа уговорног права, донела са собом и могућност схватања каузе као суштинског елемента уговора и њеног систематског излагања у виду теорије. Опширније о овоме в.: Перовић: *Формални уговори у грађанском праву*, Београд, 1964; Rouxel: *Recherches des principes généraux régissant l'évolution contemporaine du formalisme des actes juridiques*. *Cherbourg*, 1934; Piedelièvre: *Les transformations du formalisme dans les obligations civiles*, Paris, 1959.

(3) Domat: *Les lois civiles dans leur ordre naturel*, liv. I, tit. I, *Des conventions en générale*, sect. I, *De la nature des conventions et des manières dont elles se forment*.

тање каузе ⁽⁴⁾. И заиста, објашњење рабања уговорних обавеза изазвало је у прошлости, а и данас изазива, различита теоријска схватања, која се сва могу, редом како су настајала, сврстати у три основна правца: класично схватање каузе, негација каузе, и новија схватања каузе у оквиру којих се разликују она која се инспиришу једним субјективним критеријумом, затим она која прихватају један објективан критеријум, и најзад, она која, у извесном смислу, представљају симбиозу субјективног и објективног критеријума. Али, док је питање на плану доктринарног расправљања добило изразито споран и полемичан тон, дотле је судска пракса, о истом питању, испољила један далеко смиренији став. Она показује нарочито интерес за каузу у случају када је она недозвољена, када је противна правним или моралним императивима. Пре него што пређемо на испитивање практичне примене теорије недозвољене каузе, погледајмо основне особине опште теорије каузе.

Теорија каузе нарочито се развила у француској правној теорији и то посебно после доношења Грађанског законика. Овај Законик је предвидео ништавост сваке обавезе која нема каузу или која се заснива на неистинитој или недозвољеној каузи (чл. 1131). Недозвољена кауза, према истом Законнику, јесте она која је законом забрањена или противна добрим обичајима или јавном поретку (чл. 1133). Ове законске одредбе имале су за собом већ изграбену теорију каузе чији је творац био Дома. То је тзв. класично схватање које у каузи види циљ коме странке теже приликом закључења уговора, и то циљ који је увек исти у уговорима исте врсте. Тако, код двострано обавезних уговора обавезе странака једне другој узајамно служе као каузе: обавеза једне странке има за своју каузу обавезу друге странке, или, по речима творца ове теорије, „обавеза једне основ је обавезе друге“⁽⁵⁾. Када се ова формула примени на уговор о купопродаји, онда она открива да се сваки продавац обавезује према купцу само зато што се купац обавезује према продавцу. Према томе, непосредни циљ или кауза код ове врсте уговора увек је иста без обзира на различитост мотива или личност уговорника. Води се рачуна о једном објективном моменту који је увек исти код исте врсте уговора. Код једнострано обавезних уговора и то имајући у виду реалне уговоре, класична теорија каузу види у предаји ствари. Једна уговорна странка се обавезује према другој зато што је од ње нешто већ примила, нпр. зајмопримац се обавезује према зајмодавцу због тога што је од њега примио извесну суму новца на зајам. За разлику од ових критеријума, класично схватање код уговора о поклону каузу схвата као психичку појаву. Поклонодавац се обавезује зато што хоће да учини поклон. Он ту није инспирисан противпрестацијом него „неком другом заслугом поклонопримца“ или је у питању враћање услуге или само „задовољство да се неком учини неко добро“ и сл. Укратко, кауза се овде састоји у намери да се поклон учини — *animus donandi*. Као што се види, ово схватање, са изузетком уговора о поклону, апстрахује мо-

(4) Rieg: *Le rôle de la volonté dans l'acte juridique en droit civil français et allemand*, Paris, 1961. стр. 253; Rouast: *A propos d'un livre sur la cause des obligations*, *Revue trimestrielle de droit civil*, 1923, стр. 395.

(5) Domat: *op. cit.*

тиве и каузу открива помоћу чисто објективног мерила. Недозвољени мотиви не улазе у поље каузе, тако да се недозвољеност циља уговорања процењује искључиво са објективне тачке гледања.

Класичну теорију каузе оспорили су многи аутори⁽⁶⁾, чије су се критике, у ствари сводиле на порицање потребе за каузом. Све што она тобоже објашњава, према антикаузалистима, може се објаснити предметом уговора или сагласношћу воља. Тако нпр. ако код двострано обавезног уговора недостаје кауза или је она забрањена, уговор је у ствари ништав због недостатка или забрањености предмета, а не због каузе (нпр. када продата ствар не постоји, довољно је рећи да је обавеза продавца без предмета, а сувишно је рећи да је купчева обавеза без каузе или ако се неко обвезе да да одређену суму новца за извршење кривичног дела, онда је таква обавеза ништава због забрањености предмета, а не због забрањености каузе)⁽⁷⁾. Код реалних уговора, као и код добротних, према антикаузалистима, кауза се меша са условима за настанак уговора. Тако, код реалних уговора предаја ствари није кауза већ услов настанка уговора, а код добротних, такође, *animus donandi* није кауза него услов постизања сагласности воља. Противници класичне теорије истакли су и то да се ова теорија сукобљава са једном логичном немогућношћу када хоће да објасни каузу код двострано обавезних уговора. Наиме, код ових уговора немогуће је рећи да је обавеза једне стране кауза обавезе друге, пошто се кауза и дејство уговора не рабају истовремено. Уговорне обавезе настају истовремено, док кауза нужно претходи дејству уговора. Ако се каже да је једна обавеза кауза друге обавезе, онда оне не могу никад настати пошто оне код двострано обавезних уговора истовремено настају. Постоји у том феномену „узајамног стварања обавеза једна логичка непојмљивост“⁽⁸⁾.

Теорија каузе, критикована нарочито у другој половини 19 века, пружила је, у радовима многих аутора нашег века, поуздане доказе да је „ипак надживела све критике антикаузалиста“⁽⁹⁾. Те критике су управо подстакле теорију каузе да се још више развије и да се обогати новим схватањима која се карактеришу већим степеном продубљености и сложености, али и великом разноврсношћу у закључцима.

Деоба аутора примећује се, најпре, по томе да ли у објашњењу каузе полазе са субјективног или објективног становишта. Тако, извешан

(6) Ernest: *La cause est-elle une condition essentielle pour la validité des conventions? Bibliothèque du juriconsulte et du publiciste, Liège, 1826, t. I, стр. 250—264; Bois—Juzan: De la cause en droit français (spécialement en droit civil), Bordeaux, стр. 147 и сл.; Dabin: La théorie de la cause, Bruxelles, 1919; Artur: De la cause en droit romain et en droit français, Paris, 1878; Séfériatès: Etude critique sur la théorie de la cause, Paris, 1897, Gauly: Essai d'une définition de la cause dans les obligations, Revue critique de législation et du jurisprudence, 1886, стр. 44; Timbal: De la cause dans les contrats et les obligations en droit romain et en droit français, Toulouse, 1882, Laurent: Principes de droit civil français, Paris, 1878, t. 16, стр. 145; Huc: Commentaire théorique et pratique du Code civil, Paris, 1894, t. 6, стр. 60 и т. 7, стр. 106; Planiol Ripert et Boulanger: Traité élémentaire de droit civil, t. II, Paris 1952, стр. 109.*

(7) Planiol, Ripert et Boulanger: op. cit., loc. cit.

(8) Planiol, Ripert et Boulanger: op. cit., loc. cit.

(9) Marty et Raynaud: Droit civil, II, Les obligations, Paris 1962, стр. 159.

број аутора⁽¹⁰⁾ истиче психолошки изглед каузе и тврди да је то појам који апсорбује мотиве странке који су је подстакли на уговорно обвезивање. Ти мотиви нису исти код исте врсте уговора, већ зависе од личности уговорника и његових потреба или жеља, па се у сваком конкретном случају морају испитивати од стране суда и процењивати у смислу дозвољености односно недозвољености. Ово схватање, настало у тежњи да се избегне приговор антикаузалиста о мешању каузе са предметом уговора, и поред једне логичке кохерентности, није могло наићи на већу подршку јер би се његова доследна примена неминовно сукобила са захтевом правне извесности. Било би правно несигурно испитивати разноврсне побуде странака додајући им правно релевантан значај. По својој природи мотиви су, као унутрашњи покретачи воље, тешко докучиви за спољни свет и њихово доказивање пред судом не би било лако, ни поуздано. Отуда, многи аутори, који иначе бране ово субјективно схватање, сматрају да се кауза не може потпуно изједначити са мотивима, већ да би требало узети само онај мотив који је непосредно условно изјаву воље, који је, дакле, деловао одлучујуће на вољу уговорника. Са овим ублажењем ови аутори у ствари одступају од строге и доследне примене субјективне теорије каузе⁽¹¹⁾.

Један број аутора је потпуно игнорисао субјективни момент у објашњењу каузе преносећи тежиште на чисто економски терен⁽¹²⁾. За ове ауторе, кауза се удаљује од мотива или тачније „кауза нема ничег заједничког са вољом“⁽¹³⁾. Она се посматра из једног објективног угла, као факт који означава имовинску равнотежу између обвезних лица, као економски ефекат уговора који има корена у економској еквивалентности која карактерише уговорне односе странака. Појам недозвољене каузе и њену улогу преузимају други правни инструменти, тако да се кауза проширује и на вануговорне односе где објашњава зашто је једно лице које се обогатило на рачун другог у обвези да поврати имовинску равнотежу⁽¹⁴⁾. До-

(10) *Ionasco: H'évolution de la notion de cause dans les conventions à titre onéreux*, Paris, 1923; *Dubreuil: Les mobiles dans les contrats*, Lyon, 1909 за немачку литературу вид.: *Rieg: op. cit.*, стр. 270 и сл.

(11) *Mauray: Le concept et rôle de la cause des obligations dans la jurisprudence, Revue internationale de droit comparé*, 1951, стр. 492.

(12) *Gaudement: Théorie générale des obligations*, Paris, 1937, стр. 115 и сл.; *Louis-Lucas: Volonté et cause*, Dijon, 1918; *Gounot: Le principe de l'autonomie de la volonté en droit privé*, Dijon, 1912, стр. 368 и сл. За немачку литературу вид.: *Rieg: op. cit.*, стр. 272. У једном делу италијанске литературе такође се заступа објективно схватање каузе, вид.: *Mauray: op. cit.*, стр. 485 и сл.; у нашој правној литератури схватање каузе као економског циља посла заступа проф. Гамс: Кауза и правни основ, *Анали*, 1959, бр. 2, стр. 156.

(13) *Louis-Lucas: op. cit.*, стр. 109.

(14) Немачки грађански законик је углавном усвојио објективно схватање каузе кроз установу неоснованог обогатења. Он у § 812, предвиђа: Ко чиницабом другог или на неки други начин на штету другог што добије без правног основа, обавезан му је на повраћај. Ова обавеза постоји и онда када правни основ доцније отпадне или када не наступи успех, који је, према садржини правног посла, био циљ чинице. Ово схватање је у ствари заступао *Windscheid*. Субјективно схватање било је усвојено у пројекту Немачког грађанског законика (§ 742), међутим, у коначни гекст законика ушло је објективно схватање. Али, и у садашњем тексту примењују се трагови субјективног схватања. Тако, из поменуће одребе произилази да се изједначује правни основ са циљем чинице, што упућује на анализу воље (о овоме вид.: *Rieg: op. cit.* стр. 274).

следна примена ове теорије долази у питање када се постави питање каузе код добротних уговора. Једни сматрају да уговор о поклону и нема каузу, јер се ова састоји из економског еквивалентна, кога очигледно нема код поклона⁽¹⁵⁾, док други сматрају да је кауза овде у одлуци поклонодавца да не тражи никакав еквивалент⁽¹⁶⁾ односно да се она види у негативном економском ефекту⁽¹⁷⁾. У сваком случају, пристаице објективног схватања каузе занемарују мотиве и каузу испитују путем истраживања економског еквивалента у уговорним односима. Забрањена кауза процењује се објективно, без улажења у мотиве уговорних страна.

Теорија каузе познаје бројна схватања која само делимично прихватају субјективно и објективно тумачење каузе. То су схватања која чине у извесном смислу симбиозу оба тумачења и која се налазе негде на средишњој између крајње субјективног и крајње објективног критеријума. Међутим, и у оквиру ових схватања не постоји једнодушност пошто извесна од њих више придају важност субјективном, док друга придају важност више објективном критеријуму. Оно што је међу њима једино заједничко, то је да она не полазе искључиво са субјективног или објективног становишта, већ да их комбинују, али уз једну приметну разноликост у закључцима⁽¹⁸⁾. Погледајмо укратко мешовито схватање каузе које заступа француски правник Капитан (Capitant), јер ће нам оно бити од интереса при анализи практичне примене теорије недозвољене каузе. Теорија каузе коју је изложио Капитан двадесетих година нашег века⁽¹⁹⁾ и која је добила наклоност доброг дела савремене правне доктрине⁽²⁰⁾, на изванредно погодан начин комбинује елементе субјективне и објективне тезе. Надахнута класичним учењем, она је успела да успостави однос између каузе и мотива не одбацујући при томе ни корисност објективног изгледа каузе, ни корисност субјективног изгледа каузе, тако да у ствари значи „једну теорију која се може квалификовати као неокласична“⁽²¹⁾. У испитивању појма каузе овај аутор полази од циља обвезивања. Свако лице које пристаје да се уговором обвезе према другом, чини то због циља који постиже тим обвезивањем. Преузети обвезу без циља не може се замислити у једном разумном акту. Тај циљ у правној терминологији назива се каузом обвезе⁽²²⁾. Довде је реч о једном психолошком појму каузе, али тај циљ се у крајњој линији своди на материјалну реализацију и овај момент се у појму каузе представља као њен објективни изглед. Овако дефинисана кауза не поклапа се са предметом уговора, јер нпр. код двострано обавезних уговора циљ сваке странке није обавеза друге, како је то класична теорија учила, него извршење обавезе друге странке (тако нпр. купац се

(15) *Gaudement*: op. cit., стр. 117.

(16) *Louis-Lucas*: op. cit., стр. 170.

(17) Гамс: op. cit., стр. 170

(18) *Mauzy*: *Essai sur le rôle de la notion d'équivalence en droit civil français*, Paris, 1920; *Le concept et le rôle de la cause des obligations, dans la jurisprudence, Revue internationale de droit comparé*, 1951, стр. 495; *Hamel*: *La notion de cause dans les libéralités, Etude de la jurisprudence française et recherche d'une définition*, Paris, 1920, стр. 370 и сл.

(19) *Capitant*: *De la cause des obligations*, Paris, 1923.

(20) *Rieg*: op. cit., стр. 267.

(21) *Marty et Raynaud*: op. cit., стр. 161.

(22) *Capitant*: op. cit., стр. 21.

не обавезује да плати одређену цену продавцу због његове обавезе, него због извршења његове обавезе, због тога што ће постати власник продате ствари). Ово прецизирање има за последицу да одсуство каузе постоји не само када обавеза сауговорника није остварена већ и када она не може да буде извршена, што је од значаја за питање раскида уговора због неизвршења и приговора неиспуњеног уговора. Међутим, за нас је од нарочитог интереса део ове теорије који се тиче односа каузе и мотива и њихове забрањености са гледишта правних и моралних регула. Према овој теорији, код двострано обавезних уговора разграничење каузе од мотива успостављено је принципом да мотив, за разлику од циља, не чини правно релевантни део акта воље⁽²³⁾. Код ових уговора, у принципу, кауза једне обавезе види се у акту извршења друге обавезе. Дотле је ова теорија на позицији објективног и класичног учења. Али, то је само у погледу основне полазне тачке, да разноврсни мотиви странака у начелу не улазе у „уговорно поље”. Међутим, према овој теорији, могуће је да у извесним случајевима и мотиви странака код двострано обавезних уговора постану део каузе, а то ће бити случај када је мотив забрањен или неморалан био у свести странака, и који, према томе, „оба уговорника води истом циљу”. Као што се види, приближавање мотива каузи извршено је у случајевима забрањених мотива и то онда када су обе стране знале или морале знати да ће их ти мотиви одвести недозвољеном циљу. Тиме је ова теорија битно проширила поље примене класичног схватања каузе, унесећи елементе субјективне процене, али за разлику од доследно схваћене субјективне тезе, она узима само оне мотиве који су забрањени и који су странкама били познати или према приликама морали бити познати. Проширење поља каузе ова теорија нарочито чини код добротних уговора, где каузу види у намери дережљивости (*intentio liberalis*). Уколико је та намера била подстакнута недозвољеним мотивима онда је могуће да мотиви, као део каузе, доведу до ништавости уговора. Узимајући теорију Капитана као полазну тачку, извесни аутори су у својим радовима још више приближили мотиве каузи уговора, што је значило давање очигледне превласти субјективном схватању које, због принципа правне извесности, тешко може бити прихваћено. Отуда, изгледа да је теорија Капитана пронашла, са гледишта и теоријских и практичних захтева, праву границу између мотива и каузе обавезе. Погледајмо сада како је судска пракса прихватила теорију каузе уопште, а посебно како примењује теорију недозвољене каузе. Коју од изнетих теорија судска пракса највише следи?

У пракси наших судова истакнуто је становиште да је кауза „циљ уговарања који обе странке имају у виду и да он чини саставни део уговора”⁽²⁴⁾. Колику важност судска пракса придаје циљу уговарања види се и из следећег става: кад је уговором јасно изражена побуда и крајњи циљ

(23) *Capitant*: оп. цит., стр. 22 и сл. Вид.: *Josserand: Les mobiles dans les actes juridiques du droit privé*, Paris, 1928, стр. 140 и сл.; *Ripert: La règle morale dans les obligations civiles*, Paris, 1927, стр. 62 и сл.; *Marty et Raynaud*: оп. cit., стр. 162. Перовић: Облигационо право, I, Београд, 1968, с. 130—142.

(24) Пресуда Савезног врховног суда, рев. 1423/59. објављена у Збирци судских одлука, књига V, свеска 1, број одлуке 20; вид. и пресуду Савезног врховног суда, рев. 887/62. Збирка судских одлука, књ. VII, св. 2. бр. 175.

због кога једна уговорна страна уступа своју имовину другој страни, онда се о правој вољи уговорних страна не може судити док се претходно не утврди шта су у време закључења уговора за обе уговорне стране значили ова побуда и овај крајњи циљ. Правило је да код уговора са накнадом постављени циљ делује као услов ваљаности и дејства уговора и осујећење циља као раскидни услов када су се странке сагласиле да узајамна права и дужности од тога циља зависе. Кад је уговор једностран, онда циљ постављен од странке, која се обвезује на чинидбу без накнаде, делује као услов ако се друга страна и није са тим изричито сагласила, али је за побуду и циљ свога уговорника знала⁽²⁵⁾. Однос мотива према каузи судска пракса углавном посматра с обзиром на поделу уговора на теретне и добротине. Тако, побуда једне од уговорних страна може бити значајна за ваљаност уговора и за последице из тога уговора, али значај побуде није увек исти. Значај побуде зависи од тога да ли је уговор по својој садржини теретни или добротине. Кад је уговор теретан, онда је, према правним правилима имовинског права, побуда релевантна уколико је међу странкама утврђена као услов важности уговора. Напротив, кад је уговор добротине, побуда је релевантна и онда када није међу странкама утврђена као услов, али је поклонодавцу послужила као једини разлог поклона, тј. да је воља поклонодавца једино на тој побуди заснована⁽²⁶⁾.

Из ових ставова судске праксе види се да је кауза у практичној примени прихваћена као правна појава и да се разграничење према мотивима врши зависно од природе уговора, тј. води се рачуна о томе да ли је уговор теретан или добротин. Међутим, поред ових општих места, од интереса је анализирати судску праксу у погледу примене теорије недозвољене каузе.

Као недозвољена кауза, у пракси судова, посматрана је не само она која се противи императивној правној регули већ и она која је у супротности са моралним нормама одређене друштвене средине. Тако, у материји традиционалног морала судови су, примењујући теорију недозвољене каузе, поништавали многе уговоре с позивом на неморални циљ уговорања. То се, пре свега, опажа код поклона учињених за време трајања ванбрачних односа, као и других уговора закључених у конкубинату. Према једној пресуди Врховног суда Србије⁽²⁷⁾ „судским путем се не могу остваривати поклони међусобно учињени за време трајања ванбрачних односа, јер ти поклони потичу из неморалних и недозвољених ванбрачних односа странака“. А према упутству Савезног врховног суда о начину решавања спорова насталих у вези са ванбрачним заједницама⁽²⁸⁾ „... Склапање и одржавање ванбрачне заједнице није у складу с начелима и прописима Основног закона о браку. Следећи интенције овога закона мора се узети да је противан закону и добрим обичајима сваки уговор закључен у сврху обра-

(25) Вид. решење Врховног суда Југославије, рев. 653/64. Збирка судских одлука, књ. IX, св. III, бр. 334.

(26) Пресуда Савезног врховног суда, рев. 2079/61. Збирка судских одлука, књ. VI, св. 3, бр. 239.

(27) Пресуда Врховног суда Србије. Гзз-447/50. Збирка одлука врховних судова, Београд, 1952, број одлуке 142.

(28) Збирка одлука врховних судова 1953—1955, стр. 42.

зовања и одржавања ванбрачне заједнице. Противно гледиште примењено у пракси погодовало би појаву ванбрачних заједница и самим тим противречило принципу заштите брака. — Када је једна страна дала или учинила нешто ради извршења обавезе по уговору, који је закључен у сврху образовања и одржавања ванбрачне заједнице, такво давање или чињење извршено је без правног основа, јер је уговор ништав. Међутим, иако је овим начином дато или учињено нешто што није дуговано, не може се тражити повраћај, пошто је то извршено у намери да се постигне сврха, која се противи закону и добрим обичајима. Ово у истој мери важи како за случај када је ванбрачна заједница настала, тако и у случају када та заједница није настала”.

Ако се поменути став суда о недопуштености поклона учињеног за време трајања ванбрачне заједнице упореди са богатом праксом француских судова о истом питању⁽²⁹⁾, може се закључити да пракса француских судова овде примењује теорију недозвољене каузе са много више осећања за реалност и са једном суптилном дистинкцијом мотива на страни поклонодавца. Наиме, према старом француском праву које је важило пре доношења Code civil-a⁽³⁰⁾ лица која живе у конкубинату била су неспособна да међусобно чине поклоне. Сви поклони учињени у конкубинату били су ништави. Међутим, Code civil о томе нема посебних одредби, већ само предвиђа ништавост обавезе која је заснована на недозвољеној каузи. Практика судова у 19. веку разликовала је поклоне учињене у конкубинату с обзиром на карактер мотива поклонодавца. Ако поклон има за циљ да створи или одржи ванбрачну заједницу, ако је он награда или цена за порок (*pretium turpis*), ако је конкубинат непосредан мотив поклона, онда такав поклон не производи правна дејства. Међутим, уколико је поклон инспирисан добрим мотивима, уколико он има за циљ да материјално осигура другог чији је положај услед прекида ванбрачне заједнице постао тежак, уколико поклон у суштини представља репарацију штете коју поклонопримац трпи услед трајања ванбрачне заједнице или њеног престанка, уколико поклон уопште треба у извесној мери да отклони штетне последице конкубината, онда такав поклон, према француској судској пракси, не треба да буде поништен због недозвољености или неморалности његове каузе. Судови су овде резервисали за себе право да доиста испитају дубоке мотиве који су руководили странке и да на тај начин „завире” у њихову савест. Још 1816. године судови су у Француској сматрали пуноважним поклоне учињене у конкубинату уколико су они имали карактер обештећења поклонопримца због штете која му је била проузрокована заједницом ванбрачног живота са поклонодавцем⁽³¹⁾. Међутим, поклон учињен у конкубинату од стране лица које је у браку, био је поништаван због неморалне каузе. Током 19. века испољен је и став да када поклон у конкубинату има крактер обештећења, онда судови треба за себе да резервишу право да процењују вредност поклона према висини причињене штете. Ако један човек напусти конкубину пошто је с њом провео више година

(29) *Monts: La cause immorale*, Paris, 1956, стр. 12 и сл.; *Saiget: Le contrat immoral*, Paris, 1939, стр. 108 и сл.

(30) *Code Michaud*, чл. 1629 (цит. према *Monts: op. cit.*, стр. 12).

(31) *Monts: op. cit.*, loc. cit.

у заједници, онда, према судској пракси, накнада у виду поклона не треба да пребе висину штете, поклон не треба да буде извор богаћења. Поклон треба у суштини да материјално обезбеди конкубину у мери у којој је она оштећена раскидом ванбрачне заједнице. Тако, обећање доживотне ренте у случају престанка конкубината учињено од стране лица које је у конкубинату живело двадесет година, судови нису поништавали због недозвољене каузе, већ су сматрали да је то признање натуралног дуга⁽³²⁾. Француска судска пракса у нашем веку прихватила је и даље проширила руководни критеријум у овој материји — да ли поклон има за циљ да фаворизује и подупре конкубинат или је инспирисан побудом обештећења и афекције. При томе, савремена пракса иде и даље од праксе прошлог века и сматра, бар по неким одлукама, да поклон, који не представља цену за порок, не ствара само натуралне, већ и цивилне облигације. Корисник обећања поклона може да се обрати суду са захтевом да се поклон изврши, пошто такво обећање није неморално. Оно није неморално, супротно ставу судова из прошлог века, чак ни у хипотези да је поклонодавац у браку, уколико је његов поклон заснован на мотиву обештећења лица са којим је живео у конкубинату.

Ако се, у светлу изнесене француске судске праксе, посматра помелута пресуда Врховног суда Србије, рекло би се да она не води рачуна о једној суптилној и преко потребној разлици на плану мотива теорије недозвољене каузе. Она не води рачуна о ономе што је у француској судској пракси уочено још на самом почетку прошлог века и што представља корисну тековину теорије недозвољене каузе, коју, иначе, наши судови прихватају у практичној примени права. Ипак, извесно охрабрење пружа цитирано упутство Савезног врховног суда о начину решавања спорова који настају у вези са ванбрачним заједницама пошто оно говори о „уговору закљученом у сврху образовања и одржавања ванбрачне заједнице“, мада ни оно не чини једну јасну и енергичну поделу мотива у смислу пуноважности уговора закључених у конкубинату⁽³³⁾.

Из домена традиционалног морала јесте и питање пуноважности уговора који се односе на јавне куће, где је француска судска пракса, такође, имала прилике да примењује теорију недозвољене каузе. У времену пре законске забране оснивања јавних кућа (13. април 1946), судска пракса је, руководећи се изнијансираним погледом теорије недозвољене каузе, стајала на становишту да сваки уговор који има за циљ стварање, одржавање или коришћење јавне куће не може да произведе жељене правне последице јер је његова кауза супротна добрим обичајима. Напротив, они уговори који се, у извесном смислу, односе на јавне куће, али чија кауза није неморална, могу производити правна дејства. Тако, сама продаја објекта који представља јавну кућу није недозвољена, али ако купац има намеру

(32) *Monts: op. cit.; Saiget: op. cit., loc. cit.*

(33) Када је реч о захтеву једног лица које је живело у конкубинату да му се да накнада за рад који је уложило током трајања ванбрачне заједнице, судови сматрају да је такав захтев правно дозвољен. Тако, „ако су се странке код заснивања ванбрачне заједнице споразумеле да једна од друге неће тражити накнаду за свој рад у случају раскида ове заједнице, овакав уговор не производи правна дејства, јер се нико не може унапред одрећи накнаде за свој рад“ (Врховни суд Србије, одељење у Новом Саду, 1707/65. Билен судске праксе Врховног суда Србије, 1966, бр. 7, 35).

да настави исту делатност као и његов претходник, онда, и поред различитости циљева уговорних страна, уговор је неважећи због забрањености каузе. У таквој продаји продавац је руковођен профитом који добија из неморалне трговине, а купац је мотивисан једном делатношћу која је супротна добрим обичајима, тако да су недозвољени мотиви познати и једној и другој уговорној страни, што чини да је уговор ништав. Иако је реч о третном уговору, мотиви су ушли у уговорно поље, они су постали део каузе. Судови се, дакле, не држе апстрактног појма каузе, већ испитују мотиве странака и ако је један од неморалних мотива заједнички за обе стране или је забрањен мотив једне стране био или морао бити познат другој уговорној страни, онда је он ушао у појам каузе и може довести до поништења уговора. Држећи се овог критеријума, судови су поништавали, не само продају јавне куће него и уговоре којима се мање-више фаворизује њено искоришћавање, као нпр. закуп јавне куће, уговор о раду са персоналом такве куће, зајам ради обављања делатности јавне куће, али увек под условом да се докаже неморалност мотива уговорних страна у горе изнетом смислу. Уговор о осигурању непокретности која служи као јавна кућа посматран је у судској пракси као пуноважан уговор, јер се њиме ниуколико не олакшава искоришћавање јавне куће, нити фаворизује њено заснивање и одржавање⁽³⁴⁾.

Са сличним разликовањем моралности и неморалности мотива, француска судска пракса је прилазила и питању пуноважности уговора о зајму учињеног ради обављања коцкања и других забрањених игара на срећу. У случају да зајмодавац зна за недозвољену намену позајмљеног новца и када је с тим сагласан, судска пракса сматра да је такав уговор ништав због забрањености каузе⁽³⁵⁾. Теорија недозвољене каузе у француској судској пракси примењивана је нарочито и у случајевима уговора о трговини утицајем, уговора о брачном посредовању, уговора којим се спречава или ограничава слобода стављања понуда на јавној дражби, уговора о трговини свога тела после смрти, уговора о „добровољном” разводу брака, уговора којим се извршава неки деликт, уговора којим се „обезбеђује” драматуршки успех путем акције једне „клапе”, уговора којим се остварују разне изборне корупције, као и други слични уговори⁽³⁶⁾.

Теорија недозвољене каузе у пракси наших судова, поред домена ванбрачне заједнице, добила је примену и у другим областима. Тако, према једној пресуди Врховног суда Србије, недозвољен је уговор ако се њиме постиже неморалан циљ, што ће бити у случају ако се оцу девојке, по застарелом обичају, плаћа извесна сума новца да би се његова кћи удала за одређеног човека. Оно што је дато по таквом уговору не може се тражити натраг ни у случају када очекивани брак није закључен⁽³⁷⁾. Суд је стао на становиште да је овде реч о неморалном потраживању које, као такво, не може уживати правну заштиту, без обзира што је и други уговорник

(34) *Monts*: op. cit., loc. cit.; за немачку судску праксу вид.: *Oprea: Essai sur la notion de bonnes moeurs dans les obligations en droit civil allemand*, Paris, 1935, стр. 159 и сл.

(35) *Monts*: op. cit., loc. cit.

(36) *Saiget*: op. cit., стр. 336, 345, 346 и сл.; *Carbonnier, Théorie des obligations*, Paris, 1963, стр. 202.

(37) пресуда Врховног суда Србије, гж. 2940/56. Збирка судских одлука, књ. II, св. 1. бр. 76.

знао за неморалност уговора ⁽³⁸⁾. Недозвољен циљ уговарања судови виде и у клаузулама којима се странке унапред одричу права да траже поништај уговора због прекомерног оштећења ⁽³⁹⁾ или код уговора о поклону претходно одрицање поклонодавца да тражи ревокацију поклона услед незахвалности поклонопримца ⁽⁴⁰⁾. Испитујући циљ уговора, Савезни врховни суд је у једном случају дошао до закључка да је продавац отуђивао своја добра како би на тај начин осујетио спровођење конфискације на његовој имовини, па је, следствено томе, тај уговор прогласио без правног дејства ⁽⁴¹⁾. Суд је, дакле, испитивао побуду на страни продавца и нашао да је она уговорника требало да одведе недозвољеном циљу. Рекло би се, да је за ваљаност овог уговора, поред осталог, требало испитивати и савесност купца, јер уколико он није, нити је могао знати за недозвољен мотив продавца, онда би према њему, због принципа сигурности правног промета, тај уговор производио правна дејства. Као неморалан, у судској пракси био је проглашен и уговор о продаји одређених ствари из друштвене имовине по изузетно ниским ценама у корист ограниченог круга потрошача. Наиме, у конкретном случају, купац је као члан једне привредне организације, на основу одлуке органа управљања те организације да се грађевински материјал продаје члановима те привредне организације по ценама које су знатно ниже од тржишних, купио одговарајућу количину грађевинског материјала под условима предвиђеним у тој одлуци. Врховни суд Југославије стао је на становиште да је у питању неморалан уговор, јер „када је уговором са знањем једне и друге уговорне стране купац свесно фаворизован тако да му се производ даје по цени нижој од обичне цене, онда је такав уговор супротан нормама социјалистичког морала и ништав је уколико га та супротност захвата. Привредна организација, као продавац, не би била дужна, и тужени, као купац, не би био овлашћен да тражи предају продатих производа по уговореним нижим ценама када је уговор према предњем критеријуму ништав. Свака страна је дужна да врати оно што је примила на основу ништавог уговора, као примљено без основа. Уколико такав повраћај у пребашње стање није могућ, јер је купљена роба већ консумирана, онда се повраћај у пребашње стање врши на начин и у мери тако да једна странка не постигне безразложну корист на штету друге странке“ ⁽⁴²⁾. Као што се види, суд је и овде испитивао „знање“ једне и друге странке у погледу вредности продатих производа, и пошто је

(38) Перовић: Правне последице ненормалних уговора, Анали Правног факултета у Београду, 1966, бр. 2, стр. 220; Лоца: Уговори противни моралу — последице њиховог закључења и извршења, Народна управа, Сарајево, 1960, бр. 7—8, стр. 338.

(39) Решење Врховног суда БиХ, гж. 592/56. Збирка судских одлука, књ. II, св. I, бр. 91; пресуда Врховног суда Словеније, гж. 33/57. Збирка судских одлука, књ. II, св. I, бр. 114; пресуда Врховног суда Југославије, рев. 3011/64. Бијелен Врх. суда Југославије, 1965, бр. 14, стр. 24; вид. и бијелен истога суда, 1965, бр. 15, стр. 31.

(40) Пресуда Врховног суда Србије, гж. 2896/56. Збирка судских одлука, књ. II, св. I, бр. 77.

(41) Пресуда Савезног врховног суда, гж. 2/58, Збирка судских одлука, књ. III, св. I, бр. 42.

(42) Решење Врховног суда Југославије, рев. 3635/63. Збирка судских одлука, књ. IX, св. 1, бр. 26.

утврдио да је уговорена вредност испод тржишне вредности, закључио је да је у питању уговор са неморалним циљем који не може да произведе жељена правна дејства. Као недозвољени, били су, такође, у судској пракси посматрани и уговори о поклону којима поклонодавац ограничава поклонопримца да поклоњену имовину мора сачувати и оставити својим законским наследницима, ⁽⁴³⁾ уговори о ортаклуку и занатству којима се врши недозвољена делатност ⁽⁴⁴⁾, уговори о зајму у којима зајмодавац уговора за себе право да у случају да му зајмопримац не врати ствар исте врсте и количине, може од овога тражити уместо повраћаја ствари, исплату новчаног износа који знатно премашује прометну вредност ствари ⁽⁴⁵⁾, уговори који имају за циљ оштећење заједнице⁽⁴⁶⁾, уговорне клаузуле којима се одређује право продавца да због доцње купца може тражити раскид уговора и уз то задржати наплаћени износ купопродајне цене⁽⁴⁷⁾, и други слични уговори. Поред ових уговора, судска пракса, руковођена теоријом недозвољене каузе, стоји на становишту да су ништави и они уговори у којима је кауза само привидно означена. Странке, инспирисане разним мотивима, могу лажно представити трећим лицима као да су закључиле уговор са једном каузом, а у ствари закључе уговор са другом каузом или представе трећим лицима да су закључиле уговор са одређеном каузом кога у ствари нису уопште закључиле. Према судској пракси, привидност каузе треба утврђивати према вољи самих странака, јер „уговор је привидан када су странке сагласно изјавиле вољу да он буде привидан, да не производи оно дејство које би му припадало да је истинит“⁽⁴⁸⁾. Уколико је уговор са фиктивном каузом, он „својом садржином међу странкама не производи никакво правно дејство“⁽⁴⁹⁾. Као што се види, судска пракса сматра ништавим уговоре са фиктивном или симулованом каузом, јер се њима обично постижу неки циљеви који су супротни правним или моралним регулама.

После једног, макар и летимичног погледа на домен практичног изгледа каузе, изгледа да се може закључити да наши судови прихватају теорију каузе као правне појаве. За разлику од веома живих теоријских расправа, судска пракса показује више осећања за један мирнији и рационалнији став. Она, пре свега, каузу схвата као првни циљ коме странке теже, и судска пракса нарочити интерес показује за каузу у случају када је она забрањена на плану правног или моралног поретка. При томе, пракса судова прихвата становиште теорије о правном значају мотива завис-

⁽⁴³⁾ Пресуда Савезног врховног суда, рев. 1708/60. Збирка судских одлука, књ. V, св. 3, бр. 314.

⁽⁴⁴⁾ Пресуда Савезног врховног суда, рев. 2758/61. Збирка судских одлука, књ. VII, св. 1, бр. 26.

⁽⁴⁵⁾ Пресуда Врховног привредног суда, сл. 110/66. Билтен судске праксе, Брховни привредни суд, Београд, 1966, бр. 2.

⁽⁴⁶⁾ Решење Врховног суда БНХ, гж. 989/60. Вуковић: Правила грађанских закона, Загреб, 1961, стр. 735.

⁽⁴⁷⁾ Пресуда Савезног врховног суда, рев. 1769/61. Збирка судских одлука, књ. VI, св. 3, бр. 240.

⁽⁴⁸⁾ Пресуда Савезног врховног суда, рев. 1423/59. Збирка судских одлука, књ. V, св. 1, бр. 20.

⁽⁴⁹⁾ Решење Савезног врховног суда, рев. 2291/60. Збирка судских одлука, књ. VI, св. 1, бр. 15.

но од тога да ли су у питању теретни или добротни уговори. То значи да судови у основи прихватају једну „неокласичну“ теорију каузе чије контуре је двадесетих година нашега века поставио француски теоретичар Капитан, а коју смо, бар укратко, изложили у првом делу написа. Међутим, пракса наших суда у примени теорије недозвољене каузе показује, у извесном смислу, не само неуједначеност него и недоследност, што смо покушали да покажемо у материји поклона учињеног у конкубинату. Теорија о проширењу појма каузе извесним мотивима код уговора о поклону, као и вођење рачуна о недозвољеним мотивима код теретних уговора уколико су оба уговорника за њих знала или су, према околностима, морала да знају, овлашћује судове да „завире“ у савест странака, али их и обавезује да не пређу на томе путу једну границу постављену у циљу поштовања принципа правне сигурности. Отуда, примена ове теорије не може да се сведе на пуку формалност, већ она захтева изванредну способност и пажњу суда да, руководећи се садржином и смислом правних и моралних императива, процењује, према околностима сваког конкретног случаја, дозвољеност циља уговора, као и тачно одређених мотива уговорних страна.

Др Слободан Перовић

РЕЗЮМЕ

Теорија противозаконних побуждений в примени на практике

Ответ на вопрос почему стороны принимают на себя обязательства, вступая в обязательственные правоотношения, (*сиг дебетур*), привлек к себе широкое внимание, но и у многих авторов вызвал различные мнения, объединив их все же около так называемой теории причинности. Еще с времен французского теоретика Дома эта теория быстро развивалась и в наши дни, наряду с классической теорией и теорией противников причинности, значительное число авторов объясняет побуждения применением субъективной или объективной тезы. Однако, судя по всему, большинство авторов поддерживает теорию, представляющую симбиоз субъективных и объективных взглядов на побуждения. Автор придерживается тезы, выдвинутой в двадцатые годы нашего столетия французским теоретиком Капитаном, расцениваемой как неоклассической. Взаимоотношения мотивов и побуждений, учитываемое основное разделение договоров, судя по всему, в данной теории определены в форме, наиболее отвечающей не только теоретическим требованиям, но и практическим потребностям. Знакомая с этой теорией в ее применении на практике, автор приходит к выводу, что суды при ее применении не должны строго придерживаться формальных рамок, а обязаны учитывать все обстоятельства дела в каждом конкретном случае, руководясь при этом содержанием и смыслом установленных юридических и моральных императивов. Анализируя французскую судебную практику, относящуюся на случаи конкубината, продажи публичных домов, займов для азартных игр, сводничества и других подобных сделок, автор считает, что суды, по существу, применяют теорию противозаконных побуждений выдвинутую Капитаном. Сравнивая французскую судебную практику с практикой югославских судов (конкубинат, калым, отказ от права требования расторжения сделок вследствие ее крайней убыточности или при дарении вследствие проявления неблагодарности к дарителю, до-

говор с целью избежания конфискации, продажа определенных вещей ограниченному числу потребителей по исключительно низкой цене, совместная деятельность ремесленников в целях, противных закону, и другие схожие сделки), автор находит, что и югославские суды с некоторыми отступлениями, основном придерживаются теории противозаконных побуждений, получившей особо широкое развитие во французской правовой теории в первые десятилетия нашего века.

SUMMARY

The Theory of Unallowed »Causa« in Practice

The answer to the question why parties commit themselves by making contracts (*cur debetur*) has inspired and divided, many authors dealing with the so-called theory of the »*causa*«. Since the time of the French theoretician Domat, this theory has been rapidly developed and at present, alongside with the classical theory and the theory of anti-causalists, many authors explain the »*causa*« by application of subjective or objective theses. But it seems that the majority of modern authors support a theory which in fact is a symbiosis of subjective and objective views of »*causa*«. The author supports the proposition formulated in the twenties of this century by the French theoretical Capitant, which has been labelled as neo-classicist. The relation of the motive to the »*causa*« in view of the division of the contracts to onerous and benefactory established by this theory seems to be best suited not only to the theoretical, but practical requirements as well. Explaining the practical aspect of this theory, the author concludes that it should not be applied in law-courts in a mechanical way, but each case should be devoted particular attention, guided by the content and idea of established legal and moral imperatives. Analyzing the French judicial practice relative to the matter of concubinate, sale of brothels, loan for hazardous games, matrimonial mediation, and other similar contracts, the author states that law-courts do in fact apply the theory of unallowed »*causa*« laid down by Capitant. Comparing the French judicial practice with the practice of Yugoslav law-courts (concubinate, payment to the father of the girl to make her marry a particular man, waiver of the right to break the contract on account of *laesio enormis*, or to reclaim presents on account of ingratitude of the receiver, contract intended to avoid confiscation, sale of some items to a limited group of consumers at exceptionally low prices, partnership in crafts to carry on a prohibited activity, and other similar contracts) the author finds that the Yugoslav courts, diverging to some extent, in fact accept the theory of unallowed »*causa*« which has had a remarkable development in the French legal theory in the first decades of this century.

RÉSUMÉ

Le théorie de la cause illicite dans l'application pratique

La réponse à la question pourquoi les parties s'obligent en s'engageant dans les contrats de droit des obligations (*cur debitur*) a inspiré, mais aussi divisé, beaucoup d'auteurs dans des sens différents, rassemblés tous autour de la théorie dite la théorie de la cause. Depuis l'époque du théoricien français Domat cette théorie s'est développée avec rapidité, de sorte qu'aujourd'hui, outre la théorie classique et la théorie des adversaires de la théorie de la cause un grand nombre d'auteurs essaient d'expliquer la cause par l'application de la thèse subjective ou objective. Cependant, il paraît que la plupart

des auteurs contemporains se sont prononcés en faveur d'une théorie qui en réalité représente la symbiose de la conception subjective et objective de la cause. L'auteur a adopté la thèse que le théoricien français Capitant a formulé dans les années vingt de ce siècle, qui est estimée comme néo-classique. Il paraît que le rapport des motifs à l'égard de la cause, en considération de la division des contrats en contrats à titre onéreux et contrats de bienfaisance, est établie par cette théorie de la manière qui correspond le plus non seulement aux exigences théoriques mais aussi aux besoins pratiques. En présentant cette théorie sous son aspect pratique, l'auteur conclut que les tribunaux n'ont pas le droit de l'appliquer d'une manière rigide, mécanique, mais qu'ils doivent tenir compte de chaque cas particulier, en se basant, à cette fin, sur le contenu et le sens des impératifs juridiques et moraux établis. En analysant la pratique judiciaire française qui se rapporte à la matière du concubinage, de la vente des maisons de tolérance, de l'emprunt pour les jeux de hasard, de l'entremise pour faire les mariages et à d'autres contrats analogues, l'auteur conclut que les tribunaux appliquent en réalité la théorie de la cause illicite formulée par Capitant. En comparant la pratique judiciaire française avec la pratique des tribunaux yougoslaves (le concubinage, le paiement d'une somme d'argent au père de la jeune fille pour qu'elle épouse un certain homme, le renoncement au droit de demander la résiliation du contrat pour cause de l'endommagement excessif ou en cas de donation pour cause de l'ingratitude du donataire, le contrat qui a pour but d'éviter la confiscation, la vente des objets déterminés à un cercle restreint de consommateurs à un prix exceptionnellement bas, l'association d'entreprise dans l'artisanat qui sert à exercer une activité illicite, et les autres contrats analogues) l'auteur estime que les tribunaux yougoslaves, dans le fond, admettent aussi, à quelques exceptions près, la théorie de la cause illicite, qui s'est surtout développée au cours des années vingt de ce siècle dans la théorie juridique française.

УЈЕДИЊЕЊЕ НАЦИЈЕ И КОДИФИКАЦИЈА ПРАВИЛА О СПЕЦИЈАЛНИМ МИСИЈАМА

I

Генерална скупштина је на XXIV редовном заседању донела резолуцијом 2530. од 8. децембра 1969. године Конвенцију о специјалним мисијама, отворивши је државама на приступање. Пленарни орган светске организације овом резолуцијом такође је прихватио као засебан међународни инструмент и Протокол са факултативним потписивањем о обавезном решавању спорова у погледу тумачења и примене горње конвенције. Истог дана Генерална скупштина је усвојила резолуцијом 2531. препоруку о решавању грађанских спорова у вези са истом Конвенцијом. Усвајањем ова три међународна инструмента, Уједињене нације су после више од деценије рада на кодификацији, а нарочито на прогресивном развоју међународних правила о специјалним мисијама, завршиле трећи део кодекса савременог дипломатског права-значајном међународном правном споменику на коме раде⁽¹⁾. Систем савременог међународног позитивног права биће допуњен општим правним правилима у областима где се осећала хитна потреба за доношењем општих правила међународног права.

И сам летимични поглед на савремену праксу држава може да укаже да данас не постоји или боље рећи нема ниједне државе која се не користи или која би се одрекла предности неформалне и гилке установе као што су специјалне мисије које омогућују брзо развијање свих облика међудржавних односа. У том погледу са правом се у преамбули Конвенције истиче да су стране уговорнице уверене да би Конвенција „допринела унапређењу односа пријатељства између земаља, без обзира на њихово уставно и друштвено уређење”, док је у уводном делу резолуције којом је донета Конвенција наглашена убеђеност Генералне скупштине да мултилатерални уговори о кодификацији и прогресивном развоју међународ-

(1) Први део кодекса је Бечка конвенција о дипломатским односима (1961), а други, Бечка конвенција о конзуларним односима (1963). Израбена Конвенција о специјалним мисијама, као посебни део кодекса који је органски повезан са прва два дела, дефинитивно је одбацила тезу да правила о специјалним мисијама треба да буду само анекс првог дела кодекса. Уједињене нације сада раде на четвртном делу кодекса о односима држава и међународних организација. Дефинитиван нацрт правила о представљању држава Комисија је израдила на њеном 23. заседању (1971). Претпоставља се да ће кодекс имати још делова.

ног права или они за чији је предмет и циљ заинтересована међународна заједница у целини „треба да буде отворени универзалном учешћу“⁽²⁾.

Рад Уједињених нација на пољу кодификације, а нарочито прогресивног развоја правила међународног права у материји специјалних мисија непосредно је везан за допринос професора Милана Бартоша, који је као истакнути југословенски правник у својству дугогодишњег члана Комисије за међународно право учествовао у свим фазама рада на доношењу правних правила о специјалним мисијама. Он је у оквиру иницијативе Југославије у Уједињеним нацијама на кодификацији дипломатских односа и имунитета, у личном својству дао касније у Комисији предлог за проучавањем и *ad hoc* дипломатије, истичући њен значај за праксу држава;⁽³⁾ а као специјални извештач Комисије извршио истраживања ове установе савременог дипломатског права; и, на крају, учествује при усвајању Конвенције у Генералној скупштини, у Шестом (Правном) комитету, на XXIII и XXV заседању Генералне скупштине, у својству експерт-консултанта Скупштине⁽⁴⁾.

Целокупна активност Уједињених нација на проблематици специјалних мисија може се сходно методима којима универзална организација служи у доношењу правила међународног права, поделити на две фазе. Прва фаза односи се на рад Комисије за међународно право која је као стручно тело проучавала и припремила нацрт конвенције (1967—1969), док друга фаза представља рад Генералне скупштине односно њеног правног комитета (1968—1969) који се за ову прилику претворило у законодавно тело и испитао, проучио и утврдио текст будуће конвенције, који је Генерална скупштина прихватила на својој 1825. пленарној седници.

О постигнутим резултатима Уједињених нација у овој области кодификације међународног права на систематски начин писано је у нашој литератури⁽⁵⁾. Услед тога, изгледа да би овом приликом било корисно указати само на нека питања из ове проблематике, као на: а) границе рада универзалне организације на *ad hoc* дипломатији, посебно на специјалним мисијама; б) поједина решења усвојена за неке од правних проблема који су постојали у овој области међудржавних односа, и, на крају, в) на карактер усвојених правних правила унетих у Конвенцију о специјалним мисијама (1969).

II

Специјалне мисије, као облик *ad hoc* дипломатије представљају најстарији, у суштини први облик општења међу државама⁽⁶⁾. Кроз цело-

(2) Пул текст Конвенције и Протокола објављен је у Спољнополитичкој документацији, 1, 1970, стр. 3—14. Конвенција садржи педесет и пет чланова, а Протокол девет чланова.

(3) *Yearbook of the International Law Commission*, 1967, Vol., p. (338 Mtg.).

(4) Тачка 5. Резолуције 2273 (XXII) од 15. децембра 1968.

(5) На пример, Милан Бартош, Кодификација правила о специјалним мисијама; Рад Генералне скупштине УН на припремању Конвенције о специјалним мисијама и Конвенција о специјалним мисијама, Међународни проблеми, 1, 1968, 1969, 1970.

(6) Тако су у најстаријој индијској књизи *Rig Veda* за коју се сматра да потиче 2.500. г. пре наше ере горори о *ad hoc* мисијама као једином начину општења међу индијским државама. *Joseph Chaco, India Contribution to the Field of International Law Concept, Recueil des Cours, La Haye, T. 93, 1958/I, p. 126.*

купну историју па све до данашњих дана није се престајало са употребом специјалних мисија, мада је било периода када је она била потиснута од „класичне“ дипломатије, сталне (седентарне) дипломатије (период после Бечког конгреса 1815). Међутим, са употребом специјалних мисија није се никада престајало мада је у то доба *ad hoc* дипломатија била пре свега коришћена у облику специјалних мисија које су суверени слали у церемонијалне и протоколарне сврхе⁽⁷⁾. Али, објективна историјска потреба условљена све широм сарадњом држава довела је до ренесансе ове најстарије установе за општење држава, што се нарочито испољило током првог, а нарочито другог светског рата (специјалне мисије на нивоу шефова држава, председника и чланова влада, шефова генералштабова и других високих личности⁽⁸⁾). Овакав развој је полако али сигурно сужавао и укидао монопол „класичне“ дипломатије, која објективно није више могла да одговори ширим потребама држава на развијању међународних односа, нарочито у све више специјализираним областима њихове активности. Но, у исто време, овај развој дао је и квалитативно нову садржину рада и улогу *ad hoc* дипломатији у целини, а специјалним мисијама држава посебно. Појава међународних тела и организација као средишта новог облика сарадње држава, дала је нову димензију и садржај рада *ad hoc* дипломатији. Ако се данас погледа годишњи међународни календар сваке државе, види се да оне по сваком питању шаљу или примају разне врсте специјалних мисија које имају привремен карактер и строго одређен задатак. Специјалне мисије се не акредитују као сталне дипломатске мисије, већ се за свако конкретно питање уговарају између заинтересованих држава. Управо та њихова флексибилност и оперативност дају им предност у решавању најразноврснијих или боље рећи свих проблема, од најважнијих политичких па до „најобичнијих“ техничких питања која се појављују у односима међу државама.

Историјско-правни феномен *ad hoc* дипломатије првобитно је био замишљен као предмет нешто ширег проучавања Уједињених нација, али је после сужен на специјалне мисије држава које ове шаљу и примају, као субјекти међународног права у њиховим билатералним контактима. Мултилатерални вид коришћења специјалних мисија (оне које државе шаљу код међународних организација или међународне организације као нови субјекти међународног права шаљу *inter se*, или код држава) остављен је да буде међународноправно регулисан у оквиру правила о правном положају међународних организација. Међутим, постоје и неки други облици *ad hoc* дипломатије који чекају да се за њих донесу општа правила међународног права.

Комисија за међународно право је применила два потпуно различита метода при проучавању и изради правила о специјалним мисијама. Наиме, у првој фази пошло се од идеје да на специјалне мисије треба применити аналогно и *mutatis mutandis* правила о редовним, сталним ди-

(7) Ближе о томе Милан Бартош, *Le status des missions spéciales de la diplomatie ad hoc, Recueil des Cours*, Т. 108, 1963/1, pp. 430—446.

(8) Видети на пример, *Dean Acheson, Meetings of the Summit: A Study in Diplomatic Method, University of Hampshire*, 1958. — *Guy Hentsch, Staline negociateur, Une diplomatie de guerre, Thèse Neuchâtel*, 1967, и други.

пломатским мисијама⁽⁹⁾. Међутим, на Конференцији Уједињених нација о дипломатским односима и имунитетима у Бечу (1961) био је одбачен овакав приступ при изради посебних правила међународног права као неадекватан за ову установу дипломатског права и препоручено Генералној скупштини да се цело питање поново врати Комисији на даље проучавање⁽¹⁰⁾. Са гледишта целокупног рада Уједињених нација на кодификацији и прогресивном развоју међународног права у овој области, ова одлука била је од ванредног значаја јер се са научне тачке гледишта дала нова, објективнија основа за рад и истраживање ове до тада потпуно неиспитане установе. На свом XV заседању (1963) Комисија је отпочела нову фазу проучавања овог питања полазећи од схватања да се специјална мисија разликује од сталне дипломатске мисије на основу своје посебне природе и функција, и изабрала професора Бартоша за специјалног известиоца, утврђујући му мандат за рад. У својству специјалног известиоца професор Бартош поднео је Комисији четири извештаја⁽¹¹⁾, док је Комисија у свом раду израдила два нацрта правила, први нацрт на XVII заседању (1965) и дефинитивни Нацрт правила о специјалним мисијама, са коментарима уз чланове на XIX заседању (1967), који је упућен владама на мишљење и Генералној скупштини на одлуку о начину његовог усвајања.

Донета Конвенција о специјалним мисијама (1969) прихватила је дефиницију специјалне мисије истичући да је то „привремена мисија која има представнички карактер државе, а коју шаље једна држава код друге државе, уз пристанак ове последње да с њом расправља одређена питања и да код ње изврши одређен задатак“. Сви унети конститутивни елементи појма специјалне мисије не дају само тачке разграничења специјалне мисије од сталне дипломатске мисије и осталих облика претстављања држава (стална специјализована дипломатска мисија, стална мисија код међународних организација, конзуларни уред), већ и према неким облицима званичних мисија које користе државе, али које нису обухваћене Конвенцијом. У исто време, унети правни критеријуми у дефиницију специјалне мисије омогућили су да се дође до специфичних правних решења за основне елементе правног положаја, а нарочито олакшица, привилегија и имунитета специјалних мисија.

III

Основна карактеристика специјалних мисија као установе савременог међународног права, посебно савременог дипломатског права, састоји се у томе што она има контрактuelни, консензуални карактер. За одашњавање специјалне мисије потребан је међусобни споразум између две др-

(9) A.E.F. Sanström, *Ad hoc diplomacy*, UN, Doc. A/CN. 4, 129, 11 March, 1960. Нацрт је садржао осам чланова.

(10) Специјални подкомитет Конференције је разматрао је ово питање. Он се састојао од представника девет земаља. Представник Југославије био је професор Бартош.

(11) I извештај (A/CN.4/166/1964), II извештај (A/CN.4/179/1965), III извештај (A/CN.4/189, Add. 1/1966) и IV извештај (A/CN. 4/196, Add. 1—5/1967). Извештаји износе око 550 страница.

жаве, државе одашиљања и државе пријема мисије. Овај консензуални карактер долази до изражаја од момента када једна држава жели да пошаље специјалну мисију па до завршетка њеног рада, односно испуњења њеног конкретно, специфичног задатка. Управо ова основна карактеристика специјалних мисија, као инструмента држава за решавање различитих питања међусобне сарадње указивала је да при изради савремених општих правила међународног права треба обезбедити и заштити да основно правно начело суверене једнакости буде основни регулатор при заснивању уговорног односа о раду специјалних мисија. Код регулисања правног положаја специјалних мисија то је посебно важно и услед тога што се код њих не јавља само држава одашиљања и држава пријема мисије, већ и трећа држава у савременим развијеним међународним односима која на посебан начин омогућава рад специјалних мисија.

Ако се пође од овог гледишта, може се рећи да је израђена Конвенција о специјалним мисијама (1969) настојала да се примена горњег основног начела савременог међународноправног поретка унетог у Повељу УН, обезбеди у разним фазама рада специјалних мисија. Управо идеја кодификатора била је да се при томе успостави равнотежа између начела суверене једнакости држава, као основног начела сарадње између држава на данашњем степену развоја међународне заједнице, и динамичног начела развијања међународне сарадње путем употребе специјалних мисија. На тој основи тражила су се решења за поједине правне проблеме који су се појавили у овој области међудржавних односа. Управо преко обезбеђења начела суверене једнакости држава при уговарању специјалних мисија и специфичности која постоји код специјалних мисија да се оне могу користити и када не постоје редовни, стални дипломатски и конзуларни односи између државе одашиљања и пријема мисије, може се наћи одговор о стварној предности коју пружа ова установа дипломатског права за савремену праксу држава⁽¹²⁾. Даће се неки од примера где је начело суверене једнакости држава дошло до изражаја при кодификацији правила о специјалним мисијама од Уједињених нација.

При одашиљању специјалне мисије неопходно је да постоји као претходни услов сагласност воља обе државе да се шаље односно прима конкретна специјална мисија. Међусобна сагласност странака уговорница потребна је и за утврђење конкретног, утврђеног задатка (функције) мисије коју она треба да изврши. Начело суверене једнакости држава долази до изражаја и при одређивању седишта мисије и код слања специјалне мисије једне државе код две или више држава, слања заједничке специјалне мисије у две или три државе, као и истовремено слање специјалне мисије две или више држава код друге државе ради решавања питања од заједничког интереса. У свим овим ситуацијама потребна је сагласност држава како оних које шаљу, а нарочито оне која прима специјалне ми-

(12) Комисија је предложила да и непризнавање држава такође не представља сметњу за коришћење специјалних мисија, што је пракса држава прихватила. На XXIII заседању Генералне скупштине (1968), у Правном комитету био је одачен овај предлог јер су поједине државе сматрале да кроз такве ситуације може доћи и до самог признања држава, УН, Доц. А/7375,11 Децембар, 1968, па. 51—55. Том приликом ишло се више на политичку а не на правну дискусију.

сије. Начело суверене једнакости држава нашло је своје место и код регулисања правног положаја треће државе на чијој територији делују специјалне мисије. С обзиром на природу задатака специјалних мисија, оне се често састају и одлучују на територији треће државе, обично неутралне државе. Новија дипломатска историја даје низ примера за овакве ситуације. У таквим случајевима трећа држава постаје домаћин специјалне мисије. При изради правних правила о положају треће државе утврђено је да је потребна „изричита изјава” воље о пристанку треће државе за рад специјалне мисије на њеној територији, с тим да она има право да тај пристанак и повуче. Ради обезбеђења начела суверене једнакости држава њој је дато и првао да може поставити услове које држава одашиљања специјалне мисије мора поштовати. И даље, ради обезбеђења заштите права треће државе, посебно је прихваћено правило да се она изједначује са државом пријема специјалне мисије односно да она преузима права и обавезе државе пријема само” у оној мери у којој она то назначи приликом давања пристанка”.

Међутим, треба указати да је и код рада на међународном регулисању положаја специјалних мисија било настојања да се начело суверене једнакости држава не спроведе дословно. То се испољило у разним облицима од великих сила, што је по правилу изразило револт средњих и малих земаља, које у специјалним мисијама виде инструмент равноправне сарадње држава. То се одразило и код питања одређивања чланова специјалне мисије односно питања ко одређује колико и какав је ефектив потребан мисији. На XXIII заседању Генералне скупштине (1968), у Правном комитету, испољен је такав став на тај начин што се захтевало да о том питању одређује само држава одашиљања мисије, а не споразумно, односно да се настоји да се пронађе равнотежа између интереса државе одашиљања и државе пријема мисије водећи при томе рачуна о сувереној једнакости држава. Велике силе су нарочито инсистирале да то право треба да има само држава одашиљања. Али овакво мишљење је одбачено после дуге дискусије и појединачног гласања које је требало да добије значај притиска на поједине делегације⁽¹³⁾.

Уопштено говорећи, став великих сила при изради правила о специјалним мисијама био је испољен преко захтева да се ограничи значај специјалних мисија само на мисије на тзв. министарском нивоу док не би требало међународноправно регулисати положај тзв. мисија на „нижем нивоу”, техничких мисија односно највећег броја специјалних мисија којима се државе данас служе и користе у развијању својих све више специјализираних спољних односа сарадње. Овакав став је наишао на отпор нарочито од земаља у развоју. Са друге стране, у последњој фази рада на специјалним мисијама, у Правном комитету Генералне скупштине, отпор западних земаља нарочито је испољен у ставу да треба извршити само „чисту” кодификацију правила и оне су веома тешко прихватиле прогресивни развој међународног права у овој области и *новит* који је било нужно унети у овој области савременог међународног права, која је да

(13) Ибид, пар. 67—72.

сада потпуно нерегулисана и остављена слободној оцени држава, а где је долазило до највећег броја контаката међу њима.

У погледу многих проблема које је требало решити приликом кодификације правила о специјалним мисијама треба указати на крају и на проблем слободе вршења функција чланова специјалне мисије (представници државе и дипломатско особље у мисији). Он се нарочито испољио преко питања изузећа чланова мисије од судске надлежности државе пријема мисије. Наиме, испољена је тенденција да се судски имунитет за ова лица ограничи на уживање тзв. малог, функционалног имунитета. Ово питање изазвало је врло бурне дискусије на XXIII заседању Генералне скупштине (1968). На крају је прихваћено начело да специјалне мисије морају бити слободне од утицаја судске надлежности територијалне државе. О том правилу вршено је и појединачно гласање. Но, пошто је постојала сумња у тачност броја гласова, поновно се гласало и поново одбијени сви амандмани и подамандмани поднети на члан 29, Нацрта правила (неповредивост особља) израђеног од Комисије (1967). На крају, Правни комитет је прихватио првобитни текст члана 29, са великом већином гласова⁽¹⁴⁾.

IV

Конвенција о специјалним мисијама (1969) представља значајан успех и допринос Уједињених нација у оквиру њиховог програма кодификације и прогресивног развоја савременог међународног права. Може се очекивати да ће донети међународни инструменти о специјалним мисијама допринети да се у пракси остварују циљеви и начела Повеље Уједињених нација односно активна и мирољубива коегзистенција држава.

Пут којим се ишло при кодификацији, а нарочито прогресивном развоју у овој области међународног права, рељефно показује какве тешкоће постоје и колико времена треба да би се дошло до једног међународног инструмента који би био прихватљив за најшири круг држава савремене међународне заједнице која се карактерише постојањем различитих правних система и цивилизација.

У вези са основном правном природом донете Конвенције као међународног инструмента, а водећи при том рачуна о основној карактеристици специјалних мисија да су оне контрактуелне, консензуалне природе, треба закључити да донети инструмент представља општи међународни стандард који државе могу мењати, уговарајући модалитете његове примене. Насупрот когентном карактеру правних правила за државе из Конвенције о дипломатским односима (1961), правне норме ове Конвенције су диспозитивног карактера, што значи да их државе уговорнице могу *inter se* мењати, водећи рачуна у првом реду о врсти и задацима специјалних мисија. У исто време, с обзиром на основни карактер донетих правила из Конвенције, може се очекивати да ће се усвајањем овог међународног инструмента отворити пут билатералном и регионалном регулисању положаја специјалних мисија.

(14) Са 72 гласа за, 3 против и 10 уздржаних гласова. Резултат гласања је био поздрављен великим аплаузом, *ибида*, пар. 227.

Основни резултат Уједињених нација у овој области јесте да је први пут организована међународна заједница добила посебна општа правила међународног права за рад специјалних мисија-тог најстаријег облика општења држава који је у савременим међународним односима добио нову садржину, на тај начин се прилагођавајући и служећи интересима држава.

Лични допринос професора Бартоша у целокупном процесу рада Уједињених нација на кодификацији ч прогресивном развоју правила о специјалним мисијама оцењен је као пионерски, оригиналан и веома обиман истраживачки рад како од представника државе, саме Комисије⁽¹⁴⁾, тако и у литератури међународног права⁽¹⁵⁾.

На крају треба рећи да је дипломатско право доживело и доживљаваће све оне промене кроз које је прошла и пролази целокупна међународна заједница. Ове промене захтевале су преображај старих или стварање нових установа. Данас је немогуће говорити о „класичном“, „традиционалном“ дипломатском праву ствараном у кругу неколико европских држава, већ о различитим облицима представљања којима се користе све државе у развијању својих међународних односа. С обзиром на неформалан, еластичан и динамичан карактер специјалних мисија, а у првом реду што оне не само да гарантују већ се и заснивају на начелу суверене једнакости држава, може се очекивати да ће улога и значај ове установе савременог међународног права све више расти у свакодневној пракси држава.

Др Димитрије Пиндић

РЕЗЈОМЕ

Объединенные Нации и кодификация правил о специальных миссиях

Кодификацией, а в особенности прогрессивным развитием положений о специальных миссиях, Объединенные Нации после принятия Конвенции о специальных миссиях (1969) и Протокола с факультативным подписанием об обязательном решении споров в связи с Конвенцией (1969), исполнили крупный пробел в современном международном праве. Профессор Милан Бартош в качестве специального докладчика в комиссии международного права, а также эксперта-консультанта Генеральной ассамблеи по данному вопросу, принимал участие во всех фазах работы Объединенных наций в области данной проблематики. При составлении особых правовых положений о работе специальных миссий, своего рода *ad hoc* дипломатии, учитывая договорный, консенсуальный характер указанного института современного дипломатического права, полностью дошло до сво-

(15) На 940. седници Комисије 13. јула 1967. г. после усвајања Нацрта чланова, једногласно је прихваћена резолуција којом се изражава захвалност професору Бартошу на „изванредном доприносу у току четири година“ који је својом неуморном оданошћу и научним радом“ омогућио успешан рад Комисије.

(16) Видети, на пример, *Joseph Nisot, Diplomatie ad hoc: Les missions spéciales, Revue générale de droit international*, 2, 1968, p. 422. — *Michael Hardy, Modern Diplomatic Law, Manchester University Press*, 1968. — *Pierre Raton, Convention sur les missions spéciales (Travaux de la Commission juridique de l'Assemblée générale des Nations Unies et Sixième Commission de L'Assemblée générale), Annuaire français de droit international*, Paris, 1968, p. 414, 1969, p. 417, и други.

его выражения начало суверенного равенства государств при принятии решений для отдельных элементов правового положения специальных миссий, включая и положение третьего государства. Специальные миссии, являющиеся самым старым видом сношений между государствами, получили в современных международных отношениях государств новую качественную роль и новое содержание деятельности, ибо они способствуют быстрому разрешению всех разнообразных вопросов внешних сношений государств. Институт специальных миссий, а также и остальные формы современных сношений государств и международных организаций — новых субъектов международного права — свидетельствуют о том, что в наше время нельзя больше говорить о „классическом“, „традициональном“ дипломатическом праве, что и в нем, как и в международном сообществе в целом, произошло крупные перемены. Принимая во внимание неформальный, эластичный и данмичный характер института специальных миссий, в особенности учитывая обстоятельство, что он не только гарантируется, но и основан на началах суверенного равенства государств, следует ожидать дальнейший рост его роли и значения в каждодневной практике государств.

SUMMARY

The United Nations and Codification of the Special Missions

Through codification, and especially through progressive development of rules relative to special missions, as well as by adopting the Special Missions Convention (1969), and the Facultative Protocol of Obligatory Settlement of Disputes (1969) have filled a great lacuna in the existing international law. As a special rapporteur of the International Law Commission and as an expert-consultant of the General Assembly in this matter, Professor Milan Bartoš has participated in all phases of the UN activities in connexion with this problem. In the course of drafting special legal rules governing operation of special missions as an *ad hoc* form of diplomacy, considering the contractual character of this institute of modern diplomatic law, the principle of the sovereign equality of states was enhanced when legal solutions for some elements of the legal status of specialized missions, including the status of the third state, were adopted. Special missions as the oldest form of state communication were given a new qualitative role and new content of work, for the various problems of external relations of states are quickly solved through them. The institute of special missions, as the other forms of modern interstate communication, and of international organizations as the new subjects of international law, have proved that there is no more question of the »classic«, »traditional« diplomatic law and that it, and the entire international community, has undergone considerable changes. It is to be expected that the role and significance of special missions are expected to increase in the daily practice of states, in view of the informal, flexible and dynamic character of this institution.

RÉSUMÉ

Les nations unies et la codification des règles relatives aux missions spéciales

Par la codification, et surtout par le développement progressif des règles du droit international relatives aux missions spéciales, les Nations Unies en adoptant la Convention relative aux missions spéciales (1969) et le Protocole avec signature facultative sur le règlement obligatoire des diffé-

rends en rapport avec la Convention (1969), ont réussi à combler une grande lacune du droit positif contemporain. Le professeur Milan Bartoš, en tant que rapporteur spécial de la Commission de droit international et expert-consultant de l'Assemblée Générale sur cette question, a participé dans toutes les phases du travail des Nations Unies sur cette problématique. Lors de l'élaboration des règles juridiques particulières sur le travail des missions spéciales en tant que forme *ad hoc* de la diplomatie, eu égard au caractère contractuel, consensuel, de cette institution du droit diplomatique contemporain, c'est surtout le principe de l'égalité souveraine des États qui a pris toute sa portée, ce qui s'est manifesté à l'occasion de l'adoption des règles juridiques pour certains éléments du statut juridique des missions spéciales, le statut du troisième État y compris. Les missions spéciales, qui sont la forme la plus ancienne des relations entre les États, ont acquis dans les rapports internationaux contemporains des États un nouveau rôle qualitatif et un nouveau contenu, car c'est par leur intermédiaire que toutes les diverses questions des rapports extérieurs des États sont résolues. L'institution des missions spéciales, ainsi que les autres formes des relations contemporaines des États et des organisations internationales, en tant que nouveaux sujets du droit international, ont prouvé qu'aujourd'hui il ne peut plus être question du droit diplomatique «classique», «traditionnel», mais qu'il a subi comme toute la communauté internationale de grands changements. Eu égard au caractère non formel, élastique et dynamique de l'institution des missions spéciales, et surtout vu que non seulement elle garantit mais aussi qu'elle se base sur le principe de l'égalité souveraine des États, on peut s'y attendre à ce que le rôle et l'importance des missions spéciales se développeront de plus en plus dans la pratique quotidienne des États.

НЕКА ПИТАЊА НАДЛЕЖНОСТИ ИЗБРАНОГ СУДА

Академик и професор Милан Бартош даје већ деценијама, у земљи и у страном свету, крупне прилоге правној науци. Мало је области у којима се он није огледао писаном или живом речју. Честитајући слављенику 70-годишњицу живота, ми му желимо да своју плодну делатност настави још много година. Нека ових неколико мисли посвећених избраном судству буде признање и за оно што је он на том пољу дао и још увек даје.

1. — Надлежност избраног суда не разликује се појмовно од надлежности државног. Она је, по класичној дефиницији, право (овлашћење) и дужност пресуђења једног спора. За разлику од државног суда, надлежност избраног заснована је на вољи странака, тачније, на уговору који ту надлежност предвиђа⁽¹⁾. Према томе, избрани суд надлежан је ако тај уговор постоји и ако је пуноважан. Да би уговор био постојећи, није довољно да се он састоји од сагласних изјава којима странке поверавају спор на пресуђење избраном суду, него је потребно да то буде онај избрани суд пред којим је парница покренута. За овај избрани суд, непостојећи је онај уговор којим су странке, по тумачењу које он даје, предвиделе надлежност другог избраног суда. Као непостојећи, трсба узети и уговор који је престао да постоји споразумом странака, наступањем раскидног услова, истеком времена за које је био закључен, ако је такво ограничење било уговорено, итд. Уговор је непуноважан ако он, истина, постоји и предвиђа надлежност избраног суда пред којим је парница покренута, али из неког разлога не дејствује, што ће рећи не отклања надлежност државног суда. Разлог може бити различите природе: недостатак у изјави воље потписника уговора; недостатак овлашћења за његово закључење; неравноправност странака која се огледа у томе што је једна од њих обезбедила уговором одлучујући утицај на састав избраног суда; неподобност спора да буде предмет арбитражног суђења уопште итд. Мислимо да је за стални избрани суд непуноважан и уговор о његовој надлежности за спор о коме он по својим статутарним одредбама није позван да суди, као и уговор који садржи одредбе противне начелима по којима он поступа. Непуноважност главног (материјалноправног) уговора не повлачи за собом аутоматски и непуноважност компромисорне клаузуле. Ова ће бити непуноважна због

(1) Остављамо по страни обавезну арбитражу.

неке мане главног уговора само ако је мана таква да и њу погађа^(1а). За дискусију је питање да ли недостатак законом прописане писмене форме чини уговор о избраном суду — као и уговор материјалног права — ништавим (непуноважним) или непостојећим. Питање је од практичног значаја за онај стални избрани суд који поводом непостојања уговора не поступа на исти начин као и поводом његове непуноважности. То је, на пример, случај са Спољнотрговинском арбитражом при Савезној привредној комори. По правилнику по коме она ради, недостатак писмене форме уговора био би, по нашем мишљењу, третиран као непостојање уговора.

2. — Данас је у науци и у пракси готово опште прихваћено да је избрани суд овлашћен и дужан да цени своју надлежност⁽²⁾. Та његова оцена није коначна. Избраном суду не припада тзв. *Kompetenz-Kompetenz*, што значи да странке не могу уговорити да се његова надлежност неће моћи довести у питање пред државним судом. Пресуда избраног суда може увек бити нападнута тужбом за поништај из разлога што избрани суд који је одлучио није био надлежан. Право туженог да се тужбом позива на тај разлог изрично је прописано у чл. 451. ЗПП-а. Поводом тог права не постављају се питања која би заслуживала посебан осврт. Већу пажњу привлачи однос државног и избраног суда по питању надлежности у случајевима у којима избрани суд није још мериторно одлучио, или је одбио да то учини. О таквим ситуацијама ЗПП изрично не говори.

3. — Пре свега, могућно је да у току поступка пред избраним судом буде државном суду поднесена тужба за утврђење да уговор о избраном суду не постоји или да је непуноважан. Избрани суд није дужан да прекине поступак, да би сачекао одлуку државног^(3а). Али ако он то не учини, онда излаже тужиоца ризику трошкова поступка који је пред њим вођен. Јер пресудом којом државни суд правноснажно усваја поменути тужбени захтев, прејудицира се питање надлежности у поступку пред избраним судом. Та пресуда представља основ за поништај пресуде избраног суда. Да ли ће избрани суд прекинути поступак, зависи од тога како он цени изгледе за усвајање тужбеног захтева пред државним судом. Ако је овоме тужба поднесена пошто је избрани суд већ одбио приговор ненадлежности, онда прекид не би имао оправдања. Јер тиме што је одбио приговор, он је нашао да је надлежан и треба даље да ради, иако он то — као што смо рекли — чини на ризик тужиоца. Све то важи и за случај да је пуноважност и постојање уговора о избраном суду учињено предметом спора пред државним судом пре него што је покренута парница пред из-

(1а) Принцип аутономије компромисорне клаузуле прихваћен је у пракси Спољнотрговинске арбитраже и представља владајући став у домаћој и страниј науци. Види: Стојковић, Материјалноправна аутономија арбитражне клаузуле ита., Спољнотрговинска арбитража, I, 1963; Јухарг, Цивилно процесно право, 1961, стр. 586; Трива, Грађ. проц. право, I, стр. 661; Познић, Грађ. проц. право, 1970, стр. 387. За страно право види нарочито *Klein, Du caractère autonome et procédural de la clause compromissoire etc., Revue de l'arbitrage*, 1961. стр. 48. Правилник Међународне трговинске коморе у Паризу, од 1955, изрично прописује аутономију компромисорне клаузуле (чл. 15, ст. 4).

(2) Супротно становиште се ретко среће у науци. Види *Sperl, Lehrbuch*, стр. 780.

(3а) У чл. 25. Правилника о сталном избраном суду при Савезној привредној комори то је изрично речено. Исто и у чл. 23. Правилника о избраном суду при Привредној комори Ср Црне Горе.

браним. Али ако ова парница не буде одлучена у време наступања правноснажности пресуде државног суда којом се утврђује да је уговор о избраном суду непостојећи или неваљан, избрани суд треба да се огласи ненадлежним, јер њега та пресуда везује.

4. — Питање надлежности може бити покренуто и приговором, и тако пред државним судом, тако и пред избраним. Могућно је замислити ситуацију да једна страна у материјалноправном односу, полазећи од тога да уговором није отклоњена надлежност државног суда, поднесе овоме тужбу, а да друга страна, стојећи на супротном становишту, покрене поступак пред избраним судом. Тако, на пример, продавац може пред државним судом да тужи за куповну цену, а тужени може избраном суду да поднесе захтев за накнаду штете проузроковане позитивном повредом уговора. У свакој од тих парница тужени може да истакне приговор ненадлежности. Али и кад не теку две парнице, него само једна, тужени се може пред избраним судом бранити да уговор о избраном суду не постоји или да је непуноважан, и обратно, његов противник у парници пред државним судом може се позвати на тај уговор и тврдити да је надлежан избрани суд.

5. — Ако се избрани суд огласи ненадлежним, онда уговор о избраном суду престаје да постоји, јер је његов циљ (решење спора) постао неостварив. При томе, акценат такве одлуке избраног суда није на ненадлежности, него просто на његовом одбијању да суди. Битно је у таквој одлуци да избрани суд неће да расправља и да пресуди. Отуда ускраћивање арбитражног суђења има за последицу престанак уговора и кад је избрани суд на питање своје надлежности дао одговор који је очигледно нетачан. Не треба изгубити из вида да се та оцена не може напасти никаквим правним средством пред државним судом. (Ако је уговорена могућност побијања такве одлуке пред избраним судом вишег степена, поменути последица наступа истеком рока за жалбу или потврдом одлуке.) Одбијањем надлежности од стране избраног суда искључује се могућност да у даљем току спорног односа дође до сукоба надлежности. Јер престанком уговора о избраном суду отпада могућност да се у парници пред државним судом тужени брани приговором ненадлежности, позивајући се на уговор.

6. — Избрани суд није везан решењем којим се државни суд огласио ненадлежним због постојања уговора о избраном суду. Истина, то решење је снабдевено материјалном правном снагом ако се побе од тога да ту снагу имају и решења којима се тужба одбацује. Али смисао дејства таквог решења састоји се само у томе да исти или други државни суд мора да одбаци нову тужбу са истим предметом спора ако се тужени опет брани да је надлежан избрани суд и при томе указује на решење о одбацивању исте тужбе поводом истог приговора⁽³⁾. У парници пред избраним судом, по тужби странке која је оспорила надлежност државног суда, то решење не дејствује јер је у тој парници тужба друга. Избрани суд може, супротно ставу државног суда, наћи да је уговор непостојећи или непуноважан и одбацили тужбу. Према ономе што је речено горе, под 5, таквом његовом одлуком отвара се могућност да државни суд одлучи о захтевима обеју

(3) За аустријско право, тако изрично *Fasching, Kommentar, III*, стр. 698.

странака из истог материјалноправног односа. Ако је после одбацивања тужбе од стране државног суда парницу пред изабраним покренула иста страна, избрани суд се, по правилу, не може огласити ненадлежним. Разлог за то не треба видети у његовој везаности решењем о одбацивању тужбе, него у томе што тужени не може оспорити његову надлежност. Њему се таква одбрана не може допустити, јер би она значила *venire contra factum proprium*. Ако је он у ранијој парници, да би постигао одбацивање тужбе, инсистирао на томе да је уговор о надлежности постојећи и пуноважан, онда је тиме изразио пристанак да му суди избрани суд. Неприхватљив је, дакле, његов приговор којим он, супротно свом држању у ранијој парници, тврди да уговором није заснована надлежност избраног суда, те да је надлежан државни. Таква одбрана била би допуштена само изузетно, и то ако је после парнице пред државним судом наступила чињеница која је проузроковала престанак уговора. Избрани суд могао би да се огласи ненадлежним и у случају ако спор по свом карактеру излази из круга његове надлежности или ако су правила уговореног поступка противна начелима по којима он суди.

7. — Ако је државни суд одбио приговор ненадлежности, питање дејства тог решења у парници пред изабраним судом не заслужује дискусију, просто зато што оно није способно за материјалну правноснажност. Избрани суд није дужан да у парници која пред њим после тога буде покренута или која у то време можда већ тече, одбаци тужбу странке која се пред државним судом позвала на уговор. У случају у коме избрани суд усвоји приговор ненадлежности, уговор престаје да постоји, и странци чија је тужба одбачена не остаје ништа друго него да државном суду поднесе противтужбу. Ако, пак, избрани суд одбије приговор ненадлежности, онда теку две парнице: по тужби једне странке пред државним судом и по тужби друге пред изабраним. Иако се тужбени захтев у једној парници разликује од тужбеног захтева у другој, пресуда једног суда дејствује својом правноснажношћу на парницу пред другим ако постоји прејудицијалитет, као у случају примера са спором из купопродајног уговора. Један суд, било који од два, мора правноснажну пресуду другог суда ставити у подлогу своје пресуде, тако да ова гласи у складу са ранијом. Купац који је осуђен да плати цену, није имао право да одустане од уговора и не припада му накнада штете. И обратно, усвајањем оштетног захтева због повреде обавезе искључује се постојање права на цену^(3а).

8. — Према изложеном, одлука државног суда о приговору ненадлежности, сама по себи, не обавезује избрани суд. Странка која жели да постигне одлуку којом ће избрани суд у погледу своје надлежности бити везан, може да пред државним судом истакне одговарајући захтев, и то тужилац — поред првобитно постављеног захтева — захтев за утврђење да уговор о избраном суду не постоји или да је непуноважан, а тужени, противтужбу са захтевом супротне садржине. Ако је стављен један од тих захтева, прекид поступка може се пред изабраним судом показати као умесан. Одлука којом се избрани суд огласио ненадлежним, не дејствује својом правноснажношћу, него као чињеница којом се у сваком случају уговор

(3а) За немачко право, у истом смислу *Rosenberg, Schwab, Lehrbuch*, 1969, стр. 808. и 809.

о избраном суду гаси. Никакво дејство на парницу пред државним судом нема одлука којом избрани суд одбија приговор ненадлежности.

Из онога што је горе речено проистиче још једна консеквенца: у односу државног и избраног суда нема места приговору литиспенденције се принцип непоновимости (*Grundsatz der Einmaligkeit*) у ситуацији у односу између два државна суда. Приговором да парница тече изражава се принцип непоновимости (*Grundsatz der Einmaligkeit*) у ситуацији у којој су оба органа пред којима тече поступак надлежна за исту правну ствар. Кад се радн о истом спору пред државним и избраним судом, то није случај, јер је немогуће да су и један и други надлежни. Уместо приговора литиспенденције, истиче се приговор ненадлежности, и то пред државним судом позивањем на уговор о избраном суду, а пред избраним судом оспоравањем да је тај уговор постојећи или да је пуноважан. Управо, као што у односу између два државна суда нема места приговору литиспенденције ако се једна од странака позива на пророгациони уговор. Све ово важи и за однос једног избраног суда према другом.

9. — У ЗПП-у нема изричне одредбе о томе до ког тренутка у развоју поступка може пред државним судом да буде стављен приговор ненадлежности позивањем на уговор о избраном суду. Мислимо да одговор треба извести аналогијом из одредаба чл. 16, ст. 2 (приговор стварне ненадлежности окружног суда), чл. 19, ст. 2 (приговор месне ненадлежности) и чл. 158, ст. 2. (захтев за обезбеђење парничних трошкова). Из тих одредаба проистиче да би тужени могао истаћи приговор ненадлежности по основу постојања уговора о избраном суду најдоцније на припремном рочишту, а ако ово није одржано, онда на првом рочишту за главну расправу, пре него што се упусти у расправљање о главној ствари. Овом законском решењу може се упутити критичка замерка да туженом омогућује приговор ненадлежности и пошто се он на припремном рочишту, или можда пре тога у одговору на тужбу, упустио у мериторно расправљање. Теоријски, то је неправилно зато што свако мериторно расправљање туженог садржи, макар прећутно, његов предлог да суд пресудом одбије тужбени захтев. Тиме тужени у ствари изражава своју сагласност да у спору одлучи државни, а не избрани суд. Ова његова изјава може се, посматрана заједно са тужбом, конструисати као прећутно споразумно раскидање уговора о избраном суду. Изгледа необично да тужени и после тога, све до окончања припремног рочишта, може да оспори надлежност државног суда, позивајући се на уговор о надлежности избраног.

Постојање уговора о избраном суду, државни суд не узима у обзир по службеној дужности, него само по приговору. Он не може надлежност да одбије ни у случају у коме та чињеница проистиче из исправа приложених тужби, а тужени се у парници држи пасивно⁽⁴⁾.

10. — Закон не садржи одговор ни на питање постављено у супротном смислу: до кога тренутка у развоју поступка пред избраним судом може тужени да оспори надлежност? Одговор није ствар Закона, него од-

(4) За југословенско право, тако: Јухарт, навед. дело, стр. 587; Трива, наведено дело, стр. 27. За аустријско, *Sperl*, наведено дело, стр. 786. За немачко — *Rosenberg, Schwab*, наведено дело, стр. 466. Супротно *Pollak*, који узима да се уговором искључује редовни правни пут (*System*, стр. 776).

редаба којима се уређује поступак пред изабраним судом. Ако те одредбе не предвиђају што друго (а то друго није лако замислити!) важи правило да тужени може оспорити надлежност изабраног суда најкасније у исто време кад даје своју прву мериторну одбрану, било у поднеску који претходи усменом расправљању, било на рочишту. Овај став је у науци и пракси опште усвојен, и као такав нашао је своје место и у Европској конвенцији о међународној трговинској арбитражи (чл. VI).

11. — Супротно државном суду, избрани суд испитује постојање и ваљаност уговора о изабраном суду по службеној дужности, јер он своју надлежност заснива на том уговору. У погледу начина на који он ту своју дужност испуњава, меродавна су правила којима се уређује његов поступак. Могућно је замислити да та правила предвиђају да избрани суд своју надлежност испитује одмах по пријему тужбе и да ову, без икаквог претходног изјашњења тужене странке, одбацује ако нађе да уговор не постоји или је непуноважан. Укратко, могућно је да је по поменутих правилима избрани суд дужан да на надлежност пази онако како је то у погледу своје надлежности дужан да чини државни суд кад прими тужбу. Међутим, такво уређење било би необично. Јер избрани суд изводи своје овлашћење из воље странака, те је разумљиво да та воља има у погледу његове дужности да пази на своју надлежност јачи утицај него у парници пред државним судом. Отуда је у складу са природом изабраног суда да он о својој надлежности одлучује тек пошто је туженој страни пружио могућност да се о том питању изјасни. (Одступање је оправдано само ако се ради о правној ствари која не може бити предмет арбитражног суђења уопште, или не спада у ону врсту грађанских спорова о којима избрани суд по својим статутарним правилима може да одлучује, или ако су странке превиделе поступак који је у супротности са начелима његовог поступка.) И кад је непостојање уговора очигледно, још увек не треба искључити могућност да тужени изрично или прећутно прихвати надлежност изабраног суда.

12. — Кад је реч о уговору о изабраном суду, онда се обично мисли на уговор којим се отклања надлежност државног суда, дакле такав којим је надлежност изабраног предвиђена као обавезна. Могућно је, међутим, замислити да странке ту надлежност уговоре као факултативну⁽⁵⁾. Суштина таквог уговора састоји се у томе да странке уговарају надлежност државног или изабраног суда, по свом избору. Смисао права на избор не треба схватити тако да тужена странка може за своју тужбу да бира надлежност и кад је друга подношењем тужбе свој избор већ учинила. Такав смисао факултативне надлежности показује се као неприхватљив ако се има у виду да тужба туженог има карактер противтужбе. Мора се, дакле, узети да се право једне странке на избор гаси покретањем парнице од стране друге странке. Оно што је овде од интереса, то је питање од кога дана право на избор престаје тиме што је друга странка учинила избор. Питање је од практичног значаја за онај случај у коме је једна од странака покренула парницу пред државним, а друга пред изабраним судом, па треба утвр-

(5) У том смислу: за аустријско право, *Pollak*, навед. дело, стр. 770; за немачко — *Rosenberg, Schwab*, навед. дело, стр. 939.

дити чији је избор ранији. У обзир долазе дан кад је од стране суда тужба примљена и дан кад је тужени за то сазнао достављањем тужбе. У материјалном праву, повериочев избор између две алтернативне чинидбе постаје перфектан и производи дејство од тренутка кад је изјава о избору стављена до знања дужнику. Али у том односу друкчије не може ни бити, јер дужник мора знати на коју је чинидбу сведена његова обавеза, да би могао да је испуни. Кад је реч о избору између државног и избраног суда, тај разлог не говори у прилог гледишта да је избор учињен тек саопштењем туженику. Пријемом тужбе у државном или избраном суду постављен је захтев за правну заштиту пред органом који је позван да пресуди. Странка је тиме свој избор учинила. Не би било исправно дати предност другој странци чија је тужба касније у суду примљена, али достављена противнику раније него што је противникова достављена њој. Ако је у питању факултативна надлежност једног избраног суда *ad hoc*, чији састав није одређен уговором, требало би узети да је избор таквог суда учињен оног дана кад је једна странка добила од друге позив да именује арбитра. Тиме се странка која је позив упутила, изјашњава за надлежност избраног суда.

13. — Надлежност избраног суда може бити одређена и везивањем за седиште оне стране која у парници буде имали једну од двеју улога. Такво уговорање среће се нарочито у односима између странака из разних земаља. Тако је, на пример, уобичајено да источноевропске земље у својим међусобним уговорима предвиђају надлежност арбитраже при трговинској комори земље тужене стране. Могућно је замислити и обратно, да странке уговоре надлежност сталног избраног суда у земљи тужиоца⁽⁶⁾. Ма како то изгледало необично, не може се у случају таквог уговора ускратити туженом право да приговара ненадлежност ако је тужба поднесена арбитражи при његовој, а не тужиоцевој привредној комори. Уговор не треба да буде схваћен тако као да предвиђа алтернативу. Надлежност арбитраже у земљи тужиоца не представља за овога једну привилегију, којом он не мора да се користи. Не стоји аргумент да се туженом приговор ненадлежности не може допустити јер би том одбраном показао веће поверење у страни него у домаћи избрани суд. За допуштеност приговора говори не само текст уговора него и интерес који тужени може имати за надлежност оне арбитраже која је уговорена. Он може бити уверен да ће добити спор, па ће избећи делибациони поступак у земљи тужиоца за случај да досуђене парничне трошкове мора да остварује принудним путем. Овај аргумент је још значајнији ако тужени, сматрајући тужбени захтев неоснованим, хоће да поднесе противтужбу. Могуће је и да састав арбитраже и њен поступак у земљи тужиоца пружају туженом више гаранција за тачност мериторне одлуке.

14. — Дужност избраног суда да образложи своју одлуку о ненадлежности ствар је правила о његовом поступку. Та правила нису противна закону ако не предвиђају дужност образложења. Јер — као што смо већ рекли — није битно зашто избрани суд одбија да суди, него је битно да он то не жели. И кад је поменута дужност прописана, њена повреда не

(6) Тако у спору Масинимпорт (Букурешт) в. Југоелектро (Београд) пред Спољнотрговинском арбитражом у Београду (Т бр. 187/69).

повлачи никакве процесне последице, јер се одлука о одбацивању тужбе не може напасти тужбом за поништај. Пред државним судом, тужени може побијати само мериторну одлуку избраног суда. Овај, дакле, не дугује тужиоцу образложење за одбацивање тужбе. Ако избрани суд разлоге ипак даје, онда он то чини из куртоазије.

15. — Одлука о ненадлежности избраног суда разликује се од одговарајуће одлуке државног суда и по томе што се њоме не може одлучити о праву тужног на накнаду парничних трошкова^(6а). Ако себе сматра ненадлежним, избрани суд не може донети никакву ауторитативну одлуку, па ни ону којом се тужилац осуђује да туженом плати по поменутом основу извршан новчани износ. У првим годинама примене Правилника о Спољнотрговинској арбитражи било је по том питању колебања, с обзиром на одредбу члана 38, која упућује на ЗПП у погледу онога што Правилником није уређено. При томе се заборавило да се ЗПП супсидијерно примењује на арбитражни поступак само колико то одговара природи арбитражног суђења уопште, а не у погледу свега што Правилник не регулише. Данас је пракса Арбитраже устаљена у изложеном смислу. Но, ако избрани суд нема овлашћење да одбијајући од себе надлежност одлучује о трошковима, онда тиме није речено да тужени нема право на трошкове. Можда ће се рећи да трошкови нису били потребни, пошто би избрани суд, и да се тужени није држао пасивно, донео, пазећи по службеној дужности на своју надлежност, одлуку којом одбија да суди. Аргумент је неубудљив, јер и у поступку пред државним судом туженом припадају трошкови за одбрану против тужбе у једној правној ствари у којој редовни правни пут очигледно није допуштен, па суд ипак не одбија захтев за накнаду трошкова позивајући се на то да би тужба била одбачена и да тужени никакву радњу није предузео. Туженом, дакле, стоји, у циљу утврђења и остварења права на трошкове, отворен пут државног правосуђа.

16. — Посебан осврт заслужују неке одредбе Правилника о Спољнотрговинској арбитражи, које се тичу надлежности. Пре свега, нека разјашњења захтева текст чл. 13, по коме секретаријат Арбитраже позиву тужену страну да се у року од 30 дана изјасни да ли прихвата надлежност Арбитраже, „ако између странака не постоји арбитражна клаузула или ако клаузула на коју се тужилачка страна позива не предвиђа надлежност Арбитраже“. Прво, обе ове хипотезе — према оном што је горе речено — свде се на једну: непостојећа је и она клаузула која предвиђа надлежност неког другог избраног суда. Друго, питање да ли је реч о таквој клаузули, није увек просто. Понекад је за одговор потребно тумачење. Смисао клаузуле, међутим, позвано је да испитује председништво Арбитраже поводом туженикове одбране да клаузула не постоји, или поводом његовог пасивног става према тужби (чл. 12). Где је дакле граница? Другим речима, у коме случају се делатност Арбитраже своди на оно што је по чл. 13. позван да уради њен секретаријат, а када ће бити потребно да постојање клаузуле испитује њено председништво? Мислимо да одредба овог члана има у виду случај у коме ни у тужби ни у прилозима нема помена о постојању

(6а) Супротан став заузет је у чл. 26. Правилника о сталном избраном суду при Савезној привредној комори. Исто и у чл. 27. Правилника о избраном суду при Привредној комори СР Црне Горе.

неке арбитражне клаузуле, или сам тужилац изјављује да она не постоји и нуди другој страни њено закључење, или је клаузулом на коју се он позива предвиђена, сасвим несумњиво, надлежност другог избраног суда. У тим случајевима секретаријат, пошто поменути рок безуспешно протекне или тужени изрично одбије да прихвати надлежност, обавештава тужиоца да арбитражном поступку нема места и правна ствар се не износи пред председништво. У другим случајевима, па и кад је постојање клаузуле сумњиво, чл. 13. се не примењује и тужба се доставља на одговор.

17. — Из наведеног чл. 12. Правилника проистиче да се председништво не бави оном правном ствари у којој тужени свој приговор ненадлежности заснива на непуноважности клаузуле, не оспоравајући да она одиста предвиђа надлежност арбитраже⁽⁷⁾. Питањем пуноважности бави се само проширено веће. (Изузетак је прописан у чл. 14.) По наведеној одредби, председништво утврђује „да ли арбитражна клаузула материјално постоји”. У Правилнику није речено шта треба разумети под овим термином, који је преузет из Правилника Међународне трговинске коморе. Мислимо да клаузула материјално постоји ако је надлежност Арбитраже за покренути спор предвиђена текстом уговора из којег тужилац ту надлежност изводи. При томе се Председништво ограничава на тај текст, не упуштајући се у извођење евентуалних туженикових доказа о непостојању клаузуле, без обзира колико ти докази могу *prima facie* бити убедљиви⁽⁸⁾. Случај у коме тужени тврди да не постоји никаква арбитражна клаузула није лако замислити, просто зато што таква правна ствар треба да буде ликвидирана од стране секретаријата по чл. 13, тако да се не износи пред председништво. Оспоравање постојања арбитражне клаузуле састоји се најчешће у томе што тужени тврди да из текста клаузуле на који се тужилац позива, онако како тај текст гласи, не проистиче надлежност Арбитраже. Битно је да до одговора на питање постојања клаузуле председништво долази тумачењем текста клаузуле, а не изводи у том циљу доказе, нити расправља са странкама.

18. — Даљи ток поступка зависи од става председништва. Ако оно утврди материјално постојање клаузуле, правна ствар прелази у надлежност већа. Ово није везано ставом председништва да клаузула постоји. Ако се веће с тим ставом не слаже, онда оно у проширеном саставу одлучује о надлежности. Утврђење од стране председништва да клаузула материјално постоји има, дакле, карактер једне привремене одлуке. Правилник не садржи одредбу за случај да одговор председништва буде одречан, али из ст. 2, чл. 12. треба извести закључак да се поступак обуставља, и правна ствар се не износи пред веће.

19. — Кад је реч о испитивању да ли клаузула постоји, треба се с неколико речи осврнути на случај у коме тужилац тврди да је клаузула

(7) Редактори Правилника о Спољнотрговинској арбитражи одступили су овде од Правилника Међународне трговинске коморе у Паризу, који прописује да арбитража, пре него што правна ствар буде упућена арбитрама, утврђује не само постојање него и пуноважност клаузуле, ако је један или други недостатак истакнут приговором (чл. 13, ст. 3).

(8) Тужени је, на пример, могао да уз одговор на тужбу поднесе писма из којих проистиче да су странке споразумно раскинуле клаузулу.

закључена у писменој форми, али да је исправа у којој је она била садржана, уништена или изгубљена, или да се налази код противне странке или код трећег лица. По нашем мишљењу, овај случај треба узети као случај непостојеће клаузуле. Чињеница њеног постојања не може се пред Арбитражом доказивати друкчије него исправом. Не одговара природи арбитражног суђења да се поступак задржава саслушањем сведока, или можда странака, о чињеници од које зависи надлежност Арбитраже. То је став праксе од првог дана њене делатности⁽⁹⁾. Ипак, иако је у питању непостојање клаузуле, не би требало применити чл. 13. Правилника, него доставити тужбу на одговор, јер тужилац тврди да је клаузула закључена. Али, ако се чињеница њеног закључења може пред Арбитражом доказивати само исправом, у парници пред државним судом, по тужби за утврђење постојања клаузуле (уговора о избраном суду), може се та чињеница доказивати и другим доказним средствима. Она овде није претпоставка за надлежност суда пред којим парница тече, него има одлучујући значај за исход спора. Тешко је видети зашто би у спору по поменутој тужби било у том погледу друкчије него у спору у коме се утврђује право наслеђа по основу уништеног или изгубљеног тестамена или у коме је предложена осуда на предају поклоњене ствари по основу писмено закљученог уговора о даривању, који је после закључења нестао. У недостатку супротне одредбе којом се уређује поступак, све ово важи и за други избрани суд.

20. — Најзад, остаје нам још једна напомена поводом одредбе ст. 2, чл. 15, по којој странке могу оспоравати надлежност Арбитраже све до закључења расправе. Реч „странке“ оправдана је овде само утолико што тужилац може да приговори ненадлежност поводом приговора пребијања. Надлежност по противтужби, он оспорава у својству туженог. Поменути термин односи се, дакле, првенствено на туженог. Смисао поменуће одредбе није у томе да тужени то право има без обзира како се пре тога у парници држао. Право на приговор ненадлежности треба и овде разумети онако како је горе изложено за избрани суд уопште: тужени то право може да употреби све до закључења расправе ако се пре тога није без резерве, поднеском или на рочишту, упустио у расправљање о предмету спора. Из приказаних правила о поступку по питању надлежности проистиче да ће до ситуације у којој тужени оспорава надлежност тек на расправи, доћи ако се он у претходном поступку понашао пасивно, а председништво и веће нису нашли да је Арбитража ненадлежна.

Б. Познић

⁽⁹⁾ Занимљиво је да сличан став заузимају државни судови у погледу пророгационог уговора (чл. 64. ЗПП). Тако, Врховни привредни суд узима да суд своју надлежност утврђује по општим одредбама о месној надлежности ако тужилац није тужба приложио исправу која садржи уговор. Накнадним прилагањем те исправе странка не може исправити последицу таквог пропуштања. Види одлуке: Р 31/65, од 14. 5. 1965; Сл. 1476/68, од 1. 7. 1968; Р 69/69, од 26. 5. 1969. (све из свиденције суда). ВС Словеније показује се као мање строг, јер допушта накнадно подношење писменог уговора (Гж 318/64, од 29. 5. 1964 — Билт. ВС Слов. 1964/2). Дакле, ниједан од поменутих судова не допушта доказивање постојања уговора другим доказним средствима, осим исправом која уговор садржи.

РЕЗЮМЕ

К вопросу компетенции третейских судов

В статье, посвященной компетенции третейских судов, автор вначале останавливается на различии между принятой и существующей арбитражной оговоркой и ее правомерностью. Касаясь компромиссорной оговорки автор считает, что она является автономной по отношению к договору материального права, ее содержащему. Для третейского суда является обязательным решение, принятое государственным судом, который по праву, предоставленному ему законом, разрешил вопрос наличия оговорки или ее правомерности по иску, касающемуся данного вопроса. Наоборот, в случаях, когда государственный суд вынес решение по данному вопросу по жалобе ответчика, это решение не связывает третейский суд, независимо от того, было ли возражение признано основанным или было отклонено. Ответчику, сославшемуся на арбитражную оговорку не разрешается в третейском суде оспаривать ее как таковую или оспаривать ее правомерность. Третейский суд, как правило, ел *officio* решает о своей компетенции, но только лишь после того, как другая сторона изложит свои соображения об оговорке. Решение третейского суда, по которому данный вопрос не относится — к его компетенции, влечет за собой прекращение действия оговорки. Автор сторонник мнения, что в данном случае третейский суд не располагает правом решать о праве ответчика на возмещение издержек производства. В заключении статьи автор приводит свое толкование положений Устава внешнеторгового арбитража при Союзной хозяйственной палате в Белграде.

SUMMARY

Some Issues Concerning Jurisdiction of the Elected Tribunals

The author points out, first of all, to the distinction between the existence and the validity of arbitrary clause. As to the compromisory clause, the author's standpoint is that it is autonomous with respect to the contract of material law which contains it. An elected tribunal is bound by the verdict of the state court, that is provided with authority of adjudicated matter, deciding whether the clause is existing or valid, under the appeal bearing on this matter. On the contrary, if the elected tribunal has adjudicated in the matter upon appeal of the accused, elected tribunal is not bound by this decision, regardless whether the appeal was accepted or rejected. The defendant referring to the arbitration clause is not allowed to contest at the elected tribunal its existence or validity. Elected tribunal, as a rule, examines *ex officio* its jurisdiction, but only after having allowed to the adverse party to make declaration about the clause. The decision of the elected tribunal to the effect that it is not competent entails invalidity of the clause. The author maintains that in such cases the elected tribunal is not authorized to decide about the right of the defendant to the compensation of procedure expenses. Finally, the author gives his interpretation of some provisions of the Rules on Foreign Trade Arbitration at the Federal Economic Chamber in Belgrade.

RÉSUMÉ

Quelques questions de la compétence du tribunal d'arbitrage

Dans son article qui est consacré à la compétence du tribunal d'arbitrage l'auteur s'est arrêté en premier lieu sur la différence entre l'existence et la validité de la clause arbitrale. En ce qui concerne la clause compromissoire, l'auteur s'est placé sur le point de vue qu'elle est autonome par rapport au contrat de droit matériel dans lequel elle est insérée. Pour le tribunal d'arbitrage c'est le jugement du tribunal d'Etat qui est obligatoire, muni de l'autorité de la chose jugée, par lequel on a statué sur la question de l'existence de la clause ou de sa validité, par la plainte qui est limitée sur cette question. Au contraire, si le tribunal d'Etat a déjà statué sur cette question sur l'exception présentée par le défendeur, le tribunal d'arbitrage n'est pas lié par cette décision sans égards au fait si l'exception a été agréée ou rejetée. Le défendeur qui a invoqué la clause arbitrale n'a pas le droit de contester son existence ou sa validité devant le tribunal d'arbitrage. Le tribunal d'arbitrage, en règle générale, s'assure d'office de sa compétence, mais seulement après avoir donné la possibilité à la partie adverse de se prononcer sur la clause. La décision par laquelle le tribunal d'arbitrage décline sa compétence a pour conséquence la cessation de la clause. L'auteur soutient la thèse que dans ce cas le tribunal d'arbitrage n'est pas autorisé de statuer sur le droit du défendeur à la compensation des frais de procédure. A la fin de son travail l'auteur a exposé son interprétation de certaines dispositions du Règlement relatif à l'arbitrage de commerce extérieur près de la Chambre économique de Belgrade.

ПРАВНИ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМА ЗАГАБИВАЊА ВОДА (УПОРЕДНО-ПРАВНИ АСПЕКТ)*

I

Последњих година дат је са многих страна и у многим земљама знак на узбуну због константно растућег и све већег претећег зла — загађивања околине, а нарочито загађивања ваздуха и воде. И наша, нарочито дневна штампа, том проблему посвећује доста простора.

Скоро свакодневно у нашој штампи могу се прочитати вести о загађивању река и језера отпадним водама из фабрика и градских канализација⁽¹⁾.

(*) Основу чланка представља (реферат одржан на IV међународној конференцији „Наука и друштво“ („Наука, човек и његова околина), одржане у Херцег-Новом од 3. до 10. јула 1971. године.

(1) На пример, у „Вјеснику“ од 29. маја 1971. године наводи се да је настала узбуна „уз ријеку Карашицу због тамањења живота у води отпадним састојцима кудељаре у Чунковцима. Валповачки центар спортских риболовних друштава иницирао је покретање кривичног поступка“. „Прекипело је када је 13. овог месеца наступила врућина и поново се почео ширити смрад из Карапице, површином реке пливале су големе количине ошамућене и већ угинуле рибе“. У истом дневном листу наводи се да је језеро Палић код Суботице толико загађено да нестаје флоре и фауне и да је због тога било потребно да се Палић привремено исуши и да се изврши чишћење језера од муља, с тим да се забрани и изливање отпадних вода, односно да се отпадне воде пре пуштања језера морају пречистити. Услед скоро неконтролисаног изливања отпадних вода у Саву и Дунав и ове реке су постале толико загађене, да су санитарни органи морали да упозоравају грађане да се или не купају или, односно уколико се купају, да треба да пливају затворених уста и при изласку из воде да одлазе обавезно под туш („Политика“ од 1. јула 1971. године). Према подацима објављеним у „Политики“ од наведеног датума у сваком кубном сантиметру воде Саве има и до 300.000 различитих клица, а код Панчевачког моста и у Земуну у кубном сантиметру воде Дунава је пронађено више од 240.000 клица и бактерија. У извештају експе која је вршила бактериолошка испитивања стоји: „Коришћење воде Дунава у рекреативне сврхе доведено је у питање јер бактериолошка загађеност воде на свим токовима представља потенцијалну опасност за здравље људи“. У иностранству се све више поклања пажња проблему загађивања река и настоји се да се путем уграђивања одговарајућих филтера и уређаја за пречишћавање отпадних вода загађивање река спеле на минимум. Према једној новинској висти („Политика“, од 7. јула 1971. године) за Рајну као једну од највећих река везане су многе романтичне представе. Насупрот томе важила је река Рур из истоимене индустријске области, готово увек као „црна река“. Али чињенице изгледају сасвим другачије: од пловидбе и индустрије вода Рајне се све више загађује, а Рур је једна од најчистијих река и садржи данас мање отровних супстанца него на пример реке које протичу кроз плодне винограде пределе, односно Мозел, Некар и Мајна. Угљени рудници у Рурској области (од 127 рудника каменог угља обуставило је произвођачу у 71 у току последњих 15 година) гроче огромне суме за одржавање чистоће реке. Године 1969. утрошено је 55 милиона марака за реку Рур, 1970.

Проблеми у вези са загађивањем вода присутни су у свим земљама. Нагли развој индустријализације у многим земљама потенцирао је и проблем загађивања вода. Загађивање вода врше нарочито хемијска, металургијска, нафтна, прехранбена, целулозна индустрија, као и друге врсте индустрије. Међутим, са друштвеним развојем потребе за чистом водом постају све веће, нарочито потребе урбанизованих насеља. Исто тако и потребе развоја индустрије захтевају све већу употребу воде.

Ми ћемо се овде задржати углавном на проблемима загађивања река и језера, па према томе нећемо се бавити и проблемима загађивања мора.

Као што је познато, вода уопште, а нарочито вода из река и језера, користи се сем за пиће и потребе индустрије, још и за узгој риба, за напајање стоке, за наводњавање пољопривредних земљишта, за једрење, славарење итд. Истиче се и то да вода представља најзначајнији конститутивни елемент живих бића, с обзиром да она представља 60% тежине човека и до 95% тежине биљке.

Сматра се да су 98% од укупних вода на земљи слане воде, то јест да представљају мора и океане. Према неким мишљењима, људима остаје на располагању само 350.000 кубних километара слатке воде на површини, 150.000 кубних километара подземне воде и 13.000 кубних километара атмосферске воде. Иако су наведене количине вода задовољавале потребе људи током хиљаде година, ипак се истиче да због бројног повећања људи и због друштвеног, економског, техничког и културног развоја расположиве количине вода данас већ нису потпуно довољне, а несумњиво је да у врло кратком року оне неће више бити довољне. Сматра се да ће се човечанство кроз неколико десетина година суочити са проблемом велике nestaшице воде, уопште, или, пак, воде која ће моћи квалитативно задовољити људске потребе. Према томе, са даљим развојем друштва не само да ће се осетити nestaшица потребних количина воде већ ће доћи и до одговарајућег погоршања квалитета воде, што несумњиво представља негативан аспект ових проблема, јер је несумњиво познато, да се данас готово све економски и технички развијене земље суочавају са проблемом загађивања вода, што је уследило због насталих промена у физичким, биолошким и хемијским особинама воде. Загађивање река и језера не врши се само отпадним водама из градске канализације и бацањем разних отпадака већ исто тако загађивање настаје и испуштањем отпадних вода из индустријских, рударских и других предузећа, и као последица других облика загађивања. Овакве појаве утичу да реке и језера постају све више неупотребљиве не само за пиће и напајање стоке већ и за индустријске потребе. У многим рекама не постоји више никакав живот, јер су уништене не само рибе већ и друга бића, а то доводи до квалитативних промена воде, флоре и фауне воде. Иако не треба драматизовати ситуацију, ипак је потребно признати стварну озбиљност овог проблема. Вода чије су резерве на изглед неисцрпне и која дуго времена није имала тржишну вредност, постаје ретка роба. Иако можда, у садашњем тренутку,

године 71 милион, а 1971. године се мора рачунати са укупно 84 милиона марака. Уосталом, угљена прашина може задржати речну воду, али сумпор диоксида и друге хемикалије су много опасније. Ових састојака у реци Рур уопште нема, тако да обилазује рибама као ретко која река у западној Европи и представља прави рај за риболовце".

не постоји непосредна несташица воде, ипак се намеће потреба њеног очувања још са садашњим тренутком и то на плану квалитативног односно квантитативног очувања воде.

Нарочито се данас осећа несташица квалитативне воде у индустријализираним и великим урбанизованим насељима. У Француској на пример, критична ситуација у погледу снабдевања водом постоји у источним и северним департманима, у Немачкој у Рурској области, исто тако и у Белгији и Холандији проблем несташице воде прети општем економском развоју.

Иако је несумњиво да људи данас не познају потпуно тачно све расположиве резерве подземних вода, ипак ни те резерве нису неисцрпне. И стога се већ и данас поставља проблем преношења воде из једне области у другу, а што ће убудуће још више долазити до изражаја. Стога се у многим земљама појављује потреба за сагледавањем резерви воде, а нарочито се истиче у први план потреба сазнавања приближних количина подземних вода, које би се могле користити убудуће.

Због латентне опасности несташице воде, предузете су многобројне студије и истраживања, са циљем да се пронађу нови извори воде путем вештачких средстава, као што су експлоатација глечера, изазивање вештачких киш, смањивање испаравања, процес десанилације морске воде, и др.

Потрошња воде непрестано расте. У Сједињеним Америчким Државама просечна годишња потрошња воде по становнику износи 1.200 м³, док у Француској статистике показују да потрошња воде износи по становнику до 500 м³ годишње. У ове количине урачуната је јавна дистрибуција вода у градовима, као и потрошња воде од стране индустрије и пољопривреде. Нарочито поједине врсте индустрије захтевају велике количине воде за производњу одређених производа.

Истиче се и то, да бистра вода из потока, река и језера, као и мирне воде великих река представљају најпривлачније елементе туризма, јер такве воде улепшавају градове, дају им смисао и ритам.

Проблеми у вези са загађивањем вода нарочито су дошли до изражаја на Конгресу Међународног удружења за дистрибуцију воде који је био одржан 1964. године у Стокхолму и на коме је на једнодушан начин била изражена бојазан у погледу континуиране деградације квалитета површинских вода које су неопходне за снабдевање људи. Стога је као једини одговор дошао закључак о организовању борбе против загађивања вода. Потребно је зауставити процес деградације вода и вратити води њене природне квалитете.

II

Јасно је да превентивне и друге заштитне мере које треба да се предузимају против загађивања вода нужно морају да се ослањају и на средства правне природе. У све већем броју чују се гласови да мере законодавног карактера могу знатно допринети у борби за заштиту квалитета вода, спречавања њиховог загађивања. Међутим, познато је да интервенција законодаваца у циљу спречавања загађивања вода није сасвим нова,

јер су још у средњем веку предузимане законодавне мере (овде се има у виду Закон енглеског Парламента из 1388. године, који је забрањивао загађивање Темзе и њених притока), односно законодавне мере из епохе нешто ближе нама (као што су одговарајуће одредбе шведског закона из 1737. године). Међутим, први закон за који се може рећи да је имао у виду предузимање савремених мера против поменутог феномена јесте енглески Закон из 1876. године.

Иако су корени законодавне интервенције у погледу борбе против загађивања воде прилично дубоки и потичу још из средњег века, ипак се истиче да правна основа у погледу заштите вода варира, с обзиром на поједине земље и да у том погледу до данас не постоји заједнички поглед на решавање тих проблема, што је свакако за жаљење.

Ове разлике проистичу највећим делом из различитости политичких, економских и административних система појединих земаља, као из чињенице да законодавство на различите начине третира такве воде (јавни домен или приватни домен). Док су поједине земље донеле нове законе и поједине прописе који задовољавају садашње захтеве науке и технике у погледу борбе против загађивања воде, друге земље у вези с тим имају застареле правне прописе који нису способни да одговоре садашњим потребама у вези са проблемом борбе против загађивања вода, док најзад постоје и земље које нису донеле никакве правне прописе у овој материји. Исто тако се запажа да су одредбе садржане у правним прописима које допуштају борбу против загађивања вода хетерогене и дисперзиране, јер су оне донете са ограниченим дејством. Због нејединственог законодавства појављује се и пролиферација средстава, поступака и санкција које су врло лоше прилагођене циљу који треба да се постигне. Дисперсија прописа у погледу борбе против загађивања вода свакако да је од штете по јединство акције и ефикасност борбе против загађивања вода, која се неспорно мора свести на заједнички план свих земаља. Дешава се и то да је одсуство јединственог националног закона у извесној мери компензирано локалним прописима који важе на одређеној административној територији, а што доводи до неједнакости норми, које не могу увек да се оправдају објективним локалним условима или, пак, чињеницом да на једном подручју постоје извесне правне норме, док на другим подручјима нема никаквих правних норми у том погледу.

Поједине земље су уочиле штетност непостојања јединственог закона у борби против загађивања вода и због тога су оне и донеле нове законе у току последњих неколико година (као што је, на пример, Финска, Француска, Јапан, Пољска), док је Холандија вршила припреме за израду новог закона. Као што је познато Југославија је такође донела релативно нов Основни закон о водама 1965. године, који ће престати да важи 31. XII 1971. године на основу Уставног закона о примени Уставних амандмана XX—XLI („Сл. лист СФРЈ”, бр. 29/71).

Међутим, истиче се исто тако и чињеница, да и најбољи закони и други правни прописи могу да остану мртво слово на хартији, ако се не предузимају мере за њихову примену. Дешава се и то, да се донесе веома добар закон, да се у почетку примењивања тог закона предузимају све мере које су њиме предвиђене, али да се доцније акција успава и да за-

кон уће у летаргију. Истиче се да је ово скоро општа појава и да закон мало по мало у току своје примене губи своју првобитну строгост. Да не би дошло увек до ових појава, сматра се нужним да управни органи и сами буду прожети убеђењем о потреби стриктне примене Закона и других прописа у вези са поменутиим проблемом.

Сматра се да постоји опасност старења једног закона. Тако је, на пример, професор Јарошински (Пољска) истакао мишљење, да би било пожељно установити принцип, да сви закони који се односе на административне проблеме морају бити ревидирани сваких пет година. Уз резерву да би ревизија била ограничена само на законе који регулишу проблеме са техничког аспекта, при чему се има у виду невероватни прогрес примењених наука и да би период обавезне ревизије требало да износи 10 година; сматра се да би овај принцип требало да буде усвојен нарочито на подручју законодавства које се односи на заштиту вода против загађивања. Истиче се и то да има земаља у којима се води рачуна о развоју друштвених захтева, техничког прогреса и о недостацима који су уочени у примени позитивних правних прописа и да се из тога извлаче последице, које имају за резултат доношење нових законодавних аката. Наводи се пример Велике Британије у којој је Закон из 1951. године о превентивним мерама против загађивања вода био допуњен, апстрахујући друге законодавне текстове, новим Законом из 1961. године, који је имао у виду искуства стечена за време примене ранијег закона.

III

1. *Органи управе надлежни за борбу против загађивања вода.* — Сматра се да се борба против загађивања вода не може замислити без интервенције државних управних органа. Што се тиче надлежности органа управе, основне идеје важећег законодавства манифестују се на следећи начин:

а) на нивоу централних органа постоји централни орган коме су додељене надлежности које су заједничке за проблеме борбе против загађивања вода, или је, пак, реч о органу који је само овлашћен да координира активност различитих министарстава, од којих се свако бави једним од проблема а према својој надлежности;

б) на нивоу регионалних органа постоје специјализовани органи одговорни за све проблеме примене закона, а снабдевене каткада и полуаутономним овлашћењима. Ови органи делују уз учешће представника локалних колективитета, индустријских грана и добровољних заинтересованих асоцијација итд. и уз учешће консултативних комитета састављених од представника различитих група корисника вода.

Међутим, истиче се да има земаља код којих надлежност управних органа у метерији борбе против загађивања вода није организована на нивоу централних органа. То је, на пример, случај са Холандијом. Исто тако различитост у компетенцијама појединих органа управе појављују се и у другим земаљама, као што је случај, на пример, са Шведском. Ова различитост је нарочито велика у Француској.

У *Великој Британији* заштита вода против загађивања остварује се на нивоу централних органа-Министарства за конструкције и за локалну управу — и на регионалном нивоу од стране речних власти. То су аутономни органи, у оквиру којих су локални колективитети сваког појединог ресора представљени тако, да у принципу сви други интереси буду приступни (пољопривреда, индустрија, дистрибуција вода). Речне власти имају врло широке функције и овлашћења у вези са заштитом вода од загађивања а на целој дужини водног тока и њихових притока. Ови органи на основу закона врше многобројне функције.

У *Пољској* постоји пример концентрације овлашћења на централном нивоу, а у погледу надзора и контроле по питању заштите вода против загађивања и режима канализације фабрика. С обзиром да су ови послови поверени Централној управи за водопривреду, ова управа представља централни орган који је креиран изван министарских ресора и који је потчињен непосредно Председнику Министарског савета. Овај централни орган има врло широку надлежност у погледу онога што се односи на целокупност привреде режима вода и у том погледу поседује право да координира функционисање других врховних и централних управних органа државе. Његови територијални органи су регионални и локални специјализовани државни органи управе, потчињени президијуму националних савета: службе водопривреде при президијуму националних савета војводства и подсекције при овим истим саветима на нивоу срезова.

У *Југославији* поједине функције врше савезни органи, републички органи, органи аутономних покрајина и општински органи.

Важне послове у вези са борбом против загађивања вода врше несумњиво органи водопривредне инспекције, који постоје на нивоу републике. Међутим, законом републике може бити друкчије одређено. Послове из своје надлежности органи водопривредне инспекције врше преко водопривредних инспектора. Водопривредни инспектори могу бити само лица која имају прописану стручну спрему и испуњавају друге прописане услове (чл. 103—106. ранијег Основног закона о водама).

У *Француској* је законом предвиђена обавеза за департамане, општине, групе ових колективитета, мешовите синдикате и јавне установе креиране законом да предузимају проучавање, извршење и експлоатацију свих радова од јавне користи који су неопходни. Закон фиксира овлашћења Сталног интерминистарског комитета за проблеме уређивања територије, који је поред осталог овлашћен и да води бригу о акцијама различитих органа који постоје на овом подручју. Закон је исто тако креирао комитете басена, консултативне органе који треба да играју улогу мирења и координације, као и финансијску улогу која представља значајну везу са финансијским органима басена; финансијски органи басена представљају јавне установе које имају финансијску аутономију; они имају за циљ да олакшају реализацију различитих неопходних радова, а могу да додељују зајмове и субвенције и да установљавају и примају дугове. Постоји и Национални комитет вода, консултативни орган састављен од различитих категорија корисника воде, представника општинских савета и општинских савета и представника државе.

Велики број писаца и учесника у дискусији које су се водиле на разним међународним скуповима истицали су, да једино средство које је у стању да осигура одговарајуће искоришћавање вода у једном речном басену представља формирање, свуда где је то могуће, једног органа за сваки басен, одговорног за све врсте коришћења вода (за снабдевање водом, за коришћење воде од стране домаћинстава, пољопривреде, индустрије, за риболов, за пловидбу и иригацију, подразумевајући исто тако и борбу против поплава). Према неким ауторима, успех ТВА (Tennessee Valley Authority) У Сједињеним Америчким Државама и одговарајућих речних органа у Великој Британији (као модела органа са већим бројем циљева) оправдава легитимну наду, да ће ово решење постати више право него изузетак.

Истиче се и то да и локални органи могу, без интервенције централних органа, да преузму на себе део активности борбе против загађивања вода, при чему ће поштовати неопходну униформност, на пример у односу на споразуме закључене са другим управним органима истог речног басена. Међу споразумима између органа управе, који су дали задовољавајуће резултате може се цитирати пример OHIO RIVER VALLEY WATER SANITATION COMMISSION у Сједињеним Америчким Државама.

У Бугарској, према Закону о заштити ваздуха, воде и земљишта из 1963. године и новом Закону о водама из 1969. године борбу против загађивања вода остварују разна надлештва, министарства, државни комитети, главне управе, с тим што посебно место у ефективном руковођењу овом борбом имају два надлештва, и то: Министарство народног здравља и социјалног старања (у односу на санитарну страну ове борбе) и Главна управа водопривреде (у погледу свих осталих односа). Међутим, извесне надлежности у вези са поменутиим проблемом има и Државни комитет за привредно планирање, Државни комитет за изградњу и архитектуру, Министарство за пољопривредну производњу, а у посебним случајевима и разни државни комитети за индустрију. Ипак је несумњиво, да главни орган за борбу против загађивања воде представља Главна управа водопривреде.

Сем централних органа у Бугарској постоје и локални органи, који имају извесна овлашћења у борби против загађивања вода.

2. *Методe и средства акције органа управе против лица која врше загађивање вода.* — У Сједињеним Америчким Државама најраширенији начин поступања у већини државица састоји се у издавању наређења од стране државног органа, надлежног за вршење контроле у погледу загађивања вода, одређеном предузећу да смањи степен загађивања својим отпадним водама. Оваква наређења се издају после извршеног саслушања, при чему је установљено да одговарајућа предузећа не поштују нормe у погледу квалитета воде и класификацију сектора водног тока у који се изливају отпадне воде. Одлуке органа управе, која садржи поменуто наређење, може да буде предмет жалбе пред судовима опште надлежности.

У Француској управа располаже извесним бројем средстава. Она може обавезати предузеће да поступи по захтевима правних норми, средстава широке амплитуде, почев од убеђивања до привођења прекршиоца

кривичном суду. Најпре претходи поступак покушаја да се проблеми реше на пријатељски начин и пракса је показала важност оваквог начина поступања. Ако званични преговори не успеју, надлежни орган може донети управни акт, којим ће наредити предузећу да одговори захтевима правних норми. Ако ни овај покушај не успе, префект има овлашћење било да по службеној дужности или на трошак одговарајућег предузећа изврши потребне радове, било да путем свог наређења обустави функционисање предузећа. У овом последњем случају префект је овлашћен да обавезе предузеће да настави исплату свом особљу плата и надница. Предузеће против кога је изречена ова мера има право да покрене управни спор пред надлежним управним судом, као и да изјави жалбу Државном савету.

У *Великој Британији* орган речне управе може захтевати од надлежног суда забрану даљег искоришћавања водног тока, да би се онемогућило изливање из отпадних вода шкодљивих супстанци. Штавише, комунални органи могу повести квазикривични поступак у случају, када загађивање реке отпадним водама узима шкодљиве пропорције за здравље људи и животиња; комунални органи истовремено могу захтевати од предузећа да смањи загађивање вода и да примене пропис о новчаној казни.

У *Шведској* Национална служба за заштиту вода располаже у случају констатовања претње од загађивања са два средства: а) може издати наредбу у циљу ефикасне заштите вода; б) може захтевати било од локалне управе, било од суда доношење забране о изливању отпадних вода које нису у довољној мери пречишћене или да изда наредбу о елиминасању шкодљивих дејстава из отпадних вода. Постоји, такође, правило по коме Национална служба може да нареди предузећу да се оно само обрати надлежном суду који треба да установи услове за изливање отпадних вода.

С друге стране, одговорност предузећа може се поставити пред судом општег права (*common law*). У већини земаља трећа лица која су оштећена могу непосредно поднети тужбу против предузећа која не поштују правне норме садржане у правним прописима, а у вези са испуштањем отпадних вода или према правном систему сваке поједине државе путем норми о чистоћи река.

Тако, на пример, у *Француској* ако предузеће не поштује норме садржине у префектовој наредби које се на то предузеће примењују и ако због тога трећа лица трпе штету, ова лица, поред тога што могу захтевати од префекта да изрекне административне санкције против предузећа или да донесе још строжију одлуку о одговорности предузећа, могу исто тако да поднесу грађанску тужбу код суда опште надлежности и да траже накнаду штете и изгубљену добит. Они, такође, могу поднети тужбу кривичном суду и захтевати, на пример, од администрације надлежне за водопривреду и шуме да и она подигне тужбу против индустријалца који је скривио. Судови могу, ако констатују повреду прописа, да осуде предузеће под претњом принудног извршења да престане у целости или делимично са експлоатацијом, ако својим функционисањем наноси озбиљну штету суседству, или да нареди само да престане са изливањем шкодљивих отпадних вода.

У САД, у Великој Британији, у Холандији и у Шведској сопственици суседних непокретности имају овлашћење да траже од судова општег права да изрекну индустријском предузећу забрану изливања отпадних вода, под претњом изрицања пресуде за накнаду штете и изгубљене добити. Истиче се да кривична одговорност индустријских предузећа не представља неки нарочити интерес. Управни суд је овлашћен да у овој материји одлучује репресивним средствима и може да осуди предузеће на новчану казну, а евентуално исто тако и на накнаду штете и да при томе нареди да се престане са узроком који изазива штете.

У Пољској независно од казни које могу изрећи судови и кривичне административне комисије, орган службе за водопривреду на нивоу војводства може изрећи према предузећу као репресивну меру, специјалну новчану казну због загађивања вода, с тим да новчана казна погађа фондове предузећа. У извесним случајевима новчана казна је обавезна, док у другим случајевима она је факултативног карактера. Новчана казна се изриче после одржавања јавне расправе, при чему се орган управе ослања на резултате контроле.

У Југославији је исто тако била предвиђена могућност да предузеће буде кажњено новчаном казном до 100.000 нових динара за привредни преступ, ако уноси у воде опасне материје у количинама које могу да доведу у опасност живот и здравље људи, и ако уноси у воду штетне материје противно наређеној мери (члан 115. ранијег Основног закона о водама).

3. *Поступак и административна пракса* — У вези са питањем испуштања индустријских отпадних вода два става су могућа: с једне стране, може се препустити грађанима потпуна слобода да поступају према сопственом мишљењу, али на свој ризик и опасност. С друге стране, може се изливање отпадних вода подврћи претходном одобрењу а у циљу да се постигне гаранција о коришћењу постројења сагласно закону. У највећем броју земаља захтева се претходно одобрење за испуштање отпадних вода у јавне водене токове.

У *Савезној Републици Немачкој* закон увек намеће предузећу да прибави специјално одобрење за испуштање отпадних вода. Такво одобрење је неопходно чак и када је у питању сасвим мала количина воде и када је загађивање нешкодљиво. Међутим, постоји разлика у форми између одобрења у ужем смислу речи (*Bewilligung*) и упрошћеног овлашћења или дозволе (*Erlaubniss*) које се увек може опозвати.

У *Сједињеним Америчким Државама* принцип претходног одобрења постоји у законодавству већине држава, али пракса није јединствена. Када је одобрење прибављено, оно се сходно општем правилу издаје од стране државног органа надлежног за вршење надзора у погледу загађивања вода. У појединим државама овај посебни државни орган може пренети своја овлашћења на градске службе надлежне за питање вода.

У *Француској* предузеће није према општем правилу дужно да прибави специјално одобрење за изливање отпадних вода, ако је степен загађивања незнатан. При свем том изливање отпадних вода подчињено је одређеним рестрикцијама, и ако то општи интерес захтева, префект може

наметнути заинтересованом предузећу строжије допунске одредбе, фиксирајући норме које се морају поштовати при изливању отпадних вода.

У *Великој Британији* обавеза прибављања специјалног одобрења уведена је Законом из 1951. године, који се примењује само на предузећа која су основана после његовог ступања на снагу. Закон из 1961. године проширио је обавезу прибављања одобрења и на предузећа основана пре 1951. године, прецизирајући да издавање одобрења не може бити одбијено на неоправдани начин.

У *Холандији*, исто тако, потребно је одобрење и издавање овог одобрења је условљено предузимањем обавезе на додатне трошкове проузроковане отпадним водама предузећа у штању, на пример проширењем дренаже, одношењем депоа итд.

У *Пољској* закон предвиђа прибављање одобрења од органа службе за водопривреду на нивоу војводства или на нивоу среза. Одобрење мора бити у складу са директивама у материји заштите вода против загађивања, које чине део перспективног плана о развоју националне привреде, а у одељку посвећеном уопште водопривреди.

У *Шведској* сви облици изливања отпадних вода нису потчињени прибављању претходног одобрења и оно је предвиђено само за извесне случајеве или када то оцени Национална служба за заштиту вода. Када је прибављање претходног одобрења предвиђено, издавање одобрења може бити условљено спровођењем поступка који је било судског карактера, било, знатно ређе, обичног административног карактера. Исто тако, треба истаћи улогу локалних одбора за заштиту здравља, који могу издавати опште норме које се односе на изливање отпадних вода и пречишћавање таквих вода, а ти органи могу издати и индивидуалне наредбе у циљу примене општинских норми.

У *Југославији*, према важећим прописима, чини се разлика између одобрења општег карактера које се односи на конструкцију фабрике или измену поступка фабрикације и специјалног одобрења које се односи искључиво на конкретан случај испуштања загађених вода.

Као што је већ истакнуто, одобрење за изградњу водопривредних објеката и постројења, као и за изградњу објеката и постројења који могу привремено, повремено или трајно да проузрокују промену у природном или вештачком успостављеном режиму вода, може се издати само ако је претходно прибављена водопривредна сагласност и сагласност органа управе надлежног за послове санитарне инспекције. Водопривредну сагласност издаје републички орган управе надлежан за водопривреду (чл. 36. и 37. Основног закона о водама). Водопривредна сагласност за изградњу објеката и постројења који испуштају загађене воде неће се издати, ако инвестиционим програмом није предвиђена изградња уређаја за пречишћавање вода. Изузетно, законом републике могу се одредити водена подручја на којима се издавање водопривредне сагласности не мора условити зградњом уређаја за пречишћавање вода, ако би се загађеност воде изазвала само на том подручју (члан 63. Основног закона о водама). Треба истаћи и обавезу савезних и републичких органа хидрометеоролошке службе да обезбеђује стално и систематско осматрање и испитивање кван-

титативних и квалитативних промена вода и да органима управе надлежним за водопривреду и другим заинтересованим органима и организацијама стављају на располагање резултате испитивања промена вода, као и прогнозе времена и промена вода (члан 64. Основног закона о водама).

За *бугарско право* се истиче да одговарајућа министарства, надлежности и надлежни савети предузимају читав систем мера за одржавање чистоће на водама, с тим што се те мере не састоје само у одобравању планова и давању дозволе за постројење при обавезној изградњи уређаја за пречишћавање, јер је много важнија техничка делатност коју врше одговарајући државни органи и који одређују воде, које не могу да се испуштају у реке од стране предузећа. Даље се истиче да у вези са овим проблемом треба да се чини разлика између: а) одобравања планова; б) давања одобрења за испуштање отпадних вода; ц) постављања посебних допунских услова, за отпочињање рада од стране посебних предузећа.

IV

Већина земаља које су изложене опасностима загађивања вода организоване су периодична испитивања водних токова са гледишта хемијског, биолошког и бактериолошког загађивања. Врше се одговарајућа проверавања и резултати проверавања служе органима управе у оријентацији за предузимање одговарајућих мера против загађивања вода. Истиче се да у већини законодавстава контрола квалитета вода је регулисана у вези са контролом испуштања вода из одговарајућих фабрика које употребљавају воду у већим количинама.

У том погледу ангажовани су различити органи, било да је реч о државним институцијама или о државним службеницима, било о плуралитету органа, као што је то случај у Савезној Републици Немачкој.

У САД одређивање степена загађености вода спада најчешће у надлежност органа који врше контролу над загађивањем вода сваке државице. Овде је посебно реч о здравственој служби и комисији за риболов поједине државице. Органи контроле испитују стање отпадних вода од испуштања из одговарајућег предузећа, испитују такође инсталације за пречишћавање отпадних вода, као и узроке отпадних вода и вода у које се сливају отпадне воде. У већини државица према важећим правним нормама предузеће прима службено мишљење о резултатима контроле. Међутим, има и одређених државица, које мишљење о коме је овде реч, достављају предузећу само у случају кад констатују повреду правних норми. У овом последњем случају могу да се предузму и одговарајуће правне санкције.

У *Француској* органи управе контролишу на сталан начин степен, природу и квалитет отпадних вода, као и стање загађености вода у које се уливају отпадне воде. Главни орган ове контроле је инспекцијска служба, која поступа према одговарајућим прописима који утврђују детаљне модалитете надзора и техничке контроле. Извештај који се саставља при-

ликом вршења контроле доставља се префекту: ако постоји повреда прописа, саставља се записник и предузеће је дужно да саобрази своја постројења у целости или делимично закључцима извештаја о којима је овде реч. Пракса је да предузеће бива информисано о резултатима контроле чак и кад није констатована никаква повреда правних прописа. Почев од 1958. године, трошкови контроле код одређених предузећа стављају се на њихов терет и бивају наплаћени посредством таксе чију висину и модалитете утврђују државни органи.

У *Великој Британији* контролу врше инспекцијске службе органа речне управе. Органи управе по правилу шаљу обавештења предузећу у случају констатовања повреде и то бива само у случају када су остале без дејства мере које су предузете. Трошкови контроле падају на терет органа управе.

У *Холандији* контролу врши Национални институт за пречишћавање употребљених вода, када су у питању овлашћења дата од стране централне владе. Контрола се врши на тај начин, што се узимају узраши више пута у току године. Извештаји се каткад сапоштавају предузећима.

У *Пољској* контролу предузећа врши управни територијални орган службе за водопривреду, практично на нивоу среза. Ова служба врши контролу стања функционисања и искоришћавања инсталација за пречишћавање отпадних индустријских вода; она исто тако контролише да ли се поштују други услови из датог одобрења. Дирекција предузећа дужна је да снабдева органе контроле детаљним информацијама које се односе на режим вода и на отпадне индустријске воде и да стави на располагање све материјале који се на та питања односе. Сагласно опште прихваћеном принципу, представник дирекције предузећа присуствује и вршењу контроле. У вези са вршењем контроле у Пољској треба поменути и органе Националне санитарне инспекције, којој је поверено вршење контроле воде за пиће и за домаћу употребу.

У *Шведској* послове контроле врши Национална служба за заштиту вода тако што њени службеници имају право да улазе у предузећа и врше инспекцију на лицу места, уз евентуално учешће представника органа управе за риболов.

У *Југославији* надзор над извршењем правних прописа који забрањују загађивање воде врши водопривредна инспекција.

Ову инспекцију врше водопривредни органи републичке инспекције, ако законом републике није друкчије одређено. Послове из своје надлежности органи водопривредне инспекције врше преко водопривредних инспектората.

Органи водопривредне инспекције врше надзор над изградњом водопривредних објеката и постројења и извођењем водопривредних и других радова, над радом водопривредне и друге радне организације које врше водопривредну делатност, као и над употребом, искоришћавањем и испуштањем отпадних и загађених вода од стране радних и других организација, грађанских правних лица и грађана који на основу водопривредне дозволе употребљавају и искоришћавају воду.

У пракси, међутим, органи водопривредне инспекције истичу, да је мали број предузећа изградио потребне уређаје за пречишћавање вода.⁽²⁾

Проблем у вези са неизвршавањем законских наређења за уграђивање постројења за пречишћавање отпадних вода није само присутан у СР Црној Гори већ и у свим осталим нашим републикама.

У *Бугарској* контрола у погледу примене прописа о загађивању вода није регулисана самим Законом о заштити ваздуха и воде од загађивања, већ је то питање препуштено да буде регулисано правилником, који је донет на основу члана 25. поменутог Закона.

Закон је само у погледу контроле предвидео да Министарство народног здравља и социјалне заштите спроводи санитарну контролу у погледу заштите чистоћа вода.

V

1. Ограниченост простора не допушта нам да се упустимо у разматрање свих области правног аспекта проблема загађивања вода. Било би веома интересантно расправити и проблем санкција за случај прекршаја норми које забрањују загађивање вода, проблем грађанске одговорности, као и проблем загађивања вода на међународном плану. Међутим, свако од ових питања може бити предмет посебне студије. Стога смо се овде углавном задржали на тзв. јавноправном аспекту проблема загађивања вода и то са гледишта унутрашњег права појединих земаља.

Већ смо истакли да нарочито сложена ситуација у вези са проблемом борбе против загађивања вода наступа у федеративним државама, у којима је члановима федерације препуштено да у ширем обиму својим прописима регулишу питање борбе против загађивања вода. Тешкоће које у овим земаљама настају састоје се у непостојању одговарајућих норми у свим чланицама федерације, као и у атомизирању прописа који регулишу питање борбе против загађивања вода. Све то чини да је правна регулатива у оваквим земаљама недовољно ефикасна и да због тога настају тешкоће како у оквиру правног поретка саме такве државе, тако и на међународном плану.

(2) Нека нам овде буде допуштено да цитирамо извод из једне новинске вести („Политика“ од 18. V 1971. г.), у којој се између осталог каже: „Повод овим редовима је једна скорашња расправа о заштити вода од индустријског загађивања, вођена у Привредном већу Скупштине Црне Горе. На том скупу, још једанпут се чуло: да је од свих река у Црној Гори остала незагађена још једино Тара, да је Лим од Иванграда до Бијелог Поља практично мртва река, да у Црној Гори данас нема ни једног постројења које има уређаје за пречишћавање воде.

Још једном се чуо вапај једног броја стручних људи о неопходности потпуне заштите Таре, те како они рекоше у Европи последње чисте и тако дивне реке. Упозорили су да је последњи час за акцију, јер се ускоро пуштају у рад рудник и флотација у Мојковцу, а питање заштите Таре од отпадних вода још није решено. Са скупштинске говорнице такође је речено да је на овај начин прекршено десет закона и повређено четири устава (трију република кроз које Тара тече и југословенски). Наведоше и пример како су се сбраћали Републичком јавном правобранилаштву, али су добили одговор да његова надлежност почиње оног тренутка кад се река загади. (А шта ли чекају са Лимом?).

На истом месту, иза скупштинске говорнице чула су се и оваква мишљења: да је Мојковцу кориснији рудник него Тара, да се не може развити индустрија, а чувати река“.

У Југославији је до нових уставних амандмана био у важности савезни Основни закон о водама („Службени лист СФРЈ”, бр. 13/65), који је регулисао, поред осталог, и питање борбе против загађивања вода. Међутим, доношењем нових уставних амандмана престаће важност поменутог савезног закона (31. XII 1971. године), с тим што ће ова материја бити препуштена републикама и покрајинама. Мишљења смо да ће овакав начин регулисања материјала о водама изазвати низ тешкоћа, нарочито у вези са спровођењем борбе против загађивања вода. Већи број река тече кроз територије двеју или више република, па ће се појавити низ спорних питања у вези са средствима која треба применити у борби против загађивања вода. А ти проблеми ће, несумњиво, као последица брзе индустријализације наше земље, постајати све акутнији, што ће свакако стварати тешкоће свим тим прибрежним републикама. Стога нам се чини да је било целисходније, да се материја о водама, као и питање борбе против загађивања вода, регулише савезним законом. Овакав предлог смо и учинили и у дискусијама о новим уставним амандманима.

Осетљивост проблема који се појављују у вези са борбом против загађивања вода биће потенцирана чињеницом, да ће се појављивати ризичити прописи по овим питањима, што ће, чини нам се, још у већој мери компликовати проблеме борбе загађивања вода, који су у пракси и без тога веома сложени.

3. При свем том тешкоће ове врсте могу се превазићи путем договора и споразумевања заинтересованих република. Свака република је несумњиво заинтересована за спровођење борбе против загађивања вода на својој територији.

Међутим, далеко озбиљније сметње за успешно спровођење борбе против загађивања вода се састоје у ванредно скупим постројењима које би поједина индустријска предузећа, чије отпадне воде загађују реке, била дужна да изграде ради пречишћавања отпадних вода. На те сметње се такође налази и у вези са изливањем отпадних вода из градске канализације. Постојења за пречишћавање отпадних вода у неким индустријама, према извесним подацима, коштају исто толико, колико и читаво индустријско предузеће. Због тога се и водопривредна инспекција, при вршењу надзора над спровођењем прописа, налази у ванредно тешкој ситуацији, с обзиром да се налази пред дилемом: или забранити рад индустријског предузећа које није изградило одговарајућа постројења за пречишћавање отпадних вода, или допустити рад таквог предузећа, а то значи дозволити да се настави са загађивањем вода. Често су органи, под политичким, социјалним и другим притисцима, немоћни да спроведу јасне прописе о спречавању загађивања вода, тако да толеришу и даље рад таквих индустријских предузећа.

Стога је неумњива чињеница, да проблем не лежи само у доношењу одговарајућих правних норми, већ у тачном и доследном спровођењу донетих правних прописа.

С обзиром на озбиљност овог проблема, његовом решавању треба да поклони пажњу читава друштвена заједница и да се отклањање узрока загађивања вода планира на дужи временски период. Битно је, међу-

тим, почети са применом позитивних правних прописа, па макар била реч и само о њиховом делимитичном примењивању, с тим да се истовремено предвиди крајњи рок, у коме ће предузећа морати да потпуно поступи по закону и другим правним прописима.

Др Славољуб Поповић

РЕЗЮМЕ

Правовые аспекты проблемы загрязнения вод

В своей статье автор с помощью сравнительно-правового метода освещает проблему загрязнения вод. Известно, что в наши дни все экономически и технически развитые страны сталкиваются с проблемой загрязнения вод, наступившей вследствие происшедших перемен в физическом, биологическом и химическом составах воды. В статье вначале указывается на юридические рамки для решения проблемы загрязнения вод.

Считается, что превентивные и остальные охранительные меры, которые следует предпринимать против загрязнения вод, должны опираться и на средства правовой природы. Все громче слышны голоса, что меры законодательного характера могут в значительной степени способствовать успеху борьбы с загрязнением вод. Однако констатируется, что у мер правового характера отсутствует общность, что они разобщены, вследствие чего ни средств и санкций, предпринимаемых в борьбе против загрязнения, отсутствует необходимое единство.

Далее в статье автор говорит об органах управления, ведающих борьбой с загрязнением вод. Автор вначале дает сравнительно-правовой обзор органов управления, осуществляющих в отдельных странах борьбу и применяющих санкции против загрязнения вод. В числе остальных в этой части статьи автор подвергает рассмотрению методы и средства борьбы органов управления с лицами, вызывающими загрязнение вод, а также производство и административную практику важнейших европейских и американских стран в борьбе против явлений загрязнения вод.

В заключение автор приходит к выводу, что проблемы борьбы с загрязнением вод заключаются не в одной лишь необходимости создания соответствующих правовых норм, но может быть в большей степени в необходимости строгого и неуклонного применения на практике принятых правовых положений.

SUMMARY

Legal Aspects of the Water Pollution Problem

In the paper the author discusses, the problem of water pollution by the method of comparative law. It is a fact that nearly all of the economically and technologically developed countries are facing the problem of water pollution, as a consequence of the changes that have taken place in physical, biological and chemical properties of water. The legal frames for the solution of the water pollution problem are first indicated.

It is considered that preventive and other protective measures that ought to be undertaken against water pollution, necessarily should rely on the legal means too. Many are of the opinion that legislative measure may considerably contribute to the action against water pollution, but at the

same time it is stated that legal measures are not uniform, that they are dispersed, and therefore neither the procedures, means and sanctions, undertaken in fighting water pollution, are uniform.

The author then reviews the government agencies competent to deal with water pollution. First, he gives a comparative survey of corresponding government agencies in different countries. In this part of the article, inter alia, the methods and means of steps undertaken by the agencies against persons polluting water, are discussed, as well as the procedures and administrative practices of the most important countries in Europe and North America.

Winding up the article the author concludes that the problems of water pollution do not only exact enactment of suitable legal rules, but rather that the adopted legal regulations be exactly and consequently applied in practice.

RÉSUMÉ

Les aspects juridiques du problème de la pollution des eaux

Dans cet article l'auteur traite le problème de la pollution des eaux à l'aide de la méthode de droit comparé. Il est bien connu qu'aujourd'hui dans presque tous les pays économiquement et techniquement développés le problème se pose de la pollution des eaux, ce qui a résulté des changements qui se sont produits dans les propriétés physiques, biologiques et chimiques des eaux. Dans cet article sont indiqués en premier lieu les cadres juridiques pour la résolution du problème de la pollution des eaux.

On considère que les mesures préventives et les autres mesures de protection qu'il faut prendre doivent nécessairement s'appuyer sur les moyens de nature juridique. De plus en plus souvent la voix publique se fait entendre que les mesures de caractère législatif peuvent sensiblement contribuer à la lutte contre la pollution des eaux. Toutefois, on peut constater que les mesures de nature juridique ne sont pas uniques, qu'elles sont dispersées, par conséquent ni les procédés, ni les moyens ni les sanctions qui sont appliqués dans la lutte contre la pollution des eaux ne sont pas uniques.

L'auteur traite ensuite la question des organes de l'administration compétents pour la lutte contre la pollution des eaux. Il expose en premier lieu un tableau de droit comparé des organes de l'administration qui sont compétents dans les divers pays pour engager la lutte et appliquer les sanctions contre la pollution des eaux. En outre, dans cette partie, il étudie les méthodes et les moyens d'action auxquelles ont recours les organes de l'administration dans leur lutte contre les personnes qui commettent la pollution des eaux, ainsi que la procédure et la pratique administrative des principaux pays d'Europe et d'Amérique pour enrayer la pollution des eaux.

En terminant l'auteur conclut que les problèmes relatifs à la lutte contre la pollution des eaux ne reposent pas seulement sur la nécessité d'adopter les normes juridiques correspondantes, mais peut-être plutôt sur la nécessité d'appliquer avec précision et de manière conséquente dans la pratique les prescriptions juridiques en vigueur.

ОПШТЕ МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И ИЗВОРИ КОСМИЧКОГ ПРАВА

1. У време када је професор Бартош објавио Прву књигу свог дела „Међународно јавно право“ — 1954. године — указао је и на то да „у перспективи развоја све већи значај добија подела на опште међународно јавно право и специјализована међународна права“(1). Набрајање неких од тих специјализованих грана права — с обзиром на то да је дато три године пре првог успешног лансирања вештачког земљиног сателита — наравно, не обухвата и космичко право. Релативно брзо, септембра 1967. године, међутим, професор Бартош председаваће Десетом колоквијуму Међународног института за космичко право, где ће, између осталог, расправљати и о тек закљученом Уговору о начелима која регулишу делатност држава на истраживању и коришћењу космоса, укључујући Месец и друга небеска тела (у даљем тексту: Уговор о космосу) који је до данас најважнији извор једне нове специјализоване гране међународног права — космичког права. У завршној речи он је рекао: „Неоспорно је да правна наука треба да приђе овим проблемима као и свим оним који ће се у току даљег развоја поставити, како би се у једној, досада непознатој ситуацији, поставили правни темељи истраживања и коришћења космоса од стране целог човечанства. Што се раније приђе правном регулисању у овој области, тим ће човечанство имати више изгледа да избегне непотребна лутања у будућности“(2).

Развој науке и технологије који се, без опасности од претеривања, може назвати револуционарним, условио је и знатно брже израстање појединих специјализованих грана међународног права. Истовремено, он је наметнуо и потребу да се тај развој осветли и са становишта опште теорије међународног права. Овом приликом, стварање космичког права посматраће се са становишта извора међународног права.

2. Летови првих вештачких земљиних сателита одвијали су се у време када није постојало ниједно начело, а још мање правна норма, које би посебно регулисало ову врсту делатности. Могло се, с једне стране, тврдити да летови космичких летелица, а нарочито вештачких земљиних сателита, спадају у област ваздухопловног права — што би, дакле, значило да су њима кршене норме ове гране међународног права; ваздухо-

(1) Бартош, Међународно јавно право, Књига I, Кућаура, Београд 1954, стр. 34.

(2) Наведено према: Рачић, Десети колоквијум Међународног института за космичко право, „Међународни проблеми“ 3/1967, стр. 122.

пловно право, не треба посебно истицати, почива на суверености државе у ваздушном простору. С друге стране, могло се схватити — као што је то случај са већином писаца — да је овде реч о сасвим новом облику делатности који захтева и посебно међународноправно регулисање. Самим тим, поставила се дилема о којој је у своје време било доста дискусије⁽³⁾ — да ли се та нова делатност на истраживању космоса одвија у правном вакууму или не.

Ова дилема, међутим, благовремено је отклоњена. Већ 1961. године, Генерална скупштина Уједињених нација усваја резолуцију 1721/XVI којом је проглашено да се „међународно право, укључујући Повељу Уједињених нација, примењује на космос и небеска тела“. Ова формулација — којој се с правом ставио приговор „антропоцентричности“⁽⁴⁾ — преузета је у нешто измењеном облику у Уговору о космосу: „Стране уговорнице вршиће делатност на истраживању и коришћењу космоса, укључујући Месец и друга небеска тела, у складу са међународним правом, укључујући Повељу Уједињених нација“. Отклањање поменуће дилеме на овај начин, међутим, отворило је и нека нова, не мање значајна питања: прво, у којој мери прибегавати аналогiji и, друго, која су то конкретна начела и правила међународног права и Повеље Уједињених нација која се могу применити и на делатност на истраживању и коришћењу космоса.

Интересантно је да су поједини теоретичари у тражењу решења прихватљивих за космичко право у прво време упирали поглед ка две специјализоване гране међународног права — ваздухопловном и поморском. С обзиром на то да ове две гране права почивају на два дијаметрално супротна правна режима односних простора (суверенитет државе у ваздушном простору а, с друге стране, већ давно прокламована слобода мора) и нуђени одговори су се увелико разликовали. Сем тога, велики део теорије био је уздржљив у погледу примене аналогije уопште. Јер — што се тиче аналогije с ваздухопловним правом — могуће је тврдити да би то значило проширење суверенитета држава на делове космоса и, самим тим, угрожавање програма научних истраживања космоса⁽⁵⁾; или, пак, да физичкотехничке разлике између ваздушног и космичког лета, као и разлике у њиховим економским вредностима и последицама, онемогућавају протезање постојећег ваздухопловног права и на космичке летове⁽⁶⁾.

Усвајањем начела слободe истраживања и коришћења космоса — дефинитивно утврђеног Уговором о космосу — смањене су могућности тражења аналогних решења у ваздухопловном праву. Па ипак, низ теоретичара веома је уздржљив и у односу на тражење аналогije у поморском праву (које је, слично космичком, заснива на слободи односног простора). За неке, разлози леже у томе што за безбедност државе није неоп-

(3) УН Дос. А/С. 1/СР. 982, pp. 9—10 (Аустрија, Чиле); СР. 389, p. 5 (Италија); СР. 990, p. 5 (Југославија). — Ковалев — Черпов, Искусственные спутники земли и международное право, „Советский ежегодник международного права“, 1958, стр. 130. — *Kroeil, Einem Weltraumrecht entgegen*, „Zeitschrift für Luftrecht“, 1/1952, s. 246. — *Reintanz, Weltraumrecht*, New Jersey 1961, p. 523.

(4) *Jenks, Space Law*, Stevens & Sons, London 1965, p. 203.

(5) Коровин, О международном режиме космического пространства „Международная жизнь“ 1/1959, стр. 53—59.

(6) *Bohme, Luftrecht und Weltraumflug*, „Zeitschrift für Luftrecht“ 5/1965, ss. 184—197.

ходна контрола мора док је за њено постојање од битног интереса контролисање простора изнад њене територије⁽⁷⁾; за друге, у томе што природа односних простора, као и чињеница да се космичке летелице крећу неупоредиво брже од бродова на мору постављају битно другачије проблеме⁽⁸⁾; за треће, пак, механичко преношење институција из једне области у другу може довести до искривљавања као што би то било, на пример, онда ако би се желело применити право сувоземног транспорта на поморски или обратно⁽⁹⁾.

Све то, ипак, не значи да се аналогија у потпуности одбацује. Штавише, многи аутори, иначе веома уздржљиви када је реч о аналогији, склони су да, нудећи конкретна решења појединих проблема које ставља на дневни ред истраживање и коришћење космоса, открију из којих специјализованих грана међународног права та решења произлазе. Најзад, чињеница да одлука о протезању међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу представља саставни део постојећег права, указује на то да се прихватање аналогних решења на конкретна питања космичког права, или аргументисање које полази од аналогије, не може а priori одбацити.

Но, без обзира на то какав став према аналогији заузели, протезање међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу захтева да се размотри и питање на која се конкретна начела и правила то односи. Исто тако, може се поставити и питање да ли се то односи на све изворе које данашње међународно право и доктрина признају⁽¹⁰⁾. Питања у том смислу расправљана су и на међувладином⁽¹¹⁾ и на доктринарном⁽¹²⁾ плану.

Протезање међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу значајно је, пре свега, као одраз схватања држава данашње међународне заједнице да не постоји ниједна област у којој би постојао правни вакуум. Државе су везане међународним правом без обзира на то у којој се средини њихово деловање одвија. Самим тим, најопштије речено, утврђено је да се извори космичког права налазе у постојећем међународноправном поретку. Међутим, у току даљег развоја — како на међувладином плану тако и у теорији — кренуло се управо на конкретизовање тог општег решења, односно утврђивање појединих

(7) *Hannover, Luftrecht und Weltraum, Georg-August Universität, Göttingen 1953.*

(8) *Jessup-Traubenfeld, Control for Outer Space and the Antarctica Analogy, Columbia University Press, New York 1959, p. 212.*

(9) *Lachs, The International Law of Outer Space, «Recueil des Cours», 113 (1964/III), pp. 20—21.*

(10) Тако је 50. Конференција Светског удружења за међународно право (*International Law Association*) ставила у задатак свом управо основаном Комитету за космичко право да се позабави проучавањем начела међународног права која се могу односити на истраживање и коришћење космоса препоручујући му, истовремено, да замоли органке Удружења као и познате стручњаке да доставе мишљења о појединим начелима чија би примена дошла у обзир.

(11) Ову дискусију видети у: *UN Doc. A/AC. 105/PV. 1—9; A/AC. 105/C. 2/SR. 1—15.*

(12) Нпр.: *International Law Association, Report of the Fifty-First Conference, Tokyo 1964, p. 627.* — *Lachs, The International Law of Outer Space, «Recueil des Cours», 113 (1964/III), pp. 43—46.* — *Jenks, Space Law, Stevens & Sons, London 1965, pp. 203—205.* — *Gál, Space Law, Akadémia Kiadó, Budapest 1969, pp. 131—132.*

начела и правила космичког права која се, у неким случајевима, разликују од оних садржаних у класичном међународном праву. Самим тим, треба схватити да протезање међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу, важи само у оној мери у којој није дошло до стварања посебних начела и правила специјализоване гране која регулише односе држава у погледу њихове делатности у космосу.

3. Према томе, извори космичког права, најопштије речено, налазе се у међународноправном поретку који је постојао и пре стварног отпочињања активности у космосу. Међутим, већ је превазишао почетну фазу и процес стварања извора самог космичког права. Од првих резолуција Генералне скупштине Уједињених нација⁽¹³⁾, убрзо се прешло на закључивање међународних уговора законодавног карактера. Упоредо с тим, дошло је до склапања билатералних споразума о сарадњи на истраживању и коришћењу космоса па, чак, и до стварања неколико међународних организација — претежно оперативног карактера — са тачно утврђеним задацима у овој области. Ако се узму у обзир и тврђе појединих писаца о стварању обичајног права у овој области — очигледно је да се већ поставља потреба разматрања извора самог космичког права.

Први покушаји на стварању космичког права наишли су на знатне тешкоће. С једне стране, поставило се питање да ли је боље да се пожури са утврђивањем начела и правила космичког права или, пак, сачека одређен протек времена. Једно схватање полазило је од потребе избегавања стварања преседана (које би стварале углавном две космичке силе) који би исувише утицали на садржину будућег космичког права, а друго од жеље да се овој делатности, која је тек у повојима, не наметну исувише крути формалноправни оквири⁽¹⁴⁾. С друге стране, у том, почетном, раздобљу, поставило се и питање у коме од могућих облика међународноправног инструмента треба да буду садржана начела и правила будућег космичког права; другим речима, да ли она треба да буду прихваћена у облику међународног уговора, дакле несумњиво правно обавезног инструмента или, пак, у форми резолуције Генералне скупштине Уједињених нација⁽¹⁵⁾.

Веома брзо — чему је допринео и изванредан темпо развоја технологије истраживања и коришћења космоса, који је ставио на дневни ред низ проблема од виталног интереса за државе — те почетне дилеме биле су превазиђене. Три године након усвајања Декларације о правним начелима која регулишу делатност држава на истраживању и коришћењу космоса⁽¹⁶⁾, долази до потписивања Уговора о начелима која регулишу делатност држава на истраживању и коришћењу космоса, укључујући Месец и друга небеска тела⁽¹⁷⁾; убрзо долази и до усвајања Споразума о спасавању космонаута и враћању космонаута и објеката лансираних у кос-

(13) Резолуције Генералне скупштине Уједињених нација: 1348/XIII, 1472/XIV, 1721/XVI, 1802/XVII, 1884/XVIII, 1962/XVIII.

(14) Ову дискусију видети у: UN Doc. A/AC. 105/C. 2/SR. 1—15.

(15) Ову дискусију видети у: UN Doc. A/AC. 105/C. 2/SR. 16—28.

(16) Резолуција Генералне скупштине Уједињених нација 1962/XVIII.

(17) Резолуција генералне скупштине Уједињених нација 2222/XXI, Анекс.

мос⁽¹⁸⁾ да би, крајем прошле године, дошло до усвајања Конвенције о међународној одговорности за штету проузроковану објектима лансира-ним у космос⁽¹⁹⁾.

Наведена три инструмента су, без сумње, извори самог космичког права — „у значењу облика у којима се појављују оне норме које данашње међународно право признаје као обавезне правне норме“⁽²⁰⁾. То су по форми, садржини и интенцијама међународноправни инструменти који се, штавише, могу сврстати у категорију међународних уговора/легислативног карактера. У изворе космичког права, даље, могу се убројати и међународни/многострани уговори који се само једним делом односе на проблематику истраживања и коришћења космоса, као што је то уговор о забрани експеримената нуклеарним оружјем у атмосфери, космосу и под водом, закључен 1963. године, а и правилници Међународне уније за телекомуникације од 1964. године о телекомуникацијама у космосу. Сви ови међународноправни инструменти су од ширег значаја по томе што им је циљ да регулишу понашање субјеката међународног права у истраживању и коришћењу космоса — почев од најопштијих начела садржаних у Уговору о космосу, па до уско техничких правила која се налазе у наведеним правилницима Међународне уније за телекомуникације.

Када је реч о уговорима — „било општим или посебним“ како је то формулисано у члану 38. Статута Међународног суда — поставља се и питање места осталих међународних споразума, двостраних и вишестраних, у изворима космичког права. Ту се налазе споразуми као они о оснивању Глобалног система комуникација путем сателита, Европске организације за космичка истраживања, Европске организације за израду уређаја за лансирање космичких летелица⁽²¹⁾, али и двострани споразуми о сасвим уским аспектима истраживања и коришћења космоса⁽²²⁾. Када је реч о овим споразумима, треба констатовати, пре свега, да они нису резултат намере стварања правних норми о понашању у космосу него им се садржина највећим делом исцрпљује у обезбеђивању једне тачно дефинисане области сарадње на истраживању и коришћењу космоса. С обзиром на то, они су претежно контрактуалног карактера. Међутим, и овде остаје тачно да је веома тешко повући јасну и одсечну границу између легислативних и контрактуалних уговора. И код најтипичнијих контрактуалних уговора постоје елементи легислативности. „Допустимо ли ипак у основи горње разликовање, онда никако не можемо прихватити становиште да само легислативни уговори представљају изворе међународног права“⁽²³⁾.

Питање места резолуција Генералне скупштине Уједињених нација у изворима космичког права, и поред усвајања већ наведених уговора за-

(18) Резолуција Генералне скупштине Уједињених нација 2345/XXII, Анекс.

(19) Резолуција Генералне скупштине Уједињених нација 2771/XXVI, Анекс.

(20) Бартош, оп. цит., стр. 87.

(21) Текстови у: Рачић, Збирка докумената о правном регулисању истраживања и коришћења космоса, издање Института за међународну политику и привреду, Београд 1969.

(22) Нпр. Споразум између САД и Италије, *United Nations Treaty Series*, Vol. 461, p. 185. — Споразум између САД и Канаде, *United Nations Treaty Series*, Vol. 388, p. 225. — Споразум између САД и Нигерије, *United Nations Treaty Series*, Vol. 394, p. 113.

(23) Бартош, оп. цит., стр. 89—90.

конодавног карактера, нема само академски значај. С једне стране, одредбе садржане у Декларацији о правним начелима нису истоветне оним садржаним у Уговору о космосу; с друге, број држава које су ратификовале досад усвојене уговоре легислативног карактера мањи је од броја држава које су гласале за одговарајуће резолуције Генералне скупштине, тако да се поставља питање у којој је мери један број држава везан постојећим космичким правом.

Интересантно је да је у току расправљања о обавезности Декларације о правним начелима, дакле резолуције Генералне скупштине Уједињених нација, дошло до заузимања ставова, како на међувладином плану⁽²⁴⁾ тако и у теорији⁽²⁵⁾ који се, иначе, не заузимају тако лако у односу на резолуције овог органа уопште. Овом приликом, ваља се сложити с мишљењем професора Бартоша који је, остављајући по страни политичку снагу резолуција Генералне скупштине, стао на становиште да „препоруче могу послужити само као доказ о правном схватању оних чланица које су их подржале”⁽²⁶⁾. Уколико је реч о једногласно усвојеним резолуцијама, могло би се прихватити и становиште да оне имају снагу општих начела прихваћених од „просвећених” народа.

„Међународни обичај, као доказ опште праксе која је прихваћена као право” — да се опет послужимо формулацијом члана 38. Статута Међународног суда — извор је космичког права исто онако како што је то у међународном праву уопште. Основни моменат који овом приликом треба имати на уму јесте, с једне стране, чињеница да се од самих почетака истраживања и коришћења космоса пришло стварању писаних извора права — резолуцијама Генералне скупштине Уједињених нација и међународним уговорима — а, с друге, да космичко право, у поређењу са општим правом, као и осталим специјализованим гранама тога права, има веома кратак историјат. Да би се, пак, могло говорити о постојању обичајног права, потребно је да се испуне следећи услови: дуготрајна пракса, општа примена, и свест да се на одређени начин поступа због тога што се сматра да се ради сагласно праву⁽²⁷⁾.

Изгледа да је могуће тврдити, без обзира на различита мишљења у теорији о томе колико треба да је дуготрајна пракса да би се могло говорити о постојању обичајног права, да петнаестак година делатности у космосу, у поређењу с дужином настајања правила обичајног права, не значи много. Друго, мада постоји мишљење да „иако је обично много лакше утврдити постојање обичајног међународног права у случају позитивних аката, не постоји никакав разлог да се одбаци могућност стварања обичајног права путем негативне праксе”⁽²⁸⁾ било би исувише смело

(24) Внетти, нпр., UN Doc. A/AS. 105/C. 2/SR. 16—28, ставови представника Италије и Велике Бриганије.

(25) Нпр. Чепров, Правовое регулирование деятельности в космическом пространстве. у Збирки „Космос и међународно сарадњичтво” (ед. Жуков), Москва 1963, стр. 50. — *International Law Association Report of the Fifty-First Conference*, Токуо 1964, pp. 630; 666. — *Jenks, The Evolution of Space Law Continues*, у Збирци »Mélanges offerts à Juraj Andrassy» (ед. Владимир Иблер), Nijhoff, The Hague, 1968, p. 139.

(26) Бартош, оп. цит., стр. 113.

(27) Бартош, оп. цит., стр. 94—95.

(28) Tunkin, *Co-existence and International Law*, »Recueil des Cours», III/1959, p. 11.

тврдити да у случају космичког права, где се само две државе света самостално баве односним облицима активности, може у овако кратком временском раздобљу доћи до стварања обичајног права; другим речима, овде је исувише тешко говорити о „општој примени“. У таквим околностима — а посебно зато што далеко највећи број држава не учествује самостално у истраживању и коришћењу космоса — изузетно је тешко утврдити и постојање „правне свести“, трећег елемента потребног за признавање постојања начела или правила међународног обичајног права.

Најзад, ваља рећи да до данас не постоји судска пресуда која би се непосредно тичала материје коју регулише космичко право, док се на „општим правним начелима које признају просвећени народи“ не треба посебно задржавати с обзиром на то да се тај проблем не поставља на специфичан начин у космичком праву. Међутим, „учење најпознатијих стручњака“ — као помоћно средство у утврђивању права — веома је обимно, тако да већ данас у великој мери може допринети утврђивању постојања и садржине појединих начела и правила космичког права.

4. Веома брзо, и без већих тешкоћа, усвојена је концепција по којој на правном регулисању истраживања и коришћења космоса треба да учествују све чланице Уједињених нација, без обзира на степен њиховог економског, научног и техничког развоја. И поред чињенице да председањаци — које данас могу стварати углавном само две космичке силе — имају одређену улогу у стварању космичког права, они се морају посматрати у светлости благовременог настојања међународне заједнице да формулисају овог права прибе на начин који одговара постигнутом степену њеног организовања.

Први корак представљало је прокламовање протезања међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу. Тиме је утврђено да се извори космичког права, у принципу, налазе у правном поретку који је постојао у тренутку отпочињања делатности у космосу. Веома брзо, отворен је и процес утврђивања начела и правила космичког права — значи, стварања извора самог космичког права. Тај процес који је — и поред брзог напретка, тек отпочео, усредредио се на писане изворе права, тако да треба очекивати да ће остали извори права (обичајно право, општа правна начела) играти тек другоразредну улогу.

Др Обрад Рачић

РЕЗЮМЕ

Обице международное право и источники космического права

С принятием положений, устанавливающих, что деятельность в космосе должна осуществляться с соответствием с международным правом, включая Устав ООН, отброшена концепция, по которой она осуществляется в „юридическом вакууме“, но в то же время возникли две другие проблемы: первая — какие из конкретных начал и правил международного права можно распространить на деятельность в космосе и, другая, в

какой мере допустимо применение аналогии. Так как тем самым, в принципе, было установлено, что источники космического права содержатся в действующем международном правопорядке, было приступлено к созданию источников самого космического права. Сюда, прежде всего, относятся три договора легислативного характера (Договор о космосе, Соглашение об указании помощи космонавтам и Конвенция об ответственности), некоторые положения других договоров (Договор о частичном запрещении ядерных испытаний), а также соответствующие уставы Международной унии по телекоммуникации. Принимая во внимание, что и договоры являются источниками права, необходимо иметь ввиду и ряд двухсторонних, а также несколько многосторонних договоров, на основании которых созданы существующие международные организации для исследования и использования космоса. Резолюции Генеральной ассамблеи, относящиеся на проблематику космоса, являются доказательством правового осознания членом ООН, их поддержавших. Учитывая довольно небольшую практику а также факт, что этой деятельностью занимается исключительно небольшое число государств, было бы затруднительным высказать мнение, что в данной области исполнены условия, необходимые для создания обычного права. Процесс создания космического права сосредоточился на записанных источниках права, что является понятным, принимая во внимание степень организованности международного содружества. Тем самым следует ожидать, что остальные источники права (обычное право, общие правовые начала) будут играть второстепенную роль.

SUMMARY

General International Law and Sources of Cosmic Law

By adopting documents laying down that activities in the cosmos should be carried on conformably with the international law, including the UN Charter, the concept is rejected according to which these activities are performed in the »legal vacuum«, but at the same time two other problems have been generated: which concrete, principles and rules of international law should be applied to the activities in the cosmos, and secondly, to what extent analogical application is permissible. Since it was stated in this way that the sources of cosmic law are axiant in the current international legal system, creation of the sources of the cosmic law itself was undertaken. These are at present, and above all, three contracts of legislative nature (Cosmic Contract, Agreement for Salvaging Astronauts, and Convention of Responsibility). Some provisions of other contracts (Contract of Partial Prohibition of Nuclear Experiments) and corresponding rules of the International Telecommunications Union. Considering that agreements are contradictory in nature and have a place in the law sources one should bear in mind many bi-lateral and a few multi-lateral contracts establishing the present international organizations for investigation and utilization of the cosmos. The UN General Assembly resolutions relative to the cosmic problems are as well the proof of the legal conceptions of the states supporting them. Experiences so far being rather few and in view of the fact that an exceptionally small number of states are engaged in these activities, it would be hard to back the view that the conditions required for creation of common law are existing. The process of creating cosmic law is focussed on the written sources of law — quite comprehensible considering the organization degree of the international community — and it is to be expected that other law sources (common law, general legal principles) will have a secondrate role.

RÉSUMÉ

Le droit international général et les sources du droit de cosmos

En adoptant les documents par lesquels il est spécifié que les activités dans le cosmos doivent être effectuées en conformité avec le droit international, la Charte des Nations Unies y comprise, la conception a été rejetée selon laquelle elles sont effectuées dans le »vacuum juridique«, mais en même temps deux autres problèmes se posent, à savoir: quel sont les principes et les règles concrets du droit international qui peuvent être appliqués à l'activité dans le cosmos et, en second lieu, dans quelle mesure est permise l'application de l'analogie. Une fois qu'il a été spécifié, en principe, de cette manière que les sources du droit de cosmos se trouvent dans l'ordre de droit international existant, on est passé à la création des sources du droit de cosmos même. Ces sources sont aujourd'hui, en premier lieu, trois conventions de caractère législatif (la Convention sur le cosmos, l'Accord sur le sauvetage des cosmonautes et la Convention sur la responsabilité), quelques dispositions des autres conventions (la Convention sur l'interdiction partielle des expériences nucléaires) ainsi que les règlements correspondants de l'Union internationale des télécommunications). Etant donné que les conventions de caractère contractuel ont aussi leur place dans les sources du droit, il faut prendre en considération, de même, une série de conventions bilatérales ainsi que quelques conventions multilatérales par lesquelles sont formées les organisations internationales d'aujourd'hui pour les recherches et l'utilisation du cosmos. Les résolutions de l'Assemblée Générale qui se rapportent à la problématique du cosmos représentent, du reste, la preuve de la conception juridique des membres qui les ont soutenues. Eu égard que la pratique est relativement courte et que cette activité est poursuivie par un très petit nombre d'Etats, il serait difficile de soutenir l'opinion que dans ce domaine toutes les conditions sont remplies qui sont exigées pour la création du droit coutumier. Le processus de création du droit de cosmos s'est concentré sur les sources *écrites* du droit — ce qui est, tout en tenant compte du degré d'organisation de la communauté internationale compréhensible — de sorte qu'il faut s'y attendre à ce que les autres sources du droit (le droit coutumier, les principes juridiques généraux) aient un rôle secondaire.

ЈОШ ПОНЕШТО О НАСЛЕБИВАЊУ ПРАВА НА НАКНАДУ НЕИМОВИНСКЕ ШТЕТЕ

1. Откако је у нашој пракси прихваћен принцип накнаде неимовинске штете, судови су јединствено стајали на становишту да право на накнаду неимовинске штете прелази на наследнике ако је за живота оштећеног накнада већ била досуђена правоснажном судском пресудом или је оштећеник барем био подигао тужбу за накнаду⁽¹⁾. По том схватању, које је прихваћено и у неким страним законодавствима⁽²⁾, наследници оштећеног нису активно легитимисани да подигну тужбу за накнаду неимовинске штете коју је оштећеник лично претрпео до своје смрти, али парницу за накнаду ове штете коју је покренуо сам оштећеник они могу у своје име наставити. Утужењем од стране оштећеника, право на накнаду неимовинске штете постаје наследиво (при чему је без значаја узрок смрти, који може бити без икакве везе са радњом из које је проистекла неимовинска штета о чијој је наднади реч).

(1) „Тужилац пок. Б. на записнику од 21. априла 1958. године преко свог заступника истакао је као свој захтев и захтев накнаде за претрпљене болове. Како је пок. Б. умро 7. октобра 1958. године његови правни представници настављајући поступак остали су при томе захтеву прецизирајући износ тога захтева на 50.000.— динара. Првостепени суд је правилно оценио и такав захтев тужилачке стране и на име те штете тужиоцима досудио 30.000.— динара као правичну новчану накнаду. У жалби се истиче да потраживање накнаде за претрпљене болове пок. Б. не могу да истичу његови наследници. Овакав навод жалбе није основан, јер је пок. Б. овакав захтев за живото у спору поставио, а његови наследници ступили су у сва његова права па и права на захтев за накнаду штете ове врсте”. — Пресуда Врховног суда НР Србије Гж 1712/59. од 16. јануара 1960. године, потврђена од стране Савезног врховног суда пресудом Рев. 816/60. од 15. септембра 1960. године.

„Није усвојив ни приговор да тужитељима не припада право на болницу, јер да се ради о особном праву, које по смрти оштећеног није могло прећи на наследнике-тужитеље. Будући да је оштећени још за живота тужио туженог ради накнаде болнице, то су овај поступак тужитељи као наследници само наставили (чл. 204. и 201, т. 1. ЗПП), а како осталина умрле особе прелази по сили закона на њезине наследнике у тренутку њезине смрти и наслеђивати се могу не само ствари него и права која припадају појединцима (чл. 135, и 2. Закона о наслеђивању), то је очито да конкретно тужитељи имају право тражити накнаду болнице, која припада њиховом преднику”, — Пресуда Врховног суда НР Хрватске Гж 163/1959-2 од 11. фебруара 1959. године, потврђена од стране Савезног врховног суда пресудом Рев 964/59. од 8. јануара 1960. године.

„Неоснован је приговор тужених да нема мјеста накнади за претрпљене боли, јер је тужитељ иза покретања парнице умро. Овај је захтев наиме по тужитељу постављен у тужби за његова живота и о њему је расправљано у овој парници, па нема разлога да се не удовољи и о овом тужитељевом захтеву”. — Пресуда Врховног суда НР Хрватске Гж 865/1959-2 од 30. јуна 1959. године.

(2) Чл. 93 ст. 1. Швајцарског грађанског законика, § 847. Немачког грађанског законика.

Разуме се, одвојено од тога је питање права на накнаду неимовинске штете коју услед смрти декујуса лично трпе његови блиски сродници и уопште лица њему блиска. Та лица се у конкретном случају могу али не морају појављивати као наследници, а може бити да она уопште не улази у круг законских наследника⁽³⁾.

У доступним пресудама наших судова које се односе на ово питање реч је о накнади за претрпљене физичке болове и страх, услед телесне повреде нанете оштећенику (декујусу), али је јасно да због идентичности мотива решење мора бити исто за све неимовинске штете које је оштећеник лично претрпео до краја свога живота: душевни болови услед унакажености, душевни болови услед смрти блиског лица, умањење животне активности и појачани напори у обичном животу и у раду⁽⁴⁾, повреда чести и угледа.

Оваквим решењем наслеђивање права на накнаду неимовинске штете приближено је решењу које важи за наслеђивање права на накнаду имовинске штете (мада изједначење није извршено, пошто је право на накнаду имовинске штете наследиво и без утужења од стране оштећеника-декујуса). То приближавање показује да је примарни значај придат чињеници да право на накнаду неимовинске штете гласи на новац, као и код имовинске штете. Други писци, као што је познато, отишли су још даље, пледирајући за јединствено решење питања наслеђивања права на накнаду штете, било да је реч о имовинској или неимовинској штети.

2. Ми смо такав приступ овом питању годинама критиковали, истичући да новчана накнада неимовинске штете мора бити организована оригинално, јер јој је сврха специфична, а то је главно. Начин на који се у правном животу понаша право на накнаду имовинске штете адекватан је његовој сврси. Правила која важе за накнаду имовинске штете првенствено резултирају из сврхе која треба да се оствари његовим вршењем, а не из чињенице да гласи на новац. И сама чињеница да право на накнаду имовинске штете гласи на новац последица је сврхе накнаде имовинске штете. Накнада неимовинске штете има различиту, своју специфичну сврху и право на накнаду те штете мора бити организовано тако да најпотпуније оствари своју сврху. Не може се, дакле, због тога што у оба случаја право на накнаду штете гласи на новац аутоматски протезати на неимовинску штету режим који је већ изграђен за имовинску штету и, уопште, тим режимом бити оптерећен као нечим од чега не сме бити удаљивања. Улога новца у оба случаја је техничка, он је само средство а битно је да су сврхе које треба остварити различите. Битно је то да новчана накнада досуђена на име неимовинске штете може остварити своју сврху само у личности жртве — оштећеника и то тако што ће му омогућити да прибави себи неко задовољство (интелектуално, духовно, чулно, већ према својој наклоности, својој природи и својим потребама) и да на тај начин неутралише или барем ублажи бол који трпи. Зато се мора одбацити солүција према којој наследници могу наставити парницу за накнаду не-

(3) У неким пресудама наших судова, на пример, право на накнаду неимовинске штете признаје се ванбрачној жени одн. мужу.

(4) Обрен Станковић: Накнада за појачане напоре и за умањење животне активности, издање Новинске установе „Службени лист СФРЈ”, Београд, 1972.

мовинске штете (а поготову солудију према којој могу покренути ову парницу!). Без значаја је то што је декујус за живота био подигао тужбу за накнаду. Битно је то да накнада овде не би имала свој *raison d'être*, јер оштећеник није у животу па је према томе већ у време доношења пресуде искључена свака могућност да накнада оствари своју сврху. Природно је да у таквом случају суд ускрати доношење пресуде коју је захтевао тужилац, сада већ декујус. Само правоснажна судска пресуда, донета за живота оштећеног, којом се његов тужбени захтев усваја и накнада досуђује, чини да право на накнаду постаје једна перфектна новчана тражбина погодно да пређе на наследнике⁽⁵⁾.

3. Тако схватање дошло је у пуној мери до изражаја на саветовању представника грађанских одељења републичких врховних судова и судија Грађанског одељења Врховног суда Југославије одржаном 18. и 19. јуна 1968. године у Врховном суду Југославије. Еминентни скуп усвојио је следећи правни закључак: „Само правомоћно досуђено или писменим уговором признато потраживање накнаде за неимовинску штету прелази на наследнике оштећеног“⁽⁶⁾.

4. Могло се основано поверовати да је овим начињен заокрет и да је раније становиште коначно напуштено, али до тога изгледа још није дошло⁽⁷⁾. Врховни суд Хрватске у једној пресуди скорашњег датума реafirмише раније становиште настојећи да га потпуније образложи:

„Погрешно је правно становиште да је потраживање накнаде неимовинске штете строго особно право оштећеног које не прелази на његове наследнике по одредбама Закона о наслеђивању.

Разлика је између имовинске и неимовинске штете у добрима која су оштећена. Имовинска штета је умањење материјалних добара, „квар у имовини“. То је таква штета која се непосредно изражава у економским вриједностима и изравно показује у некој употребној, прометној и свакако новчаној адекватној вриједности. Код неимовинске штете нападнута су нематеријална добра изражена у трпљењу с посљедицама у погледу здравља, емоционалног живота или душевне равнотеже. И неимовинска штета у грађанскоправном смислу намирје се имовинским добрима и резултира коначно као имовинска накнада (тзв. сатисфакција), те повећава имовину оштећеног као компензација за оштећено здравље, психички живот и трпљење, за разлику од имовинске штете код које се имовина у принципу накнадом не повећава, него се постиже оно што је штетним посљедицама у имовини било умањено.

(5) Обрен Станковић: Сукцесија права на накнаду неимовинске штете, Анали Правног факултета у Београду, бр. 4. за 1961. годину, стр. 656. и сл. Исти: Новчана накнада неимовинске штете, Четврто, допуњено и проширено издање, Савремена администрација, Београд, 1972, No 133. и сл., као и ранија издања од 1963, 1965. и 1968. године.

(6) Збирка судских одлука, књига XIV, свеска 3, стр. 101.

(7) Можда се наставање раније праксе може објаснити појавом и ауторитетом Скице за Законик о облигацијама и уговорима, од проф. М. Константиновића. У чл. 164. Скица предвиђа да се право на накнаду неимовинске штете може другоме уступити ако је признато уговором или је о њему поведен спор, и да под истим условима ово право прелази на наследнике. — Михаило Константиновић: Облигације и уговори, Скица за Законик о облигацијама и уговорима, Правни факултет у Београду, Београд, 1969.

Неимовинска штета строго је особна све док оштећени није тужбом тражио да му се та штета накнадом (сатисфакцијом) репарира. Све докле не зна се да је неко нешто трпио, што је трпио, у којем је то интензитету и трајању било и у којем је виду трпио. Не зна се ни то, а што је пресудно, да ли је сугласан да нешто претрпи не позивајући штетника на грађанскоправну одговорност. Нитко други, умјесто њега, то не може учинити јер би тиме ушао у оштећеникову најдиспозитивнију сферу. Али кад фактички оштећена особа судски затражи да јој се накнади штета, она се тиме изјаснила да је претрпјела штету, одредила њезин опсег и висину и изразила релевантну вољу (тужбу) да јој штетник штету накнади. Од тог момента оштећена особа тражи да јој се даде одређена имовинска вриједност (становити износ) која треба да уђе у њезину имовину и којом ће вриједности располагати са сврхом за коју се та накнада даје (да постигне неку компензацију за оно што је претрпјела).

Смрт оштећеног у току парнице не анулира захтјев постављен тужбом. Тужбом је у ствари неимовинска штета вреднована и попримила материјалну вриједност. Питање је у парници само да ли је те штете било, колика је она и да ли је штетник одговоран. Она је неимовинска утолико што се на њено утврђење односе правила која вриједе за утврђење неимовинске штете, али потенцијално улази у имовину оштећеног и у њој дијели правну судбину као и свака друга имовина која иза неког остаје⁽⁸⁾.

5. У мери у којој је потпуније образложена, ова одлука рељефније истиче слабости доктрине којом је испирисана.

„Тужбом је у ствари неимовинска штета вреднована и попримила материјалну вриједност.” — Може се одговорити да неимовинска штета никад не може бити материјално вреднована и попримити материјалну вредност. Могуће је на један одређен начин организовати њену накнаду, у којој новац има техничку функцију а досуђује се у износу који није аутоматски и једино одређен величином штете.

„Питање је у парници само да ли је те штете било, колика је она и да ли је штетник одговоран.” — Формула која адекватно изражава стварност и потребе накнаде имовинске штете али је у раскораку са сврхом накнаде неимовинске штете како је дефинисана у самој пресуди.

„Она је неимовинска утолико што се на њено утврђење односе правила која вриједе за утврђење неимовинске штете, али потенцијално улази у имовину оштећеног и у њој дијели правну судбину као и свака друга имовина која иза неког остаје”. — Није неимовинска штета неимовинска због тога што се на њено утврђење односе правила која важе за неимовинску штету, него је неимовинска због своје природе а правила о одређивању накнаде само су последица те њене природе. И није битно за дискусију о овоме штета већ накнада, њена сврха. А затим, што се тиче другог дела цитиране реченице, да једно потраживање које улази у заоставштину дели њену правну судбину, то је евидентно али разумје се под исто тако евидентним условом да се не гаси смрћу декујуса и да је заиста саставни део његове заоставштине. Ако суд у време суђења треба да води рачуна о нечем „потенцијалном”, онда је то зацело оно што је примарно у

(8) Гж 2629/69. од 24. ожујка 1970. године.

установи накнаде неимовинске штете и што према томе треба да доминира њеним бићем и њеном организацијом, а то је, да још једном поновимо, сврха накнаде. Разуме се, о томе „потенцијалном“ он мора и треба да води рачуна док је стварно „потенцијално“, док је у изгледу. Кад постане јасно да је то потенцијално отпало, да је сврха накнаде постала неостварљива, мисија суда је окончана.

6. Друга одлука на коју ћемо се осврнути потиче од Врховног суда Србије и такође је скорашњег датума. Пресудом Окружног суда одбијен је тужбени захтев којим је тужилачка страна тражила да се тужена страна обавезе и исплати тужилачкој страни на име накнаде штете и то: 8.000 динара на име претрпљених болова и 4.000 динара на име претрпљеног страха. Решавајући по жалби тужилачке стране Врховни суд Србије укинуо је пресуду Окружног суда и предмет вратио на поновно суђење, са образложењем у коме се каже:

„Окружни суд је сматрао да је тужбени захтев неоснован зато што се у конкретном случају ради о неимовинској штети израженој у трпљењу физичких болова као и психичке реакције страха изазваних повредама, које је задобио 31. јула 1966. године, која се оштећеном досуђује ради прибављања одговарајућих задовољстава, да би на известан начин неутралисао или ублажио болове и страх који је трпео. Овако досуђена накнада, с обзиром на циљ који се жели постићи, може остварити своју сврху само у личности оштећеног. Да би наследници оштећеног могли постављати захтев за исплату накнаде нематеријалне штете, нужно је да је већ правоснажном пресудом утврђено потраживање нематеријалне штете која би штета морала да се накнади оштећеном. Иначе, ако оштећеном није правоснажном пресудом признато право на потраживање нематеријалне штете, или ако не постоји писмени споразум о признању штете, онда наследници оштећеног немају право на потраживање, без обзира што је спор покренут за живота оштећеног.

Овакво схватање окружног суда погрешно је. По правним правилима право на накнаду штете у случају повреде тела не може се уступити другом лицу. Дospelи износи накнаде могу се уступити другоме, ако је износ накнаде одређен споразумом странака или правоснажном пресудом. У конкретном случају, уколико би се утврдило да су наводи тужиоца у тужби основани, никако се не би могао одбити тужбени захтев са оних разлога који су наведени у образложењу пресуде окружног суда. Јер, тужбу ради накнаде штете за претрпљене болове и страх поднео је тужилац Ј. Он је адвокату Ј. у смислу чл. 88. Закона о парничном поступку издао пуномоћје за вођење парнице. Према томе, то што је тужилац у току парнице умро нема значаја јер по чл. 201, тачка 1. истог закона поступак се прекида кад странка умре само у случају кад та странка нема пуномоћника у парници. Како је тужилац имао пуномоћника у овој парници, поступак је имао да се настави као да је он у животу, те да се и даље третира као тужилац. Следствено томе нема никаквог значаја то што су се уместо њега појавили његова жена и деца. Накнада штете, уколико би било утврђено да је тужбени захтев основан, имала би се досудити тужиоцу Ј., а његова жена и деца, који су овде непотребно преузели поступак, могли би да у извршном поступку као наследници тужиоца Ј. траже

извршење такве пресуде. Према томе, у таквом случају постојала би правоснажна пресуда којом се тужиоцу Ј. досуђује накнада штете, и по правним правилима о извршењу његова жена и деца као његови наследници могли би у извршном поступку да траже извршење такве пресуде.

То пак што је тужилац Ј. умро у току парнице никако не може да буде разлог за одбијање тужбеног захтева, како је погрешно закључио окружни суд. Јер, овде се ради о облигацији насталој из деликта — телесне повреде. Од момента телесне повреде наступило је потраживање тужиоца Ј. за претрпљене болове и страх. Он је поднео и тужбу ради остваривања тог потраживања. Према томе, да му је ово потраживање одмах по настанку или доцније за живота било исплаћено, несумњиво да би та накнада и остварила свој циљ који се њом жели постићи, па је без значаја да ли би он ту накнаду за живота и искористио. Он на накнаду има право, па је погрешно схватање окружног суда да је његов тужбени захтев неоснован само зато што је он у току парнице умро. Као што је наведено, овде је одлучујуће да је за његова живота настала пуноважна облигација, уколико су тужбени наводи тачни, па никаквог значаја нема што је он у току парнице умро. Он је у парници имао пуномоћника, па се поступак наставља као да није ни умро. Накнада штете, уколико је основан тужбени захтев, њему се досуђује, а његова жена и деца у извршном поступку по правним правилима о извршењу могу да траже извршење пресуде⁽⁹⁾.

7. Расмотримо редом аргумените суда.

Прво, суд веома инсистира на чињеници да је још за живота оштећеног настала једна пуноважна облигација: „То што је тужилац умро у току парнице никако не може да буде разлог за одбијање тужбеног захтева. Јер, овде се ради о облигацији насталој из деликта — телесне повреде. Од момента телесне повреде наступило је потраживање тужиоца за претрпљене болове и страх.” И даље: „Као што је наведено, овде је одлучујуће да је за његова живота настала пуноважна облигација, па никаквог значаја нема што је он у току парнице умро.”

Да је још за живота оштећеног настала пуноважна облигација за накнаду штете, у томе се ми са судом потпуно слажемо. И то настала још у тренутку повреде а не подношењем тужбе, која претпоставља већ постојећу правну облигацију. Али за наше питање та чињеница не казује савршено ништа јер је питање у томе да ли је та облигација прешла на наследнике или се, попут других личних права, угасила смрћу повериоца (оштећеника).

Други аргумент је пример чудноватог резонувања које је тешко разумети: „Он је поднео и тужбу ради остваривања тог потраживања. Према томе, да му је ово потраживање одмах по настанку или доцније за живота било исплаћено, несумњиво да би накнада и остварила циљ који се њом жели постићи, па је без значаја да ли би он ту накнаду за живота и искористио. Он на накнаду има право, па је погрешно схватање окружног суда да је његов тужбени захтев неоснован само зато што је у току парнице умро.” — Биће ипак да за опстанак једног субјективног права

(9) Решење Врховног суда Србије Гж 1371/70 од 24 септембра 1970. године, Привредно-правни приручник, бр. 3. за 1971. год., стр. 60.

није тако безазлена околност што је његов ималац „само умро“! И може ли се једно право досудити са образложењем да оно више нема сврхе али да би своју сврху било остварило да је било раније досуђено?

Најзад, суд своје становиште образлаже тиме што је оштећеник, који је у току парнице умро, имао заступника у време смрти. По његовом правном схватању кад је оштећени за живота покренуо парницу за накнаду неимовинске штете, његова смрт у току спора нема значаја за остваривање права на накнаду неимовинске штете ако је у спору имао заступника.

Мислимо да су овде побркане две ствари сасвим различите по својој природи: наследивост или гашење права у случају смрти његовог субјекта и, друго питање, прекидање или непрекидање парнице услед смрти тужиоца. Питање о коме овде расправљамо материјалноправне је природе. За решење тога питања без значаја је да ли је оштећеник у тренутку своје смрти имао заступника или не. Одредба из чл. 201, тач. 1. Закона о парничном поступку нема то дејство да право које се иначе гаси смрћу постаје наследиво ако је умрли у парници за остваривање тог права имао заступника, већ решава једно сасвим друго питање: да ли се у случају смрти имаоца права које је иначе наследиво, парница прекида или не. Пошто је реч о два различита питања и њихов међусобни однос може бити различит: могуће је да право прелази на наследнике а парница се наставља (то је случај кад је реч о наследивом праву а умрли је у парници имао заступника); могуће је да право прелази на наследнике али се парница прекида (реч је о наследивом праву али тужилац није имао заступника); могуће је да се право гаси а парница се прекида (реч је о ненаследивом праву било да је тужилац имао било да није имао заступника).

8. Правило по коме право на накнаду неимовинске штете утужењем од стране оштећеног постаје наследиво допушта, по самој хипотези, да спор за накнаду штете води и накнаду користи лице које ту штету није претрпело иако накнада може остварити своју сврху само у личности оштећеног. Оно, даље, допушта да накнаду користи лице које већ остварује право на накнаду неимовинске штете коју лично трпи услед смрти декујуса (наследници којима је истовремено признато право на накнаду неимовинске штете коју услед смрти декујуса лично трпе, разуме се, ако је смрт последица околности за коју је неко одговоран). Оно, најзад, допушта да спор за накнаду води у своје име лице које не само што није претрпело никакав бол лично него уопште не мора бити блиско умрломе: на пример, маћеха, која иначе нема право на накнаду неимовинске штете због смрти пасторка, у случају смрти (потоње, разуме се) и његовог оца а свог мужа, наслеђује право на накнаду неимовинске штете коју је њен муж претрпео због смрти свог сина, а евентуално (услед наследне трансмисије) и право на накнаду неимовинске штете коју је њен пасторак лично претрпео до своје смрти (ако се у овој хипотези уместо маћехе појављује мајка, она паралелно остварује три права: право на накнаду неимовинске штете коју лично трпи, право на накнаду неимовинске штете коју је због смрти свог детета претрпео њен покојни муж и право на накнаду неимовинске штете коју је њен покојни син лично претрпео у интервалу између нанесене повреде и дана своје смрти!). Кад се као наследник појављује држава, она такође може водити спор за накнаду неимовинске штете

коју је оштећеник лично претрпео, било у виду физичког бола због повреде било у виду душевног бола услед смрти блиског сродника.

9. Одвајање накнаде од њене функције еклатантно се потврђује још и тиме што је у низу случајева реч о трајним неимовинским штетама, (душевни болови услед унакажености, услед смрти блиског лица, појачани напори, умањење животне активности). Тужилац овде увек тражи накнаду целокупне штете, како оне коју је већ претрпео до дана тужбе односно пресуде, тако и оне коју ће трпети у будућности, после доношења пресуде. Ако у току парнице умре а суд ипак усвоји његов захтев, то значи да накнада обухвата и онај део штете, често значајнији, за који је евидентно да уопште неће бити реализован. Или ће се рећи да у таквом случају суд треба да умери тужбичево (сада већ покојничково) потраживање на износ који одговара стварно претрпљеној штети до тренутка његове смрти? Са којим образложењем? Да досуђени износ, да би вршио своју функцију накнаде, треба да је у сразмери са штетом? Не води ли такво резонување закључку који припада истом поретку мисли: да суд треба да ускрати сваку накнаду кад је њена функција у целини постала неостварљива?

Др Обрѐн Станковић

РЕЗЈУМЕ

Ице кое-што о наследованим права на возмещение вреда нанесеного личности

По мненију автора право на возмещение вреда, причиненного личности, переходит на наследника лишь в случае, когда к моменту смерти потерпевшего уже было вынесено решение суда о возмещении вреда. Не имеет значение обстоятельство имел ли потерпевший в момент своей смерти законного представителя на суде. Общее положение Закона о судопроизводстве, по которому производство по делу не приостанавливается в случаях, когда у умершей стороны был законный представитель, относится на случаи, когда право переходит по наследству, но оно не решает вопрос условий, на которых право на возмещение вреда личности переходит по наследству, ибо данный вопрос материально-правовой природы.

Неприемлива точка зрения, кстати представленная в югославской судебной практике, по которой право а возмещение вреда личности переходит на наследников поскольку потерпевший при жизни возбудил судебное дело и умер до вынесения судебного решения, так как такая точка зрения не находится в соответствии с специфичной целью денежного возмещения вреда, ибо связано с личностью, а не с имуществом. Подобная точка зрения приводит к тому, что возмещение присуждается лицам, не потерпевшим никакого физического ущерба, а иногда и лицам, вообще не являющимся близкими потерпевшему — (а тем более в случаях перехода наследства). Это же точка зрения приводит и к присуждению возмещения несуществующего ущерба: будущего вреда причиненного личности, возмещение которого затребовал потерпевший, но присуждение возмещения не наступило вследствие его смерти (пожизненный ущерб личности, напр. психическая травма вследствие изуродования). А теоретическая мотивировка, на основании которой был бы отклонен иск о возмещении причиненного вреда, не содержала бы аргументы для отклонения всякого иска о возмещении во всех случаях, когда во время вынесения судом решения потерпевший не был в живых.

SUMMARY

Some More Comments on Inheriting the Right to Compensation of Damage

In the author's opinion the right to compensation for immaterial damage is transferred to the heirs, provided the adjudication for the damage was fully valid at the time of the damaged party's death. It is irrelevant whether the damaged was represented in the law suit by proxy or not at the moment of his death. The general provision of the Law of Law Suit Procedure according to which the proceedings are not discontinued if the deceased party had a proxy at the moment of his death is applied to the cases where the right may be inherited, but it does not resolve the question of conditions under which the right to compensation for immaterial damage is inherited if the matter is of material and legal nature.

It is impossible to accept the standpoint, very extensively applied in the Yugoslav judicial practices, according to which the right to compensation for immaterial damage is transferred to the heirs if the damaged party had instituted proceedings while alive, but died in the course of the proceedings, for it is not in conformity with the specific purpose of money compensation for immaterial damage, which is effected in the person of the damaged and not in property. Such a standpoint leads to the compensation of damage to individuals who have not suffered any pain, and sometimes they may be very distant relations to the damaged party — decuius (especially in the case of inheritance transmission). This standpoint also leads to the compensation for non-existing damage, i.e. future immaterial damage whose compensation was claimed by the damaged party but that is not going to be materialized owing to his death (lasting immaterial damage, for instance mental suffering owing to deformity). A theoretical explanation why compensation of the unrealized damage should be refused ought to contain arguments for denying any compensation if at the time of adjudication the damaged party was not alive.

RÉSUMÉ

Quelques détails sur la succession des droits au dédommagement du préjudice moral

La droit au dédommagement du préjudice moral, de l'avis de l'auteur, passe aux héritiers seulement si à l'époque de la mort de la personne lésée le jugement est déjà prononcé, par lequel les dommages et intérêts ont été octroyés. Il est sans importance si la personne lésée avait eu un représentant au procès au moment de sa mort. La disposition générale de la Loi relative à la procédure civile selon laquelle la procédure n'est pas interrompue si la partie décédée avait un représentant se rapporte aux cas dans lesquels le droit, par ailleurs, peut être transféré par voie de succession, mais cette disposition ne résout pas la question des conditions dans lesquelles le droit aux dommages et intérêts du préjudice moral peut être transféré par voie de succession, cette question étant de nature de droit matériel.

Le point de vue est inadmissible qui est du reste adopté dans la pratique judiciaire yougoslave, selon lequel le droit aux dommages et intérêts du préjudice moral passe aux héritiers pour autant que la personne lésée a porté plainte de son vivant et qu'elle soit morte au cours du procès avant le prononcé du jugement, car cela n'est pas conforme au but spécifique du dédommagement payable en argent, qui se réalise en la personne et non point en propriété. Un tel point de vue a pour conséquence que les dommages et intérêts sont octroyés aux personnes qui n'ont subi aucune douleur et parfois il peut s'agir

de personnes qui, en général, n'étaient pas proches à la personne lésée — au de cujus (surtout dans les cas de transmission de succession). Un tel point de vue a de même pour conséquence que les dommages et intérêts sont octroyés pour un dommage inexistant: le préjudice moral futur dont le dédommagement a été réclamé par la personne lésée mais qui, à cause de sa mort, ne sera pas réalisé (les préjudices moraux durables, par exemple les douleurs psychiques par suite de difformité). Quant à l'exposé des motifs théorique par lequel serait refusée la compensation de ce dommage non réalisé contiendrait nécessairement les arguments pour opposer une fin de non recevoir à toute compensation si au moment du prononcé du jugement la personne lésée n'est plus en vie.

ЗАЈАМ У СКИЦИ ЗА ЗАКОНИК О ОБЛИГАЦИЈАМА ПРОФ. МИХАИЛА КОНСТАНТИНОВИЋА*)

— Критички преглед одредаба —

1. После извесног застоја настављено је са радом на кодификацији нашег грађанског права. Доношење законика није посао који се може преконоћ обавити ни у оним земљама чија доктрина и законодавство следе устаљене путеве. Нарочито је то тежак задатак у Југославији у којој се још тачно не зна шта ће остати у надлежности федерације, а шта ће регулисати републике, у којој пракса треба да решава питања која никад нико раније није решавао, а теорија није сагласна чак и у гледању на основне проблеме, као што је проблем својине. Ипак, чини се да је кодификовање цивилног права ушло у фазу када се може назрети крај. Добро је што је Поткомисија за израду закона о облигацијама и уповорима узела као основ за дискусију Скицу професора Константиновића. Чини се да су већим делом напуштене неке теорије и настојања на оригиналности по сваку цену којима можда и има места у стварном праву и регулисању статуса привредних организација, али се теже могу применити у домену облигационих односа. Као траг става који је раније био више присутан, као знак потцењивања материје остао је назив Поткомисије („Поткомисија за закон о облигацијама и уговорима). Ни по свом обиму ни по значају то не може бити ништа друго до *законик*, па звали га ми како хоћемо.

2. *Прописи Скице који се односе на зајам.* О зајму говори одељак 4. друге књиге (чл. 499—508). Поред тога и чл. 72 ст. 2 (за закључење зајма потребно је посебно пуномоћје), чл. 492 ст. 2 (зајам додељен купцу ради куповине одређених ствари), чл. 811 (законско заложно право комисионара за зајмове које је дао комитенту), чл. 971 (зајам у циљу игре или опкладе рађа природну облигацију) и чл. 985 (антих реза).

О каматама је реч у чл. 223—225 (законска камата) и чл. 319—322 (уговорна камата).

3. *Место прописа о зајму у оквиру Скице.* Уговори се могу регулисати редоследом који ће указивати на њихов значај (од најважнијих ка мање важним) или према неком другом критеријуму. Добро би било када би се бар донекле ова два принципа поклопила, када би законик следио неку логику, али тако да се на првом месту нађу важнији послови грађанског пра-

(*) Чланак представља нешто измењен и допуњен реферат који сам поднео на седници Поткомисије за израду закона облигацијама и уговорима од 5. II 1972. године.

ва. Скица у другој књизи најпре говори и о продаји, размени, продајном налогу, зајму и дару. То су уговори код којих се преноси својина, код којих се обавеза дужника састоји у *dare*. Затим следе: закуп, посуда (послуга), тј. уговори чија је основна престаџија пренос државине, *praestare*. Трећу групу чине уговори који повлаче за собом обавезу на неки рад (*facere*, поп *facere*), а на крају су уговори који су или акцесорне природе (залога, јемство) или се ретко јављају у правном промету.

Овакав распоред материје је добар. Тако се зајам нашао иза продаје или уговара који су њена варијанта (трампа, продајни налог). То је оправдано и полазећи од критеријума који Скица усваја и с обзиром на важност овог уговора. По традицији зајам заузима важно место у законикима. У примитивним правима негде се зајам помиње чак и пре продаје (Закон XII таблица). У скромним оквирима Хамурабијевог законика једанаест чланова посвећено је зајму. То је последица раширености посла, невоља које су га пратиле и политичких сукоба због презадужности. Како каже Тацит: „У стара времена, мање изопачена од наших, зајам је био најчешћи узрок зала, побуна и нереда“ (1). И данас је зајам један од најзначајнијих правних и економских трансакција. „У комерцијализованом друштву кредит је готово исто толико важан колико и новац. То је у првом реду последица општег претварања готовине у банкарски депозит, тј. у зајмове“ — пише Нусбаум (2).

4. *Дефиниција*. Члан 499 као предмет зајма одређује „новац или које друге замениве ствари“. То је традиционални став пореклом још из римског права (3).

Овакав став напустио је Наполеонов *Code Civil* који сматра да су предмет зајма не замениве, већ потрошне ствари — *les choses qui se consomment par l'usage* (чл. 1892, 1874). У француској терминологији и сам назив посла указује на потрошност — *prêt de consommation*, насупрот послузи — *prêt d'usage*. Такав став следила су и друга законодавства: АГЗ (§ 983), Аргентински (§ 2240), Италијански ГЗ чл. из 1865 (чл. 1819), СГЗ (§ 593).

Немачки БГБ вратио се римском појму заменивих ствари (§ 607). Такво схватање, како видимо, преузима и Скица.

У пракси готово искључиви предмет зајма су новац или које друге потрошне ствари. Предмет зајма прелази у својину дужника, он га троши и враћа исту количину исте врсте ствари. У томе се зајам и разликује од послуге код које се узима непотрошна ствар и иста та ствар враћа. Ипак теоретски је могуће замислити и зајам непотрошних заменивих ствари. Међутим, потребно је учинити једну напомену. Ако се остане при оваквој формулацији, треба ускладити терминологију нашег законодавства, јер неки прописи као предмет зајма наводе потрошне ствари, што је последица традиције, утицаја АГЗ и СГЗ. Тако нпр. Кривични законик у чл. 263 (зеленашки посао) помиње потрошне ствари.

(1) *Annales*, 6. 16.

(2) *Nussbaum, Money in the Law, Brooklyn*, 1950, стр. 141.

(3) У трећој књизи Гајевих Институција стоји: *Mutui datio in his rebus contingit quae pondere numero mensura constant. . .*

5. *Облик закључења уговора.* Из чл. 499 следи да се зајам закључује у консенсуалној форми. Тиме је напуштен традиционалан став, који прихвата знатан број законодавства, а по коме је зајам реални уговор.

Схватате да нема зајма док ствар није предана дужнику пореклом је из римског права. Овде је неформални, реални зајам био најпре посао између сродника и пријатеља, заснован на bona fides и без правне санкције. Промене у економском и моралном амбијенту довеле су до злоупотребе и потребе да се овакав посао санкционише. Излаз је нађен у примени принципа неоснованог обогаћења, у кондицијама (4). Да би се „дужник обогаћтио” потребна је предаја ствари. Такво решење преузела су готово сва европска законодавства у којима се захтева предаја ствари да би се уговор сматрао закљученим, иако је у њима напуштена ова тесна веза између зајма и неоснованог обогаћења. Нека су, као уступак консенсуализму, санкционисала и претходни неформални споразум као pactum de contrahendo (§ 893 АГЗ).

Швајцарски законик о облигацијама прекинуо је са овом традицијом и заменио реални уговор консенсуалним (чл. 184, 239, 253, 312, 427). А такво решење преузела су и друга законодавства, између осталих и сва источноевропска (5).

Требало би прихватити став чл. 499 *Скице* по коме је зајам консенсуални уговор у коме не постоји истовременост престације, већ обавезе зајмодавца претходе обавезама зајмопримца.

6. *Номиналистички или металистички принцип.* У средњем веку био је на снази „металистички” принцип. Због варирања квалитета новца, обила разних монета у оптицају, зајам је често валоризован у количини племенитог метала. Промене у вредности новца нису могле ићи на уштрб било повериоца било дужника. Први је, средином 16 века, напао овај принцип Димулен (6). Суштина овог принципа је да се за динар враћа динар, без обзира на промене у његовој унутрашњој вредности. Иако је данас, у време владавине папирног новца, могућност депрецијације неограничена, номиналистички принцип је општеприхваћен. Неки други став би поткопао националну валуту као мерило вредности и средство плаћања. Ипак је и у новијој историји изузетно бивало да је овај принцип у некој мери напуштан. Тако је у време незапамћене инфлације у Немачкој после I светског рата вршена „ревалоризација” зајма како би поверилац добио бар приближни еквивалент за оно што је дао на зајам. Занимљиво је да се и код нас говори о потреби ревалоризације кредита, нарочито оних за станове и стамбену изградњу.

Члан 504 *Скице* прописује да је дужник обавезан да врати „исту количину ствари исте врсте и истог квалитета, као што су биле ствари које је добио у зајам”. Ако дужник треба да врати ствари исте каквоће, да ли то значи да ће у случају опадања квалитета новца поверилац захтевати од

(4) *Contra: Voci, La dottrina romana del contratto*, Милано, 1946 (по коме је било управо обрнуто — неосновано обогаћење је санкционирано на тај начин што се пошло од идеја да је quasi ex titulo ствар код обогаћеног.

(5) Аргументе за и против види у: Станојевић, О неким проблемима уговора о зајму у нашем грађанском праву, Архив за правне и друштвене науке, 1964/3, стр. 210.

(6) *Molinaeus Tractatus contractum et usurarum redditumque constitutorum*, 1546.

његу једну додатну суму? Дословце схваћена оваква формулација ишла би у прилог металистичком принципу. Ипак то није случај. Сама *Скица* у чл. 316 опредељује се за номиналистички принцип. Нека законодавства, да би избегла евентуалне дилеме, у дефиницији посебно помињу новац: „Уговором о зајму обавезује се зајмодавац да преда у својину зајмопримцу одређену количину новца или других заменивих ствари, а зајмопримац се обавезује да му после извесног времена врати исту своту новца или исту количину ствари исте врсте и истог квалитета“ (7). А може се бранити и онаква дефиниција какву садржи *Скица*. Јер она говори о „истој количини ствари исте врсте“. То у случају новца означава исту суму.

7. *Одступање од уговора*. Од начела *pacta sunt servanda* *Скица* у случају зајма допушта два изузетка. Члан 502 дозвољава зајмодавцу да одбије извршење уговора ако се покаже да су имовинске прилике зајмопримца такве да је неизвесно хоће ли он бити у стању да врати зајам. Неће имати право на одустајање од зајма ако је за ове прилике знао приликом закључења уговора или уколико му је зајмопримац пружио обезбеђење. То је у складу са новијим схватањима науке (8). Слично право даје *Скица* и у другим случајевима. Тако нпр. 406 дозвољава продавцу да спречи предају ствари купцу ако је неизвесно да ће овај бити у стању да плати цену.

Док зајмодавац може одустати од уговора само под одређеним условима, зајмопримац може то учинити не наводећи разлоге. Наравно да је у том случају дужан накнадити евентуалну штету коју би кредитор из тога имао. У овом погледу, као и у случају враћања зајма пре рока (чл. 507), *Скица* следи једну традицију. Отказивање зајма ономе ко тражи кредит обично има теже последице него отказивање зајма од стране зајмопримца зајмодавцу.

8. *Одговорност за мане ствари*. Члан 503 различито регулише одговорност за мане у предмету зајма водећи рачуна о томе да ли је зајам бескаматан или каматан. Овакво разликовање је оправдано. Бесплатни зајам и зајам са накнадом су толико различити да у неким правима, нарочито старијим, носе различите називе (9). Између ова два посла, иако данас носе исти назив зајма, готово да је већа разлика него између продаје и поклона.

Први став овог члана предвиђа да ће зајмодавац одговарати за материјалне недостатке ствари без обзира на то да ли је знао за њих или није знао, уколико је посао теретан. За бесплатан зајам став други предвиђа нешто мању одговорност: зајмодавац ће одговарати само ако су му недостаци били познати или му нису могли остати непознати. У том погледу *Скица* спроводи јединствену концепцију, јер истовремено правило примењује и на дар (чл. 516), а зајам без интереса у суштини и није друго до поклон употребе новца.

У упоредном законодавству познат је и други приступ: поверилац би у случају зајма без камате, као и поклона, одговарао само за долозно при-

(7) Приближно такву формулацију садржи ГЗ РСФСР у чл. 269 и Пољски ГЗ у чл. 720.

(8) Такво решење усваја *Code civile* чл. 1822, *BGB* § 610, Пољски ГЗ чл. 721 и други.

(9) Више о томе: Станојевић, Зајам и камата, Београд, 1966, стр. 29 и сл.

чињену штету (ако је знао за мане ствари), а не и за нехат (ако је могао да зна).⁽¹⁰⁾

Могу се навести разлози и за један и за други став.

Размишљање у апстрактним категоријама више иде у прилог решења какво налазимо у немачком и италијанском законодавству. Ако неко улази у посао који му неће донети користи, који му може чак и штетити уколико долази до пада вредности новца, не би га требало држати одговорним и за мане које није знао, али је могао да зна. Са друге стране, у животу поклон, па и бесплатни зајам као њему блиска операција, често није сасвим лукративан посао, већ део шире трансакције типа *do ut des, facio ut facias*. Код поклона обично сви елементи нису видљиви, већ се, као код леденог брега, већи део крије испод површине. Зато су закони резервисани према даровима. Ово би били разлози за прихватање става *Скице* која предвиђа одговорност и за нехат.

9. *Враћање зајма пре рока*. Зајмопримац може вратити зајам и пре рока ако претходно обавести зајмодавца и ако му накнади штету која би из тога наступила (чл. 507). Та штета би могла да се састоји у немогућности да се да новац на кредит другом зајмопримцу под тако повољним условима, са толиким каматама. Ово је, додуше, тешко замислити у данашњим условима приврседе и јагме за кредитима, али се законик не прави за презент или неко предбудуће време, већ треба да траје и да да одговоре и на проблеме које ће поставити измењене економске околности⁽¹¹⁾.

То је општи принцип који важи за све новчане облигације: „Дужник новчане обавезе може је испунити и пре рока” (чл. 317, ст. 1). Чак је то пропис императивне природе, јер став 2. проглашава ништавим одредбе уговора којим се дужник одриче овог свог права.

И овде не постоји јединствено схватање у законодавствима. Нека полазе од тога да је зајам уговорен у интересу обе странке те у начелу не допуштају враћање зајма пре рока. Италијански ГЗ прави разлику између бесплатних и теретних зајмова: „Рок враћања сматра се уговореним у корист обе странке, а у корист зајмопримца ако је зајам без накнаде” (чл. 1816).

Ипак разлика између ова два решења у пракси није велика. Поставља се питање да ли у овим правима кредитор може одбити да прими исплату пре рока или је дужан да је прихвати, али има право на накнаду штете. Ако је ово друго случај, онда готово и нема разлике између тог става и оног по коме је допуштен повраћај зајмо пре рока, али је зајмопримац дужан да накнади штету коју би зајмодавац из тога имао.

10. *Нламенски зајам*. Постоји општи принцип да се не може пренети својина под условом или са неким ограничењима осим оних која спадају у стварноправне терете. Другаче је у римском и англосаксонском праву. Отуда на први поглед не изгледа допуштено да зајмопримац трљи контролу

(10) Италијански *Codice civile* чл. 1821, а из правила о поклону рекло би се да такав став има и *BGB* (§ 524).

(11) Навели смо овај пример зато што је приликом дискусије о чл. 507 било међу члановима Поткомисије неких који су питали у чему може бити штета за повериоца ако му зајам буде враћен пре рока.

повериоца у погледу начина на који ће утрошити ствари које су путем зајма постале његова својина. Ипак, у савременим условима све је чешћи случај да се странке у облигационом односу не налазе на противстављеним позицијама повериоца и дужника, већ су пре сарадници у заједничком подухвату. Имајући ово у виду сматрамо оправданим став чл. 508 *Скице* који даје могућност повериоцу да контролише коришћење наменског зајма и да захтева да му се зајам одмах врати ако је употребљен у неку другу сврху.

11. *Зајам и купопродаја; враћање зајма у другим стварима.* Веза између зајма и продаје, нарочито у историји права, веома су тесне. Нексип старог римског права, чије су укидање плебејци поздравили као „почетак једне нове слободе“, по свој прилици није био ништа друго до условно и орочено продавање самогдужника. ⁽¹²⁾ У грчком праву зајам уз реално обезбеђење закључиван је као продаја са правом откупа а слично је и са римском фидуцијом. У средњем веку продаја служи за изигравање забрана камата. Сам израз „зеленашење“ настао је од куповине „на зелено“. Европски зеленаши су преузели од арапских тзв. мохатру, која се састоји из две фиктивне купопродаје. Најпре купац, уствари дужник, купи неку ствар за 10 златника које ће платити кроз годину дана. Како је њему потребан новац, он ову исту ствар препрода трговцу од кога је и купио за осам златника које одмах добија. Тако је добио осам, за које кроз годину дана треба да врати десет — вишак од два златника је уствари камата.

Члан 505 *Скице* говори о случају када се даје натурални зајам, а уговори враћање у новцу. Тада се износ дуга у новцу одређује према вредности које су ствари имале у месту и у време предаје зајмопримцу.

Могућа су три решења овог питања: време и место закључења уговора, време и место предаје ствари, време и место испуњења обавезе зајмопримца ⁽¹³⁾. Ниједно од ових решења неће сасвим онемогућити шпекулације. *Скица* је, како видимо, прихватила друго решење. Тиме је, ако ништа друго, бар постигнута једнообразност у складу са „номиналистичким“ принципом. Као што је дужник дужан вратити ону суму новца коју је примио, без обзира на касније промене у њеној вредности, тако се и у натуралном зајму који се враћа новцем, вредност ствари процењује према месту и времену њихове предаје дужнику не узимају се у обзир накнадне промене у њиховој цени.

Овај случај (давање заменљивих ствари и враћање новца) *Скица* квалификује као зајам. Став 3 чл. 505 такође сматра зајмом уговор у коме се дају генеричне ствари, па се не могу вратити ствари исте врсте и квалитета, већ њихов еквивалент у новцу. Неке сличне операције, међутим, не сматрају се зајмом. Таква је, примера ради, продаја у којој цена треба

⁽¹²⁾ Виде о томе: Станојевић, О пореклу нексума, *Анали*, 1965/3—4, стр. 371 и сл.

⁽¹³⁾ За одређивање вредности ствари према месту и закључењу уговора говорила би примена аналогije са продајом. У време уговарања странке имају на уму вредност ствари *hic et nunc*. Такође би се могао навести и принцип да обавезе треба да буду јасне и одребене. Одређивање вредности према месту и времену исплате било би у складу са настојањем да се ревалоришу обавезе у складу са промењеном вредношћу тако да ниједна од странака не претрпи штету.

да буде исплаћена после одређеног рока, продаја на кредит. Како се и у случају продаје дугује камата на цену од тренутка доспелости или чак и ако цена није доспела, али је извршена предаја ствари која даје плодове, и ове трансакције имају сличности са зајмом (чл. 446).

12. *Зајам и неправна остава.* Неправна остава (*depositum irregulare*) и бесплатни зајам у економском ефекту су идентични. И један и други посао састоји се у давању заменивих и потрошних ствари, с тим што се враћају, не те исте ствари, већ иста количина ствари исте врсте и каквоће. Уколико се на депоновани новац може наплаћивати и камата (какав је случај био у посткласичном римском праву и какав је данас са банкарским депозитима), онда је ова трансакција сродна са каматним зајмом.

Ипак, још од времена Римљана, ова два посла се раздвајају. Иако су у економском погледу то идентичне трансакције, у правном су различите. У римском праву та разлика је још и већа, јер је неправи депозит био посао *bonae fidei*, а *mutuum* спадао у *negotia stricti iuris*. Данас ова разлика не постоји, али остаје она основна: зајам је посао у интересу онога који добија новац или друге ствари. Било да је бесплатан или не, зајам је нешто што се обавља углавном на иницијативу зајмодавца и у његовом интересу. Када се закључује депозит, насупрот томе, депозитар је тај који чини услугу депоненту узимајући његове ствари на чување. Ипак, иако постоји и данас, ова разлика је нешто мање изражена. Неки облици нередовног депозита (додуше они су издвојени у посебан посао) као што је случај са банкарским депозитима, не могу се сматрати трансакцијама закљученим искључиво у интересу депонента.

Имајући ово на уму, сматрамо правилним став *Скице* која задржава као посебан случај оставе *depositum irregulare* (чл. 745), али прописује да ће се на односе из овог уговора примењивати у начелу правила која важе за зајам. Једино се у погледу места и времена закључења уговора примењују правила из уговора о остави. Такав режим одговара хибридној природи посла, природи која је запажена још у римском праву, а данас је још израженија⁽¹⁴⁾. Може се додуше приметити да би, имајући у виду околност да се претежнији део права и обавезе равна према правилима која важе за зајам, овај посао можда требало уврстити у одељак четврти (зајам), али је аутор вероватно пошао од назива трансакције (*неправи депозит*) и од традиционалног места које заузима у законцима.

13. *Да ли је требало регулисати и неке друге облике зајма?* Има законодавстава која предвиђају посебан правни режим за различите врсте зајмова. У САД се прави разлика између малих и великих зајмова, нека законодавства предвиђају различиту каматну стопу за трговачке и нетрговачке зајмове, за оне са и без обезбеђења⁽¹⁵⁾. Грађански законик РСФСР

(14) *Collatio* (10. 7. 9) сматра да је пре зајам него депозит ако је депозитару дозвољено да се користи стварима (*mutua magis videtur quam deposita*). Међутим, Д. 16. 3. 29. 1 овај случај квалификује као оставу. Оба ова извора позивају се на Паулово Сентенције, што значи да је један од њих интерполиран. Остаљајући то по страни, очигледно је да у римском праву није постојала сагласност око правне природе ове трансакције.

(15) Тако АГЗ (§§ 995, 995), затим тзв. Закони о малим зајмовима (*Smallloan laws*) у САД и други.

посебно помиње позајмне операције залагаоница, државних штедионица и каса за узајамну помоћ (чл. 272—274).

Од различитих врста зајмова који се појављују у нашој пракси, највише пажње захтева зајам за стамбену изградњу и куповину стана. Он је необично важан не само с обзиром на учесталост, већ и с обзиром на новчане износе и на дужину трајања. Можда би требало у нашем закону посебно регулисати ову категорију кредитних послова уколико правни режим у нечему одступа од општих правних прописа. Нормирање би се могло извршити и на тај начин што би законик овластио посебни орган, било савезни било републички, да својим прописима регулише ову област. Уколико оваквих специфичности нема, онда су оквири које даје *Скица* довољни.

14. *Републичко законодавство и самоуправни акт радних организација*. Испрва је свака од држава у оквиру североамеричке конфедерације и федерације уживала широку законсавну самосталност. Једно од првих подручја на коме се осетила тенденција проширења федералне надлежности био је правни промет и облигације. Користећи се клаузулом Устава који је у надлежност савезних органа оставио осигурање трговине између држава (*interstate commerce*) Врховни суд је све више залазио у регулисање трговине и облигација, па чак и чисто уставних питања, позивајући се на потребу заштите промета између држава.

Природа промета је таква да не трпи правни партикуларизам. Основ за поновну примену римског права у средњем веку чини баш настојање да се овим правом, као делом општег права које се примењује на трговце из различитих покрјина, омогући настанак једнообразног правног система. Тежња ка стварању униформних, јединствених норми карактерише новији развој међународног промета.

Мишљења смо да сва важнија питања кредита и камата треба регулисати на јединствен начин. У супротном могле би да наступе тешке последице по јединство тржишта, могло би да дође до дискриминације или фаворизовања једних кредитних установа на рачун других. Ипак, постоје нека питања везана за зајам која би требало препустити не само републичком законодавству, него и самоуправној нормативној делатности радних организација. Заложни заводи су нешто што нема битног значаја за општејугословенски кредитни систем. У односу на ову установу не постоји сагласност да ли су помоћ људима у невољи или су начин за искоришћавање туђе беде. Постоје разлике и у традицији и у пракси. Колико је познато, данас постоји само једна кредитна установа оваквог карактера (у Загребу). Стога смо мишљења да је ово једно од питања које може република или покрајина самостално регулисати.

Питање зајмова (краткорочних и дугорочних) које дају касе узајамне помоћи могло би се препустити не само републичком, него и самоуправном нормативном регулисању. Такође би неке елементе уговора о кредитирању стамбене изградње из средстава радне организације могао да регулише статут или посебан правилник саме организације удруженог рада.

15. *Легитимност камата.* Питање да ли су камате дозвољене или не једно је од највише расправљаних у историји економије и права, нарочито у средњем веку. И економисти и правници — а ово је проблем у коме су економија и право најинтимније повезани — настојали су да одговоре на загонетку „како неко може да има колач и да га истовремено једе“ (16). Чини се да је већина теоретичара бркала два проблема:

— зашто се наплаћује интерес;

— да ли је оправдано узимати интерес на позајмљени новац.

Била оправдана или не, камата је вечита категорија права. Онај коме је новац потребан мора да прихвати камату, онај који располаже капиталом може да га да под условима да му то донесе добит, да му се новац врати оплобен. Стога је у праву *Tigo* који сматра да је у суштини својина та која објашњава ову појаву (17). Откад постоји својина постоји и могућност да се узима интерес на позајмљени капитал, без обзира на то како је етика или религија гледала на то.

Други је проблем да ли је то оправдано. У античко доба зеленашење је морално жигосано, али правно толерисано. Сматрало се да је неприродно да се узима плод од новца који нема нека унутрашња својства оплобавања, као што их има нпр. њива. У средњем веку и теорија и законодавство и црквени оци су једнодушни у осуди камата. Касније, са тријумфом грађанске мисли, са тријумфом трговаца, тријумфовао је и зајам са каматом. Ранији став теорије и закона осуђиван је као велика заблуда и препрека напретку, јер забрањује интерес „најлегитимнију ствар на свету“. Док се у старом и средњем веку са подозрењем гледа на трговину, сада се певају славопојке капиталу: „Напред, напред, капиталу! Остваруј своју каријеру, производећи добра за човечанство! Ти си ослободио робове, ти си срушио тврђаве феудализма! Расти још више... увећавајући демократију“ (17).

Не може се оценити став Аристотела и црквених оца као заблуда. Вековна сагласност терије, права и морала није била погрешна. Камата је стварно била синоним за зеленашење, средство за искоришћавање туђе невоље и узрок пропадања дужника. Основни разлог за то био је потрошни карактер зајмова, непостојање капитала, сем у зеленашко облику. Касније околност да „новац може рађати новац“ постаје очигледна истина, зајмови добијају све више производни карактер и интерес постаје оправдан.

Ренесансу старих дилема имамо у најновије доба. Њих је донела социјалистичка револуција.

У социјалистичкој економској теорији једно време је владало схватање да су камате неспојиве са новим друштвеним односима, да су оне атрибут капитала и капиталистичког начина производње. Касније се у некој мери одступило од тога, али још увек ГЗ РСФСР дозвољава узимања камата само у случајевима предвиђеним законом (чл. 270). А и у тим случајевима допуштене су релативно ниске каматне стопе.

Код нас је било сличних дилема и у теорији и у законодавству.

(16) *How to have your cake and eat it too, lend it out at interest* — пише *Samuelson, Economics, New York, 1958.*, стр. 575.

(17) *Djuvara, Du prêt à intérêt, Paris, 1881*, стр. 27.

Тако је А. Групче 1967. године писао на основу не нарочито обухватне анкете да се код нас углавном не наплаћују камате из зајма између приватних лица ⁽¹⁸⁾. Али је било и друкчијих гледишта ⁽¹⁹⁾.

И законодавство је било неодлучно. Уредба о максимирању каматних стопа из 1946. (Службени лист ФНРЈ 46/1946) дозвољавала је приватним повериоцима да могу узимати 4% годишње на име интереса. Али следећи пропис, Уредбе о максимирању каматних стопа из 1948. (Сл. лист ФНРЈ 71/1948), у чл. 1 је дозвољавао узимање камата само државним кредитним предузећима и задружним организацијама и то највише 6% годишње. Став други истог члана је гласио: „Кредитирање новцем уз наплату камата од стране било код другог забрањује се“.

После четири године донета је нова уредба (Сл. лист ФНРЈ 25/1952) која је поневила члан 1. Уредбе из 1948, али без изричите забране коју је садржао став 2.

Било је недоумица у погледу значења ових прописа. Они говоре о колебању законодавца, али нема сумње да тумачени сами за себе они не дозвољавају узимање камата из зајмова између грађана. Иако је испуштена изричита забрана, ипак Уредба из 1952. јасно каже да се само овлашћени субјекти привредног права могу бавити кредитирањем уз наплату интереса.

Па ипак, иако није изричито укинут, овај пропис је прећутно, једним заобилазним начином стављен ван снаге. Уредба о порезу на доходак из 1953. (Сл. лист ФНРЈ 56/1953) међу приходе грађана убраја и камате. То је још увек могло да се односи на камате из штедних улога, како је примећено ⁽²⁰⁾. Али Уредба из 1954. (Сл. лист ФНРЈ 55/1956) није остављала места двоумљењу, јер изричито говори о каматама из зајма. Додајмо овоме и чл. 263 Кривичног закона који гласи: „Ко даје новац или друге потрошне ствари на зајам и притом уговори несразмерну имовинску корист...“ Кажњиво је како видимо уговарање несразмерне користи, а умерена добит, бар са гледишта кривичног права, не би се могла сматрати недозвољеном.

Иако је чудан начин на који је камата из зајма легализована у нас, судови се држе овог и дозвољавају умерену, можда чак и преннску каматну стопу из зајмова између приватних лица.

16. *Начин регулисања камата. Скица*, осим у чл. 500, не говори о каматама у оквиру прописа који регулишу зајам. О каматама је реч у одељку IV другог дела под називом „законска камата“ и у глави II четвртог дела: „уговорна камата“. Оправдано је што аутор *Скице* није регулисао камате у одељку који је посвећен зајму. Као што ни зеленашење није више искључиво везано за зајам, тако и камата није више само атрибут зајма. Она је пропратна појава готово свих новчаних потраживања. Када се дугује новац, према чл. 223, дугује се камата због доцње, макар и да није изричито уговорена.

Забрањују камате углавном неке муслиманске земље, држећи се Корана, али је тај став све ређи (Мароко, бивша турска Мецела).

(18) Групче, Заем со интерес меѓу приватни лица, Преглед, Скопје, 1951.

(19) Ђорђевић, Зајам са каматом између приватних лица, Анали, 1955/2.

(20) *Ibidem*.

Потпуна слобода уговарања интереса последица је либерализма, као и околности да су откривени, или се бар мислило да су откривени, закони који регулишу величину камата. „Државни закони о зеленаштву имају онолико уплива на снаге које одређују камату, колико би ефекта имали слични закони, покушавајући да ограниче или контролишу плим и осеку океана” писао је двадесетих година овог века Рајан (21). И у Србији XIX века нашле су одјека идеје „манчестерске школе либерализма”. Тако је члан Касационог суда, А. Јовановић, писао да „странкама треба оставити на вољу и дозволити им да се за величину интереса погађају тако исто, као што чине и у другим уговорима” (22). Док је у прошлом веку овакав став имао много присталица не само међу теоретичарима, већ и законодавцима, данас су ретке земље које бар у некој мери не контролишу интересне стопе. Тако је у Енглеској донет 1900 г. *Money Lender's Act* који овлашћује судију да преиспита трансакцију ако је уговорен претеран интерес (*excessive interes*). Као такав је нпр. оцењен интерес од 48% годишње (23). У Француској је најављен закон који ће одредити каматне стопе, али до данас, колико је познато, није донет. Једино је забрањен анатоцизам.

Како је очигледно да ниједан од ова два екстрема (потпуна забрана и пуна слобода камата) није за нас прихватљив, задржаћемо се на начинима на који је регулисан интерес у оним правима која допуштају ограничену каматну стопу.

Нека законодавства праве разлику између зајмова водећи рачуна о степену ризика (зајам са залогом или без ње) о субјектима у уговору (трговачки и нетрговачки зајмови), величини зајма и другим околностима (смрт дужника, банкрот).

Француски закони из 1807, који је касније аброгиран, ограничио је каматну стопу на 5% у цивилној и 6% у трговачкој материји. Године 1886. укинута су ограничења за комерцијални кредит, док су за обичне зајмове ограничења остала још неко време на снази. Сличну разлику правило је и АИЗ (§ 995, који није више на снази).

Разлика између комерцијалних и цивилних зајмова има оправдања. Трговачки зајмови су по правилу продуктивни, у њима учествују људи чија професија изискује већу упућеност и више опрезности, тако да теже могу бити плен зеленаша.

У САД се полази од једне сличне разлике, али су решења супротна. Овде постоје мали и велики зајмови, што се донекле поклапа са поделом на цивилне и трговачке. Различите државе у оквиру САД прописују разне максималне каматне стопе за мале зајмове, оне се крећу од 1 до 10% месечно. То је више од онога што се узима у великим зајмовима. И овакво решење има оправдања. Законодавства која предвиђају мање каматне стопе за потрошне, цивилне зајмове, руковођена су пре dobrим намерама, него реализмом. Нема сумње да камате теже падају дужнику који ће позајмљено потрошити и тим поводом неће произвести нова добра. Али кредитори радије поверавају свој новац трговцу, него оном за кога није

(21) *Ryan, Usury and Usury Laws, Boston, 1924.*, стр. 9.

(22) В Право, 1885, стр. 177—178. Са оваквим ставом полемисао је М. Веснић у чланку објављеном у Праву, 1886, стр. 243—251.

(23) В. *Nussbaum*, н. д. стр. 163.

извесно да ће га вратити. Предвиђајући мање каматне стопе за овакве зајмове, повећаном ризику законодавац додаје још један разлог да се они нерадо дају. Наравно, онде где постоји друштвени капитал овакви разлози не морају бити пресудни.

Аустријски ГЗ и каснији закон о кредиту водили су рачуна о постојању обезбеђења, па су предвиђали веће каматне стопе за зајмове без залогe.

Извесна законодавства предвиђају мању каматну стопу ако на страни дужника наступе неке околности као што су: смрт, банкрот или ако је „сазрео зајам”, тј. ако је прошло више од 23 месеца од његовог закључења⁽²⁴⁾.

Оваквом, статичном одређивању каматних стопа могу се ставити озбиљне замерке. Макар да је либерализам у односу на камате грешно, у нечему има право: постоје детерминанте интересне стопе и законом се на њих не може много утицати. У условима стабилног новца или дефлације, у земљи у којој постоји обиље капитала који се нуди, можда ће и каматна стопа од 5% бити превисока. Са друге стране, у Немачкој је 1923. г. каматна стопа од 6% дневно била оцењена на суду као разумна, јер је покривала ризик до тада у свету невиђене инфлације. Онде где нема тржишне привреде држава још и може себи дозволити да на један крути начин регулише висину интереса. Али у условима деловања закона тржишта то није могуће. Стога су неке земље у новије време увеле корекције у систем законског одређивања каматне стопе, одређујући динамичне критеријуме тако да висина камата може да прати промене на новчаном тржишту.

У неким тржавама САД постоје посебни органи који одређују каматне стопе. Вирџинија од 1944. има једну комисију; „дужност комисије биће да с времена на време испита економске услове и друге чиниоце који су у вези или су од утицаја на послове зајмова о којима је реч (мали зајмови — О. С.) и да на основу ових фактора установи која ће максимална каматна стопа бити дозвољена”⁽²⁵⁾.

У Белгији је комора овлашћена да сваке године одреди каматну стопу за поједине врсте зајма. У неким законодавствима законска каматна стопа је функција званичне есконтне стопе централне кредитне установе: у Немачкој 2% изнад есконтне стопе *Reichsbank*e, аргентински Трговачки законик (§ 565) прописује да ће, у случају да се дугује камата а њена стопа није предвиђена, бити примењена банкарска есконтна стопа. Швајцарски Законик о облигацијама (чл. 104, § 3) за затезне камате комбинује оба ова метода: мораторни интерес једнак је уобичајеној есконтној стопи, уколико је ова већа од 5%.

Према неким мишљењима, овакав динамични начин одређивања законске каматне стопе је погодан за трговачки кредит, док би за зајмове између грађана требало задржати уобичајени ссисем законских каматних стопа (статичко одређивање)⁽²⁶⁾. То се противи савременој тенденцији изједначавања трговачког и грађанског права, тенденцији „комерцијали-

(24) Тако Вирџинија (*Statutes of Virginia, Charlottesville, 1946*, стр. 28).

(25) § 4168 а 37 Закона о малим зајмовима Вирџиније.

(26) Гако Нузбаум, н. д., стр. 158.

зације” цивилног права, али би се могли наћи и аргументи за овакав став. У зајмовима између грађана обично су употребљени мањи износи, грађани не морају бити упућени у кретања есконтне стопе банака, док све то код привредника није случај.

18. *Став Скице према каматама.* У погледу камата потребно је регулисати три врсте стопа:

— мораторни интерес

— каматна стопа за случај да је уговорено плаћање камате, али није одређена стопа

— максимална каматна стопа.

Мораторни интерес (законску камату) предвиђа чл. 223: „Дужник који задопни са испуњењем новчане обвезе дугује поред главнице и камату од шест одсто годишње на име накнаде штете проузроковане задоцњењем, ако за одређени случај није у закону одређена која друга свота”. Поверилац не мора да доказује да је претрпео неку штету да би имао право на затезну камату, али ако је претрпео и већу штету због дужникове доцње, има право на накнаду ако је докаже (чл. 224, став 2). Такво решење је у складу са новијим тенденцијама. Од савремених права енглеско је готово једино у коме се интерес не дугује аутоматски, јер је правило настало у условима слабо развијене тржишне и новчане привреде. Поред тога *Common law* (укључујући и америчко право) не дозвољава да се тражи већа накнада зато што је стварно претрпљена штета већа него што износи мораторни интерес, осим ако се тај захтев не заснива на неком другом основу а не на доцњи. Међутим, немачко, швајцарско и аустријско право (ово последње само за трговачке послове) дозвољавају повериоцу да захтева и више од мораторних интереса ако је претрпео већу штету.

Тај став, који, како видимо, следи и *Скица*, поставља један проблем. Ако је поверилац претрпео већу штету од износа затезне камате зато што је вредност новца опала, да ли ће имати право на такву накнаду? Скица се опредељује за номиналистички принцип, као и сва савремена права. За одређену суму новца враћа се иста сума, без обзира на касније промене у његовој вредности. Да ли треба овај принцип апсолутно применити? Ако је обавеза извршена о року, нема сумње да га се треба држати. Али би се могли ставити приговори на његову примину у случају доцње. Дужници могу оклевати са испуњењем дуга очекујући девалвацију или депрецијацију новца. У току 1971. године динар је толико изгубио вредност да би и максимална каматна стопа била слаба утеха за повериоца. Постоји општи принцип права: *Neto auditur turpitudinem suam allegans*. У једном случају наш суд је, после дугог колебања, ипак остао на позицијама номиналистичког принципа (27). Немачки судови су у време инфлације додељивали накнаду због претрпљене штете (28). Совјетски судови у овом погледу немају јединствен став, већ су некад дозвољавали, а другипут ускраћивали накнаду штете због смањене вредности новца (29).

(27) Према казивању члана Поткомисије за закон о облигацијама и судије Ј. Студина.

(28) *Reichsgericht*, 29 јануар 1924.

(29) Нубаум, н. д. стр. 216.

У сваком случају овај проблем пре спада у домен интерпретације, него нормативног регулсања тако да у *Скици* и није потребно више рећи од оног што је речено, а став је теорије и суда за какво ће се решење одредити.

Према чл. 319 *Скице* максимална каматна стопа износи 8%, ако надлежни орган није предвидео шта друго.

Ако је камата дугована, али није одређена њена висина, онда износи 6%. Та се стопа примењује и онда када плаћање интереса није уговорено, али се подразумева, као што је случај са зајмовима у привреди (чл. 500).

Законско одређивање каматне стопе показало је много недостатака. Додуше оно има и извесне предности: постојаност, извесност. Осим тога, у редовним привредним приликама, упркос географских и временских растојања, камате су се обично кретале око истих износа. Тако је Јустинијаново законодавство прописивало редовне каматне стопе од 6 до 12%, што не одуара много од величина које предвиђају савремена законодавства. Ипак, нарочито у условима привредне нестабилности, веома је тешко унапред прописати меру која би била разумна, одредити границу која одваја нормално обештећење од зеленашког искоришћавања туђе невоље. Познато је да је динар само у једној години губио на вредности по 27 и 40%.

У већини земаља прописи о максималним каматним стопама или су „мртво слово на папиру“ или су подложни честим ревизијама. У Југославији је од ослобођења донето на десетине прописа о каматама. Камата из кредитних операција у пракси већ данас превазилази максимуме које предвиђа *Скица*. Банке на орочена средства нуде веће камате, неке одобравају додатну камату због депрецијације (Сплитска банка). Једно предузеће, фабрика керамичких плочица „Тоза Марковић“, нудило је 10% интереса на уложена средства за њену реконструкцију.

Отуда смо мишљења да би регулсање камата требало ставити на еластичнију основу. Још би у приватним зајмовима овакав начин регулсања могао да опстане. Наше право не мора да иде наруку приватним кредиторима и капиталистању личних новчаних средстава, иако и ту могу настати нежељене последице ако се право опасно удаљи од онога што живот захтева, ако закон забрани, како Французи кажу: *ce que la nature des choses rend nécessaire*. Али крутост закона привреда теже подноси. И у нашем законодавству било је извесних настојања на „динамизирању“ критеријума. Тако је Закон о банкарским и кредитним пословима из 1956. (Сл. лист СФРЈ 12/1965) овластиво Савезну скупштину и СИБ да доноси одлуке о максималној каматној стопи за разне врсте кредита. Било је мишљења да се на зајмове између приватних лица могу применити каматне стопе које плаћају банке на штедне улоге⁽³⁰⁾. И сама *Скица* у чл. 319 предвиђа могућност да „надлежни орган“ може предвидети и друге величине каматних стопа. То се односи на максималне каматне стопе. За друге две величине (затезне камате и камате које су дуговане а није одређена висина), правило је ригидније: одступање је могуће, али је потребно да га закон одреди. Мишљења смо да би требало предвидети могућност ревизије не

(30) Ђорђевић, н. д. стр. 213; Групе, н. д. стр. 5. Критика њихових аргумената: Станојевић, н. д. (Зајам и камате итд.) стр. 284—285.

само путем гломазне законодавне интервенције, већ одлуком надлежног органа управе.

Остале одредбе Скице које се односе на камате у складу су са захтевима науке и основама нашег права: забрана анатоцизма (чл. 320), престанак рачунања камата када њихов износ достигне главницу (чл. 321), начин на који је регулисана антехреза (чл. 985). У ред ових мера за заштиту дужника спада и забрана комисорне клаузуле, коју предвиђа чл. 981.

* *
*

Скица представља плод дугогодишњег рада једног изванредног експерта⁽³¹⁾. Она као и сваки законик, представља органску целину. Интервенције у једном члану могле би изазвати потребу за променама читавог низа других. Највећем броју одредаба не може се приговорити нити са становишта норме нити у погледу формулације, Допуна дефиниције зајма и преформулисање зајмопримчеве обавезе (чл. 499 и 504) можда би учиниле „номиналистички” принцип јаснијим, али не мењају решења која произилазе из Скице, оваква каква је. Можда би се могла смањити одговорност за мане ствари у случају бесплатног зајма, тако да зајмодавац одговара само за умишљајно, а не и за нехатно нанету штету, али би у том случају ваљало мењати и неке друге одредбе. Једина сугестија о којој треба размислити јесте потреба еластичнијег регулисања каматних стопа.

Др Обрад Станојевић

РЕЗЈУМЕ

Заем в проекте Закона об обязательствах Михаила Константиновича — Критический обзор положений

Статья является комментарием положений о займе и процентах в проекте Закона об обязательствах М. Константиновича. По существу она представляет собой несколько измененный доклад, представленный автором законодательной комиссии Скупщины.

Автор высоко оценивает Проект в целом, а также положения, регулирующие договоры займа. Он соглашается с местом, отведенным займу в рамках особенной части обязательств (после продажи, поручения продажи и мены), с консенсуальной формой заключения договоров, с отдельным регулированием процентов и рядом других решений. Воотношении некоторых статей приводятся и другие солюции в качестве возможных (напр. при безвозмездном займе заемодавец отвечает лишь за умышленно причиненный вред, но не и за вред, возникший вследствие неосторожности, как предлагает Проект. Выражено мнение, что может быть следовало

(31) У погледу оцена квалитета Скице упућујем на мишљења која сам о овом нацрту изнео у више наврата: Допринос правној култури, Култура, 1969.; На маргинама једне кодификације, Гледяшта, 1969/10; *Arbeiten an der kodifizierung del Burgerlichen Rachts in Jugoslavien, Osteuropa Recht*, 1970/3..

бы в дефиницию договора займа и определение обязательств заемщиков внести формулировку, более точно определяющую номиналистический принцип, отстаиваемый с полным правом в Проекте.

Во второй части вначале дается изложение дилеммы югославской теории и законодательства в отношении законности взимания процентов. В новейшее время нет никаких колебаний — взимание процентов по договору займа допустимо. В отношении порядка установления размера процентов, предлагаемого в Проекте закона, автор находит его слишком строгим и занимает точку зрения, по которой следовало бы ввести „более динамичные“ критерии или же уполномочить соответствующий орган, который, учитывая хозяйственные и остальные обстоятельства, определял бы с времени на время размер процентных ставок для отдельных видов ссуд.

SUMMARY

Loan in the Draft Law of Contract by Mihailo Konstantinović -- A Critical Review of the Relevant Provisions

The provisions on loans and rates of interest in the Draft Law of Contract by M. Konstantinović are critically reviewed in the paper. It is, in fact, a slightly altered report submitted by the author to the Legislative Commission of the Assembly.

The author highly appreciates the Draft in general, and the provisions regulating the matter of loan. The place of loan is accepted within the special part on Obligations (after sale, bill of sale, and barter), consensual form of making contracts, separate regulations of interest rates and many other solutions. With regard to particular articles some other possibilities are indicated (for instance that a lender is accountable for an intentional damage, and not for negligence as proposed in the Draft). In his opinion, the nominalistic principle, for which the Draft is naturally pleading, in the definition of loan and of fixing the liabilities of the debtor.

In the second part the dilemma of the Yugoslav theory and legislation is exposed with respect to legitimacy of interest. The standpoint, expressed lately, is that undoubtedly interest to loan is permissible. The author is reserved as to the manner in which interest rates are regulated in the Draft Law, finding them to be too strict. In his opinion more „dynamic“ criteria should be introduced or some organ authorized to fix, from time to time, the interest rates for some categories of credits in conformity with economic and other circumstances.

RÉSUMÉ

Le Prêt dans l'esquisse pour le code des obligations de Mihanlo Konstantinović — aperçu critique des dispositions

Cet article est le commentaire des dispositions sur le prêt et les intérêts de l'Esquisse pour le Code des obligations de M. Konstantinović. En réalité, c'est le rapport, quelque peu modifié, que l'auteur a présenté à la Commission législative de l'Assemblée nationale.

L'auteur s'exprime avec beaucoup d'estime à l'égard de l'Esquisse et des dispositions par lesquelles est réglé le prêt. Il admet: que la place du prêt soit dans le cadre de la partie spéciale des obligations (après la vente, l'ordre de vente et le troc), la forme consensuelle pour la conclusion du contrat, le règlement séparé des intérêts et une série d'autres solutions. En ce qui concerne certains articles d'autres solutions ont été indiquées, de même, comme étant

possibles (par exemple, à ce que dans le prêt gratuit le prêteur réponde seulement pour le dommage causé de manière dolosive et non point pour le dommage causé par inadvertance, comme le propose l'Esquisse). L'opinion est émise qu'il faudrait peut-être insérer dans la définition du prêt et la détermination des obligations du débiteur de telles formules qui rendraient plus clair le principe nominaliste, pour lequel s'est à juste titre prononcée l'Esquisse aussi.

Dans la deuxième partie est exposé d'abord le dilemme de la théorie et de la législation yougoslave par rapport à la légitimité des intérêts. Dans les temps les plus récents il n'y a pas d'hésitations — l'intérêt pour le prêt est permis. En ce qui concerne le procédé par lequel les intérêts sont réservés en le considérant trop rigide. Il est d'avis qu'il faudrait introduire des critères »plus dynamiques«, ou autoriser un certain organe à déterminer périodiquement le montant des taux d'intérêt pour certaines catégories de crédit, conformément à la conjoncture économique et à d'autres circonstances.

VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM

Вршење једног права може бити недозвољена злоупотреба права ако се оно састоји у понашању чије је садашње остварење у нескладу са ранијим понашањем овлашћеног лица. Повреда савесности и поштења састоји се у садашњем понашању. Раније понашање овлашћеног лица слободно је од сваког приговора. Повреда начела савесности и поштења постоји у случајевима, у којима је с обзиром на обичаје у промету, друга странка из ранијег понашања титулара права могла да поверује у одређено стварно и правно стање и на то се ослонила. Оснивач теорије „venire contra factum proprium” био је Ризлер (Riezler)⁽¹⁾. Он је доказао да ова идеја у римском праву није била подигнута на пиједестал општег начела, али да се користила у многим конкретним случајевима. Тек га је канонско право поставило као општеважеће правило. Модел за правну фигуру „venire contra factum proprium” налази се у енглеском обичајном праву код установе „Estoppel”. Сам Ризлер, иако Немачки грађански законик у многобројним одредбама полази од идеје забране противречног понашања (на пример, §§ 2195, 341 ст. 3, 352, 464, 532, 568, 625, 640, став 2 (није дао општу дефиницију овог института. Тај покушај направио је Леман (Lehmann). По Лехману нико не сме да своја овлашћења користи у противуречности са својим ранијим понашањем:

1) Ако ово понашање не може да се доведе у склад са законом или добрим обичајима или савесношћу и поштењем без истовременог одрицања од овлашћења;

2) ако накнадно остварење овлашћења противречи закону или савесности и поштењу или добрим обичајима⁽²⁾.

Противречно понашање представља главни случај примене повреде начела савесности и поштења.

У швајцарској теорији постоји схватање⁽³⁾: „Ако понашање једне стране побуђује одређена очекивања да се правно неће вршити, његово садашње вршење представља недозвољену злоупотребу права (venire contra factum proprium), право је преостало да постоји.”

Англосаксонско право кроз estoppel учење које се односи на процесно право, процесноправним ограничењима решава случајеве нелојал-

(1) Riezler: *Venire contra factum proprium*, Leipzig, 1912.

(2) Цитирано према Herbert Burgert: *Die Verwirkung im geltenden, deutschen Recht — Eine kritische Untersuchung, Diss.*, 1951, Tübingen, 1951.

(3) Gmür: *Kommentar Zum Schw. ZGB*, 2. Aufl. Bern, 1919, Anm. 11—16 Zu Art. 2; Egger: *Kommentar Zum ZGB*, Anm. 36 zu Art. 2.

ног оклевања у вршењу права, који су у немачком праву покривени начелом *venire contra factum proprium*.

У француском праву, и поред учења о злоупотреби права („abus de droit“), случајеви *venire contra factum proprium* решавају се кроз конструкцију прећутног одрицања од права, за које се траже врло строги услови.

С правом се поставља питање у којим случајевима ћутање овлашћеног лица с обзиром на начело савесности и поштења доводи до противуречног понашања? Такво понашање постоји у случају ако се сходно савесности и поштењу захтева радња тј. ако из претходног чињења настаје обавеза на радњу. Очекује се позитивна радња овлашћеног лица ако је он код свог партнера побудио поверење да своје право више неће користити, па каснијим признањем тужбе заснива противуречно понашање. Такве случајеве познаје и наша судска пракса, иако их не образлаже принципом *venire contra factum proprium*. Ево једног од њих: „Ако тужилац није у разумном року обавестио туженог да тражи извршење уговора односно није туженом у ту сврху оставио накнадни рок за извршење уговора иако то призилази из околности конкретног догађаја, има се узети да је неинтересовањем и неактивношћу странке за дуже време, закључени уговор о купопродаји прећутно раскинут, па се захтев тужиоца за обвезивање туженога на извршење уговора као неоснован има одбити.

Из образложења: Утврђено је да је према уговору од 9. VIII 1967. год., закљученом између странака у спору, тужени као продавац, преузео обавезу да тужиоцу, као купцу, испоручи одређену количину орахових трупца у времену од 1. X до 1. XII 1967. год.; да је тужени писмом од 21. X 1967. год. упутио позив тужиоцу да пошаље свог овлашћеног представника на дан 25. X 1967. ради преузимања уговорене грађе у Лесковцу; да је по записнику од 8. XI 1967. године тужиочев овлашћени представник извршио преглед и пријем одређене количине уговорене робе с тим да ће купац робу исплатити пре испоруке; да је тужиочев овлашћени представник о свему томе обавестио тужиоца и да тужилац на све то није уопште реаговао све до 15. IX 1968, када је дописом позвао туженог да изврши уговор, нашта је туженик одговорио да са тужиоцем није више у уговорном односу.“ (пресуда Врховног привредног суда Сл. 1314/69 од 26. XI 1969. —⁽⁴⁾ пресуда Вишег привредног суда у Београду П-3353/68. од 25. II 1969).

У овом случају не постоји изјава воље тужиоца да неће инсистирати на испуњењу уговора, али се из његовог понашања (да скоро 11 месеци није захтевао испоруку робе) може објективно извући закључак (суд каже „неактивности, неинтересовања странке за дуже време“) да он неће вршити своје право, због чега се он и касније мора на одговарајући начин понашати. Кад странка (трговац) својом неактивношћу од 11 месеци побуди код друге странке уговорнице привид да се одрекла свог права, не може касније инсистирати на вршењу свог права, а да се њено понашање не оцени као противно савесности и поштењу, тј., да не дође у противуречност са својим ранијим понашањем (*venire contra factum proprium*).

(4) Билтен правних становишта, Београд 1970. стр. 8, Виши привредни суд СР Србије.

И само накнадно остварење права може да дође у противуречност са ранијим понашањем и да се услед тога не може више вршити. Опет се наш суд не позива на *venire contra factum proprium*, али ова идеја је преглутно садржана у образложењу пресуде: „Првостепени суд утврдио је међу-пресудом да је тужиочева рекламација на квалитет испоручене робе од априла 1958. благовремена. Сматрао је утврђеним: да је тужени спорне дифузоре испоручио тужиоцу у току фебруара 1957; да је према условима продаје тужени као продавац јамчио тужиоцу као наручиоцу за исправну израду, употребљени материјал и рад за време од 6 месеци од дана када се уређај стави у погон, а ако се уређај не стави у погон у року од 15 дана након извршене испоруке односно извршене монтаже да јемство траје 6 месеци од испоруке и извршене монтаже односно завршене испоруке; да из тога следи — будући да је и сам тужилац признао да је једну батерију од 6 дифузора ставио делимично у погон у априлу 1957. — да би туженикова обавеза по основу јемства у сваком случају престала пре априла 1958. када је тужилац по свом властитом признању, први пут рекламирао туженом уочене квалитативне недостатке; да је стога, туженик имао основа да тужиочеву рекламацију одмах одбије, али он то није учинио; да из изведеног доказног поступка несумњиво произилази да је тужени узео у разматрање тужиочеву рекламацију на квалитет испоручених дифузора и да је у ту сврху слао своје представнике тужиоцу ради испитивања разлога због којих је дошло до прскања дифузора, тражио да му се достави комад материјала са места прскања и, на крају, да му се доставе три дифузора ради испитивања узрока прскања; да тужени читаво то време није тужиоца обавестио да је рекламација прекасно поднешена, него је без икакве оградe предузимао мере да се недостаци уклоне, а приговор неблаговремености је истекао тек онда када је видео да се дифузори више не могу поправити. Код таквог стања ствари суд сматра да је туженик конклюдентним радњама прихватио тужиочеву рекламацију као благовремену, па да сада у поступку неосновано оспорава благовременост те рекламације.

Врховни привредни суд одбио је жалбу туженог. Разлози за одбијање су следећи: првостепени суд, на основу резултата расправе, нашао је да је туженик узео у разматрање тужиочеву рекламацију на квалитет испоручених дифузора и да је у ту сврху слао своје представнике и стручњаке тужиоцу ради испитивања узрока због којих је дошло до прскања дифузора, да је тражио да му не достави комад материјала са места прскања, и, на крају, да му се доставе три дифузора ради испитивања узрока прскања. Међутим, кроз читаво то време тужени није тужиоца обавестио да је рекламација прекасно поднешена, него је без икакве оградe предузео мере да се недостаци уклоне. Приговор неблаговремености истакао је тек онда када је видео да се дифузори не могу више поправити. Стога је првостепени суд правилно одлучио да је тужени прихватио тужиочеву рекламацију као благовремену.“ (Пресуда Врховног привредног суда, Сл. 280/60 од 28. III 1960.⁽⁵⁾.)

(5) Пресуда је објављена у Информаторовом приручнику за кадрове „Промет робе и услуга“, Загреб, 1970, стр. 196.

Нико не може да остварује своје право у противуречности са својим ранијим понашањем. У цитираној пресуди, туженик је, како исправно примећује суд, „конкудентном радњом” прихватио тужичеву рекламацију, која је иначе била неблагоприятна, па се зато касније не може позивати да је рекламација неблагоприятно поднета. Овакав неочекивани „salto mortale”, када је већ тужилац сматрао из објективног понашања туженог, да је његова рекламација на квалитет дифузора прихваћена, представља повреду начела савесности и поштења у промету и не може се толерисати. Интерес промета не дозвољава *protestatio facti contraria* и од сваког учесника у промету се очекује да своје радње процењује сходно савесном и у промету уобичајеном тумачењу. У конкретном случају туженик је дужан да сноси последице свог противуречног понашања.

„Ако продавац, пошто је примио приговор, пошаље купцу свог представника ради испитивања оправданости поднесених приговора, има се узети да се продавац тиме одрекао права да пбјија приговоре због неблагоприятности” (пресуда Врховног привредног суда, Сл. — 2223/61. од 3. XI 1961).

„Ако је рок за стављање приговора на квалитет одређен уговором, а купац после тога поднесе приговоре и продавац их прихвати, продавац се не може позивати на уговорену одредбу о року за подношење приговора нити се у том случају може узети да је роба преузета без приговора” (Решење Врховног привредног суда, Сл. — 4/62. од 15. I 1962. године).

Странци од које се у нормалним случајевима код правног односа очекује заузимање става или саопштења (овде стављање приговора неблагоприятности извршене рекламације), а која пропусти да се изјасни, може се ставити приговор преваре, ако касније постави захтев супротно савесности и поштењу, са којим се више не рачуна (прихватање неблагоприятне рекламације на квалитет испоручене робе). „Ако се продавац упустио у испитивање основаности неблагоприятних приговора на квалитет и квантитет, не приговарајући том приликом њиховој неблагоприятности, има се сматрати да се продавац прећутно одрекао приговора њихове неблагоприятности, те приговор неблагоприятности не може накнадно истицати” (Пресуда Вишег привредног суда у Београду Сл-2252/68. од 12. I 1969. год. (6)).

Дужник који је савесно свог повериоца одвраћао од вршења права, не може се касније позивати да проверилац право не може да врши, пошто се определио за друкчији начин вршења, захваљујући преварном понашању дужника. Такво понашање дужника представља *venire contra factor propositum* и противно је начелу савесности и поштења: „Кад продавац купцу који је запао у доцњу са преузимањем робе и исплатом куповне цене, остави накнадни рок за испуњење обавезе и нотифицира да ће по безуспешном протеку рока одустати од уговора, продати робу трећем и тражити исплату разлике у ценама, и кад купац да би то осујетио, јави продавцу да ће послати представника и тиме доведе у заблуду да ће испунити уговор, али га не пошаље, ваља узети да је купац у односу према продавцу поступио противно начелу поштења и савесности кога се странке морају придржавати у промету робом. Стога, кад продавац после тога за-

(6) Билтен правних становишта Вишег привредног суда, Београд, 1970, стр. 18.

тражи испуњење уговора, не може купац са успехом истаћи приговор да продавац не може тражити испуњене уговора, јер да је већ дефинитивно и неопозиво изабрао право из опште узансе бр. 209; примена те узансе у овом случају наине произвела би последице противне том начелу" (пресуда Врховног привредног суда Сл-970/65. од 15. октобра 1965.(7)).

„Ако продавац врати примљену капару купцу и овај без приговора прими, онда се има сматрати да је овом радњом уговор о куповини и продаји раскинут и продавац после тога не може тражити извршење уговора" (Пресуда Врховног суда Србије — Гж-1933/69. од 9. XII 1969.). Инсистирање продавца, по враћеној капари, на испуњење уговора, пошто је већ створио својим понашањем уверење да друга странка сматра уговор раскинутим, представља *venire contra factum proprium*, и таквом се лицу не може пружити заштита његовом садашњем захтеву, а да се не повреди начело савесности и поштења.

Врло интересантан случај повреде начела савесности и поштења због противуречног понашања једне странке уговорнице расправљао је Општински суд у Чачку у пресуди П. бр. 616/70. од 9. XII 1970. Чињенично стање је следеће: Уговором о купопродаји купац је купио једну њиву површине 40 ари по цени од 4.000.— динара по једном ару на месту зв. „Трсињача" 1959. године и добио је у државину. Продавац ове њиве је исту наследио од свог покојног оца, али деоба имовине оставиоца међу наследницима није вршена, већ је постојао привремени споразум између њих ко ће који део ове имовине користити, тако да је продавац продао њиву која представља његов наследни део према привременом споразуму између наследника. У уговору о купопродаји био је садржан и раскидан услов да уколико браћа и сестре продавца при коначној расподели заоставштине не би пристали да дају њиву која се овим уговором продаје, уговор се раскида и купац је дужан да је врати продавцу уз повраћај куповне цене, с тим што накнаду за коришћење земљишта продавац не може тражити. Продавац је у преговорима око закључења уговора усмено обећао да ће у случају наступања раскидног услова, купцу дати у замену друго земљиште, које он буде добио на име коначне деобе. Када је деоба извршена, продавац је на име свог дела добио друго земљиште а не оно које је продао, тако да је купац тужбом захтевао да му се то друго земљиште преда и пренесе у својину. Суд је одбио овај тужбени захтев, а по противтужби продавца нашао да је испуњен раскидани услов из уговора о купопродаји и обавезао купца да продавцу врати земљиште које је држао на основу уговора о купопродаји, пошто је уговор раскинут. Образлажући овакав свој став, суд је истакао: „Суд је разматрао приговоре тужиоца у погледу предмета уговора закљученог између странака, приговор да се тужилац споразумео са тужиљом накнадно да му тужиља уступи ма које друго земљиште које буде добила по деоби између странака, приговор да је тужиља примила новац и од прибављеног новца купила земљиште у П. где живи у истој површини као и спорно земљиште, па је нашао да ови приговори нису од утицаја на одлуку суда у погледу захтева тужиоца. Тачно је да земљиште које тужилац сада тужбом тражи по свом педолошком

(7) Билтен судске праксе Врховног привредног суда, бр. 1/1966. Београд, стр. 1—2.

саставу, по култури и другим земљишним особинама једнако земљишту које је било предмет уговора, а да је чак по свом положају земљиште које тужбом тужилац тражи слабијег квалитета од земљишта које је било предмет уговора. Међутим, све ово је без утицаја на одлуку суда о спору, јер у погледу земљишта не постоји између странака никакав писмени купопродајни уговор или нешто друго на основу чега тужилац може тражити својину земљишта односно својину к.п. 571/2 КО „Балућа заблаћска“. Приговор да је тужена купила за купопродајну цену друго земљиште у П. такође је без утицаја на одлуку суда. Ова околност једино утиче на оцену менталитета странака. Приговор, пак, да је тужена обећала тужиоцу да ће му дати ма које земљиште односно земљиште које добије по деоби са браћом уместо купљеног земљишта, такође је без утицаја на одлуку суда. Обећање о коме тужилац говори не представља правни основ за стицање својине. Обећање улази у приговоре странака и лежи ван уговора. Оно не везује странке. На основу овог обећања тужена страна је требало да састави нови купопродајни уговор са тужиоцем. Ма какав споразум у усменом облику између странака у погледу овога не везује странке и не прозводи никакво правно дејство у смислу чл. 9. Закона о промету земљишта и зграда.

Уговором о куповини и продаји закљученом између странака 27. IV 1959. године у ставу 3. тачка е) предвиђено је изричито: „да уколико браћа и сестре продаваца не би продавцу хтели дати имање које се овим уговором продаје да се у том случају уговор раскида, имање враћа купац а продавац купцу примљени новац, с тим да накнаду за то тада коришћено имање продавац не може тражити.“ Овом клаузулом предвиђен је раскидни услов између странака, и свака од странака на основу овога, а посебно противтужиља Љ. Б. може на основу ове клаузуле тражити раскид уговора. Неспорно је међу странкама да су тужиља Љ. Б. и њени санаследници извршили деобу имовине. Неспорно је, такође, да тужиља том деобом није добила ни део земљишта које је тужиоцу уговором о купопродаји од 27. IV 1959. продала. По налазу суда самим тим испуњени су услови из напред назначене раскидне клаузуле уговора о куповини и продаји. Због тога је суд одлучио да раскине уговор о куповини и продаји и тужиљи Љ. Б. поврати у својину земљиште које је било предмет уговора. Суд је ценио исказе сведока П. Ј., сведока Д. В. и исказе странака. На основу исказа П. Ј. и тужиље и туженика као странке утврђено је да противтужиља Љ. Б. није учествовала на рочишту када је извршена деоба пок. С. Ј. Тужиља није ни знала дан деобе али се касније сагласила са добијеном к.п. 591/2. Тужиља стога ничим није сама скривила да не добије земљиште које је било предмет уговора између странака. По исказу сведока П. Ј. стараоци малолетне М. Ј. инсистирали су да тужиља не добије земљиште које је раније по привременој деоби узела и продала тужиоцу Р. Д. Из напред назначених сведочења значајно је само то да санаследници нису хтели да тужиљи издвоје део који је она продала Р. Д. На тај начин испуњена је клаузула раскидног услова да се уговор раскида уколико санаследници не пристану да продато земљиште дају у својину Љ. Б. Сведочење Д. Ј. је без утицаја јер се оно односи на преговоре странака пре него што је извршена деоба и на обећање тужиље које је без правног деј-

ства. Из свега овога видљиво је да је тужилац Р. Д. оштећен будући да за износ купопродајне цене који је исплатио тужиљи сада не може купити земљиште исте површине. Међутим, до свега овога дошло је без кривице тужене Љ. Б. пошто су узрок инфлационе тенденције у привреди. Уколико је, пак, и тужена Љ. Б. допринела да тужилац буде оштећен странке су власне да у посебном спору своје имовинске односе реше, односно тужилац је власан да тражи накнаду штете и повраћај купопродајне цене."

Задржаћемо се мало на поменутом образложењу, пошто се са њим не можемо сложити из више разлога. Прво, суд сматра да је без икаквог утицаја чињеница да су странке у току преговора, будући да су могле да рачунају да коначном деобом, њива која је предмет уговора о купопродаји, може припасти и неком другом санаследнику, а не продавцу, усмено уговориле да ће, кад наступи тај раскидни услов, продавац купцу на место продате њиве дати оно земљиште које му припадне као наследни део. По мишљењу суда, ово усмено обећање продавца је без икаквог дејства, пошто о томе није склопљен писмени уговор сходно чл. 9. Закона о промету земљишта и зграда. Чињеница да је за промет непокретности потребна писмена форма и да је то форма *ad solemnitatem*, још не значи да ће уговор који се закључује у непрописаној форми остати без правног дејства. У изузетним случајевима, начело савесности и поштења захтева да се одступи од прописане форме и да уговор произведе жељено дејство. Строго поштовање форме могло би да доведе до тешке неправде и до резултата који одговарају несавесној странци, која је и поред преваре, уместо казне за себе извукла одређену корист. Сигнирано је да се понашање продавца у конкретном случају, који је усмено обећао дати у замену друго земљиште ако наступи раскидни услов, не може оквалификовати да је у духу начела савесности и поштења. Но, оставимо по страни питање да ли је усменим споразумом странака о давању другог земљишта, за случај да први уговор о купопродаји буде раскинут због настанка предвиђеног услова, пуноважан или не. За нас је много интересантније друго питање, да ли је раскидни услов наступио и да ли продавац, позивајући се на њега, може да захтева повраћај продатог земљишта, као што је суд пресудио? Одмах се поставља питање шта је урадила странка која је за себе стипулисала раскидан услов до момента настанка услова? Од ње се с правом може очекивати да својим понашањем не утиче на настанак услова. Бар толико мора имати обзира према свом другом саговорнику, сходно начелу савесности и поштења, које је основни принцип у уговорном односу. Конкретно, у нашем случају, продавац се није појавио на рочишту о деоби заоставштине, да тамо покуша, да од санаследника коначно добије део, кога је на основу привремене деобе отуђио купцу. Додуше, каже суд, он о том рочишту није знао, али се касније сагласио са деобом, по којој му припада друга парцела а не она коју је продао. Интересантно је истаћи, да су његова браћа и сестре, инсистирале да одбију баш земљиште за које су знале да је већ продато. Читаву ову комбинацију остварења раскидног услова, уз потпуну апстиненцију продавца, а велико ангажовање „сумњиве породице“ плаћа искључиво купац који је изигран, пошто мора да врати земљиште, које више, са добијеном куповном ценом, исте површине на другом месту не може прибавити, јер је за неколико го-

дина, колико је прошло од закључења уговора, цена земљишта знатно скочила. По резонувању суда, до тога је дошло без кривице тужене, искључиво „због инфлационих тенденција у привреди.“ Међутим, очигледно је да је продавац својим поступцима „допринео“ да настане раскидни услов и да се ослободи уговора, па је његов садашњи захтев, у флагрантној противуречности са његовим ранијим понашањем. Нико не сме из свог противправног понашања на штету другога да за себе извлачи користи, јер такво понашање вреба начело савесности и поштења. Управо због те повреде суд је требало да фингира да услов није наступио и да продавац не може изаћи из уговора. То што је његова чинидаба — пренос права својине на купца, касније постала правно немогућа, пошто је предмет уговора о купопродаји додељен другом лицу, може само утицати на његову одговорност према купцу, коме у сваком случају треба не само вратити куповну цену, већ га ставити у позицију да може прибавити друго земљиште исте површине. У сваком случају наведена судска одлука не даје адекватно решење, нити доприноси поштовању узајамних интереса и обзира који морају владати у промету између страна уговорница по начелу савесности и поштења.

Ризлер је покушао да систематизује све случајеве противречног понашања, како би судији и без постојања једне опште дефиниције овог института, олакшао посао око индентификовања конкретне супротстављања једног понашања начелу савесности и поштења. Он је издвојио пет различитих ситуација:

1) Ако је ограничено пословно способна странка закључила један посао и тај посао је извршен, а њена се чинидаба не може више вратити, н може друга странка која је чинидабу примила да се касније позива на непunoжаност уговора.

2) Ако се једно лице сопственом одлуком вршећи правну моћ, одлучило на одређено правно стање, оно се самим тим одрекло друкчијег правног обликовања, које је иначе било могуће.

3) Лице које је наступало као носилац одређеног правног положаја, мора тако створени привид, да му тај правни положај припада, да одржи према лицу које је у то веровало.

4) Правни субјект мора да сноси ризик који је скопчан са одређеним правним положајем, пошто је овакво стање проузроковано његовим радњама. Свако је одговоран за своју аферу утицаја, дејства и поступања, за свој сопствени ризик и при томе се доследно мора остати.

5) Нико се не може позивати на то да је његова сопствена радња, са којом је дошао у противуречност, противна добрим обичајима.

Ризлерово набрајање није такстативно, тако да постоје и други случајеви *venire contra factum proprium*. На пример, ако неко подигне приговор застарелости, мада је својим понашањем довео до застарелости, тиме што је повериоца одвраћао од благовременог постављања захтева, таквим позивањем на застарелост вреба начело савесности и поштења, зато што је садашње понашање странке у супротности са њеним ранијим понашањем. Иначе, позивање на застарелост само по себи не може никад бити

противно савесности и поштењу, ако је потраживање неспорно и дужник зна да оно постоји⁽⁸⁾.

Venire contra factum proprium постоји и у случају ако једно лице захтева чинидбу коју он мора одмах да врати. Реч је о познатом принципу који је важио у римском праву: „*dolo facit, qui petit, quod (statim) redditurus, esset*“. Код компезације се може ставити приговор недозвољеног вршења права, ако једно лице захтева оно што ће морати да врати. Ако се нешто тражи на основу апстрактног правног посла, што ће се одмах морати да врати по основу доспелог каузалог правног посла (у односу на меницу, акредитив), не може захтевати испуњење оно лице које ће бити дужно да надокнади штету другој страни која је настала испуњењем.

Ако титулар права дуже времена без противљења подноси радње које вређају његово право, обавезан је да повредиоца опомене, пре него што подигне захтев за накнаду штете. На пример, недопуштени отказ од стране закуподавца без претходне опомене закупца, ако је он поновљене пропусте закупца толерисао.

Вршење права прече куповине није више допуштено, ако је овлашћено лице при сазнању за закључење уговора са другим лицем, својим радњама дало повода да неће вршити своје право, или ако он ћути упркос сазнања за закључење уговора са другим лицем, уместо да обавезном лицу стави до знања да он хоће да закључи уговор.

Било је покушаја да се *venire contra factum proprium* посебно нормира. Такав предлог потекао је од Хајлфрома (*Heilfrom-a*),⁽⁹⁾: „Обавезно лице може да се супростави вршењу права које је према сопственом понашању или по изјави овлашћеног лица противно савесности и поштењу.“ Али уместо круте дефиниције судској пракси су остављене одрешене руке да у сваком конкретном случају одлучује кад постоји повреда начела савесности и поштења због *venire contra factum proprium*. По овом питању наша судска пракса тек треба да каже своју реч.

Др Драгољуб Стојановић

РЕЗЈОМЕ

Venire contra factum proprium

Исходя из того, что и у нас начало доброй совести и намерения является одним из основных начал, необходимых при заключении сделки и что наша судебная практика все чаще ссылается на узанском. З, в котором данное начело зафиксировано в форме генеральной оговорки, следует конкретно определить группы случаев, когда наступает их нарушение. Одним из таких случаев является „*venire contra factum proprium*“. Нарушение

(8) Говорећи о случајевима када је приговор застарелости недозвољен јер представља акт злоупотребе права, *Gaebel: Die Unzulässigkeit der Einrede der Verjährung*, Diss. Köln, 1948, стр. 30. је све такве случајеве систематисао на следећи начин: преовори око вансудског намерења захтеза у најразличитијим формама, давање умирујућих изјава дужника или одговарајуће понашање дужника, умировљене спорове узајамном сагласношћу са одређеним циљем, дуже манифестовање спремности на испуњење.

(9) *Heilfrom: Lehrbuch des Bürgerl. Rechts*, Bd. II, 3. Aufl., 1905, § 7 Anm. 3).

это возникает в случаях, когда при осуществлении какого-либо права обнаруживается, что внешне проявленная воля одной из договаривающихся сторон направлена в другую сторону чем та, которая была выставлена раньше. Нарушение доброй совести и намерения наблюдается в новом проявлении внешней воли в то время как прежние намерения не вызывали никаких сомнений в их порядочности. Нарушение начал доброй совести и намерения возникает в случае, когда, принимая во внимание существующие деловые обыкновения, одна сторона, основываясь на раннее проявленной воле другой стороны, могла поверить в определенное фактическое и юридическое положение и на него положилаась.

Основателем указанной теории был Ризлер, а с помощью примеров из нашей судебной практики, автор пробует показать применимость ее с пользой и у нас.

SUMMARY

Venire Contra Factum Proprium

In view of the fact that in the Yugoslav legal system the principle of good faith and honesty is one of the basic principles that are valid in the Law of Contract, and that the Yugoslav judicial practice refers more and more to usance No. 3 fixing this principle in the form of a general clause, it is imperative to concretely determine the groups of cases when they are violated. One of these cases is »venire contra factum proprium«, i.e. when a right is exercised by the titular of the right in a manner contrary to his former behaviour. Violation of conscientiousness and honesty is in the present behaviour. Former behaviour of the authorized party is free of any objection. Violation of the principle of conscientiousness and honesty is stated in the cases in which, considering the prevailing customs, the other party could infer certain conclusions as to the real and legal situation from the former behaviour of the titular of the right relying on it.

Riezler is the founder of this theory. The present author attempts judicial practice, that this legal pattern may be adequately applied in Yugoslavia.

RÉSUMÉ

Venire contra factum proprium

En prenant en considération que chez nous aussi le principe de conscience et d'honnêteté est un des principes fondamentaux, qui est valable dans le droit contractuel, et que notre pratique judiciaire se réfère de plus en plus à l'Usance No. 3, dans laquelle ce principe est fixé sous forme de clause générale, il est indispensable de déterminer correctement les groupes de cas quand la violation de ce principe prend naissance. Un de ces cas est »venire contra factum proprium«. Il se manifeste si un droit est exercé de telle manière que le titulaire du droit se met en contradiction par son comportement actuel avec son comportement antérieur. La violation de la conscience et de l'honnêteté consiste dans le comportement actuel. Le comportement antérieur de la personne autorisée est libre de toute exception. La violation du principe de la conscience et de l'honnêteté existe dans de tels cas lorsque, eu égard aux coutumes dans le commerce, l'autre partie en se basant sur le comportement antérieur du titulaire du droit croyait qu'on peut ajouter foi à l'état réel et juridique déterminé et qu'elle s'est appuyée sur ce fait.

L'initiateur de cette théorie était Riezler et l'auteur a essayé de démontrer sur les exemples de notre pratique judiciaire comment on peut appliquer utilement cette figure juridique chez nous aussi.

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО РАЗВОЈА

У ери Уједињених нација класично међународно право доживљава експанзију како у погледу броја субјеката тако и у погледу односа који се извршавају његовом дејству. Дотле неограничена национална сувереност у области трговине, новца и инвестирања почиње да се подрива. Поратно привредно планирање доводи до оснивања установа чији је циљ био да омогуће продор међународног права у област *трговине* (Међународна трговинска организација, замењена GATT-ом), *новца* (Међународни монетарни фонд) и *инвестирања* (Светска банка). Институционално-правна архитектура захвата три простране области светске привреде које су вековима стајале изван дејства међународноправних норми. На тај начин су Повеља Уједињених нација, Хаванска повеља, GATT и уставни акти Фонда и Банке положили прве темеље привредној и трговинској сарадњи у једном новом међузависном свету. Касније створене организације добијају задатак да успостављеној трговинској сарадњи усаде нови револуционарни смисао: међународна трговина треба правно да буде тако организована како би служила економском развоју заосталих земаља. Жижу ових нових стремљења представља UNCTAD. Као угаони камен међународног економског развоја UNCTAD је створен поглавито ради тога да спроведе темељиту ревизију правних начела међународне трговине а у корист неразвијених земаља. Зато је његова идеологија надахнута жељом да се образује нови систем светске трговине у којем ће аутоматска превласт развијених држава бити онемогућена. Ово утолико пре што су неке од њих до скоро биле и колонијалне метрополе. Резултат досадашње делатности свих наведених организација био је двогуб: оне су, с једне стране, институционализовале међународне економске односе и међународно право, а, с друге, даље шириле поље дејства међународног права. Само постојање UNCTAD-а, UNIDO-а и других сличних тела сведочи о живом занимању међународне заједнице и међународног права за економски развој заосталих земаља.

Класични механизам међународне трговине, заједно са правним установама, почива на начину формалне једнакости странака. Будући да су странке економски, дакле стварно неједнаке, тај систем овековечује стварну неједнакост и служи интересима развијених. Зато UNCTAD прокламује напуштање аутоматске примене начела формалне једнакости, позивајући да се створе нова правна оруђа међународне економске политике. Сва та оруђа треба да одбаце аутоматизам слободног тржишта и да, уместо

њега, уведу нова правна правила којима ће се олакшавати положај неразвијених земаља. Форум у којем се граде правила новог међународног права, UNCTAD, захтева да се спроведе опште амандирање материјалних и институционалних премиса послератног система међународних економских односа. Поступак за доношење одлука у UNCTAD-у и неким другим организацијама одражава начело једнакости држава те одговара потребама неразвијених. Правна правила UNCTAD-а, којима се из једног средишта регулише економски развој света, а посебно његовог већег неразвијеног дела, чине нову грану међународног права, ново право. То право могло би се назвати правом међународног економског развоја или међународним правом развоја.

Процес институционализовања, који се врши делатношћу све већег броја транснационалних установа, представља начин за правно и организационо уређивање међународних односа и истовремено последицу етатизације тих односа. Овај начин и ова последица очигују се правно у закључивању многостраних међудржавних уговора. Институционализовање захвата како економску тако и друге области друштвених делатности. У економској области оно представља нормативни облик промена у положају држава, које се свде на то да државе шире своју надлежност и регулишу међународну трговину, финансије и инвестирање. Слично трговини, привреди и финансијама, међународни економски развој представљао је у раздобљу пре Уједињених нација приватну ствар. Но, од настанка светске организације, а нарочито у склопу ослобађања бивших зависних подручја, међународни економски развој постаје *res publica* у томе смислу што се држава меша у привредне послове док се у исто време роје међународна тела која раде на институционализовању светске привреде. Односи који су се некада уређивали двостраним уговорима, постају предметом многостраних уговора. Страно приватно улагање подвргавано је у прошлости клаузули највећег повлашћења зато што је она обезбеђивала слободно кретање капитала и странаца. У савременом међународном праву, пак, то улагање усмерава се нарочитим двостраним уговорима између владе инвеститорове земље и владе земље домаћина, као и делатношћу међународних организација попут Међународне финансијске корпорације (IFC).

У време када је стварано међународно право већина данашњих неразвијених држава није постојала. Њихови народи живели су под режимом зависности. Зато су ове државе, као новонастале, у најмању руку неповерљиве према традиционалном међународном праву. Њихов став огледа се у противљењу према примени неких класичних правила, на пример кад зависни народи прибегавају сили ради ликвидирања старих протектората успостављених сагласно међународном праву. Неповерење нових држава потврђује се и у односу на прихват клаузуле о обавезној надлежности Међународног суда правде. Наиме, нека начела и правила општег међународног права (на пример, о мандатима, протекторатима и стицању територије) или она која се примењују у међународним економским односима (као што су начело реципроцитета, стандард отворених врата или највећег повлашћења) саграђена су у периоду највећег успона капиталистичких држава и колонијалног израбљивања. Зато су и од-

говарала интересима тих држава и ондашњем саставу светске заједнице. Многе данашње државе биле су у то доба само пасивни објекти наведених начела и правила, а никако њихови субјекти. У ствари, поступак творбе међународноправних правила у деветнаестом веку произлазио је из политичког поретка прокламованог на Бечком конгресу, доктрине о равнотежи снага и премоћи великих сила које су чиниле европски концерт. У таквом политичком оквиру ни тадашње мале земље нису биле у стању да врше знатнији утицај на право које се градило у интересу великих. Из овога је јасно зашто правила традиционалног међународног права о трговини признају само тржишну привреду у којој се свим привредним делатностима баве једино појединци. Држава слободне тржишне привреде није се упитала у послове појединаца на међународном плану сем кад се од ње тражило да притекне у помоћ. Основ за одазивање овом тражењу, до којег је долазило обично у случају спора, она је налазила у доктрини о супституцији.

Данашња слика сасвим је друкчија с обзиром да су колоније преобраћене у нове независне државе на које отпада највећи део чланова Уједињених нација. Па ипак, проблем је остао с тим што је добио нове димензије. Ослобођење колоније постале су економски неразвијене државе. Отуда, иако субјекти међународног права и, као такве, правно једнаке са развијеним државама Запада, оне су економски неједнаке, а њихова преговарачка позиција у међународној трговини слабија. То је разлог што нове државе захтевају преиначавање постојећих и доношење нових правила међународног права која би одговарала измењеном стању у савременом свету. Наиме, ниједна нова држава не представља либералну економију у смислу доктрине из деветнаестог века. Привредне делатности њихових држављана се ограничавају. Поред приватног, постоји и државни сектор. Сама држава појављује се као трговац. То, уосталом, није чудо будући да се данас кад правог слободног тржишта нема, ни развијене земље Запада не држе у потпуности начела слободе трговине.

Ипак, чињеница је да цело међународно право није право колонијализма и империјализма. Извесно је да то, на пример, нису правила о забрани претње силом и употреби силе. Зато се и тежња за изменом класичних правила, која су била формулисана да би задовољила интересе великих сила, не односи на сав домен међународног права. Полазећи од тога, може се очекивати да ће нове државе, захваљујући постојању међународних организација, бити у стању да суштину међународног права саобразе својим потребама, тј. потребама огромне већине човечанства.

Те тежње и потребе већине одражава међународно право развоја. Оно представља оквир у којем би требало да дејствују и нова и преиначена правна начела и правила. Као правна грана, међународно право развоја бави се следећим областима:

- експлоатација природних богатстава (концесије, уговори о економском развоју);
- примарни производи (уравнотежење производње и потрошње, политика цена, утржење, синтетичке замене примарних производа);
- оруђа међународних трговинских трансакција јавног карактера (уговори о трговини и пловидби, платни споразуми итд.);

- људска околина (правила о забрани загађивања ваздуха и воде, заштитна правила);
- технологија (уступање патената, давање лиценце на патенте и технологију);
- међународни економски развој (инструменти за пружање помоћи неразвијеним земљама од стране развијених земаља; уговори о зајмовима и поклонима; техничка и финансијска помоћ; економска сарадња; уговори о делимичној подели рада у одређеним индустријским гранама; правни положај стране имовине).

Из средишта ове гране права зрачи идеја да су за економски развој неразвијених земаља одговорни сви, те да се он мора организовати и усаглашавати путем надлежних међународних установа. Општа одговорност указује да се сва правила права развоја тичу међународне сарадње; отуда и назив „међународно право сарадње”. Снажан подстицај организовању овог развоја дале су прва и друга декада Уједињених нација за развој.

Прокламовање прве декаде (1960—1970) значило је потврду начела међународне солидарности и колективне одговорности целог човечанства за развој неразвијеног света и рабање једног новог морала у приступу проблему глобалне стратегије економског напретка. Економски раст и социјално благостање улазе у надлежност целе међународне заједнице. Сви њени чланови дужни су водити такву унутрашњу и спољну трговинску политику која ће допринети убрзању економског развоја, посебно заосталих подручја, како би се смањиле разлике у животном стандарду становништва тих подручја и оног у развијеним земљама. На жалост, првом декадом нису постигнуте битне промене у сфери међународних економских односа. Услед недостатка добро дефинисане развојне политике и споразума како да се она спроводи, међународна заједница није могла да учини више од онога што је учинила. Ипак, неки постављени задаци делимично су остварени. Установљен је институционални механизам кадар да формулише и оживотвори циљеве друге декаде. Међународна стратегија развоја за другу декаду Уједињених нација (1971—1980) отеловљена је у једном од најважнијих докумената који су Уједињене нације икад усвојиле. Његова појава оглашава почетак једне нове фазе у еволуцији међународног права развоја. Док су циљеви прве декаде служили као критеријуми при формулисању правних начела и одлука UNCTAD-а I, програм акција друге декаде представља допуну и корекцију раније постављених циљева у светлу нових потреба неразвијених земаља и одлука UNCTAD-а II.

Начело колективне одговорности човечанства за животни стандард људи у свим земљама постојало је одавно у свести обичног човека. Међутим, развијене земље нису овом начелу признавале обавезну снагу у њиховим односима са неразвијеним земљама све до прокламовања двеју деkada и усвајања UNCTAD-овић препорука. Потпуно занемаривање овог начела, изражено у ранијој економској и колонијалној политици индустријских метропола, ископало је економски јаз у нивоима развоја појединих земаља. Овај јаз данас спречава човечанство да стварно постигне напредак који би, уз примену постојеће технологије, иначе могло постићи. С тим у вези неразвијене земље тврде да имају право на помоћ од разви-

јених земаља. Другим речима, богати су дужни да сиромашнима пружају развојну помоћ. Неразвијени сматрају да њихова судбина мора да занима све остале чланице међународне заједнице. Ово је особито важно у данашњем међузависном свету где су напредак и економски развој једног региона условљени напретком и развојем свих других региона. И не само то: напредак или заостајање било кога региона погађа и све остале регионе. Пошто су мир, напредак и слобода заједнички и недељиви, развој осталих земаља користиће не само њима већ и целом човечанству. Следствено томе, међународна заједница је обавезна да исправи неповољне економске токове и да створи услове у којима ће сви народи моћи да уживају плодове економског и социјалног благостања. Зато неразвијене земље не сматрају помоћ за развој милосрђем већ обавезом развијених држава, обавезом која се мора учинити делом међународног права и уградити у правне инструменте и правила економског понашања. У томе смислу ново правило о ограничавању дејства највећег повлашћења, укидању начела узајамности и једностраном пружању директних повластица индустријском извозу из неразвијених земаља даје живот међународном праву развој као новом правном и институционалном оквиру светске привреде.

Др Миодраг Сукијасовић

РЕЗЮМЕ

Международное право развития

Период после Второй мировой войны знаменует начало революционных перемен в международном праве поскольку он подчинил себе и международную экономическую тройку (торговля, деньги, капиталовложение). Тем самым новая юридическо-институциональная архитектура охватывает три огромных области, до тех пор находившихся почти вне международных рамок, и подчиняет их действию правового регулирования. Устав ООН, Гаванский устав и ГАТТ заложили первый фундамент торговому сотрудничеству в взаимозависимом мире. Создаются и другие многочисленные международные организации, задачей которых является дать торговле направление на экономическое развитие слаборазвитых стран. ЮНКТАД является организацией, проводящей общую ревизию материальных и институциональных предпосылок послевоенной системы международных экономических отношений. Совокупность правил ЮНКТАД, регулирующих упомянутые отношения, составляет новую отрасль международного права — международное право развития или право международного экономического развития. Указанное право провозглашает отказ от некоторых начал традиционного международного права, как например, взаимность, и вводит новые начала коллективной ответственности всего человечества за развитие и жизненный уровень населения слаборазвитых стран.

SUMMARY

International Law of Development

The period following the last war marked a revolutionary change in international law by subsuming the field of international economic trinity (trade, monetary matters, investment) within its purview. The unlimited national sovereignty in these three areas of international economics began to

erode. The planning for the post-war economy resulted in the creation of three international institutions designed to cover three main areas: The International Trade Organization, substituted for by the General Agreement on Tariffs and Trade (trade), the International Monetary Fund (money), and the International Bank for Reconstruction and Development (investment). This legal-institutional architecture covered three immense fields previously wholly outside the international legal framework and exposed them to the effect of legal regulation. In actual fact, the UN Charter, the Havana Charter and GATT laid down the first foundations for trade cooperation in an interdependent world. However, these first foundations will have to be supplemented by new stones in order to make trade conducive to the economic development of the underdeveloped countries. These new stones will be represented by UNCTAD.

UNCTAD has translated itself into a body concerned with a general revision of the substantive and institutional premises of the post-war system of international economic relations. The functions of UNCTAD and many other economic entities have been governed by legal rules. These rules expand the scope of the concerns of international law. As a result, the international legal regulation of economic activities, and particularly those regarding economic development on a world-wide basis, is also a result of the proliferation of international economic organizations. The body of rules dealing with this regulation forms a new branch of international law — the international law of development or the law of international economic development. This law echoes an abandonment of some principles of the traditional international law, such as reciprocity, and an introduction of the new principle of the collective responsibility of mankind for the development and the standard of living of the undeveloped world.

RÉSUMÉ

Le droit international du développement

La période qui a pris naissance après la Deuxième guerre mondiale marque le commencement des changements révolutionnaires dans le droit international du fait qu'il a mis sous sa dépendance la triplicité économique internationale (le commerce, la monnaie et les investissements). Ainsi, la nouvelle architecture juridico-institutionnelle comprend trois domaines énormes, qui étaient jusqu'alors presque en dehors des cadres du droit international et elle les expose à l'action de la réglementation juridique. La Charte des Nations Unies, la Charte de La Havane, le G.A.T.T. établissent les premiers fondements de la collaboration commerciale dans le monde interdépendant. Un grand nombre d'autres organismes internationaux se forment dont le devoir consiste à orienter le commerce dans le sens du développement des pays sous-développés. L'UNCTAD agit comme organisation qui s'occupe de la révision générale des prémisses du système d'après-guerre des rapports économique internationaux. L'ensemble des règles de l'UNCTAD par lesquelles sont organisés les rapports mentionnés forme une nouvelle branche du droit international du développement, ou le droit du développement économique international. Ce droit annonce l'abandon du droit civil traditionnel, tel que la mutualité, et l'introduction du nouveau principe de la responsabilité collective de l'humanité tout entière pour le développement et le niveau de vie du monde sous-développé.

ПОЈАВА И РАЗВОЈ ЧАРТЕРА У МЕЂУНАРОДНОМ ВАЗДУХОПЛОВНОМ ПРАВУ

Уговор о чартеру (закупу) ваздухоплова и сам чартер, као специфичан облик нередовног ваздушног превоза путника и робе на закупљеном авиону, данас несумњиво представљају једно од најактуелнијих питања теорије и праксе међународног ваздухопловног права. Обрада овог питања, код кога се испреплићу компоненте стварног и трговачког права, а затим у пуном обиму долазе до изражаја и особине нових правних грана — саобраћајног и ваздухопловног права — налаже и коришћење историјског метода, својственог проучавања развоја сваке правне институције.

Према томе, предмет овог чланка је разматрање кратке, полувековне историје ваздухопловног права и специфичних односа у друштву који су довели до појаве чартера, као правне комбинације елемената уговора о закупу и уговора о транспорту ваздушним путем.

I. Рани развој

1. — Ваздухопловно право је најмлађа грана права у оквиру „породице“ транспортних права. Поморско право, речно, железничко и аутомобилско, а нарочито поморско, имају за собом далеко дужу историју, захваљујући, пре свега, ранијем развоју саобраћајних средстава, изградњи комуникација или коришћењу природних саобраћајних путева. Ваздухопловно право је, међутим, имало срећу да се појави у веку највећих техничких изума човека и да у свом кратком развоју у много чему превазиђе друге гране транспорта⁽¹⁾.

Ваздухопловство се у ствари рађало кроз пробне и редовне летове балона и дирижабла знатно пре XX века, да би прави продор учинило и стекло право грађанства почетком нашег века⁽²⁾. Званичан почетак модерног ваздухопловства везује се за браћу Рајт, чији је први тип ваздухоплова „*Kitty Hawk*“ летео неколико пута, задржавајући се највише у ваздуху 59 секунди, на даљини која не прелази распон крила данашњег

(1) *M. Hudson* је 1930. године писао у чланку „*Aviation and International Law*“, *American Journal of International Law*, р. 28: „Авијација и радиотелеграфија су вероватно још у свом детињству; међутим, изгледа да су у кратком периоду започели своју револуцију, која се може поредити са оном, коју су пре једног века изазвали железница, пароброд и телеграф. Ако нас први утисак не vara, њихов утицај на међународу заједницу биће чак и већи“.

(2) Детаљније о развоју ваздухопловства: *M. Jeanjean, Les étapes de l'aviation*, Paris, 1948.

модерног прекоокеанског авиона. Пре њиховог лета било је других, мање савршених летилица, као што је прва летећа справа — балон браће Монголфије, пуњен топлим ваздухом још 1783. године. Према казивању историчара, прва компанија за ваздушну пловидбу основана је у Њујорку 1865. године, док је први редован ваздушни саобраћај у Европи уведен 1910. године, отварањем линије дирижабла грофа фон Цепелина између Фридрихсхафена и Диселдорфа у Немачкој. После овога почеле су, једна за другом, да се отварају нове линије: 1914. између Ст. Пересбурга и Темпе у Флориди, 1918. поштанска ваздушна служба између Њујорка и Вашингтона, чине се слични покушаји у Италији и Аустро-Угарској и др.

2 — Први летови праћени су и првим правним актима, уредбама о безбедности саобраћаја и законима, затим, споровима на суду⁽³⁾, и, најзад, као последица овог развоја — и првим редовима из области доктрине ваздухопловног права. Иако је ваздухопловство било у рабању, а после лета браће Рајт у најранијем детињству, теорија овог времена показује живо интересовање за нове проблеме и покреће дискусије, од којих су многе остале актуелне до данашњих дана. (нпр. о статусу ваздухоплова и команданта ваздухоплова, о одговорности за штету коју ваздухоплов нанесе трећим лицима на земљи, о цивилној одговорности на основу уговора о превозу авионом итд.).

Међутим, у тим првим законским одредбама и судским случајевима, као и у теоријским написима правника са почетка нашег века, нема ни помена о чартер летовима. Ваздухопловство је још увек на примитивном ниивоу, а превоз авионима опасан и ризичан, тако да више има третман спортске активности него правног транспорта. Колективна путовања су ретка и у њима нема никаквих елемената закупа туђег превозног средства, будући да је број ваздухоплова и путника мали. Укратко, не постоји могућност ни потреба за изнајмљивањем авиона ван редовне линије, кад се ни редовне много не користе. Било је потребно више од двадесет година развоја ваздухопловног транспорта да се у новим условима створи идеја о примени уговора о закупу грађанског и облигационог права на односе у младом ваздухопловном праву.

(3) Први познати јавни текст државних органа јесте наредба поручника *Leinoir-a* у Паризу 1784. године, којом се забрањују летови балона без дозволе. После овога јављају се и други слични прописи: већа градова Ипра и Намира у Белгији (1785), Сената Хамбурга (1786), Сенског департмана, затим града Кисими у Флориди (1908) итд. Први закон из области ваздухопловства донели су Американци 1910. године — тзв. Закон о авионском прелошењу поште. Ближе видети: *An historical Survey of the Law Flight*, Montreal, 1961, објављено у Институту за упоредно право у Београду, под називом „Историјски развој ваздухопловног права”, 1963, стр. 5—7.

Први судски спорови су веома интересантни, а са данашњег становишта и забавни. Нпр., 1822. године, Њујоршки врховни суд је осудио једног авијатичара (овде је, свакако реч, не о авиону, већ о некој другој врсти летилице, која је у прошлом веку претходила појави модерног ваздухоплова, рецимо о балону) за „незаконито продирање на туђу непокретност”, јер се авијатичар принудно спустио на тужиочево земљиште и својом појавом привукао огромну масу света, која је на имању направила штету. Други један пилот у Француској 1852. године, ослобођен је одлуком Француског касационог суда од кривичне одговорности за спуштање на тужиочево имање, јер је позивао у помоћ, а то је, наводно, значило да се није спустио намерно, него услед више силе.

II. Развој између два светска рата

1. — Историје летова највећих светских компанија и званични извештаји земаља са ваздухопловном традицијом не пружају довољне податке на основу којих би се утврдио почетак праксе чартер летова. Колективна путовања, као што је, на пример, оно на првој међународној ваздушној линији Париз — Лондон, 8. фебруара 1919, у организацији француско-немачке компаније, на апаратима од по 12 путничких седишта, и друга, такође не излазе из оквира редовног ваздухопловног саобраћаја.

Чартер се појавио тек као последица развоја трговачке авијације (commercial aviation), која је претпостављала прва техничка усавршавања ваздухоплова. У првим данима постојања трговачке авијације, после првог светског рата, зачеци чартер летова могли би да се назру у нередовном трговачком ваздушном транспорту на авионима из рата, у оквиру великих савезничких земаља, којим су се бавили авантуристи првог реда, звани »gipsy fillers«.

Године су пролазиле, авиони су се усавршавали и ускоро је пракса ваздушног саобраћаја знала три начина за закључивање уговора о превозу ваздухопловом: издавањем путничке карте, издавањем товарног листа и склапањем споразума о чартеру⁽⁴⁾. Први податак, који би требало да се односи на чартер лет како га данас схватамо, јесте један лет у Америци, септембра 1927. године између Њујорка и Чикага⁽⁵⁾. После овога, закуп авиона, у почетку наравно искључиво за домаћи саобраћај, почиње да се појављује и у Европи, у Немачкој, Француској, Данској и другим земаљама.

2. — Јакоб Сундберг, вероватно најбољи познавалац чартера у међународном ваздухопловном праву, бавећи се историјом ове институције, дошао је до закључка да је уговор о чартеру, још пре 1930. године, закључиван на три начина⁽⁶⁾. Најпростији, најмање познат, а у ствари, изгледа и најмање сличан данашњем чартеру, био је тзв. ваздушни такси, којим се бавио специјализовани ваздушни такси превозилац (air taxi operator). Превоз се обављао ad hoc, ван редовних линија, а уговор је закључиван предавањем карте, после усменог договора о цени и лету.

Друга врста уговора је тзв. интерпревозничка трансакција (inter-carrier transaction). О овој могућности је писао Рипер (Ripert) још 1924. године, наводећи да је у питању закупљивање авиона од стране једне ваздухопловне компаније код друге компаније „која не користи све своје апарате... тако да их неко други привремено може искористити“. По свему судећи, овај облик је сасвим близак данашњем, јер у себи садржи основну карактеристику — закуп авиона ради његовог коришћења.

Трансакције међупревозничког чартера нису биле дугог века и ускоро су пале у немилост законодаваца већих европских земаља. Таквом раз-

(4) Француски закон о ваздушној пловидби из 1924. године предвиђа да „уговор о превозу путника мора бити констатован издавањем карте“, док за превоз робе каже да „може бити констатован товарним листом или потврдом“ (члан 39).

(5) Pudney, *The Tomas Cook Story*, London, 1953, p. 148: „То није био редован путнички лет између два града (Њујорк, Чикаго), какав је постојао у то време, него је лет изведен специјалним авионом, узетим под чартер...“

(6) I. Sundberg, *Air charter, part: A piece of Aviation History*, Stockholm, 1961.

воју ствари у приличној мери је погодовала и Париска конвенција од 1919. из области јавног ваздухопловног права, својим формулацијама о каботажу у 16. члану и принципом о националности ваздухоплова. Французи су на основу овакве конвенције практично забранили страним авионима да се ангажују у Француској на услугама каботаже⁽⁷⁾, чиме је француским превозиоцима остао јако сужен домен за узимање под чартер авиона страних власника. Немачка је, такође, док није приступила Конвенцији, донела унутрашње одредбе, према којима је за ускраћивање издавања дозволе ваздухопловном превозиоцу била довољна чињеница да овај намерава да користи ваздухоплов који није регистрован у Немачкој као његово власништво. Дакле, у оба случаја донете су мере против евентуалних уговора о чартеру, којима би се узимали по закуп авиони из иностранства⁽⁸⁾. Међу скандинавским земљама једино је шведско законодавство нерадо гледано на чартер авион, дестимулишући давање ваздухоплова под закуп, пошто су по одредбама закона шведски власници авиона одговарали и за превозиоца у случају несреће у транспорту. То је, такође, био ударац развоју чартера, јер су од тог времена домаће компаније нерадо једна другој давале авионе под закуп. Велика Британија је била наклоњена овој врсти интерног чартера међу компанијама, и зна се да су странке због подршке закона најрадије прибегавале овом чартеру. Поменути уговор је такође обилазио коришћен у Сједињеним Америчким Државама, земљи у којој је настао, мада је после доношења Civil Aeronautic Act-а 1938. године администрација једно време нерадо гледала на чартер уопште.

Трећи облик чартера у периоду између два рата, одвијао се изван уобичајеног ваздушног транспорта, тако што је уговором предвиђен специјални лет (*special flight agreement*). Овде се као типични специјални летови на закупљеним авионима помињу транспорт већих сума новца и злата за време политичких криза, затим разне врсте специјалних експедиција или закуп авиона којим се иде у трагање за изгубљеним авионима, као што је био случај кад је шведска влада узела под чартер специјални авион да би трагала за изгубљеним ваздухопловом у поларној области. Коришћење оваквог чартера било је врло ограничено и нерентабилно, тако да није обећавало никакву будућност. Осим тога, овај чартер је морао да остаје по страни, јер су напори земаља и влада у то време усмерени на јачање редовних линија и њихово популарисање.

III. Развој после другог светског рата

1. Други светски рат је пресекао развој чартера, који је између два рата имао променљиву судбину, бележећи у крајњој линији, ипак, напредак. Уопште узев, авијација је у току савезничког рата, као најефикаснији вид армије, веома напредовала. Уз ратно ваздухопловство, међутим, наставила је да се развија трговачка авијација, нарочито у Сједињеним

(7) Чланови 4, 5, 8. и 9. поменутог Закона (*La Loi sur la navigation aérienne*).

(8) Правни писци овог времена, међутим, будућност чартера виде у његовом међународном карактеру, а то, пре свега, значу у либералнијем законодавном регулисању изнајмљивања авиона из иностранства. Видети: *dr D. Goedhuis, National Airlegislation and the Warsaw Convention, The Hague, 1937, p. 134.*

Америчким Државама, које нису биле под фашистичком окупацијом, а имале су потребе да комуницирају са војним базама, изграђеним на најудаљенијим тачкама света.

Вероватно делује парадоксално, али је елемената уговора о чартеру било усред ратног вртлога и то у САД, које нису биле приморане да комплетну трговачку авијацију ставе на располагање Армији. Америчко министарство рата је ваздухопловне компаније обавезивало уговором да превозе људе и храну до ратних зона и других стратегијских пунктова у свету⁽⁹⁾. У неким судским споровима, који су, поводом оваквих уговора, вођени после рата, амерички судови су изричито стајали на становишту да је реч о правом уговору и уговорним обавезама, у којима се компанија појављује као превозилац⁽¹⁰⁾. Оваква пракса, створена за време рата, настављена је после ослобођења, тако што одређене државне институције узимају под чартер авионе трговачке авијације и користе и за превоз својих људи и материјала⁽¹¹⁾.

2. — После другог светског рата дошло је до правог бума чартер летова у ваздухопловном транспорту. Број ваздухоплова и слободних пилота, које је по завршетку рата требало искористити, био је само један од фактора који је утицао на развој чартера. Психолошко растерећење од ратне опасности и изолације, праћено нормализацијом цивилног живота и повећаном потребом и жељом да се путује због посла или туристички, такође се наводе као узрок важног развоја чартера.

Изнајмљивање ваздухоплова постаје веома рентабилно за туристичке агенције, групе и појединце, а посебно привлачно за мање ваздухопловне компаније⁽¹²⁾. Уговор о закупу авиона се у овој грани више практикује него уговор о куповини и продаји, за који су, у годинама после рата, нарочито у европским земљама, потребна велика материјална средства⁽¹³⁾. Осим овог разлога, за такав развој чартера могу се навести и два друга економска објашњења. Прво, у области авионске индустрије технологија се мења великом брзином да само велике компаније могу мењати апарате без великог размишљања о њиховом времену амортизовања. Други разлог

(9) Први ратни уговор овог типа склопљен је са компанијом *United Airlines*, 4. априла 1941.

(10) *Jackson v. Northwest Airlines*, 1949 USAVR 225, 2 Avi 14.437; *Gill v. Northwest Airlines*, 2 Avi 14.890; *Alansky v. Northwest Airlines*, 2 Avi 14.377.

(11) Тако је, на пример, у време Корејског рата, Америчка, управа за цивилно ваздухопловство (*Civil Aeronautical Board*) овластила изврстан број нередовних ваздушних превозилаца да са Армијом закључује уговоре о чартер-превозу људства и материјала из једне базе у другу. У том циљу биле су основане три асоцијације: *Air Transport Association*, *Air Coach Transportation Association* и *Independent Airlines Association*. Видети судски спор: *Twentieth Century Aircraft, Inc. v. United States of America*, *United States Court of Appeals, Ninth Circuit*, September 30, 1965, *Aviation Cases 1964—1968*, n. 17.816.

(12) На пример, UAT (*Union Aeromaritime de Transport*) је на основу чартер уговора изнајмила грчкој компанији *Olympic Airways* ваздухоплове са опремом, али је посада била мешовита, састављена са обеју страна, да би грчки пилоти могли да се обучавају. Ево још неколико примера послератних чартер аранжмана између компанија: *CAVE* (венецијелска компанија) и *US Overseas Airlines* (америчка) из 1951; *BOAC* је 1955. године узела под чартер неколико „*Super Constellation*“ од компанија *Seaboard* и *Western Airlines* ради прекоатлантских летова; такав је уговор о чартеру са америчким компанијама закључила и белгијска компанија *SABENA* итд.

је релативно кратко годишње доба, у коме компаније и други организатори путовања и транспорта, имају велику потражњу услуга⁽¹⁴⁾. Зато је међу ваздушним превозиоцима чартер популарнији у време сезоне, када сопствени капацитети нису довољни да подмире потребе на тржишту⁽¹⁵⁾.

Нова економска рачуница доводи и до стварања „резерви“ у ваздухопловима код већих, богатијих компанија, којима би могло да се интервенише када порасте потражња чартера.

Са развојем индустрије и дизањем животног стандарда оживели су и специјални летови који се јављају под новим именом нередовних летова. Тако се, рецимо, сада чартер лет користи у случају хитности, када некога треба пребацити или скупу робу превести у друго место (такође превоз спортског клуба, групни одлазак на конгрес, пут истраживачке експедиције, превоз чувених оригинала и раритета, лов, специјално снимање из авиона итд.). Развој пољопривреде и савременији начин снабдевање тржишта свежим пољопривредним производима такође доводе до већих ангажовања чартер летова. У Америци се јако развио и превоз редовне робе чартером, тзв. „air cargo“. Посебан пораст чартер бележи у туризму, нарочито код дужих и преокеанских групних путовања, којих је све више у послератним годинама туристичког просперитета⁽¹⁶⁾. Код тих путовања се у последње време све више користи повратни лет. Новија ствар су тзв. „inclusiv tours“«, или „tout compris“, код којих путник плаћа цену која покрива пут, хотел, храну, разгледање града и све остале трошкове. Овим уговор о чартеру постаје још компликованији, јер се, поред познатих појављују и нови правни односи.

Велика експанзија трговачке авијације, а посебно слободна пракса чартера, довели су до сложених, скоро замршених узајамних односа између власника ваздухоплова, превозиоца и корисника чартера. Уско схваћена економска рачуница и велика конкуренција на тржишту, изазивају појаву различитих посредника, изигравање услова за стицање дозвола и шпекулације. Међународно удружење ваздушних превозилаца ИАТА је више пута интервенисало у погледу услова за вршење ваздушног превоза и тарифа, али то није увек имало пуног ефекта⁽¹⁷⁾.

(14) Узимање авиона под чартер (закуп) посебно је било значајно у Западној Немачкој, која до 1955. године, на основу одлуке савезничких сила, није могла да производи авионе. Немачке фирме у области трговачке авијације узимале су иностране авионе под чартер на одређено време, а затим расположиве капацитете издавале у подзакуп (*subcharter*) другим немачким интересентима.

(14) Економски разлози доводе у овој области до богате међународне сарадње међу државама и изван званичних постојећих организација. На пример, SAS (*Scandinavian Airlines System*), *Air Afrique*, *East African Airways*, итд.

(15) Нпр., према подацима Европске конференције цивилног ваздухопловства само је у 1966. години чартер летовима у Европи прегезено 4,130.000 путника. У 1968. години је близу милион путника превезено на линији Европа — Сједињене Државе преко Северног Атлантика и то само у форми чартера, који су организовале чланице Међународног удружења ваздушних превозилаца. — *Annual Report of the Council to the Assembly for 1970*, Doc 8918, March 1971, p. 17.

(16) *C. Postel, Bulletin Interdis.* април 1967, предвиђа да ће у 1975. години највећи део ваздухопловног саобраћаја бити туристички, у искључивој организацији туристичких агенција.

(17) Нпр., 0,45 *Charter Resolution*, од 22. маја 1950. године није дала потпуне резултате у погледу тарифа и услова за чартер летове, јер је превозиоци, који нису чланови ИАТА-е (Међународног удружења ваздушних превозилаца) нису прихватили, а неки чланови су је у пракси изиграли.

3. — Историја путничког чартера, посматраног засебно, изван развоја авијације, могла би и другачије да се исприча. Према речима Ј. Газдика, који је проучавао настанак ове институције⁽¹⁸⁾ чартер је у почетку био индивидуалан. Појединац је закупљивао авион да би превезао своју породицу или пријатеље, а у ретким случајевима, као послодавац, и своје службенике. У тој фази развоја чартера није се постављало питање давања дела ваздухоплова под закуп, или препродаје карата другим путницима, пошто је закупца авиона закључивао уговоре о чартеру искључиво за своје личне потребе.

Следећа етапа у развоју доводи до тзв. „чартер група“, јер се дошло до закључка да узимање авиона под закуп може, поред личних, задовољити опште интересе у друштву. Настао је принцип познат на Западу под именом „affinity group charter“, на основу кога се захтева да путници који лете чартером имају за тај пут заједнички интерес. У Сједињеним Америчким Државама добијање дозволе за чартер лет, Управа за цивилно ваздухопловство је дуго условљавала захтевом да група буде „школска, религијског карактера или са истом чартер мотивацијом“. „Affinity“ критеријум се у пракси лако изигравао, јер је одиста било тешко стриктно га поштовати. Колико је тај стандард данас растегљив најбоље показује пример америчке Управе за цивилно ваздухопловство, према коме би јединствену групу за цивилне чартер летове могли да представљају сви који раде у највећој згради на свету Empire State Building у Њујорку, а њих је преко 16.000. На овом нивоу развоја чартера већ су се, као закупци, појавили посредници: ваздухопловне компаније које узимају авионе других компанија под чартер и тиме свој редован саобраћај појачавају ванредним чартер летовима, или путничке компаније којима је коришћење чартерисаног авиона значајан део редовне туристичке делатности. Осим овога, чартерима, такође, почињу да се називају нередовни летови редовних ваздушних превозилаца, који путнике, по међународним или законским критеријумима „affinity group“, превозе сопственим авионима. Овде нема закупа ваздухоплова и, стриктно говорећи, није реч о уговору о чартеру, него само о уговору о превозу. Међутим, пошто је реч такође о нередовним летовима и пошто се примењују правни и други стандарди, предвиђени за чартере, овакве превозе такође стављамо међу чартер превозе, али их у теоријском смислу сматрамо правном категоријом чартера у ширем смислу.

После чартера јединствених група дошли су чартери код којих се авион не даје у закуп само једној групи путника⁽¹⁹⁾. Појава овог новог облика чартер лета, званог „split charter“, објашњава се практичним тешкоћама које су компаније имале код тражења засебних група, довољно великих да заузму цео расположиви простор у ваздухоплову. Треба рећи да је „split charter“, непопуларан међу компанијама — чланицама Међународног удружења ваздушних превозилаца (ИАТА), јер се, због своје учеста-

(18) J. Thomka — Gazdik, *Are inclusiv tour charters scheduled or non-scheduled services?* in *The Freedom of the AIR*, Leydon 1968, p. 106—122.

(19) Уз *affinity group charter*, америчка теорија и пракса познају тзв. *split charter*, који представља подељени закуп ваздухоплова, односно правни однос, у коме ваздухоплов самостално користе две групе путника.

лости, појављује као опасан конкурент редовном превозу веће слободe у одређивању тарифа). Тако је у јулу и августу 1969. године ИАТА повела организовану акцију против чартера, који су возили преко Северног Атлантика, не поштујући принцип „affinity”, и тиме прекршили резолуцију о чартеру⁽²⁰⁾.

И најзад, последња етапа, највише дискутована у теорији и судској пракси, јесте ова са „inclusiv tour” чартерима, о којима је напред било речи. Оваква путовања у ствари представљају посебне аранжмане, на основу којих власник ваздухоплова даје своје превозно средство под закуп путничкој агенцији, а ова затим публици, по индивидуалним ценама, продаје читав пакет услуга⁽²¹⁾. Правници су подељени око тога да ли „inclusiv tour” треба сматрати правим уговором о чартеру или не. Ми се придружимо мишљењима која код овог посла у целини виде елементе закупа, али не у толикој мери да би ови, уз елементе превоза били основна правна карактеристика као код других облика уговора о чартеру. Пре би се могло рећи да је реч о новом специфичном уговору о обављању низа туристичких услуга путницима, који је сама пракса створила, и који не треба на силу стављати у постојеће класификације уговора. Ако већ треба направити некакву класификацију, онда је логичније уговору о „inclusiv tour”-у тражити место код широке категорије уговора о делу, уместо код уског и, у основи, такође врло специфичног уговора о чартеру. Такво теоријско разврставање има и свој практични значај, јер знатно поједностављује анализу уговора и њихово тумачење на суду поводом неизвршења или делимитичног извршења обавезе.

Др Миодраг Трајковић

РЕЗЈУМЕ

Возникновение и развитие чартера в международном воздушном праве

Желая установить первоисточники чартера как специфичной нерегулярной воздушной перевозки пассажиров и грузов на зафрахтованных воздушных судах, автор подвергает рассмотрению правоотношения в полувекковой истории международного воздушного права.

В самом раннем периоде, со дня изобретения самолета и первых лет воздушного сообщения, о чартере нет упоминаний. Во втором периоде между двумя мировыми войнами чартер отмечает свои первые шаги, а уже в третьем периоде, после 1945 года, достигает своего полного развития.

Автор останавливается на анализе экономических и общественных отношений этого последнего периода и дает разбор проблем юридической классификации отдельных видов чартера.

⁽²⁰⁾ Из извештаја генералног директора ИАТА-е на 25. годишњем заседању у Амстердаму. Видети: *IATA Bulletin*, October 1969, p. 60.

⁽²¹⁾ J. Газдик, *op. cit.*, п. 113.

SUMMARY

Origin and Development of Charter in International Air Law

Trying to find the origin of the charter, as a specific kind of extraordinary air transport of passengers and cargo by a leased airplane, the author goes into the legal matters of the half a century long history of the international air law.

In the earliest stage, from the invention of the airplane and the first years of air transport, there is no mention of charter. In the second period, between the two world wars, charter marks its first appearances, to reach the real boom in the third period, after 1945.

Analyzing the economic and social relationships of the latest period, the author discusses also the problem of the legal classification of some charter contracts.

RÉSUMÉ

L'apparition et le développement du charter dans le droit aérien international

Dans ses recherches de l'origine du charter, en tant que transport irrégulier spécifique des voyageurs et des marchandises sur un aéronef pris à louage, l'auteur étudie les rapports juridiques dans l'histoire semiséculaire du droit aérien international.

Dans la première période, à l'époque de l'invention de l'avion et des premiers temps du transport aérien, il n'est même pas question du charter. Dans la deuxième période entre les deux guerres mondiales, on aperçoit les premiers embryons du charter et dans la troisième, après 1945, c'est un véritable boom de charter transport qui se produit.

En s'arrêtant à l'analyse des rapports économiques et sociaux, l'auteur analyse aussi le problème de la classification juridique de certaines formes du contrat relatif au charter.

ПРЕДУЗЕЋЕ У СТЕЧАЈУ

Стечајни се поступак над дужником по правилу отвара ако дужник нема довољно средстава да би могао намирити своје повериоце, према томе, када је дужник инсолвентан. Но, ако је у питању предузеће, стечајни поступак се може спровести и онда када радници који управљају предузећем нису у могућности да испуњавају своје обавезе према друштвеној заједници, нарочито ако нису у могућности да обнављају средства за производњу и друга средства рада. Тај специфични стечајни разлог је у вези с тим што су средства предузећа друштвена својина, што стечај у нашим условима није само установа за заштиту поверилаца већ и установа за заштиту друштвених интереса у вези са газдовањем друштвеним средствима.

Закон о принудном поравнању и стечају, Службени лист СФРЈ, бр. 15/65, у сагласности са чланом 18. Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у члану 1. одређује да се стечај над предузећем спроводи ако предузеће није у могућности да обнавља средства за производњу и друга средства рада којима управља или да испуњава друге законом одређене обавезе.

Из овога произлази да је предузеће у првом реду дужно да обнавља средства за производњу и друга средства рада. Ову дужност предузеће испуњава ако из свог укупног дохотка покрива материјалне трошкове свога пословања односно делатности и амортизацију (види члан 7. Основног закона о утврђивању и расподели дохотка у радним организацијама, Службени лист СФРЈ, бр. 32/68). Тиме надокнађује вредност у производном процесу утрошених основних средстава и у том процесу утрошена обртна средства (види ранији члан 85. и 88. Закона о средствима радних организација, пречишћени текст, Службени лист СФРЈ, бр. 10/68).

У законом одређене обавезе предузеће из члана 18. Устава и члана 1. Закона о принудном поравнању и стечају треба убројити у тачки 5. члана 9. Устава предвиђене обавезе предузећа према друштвеној заједници, нарочито доприносе, порезе и друге дажбине (види тачку 4, члана 2.) које Основни закон о утврђивању и расподели дохотка у радним организацијама назива законским обавезама (члан 12, став 4.) а и уговорне обавезе.

Но, овде су такође издаци за личне дохотке. У важећем систему дохотка лични дохоци исплаћују се из дохотка односно на рачун дохотка предузећа. Лични дохоци не спадају у трошкове (материјалне) пословања односно делатности. По првобитном тексту Закона о принудном поравна-

њу и стечају, стечајни поступак се могао отворити ако предузеће уопште није имало средстава за исплату личних доходака (тачка 3, члана 2.) или ако је дуже од једне године исплаћивало само минималне личне дохотке (тачка 2, члана 2.).

По новели Закона о принудном поравнању и стечају из године 1969. (види Закон о измјенама и допунама Закона о принудном поравнању и стечају (Службени лист СФРЈ, бр. 55/69), један од разлога за отварање стечајног поступка јесте ако предузеће две године узастопце послује са губитком. По члану 17. Основног закона о утврђивању и расподели дохотка и радних организацијама радна организација послује са губитком ако не може надокнадити материјалне трошкове и амортизацију те из дохотка надокнадити законске обавезе и у члану 13. наведене уговорне обавезе, средства исплаћена за текућу заједничку потрошњу радника те исплаћене личне дохотке. То ће бити редовито према правилнику о расподели личних доходака одређене аконтације личних доходака. Но губитка нема ни онда ако је предузеће благовремено закључило да исплаћује радницима само минималне личне дохотке у смислу члана 37, става 6. Устава и ако је доходак предузећа такав да покрива овакве личне дохотке.

Уставни амандмани од XX до XLII Службени лист СФРЈ, бр. 29/71, уносе овде нек битне промене. Према тачки 5. амандмана XXI сваком раднику у удруженом раду са друштвеним средствима зајемчено је да оствари на основу свог рада такав лични доходак и барем толико других права да му је осигурана његова социјална сигурност и стабилност. То значи да мора предузеће остварити такав доходак да може радницима исплаћивати личне дохотке који ће покривати минималне трошкове живота радника и његове породице и који ће бити утврђени у зависности од општег степена продуктивности заједничког рада и општих услова средине у којој радник живи, те доприносе за остваривање других права радника, нарочито његових права из социјалног осигурања. Убудуће сматраће се да предузеће послује са губитком ако не би било у могућности да остварује такав доходак који ће бити довољан за покривање минимума зајемченог радницима у тачки 5. амандмана XXI. Но, то ће важити тек онда када буде донет самоуправни споразум, односно друштвени договор или закон који ће за предузеће утврдити тај минимум.

II

У нашем стечајном праву имају пасивну стечајну способност у првом реду предузећа и радње као посебне економске и правне јединице. У време доношења Закона о принудном поравнању и стечају, предузеће (радња) било је основна привредна јединица са својством правног лица. После новеле Основног закона о предузећима из године 1968. (Закон о изменама и допунама Основног закона о предузећима, Службени лист, бр. 48/68), стечај се може под одређеним условима отворити и над самосталном организацијом удруженог рада која има својство правног лица. Но, после доношења Уставних амандмана од XX до XLII могао би се отворити стечај, ако није што друго одређено, над основном организацијом удруженог рада у смислу тачке 2. амандмана XXI.

Посебно је питање шта је, заправо, предузеће као стечајни дужник и какав је однос између предузећа као стечајног дужника и стечајног управитеља.

У теорији стечајног права постоји мишљење да је стечајни управитељ орган стечајног поступка те да наступа у своје име а за рачун стечајног дужника. У прилог оваквог становишта могло би се навести да је по члану 38. Закона принудном поравнању и стечају стечајни управитељ орган стечајног поступка и да члан 48. тог Закона даје стечајном управитељу посебна права и дужности различита од права и дужности које су имали органи предузећа пре отварања стечајног поступка и налаже му одговорност према сваком учеснику у стечајном поступку за нанету му штету.

Но у Закону о принудном поравнању и стечају има ослонаца и за другачије становиште. Према члану 95. и сл. и члану 107. странка у парници за побијање правних радњи, учињених пре отварања стечајног поступка и у парници ради утврђивања оспореног потраживања, није стечајни управитељ већ стечајни дужник. Из тога се може закључити да стечајни управитељ у тим парницама, као и уопште у стечајном поступку, наступа као орган стечајног дужника. У Закону о принудном поравнању и стечају стечајном управитељу није нигде дато право да наступа у споменутих парницама у своје име, напротив, члан 47. каже да стечајни управитељ заступа предузеће, тј. да наступа у име предузећа.

Отварањем стечајног поступка над предузећем дошло је до одребене трансформације предузећа. Предузеће је постало отварањем стечајног поступка предузећа у стечају. Фирма предузећа као стечајног дужника пописује се са додатком „у стечају“ (члан 81). Предузеће у стечају је у ствари само још скуп ствари, права, потраживања, имовина која је одребена за намирење потраживања стечајних поверилаца, стечајна маса. Предузеће у стечају задржало је као правно лице сва права на средства која су постала стечајна маса. Отварањем стечаја престало је само право радника да управљају предузећем. Ово право прешло је према ставу 1, члана 75. на стечајног управитеља односно стечајни управитељ сада врши функцију органа управљања. Дужности и права која има стечајни управитељ према члану 48. додуше нису идентична са дужностима и правима органа предузећа пре отварања стечаја но она су у потпуној сагласности са посебним положајем који има предузеће у стечају. Ако се узму у обзир да предузеће у стечају није исто што је било предузеће пре отварања стечаја, онда се може узети да је стечајни управитељ као орган стечајног поступка уједно и орган предузећа у стечају. Очигледно је даље да се, због тога што су права и дужности стечајног управитеља различита од права и дужности органа предузећа које није у стечају, не може оспоравати да стечајни управитељ врши функцију органа предузећа.

Предузеће у стечају је као правно лице задржало правну и пословну способност. Но, правна и пословна способност предузећа у стечају је ограничена. Предузеће у стечају може окончати започете послове чије је завршавање неопходно и може закључивати нове уговоре само ради уновчења средстава стечајног дужника и спречавања настајања штете на тим средствима. За разлику од члана 48. Уредбе о престанку предузећа и радњи (Службени лист ФНРЈ, бр. 51/53), по коме правни послови предузећа

у принудној ликвидацији који прелазе оквире текућих и већ започетих послова нису имали правну важност, ова ограничења сама не дејствују према трећим лицима. Овде је, наиме, прихваћен друкчији систем. Предузеће у стечају може окончати само послове за које то одлучи стечајно веће (члан 101/2) а закључивање нових уговора може стечајно веће условити својом сагласношћу (члан 103/2). Стечајни управитељ према томе не може праволаано окончати започети посао без одлуке стечајног већа а нових уговора не може праволаано закључити без сагласности стечајног већа ако је стечајно веће условило закључење нових уговора својом сагласношћу.

III

У стечајну масу спадају сва средства предузећа. То су у првом реду основна и обртна средства па и средства заједничке потрошње. Стечај предузећа разликује се од стечаја над имовином ималаца радњи, нарочито по томе што има предузеће и имовину која није намењена за обављање привредне делатности. То су средства заједничке потрошње.

Стечајни управитељ је дужан уновчити основна средства, обртна средства и средства заједничке потрошње која спадају у стечајну масу.

Ствари из основних средстава које чине функционалну целину у процесу производње (постројења, уређаји и сл.) продају се јавним надметањем и то првенствено као целина. Ако се оне не могу продати као целина на два узастопна јавна надметања, могу се продати појединачно путем јавног надметања, прикупљања понуда или непосредне погодбе. Начин продаје обртних средстава, ситног инвентара, основних средстава знатне вредности и расходованих основних средстава одређује стечајно веће имајући у виду могућност најповољнијег уновчења.

Споменуте ствари могу се продати друштвеним правним лицима, но радне организације имају прече право куповине. Оне се могу продати и грађанима и грађанским правним лицима али само под условима прописаним посебним савезним законом (чл. 109/1) односно у складу са важећим прописима (члан 113), дакле само у сагласности са чланом 99. Закона о средствима радних организација и на тој основи издатих прописа (види Наредбу Савезног секретара за финансије од 17. II 1967, Службени лист СФРЈ, бр. 9-125/67).⁽¹⁾

Шта су средства заједничке потрошње предузећа, може се установити из књиговодствених података. Закон о принудном поравнању и стечају говори о зградама намењеним за социјалну, просветну и културну

(1) Савезни секретаријат за финансије заузео је становиште да се прописи члана 99. Закона о средствима радних организација и на њиховој основи издати прописи код продаје ствари у стечајном поступку не могу примењивати (види Објашњења ССФ, бр. 112—563/1 од 2. IV 1969, Бијелен — Финансије 1969, бр. 12, стр. 235). Супротног мишљења је Р. Медица: Стату сно право предузећа, Загреб 1967, па и Савезни савет за правосудје у свом мишљењу бр. 25/1 од 13. I 1969, у којем су предузете неке поставке из споменутог мишљења, у вези са ставом 1, члана 109. упућује на члан 99. Закона о средствима радних организација. (Види Наша законитост, 1969, стр. 334). Савезни секретаријат за финансије је у ранијем Објашњењу бр. 1/1 410/160. од 8. I 1965, Бијелен — Финансије 1965, бр. 3, стр. 76, 77, такође упућивао на те прописе.

делатност те о стварима које непосредно служе остваривању социјалне, здравствене, просветно-васпитне и културне делатности. У средства заједничке потрошње не спадају нпр. ресторани, мензе, и одмаралишта, домови, бифеи и сл. које треба по прописима Основног закона о угоститељској делатности, Службени лист СФРЈ бр. 8/65) организовати као јединице предузећа (члан 26.) или као посебне угоститељске јединице (члан 27.) али спадају покретни објекти (шатори, камп-кућице и сл.) које служе за повремено организовање одмора (члан 33). У средства заједничке потрошње спадају и стамбене зграде и станови за чије управљање је предузеће основало посебну јединицу па и оне стамбене зграде које је унело у стамбени фонд предузећа за газдовање стамбеним зградама.

Иако су ове зграде и станови били унети у фонд стамбених зграда стамбеног предузећа и престале бити средства за заједничку потрошњу предузећа оне, ако дође предузеће у стечај, спадају у стечајну масу, оне се могу продати и с продајом остварена новчана средства употребити за намирење поверилаца. Основни закон о привредном пословању (газдовању) стамбеним зградама у друштвеној својини (Службени лист СФРЈ, бр. 35/65), у члану 26. прописује да се средства фонда стамбених зграда у друштвеној својини која су оснивачи унели, њима враћају, ако је према стамбеном предузећу отворен стечај, но исто вреди и за случај да је отворен стечај над оснивачем који је унео зграду у фонд стамбених зграда⁽²⁾. То важи и онда када уговором закљученим између оснивача и стамбеног предузећа није било предвиђено да је стамбено предузеће дужно оснивачу вратити стамбену зграду. Зграде које су унете у фонд стамбених зграда стамбеног предузећа нису посве изашле из имовинскоправне сфере предузећа које је ту зграду унело. Осим тога улагач има положај оснивача. Отварањем стечаја над стамбеним предузећем, он губи својство оснивача и због тога му треба вратити уложена средства. Други аргумент за овакво решење је то да Основни закон о привредном пословању стамбеним зградама у друштвеној својини нигде не каже, да средства оснивача у било ком случају на основу закона постају средства стамбеног предузећа.

Предузеће у стечају може имати према својим радницима потраживања из наслова кредита датих за куповину или изградњу станова и стамбених зграда или из наслова продаје стамбених зграда и станова на кредит. Иако је у члану 47. Закона о принудном поравнању и стечају одређено да је стечајни управитељ дужан старати се о остваривању потраживања предузећа и да оглас о отварању стечајног поступка садржи и позив дужницима да своје дугове без одлагања измире (тачка 8, члана 73), стечајни управитељ неће бити у могућности да ова потраживања оствари у току стечајног поступка. Закон о принудном поравнању и стечају, наиме, нема прописа да има отварање стечајног поступка какав утецај на доспелост потраживања стечајног дужника. Закон прописује да се даном отва-

(2) Овакав став заузео је и Савезни секретаријат за финансије и Савезни секретаријат за привреду (види Објашњења ССФ, бр. 1/2—1353/2 од 14. III 1969, Билтен — Финансије 1969, бр. 7, стр. 139; нејасно Објашњење ССФ, бр. 1/1—9263/1—67. од 9. I 1968, Билтен — Финансије 1968, бр. 4, стр. 66.

рања стечајног поступка сматрају потраживања стечајних поверилаца за доспеле, но то не важи и за тражбине стечајног дужника⁽³⁾.

Ствари из заједничке потрошње које чине функционалну целину за остваривање одређене намене продају се јавним надметањем и то првенствено као збир ствари. Зграде намењене за социјалну, просветну и културну делатност и ствари уграђене у овим зградама као и ствари које непосредно служе остваривању социјалне, здравствене, просветно-васпитне и културне делатности најпре ће се понудити на продају општини на чијој је територији седиште стечајног дужника по процењеној вредности. Ако општина одбије куповину или се не изјасни у одређеном року, продаја се може извршити другим друштвеним правним лицима тј. другим друштвено-политичким заједницама, радним организацијама и другим самоуправним организацијама, друштвено-политичким организацијама или удружењу грађана (члан 109). Ако се ове ствари не могу продати као збир ствари на два узастопна јавна надметања, могу се продати појединачно путем јавног надметања, прикупљања понуда или непосредне погодбе (члан 110). Ако дође до појединачне продаје, а ствари су такве да по својој намени могу служити грађанима за задовољавање њихових личних потреба или потреба њихових домаћинстава, могу се продати и грађанину или грађанском правном лицу (види члан 99, Закона о средствима радних организација и Наредбу Савезног секретаријата за финансије од 17. II 1967, Службени лист СФРЈ, бр. 9—125/67).

За стамбене зграде и станове важи општи пропис члана 108. Такве зграде и станови могу се продати јавним надметањем а уз претходно прибављено мишљење одбора поверилаца и прикупљањем понуда или непосредном погодбом. Но, ако је у питању стан или стамбена зграда која се може продати и грађанину или грађанском правном лицу онда треба одредити продају јавним надметањем (види члан 10. Закона о промету земљишта и зграда, пречишћени текст, Службени лист СФРЈ, бр. 43/65).

Ако се ствари које чине основна средства и средства заједничке потрошње не могу уопште продати, могу се продати без накнаде заинтересованим друштвено-политичким заједницама или радним или другим организацијама, уз преузимање обавеза које терете те ствари. Ако нико не жели да на тај начин преузме ствари, оне се предају општини на чијој територији је седиште стечајног дужника, без накнаде и без обавеза које их терете (члан 111).

IV

У стечају важе посебни прописи за намиривање поверилаца. У стечају над имовином ималаца радњи у први исплатни ред долазе плате лица која су била на раду код стечајног дужника до дана отварања стечаја (члан 157, 140/2). У стечају над предузећем у првом исплатном реду исплаћују се лични доходи радника предузећа у висини минималних личних до-

(3) То је важно и за принудну ликвидацију по Уредби о престанку предузећа и радњи, Службени лист ФНРЈ, бр. 51/53. (Види Објашњење ССФ, бр. 1/1—410/160 од 8. I 1965. Билтен - Финансије 1965, бр. 3, стр. 76, 77) па и по ранијем југословенском стечајном праву (види др Ф. Горишич: Коментар стечајног закона, Београд 1934, стр. 107).

ходака од дана отварања стечајног поступка а лични доходи преко износа минималних личних доходака а до износа одређеног правилником о расподели личних доходака распоређени су у шести исплатни ред. Овамо иду и доприноси за социјално осигурање и друге обавезе које се плаћају из личних доходака и то у сразмери са личним доходима одређеним правилником о расподели личних доходака (члан 118). Ова разлика у вези је са чињеницом да радници предузећа као самоуправљачи треба да снесу последице лошег газдовања.

Под минималним личним дохотком подразумева се минимални лични доходак у смислу става 6, члан 37. Устава. Тај минимални лични доходак одређен је Законом о минималном личном дохотку радника, Службени лист СФРЈ, бр. 6/65, 26/68, 51/68, 66/70, 7/71. и републичким законима о минималном личном дохотку радника⁽⁴⁾.

Поставља се питање да ли би се могла убудуће као минимални лични доходак из тачке 1, става 1. члан 118. узети висина личног дохотка која ће бити у смислу тачке 5. Уставног амандмана XXI за предузеће утврђена самоуправним споразумом односно друштвеним договором или законом. Минимални лични доходак по прописима о минималном личном дохотку имао је до сада двоструко значење. Минимални лични доходак је лични доходак на који има право радник, по члану 85. Закона о радним односима (пречишћени текст, Службени лист СФРЈ бр. 12/70), без обзира на радне и пословне успехе радне организације; но, минимални доходак представља уједно ону висину личног дохотка, испод које предузеће код одређивања личног дохотка није могло ићи. Минимални лични доходак задржао је после Уставних амандмана своју прву функцију. Према томе, не би се могло узети да је минимални лични доходак из тачке 1 става 1. члан 218. висина личног дохотка зајамчена у тачки 5. Уставног амандмана XXI. Но, треба напоменути да из тачке 5. Уставног амандмана не произилази баш недвосмислено да се зајамчена висина личног дохотка односи само на лични доходак који зависи од пословног успеха, а осим тога није јасно зашто треба да постоје сада две врсте минималног личног дохотка. Последње питање свакако прелази оквире овог написа.

У пети исплатни ред распоређене су новчане казне изречене због привредног преступа или прекршаја и противправно стечена имовинска корист одузета правноснажном судском пресудом. Но, ово не вреди само у стечају предузећа већ и у стечају над имовином ималаца радње (члан 140/2).

Раније се новчане казне изречене због привредних преступа или прекршаја нису могле распоређивати као материјални трошкови (члан 16. Закона о утврђивању укупног прихода и дохотка привредних организација, Службени лист ФНРЈ, бр. 8/61. и Службени лист ФНРЈ, бр. 35/65). Ове казне ишле су на терет средстава фонда заједничке потрошње (види тачку 10.

(4) Минимални лични доходак износи 500 дин. Поједине општине могу одредити виши минимални лични доходак. У Хрватској износи минимални лични доходак 600 дин. Осим тога је овде предвиђено да се минимални лични доходак порастом личних доходака аутоматски повећава. Види Закон СР Србије, Службени гласник СРС, бр. 48/71, Закон СР Хрватске, Народне Новине, бр. 33/69, 26/71, Закон СР Словеније, Урадни лист СРС, бр. 26/70, Закон СР Босне и Херцеговине, Службени лист СР БиХ, бр. 24/68, 36/69, 7/71, Закон СР Македоније, Службени весник, бр. 41/68, Закон СР Црне Горе, Службени лист, бр. 5/69, 27/70.

Наредбе о материјалним и осталим трошковима пословања привредних организација, Службени лист ФНРЈ, бр. 19/61. и 22/61). Но, казне изречене по Закону о служби друштвеног књиговодства ишле су на терет средстава одређених за личне дохотке (види члан 78. Закона о служби друштвеног књиговодства, пречишћени текст, Службени лист ФНРЈ, бр. 39/62). Ови прописи више не важе. Закон о утврђивању и расподели дохотка у радним организацијама о томе изричито не говори али се сматра да се могу новчане казне изречене због привредног преступа или прекршаја, укључивши казне изречене по Закону о служби друштвеног књиговодства, Службени лист, бр. 23/67, убрајати у материјалне трошкове пословања⁽⁵⁾. Питање је, не би ли, с обзиром на пропис тачке 5. члана 118. било исправније остати код ранијег решења, тј. да би ова потраживања ишла на терет личних доходака.

Др А. Финцгар

РЕЗЈУМЕ

Конкурс над несостоятельным предприятием

Автор констатирует, что после принятия Дополнений к Конституции XX—XLII предприятие будет признаваться несостоятельным в случаях, когда не будет иметь возможность выплатить своим работникам минимум заработной платы, загарантированной в п. 5 XXI Дополнения. В случаях, когда предприятие окажется несостоятельным, в первую очередь выплачивается минимум заработной платы, определенный существующими положениями о минимуме зарплаты.

Предприятие, над которым учрежден конкурс, сохраняет свою право — и дееспособность, но в ограниченном виде. Оно может закончить начатые им действия только лишь по решению конкурсного управления, а новые действия может совершать при условии получения от него согласия. Уполномоченный конкурсного управления является органом производства по банкротству, а вместе с тем и органом предприятия, которое с открытием производства стало предприятием „объявленным несостоятельным”. Предприятие, над которым учрежден конкурс, является по существу всего лишь совокупностью вещей, прав и исков, имуществом, предназначенным для удовлетворения платежей по долговым обязательствам, конкурсной массой.

Со дня открытия производства по банкротству непредъявленные претензии кредиторов считаются предъявленными, но это право не распространяется на претензии обанкротившегося должника. К имуществу предприятия, подлежащего ликвидации при банкротстве, относятся и жилые дома, включенные в жилищный фонд жилищного предприятия. При ликвидации средств предприятия трудовые организации пользуются правом преимущественной покупки. Некоторые из средств общего пользования должны быть предложены для покупки общине. Средства предприятия могут быть и при банкротстве проданы гражданам или гражданским юридическим лицам, но при соблюдении условий, указанных в ст. 99 Закона о средствах трудовых организаций.

(5) Внаи Објашњење ССФ, бр. 1/2—5160/1 од 11. VI 1969, Билтен — Финансије 1969, бр. 12, стр. 229, 230, односно бр. 16, стр. 305.

SUMMARY

Receivership Proceedings in an Enterprise

The author states that after the promulgation of Amendments XX to XLII an enterprise will be declared insolvent if not able to provide to its workers the minimum personal incomes guaranteed under Item 5 of Amendment XXI. In this case the minimum personal income will be paid, in the first place, according to the regulations hitherto in force governing the minimum personal income.

An enterprise for which receivership proceedings have been ordered retains its legal and business capacity, but it is restricted. It may wind up the undertaken business subject to the decision of the Receivership Council, while it may undertake new business provided it is approved by the Receivership Council. The receiver is an organ of the receivership proceedings, and at the same time the organ of the enterprise that has been declared »in receivership« by the instituting of the proceedings. An enterprise is in fact only an aggregate of things, rights, claims, and assets, earmarked for meeting the claims of the creditors, are receivership estate.

The day receivership proceedings are ordered, creditors' claims not yet due are considered as due, but that does not apply to the debtors of the enterprise. The buildings belonging to the housing fund are included in the receivership estate. Working organizations have buying priority when the estate of the enterprise is sold out. Some equipment from the common welfare fund should be offered to the commune to buy. Equipment of an enterprise in liquidation may be offered for sale to an individual or a legal person only under the provisions of Article 99 of the Law Regulating Assets of Working Organizations.

RÉSUMÉ

L'entreprise en faillite

L'auteur constate qu'après l'entrée en vigueur des amendements XX à XLII une entreprise sera en faillite toutes les fois qu'elle ne sera pas en mesure d'assurer à ses travailleurs le minimum de revenus personnels garanti par l'article 5 de l'amendement XXI. Si une entreprise fait faillite dans le premier ordre de paiement seront payés les revenus personnels minima déterminés d'après les prescriptions valables jusqu'à présent sur les revenus personnels minima.

L'entreprise en faillite conserve sa capacité d'agir et juridique mais elle est limitée. Elle peut terminer l'affaire en cours seulement avec le consentement du conseil de faillite, s'il en a décidé ainsi. Le syndic de faillite est l'organe de procédure de la faillite et en même temps l'organe de l'entreprise qui est devenue par suite de la déclaration de faillite une entreprise »en faillite«. L'entreprise en faillite est en réalité seulement un ensemble de choses, de droits, d'avoirs, les biens qui sont destinés au paiement des avoirs des créanciers de l'entreprise en faillite, la masse de faillite.

Au moment de l'ouverture de la faillite les avoirs des créanciers de faillite qui ne sont pas arrivés à échéance sont considérés comme échus, mais cela n'est pas valable pour les avoirs du débiteur de faillite. Dans la masse de faillite se trouvent comprises aussi les maisons d'habitation qui sont incluses dans le fonds des maisons d'habitation de l'entreprise de logement, Lorsqu'on procède à la vente des moyens de l'entreprise les organisations de travail ont le droit de préemption. Certains moyens de consommation générale doivent être offerts en vente à la commune. Les moyens de l'entreprise peuvent être vendus aussi en cas de faillite à un citoyen ou à une personne morale seulement dans les conditions prévues par l'article 99 de la Loi relative aux moyens des organisations de travail.

УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ И ОМЛАДИНА

У Уједињеним нацијама не постоји никакво тело које би се посебно бавило питањима правног положаја омладине, а не постоје ни конвенције које би регулисале посебно и искључиво питања везана за забрану дискриминације омладине. Међутим, погрешан би био закључак да се Уједињене нације нису до сада бавиле проблемима омладине и да нису нека питања њеног положаја регулисале својим документима.

За прихватање таквог, наизглед противречног закључка потребно је узети у обзир неколико чињеница.

Прва чињеница се тиче одређивања самог појма омладине. Социолози обичавају да омладину третирају као посебну друштвену групу чији се положај, место и улога у одређеном времену и у одређеном друштву одликују извесним особеностима. Омладина, посматрана у правним оквирима, може се појавити као група интегрисана у општи појам субјеката права, али и одвојено, као група којој управо њено својство младости доноси посебна права и дужности. Тај други вид посматрања је сложен и због тога што право не познаје категорије „омладина“, „омладинац“, „млад човек“, већ користи две опште усвојене категорије: „пунолетно“ и „малолетно“ лице⁽¹⁾.

У Уједињеним нацијама је, такође, у више махова, дотакнуто питање појма омладине. Тако је на XXV заседању Комисије за права човека, представник UNESCO-а скренуо пажњу на потребу ближег утврђивања значења појединих термина, позивајући се изричито на Резолуцију XX

(1) И ове две наведенс, правне категорије, посматране са становишта међународног и упоредног права су варијабилне категорије. Граница узраста, граница тзв. пунолетства изражена у годинама живота, а која служи за поменућу категоризацију на малолетна и пунолетна лица, варира од државе до државе. Најчешће граничне године узраста за стицање пунолетства данас су, према решењима усвојеним у националним законодавствима, 18, 20 и 21 година живота. У поређењу са категоризацијама које уводе, на пример, биолошке или социолошке науке, произилази да је омладина заступљена како у категорији малолетних тако и у категорији пунолетних лица. Будући да се човек, као субјект права, налази током живота у ситуацијама које захтевају од њега различити степен психичке и физичке зрелости (критеријуми који чине основ за разликовање статуса малолетног и статуса пунолетног лица, односно пословно неспособног и пословно способног лица) и законодавац, унутар категорије малолетних и пунолетних лица, ствара нове категорије, као радно способних лица, тестаментално способних лица, итд. Значи, чињеница да је неко лице постало пунолетно и да је постало пословно способно, не може се узети као једини и довољан критеријум ближег одређивања појма омладине са становишта правне науке. (Ближе видети у студији Виде Чок: Правни положај омладине у Југославији и у неким другим земљама; Институт друштвених наука, Београд 1971, стр. XXVI + 300.

из Техерана и на Резолуцију Генералне скупштине 2447 (XXIII) и на начин њиховог третирања омладине. Наиме, он констатује да се омладина, односно младост, дефинише као одређени период живота. У том смислу се и UNESCO, обраћајући се омладини, по правилу обраћа групи лица старости између 15 и 25 година живота. Међутим, Техеранска конференција позива UNESCO (Резолуција XX, пар. 6) да „развије своје програме који имају за циљ да створе у детету, почев од његовог уласка у школу, свест о поштовању и достојанству права човека”. Иста резолуција обухвата и високо образовање које се односи често на лица старија од 25 година. У таквим условима, по мишљењу представника UNESCO-а, не треба појму „омладина” давати сувише уско тумачење, с тим што се оно односи и на појам „образовање” који се не сме ограничити на школско и универзитетско образовање⁽²⁾.

Друга чињеница се везује за идеју да је младима потребно обезбедити посебну заштиту. То је идеја којом су, у већој или мањој мери, прожета законодавства савремених земаља, а која је нашла своје место и у општим документима Уједињених нација о правима човека.

Из Универзалне декларације о правима човека, донете 10. децембра 1948. године, произилази, на пример, да људи у добу детињства имају право на „нарочито старање и помоћ”, да сва деца, рођена у браку или ван њега, уживају једнаку друштвену заштиту (члан 25, ст. 2), и да изван те посебне заштите која се делимично протеже и на омладински узраст људи, иако се то у том документу не каже изричито, сваки човек ужива сва права која су наведеном Декларацијом проглашена. Међутим, може се закључити и то да се одредбе члана 26, које се тичу права на школовање, усмереног „пуном развитуку људске личности”, првенствено односе на омладину, иако то није нигде речено изричито.

У Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима⁽³⁾, област заштите породице, односно деце, проширена је у два правца. Прво, изричито се каже да „посебне мере заштите и помоћи треба да буду предузете у корист све деце и омладине, без икакве дискриминације због порекла или других разлога” (члан 10, тачка 3). Изричито навођење „омладине” не би требало схватити као да је у раније наведеној Декларацији омладина остала без заштите. Пакт је усвојен у време када су покрети омладине већ постали чињеница о којој мора да води рачуна и међународна заједница. Друго, заштита омладине се изричито захтева и у области рада, јер „деца и омладина морају бити заштићени против привредног и друштвеног искористићавања” (члан 10, тачка 3). Одредбе Пакта путем којих се признаје право сваког лица на образовање (члан 13), у великој се мери односе управо на омладину, с тим што се као заједничко за све врсте образовања (основно, средње и више) прописује обавеза држава да га учине доступним свима, односно да образовање треба да омогући свакоме да има корисну улогу у слободном друштву.

(2) *Commission des droits de l'homme, XXV session. E/CN.4/SR. 1057, p. 110.*

(3) Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима усвојен 16. децембра 1966. године (Резолуција Генералне скупштине УН 2200 А/XXI).

Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁽⁴⁾ на сличан начин као и Декларација о правима човека, ни у једној својој одредби не регулише посебно грађанска и политичка права омладине. Једино у оквиру појачане заштите породице, којој се признаје својство основне ћелије друштва и која, као таква, има право на заштиту од друштва и државе, осим забране дискриминације деце, засноване на раси, боји, полу, језику, вероисповести, националном или друштвеном пореклу, имовини или рођењу, сваком детету се признаје право „на мере заштите од стране његове породице, друштва и државе које захтева његов положај малолетника“ (члан 24).

Наведени документи показују да су се Уједињене нације, у периоду закључно са доношењем пактова о правима човека, бавиле проблемима омладине скоро искључиво са становишта права човека. Такав однос Уједињених нација према омладини постоји чак и онда када се омладина не помиње као посебан објекат заштите, јер се сви видови заштите права човека односе и на омладину. Изузетак од овога, у том смислу што се омладина појављује као самосталан, посебан објекат заштите, представља проблематика заштите омладине на раду, односно делатност Међународне организације рада, као специјализоване агенције Уједињених нација⁽⁵⁾.

Трећа чињеница указује на знатну еволуцију у третирању проблематике омладине од стране Уједињених нација. Проблематика омладине остаје, у првом реду, проблематика права човека, али истовремено и прелази њене оквире. Омладина није више само „објекат заштите“, већ она треба да буде активан учесник у развоју друштва. Други елемент те еволуције изражен је у самим документима које почињу Уједињене нације да доносе, везујући тематику тих докумената за права и обавезе омладине. Временски посматрано, такав, суштински преокрет у односу Уједињених нација према проблемима омладине, дешава се после 1967. и 1968. године, тј. после периода који ће у новијој историји бити забележен као период „омладинских протеста“ до којих је дошло у више од педесет мања широм света. У акцијама које су Уједињене нације предузеле у овој новој, „другој“ фази третирања омладине, треба тражити основне и главне елементе односа Уједињених нација према омладини, њеним захтевима, потребама и проблемима, за које не треба губити из вида да представљају само део захтева, потреба и проблема савременог друштва у целини.

(4) Међународни пакт о грађанским и политичким правима усвојен 16. децембра 1966. године (Резолуција Генералне скупштине УН 2200 А/XXI).

(5) Тако, на пример, у Међународној организацији рада је још 1919. године усвојена, а 1937. године ревидирана Конвенција No. 5. којом је утврђена доња граница старости за запошљавање; такође 1919. године је усвојена, а 1948. године је ревидирана Конвенција No 6. о ноћном раду деце у индустрији; године 1946. усвојена је Конвенција No 79. о ограничењу ноћног рада деце и омладине на индустријским радовима; затим две препоруке 1965. године о минималним годинама старости за подземне радове и о условима запошљавања младих на подземним радовима (*Conventions et Recommandations adoptées par la Conférence internationale du Travail, 1919—1966, BIT*); Међународна организација рада је ставила на дневни ред свог 57. заседања које ће бити одржано 1972. године, поново питање доње границе старости за запошљавање, посматрано како са становишта међународног тако и унутрашњег правног регулисања, односно са становишта могућности и потреба нове међународне акције у складу са савременим развојем друштва (*Conférence internationale du Travail 57e session, Genève 1972: Rapport IV/1*) »Age minimum d'admission à l'emploi«, *BIT*).

Имајући у виду наведене чињенице, могућно је на основу неколико докумената УН установити на који начин, данас, Уједињене нације приступају третирању проблема омладине, каква решења предлагају, односно који су пут њиховог решавања изабрале.

Уједињене нације су још 1965. године донеле Декларацију о ширењу међу омладином идеала мира, узajамног поштовања и разумевања међу народима⁽⁶⁾. Та Декларација садржи шест начела. Прва три начела се тичу одгајања и васпитавања младих у духу начела и циљева Уједињених нација, посебно начела о достојанству, разумевању и равноправности људи. Четврто начело упућује на начине путем којих би се постигло зближавања и боље разумевање међу младим људима. У том циљу, каже се у Декларацији, треба подстицати „међусобну размену, путовања, туризам, сусрете, изучавање страних језика, братимљење градова и универзитета, без дискриминације, као и сличне активности“. Пето начело упућује на потребу подстицања националних и међународних удружења младих, односно омладинских организација да у складу са том Декларацијом „предузимају све одговарајуће мере у областима своје делатности, како би без икакве дискриминације дале свој допринос просвећивању младог покољења у складу са овим идеалима“. У шестом начелу, творци Декларације се поново враћају на образовање младих, али овога пута и са становишта улоге породице у том процесу стицања „високих моралних особина“ код младих.

Из наведених начела Резолуције може се видети да се, подразумевајући омладину, стално говори о младим људима које треба васпитавати у одређеном духу, јер они имају позитивних особина, као што су, на пример, „одушевљење и стваралачке способности младих“, али се још не појављују као непосредни извршиоци мера за унапређење људског друштва, иако се у преамбули исте Декларације „има на уму“ да млади људи имају важну улогу у свим областима људске делатности и да су „они позвани да управљају судбином човечанства“. Имајући у виду такву концепцију Декларације, треба посебно истаћи други став шестог начела, чија садржина потврђује запажање о томе да омладина тек треба „да буде позвана“ да управља, али где се, први пут, говори и о потреби да „омладина мора постати свесна својих одговорности у свету“⁽⁷⁾. То начело истичемо зато што се у касније усвајаним документима Уједињених нација, у којима се третирају проблеми омладине, говори о омладини као о делу човечанства које већ активно учествује у свим областима људских делатности, са указивањем на чињеницу да припремање нових генерација постаје трајан процес који, у погледу перманентног образовања људи, нема краја нити ограничења са становишта њихове старости.

(6) *Déclaration concernant la promotion parmi les jeunes des idéaux de paix, de respect mutuel et de compréhension entre les peuples (Résolution 2037/XX) du 7 décembre 1965 de l'Assemblée générale*, Nations Unies, SO 216/3/18.

(7) Став 2, начела VI гласи:

„Омладина мора постати свесна својих одговорности у свету у коме ће бити позвана да управља и она треба да буде надахнута поверењем у срећнију будућност човечанства“ (превод из „Архива за правне и друштвене науке“, 1968, бр. 4, стр. 161).

Техеранска прокламација, усвојена на Међународној конференцији за права човека, 1968. године, у целини се односи на све људе, што значи и на омладину, јер понавља забрану свих основа дискриминације, познатих из ранијих докумената УН о правима човека. Али, што се омладине тиче, тај документ Уједињених нација доноси и нешто ново. У тачки 17. Прокламације стоји: „До максимума треба дати подстрека младима у њиховим тежњама ка бољем свету где ће људска права и основне слободе бити у потпуности остварени. Показује се неопходним да омладина да свој допринос тамо где се искива будућност човечанства“⁽⁸⁾.

Да напоменемо, Техеранска прокламација је донета у време када су Уједињене нације већ кренуле новим путем бављења проблемима омладине. То је време када Комисија за права човека, Економски и социјални савет и Генерална скупштина УН усвајају неколико резолуција које се тичу непосредно омладине. Тематски посматрано, једна група докумената тиче се, најшире гледано, образовања младих⁽⁹⁾, односно одређеног начина образовања младих. На пример, државама се препоручује да би требало да покрену сва средства образовања како би омладина расла и развијала се у поштовању људског достојанства и једнакости људи без дискриминације; државе треба да предузму све одговарајуће мере како би омладину припремиле за живот у друштву, стимулишући њен интерес за проблеме света који се налази у процесу промена, обезбеђујући младима већу и активнију улогу у животу и развоју друштва; државе треба да развијају сва средства информисања у циљу упознавања омладине са тежњама савременог света, у циљу поштовања људских вредности и разумевања других народа, итд. Или, позивајући се на препоруке садржане у Техеранској резолуцији, Генерална скупштина УН је у својој Резолуцији 2447 од 19. децембра 1968. године упутила позив државама, међународним организацијама, организацијама омладине и, посебно, Економском и социјалном савету и Генералном секретару УН, да свако у својој области

(8) Из „Архива за правне и друштвене науке“, 1968, бр. 4, стр. 258.

(9) Примера ради, наводимо неколико резолуција:

Education de la jeunesse dans le respect des droit de l'homme et des libertés fondamentales (Rés. XX, Conférence internationale des droit de l'homme, 12. mai 1968);

Enseignements dans les écoles des buts et principes de la Charte des Nations Unies ainsi que de la structure et de l'activité de l'organisation des Nations Unies et des institutions spécialisées, en particulier dans le domaine des droit de l'homme (Rés 2445 XXIII, 19. XII 1968, de l'Assemblée générale);

Education de la jeunesse dans le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales (Rés. 2447 XXIII, 19. XII 1968 de l'Assemblée générale);

Etude de la question de l'éducation des jeunes dans le monde entier afin d'assurer l'épanouissement de leur personnalité et de renforcer leur respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales (Résolution 20/XXV) adoptée par la Commission des droits de l'homme le 19 mars 1969);

La jeunesse, son education dans le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales, ses problèmes et ses besoins, et sa participation au développement national (Résolution 2497/XXIV) du 28. octobre 1969. de l'Assemblée générale);

Etude de la question de l'éducation des jeunes dans le monde entier afin d'assurer l'épanouissement de leur personnalité et de renforcer le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales (Résolution 12 (XXVI) adoptée par la Commission des droits de l'homme le 25 mars 1970).

(Објављене у: Résolutions adoptées par les organes des Nations Unies et la Conférence internationale des Droits de l'homme, SO 216/3/18).

деловања предузме одговарајуће акције и учини све да омладина може да се развија у духу поштовања људског достојанства и равноправности људи.

Тај свој став Генерална скупштина УН је поновила и на свом XXIV заседању (Резолуција 2497) 1969. године, прецизирајући да жели да дође до примене нових метода путем којих би ентузијазам и енергија младих могли да буду боље усмерени ка духовном и материјалном богатству свих народа. Ново је у усвојеној Резолуцији то што се Генерална скупштина обраћа не само националним владама и међународним организацијама већ и непосредно омладини, тражећи од ње да „потврди своју веру у међународно право, у начела и циљеве Повеље Уједињених нација који се тичу остварења светског мира, пријатељских односа и сарадње међу државама, права човека и основних слобода” (тачка 4, Резолуције).

Друга група докумената се бави програмима акција које се тичу омладине⁽¹⁰⁾. При томе се уочава извесна разлика између програма који се препоручује владама у оквиру националног развоја и међународних програма акција.

Економски и социјални савет, у својој Резолуцији 1407 (XVI), донетој 1969. године, препоручује националним владама, између осталог, да треба да појачају своје напоре на остварењу начела и препорука изражених у међународним инструментима, а тичу се бољих услова образовања младих и обезбеђења веће улоге младих у животу друштва; затим, да у својој општој привредној и друштвеној политици као и у својим програмима и плановима развоја, воде рачуна о потребама омладине; да подржавају састанке младих на националном нивоу како би могли имати трибине за разматрање и утврђивање својих проблема и својих потреба и како би препоручивали решења и указивали на области у којима би могли најбоље доприносити напорима друштва у општем развоју, итд.

Генерална скупштина УН је у својој Резолуцији 2499 (XXIV) из 1969. године⁽¹¹⁾, позвала владе држава чланица да у своје делегације које ће бити упућене на XXV заседање Генералне скупштине, укључе и представнике омладине. Полази се од тога да је учешће младих на јубиларном заседању Скупштине „веома пожељно, имајући у виду садашње и будуће задатке Организације”, што је речено у преамбули Резолуције.

На тај начин и млади се непосредно укључују у међународни програм сарадње. Томе су посвећене две резолуције Економског и социјалног савета (Резолуције 1353 и 1354 (XLV), донете 1968. године. Те резолуције иду даље од констатовања потребе да млади активније учествују, у оквиру постојећих начина, у напорима Уједињених нација на остварењу привредног и друштвеног развоја и унапређења права човека. Од Генералног секретара УН и специјализованих агенција УН се тражи да предузму све

(10) Participation de la jeunesse à la coopération internationale (Résolution 1353 (XLV) du 2 août 1968 du Conseil économique et social);

Programme d'action internationale concernant la jeunesse (Résolution 1354/XLV) du 2 août 1968 du Conseil économique et social);

Politique et programme à long terme en faveur de la jeunesse dans le cadre du développement national (Résolution 1407 (XVI) Nation Unies, SO 216/3 (18).

(11) *Célébration du vingt-cinquième anniversaire de l'Organisation des Nations Unies (Résolution 2499/XXIV) du 31. octobre 1969 de l'Assemblée générale*. Тачка 13 и став 4. Преамбуле Резолуције. Nations Unies, SO 216/3 (18).

потребне мере у циљу „лечења” проблема омладине у друштву, и да то чине помоћу побољшавања својих међународних програма. Процес, како је у Резолуцији наглашено, тиче се омладине како у развијеним тако и у неразвијеним земљама. Најзад, проблеми омладине треба да буду заступљени и у глобалним програмима друге декаде Уједињених нација.

Рад Уједињених нација на проблемима омладине употпуњавају две посебне акције. Једна је Београдски семинар о омладини, друга је Светска скупштина омладине.

Семинар Уједињених нација о улози омладине у унапређењу и заштити људских права, који је одржан у Београду од 2. до 12. јуна 1970. године⁽¹²⁾, створио је могућност младима да размене мишљења о тежњама омладине за испуњавањем најважнијих хуманитарних захтева нашег времена, о улози омладине у имплементацији права човека, о образовању омладине у односу на људска права и основне слободе, о учешћу омладине у националном развоју и укључивању омладине у међународну сарадњу за заштиту и унапређење људских права и основних слобода, и о многим другим питањима у вези са тим.

Београдски семинар је био замишљен и као врста припреме за Светску скупштину омладине, одржану у Њујорку, од 8. до 18. јула 1970. године⁽¹³⁾. Скупштина је свој рад усредредила на ова питања: светски мир — развој — образовање — човек и његова околина. Она је усвојила осам резолуција, и то: резолуцију о коезистенцији, резолуцију о развоју Уједињених нација, резолуцију о укидању колонијализма, резолуцију за апсолутну забрану рата, резолуцију о околини човека, резолуцију о средствима масовних комуникација, резолуцију о разоружању и резолуцију о демократизацији образовања⁽¹⁴⁾.

Одржавањем Светске скупштине омладине, Уједињене нације су закључиле једну нову фазу рада на проблемима омладине. Али, оправдано би се могло поставити питање: шта после Светске скупштине омладине? Да ли резолуције, усвојене на тој скупштини, а можда још у већој мери вођена дискусија на њој, означавају нову еру у ангажовању омладине на решавању свих важних проблема савремене људске заједнице, да ли оне обавезују Уједињене нације на даљу акцију, или, можда, та иста скупштина представља завршни део једног периода масовних акција омладине широм света.

Рад Уједињених нација који је уследио после одржавања Светске скупштине омладине говори у прилог првом закључку⁽¹⁵⁾.

(12) *Seminar on the Role of Youth in the Promotion and Protection of Human Rights. Belgrade, Yugoslavia, 2-12 June 1970, ST/TAO/HR. 39, p. 38.*

(13) *World Youth Assembly (WYA)* је одржана на основу Резолуције Генералне скупштине УН 2499/XXIV (*Nations Unies A/8149*).

(14) Ближе о раду Светске скупштине омладине видети у приказу Златибора Миловановића: *Le Congrès mondial de la jeunesse*, Југословенска ревија за међународно право, 1970, бр. 2—3, стр. 371—380.

(15) После Светске скупштине омладине уследио је рад III комисије на XXV заседању Генералне скупштине УН (15. септембар до 17. децембра 1970). Комитет је започео свој рад разматрањем питања омладине у оквиру тачке дневног реда: „Омладина, њено васпитање у духу поштовања људских права и основних слобода, њени проблеми и потребе и њено учешће у националном развоју”, а усвојио је и посебну резолуцију о омладини. У тој се резолуцији (Резолуција 2633/XXV) поред осталог, тражи од Генералног секретара УН да

Други закључак би био, данас, сигурно у супротности са постојећим хтећима и потребама не само омладине већ и савременог друштва. Сигурно је и то да и један и други закључак могу да буду потврђени или негирани тек када се даља акција Уједињених нација буде могла проучавати и оценити из веће временске удаљености. Стога нам се чини да је данас могућно констатовати то да Уједињене нације раде на проблематици омладине, настојећи да у том раду и сама омладина буде активан учесник, тј. да се тај рад врши уз што веће и непосредније учешће омладине. Рад Уједињених нација на проблемима омладине је непрекидан рад и било би погрешно везивати га искључиво за појачане омладинске акције, па и за бунтове крајем шездесетих година овог века. Тај рад је почео са Универзалном декларацијом о правима човека и траје у различитим акцијама Уједињених нација, мењајући, у извесној мери, своју садржину и облик. Према ономе што данас постоји у програмима рада Уједињених нација, рад на проблемима омладине требало би у будућности да постане предмет интензивније ангажованости Уједињених нација.

Др Вида Чок

РЕЗИЈОМЕ

Обједињенне Нације и младеж

Анализ деятельности и документов Объединенных. Наций по вопросам прав человека приводит к выводу, что Объединенные Нации с самого начала своей деятельности посвящали внимание проблемам молодежи. В этой деятельности можно установить две фазы, в каждой из которых к проблемам молодежи Объединенные Нации подходили по-разному. Первая фаза длилась до конца шестидесятых годов, вернее до начала известных всем молодежных движений, и преимущественно оставалась в границах общей проблематики прав человека. Вторая фаза, отмеченная принятием многими документами, начавшись в 1965 году продолжается до наших дней, при чем Белградский семинарий и Мировой съезд молодежи, состоявшиеся в 1970 году, дали деятельности Объединенных Наций известное новое направление, которое наблюдается в попытках Объединенных Наций включать молодежь в строительство современного общества в качестве активного участника, оказывая поддержку молодежи во многих ее требованиях и не упускающая при этом из вида и идею необходимости защиты молодежи.

консултује владе и специјализоване агенције о могућности да се и убудуће организују омладинске скупштине, а имајући у виду искуство прие Светске омладинске скупштине. Такође се упућују позиви владама да изабу у сусрет тежњама омладине и да предузму мере, у сагласности са начелима Повеље УН, међународне безбедности, самоопредељења, ослобођења народа и територија, који се налазе под расистичком, колонијалном и страном доминацијом, за ликвидирање колонијалне и стране окупације, за немешање у унутрашње послове усталих држава, за поштовање територијалног интегритета и независности колонијалним земљама и народима, итд. Најзад, наглашена је потреба да се обезбеди, што хитније, учешће омладине у економском, политичком, културном и другим областима живота. Генерални секретар и специјализоване агенције УН се позивају да наставе са радом на програмима од интереса за омладину.

SUMMARY

United Nations and Youth

The analysis of the activities and documents of the United Nations in the matter of human rights, leads to the conclusion that the United Nations have, from the beginning of their activity, dealt with the problems of youth. Two phases are distinct in this activity, in which the youth problems are differently treated. The first phase lasted until the sixties of this century, to be more exact until the appearance of youth movements, and mostly did not overstep the frames of the general problems of human rights. The second phase, marked by adoption of several documents, following 1965, is still going on, and the Belgrade Youth Seminar and the World Youth Assembly held in 1970, gave to the UN activity a special distinction, namely the effort of the UN to make of youth an active participator in the development of modern society, by giving support to the youth in many of their demands without giving up the idea of the need of protecting youth.

RÉSUMÉ.

Les Nations Unies et la jeunesse

L'analyse des travaux et des documents des Nations Unies relatifs à la matière des droits de l'homme permet de tirer la conclusion que les Nations Unies se sont préoccupées dès le commencement de leur activité des problèmes de la jeunesse. Dans cette activité on peut observer deux phases dans lesquelles les problèmes de la jeunesse sont traités de manières différentes. La première phase a duré jusqu'aux années soixante de ce siècle, ou plus exactement jusqu'aux mouvements bien connus de la jeunesse, et dans la plupart des cas elle était rattachée dans les cadres de la problématique générale des droits de l'homme. La deuxième phase, caractérisée par l'adoption de plusieurs documents, après 1965, subsiste encore aujourd'hui, toutefois le Séminaire de Belgrade de la jeunesse et l'Assemblée mondiale de la jeunesse, qui avaient eu lieu en 1970, ont imprimé à l'activité des Nations Unies un caractère particulier. Il consiste dans le fait que les Nations Unies essaient de réaliser une telle fin que la jeunesse devienne le participant actif dans l'édification de la société contemporaine, en prêtant appui à la jeunesse dans un grand nombre de ses revendications, sans toutefois renoncer à l'idée de la nécessité de la protection des jeunes.

МЕБУНАРОДНО РЕГУЛИСАЊЕ И КОНТРОЛА ЗАГАБИВАЊА МЕБУНАРОДНИХ РЕКА И ВОДЕНИХ ПУТЕВА (Подтема за Београдску светску конференцију „Светски мир путем права“)

Појам загађивања вода и потреба од забране. — Више чинилаца, који су у зависности од човекове воље, утичу да се измени природни састав воде. Тако, у првом реду, концентрација становништва у великим градовима утиче на мењање квалитета воде река и језера које дотичу град. Наиме, органски отпаци које носи канализација проузрокују појаву силне вегетације водених биљака које касније угину, распадају се и тиме стварају отровне материје које штетно утичу на корисне живе организме у овим водама.

Загађивању вода у великој мери доприноси и индустрија. Индустријски отпаци — киселине, нафтени деривати, хемикалије и друге отровне материје или материје са лошом изгледом или мирисом, вода која се после неког индустријског процеса испушта загађена, као и прање руде и сличне појаве, штетно утичу на квалитет вода.

Ови и њима слични чиниоци штетно утичу на коришћење ових вода. Загађена вода, пре свега, угрожава здравље људи, јавну хигијену, затим риболов, пољопривреду, па чак има и повратно штетно дејство на индустрију (корозија на инсталацијама, нарочито код хидроцентрала).

Наука је пронашла начине за спречавање штетних последица од оваквог коришћења вода. То су, пре свега, прочишћавање и одвођење загађене воде у безопасна места. Неке државе су донеле и прописе за регулисање овог проблема⁽¹⁾.

(1) У Југославији је, поред Основног и републичког закона о водама у том циљу донето више посебних прописа. Такви су савезни прописи: Правилник о опасним материјама које се не смеју уносити у воде и Правилник о врстама и начину осматрања и испитивања квантитативних и квалитативних промена вода. У СР Босни и Херцеговини то су: Уредба о класификацији вода и Уредба о категоризацији вода, у СР Црној Гори — Уредба о класификацији и категоризацији вода, у СР Хрватској — Уредба о класификацији вода и Уредба о категоризацији водених токова. СР Словенија донела је Правилник за sestavo obratnih poslovnikov za obratovanje o čistilnim napravami in za njihovo vzdrževanje ter za vodstvo obratnih dnevnikov i Navodilo o načinu preračunavanja količine onesnažene vode in stopnje njene onesnaženosti v enote (populacijske kvalitativne E). СР Србија донела је Уредбу о класификацији вода, Решење о одређивању организација које испуњавају услове за утврђивање степена пречишћавања испуштених загађених вода, Упутство о начину и поступку за утврђивање постигнутог степена пречишћавања испуштене загађене воде. — Види: Збирка савезних и републичких прописа о водама, Изд. „Службени лист СФРЈ“, Београд, 1970.

Међутим, када су у питању међународне реке и водени путеви, мере које једна држава предузима на својој територији за очување чистоће воде река и водених путева, могу бити узалудне ако и друге прибрежне државе не предузму исте такве мере. Значи, јавља се потреба за међународно регулисање и контролу загађивања међународних река и водених путева. Поставља се питање да ли постоје таква правила међународног права?

Правила билатералних уговора о забрани загађивања вода. — Проблем се може посматрати са аспекта учињене штете. Наиме, једна држава може да буде у ситуацији да трпи штету од загађене воде која долази са територије друге, обично узводне, прибрежне државе. У том случају може се поставити питање надокнаде штете, међународне одговорности државе за учињену штету⁽²⁾.

Праве се и покушаји да се проблем реши у смислу начела „правичности“ на тај начин што би се упоредиле користи које би једна држава имала са штетама које се чине таквим коришћењем вода, да се оне загађују, и тиме чине штетним за коришћење у другој држави⁽³⁾.

Међутим, ово може бити неадекватно или недовољно. Наиме, оштећена држава може сматрати да никаква накнада штете не може бити адекватна, већ се јавља потреба да се забрани загађивање вода међународних река и водених путева, ако се тиме наноси озбиљна штета другој прибрежној држави. Поставља се, с тим у вези, питање постојања или непостојања међународних правила о забрани загађивања вода.

Неки билатерални уговори држава, а посебно они који се односе на риболов у међународним рекама и воденим путевима, садрже оваква правила.

Од двостраних уговора које смо анализирали, треба споменути споразум о рекама на немачко-данској граници од 1922. године који садржи одредбе којима се дозвољава само такво коришћење вода којим се не врши њихово загађивање (чл. 29), а предвиђа се и материјална одговорност због загађивања вода отпуштањем отпадних вода од индустрије, које наноси штету рибарству у овим водама (чл. 45).

Уговор о граници између Немачке и Француске од 1925. садржи одредбу (чл. 44), којом се две државе обавезују да предузму потребне мере да би се обезбедила чистоћа граничних река и канала. Овакву одредбу садржи и уговор о граничним питањима између Немачке и Пољске од 27. јануара 1926. године (чл. 30).

Посебне одредбе Конвенције о граничним рекама између Немачке и Литве од 29. јануара 1928. године (чл. 28) забрањују бацање отпадних материјала, цркнуте стоке, топљење лана и конопље и слично, које би штетно утицало на рибарство, а установљава се и обавеза двеју државе да прочишћавају и одржавају у добром стању реке у свом сектору. У

(2) У овом смислу изјашњавају се: GUGGENHEIM, *Traité de droit international public*, t. I, 1953, стр. 383; EAGLETON, *The Use of the Waters of International Rivers*, *Canadian Bar Review*, vol. 33, 1955, стр. 1026; dr. M. VIVOD, *ILA, Report of the Forty-Seventh Conference*, Дубровник, 1956, стр. 236; ИЛА, Резолуција из Дубровника, принцип VII.

(3) LAYLIN, *The Use of the Waters of International Rivers*, *Comments*, *ILA, Dubrovnik Conference*, 1956, стр. 17.

овом циљу успоставља се и систем инспекције на рекама. Део IV Граничног статута Мабарске и ЧСР, који је усвојен Конвенцијом од 14. новембра 1928. године, који се односи на рибарство у граничним водама, садржи одредбу којом се тражи спречавање загађивања вода топљењем лана и отпуштањем отпадних вода од индустрије.

Уговор о граници између Немачке и Белгије од 7. новембра 1929. године забрањује предузимање мера (чл. 56) или изградњу инсталација (чл. 60) које би могле да загаде воду у граничним водоводима.

Споразум између Белгије и Велике Британије о режиму вода на границама између Тангањике и Руанда-Урунди од 22. новембра 1934. године забрањује (чл. 3) индустријске и рударске операције којима се загађују реке и њихове притоке.

Споразумом између САД и Канаде о каналу St. Lawrence од 27. фебруара 1959. године садржи следећу одредбу која се односи на загађивање вода: „(ф) Особље које ради на машинама, инсталацијама, бродовима, чамцима, који се употребљавају у раду, дужно је да се уздржи од везивања чамца за обалу, избацивања пепела, отпадака од нафте и друго што је штетно по здрвље, благостање и делатности сопственика односно корисника прибрежног земљишта, или од проузроковања било каквог другог узнемиравања канадске територије за време или после свршетка радова. Влади САД исто тако се скреће пажња на чл. 33. канадског Закона о риболову и на чл. 40. Упутства за спровођење Конвенције о птицама селицама, који се доносе на загађивања вода, а посебно на његов штетни утицај по рибе и птице селице”.

Интересантна је и одредба члана IV (10) Уговора о реци Инд од 1960. године, која гласи: „Свака страна изјављује спремност да спречи, колико је то могуће, загађивање вода река које би могло да штетно утиче на коришћење вода које је постојало на дан ступања уговора и слажу се да предузму све потребне мере да се обезбеди, пре пуштања воде из канализације или индустрије у реке, да она буде подвргнута, кад је то потребно, таквом процесу који ће омогућити да она не буде штетна при коришћењу. Критеријум о потребном процесу прочишћавања воде треба да одговара уобичајеном у таквим случајевима”.

И неки уговори Југославије садрже такве одредбе. Тако, Протокол о рибарству у граничним језерима и рекама са Албанијом од 1957. године предвиђа доношење заједничких прописа, између осталог и о мерама за заштиту од загађивања језера и река.

Споразум о снабдевању водом Горичке општине, закључен са Италијом 1954. године и обновљен 1957, у члану 7, садржи обавезу Управе Горичких водовода (Југославије) да стално и редовно чисти (филтрира и дезинфикује) воду у резервоару Мрзљак, према методама и системима који су били у пракси до склапања споразума. Исту одредбу садржи и аранжман о снабдевању водом из Миљског водовода који је закључен са истом државом 1958. године.

Споразум о Мури од 1954. године ставља у надлежност мешовитој југословенско-аустријској комисији за Муру да расправља о мерама за спречавање загађивања односно за прочишћавање вода (чл. 1 Статута Комисије). У току свог рада ова Комисија расправљала је и предузимала

мере за заједничку контролу квалитета воде, као, на пример, формирање поткомисије за испитивање квалитета воде које се врши два пута годишње, коришћење лабораторије у Гершаку за испитивање квалитета воде, тј. за свакодневно праћење физичких и хемијских својства воде, као и за праћење биолошког и бактериолошког загађивања воде и др.

Споразум о рибарству у пограничним водама између Југославије и Мађарске од 1957. године садржи одредбу (чл. 5) којом се забрањује загађивање граничних вода топљењем лана и сличног и отпуштањем отпадних вода и таквих материјала које штетно утичу на рибљи фонд, без обзира на то на који начин и са које удаљености долазе ове материје у граничне воде. Уколико се једна држава не придржава ове одредбе, предвиђа се да ће она накнадити штету. Скоро идентичне одредбе садржи и Споразум о рибарству у пограничним водама између Југославије и Румуније од 1961. године (чл. 9), као и Споразум о рибарству у пограничним водама између Југославије и Бугарске од 1962. године (чл. 5).

Споразум о водопривредним питањима са Албанијом, Бугарском, Румунијом и Мађарском и статүти мешовитих комисија стављају у надлежност ових комисија да разматрају мере које су потребне за спречавање загађивања вода.

Овако често понављање сличних одредаба у билатералним уговорима може да допринесе стварању обичајних правила или доношењу мултилатералних конвенција о забрани загађивања вода међународних река и водених путева.

Спорови због штета од загађених вода. — Интензивно загађивање вода међународних река и водених путева већ доводи до спорова између суседних и прибрежних земаља.

Овде се може споменути арбитражна одлука о топионици Trail од 1941. године. У пресуди се заступа схватање да је држава дужна да заштити друге државе од штетних аката појединаца који се налазе под њеном јурисдикцијом и због тога проглашава Канаду одговорном због рада ове топионице, одређује се накнада штете и забрањује њен рад. Тамо је била реч о загађивању ваздуха и вегетације у суседној држави (САД), али, по аналогији, ово би се могло односити и на загађивање вода (што је споменуто у пресуди), односно ова пресуда може да послужи као преседан у случају спора због загађивања вода међународних река и водених путева и накнаде штете због истог.

У другом једном случају 1964. године дошло је до антиамеричких демонстрација мексичких сељака због загађивања реке Колорадо. Ови су захтевали од конзулата САД да се најхитније реши отицање загађених (сланих) вода у реку Колорадо у области Мексикали. Демонстрације су биле резултат безнадежности 300.000 мексичких пољопривредника којима је претила опасност од пустоши у веома кратком року. Загађене воде Колорада већ су онемогућиле узгајање памука, житарица и других култура на око 100.000 ха, а постојала је опасност да се угрози око 350.000 ха ораница Мексикалија. Мешовита комисија техничара, образована још 1962. године, припремила је, на иницијативу Мексика, пројекте за отклањање овог извора тешкоћа, али изгледа да су локалне власти САД и заинтересовани са америчке стране одбили да предузму било какву акцију. Мек-

сико је поново затражио од САД да се најхитније реши овај оштар спор. Питање је постављено пред највишим инстанцама — председницима Мексика и САД. Овај акт називан је и економском агресијом и платформом политичког притиска, пошто се долина Мексикали сматрала озбиљним партнером у продукцији памука, житарица и других пољопривредних култура⁽⁴⁾.

Треба споменути да је у једном случају (1956. године), не на основу арбитражне или судске одлуке, већ по решењу мешовите комисије, Југославија тражила и добила накнаду у материјалу и новцу због штета које су биле учињене једној нашој фабрици Лепенки због загабених вода Муре, до чега је дошло због отпуштања и чипћења акумулација аустријских хидроцентрала на овој међународној реци.

Међународна сарадња за спречавање и забрану загађивања. — Пред раније споменуте билатералне сарадње држава, посебне напоре за спречавање и забрану загађивања вода чине поједини органи и специјализоване установе Уједињених нација. Тако, 1954. године Економско-специјални савет доноси резолуцију⁽⁵⁾ којом се препоручује владама и одговарајућим специјализованим установама Уједињених нација да обратe посебну пажњу проблему очувања квалитета воде и спречавању загађивања. Четири године касније група експерата Уједињених нација израдила је студију о интегралном уређењу речних базена, у којој се, поред осталог, истиче потреба од прикупљања података о средствима која се употребљавају за спречавање загађивања и истраживање могућности за склапање конвенције о борби против загађивања међународних река⁽⁶⁾. И још једном резолуцијом (675/XXV)⁽⁷⁾ Економско-социјални савет даје препоруке у вези са борбом против загађивања у индустријски развијеним земљама и за спречавање загађивања у земљама које су на почетку индустријализације.

У седишту Уједињених нација формиран је Центар за развитак водних богатства (ЦМВРХ) који, између осталог, проучава методе и средства за спречавање загађивања⁽⁸⁾. Други органи и агенције Уједињених нација који се баве овим питањем, јесу Економска комисија за Европу, УНЕСКО, ФАО, Светска здравствена организација и Међународна агенција за атомску енергију. Ова последња је 1959. године организовала у Монаку научну конференцију за одстрањивање радиоактивних отпадака. Иста установа даје иницијативу да једна група експерата изради норме које би требало применити да би се спречило испуштање радиоактивних отпадака у међународним рекама⁽⁹⁾.

(4) Наведено према Танјуговим извештајима — „Политика“ од 15. јуна и 31. јула 1964. године.

(5) E/Resolution (XVII) 20, Resolutions adopted by the Council at its 623rd Meeting, ASCOR, 18 th Session, Annexes, Ag. item, 4, 1954, стр. 8.

(6) *Development intégré des bassins fluviaux, Rapport d'un collège d'experts*, UN, E/3066, 1958, стр. 66.

(7) E/3319, *Centre de mise en valeur des ressources hydrauliques, Premier rapport biennale, ESCOR, 29 session, Suppl. special*, стр. 6.

(8) *Ibnd.*

(9) *Op. cit.*, стр. 12.

Најактивнији орган Уједињених нација у овом проблему јесте, изгледа, Економска комисија за Европу. Ова комисија приступила је изради обимног плана о активностима на овом пољу, који је изложен у извештају Е/ЕЦЕ/312 који је био разматран на њеној тринаестој сесији⁽¹⁰⁾. План предвиђа: (1) пружање помоћи владама у циљу образовања комисија за контролу загађивања и изради типских правила за рад ових комисија, (2) указивање помоћи у разради арбитражног поступка, (3) склапање међународног уговора о правилима за коришћење водних ресурса, (4) формирање групе експерата који ће бити натоварени новим задацима, (5) организовање унутрашњих и међународних река. Такви предлози достављени су Савету⁽¹¹⁾ и владама држава чланица ове Комисије⁽¹²⁾.

Комисија је већ израдила списак организација, националних и међународних комисија, друштава, истраживачких установа које раде на овом проблему, као и списак експерата којима се владе могу обратити ради помоћи у решавању ових проблема⁽¹³⁾.

Економска комисија за Европу, у сарадњи са ФАО, Светске здравствене организације и Међународне агенције за атомску енергију, организовала је и Конференцију владиних експерата о проблему загађивања вода у Европи, која је одржана од 22. фебруара до 3. марта 1961. године. На овој конференцији владини представници констатовали су, прво, да постоји потреба међународне сарадње како би мере против загађивања биле ефикасне. Делегације су, као друго, усвојиле препоруке владиних експерата које траже да Економска комисија за Европу у сарадњи са специјализованим агенцијама буде центар мера против загађивања, а које би се састојале у повременим саветовањима, размени искустава, размени посета и слично. Истакнуто је и мишљење да овај проблем има одређени значај у међународном праву и да Комисија, у сарадњи са другим организацијама, може да приступи изради међународних правила о спречавању загађивања међународних река. Истакнут је и захтев за израду студија о методама за прочишћавање вода, затим, да све државе воде рачуна да се спречи загађивање вода пре него што исте напусте њену територију. Више делегација известиле су Конференцију о мерама које су њихове земље предузеле против загађивања вода.

У току 1961. и 1962. године ова Комисија израдила је списак лабораторија, организовала је, уз сагласност влада, теренске студије о загађивању Рајне и друго⁽¹⁵⁾.

Доктрина. — У доктрини међународног права постоји конфронтација супротних схватања забране загађивања вода. Негативно схватање заступа Sauser-Hall⁽¹⁶⁾. Он не оспорава постојање зависности квалитета

(10) E/3071, *Coopération internationale en matière du développement des ressources hydrauliques, Rapport du Secrétaire Générale, ESCOR, 25 session, Annex II*, стр. 31.

(11) *Op. cit.*, стр. 29.

(12) E/ECE/356, *Commission économique pour l'Europe, Rapport annuel, 1959, ESCOR, 28. session, Suppl. 3*, стр. 20.

(13) F/ECE/421, *CEE, Rapport annuel, 1961, ESCOR, 32 session, Suppl. 3*, стр. 25.

(14) *Op. cit.*, стр. 25,54—55.

(15) *CEE, Rapport, annuel, 1961—1962, Suppl. 3*, стр. 28—29, 56—57.

(16) SAUSER-HALL, *L'utilisation industrielle des fleuves internationaux, Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye, vol. 83, t. II, 1953*, стр. 479—481.

воде једне реке од предузимања мера на свим рекама истог слива и да за то није довољно што једна држава забрањује загађивање вода, ако то не учине и друге државе на истом сливу. Међутим, изгледа да овај аутор постојање овакве обавезе доводи у зависност од међународног карактера вода, какав немају све воде истог слива, већ само веће међународне реке.

Супротно од њега, Andrassy заступа схватање да често понављање истих одредаба билатералних уговора које забрањују загађивање вода, као и арбитражне одлуке у том смислу, потврђује постојање општеприхваћеног правила о забрани загађивања вода међународних река, уколико се тиме наноси озбиљна штета другој прибрежној држави⁽¹⁷⁾.

Институт за међународно право у својој Мадридској резолуцији од 1911. године заступа становиште да је „свако штетно мењање квалитета воде, свако бацање штетних материја (од фабрика и др.) забрањено”.

Светско удружење за међународно право (ИЛА) у познатој Дубровачкој резолуцији од 1956. године заступа схватање да је држава одговорна ако се загађивањем вода проузрокује озбиљна штета другој прибрежној држави. Њујоршком резолуцијом од 1958. године ИЛА доноси препоруку о спречавању загађивања вода. У Хамбургу 1960. године исто удружење доноси и посебну препоруку о контроли загађивања, која сугерише образовање специјалних комисија за контролу загађивања за сваки слив, на основу споразума прибрежних држава, као и обављање претходних студија за сваки слив од стране установа које се баве таквом контролом.

Закључак. — Нама се чини да изложено показује да данас преовлађује свест како код појединаца, тако и код влада већег броја држава, да загађивање вода иде на штету како територијалне државе, тако и других прибрежних држава и да су сазрели услови да се донесу општа међународна правила којима ће се забранити загађивање вода, а, пре свега, забранити загађивање вода међународних река и водених путева.

Др Тодор Цунов

РЕЗЮМЕ

Международное регулирование и контроль загрязнения международных рек и водных путей

Настоящий труд был прочтен на белградском съезде Ассоциации „Мир в свете с помощью права”. В нем излагается понятие загрязнения вод и указывается на необходимость создания национальных и международных норм о запрещении загрязнения. В поисках указанных правил автор подвергает анализу положения двухсторонних договоров многих прибрежных государств, в том числе и Югославии, о запрещении загрязнения вод, знакомит с юридическими точками зрения, изложенными в спорах из-за убытков от загрязненных вод, дает ретроспективный обзор международ-

(17) ANDRASSY, *Les relations internationales de voisinage*, RC vol. 79, 1952, t. II, стр. 122—125.

ного сотрудничества в области борьбы с загрязнением и его запрещения, в частности с участием Объединенных Наций, а затем излагает точку зрения доктрины международного права по данному вопросу. На основании изложенного автор приходит к выводу, что у отдельных лиц и у правительств большинства стран одержало верх сознание, что загрязнение вод причиняет вред всем государствам и что созданы условия для принятия общих международных правил, которые-бы запрещали загрязнение вод международных рек и водных путей.

SUMMARY

International Regulation and Control of Pollution of International Rivers and Water Ways

The present paper was a co-report at the Belgrade Conference of the World Peace Through Law. It treats the concept of water pollution and the need for national and international rules prohibiting it. In search of such rules the author is analyzing the rules of bilateral treaties of several contiguous states and of Yugoslavia governing water pollution he states the legal standpoints that have been maintained in the law suits for damage through polluted water, he gives a retrospective survey of international cooperation in preventing and legally prohibiting pollution, in particular through United Nations action, and then states the standpoint of the doctrine of international law on this matter. On the ground of these statements, the author concludes that both individuals and of governments of many countries is are fully aware that water pollution is harmful both to territorial and other contiguous states, and that conditions are ripe to enact general international rules prohibiting pollution of international rivers and water ways.

RÉSUMÉ

Le règlement et le contrôle international de la pollution des fleuves internationaux et des voies navigables

Le présent travail a été le thème secondaire à la Conférence de Belgrade de l'association La paix mondiale par le droit. Dans cette étude est exposée la notion de la pollution des eaux et la nécessité de l'élaboration des règles nationales et internationales de l'interdiction de celle-ci. Dans la recherche de telles règles l'auteur analyse les règles des contrats bilatéraux de plusieurs Etats riverains ainsi que de la Yougoslavie sur l'interdiction de la pollution des eaux, il expose les points, de vue juridiques sur lesquels on s'est basé dans les litiges, à cause des dommages provoqués par les eaux polluées, il donne la rétrospective de la coopération internationale aux fins de l'empêchement et de l'interdiction juridique de la pollution, en particulier par la voie de l'action des Nations Unies, ensuite il expose la position prise dans la doctrine du droit international sur ce sujet. En se basant sur tout ce qui précède l'auteur conclut que l'opinion prédomine, tant chez les individus que chez les gouvernements d'un grand nombre d'Etats, que la pollution des eaux porte dommage tant à l'Etat territorial qu'aux autres Etats riverains et que les conditions sont mûres pour adopter les règles internationales générales par lesquelles sera interdite la pollution des eaux des fleuves internationaux et des voies navigables.

ЧЕТИРИ ТЕЗЕ О РАЗВОЈУ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

1. — Циљ овога написа јесте да скрене пажњу на нека од актуелних питања савременог међународног права. Резултати који су досад постигнути у раду на његовом развијању нису мали и поред плина и осека у оквиру којих се тај рад одвијао последњих деценија. Но, и без обзира на вредност ових резултата несумњиво је да се данас покреће читав низ нових питања. Њихово разматрање и решавање захтева да се уложи у овом тренутку већи напор, како би се подробније осветлили правци акције коју треба водити ради јачања улоге коју међународно право треба да има у тражењу одговора на проблеме пред којима се налази савремени свет.

Да бисмо били потпуно јасни, морамо нагласити да нам изгледа да општи контекст у коме треба размишљати приликом указивања на актуелна питања међународног права треба да има у виду пре свега линију развоја његових принципа, правила и института до краја двадесетог столећа. После II светског рата, сада је то већ очевидно, прећена је једна драгоцена етапа у конституисању међународне заједнице и међународног права, етапа у којој су — тако нам се бар чини — измењене основне претпоставке у оквиру којих се формирало међународно право пуних педесетак година, тамо негде од краја првог светског рата до данас. Јер други светски рат, као такав, није био за међународно право прекретница као што је био за међународне политичке, економске и друге друштвене одnose. Од краја другог светског рата улагани су велики напори у области међународног права па је и измењена његова општа структура, путем реализације великих кодификација, пре свега посредством Уједињених нација — но све је то било, по садржају и форми, везано за спровођење задатака постављених у периоду насталом после завршетка првог светског рата.

У ствари, тек су антиколонијална борба и научна и техничка револуција до којих је дошло после 1945. године, које је пратило појачано деловање међународних организација и постојање УН и специјализованих агенција и признање свестраних разлика између економски развијених и неразвијених подручја света, изbacили на површину нова међународна питања. Она су, са своје стране, изазвала потребу тражења нових решења и у области међународног права. Томе су посебно допринели модеран састав међународне заједнице и однос снага успостављен захваљујући настанку низа нових независних држава у Азији и Африци и стварању група неврстаних и земаља у развоју као посебне политичке снаге.

У светлости поменутог развоја може се рећи да није случајно дошло последњих неколико година до покретања нових питања у органима међународне заједнице који се баве међународним правом и у докрини. Тражи се преиспитивање досадашњих решења и њихово прилагођавање постојећим приликама као и прихватање нових, која ће бити у складу са општим тенденцијама еволуције друштвених и међународних односа. Из овог угла посматрано може се сматрати да се међународно право налази у овом тренутку у једној од прелазних етапа свога развоја.

2. — Једна од најкарактеристичнијих потврда ове тврђење може се наћи у раду на кодификацији и прогресивном развоју међународног права. Комисија за међународно право Уједињених нација скоро је у потпуности извршила програм прихваћен педесетих година приликом њеног оснивања који је ревидиран од стране Правног комитета Генералне скупштине почетком шездесетих. Преко сваког очекивања је чињеница која показује да су у међувремену кодификоване главне области међународног права закључењем конвенција о поморском, дипломатском и конзуларном као и уговорном праву. Комисија је преузела и обавезу да доврши кодификацију правила о сукцесији и одговорности држава за шта су сада много зрелији политички, економски и правни услови него што је то било пре двадесетак година када је овај задатак унет у њен програм рада. Ово је случај и са радом на кодификацији правила о експлоатацији водених токова изван пловидбе о чему се много говорило али се тек данас почело непосредније да расправља на мултилатералној међудржавној основи у Правном комитету Генералне скупштине. У овом склопу, још је интересантније подвући да се врше озбиљне припреме за израду новог програма Комисије, ради чега је Секретаријат Уједињених нација израдио један веома исцрпан докуменат у коме се разматрају резултати послератног развоја међународног права у ширем смислу и указује на теме које заслужују да буду узете у обзир приликом израде програма Комисије која од 1972. године треба да дејствује у новом саставу.

У вези са законодавном међународноправном делатношћу у којој је централна акција за његову кодификацију и прогресивни развој, потребно је посебно скренути пажњу на место које је досад имао и може да има убудуће Правни комитет Генералне скупштине УН. Захваљујући позитивним резултатима оствареним у току протекле деценије Правни комитет се афирмисао не само као тело способно за утврђивање и разматрање општих праваца политике држава у области међународног права већ и као орган који је у стању да преузме на себе и стручне послове припреме одговарајућих нацрта и функцију дипломатских конференција на којима се ови нацрти прихватају од стране држава. Израда Декларације међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава, конвенције о специјалним мисијама као и успех постигнут последњих година у изради дефиниције агресије чине да се могу поставити и други слични задаци пред Правни комитет и његова помоћна тела. Интересовање које су за поменуте акције показале нове независне државе у току прве деценије свога деловања у оквиру светске организације, био је веома делотворан управо због тога што се њихова жеља да утичу на измену стања у коме је међународно право формирано у колонијалном периоду поклопила са нараслом

потребом да се оно усклади са захтевима насталим како са научном и техничком револуцијом тако и изменама до којих долази и у оквиру развијеног света који деценијама живи на прелазу из капитализма у социјализам. Делујући у саставу који карактерише комбиновање научног и стручног знања са овлашћењима службених представника, Правни комитет је данас у стању да решава са много више ауторитета међународноправна питања него што је то био случај у прошлости. С тим што ову напомену не треба схватити као покушај умањења значаја и вредности деловања Комисије за међународно право као органа састављеног од најистакнутијих стручњака појединаца. Напротив, стално јачање компетенције представника држава у Правном комитету треба да доведе до даљег ослобађања чланова Комисије од притиска свакодневних уских политичких кретања и што слободнијег усмеравања њене делатности у правцу тражења решења која ће бити у интересу целокупне међународне заједнице и као таква водити рачуна о интересима свих држава и народа.

3. — Подстицаји за измену односно прихватање нових аката у области међународног права веома су различити и долазе из свих сфера друштвеног и материјалног развоја. О њиховој испреплетености, међусобној условљености и зависности могле би се написати читаве студије али на томе моменту није могуће задржати се овом приликом. Политички сукоби и проблеми као и тежња свих народа и држава за миром сигурно да се тичу неких од основних функција међународног права. Отуда, данас, када се може сматрати да је схватање о неопходности реализације мирољубиве и активне коегзистенције не само општеувојено него и остварило значајну предност признањем неопходности универзалистичког приступа решавању светских питања путем укључења НР Кине у Уједињене нације и отварањем тзв. ере преговарања у којој, нажалост, још увек мање и средње земље односно земље у развоју не учествују на равноправној основи — добијају изузетну и повећану важност неке од иницијатива само наговештених пре кратког времена. Карактеристично је за правац будућег развоја то што је после једногласног прихватања Декларације принципа међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава од стране јубиларног XXV заседања Генералне скупштине, у којој је дато савремено тумачење основних принципа Повеље УН, стављена на дневни ред измена Статута Међународног суда у Хагу и у самом Суду и у Правном комитету Генералне скупштине. Може се, међутим, запазити да се у доктрини, али и у међудржавним односима, све више истиче потреба побољшања механизма и начина мирног решавања спорова. У периоду који је пред нама и у коме немогућност прибегавања оружаној сили треба дефинитивно да буде постигнућа, сигурно је да се конкретна реализација правила о мирном решавању спорова прихваћеног од стране свих држава мора да посвети много већа пажња.

До позитивних достигнућа сигурно да неће бити могуће брзо доћи; но акумулација сазнања до којих се најсигурније долази сталним радом сигурно је да ће делотворно деловати и на јачање овог сектора међународног права. Слично се може посматрати и питање ревизије Повеље УН и о коме треба да почне активно да се расправља у Правном комитету Генералне скупштине 1972. године на XXVII заседању.

Правна питања мирољубивог коришћења космоса и морског дна и подморја, заштите људске околине, и правни аспекти међународне безбедности и разоружања у којима све већи значај добијају предлози за успостављање заједничке међународне контроле, траже из дана у дан све одређенија конкретна решења. Исто тако је на дневном реду и ревизија постојећег права оружаних сукоба у којој реализација тежње за даљом хуманизацијом добија — као што је показала скорашња конференција експерата влада одржана у организацији Међународног комитета Црвеног Крста у Женеви — првенствени значај. Овој појави треба додати и све јачу жељу да се учине нови кораци у циљу обезбеђења поштовања права човека и основних слобода у свим земљама, нарочито посредством примене и евентуалног јачања механизма за имплементацију предвиђеног у одговарајућим конвенцијама Уједињених нација посвећеним правима човека.

Нема потребе да се задржавамо на набројању веома разноврсних питања од којих може да зависи савремени и будући развој међународног права као целовитог система правних правила и принципа. Државе као и међународне владине и невладине организације, и посебно научна удружења и доктрина суочавају се свакодневно са овим питањима, а решења о којима се расправља не само да захтевају оснивање нових међународних организација и механизма него доводе у питање све више и више скоро све основне принципе и правила традиционалног међународног права. Тако је, на пример, проширење могућности коришћења морског дна и подморја довело у питање резултате кодификације поморског права, нарочито оне који се односе на статус и регулисање ширине континенталног шелфа. Међународно право трговине претреса се све више из новог угла, са становишта односа између економски развијених и неразвијених земаља и то посредством посебне Комисије УН, а клаузула највећег повлашћења као класични принцип све више губи од значаја.

4. — Увек је тешко на крају једне етапе говорити о решењима која треба да донесе будућност. И данас када размишљамо о будућим правцима развоја међународног права не можемо ништа више рећи у овом смислу сем да резултати постигнути у току досадашњег рада на његовом прилагођавању актуелним политичким, економским и другим потребама отварају широке могућности за борбу за даљу афирмацију демократских принципа и у правној сфери међународног живота као и за јачање његовог утицаја као фактора који треба да допринесе мирољубивом развоју односа између свих народа и држава. Друго је питање у којој се мери може очекивати реализација оваквих очекивања у пракси. Постоји низ објективних и субјективних чинилаца који ће деловати у супротном правцу но то само по себи не представља нову појаву. Одговор на деловање негативних чинилаца треба тражити пре свега у вођењу конструктивних акција јер ништа више не може деловати у прилог конзервативних снага од имобилизма оних који се залажу за прогрес. Отуда ће само јачање акције најширих демократских снага у пракси и доктрини моћи да стварно допринесе давању нових перспектива целокупној активности усмереној на усавршавање савременог међународног права.

Др Милан Шаховић

РЕЗЈУМЕ

Четыре тезы о развитии международного права

Цель статьи заключается в желании обратить внимание на некоторые актуальные вопросы современного международного права. Автор находит, что только теперь, после перемены, наступивших в мире в результате успешной борьбы против колониализма, достижений научной и технологической революций, прочного укрепления политики миролюбивого и активного сосуществования и усиления роли международных организаций, в частности ООН, в неполитических областях международной жизни, мы вступаем в новую фазу развития международного права. Необходимо позаботиться о направлениях, в каких следует его улучшить на новых началах до конца XX века. Ибо с конца Второй мировой войны до наших дней, говоря по существу, попытки сделать совершеннее международное право не выходили из рамок задач, установленных после Первой мировой войны.

Исходя из сказанного выше, автор настаивает на составлении новой программы в области кодификации и прогрессивного развития международного права и настаивает, с одной стороны, на освобождении Комиссии международного права от давления со стороны проводимой государствами внешней политики, и, с другой, на усилении роли Юридического комитета Генеральной Ассамблеи ООН, как органа, составленного из официальных представителей и экспертов государств. Одновременно автор требует уделить особое внимание разработке вопросов мирных решений, пересмотра Устава ООН, разрушения, а также правового урегулирования проблем защиты населенных мест, космоса и морского дна с тем, чтобы особое внимание было обращено созданию адекватных современных механизмов совместного контроля.

SUMMARY

Four Propositions Concerning the Development of International Law

The purpose of the paper is to draw attention to some topical problems of the contemporary international law. The author believes that only now, after the changes effected in the world through the successful struggle against colonialism, with the development of the scientific and technological revolution, with the affirmation of the policy of peaceful and active coexistence, and the strengthening of the role of international organizations, and of the United Nations, in particular, in the non-political spheres of international life, we are entering a new phase of the development of international law. One must bear in mind the trends of its improvement until the end of the XXth century on this basis, for in fact since the end of World War II the activities concerning improvements of international law did not overstep the tasks and frames set after World War I.

Taking this as the starting point, the author pleads for a new programme in the field of codification and progressive development of international law demanding, on the one hand, that the International Law Commission be set free of the pressure of everyday state foreign policy and, on the other hand, strengthening of the role of the Legal Committee of the UN General Assembly, as a body composed of official and technical representatives of the states. The author, at the same time, requests that special attention be devoted to the matter of peaceful settlement, revision of the UN Charter and legal regulation of the problem of protecting human environment, outer space, sea bed and subsoil of the sea, and of disarmament provided an adequate modern machinery of joint control be established.

RÉSUMÉ

Quatre thèses sur le développement du droit international

Le présent article a pour but d'attirer l'attention sur certaines questions du droit international actuel. L'auteur considère que ce n'est que maintenant, après les changements qui se sont produits dans le monde par la lutte contre le colonialisme, les réalisations de la révolution scientifique et technologique, l'affirmation de la politique de coexistence active et pacifique et le renforcement du rôle des organisations internationales, en particulier de l'Organisation des Nations Unies dans les domaines de la vie internationale, que nous entrons dans la nouvelle phase de développement du droit international. Il faut songer aux directions de son perfectionnement jusqu'à la fin du XXe siècle sur une nouvelle base. Car depuis la fin de la Deuxième guerre mondiale jusqu'à aujourd'hui, substantiellement considéré les actions pour le perfectionnement du droit international n'ont pas dépassé les devoirs et les cadres établis après la Première guerre mondiale.

En partant de la base ci-dessus mentionnée l'auteur recommande l'élaboration d'un nouveau programme dans le domaine de la codification et du développement progressiste du droit international et réclame, d'une part, de libérer la Commission de droit international de la pression quotidienne de la politique étrangère des Etats et, d'autre part, de renforcer le rôle du Comité juridique de l'Assemblée générale des Nations Unies en tant qu'organe composé de représentants officiels et techniques des Etats. En même temps l'auteur propose de consacrer une attention soutenue à l'élaboration de la question du règlement pacifique de la révision de la Charte des Nations Unies ainsi qu'au problème de la réglementation juridique de la protection du milieu humain, du cosmos, du fond de la mer et des couches au-dessous de ce fond et à la question du désarmement, en y ajoutant qu'il faut fixer une attention particulière sur la création des mécanismes adéquats du contrôle commun.

КОНТРОЛА ОПШТИХ УСЛОВА ОСИГУРАЊА

На Конгресу правника у Београду 1935 г. професори Београдског универзитета хон. ц. др Живојин Перић и др Милан Бартош поднели су реферат „Изједначење права о осигурању — Реферат о методу којим треба ићи у овом послу.“ У реферату је посвећена пажња питањима од значаја за кодификацију правне материје осигурања, о којој се у то доба размишљало и којој је вероватно требало касније приступити. Том приликом ови еминентни научници указали су на суштину основних правних института осигурања (њихову правну природу) и истовремено на њихов шири, друштвени значај и улогу у даљем развоју правног система. Богато илустрована решењима упоредног права разматрана су питања: 1. место права осигурања (да ли спада у Грађанско (Облигационо) или у Трговачко право) и с тим у вези особине и примена метода концентрације и метода цепања при законском регулисању, то јест, да ли материју уредити посебним законом о осигурању или као део грађанског законика; 2. социјално значење установе осигурања (преображај уговора између осигурача и осигураника у посао који има значај јавне службе) и тенденција социјализације осигурања (однос приватног и социјалног осигурања); 3. однос између прописаног права и обичајног права осигурања (однос закона и општих услова осигурања и контрола општих услова).

У годинама (и деценијама) које су следиле овом реферату није дошло до кодификације права осигурања. Развијен је законским нормама једино његов јавноправни део, тј. доношени су тзв. регулативни прописи осигуравајућих услова, као и регулисани основни елементи правних односа обавезних осигурања. Чисто приватноправни део права осигурања, међутим, који се односи на уговор о осигурању, делио је у погледу законског регулисања судбину осталих облигационих и привредноправних уговора у нашем праву. (Ако се изузме неколико одредаба у Основном закону о осигурању и осигуравајућим организацијама). Основни извор права за уговор о осигурању у послератном периоду представљају општи услови (правила) осигуравајућих завода. (Значајан су извор и Опште узансе за промет робом, мада је њихова примена кадкад искључивана посебним клаузулама у полиси осигурања). — Рад на кодификацији наших цивилног законодавства добио је тек последњих неколико година свој пуни замах, и — уколико је реч о материји права осигурања — тек појавом Скице за Законик о облигацијама професора др Михаила Константиновића учињен је значајан корак према законском уређивању уговора о осигурању. Сада

поново оживљавају и добијају пуну актуелност управо она питања којима су посветили пажњу професори Перић и Бартош: исте дилеме (један или више закона, императивне или диспозитивне норме, контрола над општим условима осигурања...) стоје и данас пред надлежним стручним телима (комисијама) која припремају кодификацију грађанског законодавства. Ми ћемо у овом раду, којим желимо да подсетимо на једну од безброј тема којима се у свом плодном раду бавио др Милан Бартош, указати на нека од важнијих питања контроле општих услова осигурања о којима се мора водити рачуна при доношењу законских прописа о осигурању.

Општи типови државне контроле услова осигурања и интерес за наше право. — Аутори „Изједначења Права о осигурању” указују на два система контроле општих услова осигурања од стране државних органа: систем слободног прописивања и систем превентивне, административне контроле. По првом систему општи услови се сматрају актима уговорног карактера који се као такви слободно стипулишу. Ту се државна контрола врши тек када дође до спора у коме судија просуђује да ли су услови у складу са постојећим поретком и моралом. Други систем, пак, полази од схватања по коме општи услови осигурања немају чисто уговорни карактер, да су у уговорном односу две стране неједнаких снага, при чему је јача страна (осигурач) у стању да наметне слабијој страни услове који њој одговарају. Ти услови могу бити и врло тешки за осигураника, а да ипак не буду у непосредној опреци са законом, те услед тога нема места поништају таквог уговора. Зато је, сматра се, нужна заштита осигураника још пре закључења уговора, а не после тога. По овом другом систему, дакле, треба завести превентивну контролу која се састоји у претходном одобрењу надзорне власти за пуштање у саобраћај општих услова. Професори Перић и Бартош подсећају при том на аргументе којима се критикују оба система, а нарочито на оне који говоре о тиранији надзорне власти и о томе да се оцена целисходности услова често своди на њихово неразумевање, па закључују да би требало увести систем превентивне контроле, али са извесним резервама. Наиме, по њима би административна власт вршила ову контролу, али она не би требало да се врши по дискреционом праву, него би требало да буде подчињена контроли управних судова.

Ова излагања су и данас од интереса при испитивању какав би систем контроле општих услова одговарао нашем праву осигурања. При томе се нужно мора утврдити правна природа општих услова наших осигуравајућих завода: јесу ли они чисто уговорног карактера или нису. То се, опет, нужно надовезује на природу самог посла осигурања. Ова два елемента од значаја су за оцену потребе и циљева контроле. Уколико је, пак, реч о врсти контроле, начину обављања и о органима који треба да је врше, од утицаја су и други елементи на којима је заснован систем организације осигуравајућих организација у нас, а посебно: надлежност и поступак доношења општих услова осигурања, овлашћења актуарске организације при доношењу општих услова, утицај осигураника на садржину општих услова кроз органе управљања завода. Редом ћемо размотрити ова питања.

Правна природа уговора о осигурању — као оправдање за интервенцију државе у односима осигурања. — Давно је запажено да је посао осигурања уговор алеаторне природе, где осигураник као противпрестацију уплаћеним премијама добија само у изглед исплату извесне суме новца, ако се и када се оствари предвиђени догађај. Друга страна, осигурач, пружа обећање да ће у тим условима исплатити накнаду из осигурања, али осигураник нема могућности да утврди да ли је то обећање у сразмери са ценом коју он плаћа. То је већ био довољан разлог за интервенцију државе у односима осигурања ради заштите осигураника. Међутим, ово схватање посла осигурања је временом еволуирало и захваљујући техничкој организацији осигурања и научним методима којима се ствара ризична заједница и образује осигуравајући фонд, дошло се до тога да је осигурање, како истичу проф. Перих и Бартош, „престало да буде проста опклада да ли ће случај наступити, већ и распоред случајева по временском размаку њиховог наступања”. Међутим, државна интервенција је касније добила подстицај због других околности које показују даљу еволуцију уговора о осигурању: овај посао је „престао да буде само потпуно приватан уговор између осигурача и осигураника (већ) се он претворио у једну социјалну установу међусобног осигурања и поверавања капитала за његову исплату”. И даље, уговор о осигурању је ушао у ред уговора који се одликују нужношћу, те се отуда „осигурање диже на степен јавне службе... а уколико је осигурање прелазило у јавну службу, утолико је држава с правом и по дужности, морала да интервенише и у погледу садржине уговора о осигурању. „Ова интервенција се огледала у прописивању императивних или прохибитивних норми.

У нашем данашњем позитивном праву осигурање је такође подигнуто на степен јавне службе. Према Основном закону о осигурању и осигуравајућим организацијама, од 1967. год. (у даљем тексту: Основни закон), „Осигурање је делатност од посебног друштвеног интереса” (чл. 3⁽²⁾). Ово начело Основни закон проводи кроз низ својих одредаба организационог карактера. Поред тога, неке одредбе које се односе на уговор о осигурању као: ништавост уговора о осигурању ако је у тренутку његовог закључења осигураник случај већ наступио или је његово наступање извесно, а то је осигураник знао или морао знати (чл. 71.); обавеза осигуравајућег завода да преда осигуранику правила односно опште услове при закључивању уговора (чл. 65⁽³⁾); ништавост одредаба уговора о губитку права из осигурања због пропуштања подношења пријаве штете или непредузимања заштитних мера (чл. 70.); — императивног су карактера и очигледна им је сврха заштита осигураника.

Правна природа општих услова осигурања и контрола при њиховом доношењу. — Посао осигурања је за осигураника по правилу сложен правни посао: права и обавезе одређују се уговорним клаузулама које формулише осигурач и које се редовно изражавају уско стручним терминима, не увек довољно разумљивим осигуранику. Отуда постоји опасност уношења „леонинских клаузула” у уговор о осигурању. То ипак не утиче на њихову правну природу која указује да су општи услови саставни део уговора о осигурању. У нашем праву више нема о томе дилеме. То је схва-

тање прихваћено у Основном закону⁽¹⁾, у судској пракси⁽²⁾, њега прихва тају и правни писци⁽³⁾.

Сагласно томе, дакле, схватању да општи услови представљају део уговора, а не регламентарно право (тј. не црпе снагу из аката државне власти, него из сагласности воље уговорних страна), они се не доносе уз интервенцију државе, нити се државна контрола обавља приликом њиховог доношења.

Самосталност осигуравајућих завода у доношењу општих услова осигурања потврђује Основни закон у члану 9. „Правила осигурања и тарифе премија доноси осигуравајући завод сагласно одредбама овог закона“. Доношење ових аката Основни закон ставља у надлежност радничког савета осигуравајућег завода (чл. 50, ст. 2). Он их доноси на основу и у оквиру општих начела, одлука и смерница скупштине осигуравајућег завода ” (чл. 51).

Против државне контроле у доношењу општих услова осигурања го вори још један разлог начелне природе. Наиме, осигуравајући заводи и заводи за реосигурање по свом правном положају изједначени су са осталим привредним организацијама у нашем праву, тако да се на њих примењују прописи који важе за предузећа као општи (члан 3, ст. 3. Основног закона). Отуда, сматра се, државна контрола у доношењу услова осигурања сужавала би самоуправна права радника у осигуравајућим организацијама и тиме их доводила у неравноправни положај са радницима других радних организација.

У нашем праву, стога, не постоји превентивна контрола државних органа у погледу општих услова осигурања. Међутим, не нарушавајући самоуправна права радника у осигуравајућим заводима, Основни закон је ипак желео да се при доношењу ових услова обезбеди извршан надзор, али сасвим другог карактера него што је државна контрола. У моменту када су осигуравајући заводи почели самостално да послују, осетила се потреба да се осигура извршан стручни надзор код доношења општих услова. Он се изражава у оснивању организација које врше актуарске послове (чл. 99—103, Основног закона) и о обвезивању осигуравајућих завода и завода за реосигурање да своје опште услове „у циљу обезбеђења интереса осигураника и солвентности завода“ подносе пре њиховог доношења овој организацији ради давања мишљења о њиховој сагласности са економским начелима осигурања (чл. 27. Основног закона). Ове организације за вршење актуарских послова оснивају сами заводи било као посебну радну организацију, било као посебну службу у оквиру удружења осигуравајућих организација. Но, не само начин оснивања, него такође и на-

(1) У члану 8, ст. 2. Основног закона: „Правила осигурања саставни су део уговора о осигурању“. У чл. 65, ст. 1. истог закона: „Права и обавезе из уговора о осигурању садржани су у полиси осигурања и правилима или условима осигурања.“

(2) Врх. суд Југославије, Рев. 30009/63. (Збирка суд. одлука врх. судова, књ. IX, св. I, бр. 37): „Правила осигурања која самостално прописује осигуравајући завод, а која нормално треба да буду саставни део уговора о осигурању.“ Врховни привредни суд у пресуди Сл. 1949/68, од 28 I 69. (Збирка суд. одлука, књ. XIV св. 2. бр. 222): „Правила осигурања су по правилу саставни део уговора, односно полисе о осигурању, иста се позива на поједина правила — према врсти осигурања.“

(3) Др В. Јовановић, Осигурање у привреди, 1962, стр. 18; др Н. Николић, Неслагање између постигнутог споразума и полисе, Осигурање, 1956/9—10, стр. 8.

чин на који се врши ова контрола као и правна снага мишљења актуара указују на њен стварни карактер. Мишљење актуара нема карактер сагласности којом се условљава пуноважност општих услова. Осигуравајући завод је по закону дужан да размотри мишљење актуара и да о њему узме став, али га оно не обавезује. Ауторска контрола општих услова остаје на нивоу друштвено-стручног надзора.

Утицај осигураника на доношење општих услова — својеврстан облик контроле општих услова. — За оцену потребе надзора над општим условима осигурања наших осигуравајућих завода од нарочитог је значаја улога осигураника коју они имају при доношењу ових услова. Специфичан орган управљања осигуравајућим заводима, који произилази из поменутог општег начела да је делатност осигурања делатност од посебног друштвеног интереса, представља скупштина завода. То је орган који сачињавају поред представника радне заједнице завода још и представници осигураника и оснивача завода. Према Основном закону у надлежности је скупштине завода да утврђује општа начела о условима осигурања, тарифне политике и условима реосигурања (чл. 48, т. 4). Раднички савет завода, који доноси правила, односно услове осигурања, дужан је, како је поменуто, да се придржава при том начела, одлука и смерница скупштине (чл. 51. Осн. закона). У овоме се изражава један нови квалитет, од битног значаја за контролу општих услова. Основна сврха контроле, заштита осигураника, изгледа према овоме да је постигнута самом чињеницом да осигураници могу, већ при доношењу услова, да осигурају свој утицај. Домањај њиховог утицаја изражен је тежином њиховог економског интереса за пословањем осигуравајућег завода: осигураници учествују у скупштини завода са бројем гласова који је у сразмери са премијама које уплаћују. Осигураници нису више само у положају уговорне стране којој остаје да прихвати или не предложене услове уговора него у положају стране која може да утиче на то какво осигурање жели и под каквим условима.

Наравно, остаје да се види колико је ова идеја законодавца остварена у пракси. Нажалост, већ само за неколико година постојања овог система осигурања запажени су бројни недостаци у погледу начина контроле пословања осигуравајућих организација. Карактер делатности осигурања као врсте јавне службе, са једне стране, и примена општих прописа који важе за предузећа у погледу надзора над законитошћу рада и контроле пословања на осигуравајуће организације (члан 28. Основног закона), са друге стране, као да увек нису били у складу. Пословање завода у условима оштре конкуренције, где се не поштује увек начело лојалности, недовољан утицај актуарске организације са мишљењима снаге необавезних препорука, неорганизованост највећег броја тзв. „малих” осигураника у погледу њиховог заједничког учешћа у скупштини завода, недовољан степен заинтересованости оних осигураника који су заступљени у скупштини, недограђеност механизма самоуправних договора — све су то аргументи који наводе један део наших правних писаца на идеју потребе поштрвања контроле над пословањем осигуравајућих завода, па и код доношења општих услова осигурања. Насупрот, међутим, истиче се теза заснована на поверењу у свест самоуправних снага у осигуравајућим заводима, на компетентности радничког савета завода да доноси услове осигурања, на по-

треби ослањања на позитивно дејство тржишног механизма и здраве конкуренције, на недовољно дуг период времена за афирмацију и усклађивање новог система осигурања, итд. По овој другој тези, на садашњем степену развитка нашег осигурања у потпуности задовољава решење о давању мишљења актуарске организације о општим актима осигуравајућих завода. У погледу заштите осигураника од „леонинских клаузула”, сматра се, да се превентивна заштита може много ефикасније постићи доношењем прописа о уговору о осигурању, него арбитрерним одобравањем општих услова од стране неког државног органа. Коначно, остаје увек судска контрола, која је, истина, накнадна и спорија, али зато најстручнија и најсигурнија.

Чини се, после свега, да у погледу контроле општих услова наших осигуравајућих завода право решења тек треба наћи. Досадашња искуства новог система осигурања ту ће бити најбољи показатељ. Али је сигурно да се и нека од општих упутстава законодавцу, на која професори Перић и Бартош, указују, морају при томе поштовати. То се нарочито односи на следеће: „... нужно би било при изради Закона о осигурању одступити од редовних начела у Приватном праву, која предвиђају слободу уговора и у редовном случају уздржавање Државе од превентивне контроле. На основу тога:

1. Прописано право о осигурању не сме забрањивати оне врсте осигурања које законодавац изречно није предвидео;

2. Закон о осигурању не сме спречавати праксу да га она, и у предвиђеним врстама, допуњује стварајући путем општих услова типске уговоре, чији им регламентарни карактер даје значај Супсидиерног права: „Осим тога, свакако је значајно водити рачуна о мишљењу по коме: „Закон о осигурању мора бити изграђен саобразно општим социјалним идејама и потребама, не губећи из вида нужност домаће социјалне средине и правац у коме је оријентисано развијање нашег друштвеног живота.”

Др Предраг Ж. Шулетић

РЕЗЮМЕ

Контроль общих условий страхования

В предстоящей кодификации гражданского законодательства в Югославии и правовая материя страхования будет урегулирована либо особыми о договоре страхования, либо в рамках Кодекса об обязательствах. Одним из значительных вопросов кодификации является контроль заключения и применения общих условий страхования, являющихся, согласно действующему праву, частью договора страхования. Существующая система страхования не предусматривает никакого внешнего превентивного контроля общих условий. Самым действенным контролем, осуществляемым

каким-либо государственным органом, является судебный контроль. Контроль, выполняемый т. наз. делопроизводственной организацией, представляет собой своего рода надзор общественности и специалистов и состоит в даче заключений о соответствии общих условий с экономическими началами страхования. Такие заключения имеют лишь значение необязующих рекомендаций. Хотя страхование по закону рассматривается деятельностью, представляющей особый общественный интерес, (т.е. родом публичной деятельности), считается, что подобная система контроля работы страховых организаций отвечает их общему положению в правовой системе и соответствует сохранению самоуправляющихся прав трудового коллектива страховой организации. Установлено, что в Югославии значительно сократилась необходимость в государственном контроле, обусловленном главным образом в целях охраны интересов страхователей благодаря несомненному влиянию страхователей на сам порядок установления условий страхования вследствие их участия в купшине, являющейся органом управления организации, ведающей делами страхования и перестрахования. Все же данная система контроля обнаружила на практике недочеты, вследствие которых поднят вопрос о мерах усиления указанного контроля. Среди попыток найти наилучшие решение большое значение имеют труды профессора д-ра Милана Бартоша, а в числе других предложенный доклад „Упорядочение правовых норм страхования“, прочитанный проф. Ж. Перичем на съезде юристов в Белграде в 1935 году.

SUMMARY

Control of the General Insurance Conditions

In the pending codification of the civil law in Yugoslavia, the legal matter of insurance will be regulated either by a special insurance act, or under the Obligations Code. One important problem in this work is the control of enactment and application of general insurance conditions, which according to the regulations in force are a part of the insurance contract. Under the present insurance system there is no external preventive control of the general conditions. The most important control performed by a state agency is the judicial control. The control performed by the so-called actuary organization is a kind of social technical supervision and consists in giving opinion on the conformity of the general conditions with the economic principles of insurance, that have the weight of uncommitting recommendations. Although under the law insurance is proclaimed as an activity of a special social importance (i. e. a kind of public service), it is considered that such a system of control of the business of insurance organizations is suitable to their general status in the legal system and to the safeguarding of the self-management rights of the working collective of an insurance institution. The need of state control which is primarily aiming at the protection of insuree's interests is considered in Yugoslavia as rather less important owing to the determined influence of insurees on the way the conditions of insurance are fixed through their participation in the Assembly which is the management organ of an insurance and reinsurance institution. Yet such a system of control was found to have some shortcomings, and new measures for tightening the control are now contemplated. For the efforts to find the best solution Professor Dr Milan Bartoš's papers are very important, notably the paper he presented with Professor Z. Perić to the Congress of Jurists in 1935 in Belgrade, entitled »Uniformity of insurance Law«.

RÉSUMÉ

Le contrôle des conditions générales de l'assurance

Dans la codification de la législation civile en Yougoslavie, qui aura lieu prochainement, la matière juridique de l'assurance sera réglée soit par les lois spéciales sur le contrat d'assurance, soit dans le cadre du Code des obligations. Une des questions importantes dans ce travail est celle qui se rapporte au contrôle de l'adoption et de l'application des conditions générales de l'assurance qui — d'après le droit positif — représentent une partie du contrat d'assurance. Dans le système actuel de l'assurance il n'y a pas de contrôle préventif extérieur des conditions générales. Le contrôle le plus important qui est exercé par un organe public est le contrôle judiciaire. Le contrôle qui est exercé par une organisation dite d'actuaire représente une sorte d'inspection socio-professionnelle et consiste à donner des avis sur la conformité des conditions générales aux principes économiques de l'assurance qui n'ont qu'une importance de recommandations facultatives. Quoiqu'il est spécifié par la loi que l'assurance est une activité d'un intérêt social particulier (c'est-à-dire comme une sorte de service public), on considère qu'un tel système de contrôle de la gestion des affaires des organisations d'assurance correspond à leur situation générale dans le système juridique, et au maintien des droits d'autogestion de la collectivité des travailleurs de l'établissement d'assurance. La nécessité du contrôle public qui est conditionné en premier lieu pour la protection des intérêts des assurés est considéré en Yougoslavie comme étant sensiblement affaibli par suite de l'existence de l'influence déterminée des assurés sur le mode d'adoption des conditions de l'assurance par la voie de la participation à l'assemblée, et tant qu'organe de direction de l'établissement d'assurance et de réassurance. Néanmoins ce système a montré des défauts dans la pratique, de sorte que l'on songe à prendre des mesures qui permettraient d'élargir ce contrôle. Parmi les tentatives de trouver la meilleure des solutions les travaux du professeur Bortoš sont de la plus haute importance, entre autres nous citerons le rapport qu'il a présenté avec le professeur Ž. Perić au Congrès des juristes à Belgrade en 1935: »L'égalisation du droit d'assurance«.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА МИЛАНА БАРТОША (1)

1924.

ОМЛАДИНСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ — Буктиња, 1924, 4, стр. 25—26.

1925.

ОФИЦИОЗНОСТ У СРБИЈАНСКОМ СТЕЧАЈУ. — Трговински гласник, 1925, 93, стр. 1—2; 94, стр. 1.

РЕАЛИЗАЦИЈА ПРЕСУДЕ И КРЕДИТ. — Трговински гласник, 1925, 99, стр. 1—2.

Вуловић, Светислав В.: ЖЕНЕ ПРАВНИЦИ И НАШЕ ПРАВОСУБЕ. (Приказ). — Буктиња, 1925, 15, стр. 174—176.

1926.

ЈУГОСЛОВЕНСКО САНКЦИОНИРАЉУБЕ УПРАВНО ПРАВО. — Полиција, 1926, 19—20, стр. 905—909.

1927.

„ЧИСТЕБА ДИСЦИПЛИНА“ У ЖАНДАРМЕРИЈИ. — Полиција, 1927, 9—10, стр. 344—349.

(1) Библиографија професора Милана Бартоша, члана Српске академије наука и уметности, обухвата период од 1924. до 1971. године. Срећена је хронолошким редом, а за сваку годину, јединице су сврстане по абecedном реду. Изузетак представљају предговори и прикази који, такође сврстани по абecedном реду, долазе после осталих радова, на крају сваке године. У случајевима када је исти рад објављен на више језика, забележен је овде као једна јединица.

Библиографија има укупно 589 јединица. Будући да је ово први покушај састављања библиографије Милана Бартоша и да су у оваквом раду неизбежне многе тешкоће објективне природе, као састављачи библиографије свесни смо њених недостатака. Ипак, верујемо да ће објављивање ове библиографије не само корисно послужити многим у њиховом раду, већ и подсећати на дале уопшњавање сазнања о делу Милана Бартоша.

EXPOSE DU DROIT INTERNATIONAL PRIVE NOTAMMENT DU DROIT INTERNATIONAL COMMERCIAL SELON LA LEGISLATION ET LA JURISPRUDENCE YOUGOSLAVE EN SERBIE. — Paris, »Jouve et Cie«, 1927, p. 308.

ОДВАЈАЊЕ ОПШТИНСКЕ ПОЛИЦИЈЕ. — Полиција, 1927, 11—12, стр. 479—485.

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СТРАНАЦА. ТИП ЗАКОНСКОГ РЕЦИПРОЦИТЕТА ИЛИ ПРОГЛАШЕНЕ ЈЕДНАКОСТИ У СРПСКОМ ГРАБАНСКОМ ЗАКОНИКУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1927, књ. XV (XXXII), 1—2, стр. 84—95.

ПРОТЕРИВАЊЕ СТРАНАЦА. — Полиција, 1927, 17—18, стр. 736—749.

Josserand, L.: DE L'ESPRIT DES DROITS ET DE LEUR RELATIVITE. THEORIE DITE DE L'ABUS DES DROITS. Paris, 1927. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1927, књ. XV (XXXII), 5, стр. 422—425.

Шик, Л.: ПРАВНА ПОМОЋ ИЗМЕЂУ НАС И АУСТРИЈЕ. Београд, 1927. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1927, књ. XIV (XXXI), 5, стр. 412.

1928.

ДУЖНОСТИ ЗА ОЧУВАЊЕ ПРАВА У СРПСКОМ МЕЂУНАРОДНОМ МЕНИЧНОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 4, стр. 296—301.

Хенер др Камир. — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 6, стр. 509.

ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДА ПО ГРАБАНСКОМ ДЕЛУ. — Полиција, 1928, 2, стр. 21—25.

Ладислав Полич. — Универзитетски живот, 1928, 1, стр. 24—25.

МЕШАЊЕ ИНОСТРАНСТВА У НАШУ ИНДУСТРИЈУ. — Народна одбрана, 128, 22, стр. 362—363.

НОСТРИФИКАЦИЈА ДИПЛОМА. — Народна одбрана, 1928, 26, стр. 426—427.

ПОЉСКО ГРАБАНСКО ПРАВО. Идеје пројекта Општег дела. — Београд, „Народна мисао“, 1928, стр. 17; Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVII (XXXIV), 4, стр. 284—300.

ПОВРЕДА СТРАНОГ ЗАКОНА КАО ОСНОВА ЗА КАСИРАЊЕ. Начелна разматрања са гледишта теригоријалне концепције међународног приватног права. — Београд, „Народна мисао“, 1928, стр. 19; Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 1—2, стр. 71—87.

ЗНАЧЕЊЕ ТЕОРИЈЕ О НАЈВЕЋЕМ ВАЖЕЊУ ОБАВЕЗА У СРПСКОМ МЕЂУНАРОДНОМ МЕНИЧНОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 1, стр. 39—48.

Агорић, А.: ОДЛУКА ДРЖАВНОГ САВЕТА. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 6, стр. 510—511.

Бушатић, Н. А.: ШЕРИЈАТСКО-СУДСКИ ПОСТУПАК СА ФОРМУЛАРИ-МА. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, XVI (XXXIII), 5, стр. 425—426.

Cheron, A.: DE L'ACTIONNARIAT DES COLLECTIVITES PUBLIQUE. Paris, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), стр. 246—247.

Ђирковић, С.: ЖЕНА И ДИПЛОМАЦИЈА. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 5, стр. 426.

Givanovitch, M. T.: SYSTEME DE PHILOSOPHIE JURIDIQUE SYNTHETIQUE. Paris, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVI (XXXIII), 1, стр. 157.

Игњатовић, Н.: ЗБИРКА ЗАКОНА, МИНИСТАРСКИХ УРЕДАБА И НАРЕДАБА И ЗБИРКА ОДЛУКА ВИШИХ СУДОВА. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVII (XXXIV), 3, стр. 245—246.

Ковачевић, С.: СУДСКА ПРАКСА У 1927. ГОД. Београд, 1927. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVII (XXXIV), 3, стр. 246—248.

Miljouch, V.: LE FONDEMENT DE DROIT INTERNATIONAL. Paris, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVII (XXXIV), 3, стр. 245.

Митровић, Ч.: О ЗАКОНОДАВНИМ ГРАНИЦАМА ИЗМЕЂУ ЦРКВЕ И ДРЖАВЕ. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1928, књ. XVII (XXXIV), 3, стр. 244—245.

1929.

ДЕЈСТВО МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА КОД CAUTIO IUDICATUM SOLVI. — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 6, стр. 466—471.

ДОКАЗИВАЊЕ СТРАНОГ ПРАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 4, стр. 304—308.

- ИЗИГРАВАЊЕ ЗАКОНА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРИВАТНОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 1, стр. 37—45.
- ЈЕ ЛИ ТАКСА БИТНИ ЕЛЕМЕНАТ МЕНИЦЕ? — Трговински гласник, 1929, 272, стр. 3.
- МЕНИЧНИ ЗАКОН И ЧЕКОВНИ ЗАКОН СА ОБЈАШЊЕЊИМА ИЗ ЗАКОНА О ТАКСАМА (Приредио М. Б.). — Београд, „Геца Кон“, 1929, стр. 248.
- НОВИ МЕНИЧНИ ЗАКОН. — Трговински гласник, 1929, 295, стр. 1; 296, стр. 1—2; 297, стр. 1—2; 298, стр. 1—2; 299, стр. 1—2.
- ПОТРЕБА ДОНОШЕЊА ЗАКОНА О МЕЂУПОКРАЈИНСКОМ СУКОБУ ЗАКОНА. — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 1—2, стр. 74—81.
- ТРГОВИНСКИ УГОВОР СА НЕМАЧКОМ И АУТОРСКА ПРАВА ПО БЕРНСКОЈ КОНВЕНЦИЈИ. — Бранич, 1929, 7—12, стр. 120—121.
- BULLETIN DE DROIT TCHECOSLOVAQUE. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 1, стр. 77—78.
- ИНСТИТУТ СЛОВЕНСКИХ ПРАВА У БРАТИСЛАВИ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 1, стр. 78.
- Keleman, S.: VORSCHLAG ZUR SCHAFFUNG EINES INTERNATIONALEN WIRTSCHAFTS — GERICHTES. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 2, стр. 157.
- КОНГРЕС НЕМАЧКИХ ПРАВНИКА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 2, стр. 157.
- Лапајне, С.: КОЛИЗИЈСКА НОРМА МЕДНАРОДНЕ КУПОПРОДАЈЕ ПРЕМИЧНИН. Љубљана, 1929. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 6, стр. 477—478.
- Лапајне, С.: МЕДНАРОДНО ИН МЕДПОКРАЈИНСКО ЗАСЕБНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ СРБОВ, ХРВАТОВ ИН СЛОВЕНЦЕВ. Љубљана, 1929. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 3, стр. 311—313.
- Марковић, Л.: ГРАБАНСКО ПРАВО. I Књига. Београд, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 2, стр. 156—157.
- НОВИ НЕМАЧКИ ЧАСОПИС ЗА ГРАБАНСКИ СУДСКИ ПОСТУПАК. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 6, стр. 479.
- Nussbaum, A.: VERTRAGLICHER SCHUTZ GEGEN SCHWANKUNGEN DES GELDWERTES. Berlin und Leipzig, 1928. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 6, стр. 478—479.

СЛОВНИК ВЕЗ ПРАВА ЧЕХОСЛОВЕНСКЕХО. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XVIII (XXXV), 6, стр. 479.

СУДСКА ПРАКСА ЗА 1928. Уредио Србислав Ковачевић. Београд, 1929. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 5, стр. 414—415.

Šuman, J.: DER SCHUTZ INDUSTRIELLEN EIGENTUMS IN YUGOSLAVIEN. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 6, стр. 492—493.

(ТРЕБИ) III СКУП ЧЕХОСЛОВАЧКИХ ПРАВНИКА У БРАТИСЛАВИ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1929, књ. XIX (XXXVI), 2, стр. 156—157.

1930.

ДОКАЗИВАЊЕ ОДНОСА РУСКИХ ИЗБЕГЛИЦА. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 5, стр. 372—379.

ФОРМАЛНИ ИЛИ ФАКТИЧКИ РЕЦИПРОЦИТЕТ КОД ИЗВРШЕЊА ПРЕСУДА. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 3, стр. 211—216.

ЈЕДИНСТВО СТЕЧАЈА ПО НОВОМ СТЕЧАЈНОМ ЗАКОНУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 4, стр. 292—298.

МЕНИЧНИ ЗАКОН ПРЕМА ХАШКОМ РЕГЛЕМАНУ. ОБЈАШЊЕЊЕ ПОТРЕБНО ЗА ЊЕГОВО ПРАВИЛНО РЕШЕЊЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 3, стр. 222—228.

НАЧЕЛА НАШЕГ НОВОГ БАШТИНСКОГ СИСТЕМА. — Живот и рад, 1930, стр. 1—32.

ПРАВО СТРАНАЦА НА ОТВАРАЊЕ РАДЊЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 5, стр. 373—378.

ПРОБЛЕМ СТЕЧЕНИХ ПРАВА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРИВАТНОМ ПРАВУ. ПОКУШАЈ КРИТИКЕ ПИЛЛЕТОВЕ ТЕОРИЈЕ СТЕЧЕНИХ ПРАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 1, стр. 10—27.

СЛУЧАЈЕВИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА. КЛАСИФИКАЦИЈА ПРАВНИХ ОДНОСА. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 1—2, стр. 75—89.

ЗАКОНСКА УЗАЈАМНОСТ У АУТОРСКОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 6, стр. 453—460.

- Bartin, E.: PRINCIPES DE DROIT INTERNATIONAL PRIVE SELON LA LOI ET LA JURISPRUDENCE FRANCAISE. Paris, 1930. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 1—2, стр. 147—151.
- Крамер, Р.: МЕНИЦЕ, МЕНИЧНИ ПРОТЕСТИ ИН ДРУГО. Љубљана, 1930. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 5, стр. 403—404.
- Михаилович, Ф. — Тртањ, Ј.: ЗАКОН О СУДСКИМ ТАКСАМА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 1—2, стр. 157.
- Niboyet, P. — Gaule, P.: RECUEIL DE TEXTES USUELS DE DROIT INTERNATIONAL. Paris, 1929. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 4, стр. 324—332.
- Stepanek, S.: PROPOS SUR LES PROBLEMES DE PAIX EN EUROPE. Брно, 1930. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XX (XXXVII), 4, стр. 324.
- Zaki, M.: L'INPREVISION EN DROIT ANGLAIS. Paris, 1930. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1930, књ. XXI (XXXVIII), 4, стр. 319.
- 1931.
- ИЗ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА. ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ. — Београд, „Геца Кон“ 1931, стр. 208.
- ЈУГОСЛОВЕНСКИ БАШТИНСКИ СИСТЕМ. НАЧЕЛА И КЊИГЕ НА КОЈИМА СЕ ОСНИВА. — Живот и рад, 1931, 52, стр. 1206—1215; 53, стр. 1293—1301.
- — —, Andrasz, J.: JURISPRUDENCE DES TRIBUNAUX YUGOSLAVES EN MATIERE DE DROIT INTERNATIONAL. — Annuaire de l'Association yougoslave de droit international, Beograd, 1931, pp. 279—288.
- ОБЈАВЉИВАЊЕ ПРОТЕСТНИХ РЕГИСТАРА. — Економско финансијски живот, 1931, 3, стр. 56—59.
- ОПАСНОСТ КОД ПРОДАЈЕ АУТОМОБИЛА НА КРЕДИТ. — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXII (XXXIX), 1, стр. 25—34.
- ПОЈАМ СТРАНОГ АКЦИОНАРСКОГ ДРУШТВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 4, стр. 296—301.

- ПРАВА СТРАНАЦА НА НЕПОКРЕТНОСТИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXII (XXXIX), 5, стр. 402—409.
- ПРАВО НА ОТВАРАЊЕ РАДЊИ. ОВЛАШЋЕЊЕ И ДОЗВОЛА ПО НОВОМ ЗАКОНУ О РАДЊАМА. — Полиција, 1931, 23—24, стр. 1090—1095.
- ПРАВО СТРАНАЦА НА ОТВАРАЊЕ РАДЊИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 5, стр. 363—366.
- СУКОБ ПРИВАТНИХ ЗАКОНА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 1—2, стр. 68—92.
- Ketchkitch, D.: LES MARIAGES DIPLOMATIQUES OU CONSULAIRES ET LEURS EFFETS INTERNATIONAUX. Paris, 1931. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 5, стр. 491—492.
- Lewald, H.: DAS DEUTSCHE INTERNATIONALE PRIVATRECHT AUF GRUNDLAGE DER RECHTSSPRECHUNG. I Heft. Leipzig, 1930. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 3, стр. 229—233.
- Мишић, Д.: ЧЕКОВНО ПРАВО — ПРАКСА, ТЕОРИЈА, ЗАКОНОДАВСТВО. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXII (XXXIX), 1, стр. 86—87.
- Павловић, Т.: ОСНОВИ МЕНИЧНОГ ПРАВА И КОМЕНТАР НОВОГ МЕНИЧНОГ ЗАКОНА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 3, стр. 238—239.
- Perich, J.: CONCEPTION DU DROIT INTERNATIONAL PRIVE D'APRES LA DOCTRINE ET LA PRATIQUE EN YUGOSLAVIE. Paris, 1929. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXII (XXXIX), 6, стр. 508—510.
- Raestad, A.: LA CONVENTION DE BERNE, REVISEE A ROME 1928. Paris, 1931. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXIII (XL), 5, стр. 400—401.
- Растовчан, П.: ТЕМЕЉНА НАЧЕЛА ПРИВАТНОГ ПРАВА ПО ОСНОВУ РИМСКОГ ПРАВА. (Предавања). (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1931, књ. XXII (XXXIX), 5, стр. 423—424.
- 1932.
- ХИПОТЕКА У СТРАНОМ НОВЦУ. ПРАВНИ ПРОБЛЕМ О МОГУЋНОСТИ ЊЕНОГ СТАВЉАЊА. — Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 3, стр. 196—203.

ИДЕАЛИСТИЧКА И ТЕРИТОРИЈАЛИСТИЧКА КОНЦЕПЦИЈА. ДВА АНТИ-ПОДА ИЛИ ДВА ДОПУЊУЈУЋА ПОЈМА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРИВАТНОМ ПРАВУ. — Београд, „Привредник”, 1932, стр. 20; Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 1—2, стр. 33—50.

ИЗВРШЕЊЕ СТРАНИХ ПРЕСУДА У БРАЗИЛИЈИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 1—2, стр. 157—159.

LOCUS REGIT ASTUM У БРАЧНОМ ПРАВУ, ЈЕ ЛИ ОВО НАЧЕЛО ПРИМЉЕНО ИЛИ ОДБАЧЕНО КОД НАС? — Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 6, стр. 431—445.

MAGNUS INTERNATIONALEN TABELLEN: WECHSELRECHT. ABTEILUNG JUGOSLAWIEN. — Берлин, 1932.

МАЛА НАПОМЕНА НА ПРИМЕДБУ Г. ЉУБ. РАДОВАНОВИЋА. (Осврт на примедбе Љ. Радовановића о чланку М. Бартоша: Толеранција у брачним односима, „Архив”, 5, стр. 365). — Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 5, стр. 370—375.

МЕЂУНАРОДНО ПРИВАТНО ПРАВО. III Део: Сукоб закона — општи део. (По предавањима Др М. Бартоша, школске 1932—33 год. 3. издање. Приредио Рафаило А. Левић). — Београд, (без г.), стр. 148 (литографисано).

СТВАРНО ПРАВО (табаци по предавањима). — Београд, 1932, стр. 384.

ТОЛЕРАНЦИЈА У БРАЧНИМ ОДНОСИМА. РЪАВЕ ЊЕНЕ СТРАНЕ У ПРИВАТНОПРАВНИМ ОДНОСИМА. — Архив за правне и друштвене науке, 1932, књ. XXV (XLII), 4, стр. 280—283.

1933.

ИЗЈЕДНАЧЕЊЕ КОЛИЗИОНИХ НОРМИ БРАЧНОГ ПРАВА У СЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА. — Београд, „Привредник”, 1933, стр. 21; Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVII (XLIV), 1—2, стр. 74—87.

НАЦИОНАЛИТЕТ ТРГОВАЧКИХ ДРУШТАВА. ПОВОДОМ ПРОЈЕКТА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ТРГОВАЧКОГ ЗАКОНИКА. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVII (XLIV), 6, стр. 490—495.

ОБАВЕЗНОСТ ШЕРИЈАТСКОГ ПРАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 6, стр. 499—503.

ПИТАЊЕ РЕАЛНЕ СУСВОЈИНЕ НА ЗГРАДАМА. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 5, стр. 395—400.

— — —, Пржић, Илија: ПРВИ КОНГРЕС ПРАВНИКА СЛОВЕНСКИХ ДРЖАВА. (Конгрес одржан у Братислави од 8. до 10. септембра 1933. године). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVII (XLIV), 4, стр. 265—285.

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И МЕЂУНАРОДНО ПРИВАТНОПРАВНИ ОДНОСИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 1—2, стр. 136—139.

Данић, Д.: ИНТЕСТАТСКО НАСЛЕДНО ПРАВО. Београд, 1933. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVII (XLIV), 5, стр. 446—447.

Дарваш, Е.: НЕЛОЈАЛНА УТАКМИЦА У ТРГОВИНИ И ИНДУСТРИЈИ СА ГЛЕДИШТА ПРИВАТНОГ ПРАВА. Београд, 1933. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 4, стр. 353.

Крклец, Г.: АЛМАНАХ БЕОГРАДСКЕ БЕРЗЕ. Београд, 1933. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 4, стр. 352—353.

Valladao, H.: DA FIRMA COMMERCIAL EN NOME INDIVIDUAL. Sao Paulo, 1933. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 4, стр. 352.

Живковић, Ј.: LA GARANTIE DES EMPRUNTS PUBLICS DU ROYAUME DE YOUGOSLAVIE. Paris, 1931. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1933, књ. XXVI (XLIII), 3, стр. 265—266.

1934.

БРАЧНА ПРАВИЛА ПОЈЕДИНИХ ЦРКАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXVIII (XLV), 1, стр. 55—60.

LE DROIT INTERNATIONAL SUR LA FAILLITE EN YOUGOSLAVIE. — Annuaire de l'Association yougoslave de droit international, Beograd, 1934, 2, str. 241—258.

ЈЕДНА ДУЖНОСТ МЛАДИХ ПРАВНИКА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ. (О важности прикупљања материјала о правном схватању народа у Јужној Србији и локалне средине). — Вардар, 1934, 262, стр. 1.

НЕПРАВИЛНО ПУБЛИКОВАЊЕ УРЕДАБА. ПРЕДЛОГ ЗА ОБАВЕЗНО ОБЈАВЉИВАЊЕ У „СЛУЖБЕНИМ НОВИНАМА”. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXIX (XLVI), 5, стр. 410—416.

— — —, Пржић, Илија: PREMIER CONGRES DES JURISTES DES ETATS SLAVES. — Annuaire de l'Association yougoslave de droit international, Beograd, 1934, 2, стр. 36—38.

PREMIER CONGRES DES JURISTES DES ETATS SLAVES. — Belgrade — Paris, Les Editions Internationales, 1934, p. 25.

ЗА ЦРКВЕНИ ИЛИ ГРАБАНСКИ БРАК? — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXIX (XLVI), 3, стр. 227—232; Правда, 1934, 10759, стр. 13.

Barуaktarovitch, N.: FINANCES COMMUNALES EN YUGOSLAVIE. Paris, 1934, (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXVIII (XLV), 1, стр. 55—60.

Благојевић, Б.: УГОВОРИ ПО ПРИСТАНКУ — ФОРМУЛАРНИ УГОВОРИ. Београд, 1934. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXIX (XLVI), 5, стр. 435—437.

Capitant, H.: LES GRANDS ARRETS DE LA JURISPRUDENCE CIVILE. Paris, 1934. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXIX (XLVI), 5, стр. 443—444.

Горшић, Ф. — Пајнић, Е.: НОВИ ГРАБАНСКО-ПАРНИЧНИ ПОСТУПАК У ПРАКСИ СА ОБРАСЦИМА. Београд, 1934. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXIX (XLVI), 5, стр. 444—445.

Мирковић, Б.: ЈАВНО ТРГОВАЧКО ДРУШТВО КАО ПРАВНО ЛИЦЕ. Београд, 1934. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1934, књ. XXVIII (XLV), 5, стр. 450—453.

1935.

— — —, Перић, Живојин: ИЗЈЕДНАЧЕЊЕ ПРАВА О ОСИГУРАЊУ. — Београд, „Привредник“, 1935, стр. 16.

МЕЂУНАРОДНА ХОТЕЛИЈЕРСКА ОДГОВОРНОСТ. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 3, стр. 272—279.

ОСНОВИ ПРИВАТНОГ ПРАВА. — Београд, „Труд“, 1935, стр. XVI+391.

ПРЕБУТНА ХИПОТЕКА ЛИКВИДАЦИОНЕ БАНКЕ. НУЖНОСТ ЊЕНОГ УКИДАЊА. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 4 стр. 384—388.

ПРИВРЕДНЕ ЗАДРУГЕ У СРБИЈИ. ДОПУНА СРПСКОГ ПРАВНОГ СИСТЕМА ХРВАТСКИМ ПРАВОМ. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 5, стр. 504—508.

СТАЛНИ ИЗАБРАНИ СУДОВИ КАО КЛАСНИ СУДОВИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 6, стр. 612—615.

- ЖЕНЕВСКИ МЕНИЧНИ ТЕКСТОВИ КАО МЕЂУНАРОДНИ ОБИЧАЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXX (XLVII), 6, стр. 535—540.
- Eisner, V.: МЕЂУНАРОДНО, МЕЂУПОКРАЈИНСКО (ИНТЕРЛОКАЛНО) И МЕЂУВЈЕРСКО БРАЧНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. Загреб, 1935. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII) 1—2 стр. 178—181.
- ISTITUTO DI STUDI LEGISLATIVI. Roma. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 1—2, стр. 198—200.
- Коштуница, Ј.: ИЗ ОСИГУРАЊА. ПРАКСА НЕМАЧКИХ СУДОВА. Београд, 1935. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXXI (XLVIII), 5, стр. 541—542.
- Најман (Neumann), Г.: КОМЕНТАР ГРАЂАНСКОГ ПАРНИЧКОГ ПОСТУПКА. Књига I. Београд, 1935. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1935, књ. XXX (XLVII), 4, стр. 359—361.
- 1936.
- ДРЖАВНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ У ТРАЖБЕНИМ ОДНОСИМА. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 104—108.
- Др Илија Јелић (1895—1936). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 6, стр. 607.
- ИНТЕРВЕНЦИЈА ДРЖАВЕ У ТРАЖБЕНИМ ОДНОСИМА. — Јавност, 1936, 9, стр. 197—199.
- КОНЦЕПЦИЈА СВОЈИНЕ У ПРЕДОСНОВИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 3, стр. 257—261.
- НЕКОЛИКО РЕЧИ О ИСТОМ ПИТАЊУ. (О питању да ли муж има право да тражи од жениних наследника приход од мираза који је доспео, а за време трајања брака није исплаћен). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 6, стр. 583—586.
- РЕФОРМЕ ИТАЛИЈАНСКОГ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 6, стр. 603—609.
- СИГУРНОСТ ЦИРКУЛАЦИЈЕ ПОКРЕТНОСТИ У ПРЕДОСНОВИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 5, стр. 444—448.

- — —, Јанковић, Драгутин: У ПИТАЊУ БУДУЋЕГ ГРАБАНСКОГ ЗАКОНИКА НАШИ ПРАВНИЦИ ПОДЕЛИЛИ СУ СЕ У ДВА ТАБОРА. — Политика, 22. III 1936, 9999.
- Благојевић, Б.: НАЧЕЛА ПРИВАТНОГ ПРОЦЕСНОГ ПРАВА. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 154—155.
- Гојковић, Е.: ЗАКОН О ОСИГУРАЊУ РАДНИКА. (ОБЈАШЊЕН СПОРЕДНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ И ПРАКСОМ). Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 4, стр. 384—385.
- Јовичић, М.: О ЗАЈЕДНИЧКИМ ТЕСТАМЕНТИМА. Посебни отисак из Споменице Мауровићу. Љубљана, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 156.
- Ксефоed, С. А.: КОМАСАЦИЈА С НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА ПРИЛИКЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 4, стр. 385.
- Marcovitch, М.: LA THEORIE DE L'ABUS DES DROITS EN DROIT COMPARE. Paris, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 6, стр. 597—599.
- Мирковић, Ч.: ПРЕДОСНОВА ГРАБАНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА КРАЉЕВИНУ ЈУГОСЛАВИЈУ. Љубљана, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 153.
- Омчикус, А.: О КОНЗУЛАТУ И МЕЊАЊУ ЊЕГОВИХ ФУНКЦИЈА. Загреб, 1934. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 3, стр. 292—293.
- Павловић, В.: ЗАПОСЛЕЊЕ СТРАНАЦА У ЈУГОСЛАВИЈИ. ЗБОРНИК ЗАКОНСКИХ ПРОПИСА КОЈИМА СЕ РЕГУЛИШЕ ЗАПОСЛЕЊЕ СТРАНИХ ДРЖАВЉАНА. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 5, стр. 472—473.
- Перић, И.: СТРАНИЦИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПРИВРЕДИ, О ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ СТРАНАЦА С ПОГЛЕДОМ НА ОБАВЉАЊЕ РАДЊИ. Београд, 1946. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 3, стр. 280—281.
- ПРАВНИ ЖИВОТ. ЧАСОПИС ЗА ЗАКОНОДАВСТВО, ЈУДИКАТУРУ И ПРАВНУ ЛИТЕРАТУРУ, (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 1—2 стр. 109—110.

- Шуман, Ј.: КОМЕНТАР ЗАКОНА О ЗАШТИТИ АУТОРСКОГ ПРАВА И МЕЂУНАРОДНИХ ПРОПИСА. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке 1936, књ. XXXII (XLIX), 1, стр. 96—97.
- Тихомиров, К. — Јовановић, Ј.: ЗАКОН О ДРЖАВНОМ САОБРАЋАЈНОМ ОСОБЉУ. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 6, стр. 585—587.
- Vošta, L.: SMLOUVY MEZINARODNI. Брно, 1935. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 174—175.
- Враговић, А. — Милановић, Љ.: РЈЕШЕЊЕ СТОЛА СЕДМОРИЦЕ И СТОЛА СЕДМОРИЦЕ Б С ГРАБАНСКО ПРАВНИМ СТВАРИМА. Свеска 1, решење бр. 1—324, Загреб, 1935. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 1—2, стр. 156.
- Вуксановић, В. — Поповић, Н.: КОНТРОЛА ЗАГРАНИЧНОГ ПЛАТНОГ ПРОМЕТА (ДЕВИЗНА КОНТРОЛА). (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXIII (L), 4, стр. 385.
- ЗБИРКА МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1936, књ. XXXII (XLIX), 6, стр. 610.
- 1937.
- Чедомир Марковић (1876—1937). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 3, стр. 282—283.
- Доброслав Крејчи (1869—1936). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 2, стр. 205.
- ИЗИГРАВАЊЕ КОМИСОРИЈАЛНОГ ПАКТА. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 3, стр. 255—261.
- — —, Andrassy, J.: JURISPRUDENCE DES TRIBUNAUX ET DES AUTORITES YOUGOSLAVES EN MATIERE DE DROIT INTERNATIONAL. — Annuaire de l'Association yougoslave de droit international, Београд, 1937, 3 стр. 237—257.
- КОНЦЕНТРАЦИЈА ХИПОТЕКЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 3, стр. 243—247.
- МЕЂУПОКРАЈИНСКИ СУКОБ ЗАКОНА О НАСЛЕБУ. РЕТРОАКТИВНОСТ РЕШЕЊА ИЗ ВАНПАРНИЧКОГ ПОСТУПКА. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 1, стр. 62—69.
- ПОЈАВА НОВИХ ИМЕНОВАНИХ УГОВОРА КРОЗ АДМИНИСТРАТИВНЕ ЗАКОНЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 6, стр. 528—532.

ПОТРЕБА КОДИФИКАЦИЈЕ РАДНОГ ПРАВА. — Београд, „Привредник“, 1937, стр. 12.

СОПСТВЕНИЧКА СТВАРНА СЛУЖБЕНОСТ. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 4, стр. 354—358.

Чубински, А.: ОДНОС НАСЛЕДНИЧКОГ ИНТАБУЛИСАНОГ И ОСТАВЉОЧЕВОГ ПРИВИЛЕГОВАНОГ ПОВЕРИОЦА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 3, стр. 265—270.

Eisner, V.: МЕБУНАРОДНО, МЕБУПОКРАЈИНСКО (ИНТЕРЛОКАЛНО) И МЕБУВЈЕРСКО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. Загреб, 1935. (Приказ). — *Annuaire de l'Association yougoslave de droit international*, Београд, 1937, 3, стр. 296—300.

Герасимовић, Д.: ВОЗАР ОДГОВАРА ЗА СВОЈЕ ЉУДЕ САМО ПРЕМА ОНИМА КОЈЕ ПРЕВОЗИ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 4, стр. 354—355.

Илић, А.: СИСТЕМ ПРАВА О КУЉНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ У ЦРНОЈ ГОРИ. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 2, стр. 193—196.

Ивановић, Т.: ИАКО ЈЕ КУПАЦ НЕПОКРЕТНОГ ИМАЊА, ПРЕ НЕГО ШТО ЈЕ ПОТПУНО ИСПУНИО УГОВОР, ПАО ПОД СТЕЧАЈ, ПРОДАВАЦ НЕ МОЖЕ ПО 553 ф 3 ТРАЖИТИ РАСКИНУЋЕ КУПОПРОДАЈНОГ УГОВОРА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 4, стр. 451—452.

Коштунџица, Ј.: ДРЖАВА НЕМА ПРАВО НА ПОВРАЋАЈ ПЕНЗИЈСКИХ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КАД ЈЕ ПЕНЗИОНИСАНИ ЧИНОВНИК ДОЦНИЈЕ ПРАВИЛНО ПО ЗАКОНУ ОТПУШТЕН. (Одлука Касационог суда у Београду од 3. 10. 1937. Рев. 1030/36). (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 6 стр. 565.

МЕБУНАРОДНИ ЗБОРНИК ЈУРИСПРУДЕНЦИЈЕ РАДНИЧКОГ ПРАВА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 5, стр. 587—588.

Мијужковић, Ј.: ДОПУШТЕНОСТ РАСТУМА RESERVATI DOMINI. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 4, стр. 457—459.

SBORNIK VED PRAVNICH A STATNICH. ROČNIK XXXVI, Praha, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 2, стр. 206.

Терзијевић, К.Н.: ПРАКТИЧНА УПУТСТВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ ЗАКОНА О ДРЖАВЉАНСТВУ. Београд, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 1, стр. 99.

Valladao, H., CONFLICTO DAS LEIS NACIONALES DOS CONJUGES NAS SUAS RELACOES DE ORDEM PESSOAL E ECONOMICA E NO DESQUITE. Sao Paolo, 1936. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXIV (LI), 2, стр. 188—190.

Вучковић, П.: ПРЕМЕСТАЈ ПРИВАТНОГ ЧИНОВНИКА У ДРУГО МЕСТО НИЈЕ РАЗЛОГ ЗА ОТКАЗ ЗАКУПНОГ ДОБРА. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1937, књ. XXXV (LII), 4, стр. 353—354.

1938.

— — —, Перић, Живојин: LA CONDITION DE LA FEMME EN YUGOSLAVIE. — Paris, Sirey, 1938, pp. 686—714.

ЕВРОПА И АМЕРИКАНСКО СХВАТАЊЕ ВАЖНОСТИ ЗЛАТНЕ КЛАУЗУЛЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 283—286.

КРИЗА МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 6, стр. 486—493.

НОВА УЛОГА СУДИЈА. НАПУШТАЊЕ СВЕТИЊЕ ПИСАНЕ НОРМЕ. — Круг, 1938, 6, стр. 7—9.

ОГРАНИЧЕЊЕ СВОЈИНЕ И ПРОМЕТА ЗИРАТНОГ ЗЕМЉИШТА. СПРЕЧАВАЊЕ ПРОЛЕТАРИЗАЦИЈЕ СЕЛА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 1—2, стр. 115—120.

О САРАДЊИ ПРОФЕСОРА И СТУДЕНАТА. — Студент, 1938, 15—17, стр. 11.

О СРЕДЊОЈ ЕВРОПИ У ТАТРАНСКОЈ ЛОМНИЦИ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 283.

ПОТРЕБА КОДИФИКАЦИЈЕ РАДНОГ ПРАВА. — Споменица Осме главне скупштине Конгреса правника краљевине Југославије. — Београд, 1938, стр. 270—279.

ПОТРЕБНЕ ДОПУНЕ УПИСА ПОРОДИЧНЕ ЗАДРУГЕ У ЗЕМЉИШНЕ КЊИГЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 4, стр. 329—334.

- ПОВОДОМ ПИТАЊА ДА ЛИ СЕ РОК ЗАСТАРЕЛОСТИ МОЖЕ СКРАТИТИ УНАПРЕД УГОВОРОМ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 5, стр. 441—443.
- ПРАВНИЧКЕ ЗБИРКЕ ОБРАЗАЦА ЗА ЛАИКЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 286—287.
- РЕЦИПРОЦИТЕТ КОД ДРЖАВА СА ВИШЕ ПРАВНИХ ПОДРУЧЈА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVI (LIII), 6, стр. 602—607.
- СЕДАМДЕСЕТА ГОДИШЊИЦА ЖИВОЈИНА М. ПЕРИЋА. — Правда, 1938, 11943.
- СПОРОВИ ПОЈЕДИНАЦА И СТРАНИХ ДРЖАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 210—216.
- СТАВ ПРОФ. ПЕРИЋА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРИВАТНОМ ПРАВУ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVI (LIII), 1—2, стр. 27—32.
- СУМЊИВО ДОБА УЛОГА КОД ЗАВОДА ПОД ЗАШТИТОМ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 428—431.
- ТУЖБЕ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ ПРОТИВ СЛУЖБЕНИКА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVIII (LIV), 1, стр. 143—149.
- ВАНПАРНИЧКО РЕШАВАЊЕ СПОРОВА. ПОКУШАЈ ДА СЕ ПАРНИЧНИ ДУХ УМАЊИ СРЕДСТВОМ ПРЕВЕНЦИЈЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVI (LIII), 3, стр. 319—322.
- ЗАКОНИ О ПОЉОПРИВРЕДНОМ УРЕБЕЊУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVI (LIII), 6, стр. 638—639.
- Амар, Л.: ДУБОВ ХЛАД КАО ПРЕДМЕТ ТУЖБЕ ЗБОГ УЗНЕМИРАВАЊА ДРЖАВИНЕ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 5, стр. 452—454.
- Благојевић, Б.: ИСТРАЖИВАЊЕ МАТЕРИЈАЛНЕ ИСТИНЕ У ГРАБАНСКОМ ПАРНИЧКОМ И ВАНПАРНИЧКОМ ПОСТУПКУ. Београд, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 1—2, стр. 162—163.
- Благојевић, Б.: ОСНОВИ НАУКЕ О ДРЖАВЉАНСТВУ. Београд, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 4, стр. 373.

- Buddeberg, Th.: DER WARENHAUSBEGRIFF. Stuttgart, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVIII (LIV), 3, стр. 274.
- Ивановић, М.: СТУДИЈЕ ЗА ЦАРИНСКО ПРАВО. ДЕО I. Загреб, 1937. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVIII (LIV), 4, стр. 373—374.
- Ивановић, Т.: ПО ИСТЕКУ РОКА ИЗ ЧЛ. 930а Г 3 ГУБИ СЕ ПРАВО НА ТУЖБУ ПРОТИВ ДРЖАОЦА СПОРНОГ ИМАЊА, БЕЗ ОБЗИРА НА ТО, ДА ЛИ ЈЕ САДАЊИ ДРЖАЛАЦ САВЕСТАН ИЛИ НЕ И ДА ЛИ ЈЕ ЗАСТАРЕЛОШЋУ СТЕКАО ПРАВО СВОЈИНЕ НА ИСТОМ ИМАЊУ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVIII (LIV), 6, стр. 542—544.
- Јовановић, М.: ЗА ПИТАЊЕ ПРАВОСНАЖНОСТИ ЗАКЉУЧЕНОГ БРАКА ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ ЛИЦА НАДЛЕЖАН ЈЕ ЕПАРХИСКИ ЦРКВЕНИ А НЕ ОКРУЖНИ СУД. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 6, стр. 557—559.
- Матијевић, И.: О ЗАКОНСКОМ ЗАЛОЖНОМ ПРАВУ ПОРАБОДАВЦА. Београд, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 1—2, стр. 163—165.
- Мијушковић, Ј.: ЈЕ ЛИ ДОПУШТЕНА НЕПОСРЕДНА ТУЖБА ПРОТИВ ЈЕМАЦА? (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 5, стр. 454—455.
- Пахаруков, Н.: ТРГОВАЧКИ ЗАКОН ЗА КРАЉЕВИНУ ЈУГОСЛАВИЈУ. Београд, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 4, стр. 375—376.
- Петковић, И.: ЖЕНА ДРЖАВНИ СЛУЖБЕНИК ПРИВРЕБУЈЕ СЕБИ, А НЕ СВОМЕ МУЖУ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 4, стр. 343—344.
- Распоповић, Н.: ЕТАЖНА СВОЈИНА (ПРАВНО УРЕЂЕЊЕ СУВЛАСНИШТВА КУЋЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ). Београд, 1937. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 4, стр. 374—375.
- Смиљанић, Ј.: АКО ЈЕ ТУЖБЕНИ ЗАХТЕВ, КОЈИ ПОТИЧЕ ИЗ НЕПЛАЋЕНЕ ЕЛЕКТРИЧНЕ СТРУЈЕ ОПШТИНИ ЗАСТАРЕО, ИМА МЕСТА ПРИМЕНИ ПРОПИСА ЗАСТАРЕЛОСТИ ИЗ ЧЛ. 928 А ГЗ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 1—2, стр. 144—146.

- Смиљанић, Ј.: ИАКО ПРОПИС ЧЛ. 800 ГЗ ДАЈЕ ПРАВО НА ТРАЖЕЊЕ НАКНАДЕ ШТЕТЕ, ОДГОВОРНОСТ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ ПО ЧЛ. 801 ГЗ ПОСТОЈИ САМО ОНДА АКО СЕ ШТЕТА ДОГОДИЛА КРИВИЦОМ УЧИНИОЦА УСЛЕД ЊЕГОВЕ ЗАЕ НАМЕРЕ ИЛИ НЕПАЖЊЕ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 5, стр. 443—445.
- Смиљанић, Ј.: РОДИТЕЉИ НИСУ КРИВИ ЗА ШТЕТУ КОЈУ УЧИНЕ ЊИХОВА ДЕЦА СТАРИЈА ОД 7 ГОДИНА, НИТИ СЕ ЊИХОВА ОДГОВОРНОСТ МОЖЕ ЗАСНОВАТИ ПО ЧЛ. 115 ГЗ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 1—2, стр. 143—144.
- Смиљанић, Ј.: ЗАКОНИТОСТ ОДНОСНО НЕЗАКОНИТОСТ ДЕТЕТА РОБЕНОГ ИЗ БРАКА ПОНИШТЕНОГ НА ОСНОВУ ЧЛАНА 93. Т. 2 ГЗ ЗАВИСИ ОД ТОГА ДА ЛИ ЈЕ ЈЕДАН ОД БРАЧНИХ ДРУГОВА ИЗ ТАКВОГ БРАКА БИО НЕВИН. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 5, стр. 446—447.
- Смиљанић, Ј.: ЖЕНА ИМА ПРАВО НА ПОВРАЋАЈ МИРАЗА ЗБОГ ОДВОЈЕНОГ ЖИВОТА, ЈЕР ПРЕСТАНКОМ ФАКТИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ЖИВОТА БРАК НЕ ПРЕСТАЈЕ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 6, стр. 457—459.
- Софреновић, М. Р.: СИСТЕМАТИЗОВАНА ЗБИРКА ДЕВИЗНО-ВАЛУТНИХ ПРОПИСА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVI (LIII), 6, стр. 639—640.
- Tauber, L.: DAS STÄNDIGE SCHIEDSGERICHT DES HANDELS KAMMER IN BELGRAD. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 275.
- Урошевић, Л.: ЗАЈЕДНИЦА СТВАРИ, ЗАЈЕДНИЧАРИ И ОДНОС ПРЕМА ТРЕЋИМ ЛИЦИМА. Панчево, 1938. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, књ. XXXVII (LIV), 3, стр. 277.
- 1939.
- КРИВИЧНО ДЕВИЗНО ЗАКОНОДАВСТВО И ПРИВАТНО-ПРАВНИ ПОСЛОВИ. — Београд, Правни факултет, 1939, стр. 5; Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), 5—6, стр. 572—576.
- КРИЗА МЕЂУНАРОДНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА. — Београд, „Привредник”, 1939, стр. 10.

— — —, Поповић, М.: МОЖЕ ЛИ ЖЕНА ТРАЖИТИ ПОВРАЋАЈ МИРА-
ЗА ПРЕ ДОБИЈЕНОГ РАЗВОДА БРАКА. — Правда, 1939, 12285.

ПРЕТХОДНО УГОВАРАЊЕ ЗАЈМА И КУПОВИНЕ И ПРОДАЈЕ. — Архив
за правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), 1, стр. 64—65.

СКРАЂЕЊЕ ПАРНИЦА ОКО ПОВРАЋАЈА ПРИНАДЛЕЖНОСТИ. — Архив
за правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), 4, стр. 339—349.

ТУЖБЕ ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ ПРОТИВ СЛУЖБЕНИКА. — Архив за прав-
не и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), стр. 143—149.

Герасимовић, Д.: ПОВРЕДА ПРОПИСА О ЗАСТАРЕЛОСТИ НИЈЕ
РАЗЛОГ ЗА ПОНИШТАЈ ПРЕСУДА ИЗБРАНОГ СУДА. (Приказ). —
Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), 1 стр.
73—74.

Мијужковић, Ј.: ЗА ПРЕСУЂЕЊЕ СПОРА ДА ЛИ НАРОДНОМ ПО-
СЛАНИКУ, КОЈИ ЈЕ ПРЕДАТ СУДУ, ПРИПАДАЈУ ДНЕВНИЦЕ ЗА
ТО ВРЕМЕ, НИСУ НАДЛЕЖНИ РЕДОВНИ СУДОВИ УСЛЕД НЕДО-
ПУСТИВОСТИ РЕДОВНОГ ПРАВНОГ ПУТА. (Приказ). — Архив за
правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXIX (LVI), 4, стр. 365—366.

Петковић, И.: ИАКО АДВОКАТ МОЖЕ НА ДРУГОГ ПРЕНЕТИ
ОВЛАШЋЕЊЕ, ИПАК НЕ МОЖЕ БЕЗ ИЗРИЧИТОГ ОВЛАШЋЕЊА
СА ОВИМ ПУНОМОЋНИКОМ УГОВОРТИ И ХОНОРАР. (Приказ).
— Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ. XXXVIII (LV), 2,
стр. 169—170.

Вуковић, В.: СМЕТАЊЕ ПОСЕДА И ПРАВА ПОЉСКЕ СЛУЖБЕНО-
СТИ. (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1939, књ.
XXXIX (LVI), 4, стр. 368—369.

1940.

ПОВОДОМ ОДЛУКЕ ТРГОВАЧКОГ СУДА О ПРАВИЛИМА ГЛАВНОГ СА-
ВЕЗА ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА. — Земљорадничка задруга,
1940, 46—47, стр. 816.

1945.

МОНАРХИЈА И НОВАЦ. — Издање штампарског предузећа „Глас“, Бео-
град, 1945, стр. 30.

ПИТАЊЕ СТРАНАЦА — ОКУПАТОРСКИХ САРАДНИКА. — Политика, 24.
VI 1945, 12013.

ПОВЕЉА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — Политика, 5. VII 1945, 12024.

ПОВОДОМ ЛОНДОНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ МЕБУСАВЕЗНИЧКЕ КОМИСИЈЕ ЗА УТВРЂИВАЊЕ РАТНИХ ЗЛОЧИНАЦА. — Борба, 12. VI 1945, 141.

ЗАКОН О СУЗБИЈАЊУ ШПЕКУЛАЦИЈЕ И САБОТАЖЕ. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, књ. I, 1—2, стр. 87—89.

1946.

DE LA FAÇON DONT LA YOUGOSLAVIE ENVISAGE LE STATUT JURIDIQUE DE LA VILLE DE TRIESTE. — Sociologie et Droit Slaves, 1946, 7, pp. 117—121.

1947.

ПИТАЊЕ РАТНИХ ЗЛОЧИНАЦА. — Тридесет дана, 1947, 24, стр. 43—54.

1948.

НЕМАЧКЕ РЕПАРАЦИЈЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Издање штампарског предузећа „Глас“, Београд, 1948, стр. 48.

ПРВА МЕРИТОРНА ОДЛУКА ХАШКОГ СУДА. ПИТАЊЕ ПРИЈЕМА НОВИХ ЧЛАНОВА У ОУН. — Тридесет дана, 1948, 30, стр. 1—9.

1949.

КОМИНФОРМ И МЕБУНАРОДНО ПРАВО. — Народни правник, 1949, стр. 194—205.

РЕЗУЛТАТИ IV РЕДОВНОГ ЗАСЕДАЊА ГЕНЕРАЛНЕ СКУПШТИНЕ ОУН. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, књ. V, 4, стр. 669—675.

1950.

БОРБА ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА МИР. — Југославија, 1950, зима, стр. 47—48.

ЈУГОСЛАВИЈА У БОРБИ ЗА МЕБУНАРОДНУ САРАДЊУ. — Народни студент, 16. I 1950, 2.

МЕБУНАРОДНА ПОЛИТИКА ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Тридесет дана, 1950, 51, стр. 18—28.

МЕЂУНАРОДНА ПОЛИТИКА ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Впрашања наших дни, 1950, 20, стр. 305—311.

УВОД У ПРАВО. (Предавање одржано на Новинарској и дипломатској високој школи). — Београд, „Научна књига“, 1950, стр. 336.

DAS WESEN DES KONFLIKTS ZWISCHEN JUGOSLAWIEN UND DER SOWJETUNION. — Das Neue Jugoslawien, 25. VI 1950, 19.

WIE DIE THEORIE VOM »FÜHRENDEN VOLK« IN DER PRAXIS AUS- SIEHT. — Das Neue Jugoslawien, 10. VII 1950, 20.

ЗА СТВАРНА ПРАВА ЧОВЕКА. — Политика, 5. VI 1950, 13572.

1951.

ДЕКЛАРАЦИЈА О ПРАВИМА И ДУЖНОСТИМА ДРЖАВА. — Међународ- на политика, 1951, 21, стр. 11—12.

ДОПРИНОС ЈУГОСЛАВИЈЕ СТВАРИ СВЕТСКОГ МИРА. (Гледано кроз призмү Повеље ОУН). — Народни фронт, 1951, 7, стр. 13—21.

ДВЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ О МЕЂУНАРОДНОЈ САРАДЊИ. (Сарадња у окви- ру ОУН и интернационализам СССР-а). — Књижевне новине, 24. VII 1951, 30.

МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО. — НО Новинарске и дипломатске високе школе у Београду, Београд, 1951, стр. 464.

НЕКЕ ОД КАРАКТЕРИСТИКА V ЗАСЕДАЊА ГЕНЕРАЛНЕ СКУПШТИНЕ ОУН. — Тридесет дана, 1951, 62, стр. 1—9.

ОДГОВОРНОСТ И СЛОБОДА ИНФОРМАЦИЈА. — Међународна политика, 1951, 3, стр. 15—16.

— — —, Николајевић, Б.: ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ СТРАНАЦА. — Београд, „Научна књига“, 1951, стр. 226.

СА ПЕТОГ ЗАСЕДАЊА ГЕНЕРАЛНЕ СКУПШТИНЕ ОУН. — Политика, 1, 2, 3. I 1951, 13751.

СТАВ ПОЈЕДИНИХ ДРЖАВА ПРЕМА ПРОГРЕСУ МЕЂУНАРОДНОГ ПРА- ВА. — Међународна политика, 1951, 2, стр. 16—17.

1952.

ГОВОР У ПРАВНОМ КОМИТЕТУ ГЕНЕРАЛНЕ СКУПШТИНЕ ОУН. — Борба, 27. XI 1952, 286.

ГОВОР У ПРАВНОМ КОМИТЕТУ ОУН. (О питању усвајања дефиниције агресије). — Борба, 19. I 1952, 15.

ИЗЈАВА ДОПИСНИКУ ТАЊУГА. (О раду Правног комитета Генералне скупштине ОУН). — Борба, 5. II 1952, 30.

ЈУГОСЛАВИЈА И ЊЕНИ СУСЕДИ. — Београдске новине, 4. IX 1952, 1.

МОЈ ОДГОВОР ВАТИКАНСКОМ ЛИСТУ »OSSERVATORE ROMANO«. — Међународна политика, 1952, 15, стр. 9—11.

НАШИ ОДНОСИ С АУСТРИЈОМ, ГРЧКОМ И ТУРСКОМ. — Војнополитички гласник, 1952, 4, стр. 9—14.

НЕМА РЕШЕЊА БЕЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ. (Поводом италијанских претензија на Трст. — Универзитетски весник, 19. IV 1952, 66.

НЕОДРЖИВОСТ АРГУМЕНАТА СУДИЈЕ ХАЛА. (Поводом судског процеса ратном злочинцу Артуковићу у Лос Ангелесу и одлуке америчког суда). — Политика, 31. VII 1952, 14244.

О ПРЕТСТОЈЕБОЈ ГОДИШЊОЈ СКУПШТИНИ УДРУЖЕЊА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Међународна политика, 1952, 17, стр. 11—12.

ОСИГУРАВАЊЕ ПРАВА ЧЛАНОВА ФЕДЕРАЦИЈЕ У НАШЕМ НОВОМ УСТАВНОМ ЗАКОНУ. — Политика, 13. VII 1952, 14229.

ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ НАЦИЈА ПОСТАЈЕ ПРАВНИ ПРИНЦИП. — Сведочанства, 1952, 1, стр. 5.

ПРЕТСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У САД. — Партиски радник, 13. VIII 1952, 90.

РЕШАВАЊЕ МЕЂУРЕПУБЛИЧКИХ ОДНОСА. (Поводом дискусије о преднацрту уставног закона). — Политика, 11. VI 1952, 14200.

ТРИЋАНСКО ПИТАЊЕ. — Народни студент, 21. V 1952, 13.

1953.

АРАПСКИ ПРОБЛЕМ ПРЕД ОРГАНИЗАЦИЈОМ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — Преглед, 1953, 4, стр. 261—266.

- АУСТРИЈИ ТРЕБА ВРАТИТИ СУВЕРЕНОСТ И НЕЗАВИСНОСТ. — Вјесник, 17. V 1953, 1552.
- АВНОЈ ЈЕ ПОСТАВИО НАЧЕЛА НАШЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ. — Београдске новине, 27. XI 1953, 66.
- Драгољуб Аранђеловић (1873—1950). — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, стр. 115—117.
- ЕКОНОМСКА ПРАВА КОЈА ЈУГОСЛАВИЈА ИМА У ТРСТУ ПО УГОВОРУ О МИРУ. — Економска политика, 1953, 88, стр. 961—963.
- ИМПРЕСИЈЕ ДЕЛЕГАТА СА VII ЗАСЕДАЊА ОУН. — Међународна политика, 1953, 2, стр. 7—8.
- ИЗГЛЕДИ ЗА МИР. — Задруга, 30. IV 1953, 218.
- КАКАВ БИ ТРЕБАЛО ДА БУДЕ СТАТУС ТРСТА. — Међународна политика, 1953, 22, стр. 3—5.
- КОНФЕРЕНЦИЈА (Комисије за права човека УН) О НАЦИОНАЛНИМ МАЊИНАМА. — Међународна политика, 1953, 8, стр. 12—13.
- — —, Антонијевић Зоран, Јовановић Владимир: МЕНИЧНО И ЧЕКОВОНО ПРАВО. — Београд, „Научна књига”, 1953, стр. 307.
- НАЦРТ ЗАКОНА О ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА. — Међународна политика, 1953, 5, стр. 15—16.
- НОВА „ОФАНЗИВА МИРА”. — Београдске новине, 30. IV 1953, 35.
- НОВИ ОРГАНИ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ ФНРЈ. — Међународна политика, 1953, 3, стр. 9—10.
- ОДЛУКЕ ДРУГОГ ЗАСЕДАЊА АВНОЈ-а, ОСНОВ НАШЕГ ДАНАШЊЕГ МЕЂУНАРОДНОГ ПОЛОЖАЈА. — Омладина, 25. XI 1953, 48.
- ОДЛУКЕ МЕЂУНАРОДНИХ ТЕЛА У СИСТЕМУ ПРАВНИХ ИЗВОРА. — Међународни проблеми, 1953, 4, стр. 12—27.
- ОКО ЈЕДНЕ ТЕЗЕ О СОЛУНСКОМ ПРОЦЕСУ. — Нова мисао, 1953, 8, стр. 265—281.
- ОСНОВНИ ПОЈМОВИ О УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА. — Београд, „Народна књига”, 1953, стр. 91.
- ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ VIII ЗАСЕДАЊА УН. — Вјесник, 6. IX 1953, 2674.

О СТАТУСУ ГРАДА ТРСТА. — Борба, 15. XI 1953, 286.

ПРАВО УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — Анали Правног факултета у Београду, 1953, 1, стр. 1—6.

ПРЕД РЕВИЗИЈОМ ПОВЕЉЕ ОУН.— Међународна политика, 1953, 6, стр. 19—20.

ПРЕРАСТАЊЕ ПРАВА НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ ИЗ ПОЛИТИЧКОГ У ПРАВНИ ПРИНЦИП.— Међународни проблеми, 1953, 2, стр. 129—141.

ПРОБЛЕМ ИЗЈЕДНАЧАВАЊА ЖЕНА СА МУШКАРЦИМА. — Међународна политика, 1953, 4, стр. 13—14.

ПРОБЛЕМ СЛОБОДЕ ИНФОРМАЦИЈА. — Међународна политика, 1953, 8, стр. 19—20.

СОЛУНСКИ ПРОЦЕС НИЈЕ БИО ОБИЧАН ЗЛОЧИН. — Народна армија, 11. VI 1953, 725.

ТРШЉАНСКО ПИТАЊЕ И ДАЉЕ УЗИМАМО ОЗБИЉНО. — Вјесник, 29. XI 1953, 2719.

ЗАШТО ЈЕ ДАНАС НЕМОГУЋЕ ИБИ НА РЕШЕЊЕ ТРШЉАНСКОГ ПИТАЊА ПО УГОВОРУ О МИРУ. — Међународна политика, 1953, 14—15, стр. 31—32.

Јанковић, Бранимир: УВОД У САВРЕМЕНО МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО. (Предговор). — Сарајево, „Веселин Маслеша”, 1953, стр. 143.

ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИХ ОДНОСА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА ОД 1800. ДО ДАНАС. I СВЕСКА. ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА И ДРУГИХ АКТА ОД МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНОГ ЗНАЧАЈА ЗА СРБИЈУ ОД 1800. ДО 1918. ГОДИНЕ. (Предговор). — Београд, Институт за међународну политику и привреду, 1953, стр. 242.

1954.

БАЛКАНСКА КОНСУЛТАТИВНА СКУПШТИНА. (О консултативној скупштини Југославије, Грчке, Турске). — Борба, 13. VI 1954, 141.

БИСТВЕНЕ ЗНАЧИЛНОСТИ БАЛКАНСКЕ ЗВЕЗЕ. — Словенски порочевалец, 6. VIII 1954, 182.

ГОДИНА ПРИЗНАЊА. (О спољнополитичкој активности Југославије у 1954. години). — Београдске новине, 31. XII 1954, 123.

- ЈЕДНА НОВИНА У УНИВЕРЗИТЕТСКОМ ЖИВОТУ. — Борба, 22. III 1954, 68.
- ЈУГОСЛАВИЈА НА КОНГРЕСУ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ЕДИНБУРГУ. — Међународна политика, 1954, 108, стр. 7—9.
- ЈУГОСЛОВЕНСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА У 1953. ГОДИНИ. — Радник, 1. I 1954, 193.
- МЕЂУНАРОДНЕ СЛУЖБЕНОСТИ. — Југословенска ревија за међународно право, 1954, 1, стр. 4—23.
- МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО. Књига I. Општи део. Извори. Субјекти. — Београд, „Култура“, 1954, стр. 528.
- МЕМОРАНДУМ О ТРСТУ ОД 5. ОКТОБРА 1954. — Југословенска ревија за међународно право, 1954, 3, стр. 4—21.
- МИ У 1953. ГОДИНИ. — НИН, 1. I 1954, 156.
- НЕДОСТАЦИ У САРАДЊИ СА МЕЂУНАРОДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА. — Међународна политика, 1954, 101, стр. 7—8.
- ОКО РЕПАТРИЈАЦИЈЕ КОРЕЈСКИХ ЗАРОБЉЕНИКА. — Вјесник, 5. и 6. II 1954, 2774 и 2775.
- ПЕРСПЕКТИВЕ ЗА МИР У 1954. ГОДИНИ. — Глас рада, 1. I 1954, 1.
- ПРАВНА ПРОБЛЕМАТИКА СПОРАЗУМА О СТТ. — Међународна политика, 1954, 111, стр. 7—9.
- ПРАВНИ АСПЕКТ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ. — Међународни проблеми. 1954, 2, стр. 72—78.
- ПРАВНИ АСПЕКТ СПОРАЗУМА О СТТ. — Међународна политика 1954, 109, стр. 2—5.
- ПРАВНИ ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ И АУСТРИЈЕ. — Међународна политика, 1954, 99, стр. 10.
- ПРЕД РЕВИЗИЈОМ ПОВЕЉЕ ОУН. — Међународна политика, 1954, 106, стр. 5—7.
- ПРОБЛЕМ РЕВИЗИЈЕ ПОВЕЉЕ УН. — Вјесник, 15. I 1954, 2755.
- САВРЕМЕНА ЈУГОСЛОВЕНСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА У СВЕТЛУ ОДЛУКА ОД ПРЕ 10 ГОДИНА. — Наш весник, 31. XII 1954, 40.

СЛУЖБЕНИЦИ РЕСОРА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА И ИМУНИТЕТ ДИПЛОМАТСКИХ ПРЕДСТАВНИКА. — Народна милиција, 1954, 7, стр. 18—21.

СТВАРАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА. — Народна милиција, 1954, 11, стр. 1—5.

ЗАБОРАВЉЕНИ ДУГ. (О заштити ауторског права). — Књижевне новине, 18. III 1954, 10.

ЗАНИМЉИВА ПИТАЊА ПРЕД ECOSOC-ом. — Међународна политика, 1954, 102, стр. 7—8.

ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ВРЕДНОСТИ У РАТУ. — Књижевне новине, 1. IV 1954, 12.

Живојин М. Перих (1868—1953). — Анали Правног факултета у Београду, 1954, 1, стр. 118—122.

1955.

АКЦИЈА ЗА РАЗОРУЖАЊЕ. — Народна армија, 22. IX 1955, 846.

БЕОГРАДСКА ДЕКЛАРАЦИЈА И СВЕТСКИ МИР. — НИН, 5. VI 1955, 231.

БОРБА ПРОТИВ САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА РОПСТВА. — Међународна политика, 1955, 122, стр. 13—14; Политика, 1, 2. и 3. V 1955, 15122.

ЧУВАЊЕ МИРА И САРАДЊА МЕЂУ НАРОДИМА. — Народна армија, 31. XII 1955, 860.

ДЕКЛАРАЦИЈА КАО ИНСТРУМЕНТ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ. — Међународна политика, 1955, 125, стр. 5—6.

ДЕСЕТ ГОДИНА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — НИН, 1. V 1955, 266, Књижевне новине, 1. VI 1955, 7—8.

ЕФЕКТИВНИ РЕЦИПРОЦИТЕТ. — Југословенска ревија за међународно право, 1955, 2, стр. 172—179.

ЕВОЛУЦИЈА МЕЂУНАРОДНОГ РАТНОГ ПРАВА. — Народна армија, 28. VII до 25. VIII 1955, 838—842.

ИЗВРТАЊЕ ИСТИНЕ О НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ У СТРАНОЈ НАУЦИ. — Борба, 30. I 1955, 24.

ЈУГОСЛАВИЈА И УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ. — Нова Југославија, 1955, стр. 497—501.

- НЕМАЧКА ДУГОВАЊА ЈУГОСЛАВИЈИ. — Борба, 10. VIII 1955, 189.
- НЕМЕТ TARTOZASOK JUGOSZLAVIANAK. — Magyar Szó, 10. VIII 1955, 216.
- НОЋНИ РАД ЖЕНА У МЕЂУНАРОДНИМ РАЗМЕРАМА. — Глас рада, 1. V 1955, 18—19.
- НОРМАЛИЗАЦИЈА ПРАВНИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ АУСТРИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Међународна политика, 1955, 114, стр. 10—11.
- НОВА ЖЕНЕВСКА ПРАВИЛА ЗА ЗАШТИТУ ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА. — Међународна политика, 1955, 134, стр. 11—12.
- О НЕМШКИХ ДОЛГОВИХ ЈУГОСЛАВИЈИ. — Вечер, 10. VIII 1955, 186; Људска правда, 10. VIII 1955, 186.
- ОУН И РЕГИОНАЛНА САРАДЊА. — Међународна политика, 1955, 126, стр. 17—19.
- ПОГРЕШНА УПОТРЕБА МЕЂУНАРОДНИХ ТЕРМИНА У НАШОЈ ШТАМПИ. — Наша штампа, VI 1955, 30.
- ПОЛОЖАЈ КОНЗУЛА, КОНЗУЛАРНИХ СЛУЖБЕНИКА И РАД ОРГАНА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА. — Народна милиција, 1955, 7—8, стр. 3—10.
- ПОСЛЕДИЦЕ ТЕОРИЈЕ ГЕНЕРАЛНЕ СУПСТИТУЦИЈЕ У НАШЕМ УНУТРАШЊЕМ ПРАВУ. — Анали Правног факултета у Београду, 1955, 2, стр. 129—136.
- ПОВЕЉА ОУН И ДУЖНОСТ АКТИВНЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. — Међународна политика, 1955, 126—128, стр. 17—19.
- ПРАВНИ АСПЕКТ МИРНЕ АКТИВНЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ДРЖАВА. — Југословенска ревија за међународно право, 1955, 3, стр. 321—339.
- ПРАВНИ АСПЕКТ РАЗОРУЖАЊА. — Међународни проблеми, 1955, 2, стр. 50—60.
- ПРОБЛЕМИ СЛОБОДНЕ ТРШЋАНСКЕ ЛУКЕ. — Међународна политика, 1955, 135, стр. 11—12.
- ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРИЈАЛНОГ МОРА ПРЕД ОУН. — Међународна политика, 1955, 188, стр. 4—6.
- РАЗВОЈ ПРИВРЕДНОГ ПРАВА ФНРЈ. — Међународна политика, 1955, 131, стр. 13—15.

САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ПРОБЛЕМИ. — Сарајево, „Свјетлост“, 1955, стр. 183.

СТАЛНА НЕУТРАЛНОСТ АУСТРИЈЕ. — Међународна политика, 1955, 137, стр. 8—9.

ТИТО КАО ДРЖАВНИК. — Дневник, 24. и 25. V 1955, 3270.

ТИТОВА ПОЛИТИКА АКТИВНЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. — Универзитетски весник, 25. V 1955, 101.

ЗАБРАНА НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА. — Јединство (Приштина), 7. VII, 1955, 27.

Marek, K.: IDENTITY AND CONTINUITY OF STATES IN PUBLIC INTERNATIONAL LAW. Geneve, 1954. (Приказ). — Југословенска ревија за међународно право, 1955, 2, стр. 290—293.

1956.

АНКЕТА ЛИСТА „НАРОДНА АРМИЈА“: „НАШ ОСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ — ПРОБЛЕМИ ИЗУЧАВАЊА, ОБРАДЕ И ПОПУЛАРИСАЊА“. (Одговор на питања редакције листа). — Народна армија, 27. XI 1956, 907.

ASPECT JURIDIQUE DE LA COEXISTENCE PACIFIQUE ACTIVE ENTRE ETATS. (REPORT OF THE 47 CONFERENCE). — International Law Association, Дубровник, 1956, p. 17—39.

AZ EGYESÜLT NEMZET ÉS A GYARMATI KÉRDÉS. — Magyar Szó, 1, 2. и 3. V 1956, 119.

Др Бертолд Ајзнер (1875—1956). — Анали Правног факултета у Београду, 1956, 3, стр. 375—377.

LA DOCTRINE YOUGOSLAVE SUR LE FONDEMENT DU DROIT INTERNATIONAL PUBLIC. — Југословенска ревија за међународно право, 1956, 1, стр. 162—170.

ДВЕ НОВЕ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ. О НЕЗАВИСНОСТИ ТУНИСА И МАРОКА. — Међународна политика, 1956, 149, стр. 9—10.

ФРАНЦУСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРАВНИЧКИ ДАНИ. (Париз, 23. до 26. V 1956). — Архив за правне и друштвене науке, 1956, књ. XII, 2, стр. 274—275.

ЈУГОСЛАВИЈА И ФРАНЦУСКА У ПРОШЛОСТИ. — Међународна политика, 1956, 146, стр. 3—4.

- ЈУГОСЛАВИЈА У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ. (О спољној политици ФНРЈ у 1955). — НИИ, 1. I 1956, 261.
- КОЕГЗИСТЕНЦИЈА ДРЖАВА А НЕ БЛОКОВА. — Борба, 1, 2. и 3. V 1956, 110.
- КОНГРЕС УДРУЖЕЊА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ДУБРОВНИКУ. — Међународна политика, 1956, 152—153, стр. 4—5.
- МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО. Књига II. Области. Органи за међународно представљање. — Београд, „Култура”, 1956, стр. 728.
- ОРУЖАНЕ СНАГЕ УН У ЕГИПТУ. — Југословенска ревија за међународно право, 1956, 3, стр. 441—458.
- ОУН И РЕГИОНАЛНА САРАДЊА. — Међународна политика, 1956, 140, стр. 5—6.
- ПИТАЊЕ РЕВИЗИЈЕ ПОВЕЉЕ ОУН. — Међународна политика 1956, 161, стр. 4—5.
- ПОЈАМ ЕКСТЕРИТОРИЈАЛНОСТИ. — Народна милиција, 1956, 7—8, стр. 1—6.
- ПОСЛЕ КОНГРЕСА ПРАВНИКА У ДУБРОВНИКУ. — Међународна политика, 1956, 155, стр. 5—6.
- ПОШТОВАЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОБАВЕЗА. — Међународна политика, 1956, 160, стр. 5—6; Политика, 29, 30. XI и 1. XII 1956, 15646.
- ПОВЕЉА ОУН И КОЛОНИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ. — Међународна политика, 1956, 138, стр. 5—6.
- ПРАВНА ПОМОЋ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА. — Југопрес, 1956, 591 — фељтон Југопреса, 51, стр. 1—3; Ослобођење, 23. IV 1956, 2979.
- ПРАВНИ АСПЕКТ АГРЕСИЈЕ ПРОТИВ ЕГИПТА. — Међународна политика, 1956, 159, стр. 2—3.
- ПРАВНИ АСПЕКТИ МИРНЕ АКТИВНЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. — Београд, (Југословенско удружење за међународно право — Секција за НР Србију), 1956, стр. 79.
- ПРАВО НАЦИЈЕ НА АРХЕОЛОШКЕ ОБЈЕКТЕ. (Поводом Светског конгреса археолога одржаног под окриљем UNESCO-а у Палерму, 1956). — Књижевне новине, 10. V 1956, 17.
- ПРЕД КОДИФИКАЦИЈОМ ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА. — Међународна политика, 1956, 141, стр. 10—11.

ПРОБЛЕМ РАЗОРУЖАЊА И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Међународна политика, 1956, 145, стр. 7—8.

РАСКИД ХОЛАНДСКО ИНДОНЕЖАНСКЕ УНИЈЕ. — Међународна политика, 1956, 143, стр. 5—6.

РАЗГОВОР СА САРАДНИКОМ ЛИСТА „БОРБА“. (О национализацији Суецког канала). — Борба, 10. VIII 1956, 208; Људска правда, 11. VIII 1956, 187.

ВЕЛИКИ УСПЕСИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У 1955. ГОДИНИ. — Дневник, 1, 2. и 3. I 1956, 3459.

ЗАЈЕДНИЧКА ОСЕЋАЊА ПРАВА КОД ФРАНЦУЗА И НАС. — Борба, 7. V 1956, 114.

ЗАСТУПАЊЕ СТРАНИХ ПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА У ЈУГОСЛАВИЈИ. — Југословенска ревија за међународно право, 1956, 2, стр. 237—245.

Миљивојевић, Боривоје Ж.: LA YUGOSLAVIE. (Préface: »Organisation de l'Etat yougoslave«). — Београд, La Commission pour les relations culturelles avec l'étranger (1956). Стр. 89.

1957.

АЛЖИРСКИ ПРОБЛЕМ ПРЕД ОУН. — Међународна политика, 1957, 163, стр. 7—8.

БОРБА ПРОТИВ ШВЕРЦА ДИПЛОМАТСКОМ ВАЛИЗОМ. — Борба, 20. V 1957, 136; Људска правда, 22. и 23. V 1957, 119 и 120.

ЕНОТНА ДИПЛОМАТСКА ПРАВИЛА. (Осврт на рад IX Заседања Комисије за међународно право у Женеви). — Словенски порочевалец, 16. VII 1957, 167.

ИЗЈАВА НА КОНФЕРЕНЦИЈИ ЗА ШТАМПУ СА СТРАНИМ И ДОМАБИМ НОВИНАРИМА. (О захтеву изручења злочинца Анте Павелића). — Борба, 19. IV 1957, 107; Политика, 19. IV 1957, 15783.

ЈУГОСЛАВИЈА И БЕРНСКА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ КЊИЖЕВНИХ И УМЕТНИЧКИХ ДЕЛА. — Југопрес — Недељни фељтон, 8. IX 1957, 28.

ЈУГОСЛАВИЈА У МЕЂУНАРОДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА. — Београд, (без изд.), 1957, стр. 24.

КОДИФИКАЦИЈА ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА. — Анали Правног факултета у Београду, 1957, 3, стр. 269—283.

- КОМИСИЈА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Међународни проблеми, 1957, 3, стр. 35—43.
- МЕЂУНАРОДНО АТОМСКО ПРАВО УВОДИ СЕ У ЖИВОТ. — Међународна политика, 1957, 183, стр. 5—6.
- МЕЂУНАРОДНО ПРАВО, САРАДЊА И МИР. — Борба, 31. XII 1957, 359.
- ПАПСКА ЕНЦИКЛИКА О АФРИЧКИМ НАРОДИМА. — Међународна политика, 1957, 176—177, стр. 5—6.
- ПОВЕЉА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА И САВРЕМЕНА ПОЛИТИЧКА ЗБИВАЊА. — Народна армија, 31. X 1957, 954.
- ПРОГРЕСИВНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У НАЧЕЛИМА НОВОГ ПОЗИТИВНОГ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА И НЕДОВОЉНА ЗАШТИТА ЊИХОВИХ ПРАВНИХ НАЧЕЛА. — Југословенска ревија за међународно право, 1957, 3, стр. 321—355.
- СТАРО И НОВО МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Комунист, 16. VIII 1957, 16.
- СТАВ ИЗРАЕЛА И МЕРЕ ОУН. — Међународна политика, 1957, 165, стр. 1—2.
- ТЕРИТОРИЈЕ ПОД СТАРАТЕЉСТВОМ. — Међународна политика, 1957, 166, стр. 6—7.
- УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ И ИЗРАЕЛ. — Крајишке новине, 15. II 1957, 182.
- ВАСИОНА И ПРАВО. — НИН, 29. XI 1957, 361.
- Пауновић, др Јован М.: СЛОБОДА ПЛОВИДБЕ И УПРАВЕ ПРИБРЕЖНИХ ДРЖАВА НА ДУНАВУ. (Предговор). — Београд, Савез удружења правника Југославије, 1957, стр. 145.

1958.

- АЛЖИРСКИ РАТ И ЖЕНЕВСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ. — Међународна политика, 1958, 206, стр. 7—8.
- ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1916—1945. ЗБОРНИК ПРЕДАВАЊА. (на Семинару историчара у Београду, јануара 1957). Др М. Бартош: Друштво народа; О Уједињеним нацијама. — Београд, „Нолит“, 1958, стр. 444.
- КРШЕЊЕ НОРМИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА У КАМПАЊИ ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Међународна политика, 1958, 208, стр. 3—5.

LEGAL FORCE OF THE UNITED NATIONS CHARTER. — Југословенска ревија за међународно право, 1958, 1, стр. 3—12.

МЕЂУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО. Књига III. Уговорно право. — Београд, „Култура“, 1958, стр. 593.

ОПШТИ ПРЕГЛЕД НА РАЗВОЈ МЕЂУНАРОДНОГ РАТНОГ ПРАВА. — Југословенска ревија за међународно право, 1958, 2, стр. 269—281.

СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОДЛУКА АВНОЈ-а. — Ослобођење, 29. и 30. XI 1958, 3884.

ЖЕНЕВСКО ЗАСЕДАЊЕ И ПРОБЛЕМИ ПОМОРСКОГ ПРАВА. — Међународна политика, 1958, 191, стр. 5—7.

1959.

АТОМСКА ПОМОРСКА КОНФЕРЕНЦИЈА НА РИЈЕЦИ. — Међународна политика, 1959, 229, стр. 7—8.

ЈУГОСЛАВИЈА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА. — Јединство (Приштина), 1. I 1959, 1—2.

КОНВЕНЦИЈА И СТАТУТ О МЕЂУНАРОДНОМ РЕЖИМУ ПОМОРСКИХ ПРИСТАНИШТА. — Међународни транспорт, 1959, 10 — прилог 8, стр. 1—11.

НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА ТЕРИТОРИЈАЛНИХ ПРОПИСА ОД СТРАНЕ ДИПЛОМАТСКИХ АГЕНАТА. — Југословенска ревија за међународно право, 1959, 3, стр. 372—384.

О МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ И УПОТРЕБИ АТОМСКЕ ЕНЕРГИЈЕ ЗА РАТНЕ СВРХЕ ИЛИ ВОЈНЕ ПОТРЕБЕ. — Политика, 27. VIII 1959, 16559.

ОБЛАЦИ И СВЕЛОСТИ СВЕТСКЕ ПОЗОРНИЦЕ. ПОГЛЕД НА 1958. — НИИ, 1. и 11. I 1959, 417—418 и 419.

ОПОМЕНА НА ДУЖНОСТ ЧУВАЊА МИРА. — Инвалидски лист, 5. IX 1959, 36

ПЕТНАЕСТ ГОДИНА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДИПЛОМАЦИЈЕ. — Глас Славоније, 6. XII 1959, 4513.

ПРЕД ДРУГУ ПОМОРСКУ ДИПЛОМАТСКУ КОНФЕРЕНЦИЈУ. — Југословенска ревија за међународно право, 1959, 2, стр. 170—177.

ПРОБЛЕМ „СТЕЧЕНИХ ПРАВА“. ПРАВО ОСЛОБОБЕНИХ ЗЕМАЉА ДА УКЛАЊАЈУ ОСТАТКЕ КОЛОНИЈАЛИЗМА. — Међународна политика, 1959, 224—225, стр. 8—10.

РАЗВОЈ И МОГУЋНОСТИ ЈУГОСЛОВЕНСКО-ИТАЛИЈАНСКЕ САРАДЊЕ. — Међународна политика, 1959, 226, стр. 6—7.

— — —, Дероко Александар, Марић Растислав: РИМСКИ СПОМЕНИЦИ У БЕРДАПУ И ПИТАЊЕ ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ. — САНУ, „Научно дело“, 1959, стр. 16.

ТЕШКОБЕ ОКО РЕШАВАЊА ГРАНИЧНИХ СПОРОВА. — Међународна политика, 1959, 229, стр. 9—10.

Рајх, др Зденко: ПРОБЛЕМИ УЈЕДИЊЕЊА ЕВРОПЕ. УТОПИЈА И ОСТВАРЕЊА. (Предговор). — Београд, „Култура“, 1959, стр. 332.

1960.

АКЦИЈЕ ЦРВЕНОГ КРСТА НА ПОЉУ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА РАТА. — Југословенски Црвени крст, Београд, 1960, стр. 15.

— — —, Костић, М.: А. Раденић, ДОКУМЕНТА О СВЕТОАНДРЕЈСКОЈ СКУПШТИНИ. (Реферат). — Гласник (САНУ) XII/1 за 1960. 1961. стр. 44—47.

ГОВОР НА МЕЂУНАРОДНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ О ПОМОРСКОМ ПРАВУ (одржан у Женеви, априла 1960). — Борба, 3. IV 1960, 79.

„ОКРУГЛИ СТО“ У ОДНОСИМА МЕТРОПОЛА И КОЛОНИЈА. — Међународна политика, 1960, 240, стр. 11—12.

ПЕТНАЕСТ ГОДИНА. (О спољној политици Југославије). — Јединство (Приштина), 1. I 1960, 1.

ПОЛОЖАЈ ГЕНЕРАЛНОГ СЕКРЕТАРА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — Међународна политика, 1960, 253, стр. 5—7.

ПРАВНИ АСПЕКТ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. — Међународна политика, 1960, 256, стр. 8—10.

ПРАВНИ АСПЕКТ НАОРУЖАЊА. — Међународна политика, 1960, 234, стр. 17—19.

ПРЕДЛОГИ ЗА РЕОРГАНИЗАЦИЈО СЕКРЕТАРИАТА ЗДРУЖЕНИХ НАРОДОВ. — Впрашања наших дни, 1960, 253, стр. 5—7.

ПРИНЦИП АКТИВНЕ И МИРОЉУБИВЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ (Реферат одржан на Међународном универзитетском центру за друштвене науке у Београду). — 1960.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LA COEXISTENCE PACIFIQUE ACTIVE. — Југословенска ревија за међународно право, 1960, 2, стр. 216—227.

СПОЉНА ПОЛИТИКА НОВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Глас (САНУ) ССХХХИХ. 1960, стр. 143—167. (Исто, извод на француском, Bulletin, XXVIII, 1961, pp. 63—68).

Сукијасовић, Миодраг: АМЕРИЧКИ ЗАКОНИ ПРОТИВ ТРУСТОВА. Правни проблеми у вези са њиховом применом. (Предговор). — Београд, Институт за међународну политику и привреду, 1960, стр. 222.

1961.

БЕЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА О ДИПЛОМАТСКИМ ОДНОСИМА. — Југословенска ревија за међународно право, 1961, 1, стр. 1—19.

CARACTERISTIQUE DES NOUVELLES TENDANCES DU DROIT INTERNATIONAL. — Le nouveau droit yougoslave, 1961, 1—3, pp. 7—22.

ДОПРИНОС НОВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ РАЗВОЈУ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА. — Југословенска ревија за међународно право, 1961, 2, стр. 180—188.

ЕВОЛУЦИЈА ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА. (Одлуке дипломатске конференције у Бечу). — Међународна политика, 1961, 226, стр. 12—14.

ЈУГОСЛОВЕНСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА У 1960. ГОДИНИ. — Народне новине, 1. I 1961, 1.

КОНЦЕПЦИЈА „ЧИСТЕ КОДИФИКАЦИЈЕ” КАО КОЧНИЦА ПРОГРЕСИВНОГ РАЗВОЈА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА. — Глас (САНУ) ССЛ, 1961, стр. 1—26; Исто: Гласник (САНУ) XIII/2 за 1961. 1963, стр. 107.

О ПРИРУЧНИМ УЏБЕНИЦИМА (Друштвених наука). — Борба, 1. 2. и 3. I 1961, 1.

ОДЛИКЕ НОВИХ ТЕНДЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ. — „Нове тенденције у развоју међународног права”. Београд, Институт за међународну политику и привреду, 1961, стр. 7—22.

ОДНОС КОДИФИКОВАНИХ И ОБИЧАЈНИХ ПРАВИЛА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ. — Анали Правног факултета у Београду, 1961, 4, стр. 369—377.

РАСИЗАМ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Међународна политика, 1961, 279, стр. 9—11.

РЕВИЗИЈА БЕЧКОГ ПРОТОКОЛА ИЗ 1815. ГОДИНЕ. — Међународна политика, 1961, 258, стр. 17—18.

У СВАКОЈ ПРИЛИЦИ. ЈУГОСЛОВЕНСКА ВАЊСКА ПОЛИТИКА У 1960. ГОДИНИ. — Глас Славоније, 1, 2. и 3. I 1961, 4844.

Антонијевић, др Зоран: ПРИВРЕДНО ПРАВО ФНРЈ. (Предговор). — Београд, „Савремена администрација”, 1961, стр. 433.

1962.

DROIT D'ADHESION AUX TRAITES INTERNATIONAUX MULTILATERAUX D'IMPORTANCE GENERALE. Traités des problèmes dans l'ordre social et juridique en Yougoslavie. — Institut za javno upravo in delovna razmerja, Ljubljana, 1962, str. 33—61 (štap).

КЛАУЗУЛА НАЈВЕБЕГ ПОВЛАШЋЕЊА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ. — Међународна политика, 1962, 302, стр. 12—14.

КОЕГЗИСТЕНЦИЈА ДРЖАВА И НАРОДА. — Летопис Матице српске, 1962, 5, стр. 442—459.

KULPOLITIKANK AZ ALKOTMANYTERVEZETVEN. — Magyar Szo, 28. X 1962, 298.

— — —, Јовановић, Божидар: МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Београд, Уредништво часописа „Народна милиција”, 1962, стр. 316.

НЕПОТПУНОСТ АКАДЕМИЈЕ. (О Српској академији наука и уметности). — Политика, 1. и 2. V 1962, 17444.

LES NOUVEAUX ETATS ET LES TRAITES INTERNATIONAUX. — Југословенска ревија за међународно право, 1962, 2, стр. 185—197.

ПРЕДНАЦРТ УСТАВА И ПРОПИСИ О ПРОСВЕТИ, НАУЦИ И КУЛТУРИ. — Данас, 1962, 41, стр. 1.

ПРИПРЕМЕ ЗА КОДИФИКАЦИЈУ МЕЂУНАРОДНОГ УГОВОРНОГ ПРАВА. — Анали Правног факултета у Београду, 1962, 1—2, стр. 13—18.

ПРОБЛЕМ ОРГАНИЗОВАЊА НАУЧНОГ РАДА У НАУЦИ О МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА. (Споменица у част новоизабраних чланова САНУ). — Посебно издање (САНУ) CCCLIV, 1962, стр. 43—49.

ПРОПИСИ О МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА У ПРЕДНАЦРТУ УСТАВА. — Архив за правне и друштвене науке, 1962, књ. XXI, 3—4, стр. 527—537.

УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ И НЕРАЗВИЈЕНЕ ЗЕМЉЕ. (Реферат одржан на Меѓународном универзитетском центру за друштвене науке Универзитета у Београду). — 1962.

ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИХ ОДНОСА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА ОД 1800. ДО ДАНАС. II СВЕСКА. ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА И ДРУГИХ АКТА ОД МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНОГ ЗНАЧАЈА ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ. (Предговор). — Београд, Институт за меѓународну политику и привреду, 1962, стр. 562.

ЗБИРКА ПРОПИСА О МИРНОДОПСКОМ КОРИШЋЕЊУ АТОМСКЕ ЕНЕРГИЈЕ (Аргентина, Аустрија, Белгија, Данска, Финска, Јапан, САД, Турска и Велика Британија). (Предговор). — Институт за упоредно право, Београд, 1962, стр. 174.

Корецки, В. М.: ХРЕСТОМАТИЈА ПАМЈАТНИКОВ ФЕОДАЛНОГ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА СТРАН ЕВРОПИ. Москва, 1961. (Приказ). — Анали Правног факултета у Београду, 1962, 1—2, стр. 146—147.

1963.

БЕЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА О КОНЗУЛАРНИМ ОДНОСИМА (1963). — Југословенска ревија за меѓународно право, 1963, 2, стр. 161—176.

— — —, Недељковић, Душан: Вељко Рибар, Радослав Ратковић, и Павле Јакшић: ЕНГЕЛС ДАНАС. (Реферат). — Гласник (САНУ) XIV/1 за 1962. 1963, стр. 48—50.

ГОВОР НА КОМЕМОРАТИВНОМ СКУПУ У СПОМЕН ПРЕМИНУЛОГ ДОПИСНОГ ЧЛАНА ПРОФЕСОРА ДР РАДМИЛА ЈОВАНОВИЋА (одржан 21. септембра 1961. године). — Гласник (САНУ) XIII/2 за 1961. 1963, стр. 94—98.

ЈУГОСЛАВИЈА НЕ ВОТЕ. — Rilindja, 31. XII 1963, 1. и 2. I 1964, 1708.

ЈУГОСЛАВИЈА У СВИЈЕТУ КРАЈЕМ 1963. ГОДИНЕ. — Бјеловарски лист, 26. XII 1963, 52.

МЕЂУНАРОДНИ СЕМИНАР ЗА ХУМАНИТАРНО ПРАВО. — Меѓународна политика, 1963, 324, стр. 9—11.

МЕЂУНАРОДНИ ЗНАЧАЈ ОДЛУКА ДРУГОГ ЗАСЕДАЊА АВНОЈ-а. (Споменница у част 20-годишњице II заседања АВНОЈ-а). — Посебна издања (САНУ), ССCLXVII, 1963, стр. 21—26.

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНО ЗНАЧЕЊЕ НА ОДЛУКИТЕ НА ВТОРОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АВНОЈ. — Нова Македонија, 29. и 30. XI и 1. XII 1963, 6154.

- НОВИ УСТАВ ЈУГОСЛАВИЈЕ (Завичај. Календар за 1963). — Београд, Матица исељеника Србије и Црне Горе, 1963, стр. 274.
- ОБЕШТЕЋЕЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЖРТАВА НАЦИСТИЧКОГ ПРОГОНА МОРАЛНА И ПРАВНА ОБАВЕЗА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ НЕМАЧКЕ. — Борба, 21. и 22. XII 1963, 350 и 351.
- О ОДНОСИМА ПРЕДНАЦРТА НАШЕГ УСТАВА ПРЕМА УСТАВНИМ ПРОБЛЕМИМА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ. — Побојда, 1. I 1963, 1.
- О РЕСТИТУЦИЈИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Гласник (САНУ) XIII/1 за 1961. 1963, стр. 39.
- ОПШТА ДЕКЛАРАЦИЈА О ПРАВИМА ЧОВЕКА И ПРЕДНАЦРТ УСТАВА. — Јединство (Приштина), 1. I 1963, 1.
- ПРАВО ДРЖАВА НА ПРИСТУПАЊЕ МУЛТИЛАТЕРАЛНИМ УГОВОРИМА ОД ОПШТЕГ ИНТЕРЕСА. — Анали Правног факултета у Београду, 1963, 1—2, стр. 1—15.
- РАД КОМИСИЈЕ УН ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У 1963. ГОДИНИ НА ИЗРАДИ ПРАВИЛА О УГОВОРНОМ ПРАВУ. — Међународни проблеми, 1963, 3, стр. 135—152.
- РАД ПОТКОМИТЕТА КОМИСИЈЕ ОУН ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО НА КОДИФИКАЦИЈИ ПРАВИЛА О СУКЦЕСИЈИ ДРЖАВА И ВЛАДА. — Међународни проблеми, 1963, 1, стр. 167—169.
- LES REFLEXIONS ET SUGGESTIONS CONCERNANT LA QUESTION DE LA SUCCESSION D'ETATS ET DE GOUVERNEMENTS SOULEVEE PAR LA NAISSANCE ET LA CREATION DE NOUVEAUX ETATS. — Editions de la Commission du droit international des Nations Unies. A/C.N.4/160. New York, 1963, pp. 36—52.
- САВРЕМЕНО ХУМАНИТАРНО ПРАВО. (Женевске конвенције и Црвени крст). — Београд, Југословенски црвени крст, 1963, стр. 11—25.
- LE STATUT DES MISSIONS SPECIALES DE LA DIPLOMATIE AD HOC. — Recueil des Cours, La Haye, 1963. Tome 108, Vol. I, pp. 426—560.
- Круљ, др Врлета: ПРАВНА ДЕЈСТВА МОНЕТАРНИХ ПРОМЕНА И МЕЂУНАРОДНА ПЛАЋАЊА. (Предговор). — Београд, Институт за упоредно право, 1963, стр. 173.
- Марчић, Р.: VERFASSUNGSGERICHTSBARKEIT IN JUGOSLAWIEN. (Сепарат — Abdruck A.D. »Juristische Blätter«). Wien. No 13/14, 1963. (Приказ). — Анали Правног факултета у Београду, 1963, 3—4, стр. 551.

Т у н к и н, Г. И.: ВОПРОСИ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА. Москва, 1962. (Приказ). — *Анали Правног факултета у Београду*, 1963, 1—2, стр. 230—231.

1964.

— — —, Патрногић, Јовица: DROIT INTERNATIONAL HUMANITAIRE DANS LE MONDE CONTEMPORAIN. — *Annales de droit international médical*, Monaco, 1964, 10.

EVOLUTION DU DROIT INTERNATIONAL EN YOUGOSLAVIE. — *Југословенска ревија за међународно право*, 1964, 1, стр. 160—175.

ИНФОРМАЦИЈА КАО ФАКТОР У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА. (Припремни прилози за Симпозијум о односима између држава у данашњим условима организације међународне заједнице). — *Српска академија наука и уметности, Београд*, 1964, стр. 8.

ИСТОРИЈА БОРБЕ НАШЕ НАУКЕ. (Поводом 100 годишњице Српског ученог друштва). — *Политика*, 20. XII 1964, 18395.

МЕЂУНАРОДНИ ЗНАЧАЈ ОДЛУКА II ЗАСЕДАЊА АВНОЈ-а. — *Дневник*, 29. и 30. XI и 1. XII 1964, 6492.

— — —, Патрногић, Јовица: МЕЂУНАРОДНО ХУМАНИТАРНО ПРАВО У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ. (Уводна разматрања). — *Билтен Центра за изучавање хуманитарног права Правно-економског факултета у Приштини*, 1964, 1—2, стр. 1—23.

MISSIONS SPECIALES. — *Revue égyptienne de droit international*, Caire, 1964, pp. 154—201.

НЕУЖНОСТ ИНТЕГРАЦИЈЕ КАДРОВА И СРЕДСТАВА У НАУЦИ. — *Новине Савеза инжењера и техничара Југославије*, 18. XI 1964, 89.

ОПШТИ ПОГЛЕДИ НА ЦИЉЕВЕ ОВОГ СИМПОЗИЈУМА. (Припремни прилози за Симпозијум о односима између држава у данашњим условима организације међународне заједнице). — *Српска академија наука и уметности*, 1964, 1, стр. 5 (шап.).

ПРЕСТАНАК МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА УСЛЕД ПРОМЕЊЕНИХ ОКОЛНОСТИ. — *Летопис Матице српске*, 1964, 1, стр. 18.

ПРОБЛЕМ ПРАВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ КОД НАС. — *Анали Правног факултета у Београду*, 1964, 1, стр. 22—36.

ПРОТИВНО МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ И ОБАВЕЗАМА СР НЕМАЧКЕ. (Поводом одлуке Бона да обустави гоњење нацистичких злочинаца). — Борба, 31. XII 1964, 359; Нова Македонија, 31. XII 1964, 6542; Ослобођење, 31. XII 1964, 5956; Политика, 31. XII 1964, 18406; Вјесник, 31. XII 1964, 6419.

ПУТ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ОД ИДЕЈЕ ДО ОБАВЕЗНЕ НОРМЕ. — Међународна политика, 1964, 330, стр. 3—5.

RAPPORT SUR LES MISSIONS SPECIALES. (I). — Commission du droit international des Nations Unies, Genève, 1964, A/CN.4/166, pp .1—147.

САВРЕМЕНИ МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ. (Осврт на Симпозијум о односима између држава у данашњим условима организације међународне заједнице, одржан у Београду, 31. III до 3. IV 1964). — Летопис Матице српске, 1964, 5, стр. 363—380.

СРПСКО УЧЕНО ДРУШТВО. (Реферат на свечаном скупу у Српској академији наука и уметности). — Београд, 1964, стр. 1—25.

ТЕОРИЈСКА РАЗРАДА ПРАВНОГ ПОЈМА АКТИВНЕ КОЕГЗИСТЕНЦИЈЕ. — Међународна политика, 1964, 349, стр. 6—8.

УТИЦАЈ ПРОМЕНЕ ОКОЛНОСТИ НА ВАЖЕЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА. — Летопис Матице српске, 1964, 1, стр. 40—55.

Јанковић, Бранимир: МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. (Предговор). — Сарајево, „Свјетлост”, 1964, стр. 167.

Нешовић, Слободан: ИНОСТРАНСТВО И НОВА ЈУГОСЛАВИЈА 1941—1945. (Предговор). — Београд, „Просвета”, 1964, стр. 434.

ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ МИРОЉУБИВОГ КОРИШЋЕЊА НУКЛЕАРНЕ ЕНЕРГИЈЕ. Реферати и дискусија са Саветовања одржаног 13. и 14. XII 1963. (Уводна реч). — Београд, Институт за упоредно право, 1964, стр. 206.

УГОВОР О ОСНИВАЊУ ЕВРОПСКЕ ЕКОНОМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ (ЕЕЗ) И УГОВОР О УСПОСТАВЉАЊУ ЕВРОПског УДРУЖЕЊА СЛОБОДНЕ ТРГОВИНЕ (ЕФТА). (Предговор). — Београд, Институт за упоредно право, 1964, стр. VI + 107.

1965.

АКЦИЈА НА КОДИФИКАЦИЈИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА. — Међународна политика, 1965, 375, стр. 16—18

АКЦИЈА ЗА РЕХАБИЛИТАЦИЈУ ЕСЕСОВАЦА. (Поводом Конгреса бивших СС-оваца у Регенсбургу). — Побједа, 28. XI 1965, 2466.

LE CHEMIN AU PROGRES DU DROIT INTERNATIONAL. (Предавање у Египатском друштву за међународно право у Каиру). — Јануар, 1965.

CODIFICATION ET DEVELOPPEMENT PROGRESSIF DU DROIT INTERNATIONAL. (Предавање на Правном факултету у Солуну). — Објављено у Зборнику Факултета, јануар 1965.

CONCEPTION DE LA »CODIFICATION PURE« COMME FREIN DU DEVELOPPEMENT PROGRESSIF DU DROIT INTERNATIONAL. — Bulletin (SANU) XXXIV, 1965, pp. 79—88.

CONFLITS ENTRE LA DIPLOMATIE SEDANTAIRE ET LA DIPLOMATIE AD NOS. (Конференција одржана у Женеви, у »Sercle des juristes internationaux«). — Мај, 1965.

DEKLARATA MBAS PËRFTENDIMIT TË PJESËS SË PARE TE SESIONIT 17 TE KOMISIONIT T'OKB PËR TË DREJTEN NDERKOMBËTARE NË GJENEVE. — Рилиндија, 12. VII 1965, 2257.

LES DISPOSITIONS RELATIVES AUX RELATIONS INTERNATIONALES DANS LA CONSTITUTION YOUGOSLAVE. — Offprint »Balkan Studies«, 1965, 6. pp. 67—78.

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦА НИРНБЕРШКОГ ПРОЦЕСА. — Међународна политика, 1965, 376, стр. 1—3.

EXPOSE SUR LES PROBLEMS DE LA CODIFICATION ET DU DEVELOPPEMENT PROGRESSIF DU DROIT INTERNATIONAL. (Présenté à l'Assemblée générale des Nations Unies, VI Commission). — New York, septembre 1965.

(Говор на прослави двадесете годишњице статистике у СФРЈ). — Статистичка ревија, 1965, 1, стр. 7—9.

ХУМАНИСТИЧКИ ЦИЉЕВИ НАСТАВЕ (Усврт на X Међународни семинар „Универзитет данас“). — Комунист, 29. VII 1965, 432.

ИЗЈАВА ДОПИСНИКА ТАНЈУГА ПОВОДОМ ЗАВРШЕТКА ПРВОГ ДЕЛА 17. ЗАСЕДАЊА КОМИСИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ЖЕНЕВИ. — Борба, 12. VII 1965, 189; Нова Македонија, 12. VII 1965, 675^А; Ослобођење, 12. VII 1965, 6144; Политика, 12. VII 1965, 18595; Вјесник, 12. VII 1965, 6608.

ПОБОРНИК ЈУГОСЛОВЕНСТВА. (Поводом 100. годишњице оснивања Српског ученог друштва). — НИИ, 1. I 1965, 730.

ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ У ВЕЗИ СА СУКОБОМ У КОНГУ. (Предавање у Културном центру Београда). — 1965.

ПРВО МЕЂУНАРОДНО САВЕТОВАЊЕ О ПРАВНИМ ПРОБЛЕМИМА СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ. Реферати и дискусија. Загреб, 18. и 19. IX 1964. (Дискусија). — Београд, Институт за упоредно право, 1965, стр. 182 (121—123; 135—136; 148—149 и 159—161).

RAPPORT SUR LES MISSIONS SPECIALES. (II). — Commission du droit international des Nations Unies, Genève, 1965. A/CN.4/179, pp. 1—96.

РЕГРУТОВАЊЕ НАСТАВНИКА УНИВЕРЗИТЕТА. — Универзитет данас, 1965, 2, стр. 3—8.

LE ROLE DE LA HAUTE EDUCATION DANS LE DEVELOPPEMENT NATIONAL. (Rapport présenté au X Séminaire international »L'Université d'aujourd'hui«, Dubrovnik, 15—25 juillet 1965). — Београд, 1965, pp. 1—14.

SPECIAL MISSIONS. INTRODUCTION. DRAFT, ART. 1—16 AND COMMENTARY. — The American Journal of International Law, April 1965, p. 465—499.

TENDANCES DE LA POLITIQUE ETRANGERE YOUGOSLAVE ET LES TEXTES CONSTITUTIONNELS. (Предавање у Институту за балканске студије у Солуну). — Зборник радова Института и посебан отисак, јануар 1965.

ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ И НАЦИОНАЛНИ РАЗВИТАК. — Гледишта, 1965, 10, стр. 1237—1246.

ЗНАЧАЈ ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА ЗА РАЗВОЈ НАЦИЈЕ. — Универзитет данас, 1965, 7—8, стр. 43—50.

1966.

LES DISPOSITIONS CONSTITUTIONNELLES RELATIVES AUX RELATIONS INTERNATIONALES — LA CONSTITUTION YOUGOSLAVE DE 1963. — Centre français de droit comparé, Paris, 1966, pp. 211—225.

КО У ВИЈЕТНАМУ РАТУЈЕ С МЕЂУНАРОДНИМ ЈАВНИМ ПРАВОМ. — НИИ, 20. II 1966, 789; Вечер, 21. ин 22. II 1966, 42. ин 43.

RAPPORT SUR LES MISSIONS SPECIALES. (III). — Commission du droit international des Nations Unies, Genève, 1966. A/CN.4/189, pp. 1—48; Add. I, pp. 1—44; Add. II, pp. 1—30.

УЛОГА УПОРЕДНОГ ПРАВА У СТВАРАЊУ МЕЂУНАРОДНИХ НОРМИ. — Зборник радова о страном и упоредном праву, свеска 4, Институт за упоредно право, Београд, 1966, стр. 13—27.

Антонијевић, др Зоран: ПРИВРЕДНО ПРАВО СФРЈ. (Предговор). — Београд, „Савремена администрација”, 1966, стр. 503.

Деспот, др Миљивој: СУВЕРЕНИТЕТ У ПРОСТОРУ ИЗНАД ДРЖАВНЕ ТЕРИТОРИЈЕ. (Предговор). — Београд, Институт за упоредно право, 1966, стр. 132.

Ђуровић, др Радомир: МЕЂУНАРОДНО ПРИВРЕДНО ПРАВО. Посебни део. (Предговор). — Београд, „Научна књига”, 1966, стр. 257.

Перaziћ, Гавро Б.: МЕЂУНАРОДНО РАТНО ПРАВО. (Предговор). — Београд, „Култура”, 1966, стр. 268.

1967.

INFLUENCE DES REGLES UNIFORMES SUR LA CREATION DES NORMES INTERNATIONALES RELATIVES AUX RAPPORTS DU DROIT PRIVE. — Aristotelion Panepistemion Thessalonikis, 1967, pp. 195—206.

НОВИ САСТАВ КОМИСИЈЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО УН. — Међународна политика, 1967, 403, стр. 21—23.

ПОВРАТАК ОПЉАЧКАНОГ БЛАГА. (О реституцији културних добара однесених из наше земље). — Вјесник, 12. II 1967, 7178.

RAPPORT SUR LES MISSIONS SPECIALES. (IV). — Commission du droit internationale des Nations Unies, Genève, 1967. A/CN.4/194, pp. 1—119; Add. 1, pp. 1—105; Add. 2, p. 1—117; Add. 3, pp. 1—20; Add. 4, pp. 1—22; Add. 5, pp. 1—13.

УЛОГА НАУЧНОГ РАДА У НАШЕМ ДРУШТВУ. — Дневник, 19. II 1967, 728.

УТИЦАЈ УНИФОРМНИХ НОРМИ НА СТВАРАЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ НОРМИ О ПРИВАТНОПРАВНИМ ОДНОСИМА. — Међународна политика, 1967, 423, стр. 18—21.

ЗАДАЦИ КОМИСИЈЕ УН ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО. — Међународна политика, 1967, 404, стр. 14—16.

1968.

АГРЕСИЈА НА ЧССР. — Међународна политика, 1968, 442, стр. 3—4.

БОЛНА РАНА НА САВЈЕСТИ ЧОВЈЕЧАНСТВА. (О правном аспекту расне дискриминације). — Ослобођење, 8. VI 1968, 7187.

ДА ЛИ ЈЕ ПОВЕЉА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА СТВАРНА ПРЕКРЕТНИЦА У ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ ЖЕНЕ. — Жена, 1968, 3, стр. 5—11.

КОДИФИКАЦИЈА ПРАВИЛА О СПЕЦИЈАЛНИМ МИСИЈАМА. — Међународни проблеми, 1968, 1, стр. 11—36.

ЛЕЊИН И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ. (Споменица посвећена 50-годишњици Октобарске социјалистичке револуције). Београд, САНУ, 1968, посебна издања, Књ. CDXXIV, стр. 34.

МЕЂУНАРОДНИ СПОРАЗУМИ И ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВА. — Борба, 11. VIII 1968, 220.

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И ПРАВА ЧОВЕКА. — Међународна политика, 1968, 435, стр. 22—25; 436, стр. 19—20.

ОБИЧАЈИ, УЗАНСЕ И ПОСЛОВНИ МОРАЛ. — Привреда и право, 1968, 1, стр. 8—11.

ПРАВНИ ВИДИЦИ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ. (О агресији на ЧССР). — Дело, 18. IX 1968, 256.

ПРАВО НА ОБРАЗОВАЊЕ КАО ПРАВО ЧОВЕКА У СИСТЕМАТИЗАЦИЈИ ЉУДСКИХ ПРАВА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — Универзитет данас, 1968, 6, стр. 3—17.

LE REGIME JURIDIQUE DES INVESTISSEMENTS ETRANGER. (Extrait des Rapports généraux au VIIe Congrès international de Droit comparé. Uppsala, 6—13. août 1966). — Stockholm, 1968, pp. 589—599.

СУКЦЕСИЈА ДРЖАВА У СТАДИЈУМУ ДЕКОЛОНИЗАЦИЈЕ. — Међународна политика, 1968, 444, стр. 19—21.

(Одговори на питања сарадника листа поводом војне интервенције у ЧССР). — Борба, 24. VIII 1968, 236.

LA TEZO PRO KOLEKTIVA SUVERENECO NE ESTAS VIVKAPABLA. — La suda stelo, 1968, 5—6, pp. 102—104.

TRANSFORMATION DES PRINCIPES GENERAUX EN REGLES POSITIVES DU DROIT INTERNATIONAL. — Mélanges offerts à Juraj Andrassy, M. Nijhoff. La Haye, 1968. pp. 1—12 (Extrait).

MANUAL OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW. Edited by Max Sorensen, Mc Millan, London 1968, p. I + LXV + 1 + 930 (Приказ). — Архив за правне и друштвене науке, 1968, књ. XXXIII, 2, стр. 285—287.

(Опроштајни говор на) сахрани Душана-Дуде Тимотијевића. — Наша штампа, I, 1968, 154.

1969.

CODIFICATION OF RULES ON SPECIAL MISSIONS. — International Problems, 1969, p. 73—100.

THE DIPLOMATIC CORPS IN BELGRADE: A RETROSPECT. — »The Diplomatic Corps of Belgrade«, Ед. Међународна политика, 1969, p. 5—7.

INFLUENCE OF UNIFORM RULES ON THE CREATION OF INTERNATIONAL NORMS CONCERNING THE RELATIONS OF PRIVATE LAW. — The Eastern Journal of International Law, Madras, 1969, 1, pp. 78—84.

ИСТРАЖИВАЊЕ МЕЂУНАРОДНЕ ДИПЛОМАТСКЕ ПРАКСЕ. — Међународна политика, 1969, 456, стр. 18—20.

КОДИФИКАЦИЈА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА У 1969. — Међународна политика, 1969, 455, стр. 24—26.

МЕЂУНАРОДНИОТ ПРАВЕН САОБРАКАЈ КАКО МЕРИЛО НА ОДНОСИТЕ МЕЃУ ДРЖАВИТЕ. — Годишник на Правниот факултет во Скопје, 1969/1970, том XIV, стр. 17—24.

НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ РАТНОГ ПРАВА. — Међународна политика, 1969, 468, стр. 26—28.

НОВИ СТАТУС НАСТАВНИКА УНИВЕРЗИТЕТА У ЖЕНЕВИ. — Универзитет данас, 1969, 4, стр. 59—66.

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВА ЗА ПОВРЕДЕ МЕЂУНАРОДНОГ ПОРЕТКА. — Летопис Матице српске, 1969, 4, стр. 345—365.

ПРОБЛЕМАТИКА ДРЖАВНОПРАВНИХ ОДНОСА У МЕЂУНАРОДНОЈ ЕКОНОМСКОЈ РАЗМЕНИ. — Вањскотрговинско пословање радних организација. Зборник симпозијских реферата. Опатија, мај 1969, књ. I, стр. 331—345.

ПРОБЛЕМАТИКА РЕЖИМА ПЛАСМАНА ИНОСТРАНОГ КАПИТАЛА И НАША ПРИВРЕДНА ПРЕДУЗЕЌА. — Зборник Советовања „Привредна сарадња са иностраним партнерима“. Редакција „Збирка прописа“, Београд, 1969.

ПРОЦЕС КОМЕРЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ГРАБАНСКОГ ПРАВА. — *Анали Правног факултета у Београду*, 1969, 1, стр. 1—16.

РАД ГЕНЕРАЛНЕ СКУПШТИНЕ УН НА ПРИПРЕМАЊУ КОНВЕНЦИЈЕ О СПЕЦИЈАЛНИМ МИСИЈАМА. — *Међународни проблеми*, 1969, 1, стр. 129—141.

РАД КАРНЕГИЈЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ НА ИСТРАЖИВАЊУ ДИПЛОМАТСКЕ ПРАКСЕ. — *Међународна политика*, 1969, 462—3, стр. 27—28.

РЕГИОНАЛНИ ПАКТОВИ — ОСНОВИ ЗА КОМПРОМИТОВАЊЕ СУВЕРЕНОСТИ. — *Побједа*, 1. V 1969, 2819.

ТЕЗА О КОЛЕКТИВНОМ СУВЕРЕНИТЕТУ ЈЕ НЕОДРЖИВА. — *НИН*, 12. I 1969, 940.

L'IMPRESCRIBILITE DES CRIMES DE GUERRE ET DES CRIMES CONTRE L'HUMANITE (documentation). Edition de l'Association des juristes démocrates, Bruxelles, 1969, pp. 1—47. (Приказ). — *Архив за правне и друштвене науке*, 1969, књ. XXXVI, 1—2, стр. 240—241.

Константиновић, Михаило: ОБЛИГАЦИЈЕ И УГОВОРИ. Београд, 1969. (Приказ). — *Политика*, 6. IV 1969, 19937.

1970.

ЧОВЕК И ЊЕГОВА ПРАВА. — *Илустрована политика*, 1970, 634, стр. 11.

ИЗРАДА ПРАВИЛА О МЕЂУНАРОДНОЈ ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВА. — *Међународна политика*, 1970, 488—9, стр. 36—39.

JUDICIAL PROTECTION IN YUGOSLAVIA IN REGARD TO ECONOMIC RELATIONS. 1968, 1969. — *Jugoslavija Merkur Press*, IV. Beograd, 1970, p. 17—22.

КОНВЕНЦИЈА О СПЕЦИЈАЛНИМ МИСИЈАМА. — *Међународни проблеми*, 1970, 1, стр. 113—117.

МЕЂУНАРОДНА ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВА. — *Трећи програм Радио Београда*, 1970, 4, стр. 35—42.

НОВИ ПРИНЦИПИ МЕЂУНАРОДНОГ ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА И ЊЕГОВА ВЕЗА СА ПРАВИМА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. — *Архив за правне и друштвене науке*, 1970, 3—4, стр. 275—276.

Трифковић, Милош: ПРАВА И ОБАВЕЗЕ СТРАНАКА ИЗ УГОВОРА О ПРЕВОЗУ РОБЕ ДРУМОМ. (Предговор). — Београд, Институт за упоредно право, 1970, стр. 100.

1971.

ДИПЛОМАТИЈА И АНТИДИПЛОМАТИЈА. — Међународна политика, 1. XI 1971, 520, стр. 26—27.

L'INFLUENCE D'ALFRED VERDROSS SUR L'ELABORATION DE LA CONVENTION SUR LES MISSIONS SPECIALES. — International Festschrift für Alfred Verdross, München/Salzburg, 1971, S. 45—54.

Др Вида Чок и Весна Константиновић

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Др <i>Смиља Аврамов</i> : Социјалистичке земље и међународно право —	9
Др <i>Јурај Андраши</i> : Морско дно — баштина човечанства? — — —	25
Др <i>Божидар Бакотић</i> : Размишљања о правном режиму објеката међународног права — — — — —	39
Др <i>Мехмед Беговић</i> : Како уредити имовинске односе супруга — —	57
Др <i>Александар Балтић</i> : Самоуправни споразум у области уређивања међусобних односа радника у удруженом раду — — — — —	33
Др <i>Борислав Т. Благојевић</i> : Територијалистичка концепција проф. М. Бартоша у међународном приватном праву — — — — —	71
Др <i>Влајко Брајић</i> : Право на рад — — — — — — — — — — —	83
Др <i>Ладо Вавнетич</i> : Општа друштвена односно јавна корист, јавно овлашћење и управна ствар — — — — — — — — — — —	91
Др <i>Јелена Вилус</i> : Правни проблеми „Leasing“-а — — — — — — —	105
Др <i>Милан Вучинић</i> : Развијена је нова грана националног права — право народне одбране — — — — — — — — — — —	115
Др <i>Андрија Гамс</i> : Нека Хегелова схватања о држави и својини — —	123
Др <i>Александар Голиштајн</i> : Право страних инвестиција у Југославији	137
Др <i>Вуко Гоце-Гучетић</i> : Међународноправна заштита учесника у унутрашњем оружаном сукобу — — — — — — — — — — —	147
Др <i>Ружица Гузина</i> : Права грађана по југословенским буржоаским уставима — — — — — — — — — — — — — — — — —	157
-Др <i>Драгаш Денковић</i> : Одговорност јавних службеника у средњевековном српском праву — — — — — — — — — — — — — — — — —	167
Др <i>Миљивој Деспот</i> : Нове тенденције у међународном праву о положају човјека у оружаним сукобима — — — — — — — — — — —	175
Др <i>Милан Деспотовић</i> : Шта је ново у преднацрту закона о пензијском и инвалидском осигурању Србије — — — — — — — — — — —	183
Др <i>Војин Димитријевић</i> : Дилеме истраживања мира — — — — — — —	191
Др <i>Живомир Борђевић</i> : Друштвена основа облигационог права — —	201
Др <i>Стеван Борђевић</i> : Рад УН на кодификацији прописа о сукцесији држава и влада — — — — — — — — — — — — — — — — —	207
Др <i>Радомир Буровић</i> : Допринос М. Бартоша теорији међународног привредног права — — — — — — — — — — — — — — — — —	219
Др <i>Владимир Иблер</i> : Интернационализација ријека једностраним актима држава — — — — — — — — — — — — — — — — —	227
Др <i>Мустафа Имамовић</i> : Правни систем и законодавство Босне и Херцеговине — — — — — — — — — — — — — — — — —	239
Др <i>Михаило Јездић</i> : Проблем међународне приватноправне квалификације правних појмова чије недефинисање у Хашким конвенцијама које се односе на добијање доказа у иностранству утиче на обим њихове примене — — — — — — — — — — — — — — — — —	249

Др Владимир Јованосић: Питање својства правног лица основне организације удруженог рада са становишта Уставног Амандмана XXI	261
Др Драгољуб Кавран: Теорија система и истраживања управне делатности	269
Др Љубица Кандић: Русија и уставни развој Србије у првој половини XIX века до 1939.	281
Др Натко Катичић: О трима основама подјеле права за одређивање појма међународног приватног права	297
Др Бранислав Којић: Неколико погледа на проблем сукоба наслеђа и нових захтева у архитектонско-урбанистичким оквирима старих градова	309
Др Врлета Круљ: Синтетички поглед на решења о преласку ризика код купопродаје телесних покретних ствари	319
Др Момчило Курдулија: Круг законских наследника и мане установе наслеђа	327
Др Адам Лазаревић: Самоуправне правосудне установе и њихова надлежност	337
Др Радомир Лукић: Култура као друштвена детерминанта у социјализму	347
Др Милисав В. Луговац: Обичајно право у области Старе Рашке	359
Др Александар Мигарашевић: Основна обележја одлука међународних организација у међународном праву	367
Др Петар Манговски: Мере за обезбеђивање примене правила о међународноправној заштити човека у оружаном сукобу	385
Др Милан Марковић: Уговорна и пословна способност држава као субјеката међународног права	395
Др Душан Недељковић: Операционалистички хуманизам	407
Др Константин Обрадовић: Држава и општи интерес у међународном праву	411
Др Александар Пелеш: Међународноправна забрана расне дискриминације	419
Др Мирко Перовић: Неке субјективне асоцијације уз један јубилеј	429
Др Слободан Перовић: Теорија недозвољене каузе у практичној примени	435
Др Димитрије Пиндић: Уједињене нације и кодификација правила о специјалним мисијама	451
Др Боривоје Познић: Нека питања надлежности избраног суда	461
Др Славољуб Поповић: Правни аспекти проблема загађивања вода	473
Др Обрад Рачић: Опште међународно право и извори космичког права	489
Др Обрен Станковић: Још понешто о наслеђивању права за накнаду неимовинске штете	499
Др Обрад Станојевић: Зајам у Скици за законик о облигацијама проф. Михаила Константиновића	509
Др Драгољуб Стојановић: Venire contra factum proprium	527
Др Миодраг Сукијасовић: Међународно право развоја	537
Др Миодраг Трајковић: Појава и развој чартера у међународном ваздухопловном праву	543
Др Александар Финжгар: Предузеће у стечају	553

Др Вида Чок: Уједињене нације и омладина — — — — —	563
Др Тодор Цунов: Међународно регулисање и контрола загађивања међународних река и водених путева — — — — —	573
Др Милан Шаховић: Четири тезе о развоју међународног права — —	581
Др Предраг Шулејић: Контрола општих услова осигурања — — —	587
БИБЛИОГРАФИЈА — — — — —	595

СОДЕРЖАНИЕ

Др Смиља Аврамов: Социалистические страны и международное право — — — — —	9
Др Јурај Андраши: Морское дно — достояние всего человечества —	25
Др Божидар Бакотић: О правовом режиме объектов международного права — — — — —	39
Др Мехмед Беговић: Каким образом следует разрешить имущественные отношения супругов — — — — —	57
Др Александар Балтић: Самоуправленческий договор в области урегулирования взаимоотношений работников о объединенном труде	63
Др Борислав Т. Благојевић: Территориалистическая концепция проф. М. Бартоша в междунар. частном праве — — — — —	71
Др Влајко Брајић: Право на труд — — — — —	83
Др Ладо Вавпетић: О понятиях коллективная и общественная польза, общественное правомочие и административное дело — — —	91
Др Јелена Вилус: Юридические проблемы „дисинга” — — — — —	105
Др Милан Вучинић: Появилась новая отрасль национального права — право народной обороны — — — — —	115
Др Андрија Гамс: Некоторые взгляды Гегеля на государство и собственность — — — — —	123
Др Александар Голитајн: Право иностранных капиталовложений в Югославии — — — — —	137
Др Вуко Гоце-Гучетић: Международно-правовая защита участников внутренних вооруженных столкновений — — — — —	147
Др Ружица Гузина: Права граждан по югославским буржуазным конституциям — — — — —	157
Др Драгош Денковић: Ответственность государственных служащих в средневековом сербском праве — — — — —	167
Др Миливој Деспот: Новые тенденции в междунар. праве о положении человека во время военных действий — — — — —	175
Др Милан Деспотовић: Что нового в предварительном тексте Закона — о пенсиях и пенсионном обеспечении инвалидов Сербии —	183
Др Војин Димитријевић: Дилеммы поисков мира — — — — —	191
Др Живомир Борђевић: Общественные основы обязательственного права — — — — —	201
Др Стеван Борђевић: Деятельность ООН в области кодификации правил правопреемствования государств и правительств — — —	207
Др Радомир Буровић: Вклад проф. М. Бартоша в теорию междунар. хозяйственного права — — — — —	219
Др Владимир Иблер: Интернационализация рек односторонними актами государств — — — — —	227
Др Мустафа Имамовић: Правовая система и законодательство Боснии и Герцеговины 1878—1914 гг. — — — — —	239

<i>Др Михаило Јездић:</i> Проблема међународној частно-правовој квалификацији юридических појмова, неопредељености којих у Хаагским конвенцијама, односењих на добијање доказањства из иностранства, влијае на сферу их применења — — — — —	249
<i>Др Владимир Јовановић:</i> Питање својства юридическог лица основне организације обједињеног рада с тачке гледишта XXI Додатка Конституције — — — — —	261
<i>Др Драгољуб Карван:</i> Теорија система и истраживања управленеског делатности — — — — —	269
<i>Др Љубица Кандић:</i> Русија и конституционално развој Србије у првој половини XIX века до 1839 г. — — — — —	281
<i>Др Натко Катичић:</i> Међународно частно право — три мерила его класификације — — — — —	297
<i>Др Бранислав Којић:</i> Неколико речи о судносу прошлог и новог у архитектуру-градостројителним оквирама старих градова — — — — —	309
<i>Др Врета Круле:</i> Синтетички гледиште на решења о прелазу ризика при купу-продаји покретног имућства — — — — —	319
<i>Др Момчило Курдулија:</i> Број наследника по закону и недостатки института наследника — — — — —	327
<i>Др Адам Лазаревић:</i> Самоуправљајуће установе правосудја и их компетенција — — — — —	337
<i>Др Радомир Лукић:</i> Култура — општествени одлучујући фактор у социјализму — — — — —	347
<i>Др Милосав В. Лутовац:</i> Обично право у областима Старе Рашке — — — — —	359
<i>Др Александар Магарашевић:</i> Основне карактеристике одлучења међународних организација у међународном праву — — — — —	367
<i>Др Петар Манговски:</i> Мере за обезбеђење применења норма међународно-правне заштите во време војних делатности — — — — —	385
<i>Др Милан Марковић:</i> Способност закључења делатности и делатности држава у качестве субјекта међународног права — — — — —	395
<i>Др Душан Недељковић:</i> Операционалистички гуманизам — — — — —	407
<i>Др Константин Обрадовић:</i> Државство и општи интереси у међународном праву — — — — —	411
<i>Др Александар Пелеш:</i> Међународно забране расовне дискриминације — — — — —	419
<i>Др Мирко Перовић:</i> Неке личне споменице по поводу једног јубилеја — — — — —	429
<i>Др Слободан Перовић:</i> Теорија противзаконних побудањих у применењу на пракси — — — — —	435
<i>Др Димитрије Пиндић:</i> Обједињене Нације и кодификација правила о специјалним мисијама — — — — —	451
<i>Др Боривоје Познић:</i> К питању компетенције трећејских судова — — — — —	461
<i>Др Славољуб Поповић:</i> Правне аспекте проблема загађења вода — — — — —	473
<i>Др Обрад Рачић:</i> Опште међународно право и извори космическог права — — — — —	489
<i>Др Обрен Станковић:</i> Још нешто о наследовању права на одштету од штете нанесене личности — — — — —	499
<i>Др Обрад Станојевић:</i> Зам за пројекат Закона о обавезама проф. Михаила Константиновича — — — — —	509
<i>Др Драгољуб Стојановић:</i> Venire contra factum proprium — — — — —	527
<i>Др Миодраг Сукијасовић:</i> Међународно право развоја — — — — —	537
<i>Др Миодраг Трајковић:</i> Судносно и развој чартера у међународном ваздушном праву — — — — —	543
<i>Др Александар Финжгар:</i> Конкурс над несудачивим предузећем — — — — —	553
<i>Др Вида Чок:</i> Обједињене Нације и младеж — — — — —	563
<i>Др Тодор Цунов:</i> Међународно регулирање и контрола загађења међународних река и водних путева — — — — —	573
<i>Др Милан Шаховић:</i> Четири тезе о развоју међународног права — — — — —	581
<i>Др Предраг Шулејић:</i> Контрола општих услова осигурања — — — — —	587
<i>Библиографија</i> — — — — —	595

<i>Dr Milan Vučinić:</i> Le développement d'une nouvelles branche du Droit national — le droit de la défense nationale — — — — —	115
<i>Dr Andrija Gams:</i> Quelques conceptions de Hegel sur l'état et sur la propriété — — — — —	123
<i>Dr Aleksandar Goldštajn:</i> Le droit des investissements étrangers en Yougoslavie — — — — —	173
<i>Dr Vuko Goce-Gučetić:</i> La protection de Droit international des participants dans le conflit armé interieur — — — — —	147
<i>Dr Ružica Guzina:</i> Les droits des citoyens d'après les constitutions bourgeoises yougoslaves — — — — —	157
<i>Dr Dragaš Denković:</i> La responsabilité des fonctionnaires publics dans le droit médiéval serbe — — — — —	167
<i>Dr Milivoj Despot:</i> Les nouvelles tendances dans le Droit international relatives à la condition de l'homme dans les conflits armés — —	175
<i>Dr Milan Despotović:</i> Quelles sont les nouveautés dans l'avant-projet de la Loi relative à l'assurance de retraite et à l'assurance invalidité en Serbie — — — — —	183
<i>Dr Vojin Dimitrijević:</i> Les dilemmes de la recherche de la paix — —	191
<i>Dr Ž. Đorđević:</i> La base sociale du droit des obligations — — — —	201
<i>Dr Stevan Đorđević:</i> Le travail des Nations Unies à la codification des règles relatives à la succession des états et des gouvernements —	207
<i>Dr Radomir Đurović:</i> Contribution du professeur M. Bartoš à la théorie du droit international économique — — — — —	219
<i>Dr Vladimir Ibler:</i> L'internationalisation des fleuves par la voie des actes unilatéraux des Etats — — — — —	227
<i>Dr Mustafa Imamović:</i> Le système juridique et la législation de la Bosnie-Herzégovine 1878—1914 — — — — —	239
<i>Dr Mihailo Jezdić:</i> Le problème de la qualification de droit civil international des notions juridiques dont la non-définition dans les conventions de la Haye qui se rapportent à l'obtention des preuves à l'étranger influe sur la sphère de leur application — — — —	249
<i>Dr Vladimir Jovanović:</i> La question de la qualité de personne morale de l'organisation fondamentale du travail associé au point de vue de l'Amendement constitutionnek XXI — — — — —	261
<i>Dr Dragoljub Kavran:</i> La théorie des systèmes et la recherche de l'activité administrative — — — — —	269
<i>Dr Ljubica Kandić:</i> La Russie et la développement constitutionnel de la Serbie dans la première moitié du XIXe siècle jusqu'en 1839	281
<i>Dr Natko Katičić:</i> Le droit international privé — trois critères de classification — — — — —	297
<i>Dr Branislav Kojić:</i> Quelques vues sur le conflit de l'héritage et des nouvelles nécessites dans les cadres architectoniques et urbanistes des Vieilles cités — — — — —	309
<i>Dr Vrleta Krulj:</i> Vue synthétique sur les solutions relatives au transfert des risques dans les achats et ventes des choses mobilières corporelles — — — — —	319
<i>Dr Momčilo Kurdulija:</i> Le cercle des hérities légitimes et les défauts de l'institution de la succession — — — — —	327
<i>Dr Adam Lazarević:</i> Les institutions judiciaires d'autogestion et leur compétence — — — — —	337
<i>Dr Radomir Lukić:</i> La culture comme déterminante sociale dans le socialisme — — — — —	347
<i>Dr Milisav Lutovac:</i> Le droit coutumier dans la région de Stara Raška	359
<i>Dr Aleksandar Magarašević:</i> Les caractères fondamentaux des décisions des organisations internationales dans le droit international — —	367
<i>Dr Petar Mangovski:</i> Mesures pour assurer l'application des règles relatives à la protection internationale juridique dans le conflit armé	385
<i>Dr Milan Marković:</i> Capacité contractuelle et capacité d'affaire des Etats comme sujets du droit international — — — — —	395

**ИЗДАЊЕ ЦЕНТРА ЗА ДОКУМЕНТАЦИЈУ И ПУБЛИКАЦИЈЕ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА**

**ДР МИХАИЛО КОНСТАНТИНОВИЋ
ОБЛИГАЦИЈЕ И УГОВОРИ**

ЦЕНА 40.—

**ДР ВОЈИН ДИМИТРИЈЕВИЋ
ПРАВО УТОЧИШТА НА ТЕРИТОРИЈИ СТРАНЕ
ДРЖАВЕ (ТЕРИТОРИЈАЛНИ АЗИЛ)**

ЦЕНА 40.—

**ДР ДУШАН ЈАКОВЉЕВИЋ
КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ СЛОБОДА И ПРАВА
ГРАЂАНА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ
КРИВИЧНОМ ПРАВУ**

ЦЕНА 35.—

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупаче на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1971. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	60.—
2. За један примерак	„ „	12.—
3. За појединце	„ „	40.—
4. За један примерак	„ „	8.—
5. За студенте (редовне и ванредне)	„ „	20.—
6. За један примерак	„ „	4.—

Претплата за иностранство износи н. д. 90,00 (USA \$ 6).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број 608-740/2-917-5

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501